

**KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA
KAYNAKLAR/MESNEVİLER**

Ayşe ERYILMAZ

**Doktora Tezi
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Prof. Dr. Metin AKKUŞ
2017
Her Hakkı Saklıdır**

TC
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Ayşe ERYILMAZ

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA KAYNAKLAR/MESNEVİLER

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Metin AKKUŞ

ERZURUM - 2017

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

10./02/2017

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Klasik Türk Edebiyatında Kaynaklar/Mesneviler" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

X Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

10.02.2017

[Tarih ve İmza]

Ayşe ERYILMAZ

[Öğrencinin Adı Soyadı]

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Metin AKKUŞ danışmanlığında, Ayşe ERYILMAZ tarafından hazırlanan bu çalışma 10.02.2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Turgut İ. K. AKKARBEY İmza:
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Metin AKKUŞ İmza:
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Selami ECE İmza:
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Melike GÖKAR İmza:
Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Beraat KURBAN İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IX
ABSTRACT	X
KISALTMALAR DİZİNİ	XI
ÖN SÖZ.....	XVII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTAK BAŞLIKLİ MESNEVİLER

1.1. CEMŞİD Ü HURŞİD MESNEVİLERİ	4
1.1.1. Ahmedî (14. yy.)	4
1.1.2. Cem Sultan (15. yy.).....	5
1.1.3. Abdî (16. yy.)	6
1.1.4. Âişe Hubbî Hatun (16. yy.)	7
1.2. EDHEM Ü HÜMÂ MESNEVİLERİ	8
1.2.1. Lâmi'î Çelebi (16. yy.)	8
1.2.2. Na'tî Mustafa (18. yy.)	9
1.2.3. Sabit (18. yy.)	10
1.3. ESMÂ-İ HÜSNÂ ŞERHLERİ.....	11
1.3.1. İbn İsâ Saruhânî (16. yy.)	12
1.3.2. Hâkim Seyyid Mehmed Efendi (18. yy.)	15
1.4. ESRÂR-NÂME MESNEVİLERİ	15
1.4.1. Tebrizli Ahmedî (15. yy.).....	16
1.4.2. Huzûrî (16. yy.)	22
1.4.3. Şeyh Latîfî (Bursalı Latîfî, 16. yy.)	23
1.4.4. Lâmekânî Hüseyin (17. yy.)	24
1.5. FERAH-NÂME MESNEVİLERİ	26
1.5.1. Kemâloğlu İsmail (14. yy.).....	26
1.5.2. Hatiboğlu (15. yy.)	26
1.6. GAZÂVÂT-NÂMELER	29
1.6.1. Kıvamî (15. yy.)	30
1.6.2. Zaîfî (15. yy.).....	30

1.6.3. Sûzî Çelebi (16. yy.).....	31
1.7. GÜL MESNEVİLERİ (GÜL Ü BÜLBÜL, GÜL Ü NEVRÛZ).....	33
1.7.1. Gül ü Bülbül	33
1.7.1.1. Fazlî (16. yy.).....	35
1.7.1.2. İznikli Bekâyî (16. yy.).....	38
1.7.2. Gül ü Nevruz	39
1.7.2.1. Lutfî (15. yy.).....	39
1.7.2.2. Abdî (16. yy.).....	41
1.7.2.3. Niğdeli Muhibbî (16. yy.).....	43
1.7.2.4. Mehmed Sabir Pârsâ (17. yy.)	44
1.8. HEFT PEYKER MESNEVİLERİ.....	45
1.8.1. Ahmed-i Rıdvan (15. yy.).....	46
1.8.2. Aşkî (15. yy.).....	49
1.8.3. Abdî (16. yy.)	50
1.8.4. Behiştî (16. yy.)	55
1.8.5. Lami'î Çelebi (16. yy.)	57
1.9. HEŞT BEHİŞT.....	58
1.9.1. Behiştî (16. yy.)	58
1.9.2. Şemseddîn-i Sivâsî (16. yy.).....	61
1.10. HİLYELER.....	61
1.10.1. Hz. Peygamber Hakkında Yazılan Hilyeler	63
1.10.1.1. Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi, Risâle-i Hilyetü'r-Resûl (16. yy.)	63
1.10.1.2. Hakânî Mehmed Bey, Hilye-i Hâkânî (17. yy.).....	65
1.10.1.3. Mustafa Fehmi Gerçekler, Hilye-i Fahr-i Âlem (20. yy.).....	67
1.10.2. Diğer Peygamberler Hakkında Yazılan Hilyeler.....	68
1.10.2.1. Neşâtî (17. yy.); Hilye-i Enbiyâ.....	68
1.10.3. Dört Halife, Haseneyn ve Aşere-i Mübeşşere Hilyeleri.....	70
1.10.3.1. İbrahim Cevrî, Hilye-i Çehâr-yâr-ı Güzîn (17. yy.):	70
1.10.3.2. Edirneli Güftî, Hilye-i Aşere-i Mübeşşere (17. yy.).....	71
1.10.3.3. Salâhî Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî, Hilye-i Haseneyni'l-Ahseneyn (18. yy.).....	71
1.10.4. Din ve Tarikat Büyükleri Hakkındaki Hilyeler (Hilye-i Evliyâ/Ulemâ).....	72

1.10.4.1. Lutfî Mehmed Dede, Hilye-i Molla Hünkâr (18. yy.):	72
1.10.4.2. Mevlevî Ali Rızâ Dede, Hilye-i Mevlânâ (20. yy.)	72
1.10.4.3. Abdullah Salâhî Efendi; Hilye-i Hasaneyni'l-Ahseneyn (18. yy.)	72
1.10.4.4. Nevîzâde Atâyî - Hilyetü'l-Efkâr (17. yy.)	73
1.11. HÜSREV Ü ŞİRİN (ŞİRİN Ü HÜSREV, FERHAD Ü ŞİRİN)	
MESNEVİLERİ	74
1.11.1. Fahrî (14. yy.)	78
1.11.2. Ahmed-i Rıdvân (15. yy.)	80
1.11.3. Alî Şir Nevâyî (15. yy.)	82
1.11.4. Şeyhî (15. yy.)	83
1.11.5. Âhî (16. yy.)	85
1.11.6. Celilî (16. yy.)	86
1.11.7. Lâmi'î Çelebi (16. yy.)	90
1.12. İSKENDER-NÂMELER	91
1.12.1. Ahmedî (14. yy.)	94
1.12.2. Hamzavî (14. yy.)	104
1.12.3. Ahmed-i Rıdvân (15. yy.)	105
1.12.4. Ali Şir Nevâyî (15. yy.)	105
1.12.5. Behiştî Ahmed Sinan (16. yy.)	106
1.12.6. Karamanlı Figanî (16. yy.)	108
1.13. KIYÂFET-NÂMELER	109
1.13.1. Hamdullah Hamdi (15. yy.)	114
1.13.2. Erzurumlu İbrahim Hakkı (18. yy.)	116
1.14. LEYLÂ VÜ MECNÛN MESNEVİLERİ	116
1.14.1. Ahmed-i Rıdvân (15. yy.)	121
1.14.2. Ali Şir Nevâyî (15. yy.)	122
1.14.3. Celâl-zâde Salih Çelebi (15. yy.)	123
1.14.4. Edirneli Şahidî (15. yy.)	123
1.14.5. Hamdullah Hamdi (15. yy.)	127
1.14.6. Behiştî (16. yy.)	128
1.14.7. Celilî (16. yy.)	129
1.14.8. Fuzûlî (16. yy.)	130

1.14.9. Hakîrî (16. yy.)	136
1.14.10. Kafzâde Fâizî (16. yy.)	137
1.14.11. Sevdâyî (16. yy.)	138
1.14.12. Lârendeli Hamdi (16. yy.)	139
1.15. MAHZENÜ'L-ESRÂR MESNEVÎLERİ	146
1.15.1. Ahmed-i Rıdvân (15. yy.)	147
1.15.2. Sultan Memdûh (19. yy.)	147
1.16. MAKTEL-İ HÜSEYİNLER	148
1.16.1. Kastamonulu Şâzî (14. yy.)	150
1.16.2. Yûsuf-ı Meddâh (14. yy.)	152
1.16.3. Hacı Nureddin Efendi (16. yy.)	154
1.16.4. Lamiî Çelebi (16. yy.)	155
1.16.5. Âşıkî (18. yy.)	157
1.17. MEVLİDLER	158
1.17.1. Süleyman Çelebi, Vesîletü'n-Necât (Mevlid) (15. yy.)	164
1.17.2. Bursalı Âkif Efendi, Mevlid (19. yy.):	173
1.17.3. Hasan Nâdir Efendi, "Mevlid" leri (19. yy.):	174
1.18. MİHR MESNEVÎLERİ (MİHR Ü MÂH, MİHR Ü VEFÂ, MİHR Ü MÜŞTERÎ)	174
1.18.1. Mihr ü Mâh Mesnevileri	176
1.18.1.1. Gelibolulu Âlî, Mihr ü Mâh (16. yy.)	176
1.18.1.2. Kıyâsî (16. yy.)	179
1.18.1.3. Zarifî, Mihr ü Mâh (16. yy.)	180
1.18.2. Mihr ü Vefâ Mesnevileri	184
1.18.2.1. Ümmî İsâ, Mihr ü Vefâ (15. yy.)	186
1.18.2.2. Gelibolulu Âlî, Mihr ü Vefâ (16. yy.)	187
1.18.2.3. Hâşimî, Mihr ü Vefâ (16. yy.)	188
1.18.3. Mihr ü Müşterî Mesnevileri	191
1.18.3.1. Mîrî, Mihr ü Müşterî (16. yy.):	193
1.18.3.2. Münirî, Mihr ü Müşterî (16. yy.)	196
1.19. NASİHAT-NÂME (PEND-NÂME) LER	197
1.19.1. Edirneli Nazmî, Pend-nâme (16. yy.)	203

1.19.2. Emre (Emrî), Pend-nâme (16. yy.):	203
1.19.3. Güvâhî, Pend-nâme (16. yy.).....	204
1.19.4. Pîr Mehmed Azmî, Pend-nâme (16. yy.).....	204
1.19.5. Muhyiddin Kâdirî, Nasihat-nâme (17. yy.):	205
1.19.6. Ahmed Mürşid Efendi, Pend-i Mürşidî/Nasihat-nâme-i Mürşidî (18. yy.): ..	205
1.19.7. Zarîfî, Pend-nâme (18. yy.)	208
1.20. SÂKÎ-NÂME	208
1.20.1. Azmîzâde Hâletî (17. yy.)	216
1.20.2. Kâşif (17. yy.).....	217
1.20.3. Naîm (17. yy.)	217
1.20.4. Tıflî (17. yy.)	218
1.20.5. Aşkî Mustafa Efendi (19. yy.)	219
1.21. ŞÂH U GEDÂ VE ŞÂH U DERVÎŞ MESNEVÎLERİ	220
1.21.1. Bursalı Rahmî, Şâh u Gedâ (Şâh u Dervîş) (16. yy.)	220
1.21.2. Taşlıcalı Yahyâ, Şâh u Gedâ (16. yy.).....	221
1.21.3. Edirneli Güftî Ali, Şâh u Dervîş (17. yy.)	225
1.22. ŞEHRENGİZLER.....	232
1.22.1. Bursa Şehrengizleri	237
1.22.1.1. İshak Çelebi (16. yy.).....	239
1.22.1.2. Lâmi'î Çelebi (16. yy.)	239
1.22.1.3. İsmail Belîğ (18. yy.).....	242
1.22.2. Edirne Şehrengizleri	243
1.22.2.1. Kerîmî (16. yy.):	243
1.22.2.2. Mesîhî (16. yy.).....	244
1.22.2.3. Zâtî (16. yy.)	245
1.22.3. İstanbul Şehrengizleri.....	246
1.22.3.1. Azîzî (16. yy.)	247
1.22.3.2. Defterdar-zâde Ahmet Cemâlî (16. yy.)	248
1.22.3.3. Fakîrî (16. yy.)	248
1.22.3.4. Nüvîsî (16. yy.).....	249
1.22.3.5. Taşlıcalı Yahyâ (16. yy.)	249
1.22.4. Saray Şehrengizleri.....	250

1.22.4.1. Edirneli Hâdî (16. yy.)	250
1.22.5. Yenice Şehrengizleri	251
1.22.5.1. Hayretî (16. yy.)	251
1.22.5.2. Usûlî (16. yy.)	252
1.23. ŞEM' Ü PERVÂNE	253
1.23.1. Lâmi'î Çelebi (16. yy.)	255
1.23.2. Mu'îdî (16. yy.):	255
1.23.3. Zâtî (16. yy.)	256
1.23.4. Feyzî Çelebi (17. yy.)	257
1.24. VÂMIK U AZRÂ	257
1.24.1. Lâmi'î Çelebi (16. yy.)	259
1.24.2. Manısalı Câmî (16. yy.)	263
1.25. YÛSUF U ZÜLEYHÂ	264
1.25.1. Ali (13. yy.)	268
1.25.2. Haliloğlu Ali (13. yy.)	271
1.25.3. Erzurumlu Darîr (14. yy.)	272
1.25.4. Süle Fakih (14. yy.)	273
1.25.5. Şeyyâd Hamza (14. yy.)	275
1.25.6. Hamdullah Hamdi (15. yy.)	277
1.25.7. Tebrizli Ahmedî (15. yy.)	280
1.25.8. Kemal Paşa-zâde (16. yy.)	281
1.25.9. Taşlıcalı Yahyâ (16. yy.)	281
1.26. ZAFER-NÂME	285
1.26.1. Edirneli Güftî Ali (17. yy.):	288
1.26.2. Bosnalı Sabit (18. yy.):	288

İKİNCİ BÖLÜM

DİĞER MESNEVİLER

2.1. BENG Ü BÂDE (16. YY.), FUZÛLÎ	291
2.2. BEŞÂRET-NÂME (15. YY.), REFÎÎ	293
2.3. BÛLBÛL-NÂME (16. YY.), RİFÂ'Î	294
2.4. CÂN U CÂNÂN (18. YY.), REFÎ'Î	296

2.5. CEMŞÂH U ÂLEMŞÂH (16. YY.), BEHİŞTÎ.....	297
2.6. CİLÂU'L-KULÛB (16. YY.), CİNÂNÎ	299
2.7. ÇENG-NÂME (15. YY.), AHMED-İ DÂ'Î.....	301
2.8. DEFTER-İ AŞK (18. YY.), ENDERUNLU FAZIL	303
2.9. DEH-MURG (16. YY.), DERVİŞ ŞEMSEDDİN/ŞEMSÎ.....	304
2.10. DİL-GÜŞÂ (15. YY.), GÜLŞENÎ-İ SARUHÂNÎ	307
2.11. FAZÎLET-NÂME (16. YY.), YEMÎNÎ	307
2.12. FÜRKAT-NÂME (15. YY.), HALÎLÎ	310
2.13. GARİB-NÂME (14. YY.), ÂŞIK PAŞA	316
2.14. GENCÎNE-İ RÂZ (16. YY.), TAŞLICALI YAHYA	320
2.15. GÜLŞEN-İ AŞK (19. YY.), KEÇECİZÂDE İZZET MOLLA.....	323
2.16. GÜLŞEN-İ ENVÂR (16. YY.), TAŞLICALI YAHYA.....	326
2.17. GÜLŞEN-İ RÂZ (15. YY.), ŞEYH MAHMUD ŞEBÜSTERÎ	328
2.18. GÜLŞEN-İ VAHDET (16. YY.), ŞÂHİDÎ İBRAHİM DEDE	330
2.19. GÜL Ü HÜSREV (15. YY.), TUTMACI.....	332
2.20. HAR-NÂME (15. YY.), ŞEYHÎ.....	336
2.21. HAYRÂBÂD (18. YY.), NÂBÎ.....	338
2.22. HAYRETÜ'L- EBRÂR (15. YY.), ALİ ŞİR NEVÂYÎ.....	342
2.23. HAYRİYYE (18. YY.), NÂBÎ	344
2.24. HEFT-HÂN (17. YY.), NEVÎZÂDE ATÂYÎ.....	348
2.25. HEVES-NÂME (15. YY.), TÂCÎZÂDE CAFER ÇELEBÎ.....	354
2.26. HURŞİD-NÂME (HURŞİD Ü FERAHŞÂD) (14. YY.), ŞEYHOĞLU MUSTAFA.....	358
2.27. HÜMÂ VÜ HÜMÂYÛN (15. YY.), CEMÂLÎ	365
2.28. HÜSN Ü AŞK (18. YY.), ŞEYH GÂLİB.....	367
2.29. İŞK-NÂME (14. YY.), MEHMED (MUHAMMED).....	380
2.30. İBTİDÂ-NÂME (13. YY.), SULTAN VELED	384
2.31. KİTÂB-I USÛL (USÛL-NÂME)(16. YY.), TAŞLICALI YAHYA.....	386
2.32. KİTÂBU EVSÂF-U MESÂCİDİ'Ş-ŞERÎFE (14. YY.), AHMED FAKİH	388
2.33. KUTADGU BİLİĞ (11. YY.), YUSUF HAS HACİB.....	390
2.34. LÜTFİYYE (18. YY.), SÜMBÜLZÂDE VEHBÎ.....	404
2.35. MANTIKU'T-TAYR (14. YY.), GÜLŞEHRÎ.....	410

2.36. <i>MİHNET-İ KEŞÂN (19. YY.), KEÇECİZÂDE İZZET MOLLA</i>	413
2.37. <i>MUHAMMEDİYE (15. YY.), YAZICIOĞLU MEHMED</i>	419
2.38. <i>NEFHATÜ'L-EZHÂR (17. YY.), NEVÎZÂDE ATÂYÎ</i>	424
2.39. <i>NİGÂR-NÂME (16. YY.), AZÎZÎ</i>	426
2.40. <i>REBÂB-NÂME (14. YY.), SULTAN VELED</i>	427
2.41. <i>RİSÂLETÜ'N-NUSHİYYE (14. YY.), YUNUS EMRE:</i>	428
2.42. <i>RİYÂZÜ'S-SÂLİKÎN (16. YY.), GELİBOLULU ÂLÎ</i>	433
2.43. <i>SALÂMÂN U ABSÂL (16. YY.), LÂMÎÎ ÇELEBİ</i>	435
2.44. <i>SEB'A-İ SEYYÂRE (15. YY.), ALİ ŞİR NEVÂYÎ</i>	440
2.45. <i>SEDD-İ İSKENDERÎ (15. YY.), ALİ ŞİR NEVÂYÎ</i>	442
2.46. <i>SOHBETÜ'L-EBKÂR (17. YY.), NEVÎZÂDE ATÂYÎ</i>	444
2.47. <i>SOHBETÜ'L-ESMÂR (16. YY.), FUZÛLÎ</i>	446
2.48. <i>SÜHEYL Ü NEV-BAHÂR (14. YY.), HOCA MES'ÛD</i>	450
2.49. <i>ŞEHEN-ŞEH-NÂME-İ MURÂDÎ (17. YY.), MÛLHİMÎ</i>	460
2.50. <i>TUHFETÜ'L-UŞŞÂK (15. YY.), HAMDULLAH HAMDÎ</i>	463
2.51. <i>VAHDET-NÂME (19. YY.), AŞKÎ MUSTAFA EFENDÎ</i>	465
2.52. <i>VARAKA VE GÛLŞÂH (14. YY.), YUSUF-I MEDDÂH</i>	467
2.53. <i>VESÎLETÜ'N-NECÂT (15. YY.), SÜLEYMAN ÇELEBÎ</i>	470
2.54. <i>VÎS Ü RÂMÎN (16. YY.), LAMÎÎ ÇELEBÎ</i>	471
2.55. <i>ZENAN-NÂME (18. YY.), ENDERUNLU FAZİL</i>	477
 SONUÇ.....	 481
KAYNAKLAR	488
EKLER.....	522
EK 1. TABLOLAR	522
EK 2. YAZAR ADLARI.....	529
EK 3. ESER ADLARI.....	532
ÖZGEÇMİŞ.....	534

ÖZET

DOKTORA TEZİ

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA KAYNAKLAR/MESNEVİLER

Ayşe ERYILMAZ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Metin AKKUŞ

2017, 534 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Metin AKKUŞ

Prof. Dr. Turgut KARABEY

Prof. Dr. Selami ECE

Doç. Dr. Melike GÖKCAN

Yrd. Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ

“Klasik Türk Edebiyatında Kaynaklar/Mesneviler” başlıklı bu çalışma, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı’nda doktora tezi olarak sunulmak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada ilk mesnevilerden başlanarak (11. yy.) 20. yüzyıla kadar yazılmış Türkçe mesneviler kaydedilmiş; mesnevi adına göre alfabetik sıra düzeni esas alınıp hem bibliyografik açıdan hem de içerik yönünden incelenmesi amaçlanmıştır. Mesnevilerle ilgili bibliyografik bilgi verilirken eserin kendi künyesiyle birlikte içerikleri anlatılmış ve eser üzerinde hazırlanan çalışmalar, tezler ve kitaplar yayımlanma tarihleri dikkate alınarak kaydedilmiştir. Mesnevilerle ilgili bibliyografya ve içerikle ilgili bütün bilgiler, çeşitli kütüphanelerden elde edilen eserlerden ve güncel internet kayıtlarından yararlanılarak bir araya getirilmiştir.

Çalışma, “Ortak Başlıklı Mesneviler” ve “Diğer Mesneviler” olmak üzere iki ana başlıkta incelenmiştir. Her iki bölümde de mesnevi adlarına göre alfabetik sıra gözetilmiştir. Mesnevi başlıklarının yanında parantez içinde mesnevinin hicrî ve miladî takvime göre yazılış tarihi verilmiştir. Eser hakkında elde edilen bütün bilgiler belli bir düzen içerisinde verilmiş adından bahsedilen mesnevi, italik olarak gösterilmiş; 132 tanesi ortak başlıklı olmak üzere, toplam 187 mesnevi, çalışmanın amacı doğrultusunda incelenip değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mesnevi, Klasik Türk Edebiyatı, Ortak Başlıklı Mesneviler, Diğer Mesneviler

ABSTRACT**Ph. D. DISSERTATION****REFERENCES/MASNAVIES OF CLASSICAL TURKISH LITERATURE****Ayşe ERYILMAZ****Advisor: Prof. Dr. Metin AKKUŞ****2017, Page: 534****Jury: Prof. Dr. Metin AKKUŞ****Prof. Dr. Turgut KARABEY****Prof. Dr. Selami ECE****Assoc. Prof. Dr. Melike GÖKCAN****Assist. Prof. Dr. Recai KIZILTUNÇ**

The present study which is entitled “References/Masnavis of Classical Turkish Literature” was prepared as PhD Thesis for the Branch of Classical Turkish Literature of Since of Turkish Language and Literature in the Institute of Social Sciences of Atatürk University. Firstly, it was aimed that the Turkish masnavis which were written from the 11th century to 20th century were investigated in terms of name, bibliographic, and also content.

While some bibliographic knowledge about masnavis was given, content of them and studies about them such as thesis, books, articles with their masthead and date of publication were presented. Bibliography and content of knowledge about masnavis were collected books from libraries and current records on the internet.

The subjects of this study were considered two main sub-subjects: “Common Titled Masnavis” and “Other Masnavis”. While masnavis name were given, alphabetical order was taken into account. Beside title of masnavis, the date of Mohammedan and Christian era were given in brackets. As a result, 132 of common entitled masnavis and 55 of other masnavis were investigated above mentioned criteria in the present study.

Keywords: Masnavis, Classical Turkish Literature, Common Titled Masnavis, Other Masnavis

KISALTMALAR DİZİNİ

- A -

AAD	: Akademik Araştırmalar Dergisi
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
AKMB	: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı
AKÜ	: Afyon Kocatepe Üniversitesi
AMÜ	: Adnan Menderes Üniversitesi
AnBiD	: Ana Bilim Dalı
Ank.	: Ankara
Ank. Ü.	: Ankara Üniversitesi
ANT	: Ali Nihat Tarlan
Ans.	: Ansiklopedisi
ASL	: Âgâh Sırrı Levend
as	: aynı sayfa (aynı eserde aynı sayfa)
AÜ	: Atatürk Üniversitesi
AÜEFAD	: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi
AYÜ	: Ahmet Yesevi Üniversitesi

- B -

b.	: baskı
Bel.	: Belediyesi
bkz.	: bakınız
Böl.	: Bölümü
bs.	: basım
BÜ	: Boğaziçi Üniversitesi

- C -

C.	: cilt
CBÜ	: Celal Bayar Üniversitesi
CÜ	: Cumhuriyet Üniversitesi

- Ç -

Çev.	: Yayını çeviren, tercüme eden

ÇÜ : Çukurova Üniversitesi
ÇÜTAM : Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi

- **D** -

DD : Dergâh Dergisi
DEAD : Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
DEÜ : Dokuz Eylül Üniversitesi
DEÜİFD : Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
DİBD : Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi
DLT : Divanü Lügâti't-Türk
DOÇT : Doçentlik Tezi
DPÜ : Dumlupınar Üniversitesi
DT : Doktora Tezi
DTCF : Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
DÜ : Dicle Üniversitesi

- **E** -

EBE : Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Ed. : Editör
EF : Edebiyat Fakültesi
EFAD : Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi
EFD/JFL : Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
EFTAM : Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi
Erz. : Erzurum
ESBE : Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü
ETE : Eski Türk Edebiyatı
EÜ : Erciyes Üniversitesi

- **F** -

FEF : Fen Edebiyat Fakültesi
fs : Fasikül
FÜ : Fatih Üniversitesi

- **G** -

GEF : Gazi Eğitim Fakültesi

GÜ : Gazi Üniversitesi
GÜKEFD : Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi

- **H** -

h. : Hicrî
haz. : Yayına hazırlayan
HÜ : Hacettepe Üniversitesi

- **I, İ** -

İAD : İlmî Araştırmalar Dergisi
İBBKİDB : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı
İÇÜ : İbrahim Çeçen Üniversitesi
İDBÜ : İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
İFD : İlahiyat Fakültesi Dergisi
İİFD : İslamî İlimler Fakültesi Dergisi
İst. : İstanbul
İst. Ü. : İstanbul Üniversitesi
İst. ÜEF : İstanbul Üniversitesi Eğitim Fakültesi
İst. Ü. Ed. Fak.: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

- **K** -

k. : Kısmı
KATÜ : Karadeniz Teknik Üniversitesi
KB Yay. : Kültür Bakanlığı Yayınları
Kit. : Kitabevi
KKD : Kardeş Kalemler Dergisi
Ktph. : Kütüphanesi
Ktpl. : Kitaplığı/Kitapları
KTB Yay. : Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
KÜ : Kırıkkale Üniversitesi

- **L** -

LT : Lisans Tezi

- **M** -

m. : Milâdî
MEB : Millî Eğitim Bakanlığı

MED	: Millî Eğitim Dergisi
MK	: Millî Kültür (Dergisi)
MSÜ	: Mimar Sinan Üniversitesi
MÜ	: Marmara Üniversitesi

- N -

nakl.	: nakleden
Nev. Ü.	: Nevşehir Üniversitesi
nr./no	: numara
NÜ	: Niğde Üniversitesi

- O, Ö -

OAD	: Osmanlı Araştırmaları Dergisi
ODMÜ	: On Dokuz Mayıs Üniversitesi
ODMÜEFD	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi
ODMÜİFD	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
OMAD	: Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi
OMÜ	: On Sekiz Mart Üniversitesi
OÜ	: Ordu Üniversitesi
ö.	: ölümü

- P, R -

PÜ	: Pamukkale Üniversitesi
RÜ	: Rize Üniversitesi

- S -

S.	: sayı
s.	: sayfa
SBAD	: Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
SBD	: Sosyal Bilimler Dergisi
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SBED	: Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
SiÜ	: Sütçü İmam Üniversitesi
SKÜ	: Sıtkı Koçman Üniversitesi
SÖ	: Seyfettin Özege

SÜ : Selçuk Üniversitesi

- T -

TA : Türk Ansiklopedisi

TAD : Türklük Araştırmaları Dergisi

TAED : Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

TAE : Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

TALİD : Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi

TAM : Türkiyat Araştırmaları Merkezi

TD : Türkoloji Dergisi

TDAD : Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi

TDAY : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı

TDD : Türk Dili Dergisi

TDE : Türk Dili ve Edebiyatı

TDEAD : Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

TDED : Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

TDEE : Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi

TDİD : Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi

TDün. E. Ans.: Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi

TDK : Türk Dil Kurumu

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

TE : Türkiyat Enstitüsü

TEA : Türk Edebiyatı Ansiklopedisi

TED : Türk Edebiyatı Dergisi

TİDSAD : Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi

TGV : Türk Gençlik Vakfı

TKA : Türk Kültürü Araştırmaları

TKAE : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

TKD : Türk Kültürü Dergisi

TKİD : Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi

TKSAD : Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi

TM : Türkiyat Mecmuası

TS : Turkish Studies

TSAD	: Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜBAR	: Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi
TYD	: Türk Yazarlar Derneği
ty	: tarihi yok

- U, Ü -

Ü	: Üniversitesi
USAD	: Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
USEBD	: Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi
UTEKED	: Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi
UÜ	: Uludağ Üniversitesi
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi

- V -

var.	: varak
vd.	: ve diğerleri

- Y -

Y.	: Yıl
Yay.	: Yayınları
YLT	: Yüksek Lisans Tezi
YTE	: Yeni Türk Edebiyatı
YTÜ	: Yıldız Teknik Üniversitesi
yy.	: yüzyıl
YYÜ	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi

ÖN SÖZ

Müslüman Türklerin Arap ve Fars edebiyatlarından etkilenecek, özellikle XIII. yüzyıldan sonra, yoğun bir şekilde Türk diliyle ve ortak İslâmî değerlere bağlı olarak meydana getirdikleri Klasik Türk edebiyatı, yaklaşık altı yüzyıl boyunca hiç ara vermeden süren, köklü bir birikimi barındıran derin bir kültüre sahiptir. Bu kültür, gerçek hayatın, yaşayanların mahsulüdür ve canlılığını her devirde büyük bir gayretle korumaya çalışmıştır.

Klasik Türk edebiyatı, hem şekil hem içerik hem de işleniş biçimi bakımından Türk milletinin sanat yeteneğini, zekâ gücünü; şiirlerine yansıttığı anlam yoğunluğunu; dilini kullanmadaki başarısını; hayat görüşünü ve yaşantısını sentezleyerek ortaya koyduğu sanat ürünüdür. Bu edebiyat, genellikle taklit gibi algılanmış, geçmişinin olmadığı ve hayattan kopuk olduğu yönünde değerlendirmelere maruz bırakılmış bir edebiyattır. Klasik Türk edebiyatını daha iyi anlayabilmek ve hem bu edebiyatla eserler meydana getirebilmek hem de gelecek nesillere bu edebiyatı daha iyi anlatabilmek adına öncelikle dikkat edilmesi gereken, edebî türlerin ve şekillerin gelişiminin iyi araştırılmasıdır.

Biz bu çalışmamızda, Klasik Türk edebiyatını daha iyi anlamak ve gelecek nesillere de doğru aktarabilmek ve hak ettiği değeri bu edebiyata kazandırabilmek için üzerimize düşeni az da olsa yapmaya çalıştık. Bu amaç doğrultusunda Türk kültürünü birikimiyle, zevkiyle ve düşüncesiyle yansıtan, bu kültürün aktarılmasına yardımcı olan, yüzyıllar boyunca önemini hiç yitirmeyen mesnevi nazım şekilli eserleri künyeleri ve açıklamalarıyla verdik.

Arap edebiyatına dayanan ama zamanla hem Türk hem de İran edebiyatında da çok önemli bir yere sahip olan mesnevi nazım şekli, Türkler tarafından sıkça kullanılmış ve giderek geliştirilmiştir. Özellikle bazı sanatçıların Türk edebiyatında yazdıkları mesneviler, gelişmede çok önemlidir.

Çalışmayı yazmaya başlamadan önce konuyla ilgili olarak daha önce yapılmış makale, bildiri, tez ve kitap çalışmaları tespit edilmiştir. Bu yapıldığı sırada da tezin sınırlarının çizilmesine, konunun ana hatlarının belirlenmesine gayret edilmiştir. Bu noktada tez çalışmamızda Türk edebiyatının yalnız manzum mesnevilerinin ele alınmasına karar verilmiştir. Tezin sınırlarının belirlenmesinin ardından önce Ankara,

İstanbul ve Erzurum'daki; daha sonra da Kayseri ve Eskişehir'deki önemli kütüphanelerde geniş ve derinlemesine kaynak taramaları yapılmıştır. Bu taramalar sırasında Türk edebiyatının ne kadar zengin bir mesnevi kültürüne sahip olduğu ve bu zenginliğin, çeşitliliğin bu ve bunun gibi pek çok çalışmayla ortaya konması gerektiği görülmüştür. Tez çalışmasının sürdürüldüğü yıllar içerisinde de zamanla aynı konuya dair, mesnevi kaynaklarıyla alakalı çalışmalar yapılmış; mümkün olduğunca bu çalışmalar da incelenmiş ve tezin “Kaynaklar” bölümüne eklenmiştir. Konuyla ilgili yapılan çalışmaların aksine bu çalışmaya eserin hacmi de düşünülerek Fars ve Arap mesnevileri değil, Türkçe mesnevilerden özellikle en dikkat çekenleri alınmıştır. Tezin amacı noktasında zaman içinde meydana getirilen çalışmalardan da faydalanılmış konuya dair farklı tespitler ortaya konulmaya çalışılmış ve tekrara düşülmemesi hedeflenmiştir. Bu düşünceye bağlı olarak elde edilen mesneviler, farklı açılardan gruplandırılmış, tezin bölümleri oluşturulmuş ve bu noktada da meydana getirilen tablolar, araştırmalar sonucunda ortaya konan bilgilerin örgütlenmesinde kolaylık sağlamıştır. Çalışmanın sonundaki “Ekler” bölümünde yer alan bu tablolar, tespit edilen mesnevileri belli özelliklerine göre bir araya getirmiş ve böylece hem bizim çalışmamıza hem de ileride konuyla ilgili yapılacak çalışmalara ışık tutacağını düşünüyoruz.

Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan mesnevilerle ilgili olan bu çalışma, “Giriş” ve iki bölümden oluşmuştur. Mesnevi nazım şekliyle ilgili, özellikle de mesnevinin Türk edebiyatındaki gelişimine dair bilgilerin yer aldığı “Giriş” bölümünün ardından “Ortak Başlıklı Mesneviler” ve “Diğer Mesneviler” başlıklı iki bölüm karşımıza gelir.

Çalışmanın “Ortak Başlıklı Mesneviler” bölümünde araştırmalarımız sonucunda elde ettiğimiz, Türk edebiyatındaki aynı adla kaleme alınan mesneviler, yazarları ve yüzyıllarıyla belirtilerek belli bir sırayla önce mesnevinin künyesi, ardından da mesnevi hakkında bilgiler verilmiştir. Ortak adla anılan 26 başlık altında toplam 133 mesnevi, tek tek incelenmiştir. Bölümde mesnevinin önce bibliyografik bilgisi verilmiş daha sonra o mesneviyle ilgili olarak yapılan araştırmaların neticesinde elde edilen pek çok bilgi belli bir sıra gözetmeye gayret edilerek okuyuculara sunulmuştur. Her mesnevinin arkasından da o konuda bitirme tezi, yüksek lisans tezi, doktora ya da doçentlik tezi yapılmışsa, makale, bildiri, poster vb. yayımlanmışsa, başka eserlerde o mesneviyle

ilgili bilgiler, başlıklar yer almışsa ya da mesneviyle ilgili başlı başına eserler kaleme alınmışsa bunlar da tarih sırasına göre künyeleriyle verilmiştir.

İkinci bölüm olan “Diğer Mesneviler” başlığı altında ise, toplam 55 mesnevi incelenmiştir. Bu bölümde önceki bölümden farklı olarak “nevi şahsına münhasır” olan, yani aynı isimde başka manzum mesnevinin yazılmadığı, sadece ismiyle değil içeriğiyle ve anlatımıyla da kendine özgü olan, tek olan mesneviler ele alınmıştır. Yine aynı şekilde eser incelemesinin, mesneviyle ilgili bilgi paylaşımının ardından o mesnevi konu alınarak yapılan tez çalışması, yazılan makale, bildiri, poster vb., yayınlanan eserlerde o mesneviye dair verilen bilgiler ve eğer varsa mesneviyle ilgili başlı başına eserler künyeleriyle verilmiştir.

Eserde iki bölümün ardından “Sonuç” başlığıyla eserde yapılmaya çalışılan yani eserin amacı üzerinde durularak çalışmadan bir sonuca ulaşılmıştır. Buna göre, bu çalışmada, “Ortak Başlıklı Mesneviler” ve “Diğer Mesneviler” olmak üzere iki başlık altında sadece manzum Türkçe mesneviler incelenmiştir. Bu araştırma, ilgili konuda bütüncül bir bakış açısı sunmuştur. Bu çalışma, yalnız manzum Türkçe mesneviler konusunda uzmanlaşmak isteyen araştırmacı ve akademisyenler için değil, aynı zamanda bu konuya ilgi duyan kişiler için de önemli bir kaynak ve genel bir bakış açısı sunabilir.

Çok geniş bir coğrafyada etkili olan Türk edebiyatındaki manzum mesneviler, sadece bu çalışmadaki incelemelerle sınırlı değildir. Hem yurt içindeki hem de yurt dışındaki çeşitli kütüphanelerde yer alan el yazması eserler arasındaki pek çok mesnevi, daha sonra yapılacak incelemelerle araştırmalara konu olacaktır. Biz ancak kendi imkânlarımız, çabamız ve yeteneğimizle bu çalışmadakileri ortaya koymaya çalıştık. Yapılan her çalışmanın mutlaka eksikleri ve hataları vardır. Zamanla bu eksikleri tamamlamaya ve hataları düzeltmeye gayret edeceğiz.

Bu çalışmamda emeği geçen, desteğini ve engin fikirlerini hiçbir zaman esirgemeyen çok değerli hocam Prof. Dr. Metin AKKUŞ’a ve Tez İzleme Komitesi’ndeki değerli hocalarımıza çok teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

Mesnevi, her beyti kendi içinde kafiyeli, aruzun kısa kalıplarıyla yazılan nazım şeklidir. İran edebiyatında doğup oradan Arap ve Türk edebiyatlarına geçen mesnevinin en önemli özelliği, her beytinde ayrı kafiye kullanılmasıdır. Bu özellik, mesnevilerde büyük yazma kolaylığı sağlamış, bu nedenle de uzun hikâyeler, destanlar, dinî ve ahlâkî konular, hep mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır.¹ İki beyitten başlayarak 20-30 beyte kadar olan kısa mesneviler yazıldığı gibi, mesnevi şekliyle binlerce beyit süren uzun hikâyeler, kitaplar da yazılmıştır. Ayrıca bu tabir, yalnız başına Mevlâna'nın bu nazım şekli ile yazdığı 6 ciltlik tasavvufî eserine de isim olmuştur.

Daha çok “Fe’ilâtün//Fe’ilâtün//Fe’ilün”, “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâ’ilün”, “Mefâ’ilün//Mefâ’ilün//Fa’ülün”, “Fa’ülün//Fa’ülün//Fa’ülün//Fa’ül” gibi kısa vezinlerle yazılan ve uzun mesnevilere karşı daha az kullanılan kısa mesnevi parçaları, bazen kaside yerine övgülerde, lugaz ve muamma söylemede ya da küçük hikâye konularında kullanılmıştır.²

Arapça “sny” kökünden gelen ve “ikişer ikişer” demek olan “mesnevi” terimi, daha çok İran ve Türk edebiyatlarınca benimsenmiştir. Araplar, bu terimi kabullenmemişler, bunun yerine “müzdevce”, “kasidetü’l-müzdevce”, “urcûze” gibi terimleri kullanmışlardır.

Belli bir konuyu ele alıp işleyen, ayrı bir kitap hâlinde yazılan mesnevilerde konuya doğrudan doğruya girilmez. Bunun kendine has bir düzeni vardır. Her mesnevide aynı olmasa bile bu tertip genellikle şu şekildedir:

Çeşitli konuların işlenmesinde şekil bakımından kolaylığı olan mesnevilerde yazarlar, “dibâce” giriş bölümü üstünde önemle durmuşlardır. Başta çoğunlukla kaside biçiminde tevhid, münâcât, “Hz. Peygamber ve Dört Halife için söylenmiş naatlar”, “kitabın sunulduğu şahıs adına methiye” ve “sözün övülmesi” bölümü vardır. Bazı yazarlar ise, doğrudan hikâyeye girmişlerdir. Sonra “sebeb-i telif” veya “sebeb-i nazm-ı kitâb” başlığı altında eserin yazılış sebebi anlatılır.³ Burada şair, genellikle bir rüyayla veya çevresindekilerin ısrarıyla eserini yazdığını belirtir. Eğer mesnevi, bir devlet

¹ Rıdvan Canım, *Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme*, Akçağ Yay., Ankara 1998, 12.

² Haluk İpekten, *Şeyh Galib Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yay., Ankara 2006.

³ Mustafa Özkan, *Cinânî- Cîlâü’l-Kulûb (Giriş – İnceleme – Metin – Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1990.

büyüğüne ithafen yazılmışsa o kişinin övgüsü de eserde bulunur. Bu bölüm, mesnevilerin neredeyse hepsinde vardır. Tercüme olan mesnevilerde ise bu bölüm, “sebeb-i tercüme” şeklindedir. Mesnevide tevhid, münâcât, naat birden fazla da olabilir. Bundan sonra “âgâz-ı dâstân” başlığı altında mesnevinin asıl konusunun işlendiği bölüme geçilir. Bu bölüm, eserin ana bölümüdür. Bu bölümün de çeşitli alt bölümleri vardır. Başlıklar genellikle Farsça olur, bazen Türkçe olduğu da gözlenmiştir. Mesnevinin asıl bölümünde konu geçişlerinde o konuya dair hikâyeler yer alır. Bazen de konu sonunda iki üç beyitten oluşan ve sakiye seslenilen bir “sâkî-nâme” bölümü yer alır. “Hâtîme” bölümü, eserin bittiğini gösteren bölümdür. Bu bölümde şair, kitabın hangi tarihte ve nerede yazıldığını, kitabın adını, kaç beyit olduğunu vb. konuları açıklar. Bazı mesnevilerde konunun işlendiği bölümle “hâtîme” arasında bir “fahriye” kısmı olabilir. Şair, burada ortaya koyduğu eserle övünür.⁴

Mesneviler, bir çerçeve hikâye içinde birçok küçük hikâyeyi kapsadığı için bir çeşit kısa hikâyeye benzer. Ayrıca mesnevilerde, olaydaki kalabalık kahraman kadrosunun her birine ait hikâyeler oluşturulur; bu kişilerin birbirleriyle olan ilişkileri, rastlantıları, entrikaları sağlanır. Böylece olay, geniş bir zamana ve farklı mekânlara yayıldığı için de mesneviler, roman türüne de oldukça yakındır. Mesnevilerde kahramanların fizikî portreleri çizilip kılık kıyafet tasvirleri yapılır ve ayrıntılı ruh tahlillerine yer verilir. Mekân tasvirlerinde ise sıradanlıktan uzaklaşılacak bir ifade kullanılarak tasvir zenginleştirilir.⁵

İlk mesneviler, toplumu çeşitli yönlerden bilgilendirmek, eğitmek ve terbiye etmek için yazılmıştır. Bu eserler, basit, sade ve akıcı olmakla birlikte bunların dil ve üslubunda çeşitli problemlerin olduğu görülür. Mesnevi edebiyatı, en parlak dönemini 16. yy.da yaşamıştır. Osmanlının yükselme dönemindeki gelişmeler, bu durumun nedeni olarak görülmüştür. Bu dönemde sanat yönü güçlü olan eserler verilmiştir. 17. ve 18 yüzyıllar mesnevi için kırılma dönemleri olmuştur. Bu dönemde mesnevilerde gerileme ve zayıflama hissedilmeye başlar.

Bu yüzyıllarda mesnevilerde, toplumsal, siyasî ve kültürel konularda değerlendirmeler yer almıştır. Daha önceki yıllardaki alegorik mesnevilerden farklı

⁴ M. Nuri Gençosman, *Nizamî*, MEB Yay., İstanbul 1986.

⁵ Nezahat Öztekin, *Bekâyi'nin Gül ü Bülbül'ü ile Fazlî'nin Gül ü Bülbül'ünün Karşılaştırılması (Bekâyi'nin Gül ü Bülbül'ünün Metni ve İncelemesi)*, EÜ, EF Yay., İzmir 2000, 11-12.

olarak dönemsel konular üzerinde durulur. Mesnevideki bu yenilik anlayışı, XVIII. asırda da kendini gösterir. Şeyh Gâlib dışındaki mesnevi şairleri, günlük hayata ve konuşma diline özgü sözcükleri şiire taşıyarak bu yeniliği göstermek istemişlerdir. Bu yüzden, günlük yaşamdan konuların seçildiği mesnevilerin yaygın olarak kaleme alındığı görülür.⁶

Mesnevilerin tarihi incelendiğinde, önceleri destan içerikli konuların ele alındığı; ilerleyen süreçlerde ise romantik içerikli eserlerin yer aldığı görülür. Sonraki zaman dilimlerinde de aşk-macera hikâyelerine yer verilmiştir.

Mesnevi nazım şekli sayesinde, dinî, öğretici bilgiler ve tasavvufî kurallar anlatılmıştır. Okuyucuyu bıktırmadan, kolay ve zevkli bir okunuş için araya hikâyeler eklenerek mesnevide istenildiği kadar uzatma imkânı vardır. Yûsuf ve Züleyhâ gibi İslâm dininden alınmış kıssalar da mesnevi için yeni bir konu olmuştur. Bu noktada aşk ve macera hikâyeleri mesneviler aracılığı ile sevilerek okunmuştur.⁷

Türkiye’de mesnevileri bir araya getirerek yapılan bir bibliyografya çalışmasını 2013’te Ahmet Kartal yayınlamıştır. Ancak Kartal, Arapça, Farsça ve Türkçe mesnevileri birlikte işlemiş, her üçüyle ilgili çalışmaları tek bir eserde bir araya getirmiştir. Bu eser dışında mesnevilerle ilgili olarak yapılan bibliyografik esere daha rastlanmamıştır. Mesnevi bibliyografyasını içeren makaleler yazılmıştır; ancak hem Ahmet Kartal’ın eserinde hem de mesnevi bibliyografyasını içeren makalelerde sadece Türkçe mesneviler yoktur. Bu eserlerde Arapça, Farsça ve Türkçe mesneviler bir aradadır. Sadece Türkçe mesnevileri içeren eserlere ihtiyaç vardır. Bizim bu çalışmamızın farkı, sadece Türkçe manzum mesnevileri hem de hakkında mutlaka en az bir çalışma yapılanları bir araya getirmeye çalışmasıdır.

⁶ Ahmet Kartal, “XVIII. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı: Mesneviler”, *TS*, S. 6/1 Kış 2011, 211-234.

⁷ Gençosman, *Nizamî*, MEB Yay., İstanbul 1986.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTAK BAŞLIKLIL MESNEVİLER

1.1. CEMŞİD Ü HURŞİD MESNEVİLERİ [Ahmedî (14. yy.), Cem Sultan (15. yy.), Abdî (16. yy.), Âişe Hubbî Hatun (16. yy.)]

Doğu edebiyatının klasik mesnevilerinden olan *Cemşîd ü Hurşîd*, çift kahramanlı bir aşk hikâyesidir. Konusu İran edebiyatında işlenen bu mesnevi, ilk defa Selmân-ı Savecî tarafından yazılmıştır. Türk edebiyatında ise, konuyu Ahmedî, Cem Sultan, Abdî ve Âişe Hubbî Kadın ele almışlardır. Türkçe yazılan *Cemşîd ü Hurşîd* mesnevileri, Selmân'ın eserinden tercüme edilerek edebiyatımıza kazandırılmıştır.⁸

Mesnevi ile ilgili olarak Prof. Dr. Adnan İnce çalışmış ve konu üzerine makale ve bildiri yazmıştır. O, metinleri elde bulunan *Cemşîd ü Hurşîd*'leri Selmân'ın eseriyle karşılaştırmış ve bu eserlere “telif niteliğinde tercüme” demenin daha uygun olacağını söylemiştir.⁹

Cem Sultan, *Cemşîd ü Hurşîd*, Millî Ktph., 43 Va 1666.

Adnan İNCE, “Cemşîd ü Hurşîd Mesnevileri” *Fırat Ü. Dergisi (Sosyal Bilimler)*, C. 3, S. 2, Elazığ, 1989, s. 109-136.

Adnan İNCE, “Cemşîd ü Hurşîd Mesnevisi ile Bazı Halk Hikâyeleri Arasında Ortak Motifler”, *I. Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 31 Mayıs-1 Haziran 1995, OMÜ, Çanakkale, 1995.

Ahmet DOĞAN, “Cem Sultan'ın Cemşîd ü Hurşîd Mesnevisi'nde ‘Kahramanın Sonsuz Yolculuğu’”, *JASSS International Journal of Social Science*, C. 33, Bahar 2015, s. 135-145.

1.1.1. Ahmedî (14. yy.)

Bunlardan ilki, 1334-1413 yılları arasında Kütahya'da yaşamış olan Ahmedî'nin eseridir. Ahmedî, önce Yıldırım Bayezid'e bağlanmış, Yıldırım Bayezid'in Timur'a

⁸ Hanzâde Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, (DT), HÜ, SBE, Ankara 2008, 71-72.

⁹ Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 72.

yenilgisinden sonra oğlu Emir Süleyman'la Edirne Sarayı'nda kalmıştır. Emir Süleyman, Ahmedî'den Türkçe bir eser yazmasını istemiştir. Ahmedî, bu istek ve emir üzerine Selmân-ı Sâvecî'nin *Cemşîd ü Hurşîd* mesnevisini aynı vezne sadık kalarak pek çok şiir ve gazel ekleyerek yeniden yazmıştır. Şair, 4798 beyit olan bu yeni *Cemşîd ü Hurşîd*'i 806/1403'te tamamlamıştır.¹⁰ Eseri Nihat Sami Banarlı, ilim âlemine tanıtan ilk kişi olmuştur. Daha sonra ise Mehmet Akalın, eseri dili açısından inceleyen bir doktora tezi yayınlamıştır.

Nihat Sami BANARLI, *Ahmedî Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman ve Cemşîd ve Hurşîd Mesnevisi*, (LT), TM, C.VI'dan ayırmasım, İst., 1939.

Mehmet AKALIN, *Ahmedî Cemşîd ü Hurşîd, İnceleme-Metin*, (DT), AÜ Yay., No. 182, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975, VIII + 413 s.

Ayrıca daha sonra, Ahmedî'nin *Cemşîd ü Hurşîd* adlı mesnevisi üzerine Mustafa Uğurlu bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Mustafa UĞURLU, *Roman Tekniği Açısından Cemşîd ü Hurşîd (Ahmedî)*, (YLT), İÜ, SBE, Malatya, 2009.

İsmail ÜNVER, "Ahmedî'nin Cemşîd ü Hurşîd Mesnevisi Üzerine", *ÇÜTAM*, http://turkoloji.cu.edu.tr/makale_sistem/tum_list.php, 2010, (Erişim tarihi: 25.01.2015).

Melike GÖKCAN TÜRKDOĞAN, "Ahmedî'nin Cemşîd ü Hurşîd ve Şeyhoğlu Mustafa'nın Hurşîd-nâme Adlı Eserlerinin Perspektifinden XIV. Yüzyılda Sosyal Hayat", *TS*, C. 6, S. 2, s. 107-129.

Damla MİMİR, "Ahmedî'nin Cemşîd ü Hurşîd Mesnevîsinin Sosyal Zemini", *AÜ TAED*, S. 47, Erzurum, 2012, s. 147-176.

1.1.2. Cem Sultan (15. yy.)

Ahmedî'nin *Cemşîd ü Hurşîd*'i yazdığı 806/1403'ten 77 yıl sonra Cem Sultan, 883/1478'de mesneviyi yeniden yazmıştır.¹¹ Cem Sultan, eserini klasik edebiyattaki mesnevi kurallarına göre yazmıştır. Eserin "Giriş" bölümünde "dua, tevhid, münâcât, naat, mirâciye, medh-i çehâryar, din büyüklerine övgü, eserin sunulacağı kişi/devlet

¹⁰ Münevver Okur Meriç, *Cem Sultan Cemşîd ü Hurşîd-İnceleme-Metin-*, AKM Yay., Ankara 1997, 46.

¹¹ as

büyüğüne övgü” ve “sebeb-i telif” bölümleri bulunur. Cem Sultan’ın *Cemşîd ü Hurşîd*’inde “Giriş” bölümü, 1100 beyittir. Mesnevide asıl konuya ise “Âgâz-ı dâstân”la geçilmiştir. Hikâyenin anlatıldığı bu bölüm, 4217 beyittir. Mesnevi, “Der Hâtîmet-i Kitâb-ı Âyât-ı ‘Uşşâk” başlıklı “hâtîme” bölümüyle biter. 59 beyit olan bu bölümle birlikte mesnevi, 5374 beyittir.¹²

Münevver Okur Meriç, bu eser üzerinde çalışarak mesneviyi yeniden yayınlamıştır.

Münevver OKUR MERİÇ, *Cem Sultan Cemşîd ü Hurşîd - İnceleme-Metin* -, AKM Yay., Ankara, 1997.

Adnan İNCE, *Cem Sultan Cemşîd ü Hurşîd*, (DT), AÜ, SBE, Erzurum, 1981.

Nesrin ÇORUH, *XV. Yüzyıl Mesnevilerinden Hamdi’nin Yûsuf u Züleyhâ, Cem Sultan’ın Cemşîd ü Hurşîd ve Şeyhî’nin Hüsrev ü Şirin’inin Modern Roman Unsurları Açısından Değerlendirilmesi*, (YLT), TÜ, SBE, Edirne, 2003.

Sedat KARDAŞ, “Cem Sultan’ın Cemşîd ü Hurşîd Mesnevisinin Edebî Tarzlar Açısından Değerlendirmesi”, *TS*, S. 8/1, Kış 2013, s. 1899-1909.

1.1.3. Abdî (16. yy.)

Cemşîd ü Hurşîd, Cem Sultan’dan sonra 16. yüzyılda (966/1558) 3 defa Abdî tarafından yazılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi’nde Pertev Paşa bölümünde 443 numarada kayıtlı Abdî’ye ait *Cemşîd ü Hurşîd*’in yazılış tarihi, mesnevideki bir beyitte söylenir. 966/1558’de yazılmış olan eser, Sultan Selim’e sunulmuştur.¹³ Daha sonra Adnan İnce, Abdî’nin bu eserini bularak bilim dünyasına tanıtmıştır.¹⁴

Adnan İNCE, “XVI. yy. Şairlerinden Abdî ve Eserleri”, *TDD*, S. 410, Şubat 1986, s. 186-192.

Abdî’nin 5940 beyitten oluşan bu eserinde mesnevi, kaside, kıt’a, rûbai tarzında yazılmış besmele, iki tevhid, insan ruhu ve yaradılışıyla ilgili manzume, üç naat,

¹² Sedat Kardaş, “Cem Sultan’ın Cemşîd ü Hurşîd Mesnevisinin Edebî Tarzlar Açısından Değerlendirmesi”, *TS*, S. 8/1, Kış 2013, 1901.

¹³ Mehmet Akalın, *Ahmedî, Cemşîd ü Hurşîd, İnceleme-Metin*, AÜ Yay., Sevinç Matbaası, Ank. 1975, 5.

¹⁴ Hanzâde Güzelova, “Abdî’nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi: Heft Peyker Tercümesi”, *Bilig*, AYÜ Mütevelli Heyet Başkanlığı, Yaz, 2006, S. 38, 35-49.

mirâciye, dört halifenin övgüsü gibi dinî manzumeler ile Şehzâde II. Selim için 12 adet medhiye bulunmaktadır. Ahmedî gibi Abdî de eserini II. Selim emriyle ve istek üzerine yazmıştır. Mesnevide asıl hikâye, 594. beyitte başlar. “Hikâye” bölümünde de 48 gazel, 12 rûbai, 1 ferd, 11 kıt’a, 7 şiir bulunur. Hikâye, “hâtîme” bölümünde bir nasihatle biter.¹⁵

Olağanüstü olaylarla süslü, masalımsı bir Orta Çağ mesnevisi olan *Cemşîd ü Hurşîd*’de hikâyeden sonra “hâtîme” kısmında nasihat yollu beyitler, “şem” ile “micmer” in münazarası, “yaşlılık ve gençliğin değeri” konusunda beyitler yer alır. Eserin “Der-mülâkât-ı nâzım-ı pür nizâm u nîk-encâm ve medh-i pâdişah-ı gerdûn-ihtişâm” başlıklı son kısımda ise şair, eseri ilk olarak Selmân’ın yazdığını; fakat kendisinin Türkçe söylediğini belirtir. Kendini ünlü şairlerle kıyaslayıp bunların eserine hayran kalacaklarını söyleyerek övünür.¹⁶ Sultan Selim’in övgüsünün de yer aldığı “sebeb-i telif” bölümünde Abdî, eserini sultanın emri üzerine altı ay içinde tamamladığını belirtir. Eserin sonunda Farsça bir tarih beyti de bulunur.¹⁷

Abdî’nin *Cemşîd ü Hurşîd* mesnevisi üzerinde Nazan Kuloğlu da çalışmış ve bu konuda yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Nazan KULOĞLU, *Abdî, Cemşîd ü Hurşîd (İnceleme-Metin)*, (YLT), FÜ, SBE, Elazığ, 1989.

1.1.4. Âişe Hubbî Hatun (16. yy.)

Asıl adı Aişe olan Aişe Hubbî, kadın divan şairlerinin önde gelenlerindendir. Şiirlerinde “çok sevilen, çok beğenilen, güzel” anlamındaki Arapça “hubbâ” kelimesinden dolayı “Hubbî” mahlasını kullandığı için çoğunlukla kendisine Hubbî Hatun denilmiştir. Tezkirelerde bir divan oluşturacak kadar şiirinin bulunduğu söylense de kaynaklarda pek şiiri yoktur.

Müjgân Cunbur¹⁸, “İmâdü’l-cihâd”¹⁹ adlı on sekiz varak olan tercüme eserin sonundaki Hubbî’nin bazı şiirlerini bulmuş ve bunlardan beş gazeliyle birkaç

¹⁵ Güzelova, *Abdî’nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 73.

¹⁶ as

¹⁷ as

¹⁸ Müjgân Cunbur, “İmadü’l-Cihad ve XVI. yy. Kadın Şairlerinden Ayşe Hubbî Kadın”, *IX. TTK Bildiriler (1988)*, S. II, 901-913.

mesnevisini yayınlamıştır. Şairin pek çok kaynakta 3000 beyitten fazla olduğu söylenen *Cemşîd ü Hurşîd*'inin nüshasına rastlanmamıştır. Eserle ilgili olarak sadece Âşık Çelebi'nin belirttiği yirmi yedi beyitle Hasan Çelebi'nin söylediği bir beyit bilinir.²⁰

Mustafa UZUN, “Hubbî”, *TDV İslam Ans.*, C. 18, s. 265-266, İstanbul, 1998.

1.2. *EDHEM Ü HÜMÂ MESNEVİLERİ* [Lâmi'î Çelebi (16. yy.), Natî Mustafa (17. yy.), Sabit (17. yy.)]

Edhem ü Hüma mesnevisi, evliyanın büyüklerinden, meşhur âlim ve veli, 96/714' te Belh'te doğup 161/778'de Şam'da vefat eden İbrahim bin Edhem'in menkıbelerini içeren eserdir.²¹

Mesnevi, iki kahramanlı, manzum bir aşk hikâyesidir. Ona İbrahim Edhem Hikâyesi de denildiği, yazma nüshaların bazılarının üstünde kayıtlıdır. Yine bazı kütüphane kayıtlarında da eser, *Edhem-nâme* olarak belirtilir. Eserde Edhem, manevî yönden dünyadan uzak, fakir bir erkek, Hüma ise, bu erkeğin “başına konan devlet kuşu” nu sembolize eden padişah kızıdır.²²

Halit BALKAYA, “Türk Edebiyatı'nda Edhem ü Hüma (Edhem-nâme) Mesnevileri ve Bir Yanlışığa Dair”, *A.Ü. TAED*, S. 18, Erzurum, 2001, s. 103-106.

Türk edebiyatında *Edhem ü Hüma* mesnevisini yazan üç şair vardır:

1.2.1. Lâmi'î Çelebi (16. yy.)

Bunların ilki, 15-16. yüzyıllarda yaşamış olan Lâmi'î Çelebi (ö. h. 938/m. 1531)'dir. Agâh Sırrı Levend, Türk Edebiyatı Tarihi'nde böyle söyler. Ancak Lâmi'î'nin bu eserinin nüshası tespit edilememiştir.²³

Bursalı Mehmed Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri'nde Lâmi'î Çelebi'nin *Kıssa-i Edhem ü Hüma* adlı bir mesnevisinin olduğunu söyler. Ancak eserin nüshaları elde yoktur. Gönül Ayan ve Agâh Sırrı Levend de, Bursalı Mehmed Tahir Efendi'nin

¹⁹ *İmadü'l-Cihad*, Millî Ktph., Yazma Eserler. nr. A 3987.

²⁰ Mustafa Uzun, “Hubbî”, *TDV İslam Ans.*, İstanbul 1998, XVIII, 265-266.

²¹ Halit Balkaya, “Türk Edebiyatı'nda Edhem ü Hüma (Edhem-nâme) Mesnevileri ve Bir Yanlışığa Dair”, *A.Ü. TAED*, S. 18, Erzurum 2001, 103.

²² Ahmet Yılmaz, *Edhem ü Hüma -Tenkidli Metin -*, SÜ Vakfı Yay., Konya 1999, XVII-XVIII.

²³ Yılmaz, *Edhem ü Hüma -Tenkidli Metin -*, XVIII.

eserinden yola çıkarak Lâmi'î Çelebi'nin böyle bir mesnevisinin olduğunu kabul ederler ve onlar da eserin nüshalarının olmadığını bildirirler.

Gönül AYAN, “Lâmi'î Çelebi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri”, *SÜ, TAED*, S. 1, s. 43-66.

1.2.2. Na'tî Mustafa (18. yy.)

Üçüncü şair ise, Na'tî Mustafa'dır. Bu şairin mesnevisi, İst. Ü. Ktph. T.Y. No:2999, 1653, 1745, 613, 678, 3087 ve AÜ Ktph. SÖ Böl. ASL 54 numaralarına kayıtlıdır. Na'tî Mustafa'nın *Edhem ü Hüma*'sı ile *Edhem-nâme*'si aynı eserdir.²⁴

Yazdıkları müstakil mesnevileri elde bulunan Na'tî Mustafa Bey ile Bosnalı Sabit Alâeddin aynı çağın şairleridir. Ancak *Edhem ü Hüma* yazmaya Na'tî Mustafa daha önce başlamıştır. Na'tî Mustafa, bu sahada eser yazdıkları tespit edilen üç şairden birisi ve en önemlisidir.

Bütün bölümleri aruzun “Fe'ilâtün//Mefâ'ilün//Fe'ilün” vezninde yazılan, Na'tî Mustafa'nın *Edhem ü Hüma* mesnevisi, 1197 beyittir. Ancak bu veznin bir özelliği olarak mesnevide vezin bazen “Fâ'ilâtün//Mefâ'ilün//Fa'lün” şeklindedir.²⁵

Eserin “besmele” kısmında 10, tevhid kısmında 20, münâcât kısmında 34, naat kısmında 27, medh-i çâr-yâr” kısmında 6, “sebeb-i telif” kısmında 28, âğâz-ı dâstân kısmında 18, “dîden-i Edhem u dîdâr-ı Hüma” kısmında 95 ve “vefât-ı Hüma” kısmında ise 959 beyit bulunmaktadır.²⁶ Eser, 96/714 'te Belh'te doğup 162/779 'da Şam'da vefat eden İbrahim b. Edhem'in menkıbelerini anlatır.²⁷

Na'tî Mustafa'nın *Edhem ü Hüma*'sının Konya Yazma Eserler Bölge Kütüphanesi'ndeki, Süleymaniye Reşid Efendi Böl.'ndeki ve İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'ndaki nüshası, *Edhem-nümâ* olarak kayıtlıdır. Ancak, eser adı, İst. Ü. Merkez Ktph.'ndeki nüsha ile Kütahya Vahit Paşa Ktph.'ndeki nüshalarda *Edhem ü Hüma* şeklindedir.

²⁴ Balkaya, 103.

²⁵ Yılmaz, *Edhem ü Hüma -Tenkidli Metin -*, LXIX.

²⁶ Yılmaz, *Edhem ü Hüma -Tenkidli Metin -*, LXXVIII.

²⁷ Numan Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, Aktif Yay., Erzurum 1999, II, 338.

Edhem ü Hüma'nın müellif nüshası, henüz elde edilememiştir. Ancak müellifin ölümünden sadece 20 yıl sonra istinsah edilmiş olan İst. Süleymaniye Ktph. nüshası, elde bulunan en eski nüshadır.²⁸

Na'tî Mustafa'nın *Edhem ü Hüma* adlı eseri üzerinde Halit Balkaya çalışmış ve mesneviyi *Edhem-nâme* adıyla yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır.

Halit BALKAYA, *Nat'î Mustafa ve Edhem-nâme Mesnevisinin Tenkitli Metni ile İncelenmesi*, (YLT), AÜ, SBE, Erzurum, 1997.

Ayrıca Ahmet Yılmaz da daha sonra bu mesneviyi yine tenkidli metin şeklinde *Edhem ü Hüma* adıyla yayınlamıştır.

Ahmet YILMAZ, *Na'tî Mustafa, Edhem ü Hüma - Tenkidli Metin -*, SÜ Vakfı Yay., Konya, 1999.

Ayrıca Topkapı Sarayı Müzesi Ktph., Yeni Yazmalar Böl. No: 520'de kayıtlı, yazarı belli olmayan "*Dâsitân-ı İbrahim Edhem*" adlı bir mesnevi daha vardır. Eser, 282+2 beyittir. Aruzun "*Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün*" kalıbıyla yazılmıştır.²⁹

Araştırmalar sonucunda Afyon-Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi'nde bulunan bir yazma nüshada konusu itibariyle *Edhem ü Hüma* ile uyuşan bir destanla karşılaşılmıştır. Bu destan, 154 beyitlik küçük bir mesnevidir. Eserin üzerinde yazarının ya da müstensihinin adı ayrıca olmadığı gibi herhangi bir tarih de bulunmamaktadır. Fakat bu nüsha, dil ve anlatım yönüyle Türkçenin eski ifadelerini içeren bir nüshadır.³⁰

1.2.3. Sabit (18. yy.)

Edhem ü Hüma yazarı şairlerin ikincisi de Bosnalı Sabit Alâeddin'dir. Ancak eser bitirilememiş ve yarım kalmıştır.³¹ Mesnevi, İst. Ü. Ktph. T.Y. No: 2901, 3557, Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi No: 1620 ve Millî Ktph. No: 1517'kayıtlıdır. Sabit'in mesnevisi, kayıtlı olduğu numaraların hepsinde külliyatın içerisinde yer almaktadır. Eser üzerinde daha sonra Turgut Karacan çalışmıştır.

Turgut KARACAN, *Sabit ve Edhem ü Hüma*, Sivas, 1990.

²⁸ Yılmaz, *Edhem ü Hüma -Tenkidli Metin -*, LXXVIII.

²⁹ Balkaya, 103.

³⁰ Yılmaz, *Edhem ü Hüma -Tenkidli Metin -*, XX.

³¹ Yılmaz, *Edhem ü Hüma -Tenkidli Metin -*, XVIII.

Mehmet AVÇİN, “Bosnalı Sâbit’in Edhem ü Hümâ Mesnevisinde Sosyal Hayata Dair Unsurlar”, *USAD*, C. 8, S. 41, Aralık 2015.

1.3. *ESMÂ-İ HÜSNÂ ŞERHLERİ* [İbn İsmâ Saruhânî (16. yy.), Hâkim Seyyid Mehmed Efendi (18. yy.)]

Esmâ-i Hüsnâ şerhleri, klasik Türk edebiyatımızda vurgulanan önemli türlerdendir. Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın güzel isimlerinin varlığından ve O’na o güzel isimlerle dua edilmesinin gerekliliğinden bahsedilir. Ayrıca Allah’ın bu isimlerinin ezberlenmesiyle cennete girileceği bir hadis-i şerifte müjdelendir. İşte Kur’an ve bu hadis-i şerif, bu türde yazılmış eserlerde şairlerimizin önemli kaynaklarından olmuş ve Allah’ın güzel isimleri şerh edilerek edebî eserler oluşturulmuştur.³²

Esmâ-i Hüsnâ türünde olan Arapça, Farsça ve Türkçe birçok manzum ve mensur eser vardır. Gazzâlî’nin “*el-Maksadü’l-esnâ fî şerhî esmâ’illâhi’l-hüsnâ*” sı, bu konuyla ilgili yazılan eserlerin ilk kaynağıdır. Ebû Bekir İbnü’l-Arabî “*el-Emedü’l-Aksâ*” ile ve Fahreddin er-Râzî de “*Levâmiu’l-Beyyinaat*” ile Gazzâlî’nin bu eserini izlemişlerdir.³³

Esmâ-i Hüsnâ şerhleri, Araplarda başlamış, daha sonra ise, İranlılarda ve Türklerde devam etmiştir. Arapça ve mensur olarak yazılan ilk Esmâ-i Hüsnâ şerhlerinin büyük kısmı Araplar tarafından, önemli bir kısmı ise, Arap olmayanlar tarafından yazılmıştır. Ayrıca Farsça olarak da Esmâ-i Hüsnâ şerhleri meydana getirilmiştir.

Türk edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ şerhleri pek çoktur. Bunlardan bazıları mensur, birçoğu ise manzumdur.³⁴ Biz çalışmamızın bu başlığında bazı manzum Esmâ-i Hüsnâ şerhlerini ve bu şerhler üzerinde yapılan eserleri tanıtacağız.

Suat ÜNLÜ, “İlk Türkçe Kur’an Tercümelerine Göre Esmâ-i Hüsnâ”, *UÜ, İFD*, C. 16, S. 2, 2007, s. 215-285.

³² Ali Yılmaz, “Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn İsmâ-yı Saruhânî’nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ’sı”, *CÜ Bilimsel Yayınlar e-dergi, eskidergi.cumhuriyet.edu.tr, İFD*, 1998, 2 (1), 1.

³³ Numan Külekçi, *İbni İsmâ Saruhânî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 29.

³⁴ Yılmaz, “Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn İsmâ-yı Saruhânî’nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ’sı”, 4.

1.3.1. İbn İsmâ Saruhânî (16. yy.)

XVI. yüzyılın Osmanlı ilim adamı, mutasavvıf ve yazarlarından, Bayramiyye tarikatı şeyhi İbn İsmâ-yı Saruhânî'nin *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*'sı bu türün ilklerindendir. Allah'ın 99 isminin manzum olarak şerh edildiği bu eser, Türk edebiyatında en çok tanınan Esmâ-i Hüsnâ şerhidir. *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*'nın ülkemizdeki kütüphanelerde pek çok elyazması nüshası vardır.³⁵

Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ, eserin asıl adı olmasına rağmen bazı elyazması nüshalarında, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, *Yâdigâr-ı Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, *Şerâit-i Esmâ-i Hüsnâ*, *Esmâ-i Hüsnâ Hakkında Manzûme Şerhi*, *Havâsu'l-Esmâi'l-Hüsnâ* şekillerinde de geçmektedir.³⁶

Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ basılmamıştır. Bu eserin elyazması nüshaları şöyledir:

1. Ankara Millî Ktph. Yz. A. 488 (*Manzûm Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*), 2. Ankara Millî Ktph. Yz. A. 864 (*Yâdigâr-ı Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*), 3. Ankara Millî Ktph. Yz. A. 3189/1 (*Yâdigâr-ı Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*) 4. Ankara Millî Ktph. Yz. A. 4187/1 (*Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*), 5. Ankara Millî Ktph. Yz. A. 2733 (*Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*), 6. Ankara Millî Ktph. Yz. A. 3796 (*Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*), 7. Ankara Millî Ktph. Yz. A. 4468/12 (*Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*), 8. Ankara Millî Ktph. Yz. A. 2856/1 (*Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*), 9. Ankara Millî Ktph. Yz. A. 2153/5 (*Şerâit-i Esmâ-i Hüsnâ*), 10. Prof. Dr. Cemal Kurnaz'daki nüsha.³⁷

Bu nüshaların dışında Türkiye'nin diğer bazı kütüphanelerinde de bu eserin pek çok nüshası bulunur. *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, 848/1541'de yazılmıştır.³⁸ Cenâb-ı Hakk'a dair "Allah" ile "Sabûr" ismi arasında 99 güzel ismin şerh edildiği bir eserdir. Saruhânî'nin bu eserinde, "Allah" ile "Hakem" arasındaki ilk 28 isim ebced harfleriyle, bundan sonra yer alan 29-99 arasındaki isimler de rakamlarla sıralanmıştır. "Mefâ'ilün//Mefâ'ilün//Feûlün" vezinli olan mesnevide esmâ-i hüsnâdan olan "Rezzâk" üç beyitle, "Allah" yirmi dört beyitle, diğer isimler ise bu ikisi arasında değişen beyit

³⁵ H. İbrahim Şener, *Türk Edebiyatında Manzum Esmâü'l-Hüsnâlar*, (DT), DEÜ, SBE, İzmir 1985.

³⁶ Yılmaz, "Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn İsmâ-yı Saruhânî'nin *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*'sı", 7.

³⁷ Yılmaz, "Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn İsmâ-yı Saruhânî'nin *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*'sı", 9-11.

³⁸ Yılmaz, "Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn İsmâ-yı Saruhânî'nin *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*'sı", 8.

sayısıyla açıklanmıştır. Saruhânî, özellikle baştaki yirmi bir beyitlik kısımda Allah'ın insanı bütün mahlûkattan farklı biçimde, idrak sahibi olarak yarattığından bahsederek Esmâ-i Hüsnâ ile meşgul olmanın önemini belirtmiştir.³⁹

Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ, 868 beyitlik manzum bir mesnevidir. Edebî açıdan orta halli bir şiir olmasına rağmen bu eser, edebiyat tarihimizde, türünün en tanınmış ve rağbet görmüş eseridir. Eserde çok güçlü ve özgün söyleyiş biçimleri pek yoktur. Ancak bunun yanında basit, şiir değeri olmayan sözler de değildir. Tasavvufî konuların bütün incelikleri, özellikle de vahdet-i vücûd, İbn İsmâ'nın diğer şiirlerinde çok işlendiği halde, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*'da o konulara neredeyse hiç değinilmemiştir. Bu eser, halka faydalı olması için yazılmış; eserde herkes tarafından rahatlıkla anlaşılabilir bir üslûp kullanılmıştır. Bu nedenle, eserde bütün insanların okuyup hayatına uygulayabileceği konular işlenmiş ve bu konular çerçevesinde başka şiir temalarına yer verilmemiştir.⁴⁰

Eserin çoğu yerinde asıl kalıplarıyla kullanılan Arapça ve Farsça bazı kelimeler, vezne uygun olması için eserin bazı yerlerinde, Türkçede söylendiği gibi kullanılmıştır. Genellikle tam ve zengin kafiye'nin bulunduğu ve rediflere de çok az yer verilen mesnevinin kafiye'leri de kurallara uygundur. Kafiye'nin uygun olması için anlamın zorlanmadığı eserde kimi zaman başarılı bir şekilde cinaslı kafiye kullanılmıştır.⁴¹

Esmâ-i Hüsnâ şerhleri arasında *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*'nın en önemli özelliği, bu mesnevide canlı bir hayatın yer almasıdır. İbn İsmâ, eserinde yaşanan ya da kendisinin yaşadığı ve çevresindeki insanların yaşadıkları veya yaşayabilecekleri olayları dile getirmiş ve bazı ayetlerden Arapça iktibaslar da yapmıştır.

Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'da peygamber kıssalarının bulunması, eserin önemli özelliklerindendir. Bazen bir benzetme unsuru olarak, bazen de o peygamberin sahip olduğu mertebeye nasıl ulaştığına dikkat çekilerek bu kıssalardaki bazı konular, eserde işlenmiştir.

İbn İsmâ'nın diğer şiirlerinde tasavvufî konular bütün derinlikleriyle sıkça işlenmesine rağmen, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*'da o konular neredeyse hiç yoktur. Bu eser,

³⁹ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 18.

⁴⁰ Yılmaz, "Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn İsmâ-yı Saruhânî'nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı", 17-18.

⁴¹ Yılmaz, "Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn İsmâ-yı Saruhânî'nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı", 18.

ondan herkes yararlansın diye daha çok Türkçe kelimelerin yer aldığı bir dille, sade ve anlaşılır bir üslûpla halkın tamamını ilgilendiren konular ele alınarak bunlardan derin şiir temaları oluşturulmuştur.

Bir tarikat şeyhi ve halkın her türlü derdine çare arayan birisi olarak İbn İsâ-yı Saruhânî de Esmâ-i Hüsnâ'nın söylenmesine önem vermiştir. O, Esmâ-i Hüsnâ'nın hangi esaslar ve kurallarla okunması gerektiğini de şiir açıklamalarının çeşitli yerlerinde vermiştir.⁴²

Merhum Prof. Dr. H. İbrahim Şener (ö. 2006), konuyla ilgili olarak bir doktora tezi hazırlamıştır. Bu alanda çok önemli bir yere sahip olan araştırmada Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında mensur ve manzum olan Esmâü'l-Hüsnâlar arasında sadece Türkçe ve manzum olanlar hakkında bilgiler verilir.⁴³

H. İbrahim ŞENER, *Türk Edebiyatı'nda Manzum Esmâü'l-Hüsnâlar*, (DT), DEÜ, SBE, İzmir, 1985.

Abdullah Şahin de genel itibariyle Esmâü'l-Hüsnâlar hakkında bir makale yayımlamıştır.

Abdullah ŞAHİN, “Edebî Bir Tür Olarak Klasik Edebiyatımızda Esmâ-i Hüsnâ'lar”, *A.Ü., TAED*, S.16, Erzurum, 2001, s. 49-57.

İbn İsâ Saruhânî'nin *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ* adlı eseri üzerinde Numan Külekçi çalışmıştır.

Numan KÜLEKÇİ, *İbn İsâ Saruhânî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, Akçağ Yay., Ank., 1995.

Ali Yılmaz da Türk Edebiyatında hem genel anlamda manzum ve mensur bütün Esmâ-i Hüsnâ'ları değerlendiren hem de İbn İsâ-yı Saruhânî'nin *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*'sının incelemesini içeren bir makale yayımlamıştır.

Ali YILMAZ, “Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn İsâ-yı Saruhânî'nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı”, *CÜ Bilimsel Yayınlar e-dergi, eskidergi.cumhuriyet.edu.tr, İFD*, C. 2, S. 1, Sivas, 1998.

⁴² Yılmaz, “Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn İsâ-yı Saruhânî'nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı”, 13-19.

⁴³ Alim Yıldız, “Allah'ın Güzel İsimleri Esmâ-i Hüsnâ”, *Ay Vakti Dergisi*, 90. S., Mart, e-dergi, www.ayvakti.net (Erişim tarihi: 28.11.2014)

1.3.2. Hâkim Seyyid Mehmed Efendi (18. yy.)

Esmâ-i Hüsnâ şerhi yazan, Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri de Hâkim Seyyid Mehmed Efendi'dir. O, 18. yy. da yetişmiş edebiyatçı ve tarihçilerimizdendir.⁴⁴ Hâkim Seyyid Mehmed Efendi'nin *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı*, mesnevi tarzında ve "Fâilâtün (Feilâtün)//Mefâilün//Fa'lün (Feilün)" vezninde yazılmıştır. 300 beyitten oluşan eserin akıcı ve basit bir dili vardır.⁴⁵

Eserde yazar, her bir isim için bir sayfa düzenlemiş; sayfanın başında üçer beyitle her ismi manzum olarak açıklamış; daha sonra 5-6 sayfalık bir mensur açıklama yapmış ve bu kısımda isimlerin özelliklerini ve o isimle yapılması gereken duayı vermiştir. Eser 56. varakta sona erer.⁴⁶

Hâkim Seyyid Mehmed Efendi ve onun *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı* hakkında Şahin Kızılabdullah, yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Şahin KIZILABDULLAH, *Hâkim Seyyid Mehmed Efendi Hayatı, Eserleri ve Manzum Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı*, (YLT), Ank. Ü., SBE, Ankara, 2004.

1.4. *ESRÂR-NÂME MESNEVİLERİ* [(Tebrizli Ahmedî (15. yy.), Huzûrî (16. yy.), Seyh Latîfî (Bursali Latîfî, 16. yy.), Lâmekânî Hüseyin (17. yy.)]

Attar'ın ilk mesnevilerinden olan *Esrâr-nâme*, didaktik bir eserdir. Türk edebiyatında başta Mevlâna olmak üzere birçok şairin etkilendiği ve tercüme ve nazireler yazdığı eserde tasavvufî ilkeler, hikâyelerle açıklanmıştır.⁴⁷ Feridüddin Attar'ın *Esrâr-nâme'si*, Türk Edebiyatı'nda özellikle de tasavvufî çevrelerde etkili olan eserlerdendir ve aynı isimde pek çok eserin yazılmasına kaynaklık etmiştir. Pend-nâme, İlahî-nâme gibi *Esrâr-nâme*yi de bir "tür" olarak, Türk şair ve yazarları yazmışlardır.⁴⁸

Esrâr-nâme, Türk edebiyatını çok etkilemiş, eserin manzum ve mensur pek çok çevirisi yapılmıştır. Yazılan ilk *Esrâr-nâme* tercümesinin Ahmed-i Dâ'î'ye ait olduğu ifade edilir. Ancak eser, bugüne kadar ele geçmediği için eser hakkında herhangi bir şey

⁴⁴ Şahin Kızılabdullah, *Hâkim Seyyid Mehmed Efendi'nin Hayatı, Eserleri, Manzum Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı*, (YLT), Ank. Ü., SBE, Ankara 2004, s. 6.

⁴⁵ Şener, *Türk Edebiyatında Manzum Esmâü'l-Hüsnâlar*, 134.

⁴⁶ Kızılabdullah, *Hâkim Seyyid Mehmed Efendi'nin Hayatı, Eserleri, Manzum Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı*, 47.

⁴⁷ Ayşe Çelebioğlu, "Şeyh Latîfî ve Esrâr-nâme Adlı Risalesi", *OÜSBAD*, Mart 2014, 5.

⁴⁸ Gönül Ayan, "Tebrizli Ahmedî ve Esrâr-nâme İsimli Mesnevisi", *TS*, S. 2/3, Yaz 2007, 101.

söylenemez. Yine 15. yy.'da yaşamış Şeyh Ebu'l-Hasan-ı Lârendî'nin de *Esrâr-nâme*'si olduğu söylenir. Lârendî'nin böyle bir eseri olduğundan ilk defa İsmail Hikmet Ertaylan bahsetmiştir. Ancak Lârendî'ye atfedilen bu eser, kütüphanelerde yoktur. Abdurrahim Karahisarî'nin de *Esrâr-nâme* isminde bir eseri olduğu belirtilir.⁴⁹ Ancak kesin değildir. Bugün elde bulunan ya da hakkında bilgilere sahip olabileceğimiz, manzum bazı *Esrâr-nâme*'leri inceledik. Araştırmalara göre; Tebrizli Ahmedî, Lâmekânî Hüseyin, Huzûrî ve Şeyh Latîfî, eserleri kütüphanelerde bulunan *Esrâr-nâme* mütercimleridir.⁵⁰

Esrâr-nâme tercümeleriyle ilgili bazı çalışmalar yapılmış ve yayınlanmıştır.

Gönül AYAN, *Esrâr-nâme (İnceleme-Metin)*, Ankara, 1996.

İbrahim KUTLUK, “Kültür ve Dil Tarihimizin Yeni Bir Vesikası: Attâr'ın *Esrâr-nâme* Tercümeleri”, *TDED*, İstanbul, 1952, s. 125-132.

Kimisi manzum kimisi de mensur olarak yazılmış *Esrâr-nâmelerin* sadece manzum olanlarından bazılarını ele alacağız:

1.4.1. Tebrizli Ahmedî (15. yy.)

Türk edebiyatında “*Esrâr-nâme*” yazarlardan biri, XV. yy. şairlerinden Tebrizli Ahmedî'dir. Manzum olan *Esrâr-nâme*'nin Attar'dan çevrildiği söylene de sadece 3 hikâyenin dışında fazla bir benzerlik yoktur. Attar, eserini “Mefâ'ilün//Mefâ'ilün//Fe'ülün” kalıbıyla yazmış; Ahmedî, sadece 6 yerde bu kalıbı kullanmış, eserin kalan kısmını ise, “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” kalıbıyla yazmıştır. Yapılan araştırmalarda Attar'ın eserinin 3000 beyit civarında olduğu söylenir; ancak Tebrizli Ahmedî'nin eseri, 1865 beyittir. Tebrizli Ahmedî'ye ait 19 nüsha tespit edilmiştir.⁵¹

Tebrizli Ahmedî, *Esrâr-nâme*'yi Akkoyunlulardan İbn-i Bektaş Halilullah'a sunmuştur. Şair, *Esrâr-nâme*'nin yazılış tarihi olan 1479'da sağdır. Sufi Halil'in sözünün geçtiği dönemde şairler ve bilginler topluluğu arasında söylenen bir kişidir. Edebiyat tarihimizde Tebrizli Ahmedî hakkında bir bilgiye rastlanmamasından dolayı,

⁴⁹ Ahmet Atillâ Şentürk, Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2007, 258.

⁵⁰ İbrahim Halil Tuğluk, “Lâmekânî Hüseyin'in *Esrâr-nâme* Tercümesi”, *TS*, S. 3/4, Yaz 2008, 819.

⁵¹ Çelebioğlu, “Şeyh Latîfî ve *Esrâr-nâme* Adlı Risalesi”, 5.

onun Ahmedî mahlasıyla yazdığı ve çok beğenilerek okunan Yûsuf u Zeliha ile *Esrar-nâme* mesnevilerinin müellifleri konusu üzerine düşünülmüştür.⁵²

Eser 84 beyitlik bir “giriş” le başlanır. Daha sonra eser, tahmid veya tevhid, naat ve otuz dokuz hikâye ile devam edip “hâtîme” ile son bulur. *Esrar-nâme*’nin başında bulunan 84 beyitlik “giriş” bölümünde, Tebrizli Ahmedî, “kendini bilmek” ten bahseder. Eserde akıl-nefis çatışması görülür. Şair, tahmid veya tevhid olarak adlandırdığı kısımda, söze “Besmele” yle başlar. Bu başlayışa o, “temel atma” der. Sonra sözü Hz. Muhammed (s.a.v.)’e getirir. Sekiz beyit boyunca Hz. Peygamber’in övgüsü yapılır. “Der medh-i Resul-i Ekrem” başlıklı naatta, Hz. Muhammed’e ümmet olduğumuz için, Allah’a şükreder. Aynı kısımda bütün âlemlerin, onun aşkına yaratıldığı vurgulanır ve 24 beyit de, dört halifenin övgüsüne ayrılmıştır.⁵³

Tebrizli Ahmedî, *Esrar-nâme*’sinin 1831, 1832 ve 1834. beyitlerinde Attar’ın eserinden tercüme olduğunu söyler. Şeyh Attar’ın Farsça *Esrar-nâme*’si, tasavvufî konusu ve dikkati çeken üslûbuyla, İran edebiyatının önemli eserlerindendir. Hem İran edebiyatında hem de Türk edebiyatında kendi türünden birçok esere kaynak ve örnek olan bu eser, bazı araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. Bunlardan bazıları, *Esrar-nâme*’nin tercüme olduğunu; bazıları ise, sadece tercüme olmadığını değil, aynı zamanda hiçbir benzerliğinin de bulunmadığını söylemiştir. Kütüphane kataloglarında da, bu eserin Attar’ın eserinden çevrildiği belirtilmiştir.⁵⁴

Tebrizli Ahmedî’nin 39 hikâyenin bulunduğu eserinde en kısa hikâye 20, en uzun hikâye ise, 64 beyittir. Her bir hikâye, konusuna göre adlandırılmıştır.⁵⁵ Bu hikâyelerin üçü Attar’ın *Esrar-nâme*’sinden, beşi Attar’ın Tezkiretü’l-Evliyâ’sından, biri Attar’ın İlâhî-nâme’sinden ve ikisi de Mevlânâ’nın Mesnevi’sinden tercüme edilerek *Esrar-nâme*’ye alınmıştır.⁵⁶

Tebrizli Ahmedî’nin *Esrar-nâme*’sinin son kısmı “Hâtîme (Hikâyet-i Hatm-i Kitap)” dir. Eserin “Hâtîme” si, 1788-1865. beyitler arasındadır. Bu beyitlerde şair, eserini Tebriz’de bahar mevsiminde, Safer ayının on ikinci Perşembe günü ve h. 884/1479-80 yılında bitirdiğini söyler. Şair, kendi eseri için: “*Bu kitap, her kime hoş*

⁵² Ayan, “Tebrizli Ahmedî ve Esrâr-nâme İsimli Mesnevisi”, 100.

⁵³ Ayan, “Tebrizli Ahmedî ve Esrâr-nâme İsimli Mesnevisi”, 101-102.

⁵⁴ Ayan, “Tebrizli Ahmedî ve Esrâr-nâme İsimli Mesnevisi”, 103.

⁵⁵ as

⁵⁶ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 258-259.

gelirse, kıyamet gününde ona tuhfe olarak yeterlidir. Bu kitap baştanbaşa gönül yakan hikâyelerden meydana gelmiştir.” der.⁵⁷

Tebrizli Ahmedî'nin bu eseri, *Esrar-nâme*'lerden en beğenileni, en yaygın olanı ve son zamanlara kadar kimin eseri olduğuyla ilgili şüphelerin bulunduğu eserdir.⁵⁸ Tebriz'de yazıldığı için, Azeri lehçesinin etkisine dair çizgiler de görülen eser, genel olarak Eski Anadolu Türkçesinin zengin özelliklerini taşır. Eserin Farsçadan tercüme olmasından dolayı, eserde Fars dilinin, özellikle de Farsça cümle yapısının etkisi gözlenir.⁵⁹

Tebrizli Ahmedî'nin, *Esrar-nâme*'si, üslûp bakımından da önemlidir. Eserde dinî, tasavvufî en ağır konular, kısa, canlı ve basit cümlelerle anlatılmıştır. Eserdeki 39 hikâyede, hikâye kahramanı tanıtılarak konuya girilir. Bu hikâyelerde olayın içindeki kahramanla; olay yaşatılır ve birkaç beyitle hikâye sonlandırılır. Bunlarda verilmek istenen mesajlar, şairin “nasihat” üslûbunda yer alır. Eserdeki hikâyelerden, nefis terbiyesiyle dervişlerin eğitiminin amaçlandığı anlaşılır. Bu yönleriyle eser, didaktiktir.⁶⁰

Tebrizli Ahmedî'nin *Esrar-nâme*'sinin Türkiye içinde ve dışında olmak üzere toplam 19 nüshası tespit edilmiştir. Eserin fotofaksimilesi, sözlük ve açıklamalarla 1964'te Bakü'de, Doç. Dr. Gönül Ayan tarafından hazırlanan ilmi yayımı da 1996'da Atatürk Kültür Merkezi'nce yapıldı.⁶¹

Eserin nüshaları şunlardır:

1. AÜ SÖ Ktph. (S). (ASL Kitapları) No: 556 (63 yapaktır. Tama yakın bir nüshadır.)

2. Bakü-Azerbaycan S.S.C. EA Elyazmaları Enstitüsü No: B-1236. [55 yapaktır. Bu nüsha, Cihangir Kahramanof tarafından “Esrar-nâme (Elyazmasının fotofaksimilesi, Sözlük ve İzahı)” adıyla Bakü'de 1964'te yayınlanmıştır.]

⁵⁷ Ayan, “Tebrizli Ahmedî ve Esrâr-nâme İsimli Mesnevisi”, 105.

⁵⁸ Ayan, “Tebrizli Ahmedî ve Esrâr-nâme İsimli Mesnevisi”, 101.

⁵⁹ Ayan, “Tebrizli Ahmedî ve Esrâr-nâme İsimli Mesnevisi”, 104.

⁶⁰ as

⁶¹ G. Ayan - A. Bağirov, “Ahmedî”, *TDE Ans.*, AKM Yay., Ankara 2002, I, 195.

3. Bakü-Azerbaycan İlimler Akademisi Cumhuriyet Elyazmaları Fondu No: B - 2873/20835. (47 yapraktır. Seyyid Muhammed b. Hacı Molla Ali tarafından istinsah edilmiştir. Baştan eksiktir.)

4. Bibliothèque Nationale Paris. E. Blochet, Supplement Turc No: 1510 (BN). (42 yapraktır. “Kitâb-ı Esrâr-nâme Hikâyet-i Evvel” başlığını taşır. 23 hikâyenin de başlığı Arapçadır.)

5. Bursa - Genel Kitaplığı No: 4777. (52 yapraktır. H. 961 yılında istinsah edilmiştir. Müstensihî bilinmeyen bu nüshanın her sayfasında 17 satır vardır.)

6. Ank. Ü. DTCF Ktph., İsmail Saip Sencer Kitapları No: 1628. (İS). (68 yapraktır. H. 1183'te Lütfullah bin İsmail tarafından istinsah edilmiştir. Eski, yıpranmış, ciltsizdir. Başlıkları, hikâyede söz konusu edilen şahısların adlarını taşır. İçerisinde 39 hikâyenin bulunduğu bu nüsha, en tam olan elyazmalarındandır.)

7. İst. Ü. Ktph. No: TY 488. (Ü). (40 yapraktır. Vidinli Hasan tarafından 10 Rebi'ül-evvel H. 1151'de istinsah edilmiştir. 37 hikâye başlığı vardır.

8. İst. Ü. Ktph. No: TY 477. (Mecmû'atü'r-Resâil içinde 72b-119a yaprakları arasında yer alan bu nüshada 36 hikâye vardır. Hikâyelerin başlıkları, kahramanların hikâyesi şeklinde adlandırılmıştır. Baş kısmında: “Terceme-i Esrar-nâme-i Şeyh Attâr berây-ı Emîr-i devrân Şâh İbrahim Halîlullâh ez-araf-ı Şeyh Ebu'l-Hasan Lârendî” kaydı bulunur.)

9. İst. Ü. Ktph. No: TY 647. (71 yaprak olan bu nüshada 38 hikâye vardır. Başlıkları Arapçadır. Muhammed Şeyhzâde tarafından H. 1038 yılının Safer ayı ortalarında istinsah edilmiştir.)

10. İst. Ü. Ktph. No: TY 3777. (68 yapraktır. Hikâye başlıkları Arapçadır. 15. hikâyeden sonra başlık yerleri doldurulmamıştır. Nüshada 38 hikâye vardır.)

11. İst. Ü. Ktph. No: AY 3817. (“Risâle li'l-Abdü'l-Ganî En-Nablûsî” adlı mecmuanın son risalesidir. 63b-126b yaprakları arasındadır. “Hâzâ Kitâb-ı Esrar-nâme-i Şeyh Attâr Rahmetu'llâhi ‘aleyh Terceme-kerden-i Ahmedî”notu vardır. Başlıklar kırmızı ve Arapçadır. Müstensihî Muhammed Hacı Derviş Ali'dir. 1045'te istinsah edilmiştir. 35 hikâyeden oluşur.)

12. İst. Ü. Ktph. No: TY 4999. (55 yapraktır. 37 hikâye bulunur. Başlıklarda “Hikâyet” vardır. Derviş Salih tarafından 1033 Hicrî yılının Zi'l-ka'de ayının ortalarında tamamlanmıştır. Bu nüshanın diğer yazmalardan ayrılan tarafı, sayfa kenarlarında bazı yabancı kelimelerin Türkçe açıklamalarının yazılmış olmasıdır.)

13. Leningrad-S.S.C.B. Asya Halkları Enstitüsü No: V-3134. (Eksik bir nüshadır. Mehmed Şerif, eseri H.1216 m.1801 yılında yazmıştır. “Fotosureti” Azerbaycan S.S.C. EA Elyazmaları Enstitüsü’nde bulunur.)

14. MÜ FEF Ktph. No: TY 16. (76 yapraktır. Başlık yerleri boş bırakılmıştır. 36 hikâyeyi içerir. Başlıklara sonradan “vakıf” yazılmıştır. Yıpranmış ve yer yer çürümüş kısımları vardır. Nihat Azamat tarafından hazırlanan kütüphane katalogunda, Esrar-nâme’nin yazarı olarak Ahmedî Akkoyunlu gösterilmiştir.)

15. Millet Ktph. (Ali Emirî) Manzum Eserler No: 914. (60 yapraktır. 38 hikâye bulunur. Başlıkları Arapçadır. Semendireli Hacı Hüsâm bin Benli Yusuf tarafından H.956 yılının Zi'l-hicce ayında tamamlanmıştır.)

16. Millî Ktph. No: 3022. (M) (62 yapraktır. Kemal Eren’den satın alınmıştır. Bu yazma, karşılaştırmalarda kullanılır. Başlıklardaki “hikâyet” kelimesi, bu nüshada “hikâyât” olarak daima çoğul şekliyle yazılmıştır. Çalışmada bu nüshanın hikâye düzenine uyulmuştur.)

17. Süleymaniye Ktph., (Hacı Mahmud) No: 3808. (79 yaprak olan bu yazmanın baş tarafı eksiktir. 95. beyitten başlar. 39 hikâye varsdır.)

18. Süleymaniye Ktph. (Ayasofya Kütüphanesi) No: 3452/1. (61 yapraktır. 37 hikâyenin başlığı “Hikâye” dir. La’da Sultan Mahmud tarafından bağışlandığına dair yazı ve mühür vardır. Ankara Millî Kütüphane’de bu nüshanın mikrofilm MFA A-641 numaradadır.)

19. Topkapı Sarayı Müzesi (Bağdad Kitapları) No: 400. (70 yapraktır. 1b’de tezhip içinde “Hâzâ Kitâb-ı Esrar-nâme-i Hâce-i Attâr” yazısı vardır. 39 hikâyenin başlığı Arapçadır.

*“Kalem çeküp tamâm oldı işbu Esrar-nâme nazmı
Hadde kalem çeker isen târîh direm lafz-ı nazmı”*

şeklinde bir de tarihi vardır. Bu yazma, 1129/1717 yılında Seyyid Abdullah'ın öğrencilerinden Ali bin Ali tarafından istinsah edilmiştir. Çok değerli bir yazmadır.⁶²

Esrar-nâme'ler arasında, en fazla nüshası bulunan, üzerinde en çok durulan ve araştırma konusu edilen Tebrizli Ahmedî'nin eseridir.

Ahmedî, *Esrar-nâme*, Bakü, 1964.

Ş. H. HALİLOV, *Esrar-nâme'nin Dili*, Bakü, 1988.

Çeşitli kaynaklarda Germiyanlı Ahmedî'ye ait olduğu söylenen bu eserin Nihat Azamat tarafından yayımlanan bir makale ile Tebrizli Ahmedî'ye ait olduğu delillerle gösterilmiştir.

Nihat AZAMAT, "Yeni Bir Ahmedî ve İki Eseri: Yusuf u Züleyha, *Esrar-nâme Tercümesi*", *OAD*, Nr. VII-VIII, İstanbul, 1988, s. 347-364.

Ayrıca son zamanlarda bu eser üzerinde çalışma yapan Gönül Ayan da bunun Ahmedî'nin olmayıp Tebrizli Ahmedî diye anılan başka bir Ahmedî'ye ait olduğunu tespit etmiştir. Eser, Gönül Ayan tarafından yayınlanmıştır.

Gönül AYAN, *Tebrizli Ahmedî, Esrar-nâme (İnceleme-Metin)*, AKM Yay., Ankara, 1996.

G. AYAN - A. BAĞIROV, "Ahmedî", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C. I, AKM Yay., Ankara, 2002, s. 195.

Gönül AYAN, "Tebrizli Ahmedî ve Esrâr-nâme İsimli Mesnevisi", *TS/Türkoloji Araştırmaları*, S. 2/3, Yaz 2007, s. 100-105.

Gönül AYAN, "Tebrizli Ahmedî ve Esrar-nâme İsimli Mesnevisi", *Türk Dünyası Medeniyet Dergisi*, S. 12, Bakü, 2008, s. 69-72.

Mustafa Özbacı, eser üzerinde bir lisans tezi hazırlamıştır.

Mustafa ÖZBALCI, *Ahmedî'nin Esrar-nâme Tercümesi*, (LT), A.Ü., DTCF, TDE Böl., Ankara, 1966.

Ahmet Kartal ise, Attâr'ın eseriyle bu eserin bir karşılaştırmasını yapmıştır.

⁶² Gönül Ayan, *Tebrizli Ahmedî, Esrâr-nâme (İnceleme-Metin)*, AKM Yay., Ankara 1996, XIV-XXI.

Ahmet KARTAL, *Osmanlı Medeniyetini Besleyen Kültür Merkezleri (XI. Asırdan XVI. Asrın Sonuna Kadar Türk Edebiyatı ile Fars Edebiyatının Münasebetleri*, (DT), GÜ, SBE, Ankara, 1999, s. 490-524.

Ahmet KARTAL, “Tebrizli Ahmedî’nin Esrar-nâme İsimli Eseri Üzerine Düşünceler”, *TBA*, S. 34/II, Aralık 2010, s. 197-206.

Ayrıca Tüba Ceylan ve Özlem Tegün de eserle ilgili birer yüksek lisans tezi yapmışlardır.

Tüba CEYLAN, *Tebrizli Ahmedî’nin Esrar-nâme Tercümesi*, (YLT), SÜ, SBE, Konya, 2007.

Özlem TEGÜN, *Tebrizli Ahmedî- Esrâr-nâme, Metin - Açıklamalı Dizin*, (YLT), Kocaeli Ü., SBE, Kocaeli, 2008.

Çağlayan YILMAZ, *Ahmedî (Akkoyunlu) Esrâr-nâme Tercümesi (İnceleme – Metin – Dizin)*, (DT), AÜ, SBE, Erzurum, 2011.

1.4.2. Huzûrî (16. yy.)

Esrar-nâme yazarlardan biri de Gelibolulu Huzûrî diye de anılan Huzûrî-i Mevlevî’dir. Huzûrî, Attar’ın *Esrar-nâme*’si ile birbirine çok benzeyen eserini, XVI. yy.’da yazmıştır. Çeşitli kütüphanelerde Huzûrî’nin eserinin 7 nüshası tespit edilmiştir.⁶³ Bu nüshalardan beşi elde edilmiştir: **1.** Süleymaniye (Kadızâde Mehmed Efendi) Ktph. No: 270; **2.** Raif Yelkenci Nüshası; **3.** Bursa Genel Kitaplığı, No: 9418 (H. 1015 yılında istinsah edilmiştir.); **4.** İst. Ü. Ktph. TY No: 9564; **5.** Selim Ağa (Kemankeş) Ktph. (Üsküdar) No: 418.⁶⁴

Huzûrî, Attâr’ın *Esrar-nâme* isimli eserini Türkçeye nazmen tercüme etmiştir. Tercüme çok başarılı olup bazı yerlerde Attâr’ın beyitlerine yakın, hatta ondan daha derli toplu anlamlar elde edilmiştir. Huzûrî, özellikle serbest tercüme yapmak zorunda kaldığı yerlerde daha başarılı olmuştur. Kütüphanelerde nüshalarına oldukça sık rastlanan bu eserin çok okunduğu anlaşılmaktadır.⁶⁵

⁶³ Çelebioğlu, “Şeyh Latîfî ve Esrâr-nâme Adlı Risalesi”, 5.

⁶⁴ Ayan, *Tebrizli Ahmedî, Esrâr-nâme (İnceleme-Metin)*, XXXI-XXXII.

⁶⁵ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 355.

Eser üzerine yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılmıştır.

Tubâ MERSİN, *Gelibolulu Huzûrî'nin Tercüme-i Esrar-nâme Adlı Mesnevisi*, (YLT), FÜ, SBE, İstanbul, 2004.

Ayşe ÇELEBİOĞLU, *Huzûrî ve Manzum Esrar-nâme Tercümesi*, (DT), AÜ, SBE, Erzurum, 2011.

1.4.3. Şeyh Latîfî (Bursalı Latîfî, 16. yy.)

Şeyh Latîfî de *Esrar-nâme* yazarlarındandır. 16. yy. eserlerinden olan *Esrar-nâme*'nin yazarı Latîfî hakkında kesin bilgilere rastlanmamıştır. Yazar, eserinde de kendisiyle ilgili pek fazla bilgi vermemiştir. Tezkirelerde de Şeyh Latîfî'ye ait bir *Esrâr-nâme* tercümesinden bahsedilir. Bununla beraber, Gönül Ayan'ın “Tebrizli Ahmedî, *Esrâr-nâme* (İnceleme-Metin)” çalışmasında eldeki mensur eserin sahibinin *Esrâr-nâme* mütercimi olarak bahsettiği Şeyh Latîfî olduğu belirtilir.⁶⁶ Edebiyatımızda başka Latîfî'lerden de söz edilir. Bunlar arasında en meşhuru, Tezkiretü's-Şuarâ sahibi, Kastamonulu Latîfî (1490-1582)'dir. Latîfî'nin *Esrâr-nâme*'siyle ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır.

Âşık Çelebi'nin Meşa'irü's-Şu'ara'sında şöyle yazar: Bursalı ve tüccar oğlu olan Latîfî (ö. 972/1565), kadılık da yapmıştır. İstanbul'da Yenibahçe'de bir medrese yaptırıp vakıf kuran şaire, güzel şiirleri sebebiyle “Tûtî-i Latîf” denilmiştir. Zaman zaman Şeyh İlâhî ile de karıştırılan Şeyh Latîfî, tasavvufla ilgilenir. Latîfî'ye ait olduğu kesin olan bazı *Esrâr-nâme* nüshalarının kütüphanelerde İlâhî adına kayıtlı olduğu görülür. Şair, bazı gazellerinde Latîfî mahlasını kullandığı için bu eserlerin Şeyh Latîfî'nin olma olasılığı yüksektir.⁶⁷

Latîfî'nin *Esrâr-nâme*'sinin nüshaları şunlardır:

1. Topkapı Sarayı Müzesi Bağdat Ktp. Ktph. No: 401. 2. Topkapı Sarayı Müzesi Emanet Hazinesi No: 1745. 3. İst. Ü. Ktph. TY No: 2246. 4. İst. Ü. Ktph. TY No: 950. 5. İst. Ü. Ktph. TY No: 6417. 6. Süleymaniye Ktph. Mihrişah Sultan Ktp. No: 195; Millî Ktph. MFA No: 3760/2. 7. Millet Ktph. 34 AE Şeriyeye 940/5. 8. Konya Yusuf Ağa Ktph. D No: 693.

⁶⁶ Çelebioğlu, “Şeyh Latîfî ve *Esrâr-nâme* Adlı Risalesi”, 5.

⁶⁷ Çelebioğlu, “Şeyh Latîfî ve *Esrâr-nâme* Adlı Risalesi”, 6.

Risâle-i Esrâr-nâme olarak Kültür Bak. Yazma Eserler Kataloğu'na kaydedilen eser, Konya Karatay Yusufâğa Kütüphanesi'ndedir. Eserin istinsah tarihi ve müstensihî belli değildir. Latîfî, Allah yolundan uzaklaşıp yanlış şeylere inanan insanların iman hakikatleriyle uyarılması gerektiğini eserin yazılma sebebi olarak açıklar.⁶⁸

Eser, açık, akıcı ve sade bir üslupta yazılmasına rağmen Arapça, Farsça kelime ve tamlamalarla dinî terimleri de içerir. Eserin tamamında görülen Mevlânâ ve Muhyiddîn-i Arabî'nin etkisi, şairin tasavvuf anlayışının çok üzerindedir. Vahdet-i vücud düşüncesinin bütün aşamalarının görüldüğü ve bölüm başlıklarının olmadığı eserde, anlatılan dînî akideler ayet ve hadislerle, bazı din büyüklerinin sözleri ise, din âlimlerinin adları ile birlikte verilmiştir.⁶⁹ Mesnevide isimleri geçen bu âlimler: Hz. Ali, Şeyh Mahmud Şebusteri, Mevlânâ, Yunus Emre, Seyyid Nesîmî, Hallac-ı Mansur, Bayezîd-ı Bestamî ve Muhyiddîn-i Arabî.

Eseri Ayşe Çelebioğlu yayımlamıştır.

Ayşe ÇELEBİOĞLU, “Şeyh Latîfî ve Esrâr-nâme Adlı Risalesi”, *OÜ, SBAD*, Mart 2014, s. 5-14.

Eser üzerine bir yüksek lisans tezi yapılmıştır.

Ersin SAVAŞ, *Latîfî'nin Risale-i Esrâr-nâme İsimli Eseri ve Eserdeki Eğitim ile İslamî İlimler Hakkındaki Görüşleri*, (YLT), İÇÜ, SBE, Ağrı, 2013.

Doğrudan *Esrâr-nâme* ile ilgili olmasa da eserle ilgili ipuçları verebileceği düşüncesiyle çalışmamıza aldığımız, sadece Latîfî'yle ve onun görüşleriyle ilgili bazı makaleler de yayımlanmıştır.

Menderes COŞKUN, “Latîfî'de Oryantalizmin Parmak İzleri: Latîfî'nin Türk ve İslam Büyüklerini Anekdotlar Vasıtasıyla Değersizleştirme Gayreti”, *SDÜ, FEF, SBD*, Mayıs 2011, S. 23, s. 145-169.

1.4.4. Lâmekânî Hüseyin (17. yy.)

Attar'ın *Esrâr-nâme*'sinin bir başka tercümesini de Lâmekânî Hüseyin yapmıştır. Kaynaklarda İnsan-ı Kamil adıyla geçen Lâmekânî'nin *Esrâr-nâme*'siyle

⁶⁸ Çelebioğlu, “Şeyh Latîfî ve Esrâr-nâme Adlı Risalesi”, 6.

⁶⁹ Çelebioğlu, “Şeyh Latîfî ve Esrâr-nâme Adlı Risalesi”, 7.

ilgili çok az bir bilgiye rastlanır. İçeriğinden dolayı bu adın verildiği tahmin edilen eserde “insan-ı kâmil” in özellikleri üzerinde çok durulmuştur.⁷⁰

Lâmekânî Hüseyin’in İnsan-ı Kamil adındaki mesnevisinin *Esrâr-nâme* tercümesi olduğu, Millî Ktph. Yz. A. 5278/1’deki nüshadan bulunmuştur. Bu nüsha, Ahmedî adına kayıtlıdır. Lâmekânî, *Esrâr-nâme*’yi biraz tercüme etmiştir. Ortalama üç bin beyit olan *Esrâr-nâme* nüshalarına karşın Lâmekânî’nin *Esrâr-nâme* tercümesi, 537 beyittir. Lâmekânî de *Esrâr-nâme*’yi Attâr gibi “Mefâ’ilün//Mefâ’ilün//Fe’ülün” kalıbıyla yazmıştır.⁷¹

“Besmele” ve kırk beş beyitlik “tevhid” le başlayan eserin bu bölümüne şair, Hz. Âdem’i ve âlemin yaratılmasını anlatarak başlar, Allah’ın büyüklüğünü örnekler vererek açıklar. İnsanın Allah’ın büyüklüğü karşısındaki durumunu anlatan şair, Allah’ı; hem aklî, hem de tasavvufî açılardan ele alır. 46-51. beyit arası “münâcât” bölümü olan eserde 64. beyte kadar olan bölüm “naat” tır. Altmış beş ve altmış altıncı beyitler, miraciyenin giriş beyitleridir. Giriş beyitlerinden sonra miracın başlangıcı, sebebi, miraç boyunca yaşananlar, anlatılır. Dört halife, giriş bölümünde üçer beyitle övülür. Mesnevi, altı beyitlik münâcât bölümü ile son bulur.⁷²

Lâmekânî Hüseyin’in *Esrâr-nâme*’sinin nüshaları şunlardır:

1. İstanbul Süleymaniye Ktph. Halet Efendi 800 numaraya kayıtlı mecmuada Lâmekânî Divanı’nın sonunda yer alır. 1044/1635 tarihinde istinsah edilen ve tamamı 38 varaktan oluşan bu nüsha, Hasan İbn-i Mehmet tarafından istinsah edilmiştir.

2. Ankara Millî Ktph. Yz. A. 5278/1 numaraya kayıtlı nüsha, 14 varaktır.

3. Konya Mevlana Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Ktph.’nde 157 numaraya kayıtlı bu mecmua, 291 varaktır.⁷³

İ. Halil Tuğluk, Lâmekânî Hüseyin’in *Esrâr-nâme*’siyle ilgili çalışmasını yayımlamıştır.

İbrahim Halil TUĞLUK, “Lâmekânî Hüseyin’in *Esrâr-nâme* Tercümesi”, *TS*, S. 3/4, Yaz 2008, s. 818-865.

⁷⁰ Tuğluk, 819-820.

⁷¹ Tuğluk, 820.

⁷² Tuğluk, 820-821.

⁷³ Tuğluk, 820.

Yurt içinde ve yurt dışında Lâmekânî Hüseyin ve eserleri üzerine bazı çalışmalar yapılmış ve yayımlanmıştır.

Ilic SLOBODAN, *Hüseyin Lâmekânî: ein osmanischer Dichter und Mystiker und sein literarisches Werk*, (DT), Bamberg Universität, 1996.

Ilic SLOBODAN, Jedan Perzijski Gazel Husejna Lâmekânija, *Gazi Hüseyin-Begove Biblioteke*, C. 13-14, Sarajevo, 1987, s. 93-95.

Bilal KEMİKLİ, “Hüseyin Lâmekânî’nin İnsân-ı Kâmil Görüşü: Risâle-i Vahdet-nâme”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Y. 26, S. 3, İst., Temmuz 1997, s. 30-36.

1.5. FERAH-NÂME MESNEVİLERİ [(Kemâloğlu İsmail (14. yy.), Hatiboğlu (15. yy.)]

1.5.1. Kemâloğlu İsmail (14. yy.)

Kemâloğlu İsmail’in, 789/1387 yılında yazarak Trablusşam hâkimi Mîr Gazi’ye sunduğu *Ferah-nâme* de önemli mesnevilerdendir. 3030 beyit olan mesnevi, aruzun “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıyla yazılmıştır. Kemâloğlu, Arapça, Farsça ve Türkçe eserlerden derlediği eserinin ibret verici olduğunu vurgulayarak eserine bazı masal unsurlarını da eklemiştir. Bir macera hikâyesi olan eserin bilinen tek nüshası Afyon İl Halk Ktph. Gedik Ahmet Paşa numara 18349/2’de kayıtlıdır.⁷⁴

Tijen Çalışkanman ve Kenan Özbostancı, eser üzerine yüksek lisans çalışması yapmışlardır.

Tijen ÇALIŞKANMAN (DURSUN), *Kemâloğlu İsmail, Ferah-nâme [Biyografi-Devir ve Tür Araştırması - 35 varâğının neşri]*, (YLT), EÜ, SBE, İzmir, 1996.

Kenan ÖZBOSTANCI, *Kemaloğlu Ferah-nâme*, (YLT), MÜ, SBE, İst., 1991.

1.5.2. Hatiboğlu (15. yy.)

Hatiboğlu’nun yedi yıl süren çalışmasının ürünü olan, 829/1426’da tamamladığı *Ferah-nâme* adlı mesnevisi, yüz hadis ve bu hadislerle ilgili yüz hikâyeden oluşmuş

⁷⁴ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 180-181.

dinî, didaktik bir eserdir. *Ferah-nâme*, özellikle “yüz hadis” tercüme ve izahı için önemli bir örnek olabilir. Aruzun “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” kalıbıyla yazılan eser, 6105 beyitten oluşur. Bu türün en eskisi ve en hacimli olan eserde yer alan hadislerin tamamına yakını Kütübü’s-Sitte’den alınmıştır. Ayrıca yer verilen hadis metinlerinin tam olduğu eser, dilinin sadeliği ve canlılığı, üslûbunun güzelliği ile de dikkat çeker.⁷⁵

Hatiboğlu, *Ferah-nâme*’de kendisinden bazen Hatiboğlu bazen de İbn-i Hatib olarak bahsettiği için hakkında yazılan eserlerde her ikisine de rastlanır. Eser üzerinde çalışma yapmış olan Hatice Şahin’e göre, *Ferah-nâme*, iki ayrı hükümdar için yazılmıştır ve her sunulan eserin ayrı ayrı nüshaları vardır:

1. Osmanlı sultanlarından II. Sultan Murad adına yazılarak 829’da padişaha sunulmuştur. Bu hükümdar için yazılan *Ferah-nâme*’nin çeşitli yerlerde nüshaları vardır.

a) Macar İlimler Akademisi Kütüphanesi’nde Türkçe yazmaları arasında 24 numarada kayıtlı bir nüshadır. H. 928/M. 1521’de Ramazan İbn-i Muhammed tarafından istinsah olunmuştur. Nüsha hakkında ilk defa Macar Türkolog J. Németh bilgi vermiştir.

J. NÉMETH, “Das Ferah-nâme der Ibn Hatib”, *Le Monde Oriental*, 1919, s. 150-184.

Fuad Köprülü, Németh’in bu yazısının ardından Hatiboğlu ile *Ferah-nâme* üzerinde ayrıntısıyla durmuştur.

Fuad KÖPRÜLÜ, “Kitabiyat Tenkid ve Tahlilleri, Ferah-nâme-i İbn Hatib”, *Türkiyat Mecmuası*, C. II, 1926, s. 489-496.

b) Kayseri’de Raşit Efendi Kütüphanesi’nde 125 numarada kayıtlı nüshadır. 990/1582’de Derviş Kurd tarafından istinsah edilmiştir. Millî Ktph.’de M.F.A. (A) 2652-1074 numarada kayıtlıdır.

c) Afyonkarahisar’da Gedik Ahmet Paşa Ktph.’nde 1183 numarada kayıtlı “Hikâye-i Manzum Terceme” ünvanıyla kayıtlı nüsha, Hacı Muhammed İbn-i Bahtiyar tarafından istinsah olunmuştur. 789/1387 yılında yazılmıştır. Bu nüsha, daha sonra Süleymaniye Ktph.’ne taşınmış ve burada 183-49-2 numarayla kaydedilmiştir. Ancak

⁷⁵ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 253.

sonraları bu numarada kayıtlı olan eserin *Ferah-nâme* olmadığı görülmüştür.

d) Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi Hafız-ı Kütübü Bekir Efendi tarafından bugün aslı kaybolmuş bir nüshadan istinsah olunmuş olan kendi kitapları arasında bulunan bir nüshadır.

e) Sultan II. Murad'a yazılmış olan nüshalardan biri de Cambridge nüshasıdır. H. 800 m. 1391 tarihli Hacı Sinan tarafından istinsah olunmuş 201 varaktan ibaret harekeli bir nüshadır.

2. *Ferah-nâme*, Sultan II. Murad'dan sonra Karamanoğlu İbrahim Bey adına yazılmıştır.

İbrahim Bey adına yazılan bu *Ferah-nâme*'nin, bilindiği kadarıyla Konya İzzet Koyunoğlu Ktph.'nde iki nüshası bulunur. Bu nüshalar, bugün Millî Ktph.'de korunmaktadır. Birincisi, Millî Ktph.'de M. F. A. (A) nr. 4883'te kayıtlı, diğeri yine aynı kütüphanede M. F. A. (A) nr. 4881'de kayıtlı olan nüshadır.⁷⁶

Eser üzerinde Hüsametdin Zümrütler tarafından yüksek lisans tez çalışması, Cemil Öztürk ve Hatice Şahin tarafından ise doktora tezi çalışması yapılmıştır.

Hüsametdin ZÜMRÜTLER, *Hatiboğlu'nun Ferah-nâme'si: Metin*, (YLT), EÜ, SBE, Kayseri, 1994.

Cemil ÖZTÜRK, *Ferah-nâme, egy XV. századi Oszman-Töröknyelvemlék*, Phd. Thesis, Budapest Eötvös Lorand Tudományegyetem, 1984.

Hatice ŞAHİN, *Hatiboğlu: Ferah-nâme [Dil Özellikleri-Metin-Sözlük]*, (DT), İÜ, SBE, Malatya, 1993.

Nihat Öztoprak da genel olarak klasik Türk edebiyatında manzum yüz hadisler üzerine bir doktora çalışması yapmış, bir incelemeyle birlikte *Ferah-nâme*'nin hikâye manzumelerinin dışında kalan 2200 beyitlik kısmına tenkitli metin olarak yer vermiştir.

Nihat ÖZTOPRAK, *Klasik Türk Edebiyatı'nda Manzum Yüz Hadisler*, (DT), MÜ, TAE, İstanbul, 1993, s. 35-54, 101-385.

Mustafa ÖZKAN, "Hatiboğlu Mehmed, Hayatı ve Eserlerine Dair", *İst. Ü. Ed.*

⁷⁶ Hatice Şahin, *Hatiboğlu: Ferah-nâme [Dil Özellikleri-Metin-Sözlük]*, (DT), İÜ, SBE, Malatya 1993, 8-11.

Fak. Dergisi, C. 27, İstanbul, 2012, s. 281-296.

1.6. *GAZÂVÂT-NÂMELER* [Kivamî (15. Yy.), Zaîfî (15. yy.), Sûzî Çelebi (16. yy.)]

Gazâ, cenge gitmek ve cenk etmek anlamındadır. Din düşmanlarıyla yapılan cenge “cihad” denilir; ama sonradan “gazâ” kelimesi de bu anlamda kullanılmıştır. Arap edebiyatında gazâları ve gazilerin kahramanlıklarını anlatan eserlere “megazi” denilmiştir. Türk edebiyatında bu gibi eserler, “gazâ-nâme” veya “gazâvât-nâme” adında bir araya getirilmiştir. Düşmanla yapılan bir savaşın anlatıldığı gazâ-nâmelere karşın, gazâvât-nâmelerde savaşlar veya akınlar silsilesi vardır.⁷⁷

Gazâlarda fetih veya zaferden bahsedilmez; gaza sadece savaştır. Bir şehrin veya bir kalenin alınmasını anlatan eserlere “fetih-nâme” denilmiştir. Fetihleri ve düşmanın yenilmesi ile biten savaşları anlatan gazâ-nâmelere “zafer-nâme” de denilir. Bunlar, sonradan birbiriyle karıştırılmış, fetih-nâme ve zafer-nâmelerin hepsine gazâvât-nâme, son devirlerdeki savaşları anlatan eserlere de zafer-nâme denilmiştir. Türk edebiyatında gazâ-nâme, fetih-nâme veya zafer-nâme adını taşıyan edebî metinler, çeşitli örnekleriyle birlikte, Osmanlı tarihinin bazen eksik bıraktığı yerleri tamamlayan önemli belgelerdir. Tarihin akışını değiştiren veya yerli ve yabancı pek çok ailenin hayatında çok önemli bir yeri olan seferlerden çoğu, bu eserlerde bütün ayrıntılarıyla vardır.⁷⁸

Osmanlı tarihinde çok fazla gazâvât-nâme yazılmıştır. Bu eserler, özellikle savaşlarla ilgilidir ve vekayi-nâmeler gibi genel kaynaklarda yer almayan, pek çok ayrıntıyı öğrenmemizi sağlayabilecek bir içeriği vardır. Gazâvât-nâmelerle ilgili birçok eser bulunur. Biz, bu eserlerden sadece birkaç tanesi üzerinde duracağız.

Hüseyin YURDAYDIN, “Gazavat-nâmeler’e Ek III”, *AÜİFD*, C. X, Erzurum, 1962, s. 167-174.

Kürşat Şamil ŞAHİN, “Gazavât-nâmeler Üzerine Yapılan Çalışmalar Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi”, *TS*, C. 7, S. 2, Bahar, 2012, s. 997-1022.

⁷⁷ Agâh Sırrı Levend, *Gazâvât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey’in Gazâvât-nâmesi*, TTK Yay, Ankara 1956, 1.

⁷⁸ Levend, *Gazâvât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey’in Gazâvât-nâmesi*, 1.

1.6.1. Kıvamî (15. yy.)

“*Fetih-nâme-i Sultan Mehmed*”, Kıvamî’nin 895/1490’da yazdığı ve Sultan II. Bayezid’e sunduğu eseridir. Eser, yirmi sekiz bölümdür ve bu bölümlerin 25’inde Fatih Sultan Mehmed’in, Üçünde ise, Sultan II. Bayezid’in fetihleri anlatılmıştır. Mesnevi nazım şekliyle ve “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” aruz kalıbıyla yazılan 108 manzumenin yer aldığı eserde bazı mensur kısımlar da vardır. Bunlardan bir tanesi Fatih’in medhiyesi, bir diğeri de onun ölümü üzerine söylenmiş mersiye dir. Ayrıca eserde, II. Bayezid’in methini ve onun yapmış olduğu Akkerman Savaşı’nı içeren manzumeler de bulunur.

National Bibliothek’te (MS Or., nr. 1975) tek nüshasının bulunduğu eseri, Franz Babinger, kısa bir inceleme ile birlikte tıpkıbasım olarak 1955’te yayınlamıştır.⁷⁹

KIVAMÎ, *Fetih-nâme-i Sultan Mehmed*, (haz.) Franz Babinger, Maarif Basımevi, (tıpkıbasım), İstanbul 1955.

Eser üzerinde Ceyhun Vedat Uygur yüksek lisans, Sait Gökçe ise, doktora çalışması yapmıştır.

Ceyhun Vedat UYGUR, *Kıvamî’nin Fetih-nâme-i Sultan Mehmed’i ve Dil Özellikleri [İmla-Gramer-Metin ve Lügat]*, (YLT), SÜ, SBE, Konya, 1991.

Sait GÖKÇE, *Kıvamî und Fetih-nâme*, Ph. D. Dis., München Universitât, Almanya, 1954.

1.6.2. Zaîfî (15. yy.)

Gazâvât-ı Sultan Murad İbni Muhammed Han adlı eser, gazavât-nâme türünün önemli örneklerindendir. II. Murad devri hakkında çok önemli bir tarihî kaynak olan bu eseri 15. yy şairlerinden Zaîfî, Türkçe olarak yazmıştır. Agâh Sırrı Levend⁸⁰ ve Halil İnalçık, bu eserin alanındaki ilk eser olduğunu belirtmiş ve her ikisi de eserin nüshasının elde olmadığını ifade etmişlerdir. Âmil Çelebioğlu, eseri Afyon İl Halk Ktph. Gedik

⁷⁹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 269.

⁸⁰ Levend, *Gazâvât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey’in Gazâvât-nâmesi*, 15.

Ahmed Paşa Böl. no: 18349'da tespit etmiş ve bir makaleyle bilim dünyasına tanıtmıştır.⁸¹

Eserin eldeki nüshası 2566 beyit olsa da eserin eksik olduğunu düşündüren ifadeler vardır. Zaîfî'nin II. Murad'ın meclisindeki şairlerden olması, Rumca ve Slavca bilmesi, II. Murad ile gazalara katıldığını, hatta onun istişare meclisinde bulunduğunu söylemesi, onun Rumeli olaylarını iyi bildiği, hatta belki de casus olarak hizmet verdiğiyle ilgili olarak yorumlar yapılmasına sebep olabilir.⁸²

Âmil ÇELEBİOĞLU, "Zaîfî'nin 'Gazâvât-ı Sultan Murad İbni Muhammed Han' Adlı Mesnevisi", *TKD*, 225 (Ocak 1982), s. 30-37 (aynı makalenin tekrar basımı, Âmil ÇELEBİOĞLU, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara, 1998, s. 151-159).

Daha sonraki yıllarda ise eser üzerinde Mehmet Sarı çalışarak bu konuda bir doktora tezi hazırlamıştır.

Mehmet SARI, *Gelibolulu Zaîfî Muhammed Gazâvât-ı Sultan Murad Han İnceleme (Ses Değişmeleri, Benzeşmeleri ve Uyumlar)-Metin-Sözlük*, (DT), İst. Ü., SBE, İstanbul, 1994.

Gürol Pehlivan da, genel anlamda konuyla ilgili olarak bir makale yayımlamıştır.

Gürol PEHLİVAN, "Varna Savaşı ve Bir Tarih Kaynağı Olarak Gazâvât-nâmeler", *TS*, C. 3, S. 4, Yaz 2008, s. 598-617.

1.6.3. Sûzî Çelebi (16. yy.)

Sûzî Çelebi'nin *Mihaloğlu Ali Bey'in Gazâvât-nâmesi* adlı eseri ise, bu konuda yazılmış en önemli eserlerdendir. 16. yy. ın başlarında yazılan bu eser, konusu ve ifade tarzı bakımından tam bir gazavât-nâme özelliği taşır.⁸³ Bu gazavat-nâmenin 15.000 beyit olduğu söylenir; ancak eserin sadece 1795 beyti ele geçmiştir.

⁸¹ Gürol Pehlivan, "Varna Savaşı ve Bir Tarih Kaynağı Olarak Gazâvat-nâmeler", *TS*, S. 3/4, Yaz 2008, 600.

⁸² Pehlivan, 601.

⁸³ Levend, *Gazâvât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazâvât-nâmesi*, 16.

“Mefâ’ilün//Mefâ’ilün//Fe’ülün” aruz kalıbının kullanıldığı eser, mesnevidir. Eserde yer yer farklı vezinler de kullanılmış ve bazen aralara gazeller de yerleştirilmiştir.⁸⁴

Mesnevinin her mısrası on bir heceden oluşmuştur. Eserde Sûzî, ünlü akıncı Mihaloğlu Ali Bey’in Sırbistan, Macaristan ve Bosna seferlerini⁸⁵, savaşlarını, kahramanlıklarını ve aşk maceralarını ayrıntılı bir şekilde anlatırken onun özel hayatıyla ilgili de bilgiler vermektedir.⁸⁶ *Mihaloğlu Ali Bey’in Gazâvât-nâme*’si epik bir karakter taşır. Akınlar ile akıncıların hayatı tasvir edildiğine göre eser, bu çizginin tek örneği sayılır. Mısra mimarisi sağlam, şiiri güçlüdür.⁸⁷

Mesnevi, zamanın Türkçesiyle yazılmıştır. Eserin hattatlar tarafından çoğaltıldığını, bugün İstanbul Millet Ktph.’nde, ASL’in arşivinde, Berlin’de Preusische Staatshibliotek’te ve Zagreb’de Bilim ve Güzel Sanatlar Akademisi’nde korunan nüshalar kanıtlamaktadır. Bu el yazmalardan Berlin’deki nüsha en eskisidir, çünkü h. 937/m. 1530 yılında kopyalanmıştır. Bu ise, Gazavât-nâmenin bu yıldan önce yazıldığını kanıtlar. Mesnevi, beş yüzyıl önceki olayları anlatmaktadır. Sûzî ise, olayları görmüş ve yaşamıştır.⁸⁸

Agâh Sırrı Levend, bu eserle ilgili olarak çalışmış ve hem genel itibariyle gazavât-nâmeler hem de söz konusu gazavât-nâme hakkında geniş bilgiler içeren bir eser yayınlamıştır. 1956 yılında yayımlanan Agâh Sırrı Levend, “*Gazâvât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey’in Gazâvât-nâmesi*” nde gazavât-nâmelerden bahsettikten sonra Sûzî ve Mihaloğlu Ali Bey hakkında bilgiler verilmektedir. Ayrıca bu eserde, söz konusu gazavât-nâmenin çeşitli kütüphanelerde bulunan el yazmaları karşılaştırılarak 1795 beyti Latin harflerine çevrilmiştir. Mesnevi, yapılan transkripsiyonla ve bazı sözcüklerin açıklamasıyla yayımlanmıştır. Daha sonra ise, bu beyitlerin el yazmaları da esere konulmuştur.⁸⁹

⁸⁴ Funda Yüksel, *Mihaloğlu Ali Bey Gazâvât-nâme’sindeki (1-863. beyitler) Kısa ve Telmihler Üzerine Bir İnceleme*, (YLT), SÜ, SBE, Konya 2010, 5.

⁸⁵ Altay Suroy Recepoğlu, *Prizrenli Suzi’nin 500. Yılı (Bildiriler, bilgiler, belgeler)*, TYD Yay.: 2, Prizren 2000, 8.

⁸⁶ Yüksel, *Mihaloğlu Ali Bey Gazâvât-nâme’sindeki (1-863. beyitler) Kısa ve Telmihler Üzerine Bir İnceleme*, 5.

⁸⁷ Recepoğlu, 11.

⁸⁸ Recepoğlu, 8-9.

⁸⁹ Recepoğlu, 77.

Agâh Sırrı LEVEND, *Gazâvât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazâvât-nâmesi*, TTK Yay., Ankara, 1956.

Daha sonraki yıllarda Funda Yüksel, bu mesneviyle ilgili olarak, mesnevinin 863. beyitine kadarki kısmını incelemiş ve yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır.

Funda YÜKSEL, *Mihaloğlu Ali Bey Gazâvât-nâme'sindeki (1-863. beyitler) Kısa ve Telmihler Üzerine Bir İnceleme*, (YLT), SÜ, EBE, Konya, 2010.

Ali Üzümcü ise, mesneviyi, 864. beytinden itibaren sonuna kadar incelemiş ve yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır.

Ali ÜZÜMCÜ, *Mihaloğlu Ali Bey'in Gazâvât-nâmesi'nin (864 - 1795. beyitler) Telmih ve Kısaları Üzerine Bir İnceleme*, (YLT), SÜ, EBE, Konya, 2010.

1.7. GÜL MESNEVİLERİ (GÜL Ü BÜLBÜL, GÜL Ü NEVRÛZ) [(Gül ü Bülbül (Fazlî, İznikli Bekâyî-16. yy.); Gül ü Nevrûz, [Lutfî (15. yy.); Abdî (16. yy.); Niğdeli Muhibbî (16. yy.); Mehmed Sabir Pârsâ (17. yy.)]

“Gül Mesnevileri” başlığını, bazı mesnevilerin doğrudan “Gül” kelimesiyle oluşturulmuş olmaları, bunlardan da en çok dikkat çekenleri ve birden fazla aynı adla yazılmış olmaları gibi ölçütlerle bu başlığı çalışmamıza aldık. Bu mesneviler arasından özellikle Gül ü Bülbül ve Gül ü Nevrûz mesnevileri hakkında bilgi verilmiştir.

1.7.1. Gül ü Bülbül

Bülbül ve gül arasında var olduğuna inanılan aşk, dîvanlara dağılmış binlerce beyitte anlatılmıştır. Çünkü şiir, musikî, estetik gibi şairlerin aradığı her şey bu hikâyede vardır:

“Bülbül ü gül sohbetiydi didüğüm işitdüğüm
Geh terennüm geh tebesüm gâh geh eşâr idi”

Üsküplü İshak Çelebi

“Bazen şarkı, bazen gülümseme, zaman zaman da şiirler okuyarak dediğim işittiğim hep gül ve bülbül sohbetiydi.”⁹⁰ Doğu ve Batı Edebiyatlarının müştereklerinden olan “gül ve bülbül”, Türk yazar ve şairlerinin rağbet ettiği temalardan biridir. Günümüzde pek çok şarkı, türkü, şiir, mani ve atasözüne konu olan temanın, geçmişte de lirik bir şekilde işlendiği görülmektedir. Klasik devir şairlerinin divanlarına bir göz atmak da bu fikri verebilir. Gülün kırmızılığında ve bülbülün ötüşünde belli güzellikler bulan yazarlar, bunu çeşitli vesilelerle dile getirmişler ve konuyu şiirlerin yanında bazı eserler çerçevesinde de ele alıp işlemişlerdir.⁹¹

Bülbül-gül aşkını, mevcut örneklerle dayanarak bizde Mevlana’ya, İran’da ise Feridüddin Attar’a dek götürebiliriz. 12. ve 13. yüzyıllardan itibaren İran ve Türk Edebiyatları’nda görülen gül-bülbül konulu şiirler, küçük hikâye ve fıkra bazındaki değinmeler ile müstakil yapıdaki eserlerse, ilk örnekleri ve müracaat kaynaklarını teşkil etmektedir.⁹² Gül-bülbül konusunu Attar’dan sonra ele alıp işleyen başka yazar ve şairler olmuşsa da ilk olma şerefi adı geçen eserlere aittir. Konunun Fars Edebiyatında işleniş Attar’la sınırlı kalmamış, ondan sonra da konu başka şairler tarafından işlenerek devam ettirilmiştir. Başlı başına bir eser bazında olmamakla birlikte, bülbülün güle olan aşkını beyit ve şiirlerinde terennüm eden şairler yetişmiş, bunlar içerisinde en meşhuru da Hafız-ı Şirazi olmuştur. Hafız, gazellerinde lirik bir söyleyişle konuyu yaşatmaya devam etmiştir.⁹³

Türk Edebiyatı’nda gül-bülbül konulu ilk şiirler, Yunus Emre’ye ait olmakla birlikte, konuyu Anadolu sahasına taşıyan Mevlana Celâleddin-i Rumî olmuştur. Yunus Emre’den sonra 14. ve 15. Yüzyıllarda Necati, Şeyhî ve Ahmet Paşa’nın divanlarında, Âşık Paşa’nın Garib-nâmesi’nde gül-bülbül ilişkisine değindiklerini, gazel ve beyit bazında bazen bu aşkı dile getirdiklerini görürüz.⁹⁴

Konuyla ilgili Mustafa Özkan, bir yazı yazmış ve yayımlamıştır.

Mustafa ÖZKAN, “Gül ü Bülbül”, *TDV İslam Ans.*, C. 14, İst., 1996, s. 222-223.

⁹⁰ Nilüfer TANÇ, “Rifâî’den Oscar Wilde’a Gül ve Bülbül”, *A.Ü., TAED, (Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı)*, S. 39, Erzurum 2009, 970.

⁹¹ Gencay Zavotçu, *Bir Şair ve Bir Klasik Fazlî Gül ü Bülbül (Mesnevi)*, Erzurum 1995, II.

⁹² Zavotçu, 5.

⁹³ Zavotçu, 6-8.

⁹⁴ Zavotçu, 8-10.

Gencay ZAVOTÇU, *Türk Edebiyatında Gül ü Bülbul Mesnevileri: Mukayeseli Çalışma*, (DT), AÜ, SBE, Erzurum, 1997.

Nilüfer TANÇ, “Rifâî’den Oscar Wilde’a Gül ve Bülbul”, *A.Ü., TAED, Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı*, S. 39, Erzurum, 2009, s. 967-987.

1.7.1.1. Fazlî (16. yy.)

Bülbul-nâme veya Gül ü Bülbul adlarıyla bilinen “gül ve bülbul” ü işleyen eserler içerisinde en meşhur olanı, Fazlî’nin Gül ü Bülbul mesnevisidir. Kara Fazlî olarak da bilinen şair, bir kaside şairi olarak bilinir; ancak asıl şöhretini *Gül ü Bülbul* adlı eseriyle kazanmıştır. Fazlî’nin *Gül ü Bülbul*’ü, Şehzade Mustafa adına 960/1552 yılında aruzun “Fâilâtün (Feilâtün)//Mefâilün//Fâilün (Feilün)” kalıbıyla yazılmıştır. 2444 beyit olan *Gül ü Bülbul*, ruh ve gönül diyalogunu beşerî ve tasavvufî olarak inceleyen alegorik bir mesnevidir. Lirik bir tarzda kaleme alınan mesnevi, konusunun ve üslûbunun orijinallliği ile Türk edebiyatının seçkin eserleri arasında yer alır.⁹⁵

Gül ü Bülbul’ün klasik bir mesnevi düzeninde olduğu söylenebilir. Mesnevinin baş tarafında tevhid, münâcât ve naat gibi dinî manzumelerden sonra sebep-i telif ve padişah (Şehzade Mustafa medhiyesi) övgüsü gelir. Mesnevinin konunun işlendiği bölümünde yer alan başlangıç manzumesinde bütün güzellikleriyle Gülşen tanıtıldıktan sonra, yakışıklı güzel bir erkeğe benzetilen Gül ve vücut organları, ayrı ayrı iki ile altı beyit arasında anlatılır. Eser; Gül, Bülbul, Gülşen, Bahar Şahı, Meltem, Nergis, Lâle, Servi, Susen, Menekşe, Sünbül, Diken, Temmuz, Güneş, Hazan ve Kış gibi unsurların teşhis yoluyla aralarında geçen maceranın ve çeşitli çiçeklerin, ağaçların, safa meclislerinin tasvir edildiği didaktik ve tasavvufî bir hikâyedir.⁹⁶ İnsan vücudunun maddî ve manevî özelliklerini canlandıran alegorlar üzerine kurulmuş olan eserde; “insan vücudu” gül bahçesine, “ruh” güle, “gönül” bülbüle, “hırs” yazıya, “nefsanî arzuların vücudun zarar görmesi” sonbahar ve kışa, “basiret” nergise, “tevazu” menekşeye, “kıskançlık” sümbüle, “aşk” laleye, “doğruluk” serviye, “kin” dikene benzetilmiş; “ruh ve gönlün” hırs, kin, kıskançlık ve gazapla mücadelesi, duygusal bir

⁹⁵ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 372.

⁹⁶ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, 58-59.

anlatımla hikâye edilmiştir. Bu mücadele sonunda ruh ve gönül, nefsanî aşırılıkları yenmiştir.⁹⁷

Şair, eserinin sonunda işlediği “dünyanın faniliği” konulu 29 beyitlik bir manzumedden sonra Hâtimeyle eserini bitirir. Eserinin sonunda “Hatîmetü’l-Kitab” bulunur. Şair, eserini övdüğü bu bölümde doğru yanlış ne söylemişse kendi “akl-ı paki”nin (temiz aklının) ürünü olduğunu belirtir. Bölümün sonunda eserin bitişini ebced hesabıyla söylediği bir tarih beytinde beyan eder. 960/1553 yılına karşılık gelen tarih beyti şöyledir:

“Yazdı tarihi hâme-i şengül

Defter-i munis-i Gül ü Bülbül” (h. 960)⁹⁸

Mesnevi, Fazlî’nin ustalığını gösterdiği eseridir. Şairin ilk eseri bile olsa, o, bu mesnevide sanatının doruğuna erişmiş kabul edilir. Edebiyatımızda kendisinden önce de işlenmiş olan gül ve bülbül mazmununu değişik bir bakış açısıyla ele almış, kahramanlarını teşhis ederek onlara konuşma, yürüme, âşık olma, üzülmeye gibi fizikî ve hisî fonksiyonları yüklemiş ve onlara beşerî özellikler vermiştir. Denilebilir ki şair, *Gül ü Bülbül*’de akıcı üslûbunun da yardımıyla günlük hayattan canlı bir kesiti gözler önüne seren bir tavır sergilemiştir.⁹⁹

Fazlî, eserini kaleme alırken kendisinden önce yazılmış gül-bülbül konulu eserleri incelemiş ve eserinde bunlardan esinlenmiş olabilir. Ancak şair, bu etkileri eserinde açıkça yansıtmayıp gizlemesini bilmiş, kendi potasında eriterek orijinal ve benzersiz bir eser ortaya koymuştur.¹⁰⁰ Konuyla ilgili olması nedeniyle araştırmacı yazar, Beşir Ayvazoğlu’nun da Güller Kitabı adlı eserinde *Gül ü Bülbül*’e yer verdiği görülür. Türk çiçek kültürü üzerine bir deneme olarak kabul ettiği kitabının *Gül ü Bülbül*’e ayırdığı sayfalarında mesneviyi özet olarak veren yazar, mesnevi hakkında önemli görüşler ileri sürer. Günümüzde yeni harflerle baskısının yapıldığına da değinen yazara göre, mesnevi, Şeyh Gâlib’in Hüsn ü Aşk’ı gibi emsalsiz, orijinal bir eserdir ve gül, bülbül, çiçekler, bahar ve sufiyane aşkla ilgili bütün tasavvurları bünyesinde toplar. Bazı bölümlerini Gibb’in İngilizceye, De Sugny’nin Fransızcaya çevirdiğini söylerken

⁹⁷ Ahmet Kartal, *Doğu’nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, Doğu Ktph. Yay., İstanbul 2013, 428.

⁹⁸ Zavotçu, 85.

⁹⁹ Zavotçu, 5.

¹⁰⁰ Zavotçu, 14.

bu mesnevinin bizde aynı ilgiyi görmeyişinden doğan üzüntüsünü belli eder ve adeta durumdan şikâyetçi olur. Oysa Batılıların esere olan ilgisi bu çevirilerle de kalmamış, Dora D'Istria, “La Poe'sie des Ottomans” (Paris 1877) adlı eserinde mesneviyi derinlemesine incelemiş, Hammer, 1834'te Viyana-Peşte'de mesneviyi Almancaya çevirerek Türkçesiyle birlikte yayınlamıştır. Oysa *Gül ü Bülbül*, Türkçe eserler içerisinde, bülbülün güle aşkını en iyi anlatan eserdir.¹⁰¹

Bu mesnevi üzerine kitaplar ve makaleler yazılmış, tezler hazırlanmıştır.

Gencay ZAVOTÇU, *Bir Şair ve Bir Klasik Fazlî Gül ü Bülbül (Mesnevi)*, A.Ü. FEF Yay., Erzurum, 1995.

Nezahat ÖZTEKİN, *Fazlî, Gül ü Bülbül*, Akademi Kitabevi Yay., İzmir, 2002.

J.V. HAMMER, *Gül ü Bülbül das ist Rose und Nachtigall*, C.A. Hartleben, 1834.

L. A., FRANKL, *Gül ü Bülbül das ist Rose und Nachtigall*, von Fasli, [Gibb III, 110], herausge-geben, von J. V. Hammer (review article), *Jahrbücher der Literatur*, 91, 1840, s. 196-211.

Mustafa ÖZKAN, “Şair Fazlî ve Gül ü Bülbül'ü”, *İAD*, S. 3, İst., 1996, s. 81-86.

İsmail Hikmet ERTAYLAN, “Gül ve Bülbül Efsanesi ve Şair Fazlî”, *İstanbul (Halkevleri Dergisi)*, II/14, İstanbul 1944, s. 4-5.

Nezahat ÖZTEKİN, “Fazlî'nin Gül ü Bülbül'ü Üzerine Bir İnceleme”, *MÜ, FEF, TAD*, S. 4, İstanbul, 1989, s. 119-134.

H. Gamze DEMİREL, “16. Yüzyıl Şairlerinden Fazlî'nin Gül ü Bülbül Mesnevisi'ndeki Şahıs Kadrosunun Tasavvufî Açıdan Değerlendirilmesi”, *TAD*, S. 21, 2007, s. 89-103.

Betül SİNAN NİZAM, “Divan Şiirinin Alegorik Âşık ve Maşuklarından Gül ü Bülbül”, *TS*, S. 5/3, Yaz 2010.

Kâşif YILMAZ, “Gül ü Bülbül”, *TDEA*, C. 3, Dergâh Yay., İstanbul, 2013, s. 389-390.

¹⁰¹ Beşir Ayvazoğlu, *Güller Kitabı (Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme)*, Ötüken Yay., İst., 1992, 86-92.

Gül ü Bülbül üzerine yapılan çalışmaların en hacimlisi, DEÜ SBE bünyesinde yapılmış olan doktora tezidir.

Nezahat ÖZTEKİN, *Gül ü Bülbül - Fazlî*, (DT), DEÜ, SBE, İzmir, 1987.

Bundan başka mezuniyet, yüksek lisans ve doktora tezleri de yapılmıştır.

Sülün ÖZKUT, *Fazlî'nin Gül ü Bülbül Mesnevisi'nin Edisyon Kritik ve Tedkiki*, (LT), İst. Ü., EF, TDE Böl., İstanbul, 1949.

Sevgi GÜRKAN, *Kara Fazlî, Gül ü Bülbül*, AÜ, DTCF, (LT), Ankara, 1966.

Necmiye ÇELİKBAŞ, *XVI. Asır Mesnevicilerinden Kara Fazlî, Hayatı, Eserleri ve Gül ü Bülbül Mesnevisi*, (DT), İst. Ü., FEF, Türkoloji Böl., İstanbul, 1940.

Mehmet FAZLI, The rose and the nightingale (Gül and Bülbül) [Gibb III, 108], metrical translation by J. Von Hammer-Purgstall and Epiphanius Wilson, *Turkish Literatur*, s. 229-357.

1.7.1.2. İznikli Bekâyî (16. yy.)

Aruzun “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıyla yazılmış 935 beyitlik tasavvufî özellik taşıyan, didaktik fikirlerin sembollerle ifade edildiği bir mesnevidir. Eserin İstanbul Ü. (TY. nr. 4097) ve Üsküdar Selim Ağa kütüphanelerinde (Kemankeş, nr. 416) kayıtlı iki nüshası bilinmektedir. Eserin 1565 veya 1572 yıllarında yazıldığı tahmin edilir. Eserin baş tarafında besmeleye dair beyitlerle başlayan bir tevhid bulunmaktadır. Daha sonra gül, bülbül, gülşen, gonce gibi eserin muhtevası ile ilgili sembollere dayanan teşbih ve teşhislerle örülü bir münâcât ve naat gelir. Bunu Hz. İbrahim’in ateşe atılmasına dair menkıbe takip eder. Şair, eseri yazış sebebini ise, şöyle izah eder: Bekâyî, bir bahar vaktinde İznik bağlarında dolaşmaktadır. Gül’ü ve yanında feryad u figan eden Bülbül’ü görür. Gönül kuşuna benzettiği Bülbül ile Gül’e dair bir hikâye yazmayı düşünür. Bu fikrini arkadaşlarına açınca onlardan da teşvik görür. Bunun üzerine İznik şehrinde *Gül ü Bülbül* mesnevisini yazar. Telif sebebini bu şekilde açıklayan şair, daha sonra Sultan Selim’in şehzadesi Murad Han’ın methini yaparak Bülbül’ün tarifîyle hikâyeye başlar.¹⁰²

¹⁰² Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, II, 67.

Eser, anlaşılması kolay, sade bir dille yazılmıştır.¹⁰³

Türkan Meriç, eser üzerinde bir mezuniyet tezi hazırlamıştır.

Türkan MERİÇ, *İznikli Bekâyî'nin Gül ü Bülbül Mesnevisi'nin Transkripsiyonu ve Kısaca Tedkiki*, (LT), İst. Ü., EFTAM, T. Nr. 486, İstanbul, 1954.

Zehra GÖKDENİZ, *İznikli Bekâyî'nin Gül ü Bülbül Mesnevisi*, (YLT), BÜ, SBE, İstanbul, 1988.

Nezahat ÖZTEKİN, *Bekâyî'nin Gül ü Bülbül'ü İle Fazlî'nin Gül ü Bülbül'ünün Karşılaştırılması (Bekâyî'nin Gül ü Bülbül'ünün Metni ve İncelemesi)*, Ege Ü., EF Yay., İzmir, 2000.

1.7.2. Gül ü Nevruz

Gül ü Nevruz mesnevisi, ilk defa İran'da hüküm süren Muzafferîler zamanının şair ve tabibi Celaledin Tabib tarafından 734/1333 yılında Farsça olarak yazılmıştır. Türkçe olarak tespit edilen ilk *Gül ü Nevruz* mesnevisi ise, Lutfî'ye aittir. Lutfî'den sonra Zihni, Abdî, Mu'idi, Osmanlı şairlerinden Niğdeli Muhibbî, *Gül ü Nevruz* mesnevisi yazmıştır. Ayrıca yine Osmanlı şairlerinden daha pek çok şair, bu geleneğe uyarak *Gül ü Nevruz* mesnevisi meydana getirmiştir.¹⁰⁴ Bunlardan Mehmed Sabir Pârsâ da bu mesneviyi yazarlar arasındadır.

1.7.2.1. Lutfî (15. yy.)

Lutfî'nin ilk eseri olan bu mesnevi, Celaledin Tabîb'in 734/1334'te yazdığı aynı addaki Farsça mesnevinin Türkçeye tercümesidir. Lutfî, mesnevisini Ömer Şeyh Mirza'nın oğlu Şiraz Emiri İskender Mirza'nın emriyle 814/1411'de yazmıştır. Gül ile Nevruz arasındaki aşkın yer aldığı eserde doğuya özgü bir aşk hikâyesi anlatılmaktadır. Şairin Çağatay edebî diline hâkimiyetiyle dikkat çeken mesnevi, hikâye tekniği ve ifade güzelliğiyle de üstün bir eserdir.¹⁰⁵ Çağatay şairlerinden Lutfî'nin *Gül ü Nevruz*'u,

¹⁰³ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 428.

¹⁰⁴ H. İbrahim Delice, *Niğdeli Muhibbî Gül ü Nevruz (İnceleme-Metin-Dizin)*, (DT), FÜ, SBE, Elazığ, 1995, 21-23.

¹⁰⁵ Kemal Eraslan, "Lutfî", *TDV İslam Ans.*, C. 27, 2003, s. 232.

Celâleddîn Tabîb aynı adlı Farsça mesnevisinin Türkçeye manzum çevirisidir, 1228 beyittir. Lutfî, eserine telif özelliği kazandırmıştır.¹⁰⁶

Lutfî'nin eseri de mecazî aşkı işlemesine rağmen, kahraman isimleri ve bazı motiflerde Fazlî'nin Gül ü Bülbül'ü ile benzerlikler gösterir. Her iki eserde de Gül ve Bülbül isimli kahramanlar vardır. Ancak Fazlî'nin eserinde aslî kahramanlar konumunda iken, Lutfî'nin eserinde bülbülün yerinde Nevruz vardır ve bülbül yardımcı kahramandır. İki mesnevide de kahramanların kendi kendine hayran olduğu görülür. Her ikisinde de, halk hikâyelerinde karşılaştığımız görmeden âşık olma motifi bulunmaktadır. Fazlî'nin Gül ü Bülbül'ünde bülbülün gülün güzelliğini duyarak âşık olmasına karşılık, *Gül ü Nevruz*'da Nevruz, Gül'ü rüyasında görerek âşık olur. Her iki mesnevide de olan mektuplaşma hadisesi, Gül ü Bülbül'de bülbül ve gül arasında olurken *Gül ü Nevruz*'da Bülbül'ün ağzından Nevruz'un Gül'e mektup yazması şeklinde gerçekleşir. Lutfî'nin *Gül ü Nevruz*'unun sonucu halk hikâyelerini andırır, kavuşmayla noktalanmaz. Bunun aksine Fazlî'nin Gül ü Bülbül'ünde kahramanlar mutluluğu yakalayıp, vuslata ererler.¹⁰⁷

Eserin pek çok nüshası bulunur: London British Museum, Add. nr. 7914, vr. 50a-114a; Oxford Bodleian Library, nr. 73, 2111; Paris Bibliotheque Nationale, Suppl, Turc. nr. 993, vr. 79a-112a; Wien Staatsbibliothek, nr. 649; Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 1911, vr. 1b-38b; Millet Ktp., Arapça, nr. 86.¹⁰⁸

Leman DİNÇER, *Lutfî, Kitâb-ı Gül Nevruz*, (LT), TE, tez nr. 942, İst., 1970.

Bayram ORAK, *Lutfî'nin Gül ü Nevruz'u [Gramer-İndeks]*, (YLT), Ege Ü., SBE, İzmir, 1995.

Hacu ve Lutfî'nin dışında, Anadolu sahasında da *Gül ü Nevruz*'lar yazılmıştır. Tespit edilen üç *Gül ü Nevruz* mesnevisi şairleri Abdi, Kalkandelenli Mu'idi ve Pârsâ Sabir Mehmed'dir.

¹⁰⁶ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 350-351.

¹⁰⁷ Zavotçu, 13.

¹⁰⁸ Eraslan, 232.

1.7.2.2. Abdî (16. yy.)

Eser, edebiyatımızdaki aynı adlı diğer eserler gibi, İranlı şair Celâl Tabib'in Farsça yazdığı *Gül ü Nevruz*'unun tercümesidir. Edebiyatımızda Celâl Tabib'in eseri dikkate alınarak yazılan ve metni şimdiye kadar ele geçmemiş olan Muîdî'nin eseri dışında biri Lutfî tarafından Çağatayca, diğerleri Muhibbî, Abdî ve Sâbir tarafından Anadolu Türkçesiyle olmak üzere dört *Gül ü Nevruz* mesnevisi vardır.¹⁰⁹

Gül ü Nevruz'un başında yazarın sonradan yazdığı düşünülen “Hasb-i Hâl” başlıklı 5 beyitlik bir kıt'a vardır. Burada eserin III. Sultan Murad'a sunulduğu ve adının *Gül ü Nevruz* olduğu belirtilir. Eserin sonuna 2400 beyitlik manzume de eklenmiştir. Fakat araştırmalar sonucunda bu iki parça dışında eser, 2291 beyittir. Eser, asıl metinde olmayan kıt'adan başka, metinde yer alan ve hikâye kahramanı Nevruz'un dilinden Bülbul'ün söylediği gazel (847-851. beyitler arası) dışında tamamen mesnevi biçimiyle yazılmıştır.¹¹⁰

Eser, bir mesnevide bulunabilecek bölümleri içerir; ancak eserdeki manzumeler kısadır. Mesnevi, 33 beyitlik bir tevhid manzumesi ile başlar (1-33. beyitler arası). Bu manzumede Allah'ın övgüsü, yaratılışa dair felsefî düşünceler ve insanoğlunun özellikleri anlatılır. İkinci olarak, insanoğluna hep yol gösteren, onların içinden seçilen ve yaratılmışın en şerefli olan başta Hz. Muhammed (s.a.v.) olmak üzere Hz. Âdem, Nuh, İbrahim, Musa ve İsa peygamberin anılarak dua edildiği bir manzume yer alır (34-53. beyitler arası). Üçüncü manzume, bir naattır. Kur'an ve hadislerden çeşitli iktibaslarla peygamberimizin yüceliği anlatılır ve Mirac'a değinilir. Abdî, ondan şefaet dileyip ona dua ederek bu bölümü bitirir (54-85. beyitler arası). Dördüncü manzume, dört halife için dört beyitlik kısa bir naattır. (86-89. beyitler arası). Beşinci manzume ise, on iki beyitlik kısa bir münâcâttır (90-101. beyitler arası).¹¹¹

Abdî, Sebeb-i Nazm-ı Kitâb'da eserini nasıl yazdığını anlatmıştır. Bu başlık altında, kederler içinde günleri geçerken uyuyan bahtı uyanmış ve onun bu hâli sultana arz edilmiş; sultan da onu çağırarak bu bahar mevsiminde eski bir hikâye olan *Gül ü Nevruz*'u Türkçe yazmasını emretmiştir. Abdî, eserini yazarken kimden etkilenerek

¹⁰⁹ Adnan İnce, “Abdî'nin Gül ü Nevruz Mesnevisi”, *TÜBAR*, XXIII, Bahar 2008, 51.

¹¹⁰ İnce 52-53.

¹¹¹ İnce 53.

kaleme aldığını belirtmez ve tercüme olup olmadığı konusunda da bilgi vermez (102-136. beyitler arası).

III. Murad için medhiye, eserde asıl hikâyeyeden önceki son manzumudur. Abdî, divan şiiri geleneğinde sık kullanılan kalıplarla kendisine destek olan dönem hükümdarını över. Onu tarihteki ünlü hükümdarlarla karşılaştırır; yiğitlikte, bilgide üstünlüğünü ve cömertlikte, adalette eşsizliğini dile getirip onun sayesinde ülkede insanların refah ve huzur içinde yaşadıklarını söyler. Sultana ve şehzadeleri olan Mehmed'e ve Mahmud'a dua ederek medhiyeyi bitirir (137-201. beyitler arası).¹¹² Asıl hikâyenin anlatıldığı kısım, mesnevinin ana bölümüdür ve olayın ana hatlarının özetlendiği Farsça başlıklar altındadır. Bu alt başlıklarda şair, genellikle sakiye hitapla söze başlar. Abdî, eserinde farklı bir nazım şeklini sadece bir kez kullanmıştır ve üstelik vezin de mesnevininkiyle aynıdır. Eser, esas hikâye kısmından sonra Sultan Murad'ın ve şehzadelerinin övgüsünün yapıldığı ve dua edildiği Hâtime bölümü ile sona erer. Abdî, bu bölümde eserini 985'te Cemaziyelahir (1577 Ağustos-Eylül) ayında on iki günde yazarak cuma günü bitirdiğini de belirtir (2251-2291). Eserde hikâye kahramanı Nevruz'un dilinden Bülbül'ün söylediği gazel (847-851) de dâhil olmak üzere baştan sona "Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün" kalıbı kullanılmıştır.¹¹³

Alegorik bir mesnevi olan eserin konusu, Nevruz ile Gül arasında geçen aşktır. Eserdeki Bülbül ise, onları tanıştıran ve kavuşmalarına vesile olan ikinci derecedeki kahramandır. Bülbül, Gül ile Nevruz'un karşılaşp buluşmalarından sonra artık olayda görülmez. Bu eserdeki kadın kahraman Gül, farklı olarak bir erkek kadar yiğit, savaşçı ve mücadeleci kimliğiyle tanıtılır. Bu durum, İslâmiyet öncesi Türk sosyal hayatındaki kadının konumunu yansıtmaları açısından önemlidir.¹¹⁴

Eserin müellifi tarafından yazılmış tek nüshası, Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 2174 numarada *Nüzhet-nâme* adıyla kayıtlıdır. 80 yapraktan oluşan yazmanın her sayfasında 15 satır bulunur. Başlıklar Farsçadır. Nüshanın ilk sayfasında müellifin sonradan eklediği beyitler vardır. Bu eklemeler ve bazen de düzeltmeler, başka

¹¹² İnce 53-54.

¹¹³ İnce 54.

¹¹⁴ İnce 57.

sayfalarda da bulunur. Ayrıca kırmızıyla yazılmış başlıkların siyahla sayfa kenarlarına tekrar gelişigüzel yazıldığı görülür.¹¹⁵

Adnan İNCE, “Abdî’nin Gül ü Nevruz Mesnevisi”, *TÜBAR*, S. 23, Bahar 2008, s. 51-130.

Mehmet ALTUNMERAL, *Abdî’nin Gül ü Nevruz’u (İnceleme-Metin)*, (YLT), CBÜ, SBE, Manisa, 2011.

Mehmet ALTUNMERAL, “Abdî’nin Gül ü Nevruz’unda Musikî Terimleri”, *CBÜ, SBD*, 2011, C. 9, S.2, <http://turkoloji.cu.edu.tr>, (Erişim tarihi: 20.08.2014).

1.7.2.3. Niğdeli Muhibbî (16. yy.)

Gül ü Nevruz mesnevisi, Millî Kütüphane katalog kayıtlarında Niğdeli Muhibbî (Mehmed Efendi bin Ahmed Niğdevî, 1537/944), adına kaydedilmiştir. Harekesiz olan eser, 206 varak olup bir sayfaya 17 beyit sığacak şekilde yazılmıştır. Eser, kusursuz bir şekilde yazılmıştır ve bir kuyumcu titizliğiyle işlenmiştir.¹¹⁶

Eser, alegorik ikili bir aşk hikâyesidir. Bu ikili aşk hikâyesinin başkahramanları Gül ile Nevruz’dur. Mesnevi, aruzun “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” kalıbıyla yazılmıştır. Araya bazen Divan şiirinin değişik nazım şekilleriyle yazılmış gazel, kaside, müstezat, murabba, muaşşer, müseddes ve lûgaz gibi manzumeler yerleştirilmiştir.¹¹⁷

Gül ü Nevruz, Yeni Osmanlıcanın başlangıç dönemi eserlerinde olduğu için Arapça ve Farsça kelime, tamlama ve gramer şekillerini içerir. Eserde Türkçe kelime oranı, %15’lerde kalmıştır. Arapça oranı %50, Farsça oranı ise, %28 gibi yüksek rakamlara çıkar. Mesneviler, divanlara göre daha sade bir dille yazılır. Sade olduğu düşünülen bu eserde, Türkçe kelime oranının bu kadar düşük olması, dönemin eğilimlerini gösterir. Yeni Osmanlıca döneminin ilk eserlerinden olmasından dolayı eserde Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini aynen görürüz.¹¹⁸

Çağataycadan Osmanlı Türkçesine çeviri olan Muhibbî’nin *Gül ü Nevruz* adlı eseri, Lutfî’nin 1228 beyitlik eserinden, kıta birimiyle yazılan murabba, muaşşer ve

¹¹⁵ İnce 52.

¹¹⁶ Delice, 26-27.

¹¹⁷ Delice, 28.

¹¹⁸ Delice, 121.

muhammes sayılmazsa diğer nazım türleri dâhil olmak üzere 7316 beyit olarak çevrilmiştir. Yani Muhibbî'ye çevirmen yerine müellif denilebilir. Çünkü o, eseri aynen değil de hayal dünyasından çok şey katıp genişleterek çevirmiş, esere adeta telif kimliği kazandırmıştır.¹¹⁹ Eserde toplamı 151 beyit olan 25 gazel; toplamı 53 beyit olan 7 lûgaz; toplamı 88 beyit olan 4 kaside; toplamı 26 beyit olan bir müstezat; 7 bentlik bir murabba, 5 bentlik bir muaşşer bulunması, özellikle lûgaz yazılmış olması, mesnevi tarihi açısından önemlidir.¹²⁰

DELİCE, H. İbrahim, “Niğdeli Muhibbî ve Gül ü Nevruz Mesnevisi”, *TÜBAR*, S. IV, Bahar 1997, s. 145-162.

1.7.2.4. Mehmed Sabir Pârsâ (17. yy.)

İran şairi Molla Celal'in aynı adlı mesnevisinin Türkçeye manzum çevirisi olan bu eseri Sabir, tamamlamamıştır. Çift kahramanlı alegorik bir aşk hikâyesi olan ve 881 beyitlik mesnevi, “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” vezniyle yazılmıştır. Aynı vezindeki Molla Celal'in eseri ise, 1124 beyittir. *Gül ü Nevruz*'un bilinen iki nüshası vardır:

1. İstanbul Ü. Ktp. No. T. 1685; 2. Reşit Efendi (Millet Ktp.) No. 765/2.

Eserin başında tevhid, naat, Sultan IV. Mehmet'e medhiye ve sebep-i telif bölümü yer alır. Şair medhiyesinde IV. Mehmet'in Edirne'de yaptırdığı sarayı için şairlerden Arapça tarih manzumesi yazmalarını emrettiğini, kendisinin yazdığı manzumeyi padişahın beğendiğini anlatır. Bu Arapça tarih manzumesi, mesnevide ve divanının dört nüshasında bulunmaz. Eserin “Sebeb-i telif” bölümünde Sabir, mesnevisini Saraybosna'da yazdığını söyler. Buna göre eserin yazılış tarihi, şairin Bosna kadısı olduğu 1079/1669 yılıdır.¹²¹

Konuyla ilgili olarak Süleyman Çaldak bir eser yayınlamıştır.

Süleyman ÇALDAK, *Sâbir Pârsâ'nın Gül ü Nevruz Mesnevisi: İnceleme-Metin*, Özserhat Yayınevi, Malatya, 2004.

¹¹⁹ Delice, 122.

¹²⁰ Delice, 123.

¹²¹ Kâzım Yoldaş, “XVII. Yüzyıl Mevlevî Şairlerinden Sabir Pârsâ (Hayatı ve Eserleri)”, *İAD*, S. 16, İstanbul 2003, 133.

1.8. HEFT PEYKER MESNEVİLERİ [Ahmed-i Rıdvân (15. yy.), Aşkî (15. yy.), Abdî (16. yy.), Behiştî (16. yy.), Lâmi'î Çelebi (16. yy.)]

Sasanî hükümdarlarından V. Behrâm (Behrâm-ı Gûr)'ın aşk ve av maceralarını anlatan *Heft Peyker* mesnevisini ilk defa Nizâmî yazmıştır. Sonraları konuyu İran edebiyatında Hüsrev-i Dihlevî, *Heşt Behişt*'inde, Rai Hidayetullah *Heft Peyker*'inde, Derviş Eşref Meragî *Heft Evreng*'inde ve Hatîfî *Heft Manzar*'ında işlemişlerdir.¹²² Türk edebiyatında ise, *Heft Peyker* (Behrâm-ı Gûr) mesnevileri daha çok Nizâmî'nin eseri tercüme edilerek ya da onun eserine nazire yazılarak oluşturulmuştur. Bu mesneviler, bazen hamseler içinde, bazen de müstakil bir eser olarak yazılmıştır. Türkçe yazılmış ve metinleri elde bulunan *Heft Peyker*ler şunlardır: Aşkî'nin *Heft Peyker*'i, Ahmed-i Rıdvân'ın *Heft Peyker*'i, Abdî'nin *Heft Peyker*'i ve Behiştî'nin *Heft Peyker*'i. Eski kaynaklarda sözü edilen Ulvî, Kudsî Çelebî, Hayatî (XV. yy.) ve Trabzonlu Ramazan (XVI. yy.)'ın *Heft Peyker* mesnevileri ise henüz ele geçmemiştir. Bunlardan Bursalı şair Ali Ulvî'nin *Heft Peyker*'inin Aşkî'nin *Heft Peyker*'i ile aynı eser olduğu ortaya konulmuştur. Hayatî'nin olarak bilinen *Heft Peyker*'in ise Ahmed-i Rıdvân'ın eseri olduğu tespit edilmiştir.¹²³

Bunlardan başka, Edebiyat Tarihi çalışmalarında Karamanlı Figanî (XVI. yy.)'nin de *Heft Peyker* yazar şairlerden olduğu kaydedilir. Figanî'nin bu eseri, henüz ele geçmemiştir. Kaynaklarda Hamse sahibi olduğu belirtilen XVI. yüzyıl şairi Kalkandelenli Muidî'nin de henüz bulunamamış, Hamse'sindeki mesneviler arasında bir *Heft Peyker*'in olduğu bildirilmektedir.¹²⁴

Muhammed MUÎN, *Tahlil-i Heft Peyker*, Neşriyat-ı Tehran, c. I, 1338/1919, Tehran.

M. YILDIZ, *Heft Peyker ve Türkçe Çevirisi*, (YLT), Ank. Ü., SBE, Ank., 1992.

Bahattin KAHRAMAN, “Heft Peyker Çevirileri ve Ali Şîr Nevâyî'nin Seb'a-i Seyyâre'si”, *S.Ü., FEF Edebiyat Dergisi*, S. 9-10, Konya, 1994-1995, s. 345-366.

Bahadır SÜRELLİ, *Türk Edebiyatında Heft Peyker Mesnevileri ve Hayatî'nin Heft Peyker'i*, (DT), BÜ, SBE, İstanbul, 2012.

¹²² Güzelova, “Abdî'nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi: Heft Peyker Tercümesi”, 36.

¹²³ as

¹²⁴ Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 65.

1.8.1. Ahmed-i Rıdvan (15. yy.)

Sehî Tezkiresi'nde Nizâmî'nin Hamse'sini Türkçeye tercüme ettiği belirtilen ve Hamse sahibi olan Ahmed-i Rıdvan'ın mesnevileri arasında *Heft Peyker* de bulunmaktadır.¹²⁵ *Heft Peyker*'in yazılış tarihi yoktur. Ancak, eserin yazılışı bazı olaylardan hareketle yaklaşık olarak tespit edilebilir. Eserin 917/1511 tarihinde yazıldığı tahmin edilir. Toplam 4174 beyit civarında olan bu mesnevinin beyit sayılarının karşılaştırılması, Rıdvan'ın eseri kısaltarak çevirdiğini gösterir.¹²⁶ Bu hikâyenin Anadolu'da Rıdvan'dan önce Behiştî ve Aşkî tarafından yazıldığı bilinmektedir. Behiştî'nin eseri, kullanılan vezin, tasvirler ve olay örgüsündeki farklılıklarla Rıdvan'ın eserinden ayrılır. Aşkî'nin eseri de farklı vezinle; fakat Rıdvan'ın eseri gibi Nizâmî'den tercüme yoluyla oluşturulmuştur. Lâmi'î'nin sağlığında tamamlayamadığı ve daha sonra damadı tarafından tamamlanan Heft-Peyker tercümesinin ise Rıdvan'ın eserinden sonra yazıldığı kesindir.¹²⁷

Mesnevi, önce II. Bayezid'in şehzadesi Ahmed adına yazılmış ancak birçok devlet adamının, hatta II. Bayezid'in isteklerinin aksine Selim'in padişah olmasıyla, eserdeki Ahmed adı, Selim'e çevrilmeye çalışılmıştır. Nazım tekniği gözetilmeden yapılan bu değişiklikler, mesnevinin Selim adına yazılmadığını gösterir. Ayrıca, mesnevinin sonunda unutulmuş değiştirilmeyen bir beyitte Ahmed adı açıkça görülür. Ancak genel itibarıyla mesnevideki beyitler, eserin II. Bayezid'in son yıllarında, şehzadeleri Ahmed'le Selim arasındaki çekişmeler sırasında yaklaşık olarak, 917-918/1511-1512 yılları arasında kaleme alındığını ve eserin şehzade Ahmed için yazıldığını ortaya koyar.¹²⁸

Ahmed-i Rıdvan'ın *Heft Peyker*'i de Nizâmî'ninki ile aynı vezinde, "Feilâtün//Mefâilün//Feilün" kalıbında yazılmıştır. Ancak şair, Nizâmî'den farklı olarak başta bir kaside ve her hikâyeden sonra eklediği 8 gazelde değişik kalıplar kullanmıştır. Rıdvan, bazı yerleri beyit beyit çevirirken çoğunlukla mealen tercüme yoluna gitmiş,

¹²⁵ Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 53.

¹²⁶ Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 53-54.

¹²⁷ Mustafa Karadeniz, *Ahmed-i Rıdvân, Heft-Peyker (İnceleme, Metin, Özel Adlar Dizini)*, (YLT), DÜ, SBE, Diyarbakır 2010, 5.

¹²⁸ Karadeniz, 5-6.

esas konuya bağlı kalarak eserin şeklinde ve bazı olaylarda küçük değişiklikler yapmıştır.¹²⁹

Heft-Peyker, bir ana hikâye (Behrâm-Gûr'un hikâyesi) ve bu ana hikâyenin içinde anlatılan yedi hikâyeden oluşan bir kurguya sahiptir. Bu yönüyle Binbir Gece Masalları'ndaki çerçeve öykü tekniğine benzer bir kurgu özelliği gösterir. 20 ana hikâye içinde sırayla anlatılan hikâyeler, uygun geçişlerle tekrar ana hikâyeye bağlanmıştır. Eser, bu bakımdan bir bütünlük gösterir.¹³⁰

Heft-Peyker, İran hükümdarı Behrâm-Gûr'un destanî yönünden çok; av ve eğlenceyle, önce cariyesi, sonra da yedi iklim hükümdarının yedi kızıyla geçirdiği günleri anlatır. Düzenleniş biçimi itibarıyla mesnevi nazım şeklinin yerleşik özelliklerini gösteren eser, tevhidle başlar. Bunu dört halifenin de anıldığı naat bölümü izler. "Sebeb-i te'lif" le ilgili iki başlıktan sonra, II. Bayezid'i ve Şehzâde Ahmed'i ayrı başlıklar altında öven şair, yine aynı şehzade için 19 beyitlik bir kaside verir, övgüsünü mesnevi ile sürdürür. Bunu, sözün değerinin anlatıldığı, kendini bilmenin önemi ve itaatin gerekliliğinin dile getirildiği bölüm izler. Şair, eserde hikâyeye geçmeden önce, insan için aklın ve bilginin önemi üzerinde de durur.¹³¹ Şair, mesnevinin sonunda Behrâm'ın devletinin sona erdiğini, dünyanın faniliğini dile getirir. Eser, "Hâtime" bölümüyle sona erer.¹³²

Heft-Peyker, şahıs kadrosu yönünden zengin bir mesnevidir. Behrâm-Gûr, mesnevide anlatılan olayların mekezinde bulunur. Eser, yer adları bakımından da zengindir. Ancak, mesnevide adı geçen ülke ve coğrafyalar uzun uzadıya tasvir edilmez. Anlatılan hikâyelere gerçeklik kazandırmak ve fon oluşturmak amacıyla kullanılmış oldukları izlenimi vermektedirler. Mesnevide tespit edilen yer adları şunlardır: Acem (İran), Rûm, Çin, Mâçin, Yemen, Hind, Harzem, Saklab, Mağrib, İsfahan, Rey, Âmül şehri, Medhuşân (Çin şehri), Irak, Kudüs, Rus ülkesi (Rusya), Mısır. Bununla birlikte Heft-Peyker'de ayrıntılı bir şekilde tasvir edilen iki mekân vardır: Havernâk Sarayı, Heft-Günbed (Yedi Kümbet).¹³³

¹²⁹ Güzelova, *Abdi'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 54.

¹³⁰ Karadeniz, 10.

¹³¹ Karadeniz, 10-11.

¹³² Karadeniz, 21.

¹³³ Karadeniz, 26.

Eser, kullanılan deyimler ve dönemine ait Türkçe sözcükler açısından zengin bir mesnevidir ve eserde yer yer atasözlerine ve atasözü niteliğindeki özlü sözlerle rastlanır. Ahmed-i Rıdvan'ın *Heft-Peyker* mesnevisi, gerek muhtevası gerekse de biçim ve kurgu özellikleri açısından bir bütünlük oluşturur. Eser, yazıldığı dönemin diline, kültürüne, sosyal hayatına, düşünce ve inanç dünyasına dair zengin malzeme içerir.¹³⁴

Heft Peyker'in bilinen iki yazma nüshası bulunur. Her iki yazma da Hayâtî mahlasıyladır. Ancak Ahmed-i Rıdvan üzerine yapılan geniş bir araştırma sonucunda Hayâtî hamsesi şüpheli hale gelmiş ve bu hamsesinde yer alan diğer mesneviler gibi *Heft Peyker*'in de Rıdvan'dan aşırma (intihal) olduğu görüşü ortaya çıkmıştır.¹³⁵

1) “A” Nüshası: AÜ Ktp. ASL Yazmaları 369/2: Külliyyatın 23b-65b aralığındaki varaklarında yer alan eser 42 yapraktan oluşmaktadır. Dört sütun halinde yazılan yaprakların her bir yüzünde ortalama 50 beyit bulunmaktadır. 4173 beyittir. Bu nüshanın istinsah tarihi mesnevinin sonuna çok küçük ve silik bir yazıyla 1225/1810 şeklinde yazılmıştır.

2) “İ” Nüshası: İst. Ü. Ktp. Ty. 7575: Bu nüsha, 124 varaktır. Yaprakların her yüzünde genel olarak 17 satır, iki sütun bulunmaktadır. Rik'a tarzı yazının kullanıldığı bu nüsha ciltlidir. Beyit sayısı 4157'dir. Bu nüsha, A nüshasından 16 beyit eksiktir. İstinsah tarihi İ nüshasında da 1225/1810 olarak yazılmıştır. Ancak her iki nüshada da ebced hesabıyla tespit edilebilecek bir tarih beyiti yoktur. Nüshaların müstensihisi konusunda da bir bilgiye ulaşılamamaktadır.¹³⁶

Ahmed-i Rıdvan, *Heft-Peyker*, AÜ. Ktp. ASL Yazmaları 369/2, yk. 23b-65b.

İsmail ÜNVER, *Ahmed-i Rıdvan Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*, (DOÇT) Ank. Ü., SBE, Ankara, 1982.

Mustafa KARADENİZ, *Ahmed-i Rıdvân, Heft-Peyker (İnceleme, Metin, Özel Adlar Dizini)*, (YLT), DÜ, SBE, Diyarbakır, 2010.

¹³⁴ Karadeniz, 452.

¹³⁵ Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 54.

¹³⁶ Karadeniz, 38-39.

1.8.2. Aşkî (15. yy.)

Anadolu’da bulunan ilk *Heft Peyker* mesnevisini Aşkî yazmıştır. Eser, aruzun “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” kalıbı ile 861/1456 yılında 5612 beyit olarak yazılmıştır. Aşkî, eserin başı ve kitabın bitiş bölümü dışında Nizâmî’nin *Heft Peyker*’ini aynen Türkçeye çevirmiştir. Yazılırken veznine ve içerisinde kullanılan edebî sanatlara önem verilen eser, dil ve ifade bakımından kuruluştan uzak, renkli ve canlı bir özelliğe sahiptir.¹³⁷

Aşkî, eserine münâcât ile başlar. Münâcâttan sonra tevhid, miraciye, terki-bend nazım şekliyle yazılmış naat, sırasıyla Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için övgü gelir. Hâlbuki Nizâmî’nin eserinde miraciyeden sonra “der-sebeb-i nazm-ı kitâb” bölümü gelir. Aşkî, bu övgülerden sonra Allah’a, yazılan bu eserin padişah tarafından beğenilmesi için dua eder. Ardından “Der-duâ-yı pâdişâh-ı İslâm” başlığı altında dönemin padişahına duada bulunur. Eserde, 15b’den 16a’ya geçerken konu birden kesilerek *Heft Peyker*’in tercüme edilme sebebinin anlatıldığı bir bölüm gelir. Şair, burada kendisinin padişahın lûtfuna mazhar olduğunu, onun kendisinden *Heft Peyker*’in tercümesini istediğini ve bu eseri onun adına yazdığını belirtir. Eserin giriş bölümünden sonra Behrâm-ı Gûr hikâyesi anlatılır.¹³⁸

Aşkî’nin *Heft Peyker* mesnevisinin elde bulunan yazması, British Museum’a A History of Ottoman Poetry yazarı E. J. W. Gibb’in armağanıdır. Gibb, kitabının ikinci cildinde kendi yazmalarının bir listesini verirken Aşkî’nin bu eserini de sayar.

Eserin elimizde bulunan tek nüshası, British Museum’dadır (Or. 7079). Bu nüshanın başında “Kitâb-ı Heft Peyker ve Kasr-ı Nu‘mân Hâvernağ li-‘ Aşkî Efendi” yazılıdır. Yine 2b yaprağının kenarında “Manzûme-i ‘Aşkî Efendi, Hikâye-i Heft Peyker ve Kasr-ı Hâvernağ-ı Nu‘mânî” yazısı okunur. Kitap, 2b’den başlayarak 152b’ye kadar devam eder. Her yaprağın bir yüzünde 17 beyit vardır ve harekesiz nesihle yazılmıştır. Kitap, sonradan ciltlenmiştir.¹³⁹

¹³⁷ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 264-265.

¹³⁸ Kartal, *Doğu’nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 354.

¹³⁹ Günay Kut (Alpay), “Aşkî ve Heft Peyker Çevirisi”, *TDAY-Belleten*, TDK Yay., Ankara 1972, s. 129.

Mesnevinin kime sunulduğu belli değildir; ancak eserin yazıldığı tarihten onun Fatih Sultan Mehmed'e sunulduğu tahmin edilir.¹⁴⁰ Eserde belirtildiği gibi, şaire Nizâmî'nin *Heft Peyker*'ini tercüme etmesi için padişahın emri verilmiştir. Eserin bitiriliş tarihine (861/1456) bakılırsa, çeviri emrini veren ve eserin büyük bir ihtimalle kendisine sunulan padişah Fatih Sultan Mehmet'tir. Şairin de *Sebeb-i nazm-ı kitâb* bölümünde belirttiği gibi, *Mihr ü Müşteri*, *Leylî vü Mecnûn*, *Hüsrev ü Şirîn*, *Mahzenü'l-Esrâr*, *Mantıku't-Tayr*, *Gülistân*, *Bûstân*, *Veys ü Râmîn* arasından *Heft Peyker* seçilir ve Aşkî'ye bu eserin tercüme edilmesi söylenir.¹⁴¹

Günay Kut (Alpay), Aşkî ve *Heft Peyker* ilgili bir makale yayımlamıştır.

Günay KUT (ALPAY), "Aşkî ve Heft Peyker Çevirisi", *TDAY-Belleten*, TDK Yay., Ankara, 1972, s. 127-151.

1.8.3. Abdî (16. yy.)

Yazılış tarihi sırasına göre Abdî'nin ikinci mesnevisi *Heft Peyker*'dir. Bu eserin Nizâmî'nin eserinden genişletilerek yapılan bir tercüme olmasını iki eserdeki beyit ve başlık sayısının karşılaştırılması gösterir. 5600 beyit olan Nizâmî'nin *Heft Peyker*'ine karşılık Abdî'nin tercümesi 6400 beyitten fazladır. Nizâmî'deki 53 başlığa karşılık Abdî'nin eserinde 59 başlık vardır. Metin içindeki başlıkların hepsi Farsça olup "Fâ'ilâtün//Fâ'ilâtün//Fâ'ilün (Fa'lün)" veznindedir. Birinci başlıktan itibaren tüm başlıkların kafiyeleşmiş şekli "aa ba ca ... xa" biçiminde devam eder. Başlıkların manzum oluşu, eseri Nizâmî'nin *Heft Peyker*'inden ayıran başlıca özelliktir.¹⁴²

Abdî'nin tercüme ettiği ve aslında Nizâmî'ye ait olan *Heft Peyker* mesnevisini Nizâmî, "yedi" rakamı üzerine kurmuştur. Eserde "heft peyker" (yani yedi şekil) ile kastedilen, Yemen'de Behrâm'ın bulunduğu Havernak sarayının gizli bir odasında duvara nakşedilen yedi iklim padişah kızlarının yedi resmidir. Nizâmî'nin *Heft Peyker* mesnevisinde yer alan yedi iklim padişah kızlarının anlattığı yedi hikâye, eserin merkezini oluşturur.¹⁴³

¹⁴⁰ Kut (Alpay), "Aşkî ve Heft Peyker Çevirisi", 131.

¹⁴¹ Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 33.

¹⁴² Güzelova, "Abdî'nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi: Heft Peyker Tercümesi", 43.

¹⁴³ Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 2-7.

Abdî, *Heft Peyker* mesnevisini şehzâde iken II. Selim'e sunmuştur. Mesnevinin "Hâtîme" bölümünde şairin, eserini överek Sultan Selim'e sunduğu ve eserinin beğenileceğini umduğu anlaşılır.¹⁴⁴ Konusunu İran tarihinden alan ve İran Edebiyatından tercüme edilerek oluşturulan *Heft Peyker*'in "Hâtîme" bölümünde eserin yazılmasının başlangıç tarihi sözle gün ve ay olarak; bitiriliş tarihi de gün, ay ve saat olarak verilir.

Aşağıdaki beyitlerden, bu eserin 6 Şevval (28 Ekim 1549, Pazartesi) günü yazılmaya başlandığı ve 7 Muharrem (26 Ocak 1550, Pazar) günü saat 12'de son şeklini bulduğu anlaşılmaktadır. Şair, eserini bitirmesine ömrünün yettiği için de Allah'a şükreder.

"Sitte Şevvâl içre olup âgâz

Düzdi terkîmine tabi 'at sâz

Seb 'anuñ hem Muḥarrem 'iydi i yâr

Aşre Sâîde buldı nâme nigâr"

(v. 166a)¹⁴⁵

Heft Peyker'in "Hâtîme" bölümünde Abdî, eserin bitirilişine tarih düşürmektedir:

"Bu kitâbuñ tırâz gibi aḥî

Heft Peyker gerek târîhi" (166 a)

Buradan, *Heft Peyker*'in 957/1550-51 tarihinde yazıldığı anlaşılır.¹⁴⁶

Bir aşk mesnevisi olması nedeniyle *Heft Peyker*'de aşk, en önemli duygu unsuru olarak yer almaktadır. Eser, tek kahramanlı olmasına rağmen, başkahraman olan Behram'ın hikâyesi içerisinde anlatılan maceraları, av ve savaşları yanında aşkları da önemli bir yer tutmaktadır. Mesnevide yer alan yedi hikâyenin eksenini beşerî aşk oluşturmaktadır. Sadece 5. hikâyede (Mahan'ın hikâyesi) bu aşk ilahîdir. Burada başkahramanın yaşadığı olaylar, insanın nefesine karşı geçirdiği süreç, doğru yolda ilerlemesi, Tanrı inancından uzaklaşmaması gibi konulara işaret eder. *Heft Peyker*

¹⁴⁴ Güzelova, "Abdî'nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi: Heft Peyker Tercümesi", 39.

¹⁴⁵ Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 78-79.

¹⁴⁶ Güzelova, "Abdî'nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi: Heft Peyker Tercümesi", 40.

mesnevisinde aşk bahsi geçince şairin bu konudaki düşüncesini belirttiği görülmektedir. Şair, nasihatler ve veciz sözler arasında aşk konusuna da değinmiştir.¹⁴⁷

Abdî'nin *Heft Peyker* tercümesinde başlıklar dışında, tek bir nazım biçimi kullanılmıştır. Eserin tamamı, mesnevi nazım şekliyle ve Nizâmî'nin *Heft Peyker*'iyle aynı vezinde, “Fâilâtün (Fe'ilâtün)//Mefâ'ilün//Fa'lün (Fe'ilün)” kalıbıyla yazılmıştır. Klasik bir mesnevide olduğu gibi, Abdî'nin *Heft Peyker*'i de üç bölümden meydana gelir: **1- Giriş 2- Konunun işlendiği bölüm (asıl hikâye kısmı) 3- Hâtime (Bitiş).**¹⁴⁸

Tercüme-i Heft Peyker başlığından sonra eserde, Besmele manzumesinin ardından mesnevi nazım şeklinde yazılmış ve eserin “giriş” kısmını oluşturan “Tevhid”, “Naat”, “Dört halife için övgü”, “Mirac”, “Eserin yazılış sebebi”, “Özür”, “Padişaha övgü”, “Sözün övgüsü” ve “Nasihat” manzumeleri sırasıyla yer alır. Asıl hikâye,

“*Kon ser-âgâz-ı hikâyât-ı mülûk*

Hem be-kon der-şânîşân medh ü senâ”

(“Padişahların hikâyesini anlatmaya başla ve onların şanını öv.”) başlığıyla (eserde 12. başlık) varak 18a'da başlamakta ve bu beyitle birlikte toplam 47 başlık altında anlatılmaktadır.¹⁴⁹

Abdî'nin eserinde “Besmele” manzumesi, 19 beyitlik ayrı bir bölüm olarak yer almaktadır. Abdî'nin *Heft Peyker*'inde “Besmele” manzumesinin baş kısmı “tahmid” niteliğinde olup devamındaki beyitlerde “Besmele”nin harfleri, noktaları ve harekeleri ile ilgili çeşitli benzetmeler yapılmaktadır. “Tevhid” bölümünden itibaren, Abdî, Nizâmî'yi tercüme etmeye başlar. Abdî'nin eserindeki “Tevhid” bölümünün başlığı, Kur'ân'daki “Kul huvalâh” (“De ki, O Allah birdir.”) sözüyle başlamaktadır. Tanrı'nın varlığını ve birliğini dile getiren bu bölüm, 63 beyittir (20-82). “Tevhid” bölümünün ikinci kısmı, “Münâcât” niteliğini taşımaktadır. Eserde ayrı bir başlık altında “Münâcât” bölümü yoktur. Tevhidin devamındaki beyitlerde Abdî, Allah'a yakarmakta, kul olarak güçsüzlüğünü, her konuda Tanrı'nın yardımına muhtaç olduğunu dile getirmektedir. Daha sonra 27 beyitlik (83-109) “Naat” bölümü gelir. Eserdeki “Medh-i çehâr-yâr” bölümü ise 16 beyitlik kısa bir bölümdür (110-125). Dört halife için övgü içeren bu bölüm, mesnevilerin giriş kısmında genelde “Naat” ve “Mirac” bölümlerinden sonra

¹⁴⁷ Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 150-151.

¹⁴⁸ Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 89.

¹⁴⁹ Güzelova, “Abdî'nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi: Heft Peyker Tercümesi”, 42.

gelir; fakat buradaki sırası “Mirac”tan öncedir. (Nizâmî’de bu bölüm ayrı değil, “Naat”ın son kısmında yer alan beyitlerle ifade edilmiştir.)¹⁵⁰

Heft Peyker mesnevisinde “Mirac” bölümü, 126-225. beyitler arasında toplam 100 beyittir. “Sebeb-i nazm-ı kitab” bölümünde şair gaipten duyduğu bir sesin kendisine bu eseri yazmasını söylediğini anlatır. Bu bölüm, 226-298. beyitler arasında ve toplam 73 beyittir. Daha sonra 29 beyitlik bir bölümde şair eserinden dolayı özür diler (299-327). Eserde “Padişah için övgü” bölümü, 328-461. beyitler arasında yer alır. Burada eserin sunulduğu II. Selim övülmektedir. Burada II. Selim’den padişah olarak söz edilir. Bunun yanında iki şehzade (Murat ve Mahmut) için de övgü beyitleri yer almaktadır. Bu bölümden sonra sözün övüldüğü, hikmetin değerinin anlatıldığı bir bölüm gelmektedir (462-570). Mesnevide bundan sonra harflerle ilgili benzetmelerin yer aldığı 15 beyitlik kısa bir bölüm gelir. Daha sonra da Nasihat (oğula öğüt) bölümüne geçilir (586-676). Mesnevinin “Giriş” kısmı, 11 bölüm başlığından oluşur ve toplam 676 beyittir. 677. beyitten itibaren, Abdî, asıl hikâyeye girer ve konuya toplam 47 başlık ayırır. Hikâye, 6738. beyitle bitmektedir. Buna göre, asıl konu, toplam 6062 beyitle anlatılmaktadır.¹⁵¹

Eserde “Hâtîme” bölümü, son başlık (59. başlık) altında anlatılmaktadır. Bu bölüm, 152 beyittir (6739-6891). Şair burada, eserin başlangıç ve bitiş tarihini “lafzen” söyler, ayrıca eserin bitişine ebced hesabıyla tarih düşürür; eserini överek Sultan II. Selim’e sunduğunu ve eserinin beğenileceğini umduğunu dile getirir, padişaha övgü yapar ve ona dua ederek eserini bitirir. En sonda (v. 167b) kitabın müstensihî tarafından yazılan feragat kaydı yer almaktadır.¹⁵²

Abdî’nin dile olan hâkimiyeti, mesnevinin farklı yerlerinde farklı şekilde kendini gösterir. Mesela, “Tevhid, Münâcât” gibi eserin giriş kısmını oluşturan bölümlerde dilin daha ağır, Arapça kelimelerin ve çoklu tamlamaların daha fazla yer aldığı görülür. Olayın anlatıldığı kısımda ise, daha sade bir dil kullanılmıştır. Abdî’nin *Heft Peyker* mesnevisinde Türkçe kelimeler ve deyimlerin yanı sıra XVI. yüzyıl Türkçesine girmiş çok sayıda Arapça ve Farsça kelimeler yer alır. Bununla beraber Arapça ve Farsçadaki kurallara göre yapılmış tamlamaların da bulunduğu görülür. Eserinde Arapça ve Farsça

¹⁵⁰ Güzelova, *Abdî’nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 91.

¹⁵¹ Güzelova, *Abdî’nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 91-92.

¹⁵² Güzelova, *Abdî’nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 92.

kelimelerin çokluğu, özellikle fazla kullanılmayan, alışık olunmayan Arapça kelimelere yer vermesi, Abdî'nin bu iki dile iyi derecede vâkıf olduğunu gösterir. Eserde çok sayıda Arapça ve Farsça kelimelere, bu dillerdeki kurala uygun olarak yapılan ikili, üçlü tamlamalara rastlamak mümkündür. Ancak bunların yanında Eski Anadolu Türkçesine ait ve bir kısmı günümüz Türkçesinde anlam değişikliği gösteren kelimelerin de yer aldığı görülür.¹⁵³

Eserde, üslûba renklilik kazandıran edebî sanatlardan aks, iştikak ve cinas gibi söz sanatlarının yanında anlatımda duyguların daha etkili bir biçimde ifadesini sağlayan çok sayıda anlam sanatının da kullanıldığı görülür. *Heft Peyker* mesnevisinde edebî sanatların insan ve tabiat tasvirlerinde daha çok kullanıldığı göze çarpar.¹⁵⁴ XVI. yy. şairlerinden Abdî'nin tespit edilen bu dördüncü (yazılış tarihi itibarıyla ikinci) mesnevisi, onun hamse sahibi olduğunu düşündürür.¹⁵⁵

Abdî'nin *Heft Peyker* mesnevisinin bugün bilinen tek yazma nüshası, yurt dışında bulunur. Yazma, İrlanda Dublin Chester Beatty Kütüphanesi (CBL) Meredith Owens No: 12'de kayıtlıdır. Prof. Dr. Günay Kut'un belirttiği daktilo yazısı Türkçe yazmalar listesinde yer alan bu yazma, Chester Beatty Kütüphanesi'ndeki Türkçe Yazmalar koleksiyonunda bulunur. Yazmanın Lâmi'î'nin *Heft Peyker* mesnevisinin bir nüshası olduğu bilinir.¹⁵⁶ Kütüphanede CBL T.505 kayıt numarasıyla kayıtlı bu nüsha, 168 varaktan oluşur. Her varağı yaklaşık 21 beyit olan yazmanın cildi dağılmış ve bazı sayfaları kopmuştur. Başlıkları Farsça olan eser, bazı yerleri harekeli, düzgün bir nesihle yazılmıştır.¹⁵⁷

Yazmanın tamamı harekeli olmayıp, baştan iki varak (1b-2a), bölüm başlıklarının hepsi (59 başlık) ve metin içinde bazı kelimeler harekelidir. Eserde geçen yedi gezegen, yedi gün ve yedi güzelle ilgili kelimelerin yazılışında renkli mürekkep kullanılmıştır.¹⁵⁸ Bu nüsha, eserin yazıldığı tarihten (h. 957) yaklaşık iki yıl sonra h. 959 (m. 1551/52) yılında müellif hattı olan nüshadan kopya edilmiştir. Bu yazmanın sonunda (v. 167b) kırmızı mürekkeple yazılmış Arapça feragat kaydı yer alır. Burada,

¹⁵³ Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 102.

¹⁵⁴ Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 117.

¹⁵⁵ Güzelova, "Abdî'nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi: Heft Peyker Tercümesi", 44.

¹⁵⁶ Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 81.

¹⁵⁷ Güzelova, "Abdî'nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi: Heft Peyker Tercümesi", 41.

¹⁵⁸ Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 82.

bu nüshanın h. 959 yılı 12 Safer (Pazartesi)/m. 1552 yılı 8 Şubat tarihinde Uşak kasabasında Abdurrahman bin Abdullatif tarafından müellif nüshasından kopya edildiği belirtilir.¹⁵⁹

Eserin eski harfli iki baskısı vardır: *Tercüme-i Hikâye-i Heft Peyker* (7 C.), İstanbul, 1289 ve 1341.

Abdî'nin bu mesnevisi üzerine Hanzâde GÜZELOVA, bir makale yayımlamış ve ardından da bir doktora tezi hazırlamıştır.

Hanzâde GÜZELOVA, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, (DT), HÜ, SBE, Ankara, 2008.

Hanzâde GÜZELOVA, “Abdî'nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi: Heft Peyker Tercümesi”, *bilig*, Yaz 2006, S. 38, s. 35-49.

1.8.4. Behiştî (16. yy.)

Heft Peyker mesnevisi, “Feilâtün//Feilâtün//Feilün” vezniyle yazılmıştır. Mesnevi, 31 bölümdür, baştaki “Tevhid” bölümü başlıksızdır. Bölüm başlıkları Farsçadır. Eser 913/1507 tarihinde yazılmıştır. *Heft Peyker* mesnevisi, Behiştî'nin hamsesinin son mesnevisidir. Eserde İran'ın ünlü Sasanî hükümdarlarından Behrâm-ı Gûr'un tarihî, destanî hayatı anlatılmıştır. Mesnevi, genel bir değerlendirmeye tutulduğu zaman, eserin iki ana bölümden meydana geldiği anlaşılır. Birinci bölümde Behrâm'ın babasının yerine tahta geçmesi ve çıktığı avlar, avlarda karşılaştığı hayvanlarla mücadelesi, ülkesini çevreleyen ülkelerle savaşları ve eğlenceleri, ikinci bölümde ise, yedi iklim padişahlarının kızları ile mimar Sinnimar'a yaptırdığı köşklerde geçirdiği zaman anlatılmıştır. Birinci bölümde oldukça hareketli ve olay eksenli tahkiyevî bir anlatım, ikinci bölümde ise daha sakin ve didaktik bir söylem dikkat çekmektedir.¹⁶⁰

Behiştî, *Heft Peyker* mesnevisini, vermek istediği mesajlar için bir araç olarak kullanmıştır. Amacı ise, devlet büyüklerine nasihatler vermektir. Bu amaç doğrultusunda çeşitli söz ve mânâ sanatlarına başvurarak anlatımının daha edebî bir nitelik kazanmasını sağlamıştır. Behiştî'nin, mesnevinin genelindeki birkaç mısradaki

¹⁵⁹ Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 83.

¹⁶⁰ Şener Demirel, *Behiştî'nin Heft Peyker Mesnevisi*, KB Yay., e-kitap, www.kulturturizm.gov.tr, s. 3, (Erişim tarihi: 01.09.2014).

vezin bozukluğu dışında, vezne hâkim olduğu da söylenebilir. Behiştî, kafiye yapmada da fazla zorlanmamış; ama kafiye kelime seçmede ağırlığı Farsça ve Arapça kelimelere vermiştir. Bu arada Behiştî'nin mesnevisinde, Çağatay ve Azerî lehçelerine has birtakım özel söyleyişlerin görülmesi, bir süre arkadaşlık yaptığı Nizâmî, Molla Câmî ve Ali Şîr Nevâyî'nin etkisi şeklinde açıklanabilir.¹⁶¹

Behrâm, mesnevinin başkahramanı olmasının yanında “tematik gücü” de temsil eder. Tematik güç, vak’aya ilk dramatik hamleyi vermekle kalmaz, mesnevinin sonuna kadar bütün olayların odak noktasıdır. Tematik güç olarak Behrâm, cesur, kuvvetli, akıllı, bilgili, yardımsever ve adil biridir. Eğlenceye ve ava düşkündür.¹⁶²

Heft Peyker mesnevisinde olaylar, Behrâm’ın tarihî, destanî ve bazen de masalımsı kişiliği etrafında gelişir.¹⁶³ Eserde Behiştî, Behrâm’ın eğlencelerini, avlarını ve savaşlarını anlatırken Divan şiirinin klişeleşmiş anlatım özellikleri çerçevesinde kalarak, Behrâm’ın kişiliğini, av hayvanlarının fizikî durumlarını abartılı bir şekilde tasvir etmiştir. Buna rağmen yaptığı insan, hayvan ve tabiat tasvirlerinin oldukça canlı olması, mesneviyi tek düzelikten kurtarmıştır.¹⁶⁴

Behiştî, birçok divan şairi gibi sanatını ve eserlerini, İran’ın ünlü şairleri ve onların eserleriyle kıyaslamış, onlardan üstün olduğunu dile getirmiştir.

“Avn-i Hakk ile idüp anı temâm
Kılayum emrûme Firdevsîyi râm”

Behiştî, İran’ın ünlü şairlerinden Nizâmî’nin Penc Genc adlı hamsesinden ilham alarak hamsesini yazmıştır. Sehî Bey, “Hamse-i Nizâmî’yi bit-temâm Türkîye tercüme itmişdür” derken Lâtîfî de buna benzer sözlerle “Behiştî’nin Türkçede hamsesi, şiir ve nesir olarak birkaç risalesi vardır” diyerek şairin özellikle hamse sahibi olmasına işaret etmişlerdir. Hatta bazı kaynaklar, bu arada şairin kendisi de, Türkçe ile hamse yazan ilk şairin kendisi olduğunu iddia etmiştir.¹⁶⁵

¹⁶¹ Demirel, www.kulturturizm.gov.tr, s. 4.

¹⁶² Şener Demirel, “16. yy Divan Şairlerinden Behiştî ve Heft Peyker Mesnevisinin Tematik Açıdan İncelenmesi”, *SÜ, TAD*, S. 9, 2001, 195.

¹⁶³ Demirel, “16. yy Divan Şairlerinden Behiştî ve Heft Peyker Mesnevisinin Tematik Açıdan İncelenmesi”, 189.

¹⁶⁴ Demirel, www.kulturturizm.gov.tr, s. 3.

¹⁶⁵ Demirel, e-kitap, www.kulturturizm.gov.tr, s. 3-4.

Behiştî, mesnevisini şahıs kadrosu, olay örgüsü, mekân, zaman ve bakış açısı gibi hususlar açısından oldukça başarılı bir kurgu ile kaleme almış, özellikle mesneviyi tekdüze bir anlatımdan kurtarmak amacıyla anlatma, tasvir, gösterme, diyalog, özetleme ve montaj gibi çeşitli anlatım tekniklerini bir arada başarıyla kullanarak mesnevi konusundaki yeteneğini gözler önüne sermiştir.¹⁶⁶

Şener DEMİREL, *Behiştî ve Heft Peyker*'i, (YLT), FÜ, SBE, Elazığ, 1995.

Şener DEMİREL, "Behiştî ve Heft Peyker", *FÜ, SBD*, S. 7, C. 1-2, Elazığ, 1995, s. 57-65.

Şener DEMİREL, "16. yy Divan Şairlerinden Behiştî ve Heft Peyker Mesnevisinin Tematik Açıdan İncelenmesi", *SÜ, TAD*, S. 9, 2001, s. 187-217.

1.8.5. Lami'î Çelebi (16. yy.)

İranlı şairlerden Camî'nin eserini tercüme ederek edebiyatımıza birçok eser kazandıran, manzum-mensur pek çok telif ve tercüme eseri olan ve "Camî-i Rûm" lakabını alan Bursalı Lâmi'î Çelebî (1472-1532) de Nizâmî'den *Heft Peyker* tercümesi yapmıştır. Lâmi'î, *Heft Peyker*'ini ölümünden dolayı yarım bırakmıştır. Yarım kalan bu mesneviyi damadı Ruşenî-zâde tamamlamıştır. Günay Kut (Alpay), "Lâmi'î Chelebi and His Works"¹⁶⁷ adlı makalesinde Lâmi'î'nin bu eserinin tek yazma nüshasının İrlanda Dublin Chester Beatty Library Meredith-Owens No: 12'de kayıtlı olduğunu bildirir. Bu yazmanın Abdurrahman İbn Abdullatif tarafından 959/1551-52'de istinsah edildiği ve Lâmi'î'nin elyazmasından doğrudan kopyalandığı için değerli bir nüsha olabileceği söylenir.¹⁶⁸

Yazma ile ilgili verilen bu bilgiler, *Meredith-Owens* yazmalarının daktilo yazısı olan listesinde bulunur. Bu listedeki yazmalar, Dublin Chester Beatty Kütüphanesi'ndeki Türkçe yazmalar üzerine V. Minorsky'nin hazırladığı kataloğun devamında yeniden numaralandırılmıştır. Buna göre, listede 12 numarada kayıtlı olan Lâmi'î'nin *Heft Peyker*'i kütüphanede T. 505 numarada kaydedilmiştir.

¹⁶⁶ Demirel, e-kitap, www.kulturturizm.gov.tr, s. 5.

¹⁶⁷ Günay Kut (Alpay), "Lami'î Chelebi and His Works", *Journal of Near Eastern Studies*, vol. 35, nr. 2, April-1976.

¹⁶⁸ Güzelova, "Abdî'nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi: Heft Peyker Tercümesi", 36.

Lâmi'î'nin *Heft Peyker*'inin bir başka nüshasının da Fatih Millet Ktp. Ali Emirî manzum eserler No: 115'de kayıtlı olan “Lâmi'î Külliyyatı” içinde yer aldığı bilinir. Ancak bu külliyyatta *Heft Peyker* mesnevisi yoktur.¹⁶⁹

1.9. HEŞT BEHİŞT [Behiştî (16. yy.), Şemseddîn-i Sivâsî (16. yy.)]

1.9.1. Behiştî (16. yy.)

Mesneviye Behiştî, “Behişt-i Heşt” adını vermiştir. Ancak eser, müellifin verdiği isimle değil, *Heşt Behişt* adıyla tanınmıştır. “Sekiz Cennet” anlamına gelen bu isim, Fars ve Türk edebiyatlarında pek çok eserin adı olmuş; bu adı eserine veren müellifler, isme uygun olarak eserlerini de sekiz bölüm hâlinde düzenlemişlerdir. Behiştî de mesnevisini “sekiz bâb” şeklinde oluşturduğu için eserine bu adı verdiğini söyler. Ayrıca şairin mahlasının Behiştî olması, eserle adını birleştirmek istediğini düşündürür.¹⁷⁰

1124 beyit olan Behiştî'nin *Heşt Behişt*'i, 964/1556'da “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” aruz kalıbıyla yazılmıştır.¹⁷¹ Eser, dinî ve ahlâkî konuda yazılmış bir nasihat kitabıdır. Mesnevinin sonundaki “Hâtîme-i Risâle” nin ilk beyitlerinde şair, bu amacını açıklamıştır.¹⁷² Şair; dünyanın geçici olduğunu, her canlının bu âlemden göçeceğini, zamanın su gibi hızla geçtiğini, kabiliyetli insanların telifleriyle hem hünerlerini gösterdiklerini hem de öldükten sonra isimlerinin anılmasına vesile olan bir eser bıraktıklarını belirtir. Kendisi de şairlik kabiliyetini ortaya koymak ve dünyadan ayrıldığı zaman hayır dua sağlayacak bir eser bırakma arzusuyla mesnevisini yazdığını söyler.

Heşt Behişt, klasik mesnevi düzenine göre düzenlenmiş; giriş bölümü, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümü olarak değerlendirilen bir yapıya sahiptir. Eserin ilk 153 beyti giriş bölümüdür. Eserin nüshalarında başlıktan sonra İslâmî geleneğe uygun biçimde “besmele” yer alır. Behiştî, eserine Arapça bir beyitle başlar. Bu bölüm; “tevhid”, “naat”, dört halife ile Hz. Hasan ve Hüseyin'in methine dair “zîkr-i sahâbe” ile

¹⁶⁹ Güzelova, “Abdî'nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi: Heft Peyker Tercümesi”, 37.

¹⁷⁰ Emine Yeniterzi, *Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, KB Yay., www.kulturturizm.gov.tr, (Erişim tarihi: 02.09.2014), s. 3-4.

¹⁷¹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 363.

¹⁷² Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 502.

devam eder. Şair sebep-i te'lif kısmını “Matla’-ı Dâstân” başlığı altında işler, mesnevisini kaleme almasındaki sebepleri ve eserin adını burada belirtir. *Heşt Behişt*, tebliğ amacına yönelik bir nasihat-nâme olması nedeniyle herhangi bir devlet adamına sunulmamıştır.¹⁷³

Daha sonra asıl konunun işlendiği bölüm, mesnevinin adına uygun olarak sekiz “behişt” hâlinde yer alır. 154-1096. beyitler arasındaki bu bölüm, 943 beyitten oluşur. Her “behişt”; sıra numarasını bildiren Farsça bir başlıkla başlar, “tevhid” mahiyetinde birkaç beyitten sonra, “behişt”in konusu hakkında bilgi verilir, daha sonra da “hikâye” başlığıyla, konuya uygun bir hikâye anlatılır ve Cenab-ı Hakk’a dua ile “behişt” sona erer. Şairin bu kısa bölümlerde müstakil bir eser planına uyması dikkat çekicidir.¹⁷⁴ Mesnevi; 1097-1124. beyitler arasında, 28 beyitten oluşan “Hâtimetü’l-Kitâb” bölümüyle sona erer. Bu bölümde, eserin beyit sayısı ve Safer ayında tamamlandığı belirtilir. Bu bilgiler verilirken, eserin hangi yılda tamamlandığına dair net bir bilgi verilmez; ancak mesnevinin bu bölümü içindeki bazı beyitlerden eserin 964 yılının Safer ayında, milâdî olarak da 1556 yılının Aralık ayında tamamlanmış olduğu tahmin edilir.¹⁷⁵ Behişt; “Hâtimetü’l Kitâb” bölümünde eseri yazmadaki asıl amacının sanat ve şöhret değil nasihat etmek olduğunu söyler. O, yazdıklarında anlama daha çok önem verdiğini vurgular.¹⁷⁶ Şiir hakkındaki görüşlerini dile getirir, mesnevisini metheder, eserinin zalim ve kıskanç tabiatlılardan korunması için duada bulunur, “bir ölmez oğul” diye nitelediği mesnevisinin telif tarihini ve beyit sayısını bildirir, eseri tamama erdirdiği için Cenab-ı Hakk’a şükreder.¹⁷⁷

Mesnevideki “behişt” lerin konusu kısaca şu şekildedir: **1.** Behişt-i Evvel (ihlâs), **2.** Behişt-i Düvüm (edep), **3.** Behişt-i Sivum (cömertlik), **4.** Behişt-i Çehârum (fani olan dünya hayatına önem vermemek), **5.** Behişt-i Pençüm (sıkıntılara sabretme, şikâyetçi olmama), **6.** Behişt-i Şeşüm (ölümden sonra dirilme), **7.** Behişt-i Heftüm (dünyadan ve dünyevî isteklerden el çekmenin fazileti), **8.** Behişt-i Heştüm (peygamber sevgisi). Şair, aruz vezniyle birlikte, şiirde ahengi sağlayan önemli bir unsur olan kafiye de hâkimdir. *Heşt Behişt*’in kafiye bakımından kusursuz bir yapıya sahip ol duğu

¹⁷³ Yeniterzi, www.kulturturizm.gov.tr, s. 4.

¹⁷⁴ as

¹⁷⁵ as

¹⁷⁶ Nurgül Özcan, “Klasik Türk Edebiyatında Eğitim Bağlamında Behişt’in ‘Heşt Behişt’ Mesnevisi”, *SÜ, SBE Dergisi*, S. 28, Konya, 2012, s. 334.

¹⁷⁷ Yeniterzi, www.kulturturizm.gov.tr, s. 4.

söylenbilir. Eserde en çok zengin ve tam kafiyelerin az sayıda da yarım kafiyenin kullanılmasıyla birlikte her çeşit kafiye yer verilmiştir¹⁷⁸

Eser, üslûp olarak da değerlendirildiğinde, şairin bu konuda başarılı olduğu görülür. *Heşt Behişt*'te akıcı, canlı, tasvirlerle ve söz sanatlarıyla dolu bir anlatım vardır. Eserdeki hikâyelerde gereksiz ayrıntılardan ve monotonluktan uzak, adeta olaya doğrudan şahitmiş gibi gerçekçi, aynı zamanda şairane tasvirler ve yaşanan duygulardaki doğallık dikkat çeker. Ayrıca her “behişt” in sonunda yer alan dua içeren beyitlerde de şairin lirik anlatımdaki başarısı görülebilir.¹⁷⁹

Behiştî, eserini insan eğitiminde önemli gördüğü davranışlara göre bölümlere ayırmıştır. Bölümlerde verilmek istenen mesajlar, eserde İslâm tarihindeki bazı olayların anlatılmasıyla daha da güçlendirilmiştir. Şair, bölümlerin başında, hikâyeden önce, insan eğitimiyle ilgili önemli kavramları vurgulamak için kısa bir giriş yapmıştır. Beyitlerde kavramları açıklamış, faziletleri hakkında genel bir bilgi vermiştir.¹⁸⁰

Heşt Behişt, Klasik Türk edebiyatının eğitimle ve hayatla içiçe olmasına güzel bir örnektir. Eserde psikoloji, sosyoloji, felsefe vb. birçok bilimin konusuna giren meselelere çözüm önerileri getirilmiştir. Eserden edebiyatçılar dışında, başta eğitimciler olmak üzere, psikolog ve sosyologlar da yararlanabilir.¹⁸¹

Heşt Behişt'in tespit edilen nüshaları şunlardır: **1.** Antalya-Elmalı, Nu. 2596. **2.** AÜ Seyfeddin Özege Ktp., ASL, Nu. 146. **3.** Edirne Selimiye Ktp., Nu. 2142/1. **4.** Millet Ktp., Ali Emîrî, Nu. 681. **5.** Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, Nu. 2614. **6.** Süleymaniye Ktp., M. Ârif-M. Murad, Nu. 19/1.¹⁸²

Heşt Behişt, Emine Yeniterzi tarafından yayınlanmıştır.

Emine YENİTERZİ, *Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevisi*, Kitabevi Yay., İst., 2001

Nurgül ÖZCAN, “Eğitim Açısından Edebiyat ve Behiştî'nin “Heşt Behişt” Mesnevisi”, *SÜ, SBED*, S. 28, Konya, 2012, s. 328-336.

Emine YENİTERZİ, *Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, KBY, E-Kitap, (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>) (Erişim tarihi: 02.09.2014).

¹⁷⁸ Yeniterzi, www.kulturturizm.gov.tr, s. 5-6.

¹⁷⁹ Yeniterzi, www.kulturturizm.gov.tr, s. 7.

¹⁸⁰ Özcan, 329.

¹⁸¹ Özcan, 335.

¹⁸² Yeniterzi, www.kulturturizm.gov.tr, s. 8.

1.9.2. Şemseddîn-i Sivâsî (16. yy.)

1584'te aruzun “Feilâtün//Mefâilün//Feilün” kalıbıyla yazılan *Heşt Behişt* mesnevisi, 2282 beyitten oluşur.¹⁸³ Dinî, ahlâkî içerikli olan mesnevi tarzındaki eser, dört “makam” a, her “makam” da iki “ravza” ya ayrılmıştır. Bu “makam” lar ve “ravza” lar; adil emirler (adalet ve zulüm), ilmiyle amel eden âlimler (ilim ve cehâlet), cömert zenginler (cömertlik ve cimrilik) ve fakirler (manevî zenginlik ve manevî yoksulluk)le ilgilidir.¹⁸⁴ Salih kul olmak için gerekli olan “adalet”, “ilim”, cömertlik” ve manevî zenginlik konuları, dört makamda anlatılmıştır. Şemseddîn-i Sivâsî, eserinde her makam için oluşturduğu ikişer ravzada, önce bunlarla ilgili bilgi vermiş, ardından bunların karşısı olan durumlardan kaçınmak gerektiğini belirtmiştir.¹⁸⁵

Nermin Buluz, eser üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Nermin BULUZ, *Şemseddîn-i Sivâsî'nin Heşt Behişt Mesnevisi [İnceleme, Karşılaştırmalı Metin]*, (YLT), CÜ, SBE, Sivas, 1997.

Hasan AKSOY, “Şemseddin Sivâsî”, *TDVİA*, 38. C., İstanbul, 2010, s. 523-526.

1.10. HİLYELER [(A. H. Hz. Peygamber Hakkında Yazılan Hilyeler: Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi, Risâle-i Hilyetü'r-Resûl (16. yy.); Hakânî Mehmed Bey, Hilye-i Hâkânî (17. yy.); Mustafa Fehmi Gerçekker, Hilye-i Fahr-i Âlem (20. yy.); B. Diğer Peygamberler Hakkında Yazılan Hilyeler: * Neşâtî; Hilye-i Enbiyâ (17. yy.); C. Dört Halife, Hasaneyn ve Aşere-i Mübeşşere Hilyeleri: İbrahim Cevrî, Hilye-i Çehâr-yâr-ı Güzîn (17. yy.); Edirneli Güftî, Hilye-i Aşere-i Mübeşşere (17. yy.); Salâhî Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî, Hilye-i Hasaneyni'l-Ahseneyn (18. yy.); D. Din ve Tarîkat Büyükleri Hakkındaki Hilyeler (Hilye-i Evliyâ/Ulemâ): Lutfî Mehmed Dede, Hilye-i Molla Hünkâr (18. yy.); Mevlevî Ali Rızâ Dede, Hilye-i Mevlânâ (20. yy.); Abdullah Salâhî Efendi, Hilye-i Hasaneyni'l-Ahseneyn (18. yy.); * Nevîzâde Atâyî - Hilyetü'l-Efkâr (18. yy.)]

Hilye, Türkçe sözlüklerde “süs, ziynet, cevher, güzel yüz, güzel sıfatlar ve güzellikler manzumesi” olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı tarihinde hilye, peygamberin

¹⁸³ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 360.

¹⁸⁴ Emine Yeniterzi, “Klasik Türk Edebiyatı Ahlâkî Mesnevilerinde Mevlânâ'dan İzler”, <http://akademik.semazen.net/>, (Erişim Tarihi: 15.01.2015)

¹⁸⁵ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 360.

özelliklerini anlatmak için kullanılmıştır. Hilyeler, hilye-i şerif, hilye-i saadet, hilye-i Nebî veya hilye-i Nebevî gibi tamlamalar tarzında da ele alınmaktadır. Hilyeler tarihsel süreçte çeşitli aşamalardan geçerek şekil almıştır. Örneğin hilyeler, hadis kitaplarındaki “sıfâtü’n-Nebî” ve “fezâil” gibi isimlendirmeler altında ele alınmış ve şemâil diye adlandırılan çalışmalar içerisinde görülmüştür. Zamanla hilyeler, gelişip özel bir edebî türün adı olmuştur.¹⁸⁶

Hilyeler, şemâillerden beslenen eserler olmakla birlikte kendilerine özgü özelliklere de sahiptirler. Örneğin; şemâiller, edebî bir amaçla değil de didaktik bir amaçla yazılmışken; hilyelerde sanatsal yön ağır basmaktadır. Ayrıca hilyeler, “mevlid” ve “miraciye” ler gibi İslamî Türk toplumunda önemli bir yer edinmişlerdir.

Hilyeler, insanların ruhsal ve fiziksel özelliklerini betimleyen eserler bağlamında ele alınmaktadır. Hilyelerin yazılmasındaki önemli motivasyon kaynaklarından biri de Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye: “Ya Ali! Hilyemi yaz ki vasıflarımı görmek beni görmek gibidir” hadisidir.¹⁸⁷ Bu hadisi şerife dayanılarak Hilye-i Şerife’ye özellikle Türk kültüründe büyük önem verilmiştir. Öyle ki hilye metnini ezberleyen bireylerin iki dünyada ödüllere kavuşacaklarına ve mutlu bir yaşam süreceklere inanılmıştır. Bu öneminden dolayı insanlar, hilye-i şerifeleri evlerinde, iş yerlerinde bulundurmışlardır. Böylece kaza ve belalardan korunacaklarına inanmışlardır.¹⁸⁸ Hilyeler, Türk edebiyatındaki Süleyman Çelebi’nin Vesiletü’n-Necat ve Yazıcıoğlu Mehmed’in Muhammediye’si gibi eserlerle benzerlikler gösterir.¹⁸⁹

Hakanî’yle başlayıp günümüze kadar yazılan hilye türü eserler ise şunlardır:

Vecdî Ahmed Efendi, *Hilyetü’l Evliyâ ve Ravzatü’l-Asfiyâ*; İbrahim Cevrî, *Hilye-i Çehâr-yâr-ı Güzîn*; Karaçelebizâde Abdulaziz Efendi, *Hilye-i Enbiyâ*; Neşâtî, *Hilye-i Enbiyâ*; İbrahim Vahdî Efendi, *Tevşihü’t-Takvîm fî Şerh-i Hilye-i Resûli’l-Kerîm*; Ahmed bin Receb-i İstanbulî, *Nüzhetü’l-Ahyâr fî Şerh-i Hilyeti’l-Muhtâr*; Süleyman Nahifî, *Hilyetü’l-Envâr*; Sahfî, *Hilye-i Eimme-i Erbaa*; Arif Süleyman Bey, *Nazire-i Hakânî*; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Hilye-i Nebeviyye ve Hulefâ-yı Erbaa*; Ahmed Şemsî-i Halveti, *Hilye-i Şerife*; Erzurumî Mehmed Hanefî Efendi, *Hilye-*

¹⁸⁶ Mehmet Özdemir, “Türk Edebiyatında Manzum Hilye Türü ve Neccarzâde Rızâ’nın Hilye-i Hâce Bahâüddîn Şâh-ı Nakşibend’i”, *TS*, S. 7/3, Yaz, 2012, 1974.

¹⁸⁷ Özdemir, 1974.

¹⁸⁸ Fatih Özkafa, “Hilye-i Şerife’nin Dinî, Edebî ve Estetik Boyutları”, *TS*, S. 7/3, Yaz, 2012, 2042.

¹⁸⁹ Sadık Yazar, “Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi ve Hilyesi”, *TS*, S. 2/4, Güz, 2007, 1029.

i Şerife; Abdülvahhab Dursun, *Hilye-i Şerife*; Müftî Abdulgaffar Efendi, *Hilye-i Enbiyâ*; Mustafa Bosnavî, *Hilye-i Nebeviyye*; Atâyî, *Hilyetü'l-Efkâr*; Selimî Dede, *Hilye-i Şerife*; Nesimî Mehmed Efendi, *Hilye-i Enbiyâ*; Bakayî Abdalbaki bin Dursun, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Çehâr Yâr-ı Güzin*; Mehmed Emin Gerçekler, *Hilye-i Fahr-i Âlem*.¹⁹⁰

Şemseddin KUTLU, *Türk Edebiyatında Hilyeler*, (LT), İst. Ü., EF, 1940.

Veli ARAS, “Hilye ve Hilyeler”, *TDEA*, C. 4, İst. 1981.

Zülfikar GÜNGÖR, “Türk Edebiyatında Hilye-i Nebevî Türünün Doğuşu Gelişimi ve Sebepleri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, S. 10 (Ocak-Haz. 2003).

H., BAYÇÖL, “Hilye-i Şerifler ve Medeniyetimizdeki Yeri”, *Yağmur*, S. 37, Ekim-Kasım-Aralık 2007.

Türk Ansiklopedisi, “Hilye” maddesi, C. 19, s. 246-247, MEB Yay., Ank., 1971.

Fatih ÖZKAFA, “Hilye-i Şerife’nin Dinî, Edebî ve Estetik Boyutları”, *TS*, S. 7/3, Yaz, 2012, s. 2041-2053.

Mehmet ÖZDEMİR, “Türk Edebiyatında Manzum Hilye Türü ve Neccarzâde Rızâ’nın Hilye-i Hâce Bahâüddîn Şâh-ı Nakşibend’i”, *TS*, S. 7/3, Yaz, 2012, s. 1974.

Edebiyatımızda hilye türü ile ilgili manzum olan eserlerden bazıları şunlardır:

1.10.1. Hz. Peygamber Hakkında Yazılan Hilyeler

1.10.1.1. Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi, Risâle-i Hilyetü’r-Resûl (16. yy.)

Hilye-i Şerife ile ilgili eserlerin örnekleri, XVI. yy.’da görülmeye başlanmıştır. Bu türe yönelik manzum ilk örnek, Şerîfî mahlaslı bir şairin yazdığı *Risâle-i Hilyetü’r-Rasûl* isimli eseridir. Bu eserin yazılış tarihi belirlenememiştir. *Risâle-i Hilyetü’r-Resûl*, 267 beyitten oluşmuştur ve aruzun “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıyla yazılmıştır.¹⁹¹ Bu eser, Türk edebiyatında söz konusu edebî türde yazılmış ilk müstakil ve manzum eserdir. Bu noktada bu eser, kendisinden sonra gelecek benzer eserlere

¹⁹⁰ Abdülkadir Erkal, “Türk Edebiyatında Hilye ve Cevrî’nin Hilye-i Çâr-yâr-ı Güzîn’i”, *AÜ, TAED [Osmanlı Devletinin Kuruluşunun 700. Yıldönümü Özel Sayısı]*, S. 12, 1999, 115.

¹⁹¹ Özdemir, 1974-1975.

model olmuştur. Örneğin Aziz Mahmud Hüdâyî ve Nûrî, Şerîfî'nin hilyesinden çeşitli alıntılar yapmışlardır. Şerîfî'nin eserini benzerlerinden ayırt eden özelliği ise, “*Resûl (a.s) ‘Âlem-i Ervâhda ‘Anâşır ile Muşâhabetdür*” başlığını taşıyan bölümdür. Şair bu bölümde, Hz. Peygamber'in ruhunu, anasır-ı erbaa (“nar”, “hava”, “âb” ve “tûrab”) ile konuşturur. Bu eser, Kanûnî Sultan Süleyman'ın oğlu, Şehzâde Bâyezid'e sunulmuştur. Bu duruma kanıt ise Şehzâde Bâyezid'in isminin, hilyenin birkaç yerinde geçmesidir.¹⁹²

Şair eserinde “*Hâzâ Risâle-i Hilyetü'r-Resûl*” başlığı altında, tabiat unsurlarını kullanarak Allah'ın yüceliği üzerinde duran bir ilahiye yer verir.¹⁹³ Eserde daha sonra, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu ve bu yaratılanların ancak onun lutfu sayesinde kurtulabileceği üzerinde durulmaktadır. Sonra üç beyitle, kısa bir şekilde dört halife ve Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in övgüsünü yapılmaktadır. Sonra Şehzâde Bâyezid'in övgüsünü yapar. Şair duayla başladığı bu övgü kısmında, Şehzâde'nin kimliğini açıklarken onun fizikî yönünden de sanatlı bir şekilde bahseder. Yine bu bölümü de dua ile bitirir. Hz. Peygamber'in Hz. Ali'den evsafını yazmasını istediği hadisi üzerinde duran yazar, “*Der-Zikr-i Evsâf-ı Resûl-i bâ-safa*” başlığı altında nihayet asıl hilyeye girer. Bu bölümde, klâsik bir şekilde Hz. Peygamber'in fizikî özellikleri, sanatlı bir anlatımla verilir. Şair, okuyucuya, Hz. Peygamber'in ailesine hürmet etmenin ne kadar yüce bir iş olduğu konusunda öğütler verir. Eserin son bölümünde ise şair, şehzadeye seslenerek ondan yardım diler. Yazar, bu isteklerinden sonra, şehzadeye 18 beyitlik bir kaside yazar.¹⁹⁴

Eserin iki nüshası vardır: Biri Fatih Ü. Şefik Can Nadir Eserler bölümünde bulunan 9 varaklık nüshadır. Diğeri ise, Süleymaniye Ktph. Murad Buharî nr. 330'da kayıtlı olan 16 varaktan oluşan nüshadır. Bu nüshalar hakkında biraz bilgi verecek olursak şunları söyleyebiliriz:

1) Fatih Ü. Nüshası (F): Fatih Ü. Nüshası, ilgili kütüphanenin Şefik Can Nadir Eserler Bölümü'nde yer alır ve 9 varaktan oluşan eksik bir nüshadır. Ciltsiz, sayfaları cetveli, 21 cm boyutunda, talik yazıyla yazılmış olup her sayfada ortalama 11 satır vardır. Nüsha, klasik mesnevi yapısına aykırı bir düzende, Şehzâde Bâyezid'in övgüsünün yapıldığı 11 beyitlik kısa bir bölümle başlar.

¹⁹² Yazar, 1031.

¹⁹³ Yazar, 1039.

¹⁹⁴ Yazar, 1040-1041.

2) Süleymaniye Nüshası (S): Süleymaniye Nüshası, adı geçen kütüphanenin Murad Buhari bölümünde 330 no'da kayıtlıdır. Bu nüsha 16 varaktan ve ortalama 9 satırdan oluşur. Nüsha, klasik mesnevi türünün özelliklerine uygun bir düzende oluşturulmuştur. Bu anlamda F nüshasına göre daha düzenlidir.¹⁹⁵

Sadık Yazar, Şerifi ve hilyesi üzerinde çalışmış; hem tez hazırlamış hem de konuyla ilgili makale yayımlamıştır.

Sadık YAZAR, *Seyyid Şerifi Mehmed Efendi; Hayatı, Divanı ve Hilyesi*, (LT), FÜ, SBE, İstanbul, 2006.

Sadık YAZAR, “Seyyid Şerifi Mehmed Efendi ve Hilyesi”, *TS*, S. 2/4, Güz, 2007, s. 1026-1044.

1.10.1.2. Hakânî Mehmed Bey, Hilye-i Hâkânî (17. yy.)

Türk edebiyatında önemli olan bu eser, 1598-1599'da yazılmış ve Cigalazâde Yusuf Sinan Paşa'ya sunulmuştur.¹⁹⁶ Yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde yüzlerce yazma nüshası kayıtlı olan bu esere pek çok nazire yazılmıştır.¹⁹⁷

Hilye-i Hakanî, edebiyatımızda bu türde yazılmış olan eserlerin en güzeli. Eser, “Feilâtün//Feilâtün//Feilün” vezninde ve 712 beyitten oluşan bir mesnevidir. Baş tarafında Besmeleye dair bir manzume, tevhid ve naattan sonra çehâr-yârî Hz. Hasan ve Hüseyin'i anar. Âl-i abâ'ya sevgisini belirterek tevekkülle hilyeye başladığını bildirir. Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye: “Ya Ali! Hilyemi yaz ki vasıflarımı görmek beni görmek gibidir.” Hadisini Hakânî, eserinde on beyit içerisinde tercüme ve şerhini yapıp, hilye yazmanın, nazar etmenin ve bulundurmanın insanlara dünyada ve ahirette sağlayacağı mükâfatları anlatır. Hilyenin faziletine dair bir de Hârûn Reşid ile ilgili hikâye anlatır.¹⁹⁸ Hakânî, kitap telifinde kendi zamanına kadar görülmeyen bir yol takip ederek eserini oluştururken yararlandığı kaynaklar ve çalışma usulünü de eserinde açıklar.¹⁹⁹ Daha sonra başta Hz. Ali, Hz. Ayşe, İbn-i Ebî Hâle, Ümm-i Ma'bed, Bû Cuheyfe, İbn-i Hâlid, Bû Tufeyl, Câbir, İbn-i Abbas gibi hadis rivayetçilerinin rivayetlerinden faydalanarak

¹⁹⁵ Yazar, 1038-1039.

¹⁹⁶ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 349.

¹⁹⁷ Özdemir, 1975.

¹⁹⁸ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 56.

¹⁹⁹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 349.

yazdığı asıl metne geçer.²⁰⁰ Burada Hz. Muhammed (s.a.v.)’e ait olan özellikler genellikle sınıflandırılmış ve her uzuv için ayrı bölümler yazılmıştır. Her bölümde önce suret daha sonra sîret özellikleri anlatılmıştır.²⁰¹ Şair, Hâtimetü’l-Kitâb kısmında eserini h. 1007/ m. 1598-1599 yılında bitirdiğini bildirir.²⁰² Bu mesneviyi, Sultan III. Mehmed Han çok beğenmiştir. Bu eser kendisinden sonra gelen eserlere kaynaklık etmiştir. Bu mesnevinin hem Arap hem de Latin harfli yayınları gerçekleştirilmiştir.²⁰³

Müjgân CUMBUR, “Şemai-i Şerife ve Hilye-i Saadet”, *Diyanet Dergisi, Özel Sayı*, s. 39, Ankara, 1970.

Uğur DERMAN, “Yazı Sanatımızda Hilye-i Saadet”, *İlgi Dergisi*, S. 28, s. 32-39, Ankara, 1970.

Ali YARDIM, Hilye-i Saâdet, Peygamber Efendimizin Yaratılış Güzellikleri, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, C. 7, S. 4, İzmir, 1978, s. 5-15.

Eser, Numan Külekçi ve İskender Pala tarafından yayınlanmıştır.

Numan KÜLEKÇİ, *Hakânî Mehmed Bey, Hilye*, Erzurum, 1987.

İskender PALA, *Hilye-i Saadet*, TDV Yay., Ank., 1991. (Kapı Yay., İst., 2005, 2013)

Daha sonraları ise, ister kitap şeklinde olsun isterse çeşitli makalelerle olsun Hilye-i Hakânî üzerinde çalışılmış ve çalışmalar yayınlanmıştır.

Kolektif, *Hilye-i Saadet*, TDV Yay., İstanbul, 2012.

Numan KÜLEKÇİ, “Edebiyatımızda Hilye ve Hilye-i Hakânî”, *İslamî Kültür ve Edebiyat*, S. 4, s. 4042.

Mehmet ATALAY, “Hakanî ve Hilyesi I”, *Fırat Ü., SBED*, C. 5, S. 1, s. 29-51.

Mehmet ATALAY, “Hakanî ve Hilyesi II”, *Fırat Ü., SBED*, C. 5, S. 2, s. 33-58.

Pakize MUTLU, “Hilye-i Hakânî”, *İlim ve Sanat*, S. 18, s. 85.

Ali Fuat BİLKAN, “Hadis-i Şerifler Işığında Hakânî’nin Hilyesi”, *İslamî Edebiyat*, C. 2, S. 1, s. 12-14.

²⁰⁰ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 56.

²⁰¹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 349.

²⁰² Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 56.

²⁰³ Özdemir, 1975.

1.10.1.3. Mustafa Fehmi Gerçekler, Hilye-i Fahr-i Âlem (20. yy.)

Bu eserin yazarı olan Mustafa Fehmi Gerçekler, Şer'iyye ve Evkaf vekiliği yapmıştır. Yazar, eserini 1944 yılında İstanbul'da yazmıştır. Otuz bir bölümden oluşan eser, 1197 beyittir. Hilye-i Fahr-i Âlem, türün son manzum örneği kabul edilir.²⁰⁴ “Mef'ûlû//Mefâ'ilûn//Fe'ûlûn” vezniyle yazılmıştır. Bu eserin sonunda otuz iki sayfalık bir lugatçe yer alır. Yayınlandığında sade dili, akıcı üslûbu ve âşıkane ifade tarzından dolayı takdirle karşılanmıştır.²⁰⁵

Mesnevi, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in yüzünün (35 beyit) hilyesi ile başlar. Eserinde Gerçekler, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in güzelliğinin olağanüstü olduğunu, onun kirpiklerini (11 beyit) anlattığı bölümde dile getirir. Gözlerinin (41 beyit) kara ve sürmeli oluşundan bahsedilen beyitler oldukça güzeldir. Güzellik camisinin mihrabı, âşıklarının kıblegâhı olan kaşlarının (29 beyit) tasvir edilmesi oldukça zordur.²⁰⁶

Hz. Muhammed (s.a.v.)'in alnının (12 beyit), burnunun (21 beyit) anlatıldığı kısımları, ağzının ve dudağının (7 beyit), sözlerinin, sesinin (22 beyit) tebessümünün (11 beyit), dişlerinin (26 beyit) anlatıldığı kısımlar takip eder. Şair, saçlarının ne düz ne de kıvrıkcık olduğunu, kara bir nura benzediğini söyledikten sonra, saba rüzgârına seslenir, ondan Hz. Paygamber'in diyarına her uğradığında kendisine o mübarek saçın kokusunu getirmesini ister (40 beyit).²⁰⁷

Şair, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in saçlarını anlattıktan sonra gelen 21 beyitlik bir bölüme “Fahriye” adını verir. Bu, eserin isim verilen ilk bölümüdür. Ardından 24 beyitte Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sakalı tasvir edilir. Eser, şairin “Bir Fasıla” ismini verdiği 29 beyitlik bir bölümle devam eder. Bu bölüm, eserin başlıklandırılmış ikinci bölümüdür.²⁰⁸ Bunu, 35 beyitlik bir naatı, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in boynunun anlatıldığı 12 beyit izler. Şairin “Lâhika” ismini verdiği bölümde Hz. Muhammed (s.a.v.)'in eşsiz güzelliği söz konusu edilir. Bu bölüm, 17 beyittir. Bu bölümü, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in boyunun, yürüyüşünün (33 beyit), cüsesinin (45 beyit) anlatıldığı bölümler takip eder, cüseli, kemikli, yakışıklı, geniş omuzlu oluşu anlatılır. Ayrıca,

²⁰⁴ Özdemir, 1976-1977.

²⁰⁵ Veli Ertan, “Gerçekler, Mustafa Fehmi (1868-1950)”, *TDV İslam Ans.*, C. 14, İstanbul 1996, s. 28.

²⁰⁶ Serhan Alkan İspirli, “Mustafa Fehmi Gerçekler'in Hilye-i Fahri Âlem İsimli Eseri Üzerine”, *TSAD*, Y. 14, S. 2, Ankara Ağustos 2010, 29-30.

²⁰⁷ İspirli, 31.

²⁰⁸ İspirli, 32-33.

hâtem-i nübüvvetin (55 beyit), miraç hadisesinin ve dört halifenin, göğsünün (40 beyit), cildinin, kokusunun, kilosunun (41 beyit), teninin, sırtının, göbeğinin, karnının (47 beyit), kollarının, ellerinin, parmaklarının (44 beyit), ayaklarının (62 beyit) tasviri yapılır. Eser, 143 sayfadır. Eserin sonunda 30 sayfalık bir sözlük bölümü vardır (143+30).²⁰⁹

Serhan Alkan İSPIRLİ, “Mustafa Fehmi Gerçekler’in Hilye-i Fahri Âlem İsimli Eseri Üzerine”, *TSAD*, Y. 14, S. 2, Ankara, Ağustos 2010, s. 21-36.

Mustafa Fehmi GERÇEKER, *Hilye-i Fahr-i Âlem*, İstanbul, 1944.

1.10.2. Diğer Peygamberler Hakkında Yazılan Hilyeler

1.10.2.1. Neşâtî (17. yy.); Hilye-i Enbiyâ

Hilye-i Enbiyâ, Neşâtî Ahmed Dede tarafından “Fe‘ilâtün//Fe‘ilâtün//Fe‘ilün” kalıbı ile yazılmıştır. Bu eser, 187 beyitlik bir mesnevidir. Eser, bir tür manzum peygamberler tarihidir. Eserde 14 peygamberin hayatından kesitler yer almaktadır.²¹⁰ Eserde baştaki tevhid, naat, ve “sebeb-i tahrir-i kitâb” dan sonra Adem (a.s.)’den başlayarak 10 peygamberin, genellikle peygamber kısaltarından hareketle portreleri çizilmiştir yani dış görünüşleri anlatılmıştır.²¹¹

Eseri Şeyh Vasfî, eski harflerle bastırmıştır.

Şeyh Vasfî, *Neşâtî*, *Hilye-i Enbiyâ*, Âlem Matbaası, Ahmed İhsan ve Şürekâsı; Sâhibi ve nâşiri Şems Kitabhânesi Sahibi, İstanbul 1312.

Eser, ayrıca Şeyh Halil Hilmi Efendi tarafından Cevrî’nin Hilye-i Cehâyâr-ı Güzin adlı eseriyle birlikte yayınlanmıştır. H. 1293 yılında Şeyh Halil Hilmi Efendi tarafından yayınlanan *Hilye-i Manzume-i Enbiyâ* isimli eser, antolojik bir özelliğe sahiptir. 332 beyitten oluşan eser, Cevrî ve Neşâtî’nin hilyelerinin birleştirilmesinden meydana gelmiştir. Sebeb-i telif bölümünde Hilmi Efendi hilye şairlerinden bahsettikten

²⁰⁹ İspirli, 34-35.

²¹⁰ Özdemir, 1977.

²¹¹ Külekçi, XI-XX. *Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 69.

sonra önemli olan iki hilyeniri bir arada bulunması halkın daha faydasına olacağı inancıyla yaptığını ifade etmektedir.²¹²

Şeyh Halil Hilmi Efendi, *Hilye-i Manzûme-i Enbiyâ*, İstikbal Matbaası, İstanbul, 1293.

Sadettin Nüzhet Ergun da eseri, Neşâtî Divanı'nın sonunda yeni harflerle yayınlamıştır.

Sadettin Nüzhet ERGUN, Neşâtî, Hayatı ve Eserleri, Kanaat Ktph., İst., 1933.

Mahmut KAPLAN, “Neşâtî'nin Hilye-i Enbiyası”, *YYÜ, FEF, SBD*, S. 2, Van, 1991, s. 149-166.

Hiz. Peygamber'e yazılan naat dışında on dört peygamberle ilgili hilyelerin yer aldığı eser üzerinde Bayram Ali Kaya çalışarak yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Bayram Ali KAYA, *XVII. Asır Şairlerinden Neşâtî [Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Hilye-i Enbiyâ'sının Tenkidli Metni]*, (YLT), TÜ, SBE, Edirne, 1991.

Bayram Ali KAYA, *Neşâtî*, İstanbul, 1998.

Eserin nüshaları, Konya Mevlana Müzesi (nr. 1175/4), Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 1715/15; Esad Efendi, nr. 3407/7; Hacı Mahmud Efendi, nr. 4413/2, 3810/1; Aşir Efendi, nr. 331/1 ve Tire Necip Paşa (nr. 136-137) kütüphanelerinde bulunur.²¹³

H. İbrahim Şener, eserin Tire Necip Paşa Ktp., TY, nr. 136-137 nüshasını yayınlamıştır.

H. İbrahim ŞENER, “Neşâtî'nin Hilye-i Enbiyası”, *DEÜ, İFD*, C. 1, 1983, s. 285.

Ömer KARA, “Neşâtî'nin ‘Hilye-i Enbiyâ’sının Dînî Kaynakları”, *AAD*, 2002, S. 13, s. 1-48.

²¹² Erkal, “Türk Edebiyatında Hilye ve Cevrî'nin Hilye-i Çâr-yâr-ı Güzîn'i”, 115.

²¹³ Mustafa Uzun, “Hilye”, *TDV İslam Ans.*, İstanbul 1998, XVIII, 46.

1.10.3. Dört Halife, Haseneyn ve Aşere-i Mübeşşere Hilyeleri

1.10.3.1. İbrahim Cevrî, Hilye-i Çehâr-yâr-ı Güzîn (17. yy.):

Cevrî, Hakanî'nin hilyesinden etkilenecek h. 1040/m. 1630 tarihinde Dört halife için *Hilye-i Çehâr-yâr-ı Güzîn*'i yazmıştır.²¹⁴ Eser, Münâcât (1-10), Naat (11-20) ve Mukaddime (21-30)'den sonra dört büyük halife Hz. Ebubekir (31-56), Hz. Ömer (57-Bl), Hz. Osman (B2-107), Hz. Ali (10B-135)'nin hilyeleri ve Hâtîme(136-145) bölümlerinden meydana gelir. Eserde münâcât, naat ve mukaddimeden sonra dört büyük halifenin hilyeleri yazılmış ve bir hâtîme ile eser, sona ermiştir.²¹⁵ Bu eser, Aruzun “Fe’ilâtün//Fe’ilâtün//Fe’ilün” vezni ile yazılmıştır. Bu eser, 145 beyitten oluşur. Eserin pek çok nüshası vardır; ayrıca üç defa da basılmıştır.²¹⁶

Şair, eserin yazılışı için ayrıca 22 beyitlik bir tarih söylemiştir. Cevrî'nin *Hilye-i çar-yâr-ı Güzîn*'i Türk Edebiyatında yazılan ikinci; Peygamber Efendimiz'in dışındaki kişiler için yazılan ilk hilye örneğidir.²¹⁷

Küçük bir mesnevi olan eser, Tâhirü'l-Mevlevî tarafından bir mukaddimeyle yayınlanmıştır.

Tâhirü'l-Mevlevî, *Hilye-i Çehâr-yâr-ı Güzîn*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1899.

Sadık Erdem, eser üzerine bir lisans tezi hazırlamıştır.

Sadık ERDEM, *İbrahim Cevrî Çelebi'nin Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri ve Hilye-i Çehâr-yâr-ı Güzîn'in Edisyon Kritiği*, (LT), İst. Ü, İstanbul, 1980.

Abdülkadir ERKAL, “Türk Edebiyatı'nda Hilye ve Cevrî'nin ‘Hilye-i Çâr Yâr-I Güzîn'i”, *AÜ, TAED*, S. 12, Erzurum, 1999, s. 111-131.

Adem CEYHAN, “‘Dört Seçkin Dost’un Portresi’ Cevrî İbrahim Çelebi'nin Hilye-i Çihâr-Yâr-ı Güzîn'i”, *CBÜ, SBED*, C. 4, S. 1, Manisa, 2006.

Sema GÜLMEZ, *Cevrî İbrahim Çelebi ve Hilye-i Çihâr-Yâr-ı Güzîn Adlı Eseri*, (YLT), DEÜ, SBE, İzmir, 2006.

²¹⁴ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 454.

²¹⁵ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 83.

²¹⁶ Özdemir, 1977.

²¹⁷ Erkal, “Türk Edebiyatında Hilye ve Cevrî'nin Hilye-i Çâr-yâr-ı Güzîn'i”, 115.

1.10.3.2. Edirneli Güftî, *Hilye-i Aşere-i Mübeşşere* (17. yy.)

Güftî, *Hilye-i Aşere-i Mübeşşere*'yi aruzun “Fe’îlâtün//Fe’îlâtün//Fe’îlün” kalıbıyla yazmıştır. Bu eser, 328 beyitlik bir mesnevidir. Tüm bunlara ek olarak Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Lâleli Böl. nr. 1715/7 ve Ank. Ü. DTCF Ktph. İsmail Saib I nr. 5252’de kayıtlı iki nüshası vardır.²¹⁸ *Hilye-i Aşere-i Mübeşşere*, cennetle müjdelenen 10 sahabenin dış görünüşlerini anlatan bir mesnevidir. 17 beyitlik kısa bir girişten sonra Hz. Hüseyin’den başlayarak, Dört halife ve diğer sahabelerin hayatlarına dair bilgiler verilerek yedi beyitlik bir hâtime ile eser sona erer.²¹⁹

1.10.3.3. Salâhî Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî, *Hilye-i Haseneyni’l-Ahseneyn* (18. yy.)

Hilye-i Haseneyni’l-Ahseneyn, 1740’ta yazılmıştır. Bu eser, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in hilyelerini konu alır. *Hilye-i Haseneyni’l-Ahseneyn*, aruzun “Fe’îlâtün//Fe’îlâtün//Fe’îlün” kalıbıyla yazılmış olup 413 beyittir.²²⁰ Mesnevinin baş tarafında 259 beyitlik kısım, Hz. Hasan’ın, 219a’dan itibaren 154 beyitlik kısım da Hz. Hüseyin’in hilyesidir. Eserde, baştaki 27 beyitlik tevhidi 19 beyitlik bir münâcât takip eder. Sonraki naat, kafiyeleeri Arap alfabesine göre düzenlenerek yazılmış 74 beyitlik orijinal bir manzumedir. Şair, Sebeb-i Tanzim-i Kitab’da, Hakânî’nin Hz. Peygamber, Cevrî’nin Çehâr-Yâr ve Neşâtî’nin peygamberlerin hilyelerini yazdıklarını söyleyerek onların hilyelerini över. Böyle bir eser yazmayı düşündüğü sırada bir arkadaşı kendisinden “eşkâl-i imameyn”i yazmasını ister. Kimsenin Hz. Hasan ve Hüseyin’in hilyelerini yazmaya heves etmediğini bildirir. Mürşidi Cemaleddin’in himmet-i lutfiyle eserini yazmaya başlar. Uşşâkî’nin Hz. Hasan’ın hilyesiyle ilgili tariflerine bakıldığında Peygamber efendimizin hilyeleriyle çok benzediği görülür. Bundan dolayı Salâhî Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî de mesnevisini *Hilye-i Hakânî’nin* düzenine uygun bir tertip ve üslupla yazmıştır.²²¹

²¹⁸ Özdemir, 1977.

²¹⁹ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, I, 88.

²²⁰ Özdemir, 1977.

²²¹ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, I, 76.

1.10.4. Din ve Tarîkat Büyükleri Hakkındaki Hilyeler (Hilye-i Evliyâ/Ulemâ)

1.10.4.1. Lûtfî Mehmed Dede, Hilye-i Molla Hünkâr (18. yy.)

Hilye-i Molla Hünkâr, Türk edebiyatında Mevlânâ'nın hilyesini anlatan ilk eserdir. Bu eser, "Fe'ilâtün//Fe'ilâtün//Fe'ilün" kalıbıyla yazılmıştır. Eser, beş bölüm ve 126 beyitten oluşmaktadır. *Hilye-i Molla Hünkâr*'ın tek nüshası Süleymaniye Ktph. Âtîf Efendi Böl. nr. 2256'da kayıtlıdır.²²²

1.10.4.2. Mevlevî Ali Rızâ Dede, Hilye-i Mevlânâ (20. yy.)

45 beyitten oluşan *Hilye-i Mevlânâ*, aruzun "Fe'ilâtün//Mefâ'ilün//Fe'ilün" kalıbıyla yazılmıştır. Şair, besmeleyle başladığı mesnevisinin 6. beytinde:

“Gerçi haddim değil benim bu maķal
Halk maķabbetle belki ide su ‘âl”

diyerek bir çeşit te'lif sebebini açıkladıktan sonra Hz. Mevlânâ'nın hilyesini yazar.²²³

Hilye-i Mevlânâ, Derviş Vâsîf Efendi tarafından düzenlenen Mecmua-i Medâiyih-i Mevlânâ adlı eser içerisinde de yer almaktadır. Bu eserin nüshası, Konya Mevlânâ Müzesi İhtisas Ktph. nr. 2454/4'te kayıtlıdır.²²⁴

1.10.4.3. Abdullah Salâhî Efendi; Hilye-i Hasaneyni'l-Ahseneyn (18. yy.)

Hilye-i Hasaneyni'l-Ahseneyn, şairi Uşşâkî şeyhlerinden Abdullah Salâhî Efendi'dir. Bu eser, 1740'te yazılmıştır. Eser, 413 beyitten oluşmuştur. Bu eser, Hz. Muhammed'in torunları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in hilyeleridir. Anılan eserler dışında, yazma eser kütüphaneleri tarandığında yazarları bilinmeyen pek çok hilye örneği de bulunmaktadır.²²⁵

Bayram Ali KAYA, *Neşâtî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Hilye-i Enbiyâ'sının Tenkidli Metni*, (YLT), TÜ, SBE, Edirne, 1991.

²²² Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, I, 76.

²²³ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, I, 93.

²²⁴ Özdemir, 1978.

²²⁵ Özdemir, 1978-1979.

Nazif Hoca, “Şemail ve Hilyeler”, *I. Kutlu Doğum Sempozyumu (20-21 Nisan 1998)*, s. 17-22.

Yusuf MARDİN, “Kanûnî Süleyman’ın Hilyeleri”, *Yücel Aylık Sanat ve Fikir Mecmuası*, C. 23, S. 138, 1948, s. 66-68,

Müjgân CUNBUR, “Şemâil-i Şerife ve Hilye-i Nebevîler”, *DİBD (Özel S.)*, s. 37-45.

Nevîzâde Atâyî’nin *Hilyetü’l-Efkâr* adlı mesnevisini ise, “Hilyeler” başlığı altında gruptandırıdığımız eserlerin içerisine almadık, ayrıca inceledik. Çünkü bu eserin konunun işlenişi bakımından ve aynı konu ve türdeki diğer eserlerden daha önemli ve farklı olduğuna inanıyoruz.

1.10.4.4. Nevîzâde Atâyî - Hilyetü’l-Efkâr (17. yy.)

17. yüzyıl şairlerinden olan Atâyî’nin *Hilyetü’l-Efkâr* adlı bir mesnevisi olduğunu Ağâh Sırrı Levend’den²²⁶ öğreniyoruz. Atâyî’den söz eden kaynakların büyük bir çoğunluğu, Atâyî’nin hamsesinden söz eder. Fakat hamsenin beşinci mesnevisinin hangisi olduğu meselesi, uzun süre karanlıkta kalmıştır. Bu meseleyi, bütün ipuçlarını sistemli bir şekilde gözden geçirerek Ağâh Sırrı Levend çözmüş, hem Atâyî’nin hamsesinin varlığını hem de beşinci mesnevinin *Hilyetü’l-Efkâr* olduğunu kanıtlamıştır. 110 beyitten oluşan eser, sadece giriş bölümünden ibarettir.²²⁷

Eserde ilk yirmi beş beyitte Atâyî, Allah’a yakarır, çeşitli ışık ve ateş imajlarından yararlanarak Allah’tan iç dünyasına aydınlık ve güç vermesini ister; çünkü bir eser yazmaya niyetlenmektedir. Gönlüne bir efsaneye başlaması için seslenir, aslında efsane, nazım için bir bahanedir. Gönlünden gül suyu ve anber saçan kalemi ele almasını halka cevahir saçmasını ister. Bu kısımdan sonra “Hamd ü takdis-i Hudâ” başlığı altında yer alan on iki beyit Allah’a, aşk âleminin padişahı diye seslenerek başlar, bir tevhid karakteri taşır ve gökyüzünü Allah’ın yaratıcılığı açısından kandil, minare, kürsü, minber gibi cami motiflerinden yararlanarak işler. Bu kısmı, “Âgâz-ı Kitâb” başlığıyla yirmi beş beyit izler. Bu beyitlerde Atâyî, kaleme seslenir; ondan güzel şeyler yazmasını ister. Sonra şeker, şehd gibi motiflerden yararlanarak kalemi

²²⁶ Ağâh Sırrı Levend, *Atâyî’nin Hilyetü’l-Efkâr’ı*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1948.

²²⁷ Erkal, “Türk Edebiyatında Hilye ve Cevri’nin Hilye-i Çâr-yâr-ı Güzîn’i”, 114-115.

nitelendirip, ardından kısaca kendi sanatını över, eserin adını Hilyetü'l-Efkâr olarak verir ve Sübha'dan (Câmî'nin Sübhatü'l-Ebrâr'ı) yüz kat daha iyi olduğunu belirtir. Son olarak kısaca, yazmanın zorluğundan yakınır. Daha sonra “Şikâyet” başlığı altında yirmi bir beyit gelir. Bu beyitlerde Atâyî, cihanın kötülüğünden, sıkıntılardan yakınır ve kendi üzüntülerinden, aşkın aklını başından aldığından bahseder. Bu kısımdan sonra “Mahbûb” başlığı altında üç beyit ve bir mısra bulunur. Bu mısralarda Atâyî, söze, ateş saçan aşk kisasını çağırarak başlar, yazmayı söz konusu eder; fakat sözleri “Cihân Hüsrevleri yanında Ferhâd” mısrası ile yarım kalır, arkadan “Cenk” başlığı ile dokuz beyit gelir. Atâyî, bu dokuz beytin ilk üçünde akıncıların savaş gücüne, nâmertlerin kaçışına değinir, sonra felekten yakınır ve bir gece tasviri yapar.²²⁸

Agâh Sırrı Levend'in tespitinden başka eserin yine tam olmayan üç nüshası daha tespit edilmiştir. Nevîzâde Atâyî'nin hamsesinde yer alan mesneviler hakkında Tunca Kortantamer'in geniş bir değerlendirmesi yayınlanmıştır.

A. Sırrı Levend, *Atâyî'nin Hilyetü'l-Efkârı*, İnkılap Kitabevi, Ankara, 1948.

Nevîzâde Atâyî, *Hilyetü'l-Efkâr*, AÜ Ktph., SÖ Böl., ASL Ktp., 449-454, 227b-265b.

1.11. *HÜSREV Ü ŞİRİN (Şirin ü Hüsrev, Ferhad ü Şirin) Mesnevileri [Fahrî (14. yy.), Ahmed-î Ridvân, Ali Şir Nevâyî, Şeyhî (15. yy.), Âhî, Celîlî, Lami'î Çelebi (16. yy.)]*

Hüsrev ü Şirin, İslâm Edebiyatında pek çok şair tarafından ele alınmıştır. Tarihî gerçeklere dayanan *Hüsrev ü Şirin* hikâyesinde kahramanlarından biri, Sasanî hanedanının son hükümdarlarından olan II. Perviz bin Hürmüz (596-628)'dür. Bazı tarihî kaynaklar aracılığıyla II. Perviz'in şahsiyetini ve yaptıklarını tespit etmek mümkündür.²²⁹

Hüsrev ü Şirin hikâyesi, ilk defa X. yüzyılda meşhur İran şairi Firdevsî tarafından Şeh-nâme'de işlenmiştir. Ondan iki asır sonra İranlı meşhur şair ve hakîm Senâî tarafından edebî bir kimliğe sokulmuştur. Onun arkasından gelen Genceli Nizâmî

²²⁸ Tunca Kortantamer, *Nevîzâde Atâyî ve Hamsesi*, Ege Ü. EF Yay., İzmir 1997, 246-248.

²²⁹ Şevkiye Kazan, *Hâmidî-zâde Celîlî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Hüsrev ü Şirin Mesnevisi (İnceleme-Tenkidli Metin)*, (YLT), SDÜ, SBE, Isparta 1997, 20.

ise, *Hüsrev ü Şirin*'i ölümsüzleştirmiştir.²³⁰ Nizâmî'den sonra Emir Hüsrev, *Şirin ü Hüsrev* mesnevisini yazmıştır. Emir Hüsrev gereksiz ayrıntıları atarak konuyu daha da sadeleştirmiştir. Emir Hüsrev'in eseri geleneksel hikâyeye daha yakındır. Emir Hüsrev'den sonra birçok şair, aynı konuyu işlemiştir.²³¹ Yakın zamanımıza kadar hikâyenin birçok İran ve Türk şairi tarafından mesnevi biçiminde yazıldığı görülür. İran Edebiyatında bu hikâyeyi kaleme alan şairlerin sayısı, Faruk K. Timurtaş tarafından otuz bir olarak tespit edilmiştir. Bu sayının yirmi sekizini, hikâyeyi büyük ve müstakil mesneviler şeklinde nazm eden şairler oluşturmaktadır.²³²

Hüsrev ü Şirin, ilk defa Türk Edebiyatında, Kutb tarafından yazılmıştır. Onun arkasından yirmi bir şairimizin bu konuda eser meydana getirdiği tespit edilmiştir.²³³ Türk edebiyatında ise bu hikâyeyi yazanlar şunlardır: XIV. yüzyıl: Kutb, Fahrî; XV. yüzyıl: Şeyhî, Nevâyî, Ahmed-i Rıdvân Mu'îdî, Hayâtî; XVI. yüzyıl: Harimî (Şehzâde Korkud), Âhî, Ârif Çelebî, Hamidî-zâde Celilî, Lami'î, Sâni İmam-zâde Ahmed, Halîfe, İdris Beg (Mahvî); XVII. yüzyıl: Fasîh Ahmed Dede; XVIII. yüzyıl: Sâlim, Ömer Bâkî; XIX. yüzyıl: Mustafa Aga Nâsır, Nâkâm.²³⁴ Tüm bu eserler arasında Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şirin*'i Türk edebiyatında aynı konuda yazılan mesneviler arasında en etkili ve başarılı olanı olarak kabul edilmektedir.²³⁵

Hüsrev ü Şirin ve aslında bu hikâyenin bir bölümü olup sonradan genişletilmiş olan *Ferhâd u Şirin* hikâyesi, yüzyıllar boyunca İslam Edebiyatında sürekli ele alınmış ve büyük ilgi görmüştür.²³⁶ *Hüsrev ü Şirin* hikâyesinde, aşk macerasının anlatıldığı düşünülse de eserin arka planında siyasî olaylara ve mücadelelere değinilerek bu iki konu arasında ilişki kurulmaya çalışılmaktadır. Böylece Hüsrev'in hayatı ve maceraları bir bütün hâlinde ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bu hikâyeyi edebî olarak ilk ele alan Senâî'dir. Senâî, XII. yüzyılın meşhur İran şairidir. Senâî'den sonra Genceli Nizâmî (1141-1203), ortaya koyduğu büyük eserle hikâyeye klasik bir nitelik kazandırmıştır.

²³⁰ Kazan, 20.

²³¹ Abdülkadir Erkal, "Lâmiî'nin Ferhâd ü Şirin'i", *AÜ, TAED*, S. 8, Erzurum 1997, 53.

²³² Kazan, 23.

²³³ Kazan, 24.

²³⁴ Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 14.

²³⁵ Mustafa Özkan, "Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i ve Rumî'nin Şirin ü Perviz'i", *İst.Ü. EF, TDE Böl. Dergisi*, 180.

²³⁶ Mehmed Emin Resulzade, *Azerbaycan Şairi Nizâmî*, MEB Yay., Ankara 1951, 129-142.

Nizâmî'den sonra, pek çok İran ve Türk şairi benzer konuda eserler ortaya koymuşlardır.²³⁷

Ferhâd u Şirin hikâyesi, *Hüsrev ü Şirin*'in farklı bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Bu eser, İslam Edebiyatı'nda birçok şair tarafından kaleme alınmış bir mesnevidir. Konusu itibariyle tarihî bir gerçeğe dayanır. Bu hikâyenin kahramanları hakkında bilgi veren tek ve en eski kaynak “Taberî Tarihi”dir.²³⁸ *Hüsrev ü Şirin* hikâyesi, Divan Edebiyatında olduğu gibi halk edebiyatında da ele alınmış ve geniş bir ilgi uyandırmıştır. Bu hikâye, Anadolu ve Azerbeycan bölgelerinde bir halk hikâyesi olarak anlatılır.

Türk halk edebiyatının hikâyecilik kolu gibi, hayal oyunu kolunda da *Ferhâd ile Şirin* hikâyesi ele alınmıştır. Bu hikâyelerde Mehmene Bânû, Hürmüz Şah ve Hüsrev yoktur. Bu nedenle de olay daha az ve kısadır. Ferhâd ile Şirin'in karşılıklı konuşmaları manzumdur. Asıl hikâyede birbirine kavuşamayan sevgililer, Karagöz oyunlarının tabii sonuna uygun olarak birbirlerine kavuşurlar. Oyun, ilk defa H.W. Duda tarafından *Fasl-ı Ferhâd* adıyla 1931 yılında İstanbul'da yayınlanmıştır. Halk hikâyelerinden alınmış konular temâşâ haline geçerken daima büyük değişikliğe uğrarlar. *Ferhâd ile Şirin* oyununun konusunu *Hüsrev ü Şirin* hikâyesi ile karşılaştıracak olursak, Hüsrev'in tamamen ortadan kalktığını, yerine Şirin'in köşkünü boyayan Ferhâd'ın geçtiğini görürüz.

Hüsrev ü Şirin ve *Ferhâd ile Şirin* hikâyesi son zamanlarda modern edebiyatın ve sanatın çeşitli kollarında da ele alınmıştır. Hikâye, 1912 yılında *Ferhâd ile Şirin* adıyla Azerbeycanlı bestekâr Hacıbeyli Üzeyr tarafından opera şekline konmuştur. Bir süre sonra da Alî Seyhü'l-İslâmî tarafından *Operet-i Hüsrev ü Şirin* adıyla yeni bir ekle konmuş ve İran'da oynanmıştır. Nizâmî'nin eserleri üzerinde incelemeler yapmış olan Zebîh Bihrûz, 1920 yılında İngilizce olarak Hüsrev ü Şirin senaryosu yazmış, sonra Farsça olarak bastırmıştır. İran'da ve bazı memleketlerde film haline getirilmiştir.²³⁹

Nazım Hikmet de mesneviyi değişik bir yorumla ele almış ve Ferhâd'ın Şirin'e olan sevgisi ile halkı suya kavuşturma ülküsünü bir arada işleyerek *Ferhâd ile Şirin* adlı bir oyun yazmıştır. *Ferhâd ile Şirin*, klasik mesnevi konusu olarak kalmamış;

²³⁷ Özkan, “Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i ve Rumî'nin Şirin ü Perviz'i”, 179.

²³⁸ Erkal, “Lâmî'nin Ferhâd ü Şirin'i”, 51.

²³⁹ Kazan, 25-26.

gazellerde, rübâilerde vb. divan şiirlerinde (bugün bile Yahyâ Kemal, Faruk Nafiz'in şiirlerinde) özellikle Ferhâd'ın Bisûtûn dağına yarma olayına telmihler yapılmıştır. Şirin güzelliğin, Ferhâd sabrın sembolü olmuştur.²⁴⁰

Herbert W. DUDA, *Ferhâd und Schîrîn*, Praha, 1933.

Agâh Sırrı LEVEND, "Hüsrev ü Şirin Yazan Şairlerimiz Üzerine Not", 1952, *TDD*, S. 10, s. 21.

Faruk K. TİMURTAŞ, "Hüsrev ü Şirin ve Ferhad u Şirin Yazan Şairlerimiz", *TDD*, 1952, S. 10, s. 567-573.

Faruk K. TİMURTAŞ, "Türk Edebiyatında Hüsrev ü Şirin ve Ferhad u Şirin Hikâyesi", *TDED*, 1959, S. 9, s. 70-80.

Hikmet DİZDAROĞLU, "Eski Edebiyatımızda Bir Aşk Hikâyesi", *TDD*, S. 148, 1964, s. 209-212.

M. Necmettin HACİEMİNOĞLU, *Bizim Romanlarımız ve "Hüsrev ü Şirin"*, *Hisar*, S. 1, s. 21-22, Ankara, Ocak 1964.

Şükrü İBRAHİM, *İran ve Türk Edebiyatında Hüsrev ü Şirin ve Ferhad u Şirin*, (LT), İstanbul 1937, [TAE Ktp., nr. 72.].

Faruk K. TİMURTAŞ, "İran Edebiyatında Hüsrev ü Şirin ve Ferhad u Şirin Yazan Şairler", *Şarkiyat Mecmuası*, 1961, S. IV, s. 73-86.

Barbara FLEMMİNG, "Fahrls Hüsrev u Şirin wom Jahr 1367", *ZDMG*, 1965, S. 115/1, s. 36-64.

Nazım HİKMET, *Ferhâd ile Şirin*, Dost Yay., Ankara, 1965.

Mustafa ERKAN, "Hüsrev ve Şirin", *TDV İslam Ans.*, 1999, C. 21., s. 53-55.

Fevziye Abdullah TANSEL, "Ferhad ile Şirin", *MEB İslam Ans.*, C. 4, s. 565.

Pertev Naili BORATAV, "Türk Halk Edebiyatında Ferhâd ile Şirin", *MEB İslam Ans.*, C. IV, s. 567.

²⁴⁰ Kazan, 27.

Orhan K. TAVUKÇU, “Hüsrev ü Şirin Konulu Eserlerde Esas Kahraman Olarak Hüsrev veya Ferhad’ın Tercih Edilme Sebepleri”, *AÜ, TAED*, S. 14, Erzurum, 2000, s. 143-148.

Ahmet DOĞAN, “Eski Türk Edebiyatı’nda Hüsrev ü Şirin ve Hüsn ü Aşk” *TALİD*, C. 5, S. 9, İstanbul, 2007, s. 389-400.

Birsel ÇAĞLAR ABİHA, “Hüsrev ü Şirin Mesnevisi Üzerine Arketipsel Bir Yaklaşım Denemesi”, *ÇÜTAM*, http://turkoloji.cu.edu.tr/makale_sistem/tum_list.php, Adana, 2012, s.1-13, Erişim tarihi: 13.09.2016.

Sibel ÜST, “Hüsrev, Şirin ve Ferhâd Kahramanları Üzerine”, *AÜ, TAED*, S. 51, Erzurum, 2014, s. 47-62.

1.11.1. Fahrî (14. yy.)

14. yüzyılın mesnevi şairlerinden olan Fahrî’nin hayatına ait gerek kendi eserinde, gerekse eski kaynaklarda derli toplu bir bilgiye rastlanmamaktadır. Şairin hayatı hakkında bilinenler sadece *Hüsrev ü Şirin* isimli mesnevisinin bazı yerlerinde kayıtlı bilgilere dayanır. Buna göre şairin asıl ismi, Fahrüddin Yakub b. Muhammed olan Fahrî, Aydınogulları Beyliği’nde yetişmiş ve Aydınogulları sarayına bağlanmıştır. Eserini yazdığında elli yaşın üzerinde olan Fahrî’nin üç oğlunun kendisinden önce öldüğü bilinir.²⁴¹

Fahrî’nin bu eseri, Anadolu’da yazılan ilk *Hüsrev ü Şirin*’dir. Bu eser, Aydınoglu İsa Bey adına 768/1367 tarihinde yazılmıştır. Eser, aruzun “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıyla kaleme alınmıştır. Bu eser, 168 sayfadan ve 4683 beyitten oluşmaktadır.²⁴² Eserde satır sayısı 15 iken; satırlar sütunlarla bölünmüştür. Eserin okunaklı bir şekilde yazıldığı görülmektedir.²⁴³

Bu eserin yazılma sebebi, Flemming eserinin²⁴⁴ ön sözünde belirtilmiştir. Buna göre, İsa Bey, Fahrî’den Nizâmî’nin Farsça *Hüsrev ü Şirin* eserini bir toplantıda okumasını istemiştir. Eseri çok beğenmiş ancak eserin halk tarafından

²⁴¹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 174.

²⁴² Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 175.

²⁴³ Mevlüt Gülmez, *Fahrî’nin Hüsrev ü Şirin’i (2317-4683) Metin-Gramer-Sözlük*, (YLT), SÜ, SBE, Konya 2004, s. 17.

²⁴⁴ Barbara FLEMMING, *Fahrîs Hüsrev u Şirin Eine Türkische Dichtung Von 1367*, Wiesbaden, 1974.

anlaşılamayacağını düşünmüştür. Bu nedenle, Fahrî'ye Nizâmî'nin eserini tercüme etmesini söylemiş. Fahrî, önce isteksiz olsa de ricayı kırmayıp eseri tercüme etmiştir.²⁴⁵

Fahrî, eserinde hikâyenin konusunu, Nizâmî'nin *Hüsrev ü Şirin* ve Firdevsî'nin *Şeh-nâme* adlı mesnevilerinden faydalanarak ortaya koymuştur. Böylece, beyitlerin yaklaşık 1575 beyti *Şeh-nâme*'den, kalanı da Nizâmî-i Gencevî'den yararlanılarak tercüme edilmiştir. Fahrî, *Şeh-nâme*'den *Hüsrev-i Pervîz*'in hayatına ait bölümleri eserine dâhil etmiştir. Fahrî, eserinde;

*“Acem dilince düzen düzdi ‘ışkın
Ne cengin zikr kıldı vü ne sulhın”*

beytiyle Nizâmî'yi tenkit etmiştir. Fahrî, bu tavrıyla eserine tarihî, hatta destanî diyebileceğimiz bir özellik kazandırmıştır.²⁴⁶

Eserini oluştururken Fahrî'nin Nizâmî ve Firdevsî'de geçen pek çok beyti tercüme ettiği görülür. Yapılan bu tercümeler, bazen kelime kelime, bazen anlam olarak bazen de yorum şeklindedir. Bazen Fahrî'nin Nizâmî ve Firdevsî'nin 1 beytini 2-3 beyit, 3-4 beytini de 1 beyit olarak tercüme ettiği görülür. Fahrî, Nizâmî'de geçen bazı âdetleri çıkarmış, İran kültürüne ait unsurlar yerine Türk kültürüne ait bazı unsurları kullanmıştır. Türk dilinin bayağı ve hakir görüldüğü ve hemen hemen bütün şairlerin Türk diliyle yazmak zorunda kaldığı için özür diledikleri bir devirde, Fahrî'nin

*“Şeker gibi bu Türkî dilce düzdük
Senünçün kısa-i Pervîz ü Şirin”*

diyerek eserini bilinçli olarak Türkçe yazması da dikkati çeker. Bu eserin en önemli yanı, Fahrî'nin özellikle tercüme yaparken hemen hemen bütün Arapça ve Farsça kelimeleri Türkçeleri ile tercüme etmesidir. Bu yüzden bu eser, Beylikler dönemi Türkçesini bünyesinde barındıran önemli bir hazine durumundadır.

Eserin bilinen tek nüshası, Almanya'da Marburg Devlet Kütüphanesi'nde Hs.o.qart 1069 numarada kayıtlıdır.²⁴⁷

Barbara Flemming tarafından önce eser hakkında bir bildiri sunulmuş, daha sonra da eser, inceleme, transkripsiyonlu metin ve tıpkıbasım olarak yayınlanmıştır.

²⁴⁵ Gülmez, 17.

²⁴⁶ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 175.

²⁴⁷ as

Barbara FLEMMİNG, “Beylikler Devrinin Bir Romantik Mesnevisi: Fahrî’nin Hüsrev ü Şirin’i”, *I. Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 15-20 X. 1973)*, İst., s. 325-329.

Barbara FLEMMİNG, *Fahris Hüsrev u Şirin Eine Türkische Dichtung Von 1367*, Wiesbaden, 1974.

Ahmet Kartal tarafından ise, Nizâmî ile Fahrî’nin eserleri üzerinde karşılaştırmalı bir çalışma yapılarak yayınlanmıştır.

Ahmet KARTAL, “Nizâmî’nin Hüsrev ü Şirin’i ile Fahrî’nin Hüsrev ü Şirin’inin Mukayesesi”, *Türk Yurdu -Roman Özel Sayısı-*, nr. 153-154, Ankara, 2000, s. 360-383.

Ayrıca Mevlüt Gülmez, Fahrî’nin bu mesnevisi üzerine yüksek lisans tezi çalışması yapmıştır.

Mevlüt GÜLMEZ, *Fahrî’nin Hüsrev ü Şirin’i (2317-4683) Metin-Gramer-Sözlük*, (YLT), SÜ, SBE, Konya, 2004.

1.11.2. Ahmed-i Rıdvân (15. yy.)

Sasani hükümdarlarından Hüsrev-i Perviz’in tarihî kaynaklarda yer alan hikâyesinin bir edebî metin halinde ortaya konmasıyla ilk kez Nizâmî’nin yazdığı *Hüsrev ü Şirin*, büyük ölçüde, Nizâmî’nin kuvvetli kalemi sayesinde çok sevilmiş ve ondan sonra birçok şair için bir malzeme oluşturmuştur. Bu konu, Nizâmî’den sonra, genellikle İran ve Türk şairleri tarafından toplam 56 kez ele alınmıştır. Ancak bu şairlerin bazıları asıl konuya bağlı kaldıkları halde, hikâyenin ikinci erkek kahramanı Ferhad etrafında bir kurgu geliştirerek Ferhad u Şirin yazma yoluna gitmişlerdir.

Ahmed-i Rıdvân’ın *Hüsrev ü Şirin*’i, bugünkü bilgilere göre Anadolu sahasında, bu konuda yazılmış üçüncü eserdir. Rıdvân eserini yazarken Nizâmî’den de Şeyhî’den de yararlanmıştır.²⁴⁸ Ahmed-i Rıdvân’ın II. Bayezid zamanında yazdığı *Hüsrev ü Şirin* mesnevisi, Türk Edebiyatı’ndaki gelişimi bakımından önemlidir. Eser, hikâye tekniği bakımından oldukça kusurludur. Önemli yerler birkaç beyitle geçirilmiş, buna karşılık

²⁴⁸ Orhan Kemal Tavukçu, *Ahmed-i Rıdvân’ın Hüsrev ü Şirin Mesnevisi*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, s. 8 (Erişim Tarihi: 03.03.2015).

bazı yerler gereksiz uzatılmıştır. Tipler cansızdır. Ferhad basit bir dağ adamı olarak gösterilmiştir.²⁴⁹

Sâsânî hükümdarlarından Hüsrev'in padişahlığı ve Şirin'le olan ilişkisi, Şeh-nâme'de anlatılmıştır ve bu konuyu Nizâmî, bir aşk hikâyesi olarak işlemiştir. Nizâmî'nin *Hüsrev ü Şirin*'i İran edebiyatında olduğu kadar Türk edebiyatında da etkili olmuştur. Eserin Anadolu'daki ilk örneklerinde Nizâmî'ye uyulmuştur. *Hüsrev ü Şirin*'in konusu, Sâsânî hükümdarlarından Hüsrev'le Ermeni melikesi Mihîr Bânâ'nun yeğeni Şirin arasındaki aşktır.²⁵⁰

Ahmed-i Rıdvân'ın *Hüsrev ü Şirin*'i, Şeyhî'den sonra Anadolu Türkçesiyle yazılmış türünün ikinci mesnevisidir. 907/1501'de yazılmıştır. 6308 beyit olan eser, "Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün" kalıbıyla yazılmıştır. Konu başlıkları Farsça olan eserin baş tarafındaki tevhid, münâcât ve naattan sonra devrin padişahı II. Bayezid için söylenmiş medhiye gelir. Şair, "Der-özü-hasten" başlıklı manzumeden sonra "Agâz-ı Dâstân" başlığıyla asıl hikâyeye girer. Aynı devir şairlerinden Hayâtî'nin *Hüsrev ü Şirin* mesnevisiyle çok benzerlik gösterir.²⁵¹

Hüsrev ü Şirin'i yazarken hem Nizâmî'den hem de Şeyhî'den etkilenen Ahmed-i Rıdvân, eserinde bazı olayları verirken Nizâmî'ye bazılarında ise Şeyhî'ye uymuştur. Rıdvân, plan bakımından Şeyhî'yi izlemiştir. Nizâmî'de bulunmayan kısımları Şeyhî'den, Şeyhî'de bulunmayan kısımları Nizâmî'den almıştır. Rıdvân'da iki şairden ayrılan yönler onun eserine orijinal bir görüş verme çabasıyla açıklanabilir. Ancak bu konuda başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir.

Ahmed-i Rıdvân'ın, *Hüsrev ü Şirin* eserinin nüshaları şunlardır: W. Pertsch, Die Türkischen Handschriften Der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha, Wien 1864, s. 173-174; Pertsch Die Türkischen Handschriften Der Königlischen Bibliothek zu Berlin, Berlin 1889, s. 457; AÜ Ktp. ASLYazmaları, 369/4 (Hayâtî mahlaslı); Hasan Kavruk'taki yazma (Hayâtî mahlaslı).²⁵²

Agâh Sırrı LEVEND, "Ahmed Rıdvân'ın Hüsrev ü Şirin'i", *TDAY*, Ank., 1966.

Eser üzerine doktora çalışması yapılmıştır.

²⁴⁹ Erkal, "Lâmiî'nin Ferhâd ü Şirin'i", 53.

²⁵⁰ Karadeniz, 7.

²⁵¹ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, II, 178.

²⁵² Karadeniz, 7.

Orhan Kemal TAVUKÇU, *Ahmed-i Rıdvân, Hüsrev ü Şirin, (İnceleme-Metin)*, (DT), AÜ, SBE, Erzurum, 2000.

Orhan Kemal TAVUKÇU, *Ahmed-i Rıdvân'ın Hüsrev ü Şirin Mesnevisi*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim Tarihi: 03.03.2015).

1.11.3. Ali Şir Nevâyî (15. yy.)

Nevâyî'nin hamsesinin ikinci mesnevisi olan *Ferhâd ü Şirin*, Nizâmî'nin *Hüsrev ü Şirin* ve Emir Hüsrev ile Eşref Meragî'nin *Şirin ü Hüsrev* mesnevilerine cevaptır. Fakat tamamen değişik niteliktedir ve orijinaldir. Her üç eser de “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” veznindedir. Sonradan bu hikâyeyi yazan şairler de aynı vezni kullanmışlardır.²⁵³ 889/1484 ‘te kaleme alınan eserin, aynı türdeki diğer eserlerden farklı olan en önemli özelliği, ağırlık merkezinin Hüsrev yerine Ferhâd olmasıdır. Eser, Gönül Alpay Tekin tarafından yayınlanmıştır.²⁵⁴

Bu eserde Nizâmî, hikâyeyi Şirin etrafında kugulamıştır. Öte yandan Emir Hüsrev, saray ahalisine güzel zamanlar geçirtme çabasında olmuştur. Nevâyî'nin amacı ise ilâhî aşkı anlatmaktır. Bu amaç doğrultusunda merkeze Ferhâd'ı koymuştur. Bu eserde, Hüsrev maddî aşkı, Ferhâd gerçek aşkı temsil etmiştir. Öte yandan Ferhâd, ideal Türk genci olarak ele alınmıştır.²⁵⁵ Nevâyî'nin bunun gibi nazirelerinde görülen yerli çizgiler, eserlerindeki vaka ve kahramanlara verdiği millî karakterdedir. O kadar ki, bu vakalar, Asya'daki Türk hayat ve gelenekleri içinde geçiyor ve bu kahramanlar, Türk tarihinin içinden seçiliyor gibidir. Ayrıca vakaların işlenişine halk masallarından alınmış motifler de yerleştirilmiştir. Nevâyî, kendi ortaya koyduğu Ferhâd tipini o kadar sever ki öldükten sonra, mezar taşının Ferhâd gibi bir sanatkâr tarafından yontulmasını hayal eder. Nevâyî'nin eseri, Nizâmî'nin eserinden, yalnız karakterler bakımından değil, vakalar ve maceralar bakımından da çok farklıdır.²⁵⁶

Şair, kendinden önce bu konuyu işleyenlerin eserlerinde hep Hüsrev'den bahsetmelerini eleştirmiştir. Nevâyî, tarihî kaynakları inceleyerek halk efsanelerini bir

²⁵³ Ağâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevâyî, I. C., Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, TDK Yay., S. 239, Ank. 1965, 92.

²⁵⁴ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 199.

²⁵⁵ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 342.

²⁵⁶ Nihad Sami BANARLI, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, MEB Yay., İstanbul 2001, s. 431.

araya getirip birinci bölüme bir masal havası katmış, ikinci bölümde ise o, Ferhad'ın tasavvufî aşkla süslenen olağanüstü aşkını efsaneleştirmiştir.²⁵⁷

Gönül ALPAY TEKİN, “ Alî Şir Nevâyî'nin Ferhâd ü Şirin Mesnevisi Üzerindeki Etkiler ”, *TDAY Belleten*, Ankara, 1970, s. 155-165.

Gönül AYAN, “*Alî Şir Nevâyî'nin Mesnevilerinden Ferhâd ü Şirin ” Alî Şir Nevâyî Sempozyumu, 3 Ocak 1992, Konya.*

Gönül ALPAY TEKİN, *Ali Şir Nevâyî, Ferhâd ü Şirin (İnceleme-Metin)*, Ankara, 1994.

Z. KARGI-ÖLMEZ, “Alî Şir Nevâyî; Ferhâd ü Şirin, (İnceleme-Metin), Gönül Alpay Tekin”, *TDA*, s. 97 (Ağustos 1995).

1.11.4. Şeyhî (15. yy.)

Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şirin*'i büyük hacimde bir mesnevidir. Faruk K. Timurtaş'ın sekiz nüshayı karşılaştırarak elde ettiği tenkîdli nesre esas olan eser, aruzun “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıyla kaleme alınmış 6944 beyitlik bir eserdir.²⁵⁸ Şeyhî, II. Murad'ın tahta çıktığı sırada eserini yazmaya başlamış ve onu da

“*Sorarsan kimdür ol Hak'dan müeyyed*

Direm Sultan Murad İbn-i Muhammed” (beyit 622)

beytinde II. Murad'a ithaf etmiştir. Fakat eseri tamamlayamadan vefat etmiştir. Eserin nerede yazıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak *Hüsrev ü Şirin*'in 824-832/1421-1430 yılları arasında yazıldığı söylenebilir.²⁵⁹

Bu eserde, öncelikle dua, münâcât, tevhid, tevhid mertebeleri, naat, yaratılış ve yaratıcıya ait hikmet bahsi, kitabın yazılış sebebi, II. Murad için yazılmış medhiyeler ile padişaha nasihat gibi mesnevi ve kaside tarzında 13 parça manzumeyi içeren 775 beyitlik bir giriş yapılmıştır. Daha sonra asıl hikâyeye geçilmiştir. Bu doğrultuda eserdeki hikâye kısmı, 11 bölümden oluşmuştur ve bölümler, “Matla-ı Dâstân” başlığı ile birbirinden ayrılmıştır. Her bölüme başlanırken şair, kendine ya da kalemine hitap

²⁵⁷ Erkal, “Lâmiî'nin Ferhâd ü Şirin'i”, 55.

²⁵⁸ Kazan, 45.

²⁵⁹ Özkan, “Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i ve Rumî'nin Şirin ü Perviz'i”, 180.

eden on beş beyitlik bir girişle konuya başlar. Böylece baş taraftaki giriş niteliğindeki kısmın fasılları ile birlikte *Hüsrev ü Şirin*, 105 fasıldan oluşur. Mesnevinin içinde Hüsrev, Şirin ve Ferhâd dilinden söylenmiş yirmi altı gazel, Şirin ağzından söylenmiş kaside biçiminde bir münadit ile Ferhâd ağzından söylenmiş yedi bentlik bir terciibend yer alır. Eserde Madayin Hükümdarı Hürmüz'ün oğlu Hüsrev ile Ermen Melikesi Mihîn Bânû'nun yeğeni Şirin arasındaki aşk anlatılmaktadır.²⁶⁰

Hüsrev ü Şirin'in konusunu Nizâmî'den alan Şeyhî'nin çalışması aynen yapılmış bir tercüme değildir. Çünkü Şeyhi, orijinal esere gazeller ve çeşitli eklemeler yapmıştır. Ayrıca anlatım tarzı açısından da farklılıklar oluşturmuştur. Tüm bunların yanında Şeyhî'nin eserinde hikâyenin son kısmını oluşturan “Şirûye Vak'ası” eksiktir. Bunun da sebebi, Şeyhî'nin eseri tamamlayamadan vefat etmiş olmasıdır. Hikâyenin eksik kalan kısmı, daha sonra Rûmî adlı bir şair tarafından aynı vezinle tercüme edilmiştir.²⁶¹ Özet olarak Şeyhî, *Hüsrev ü Şirin*'i kendinden önce ve sonra gelen Türk şairleri arasında en başarıyla işleyendir. Zaten şairin bu eseri Türkçede yazılan diğer *Hüsrev ü Şirin*'lerin en güzeli olarak kabul edilmiştir.²⁶²

Hüsrev ü Şirin'nin, özel ellerde bulunanların dışında, yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde elliden fazla yazması bulunmaktadır. Faruk K. Timurtaş, *Hüsrev ü Şirin*'in sekiz nüshasına dayanarak hazırladığı tenkitli metnini bir inceleme kısmıyla birlikte yayınlamıştır.²⁶³

Ali Fehmi KARAMANLIOĞLU, “Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i”, *TKD*, 1963, S. 14, s. 89-90.

Faruk Kadri TİMURTAŞ, “Şeyhî'nin Hüsrev ve Şirin'i Üzerine Notlar”, *TDD*, Ekim 1953, C. III, S. 25, s. 18-20.

Faruk K. TİMURTAŞ “Şeyhî ve Nizâmî'nin Hüsrev ü Şirin'lerinin Konu Bakımından Mukayesesi”, *TDED*, 1960, S. 10, s. 25-34.

Faruk K. TİMURTAŞ, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i (İnceleme-Metin)*, İst., 1963.

²⁶⁰ Özkan, “Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i ve Rumî'nin Şirin ü Perviz'i”, 180-181.

²⁶¹ Özkan, “Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i ve Rumî'nin Şirin ü Perviz'i”, 182-183.

²⁶² Kazan, 44.

²⁶³ Özkan, “Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i ve Rumî'nin Şirin ü Perviz'i”, 184.

Faruk K. TİMURTAŞ, *Şeyhî ve Hüsrev ü Şirin'i (İnceleme-Metin)*, İst. Ü. Yay., İstanbul, 1980.

Mehmet KIPÇAK, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin Mesnevisindeki Kişiler ve Eserin Şekil, Dil ve Üslûp İncelemesi*, (YLT), ÇÜ, SBE, Adana, 1999.

Gülşen ÇULHAOĞLU, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin Mesnevisindeki Aşk İlişkileri*, (YLT), Bilkent Ü., ESBE, Ankara, 2002.

Mustafa ÖZKAN, “Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i ve Rumî'nin Şirin ü Perviz'i”, *İÜ, EF, TDED*, İstanbul, s. 179-192.

Faruk K. TİMURTAŞ, “Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'inin Konusu”, *İÜ, EF, TDED*, C. 9, İstanbul, 2012, s. 89-110.

Elif AYAN NİZAM, “Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin Mesnevisinde Yanlış Yazılan Bir Yer İsmi: Abhâz”, *Türkbilig*, S. 27, Ankara, 2014, s. 69-77.

Halil İlteriş KUTLU, *Aşk Mesnevileri ile Şövalye Romanslarının Yapısal ve İçeriksel Bağlamda Karşılaştırılması Hüsrev ü Şirîn – Tristan ile Isolde*, (YLT), GÜ, SBE, Ankara, Haziran, 2015.

Mustafa GÜNEŞ, “Kütahyalı Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirîn'i”, *DÜ, SBD, Kütahya Özel Sayısı*, Kasım 2014, s. 1-5.

1.11.5. Âhî (16. yy.)

Âhî'nin tamamlanmamış üç eseri içinde, tezkire yazarları tarafından en çok beğenilen ve takdir gören *Hüsrev ü Şirin* mesnevisidir. Bu eserin yarım kalmasının sebebini Sehî Bey, Âhî'nin ihmalkârlığına bağlarken, Âşık Çelebi ve Gelibolulu Âlî, Âhî'nin bu eserini gören Nakşibendî Şeyhi Mahmûd Çelebi'nin, Hüsrev'in Hz. Peygamber'in mektubunu yırtan bir hükümdar olduğu için onun hikâyesini yazmanın caiz olmayacağını söylemesi üzerine bu mesneviyi tamamlamadan bıraktığını belirtmişlerdir. Latîfî ise, Âhî'nin bu eseri bitirmeye fırsatının olmaması, çeşitli ilişkilerin eserin tamamlanmasına engel olması yüzünden yarım kaldığını ifade etmiştir.

Âhî'nin *Hüsrev ü Şirin*'i yarım bıraktıktan sonra, onda geçen bazı beyitleri “Hüs ü Dil” isimli eserinde kullanmıştır.²⁶⁴

Âhî eserini, Nizâmî gibi aruzun “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” vezniyle yazmıştır. Ancak yazar, 12 beyitlik tevhid bölümünde “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” kalıbını kullanmıştır. Âhî, eserine mesnevi nazım şekliyle yazılan 33 beyitlik tevhid manzumesiyle başlar. Bu manzumeden sonra, 12 beyit tutan ve kaside nazım şekliyle yazılan ikinci bir tevhid manzumesi yazmıştır. Şair, bu bölümden sonra 587 beyit olan, hikâyenin anlatıldığı asıl bölüme geçer. Kaynaklar, Âhî'nin *Hüsrev ü Şirin*'ini, Şeyhî'nin Nizâmî'den aynı adla tercüme ettiği mesnevisine nazire olarak yazdığını söyler. Ancak üç eserde bazı konu farklılıkları bulunur. Âhî'nin eserinde yer alan önemli özelliklerden birisi, mahallî bazı unsurların işlenmesidir. Yer ismi olmasa da Fırat, Dicle, Kızılırmak gibi yerli ırmak isimlerinin ve Rumeli şarabının eserde benzetme unsuru olarak kullanıldığı görülür.²⁶⁵

Âhî'nin *Hüsrev ü Şirin*'i M. Fatih Köksal tarafından yayınlanmıştır.

M. Fatih KÖKSAL, “Âhî'nin Hüsrev ü Şirin Mesnevisi”, *TÜBAR*, nr. 6, Sivas, 1998, s. 227-248.

1.11.6. Celîlî (16. yy.)

Hüsrev ü Şirin mesnevisini 25 yaşında yazmaya başlayan Celîlî, eserini Yavuz Sultan Selim'e sunmuştur. 2019 beyit olan eser, orta hacimlidir ve Nizâmî'ninki gibi aruzun “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” vezniyle yazılmıştır. Celîlî, eserine Allah'ın sıfatlarını anlatarak başlar. Sonra sırayla tevhid, münâcât ve naata yer verir. Şair, naatın sonunda dört halifeyi andıktan sonra “sebeb-i nazm” a geçip dönemin padişahı Yavuz Sultan Selim'i över ve eserini ona sunduğunu ifade eder.²⁶⁶

Eserdeki ifadeden anlaşıldığına göre yazar, padişahın daha önce Emir Hüsrev, Câmî ve Nevâyî tarafından yazılan *Hüsrev ü Şirin* gibi bir kitap aradığını öğrenmiş ve

“Varup ‘arz eyleyem ol âsitâna
Gül-i ra ‘nâyı iltem gül-sitâna”

²⁶⁴ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 364.

²⁶⁵ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 364-365.

²⁶⁶ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 365.

beytiyle *Hüsrev ü Şirin* arasında geçen aşk hikâyesini anlatmaya başlamıştır. Celîlî, bu eserini yazarken Nizâmî'nin eserinin sadece özünü alıp ayrıntıları çıkarmış, tasvirlerin çoğunu eserine almayarak özetini yapmıştır.²⁶⁷ Ancak Celîlî'de, açık bir şekilde Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şirin*'inin etkisi görülür. Kendi eserini Şeyhî'ninkiyle karşılaştırıp ona meydan okuyan Celîlî, Şeyhî'nin eserini dil, deyiş ve sanat bakımından örnek alır. Efsane ve masal unsurlarının yok denecek kadar az olduğu eser, gerçekçi bir nitelik taşır. Motifler ile olay halkaları, neden-sonuç ilişkilerine bağlı olarak düzenli bir şekilde kullanılmıştır. Sade ve akıcı bir üslûpla yazılan eser, lirik bir havaya sahiptir.²⁶⁸

Hâmidî-zâde Celîlî, bu çok bilinen hikâyeyi yeni baştan ve kendi üslûbuyla kaleme alarak ilk mesnevisini yazmıştır. Celîlî, eserinde, kendisine yöneltilecek bazı eleştirileri önceden cevaplandırmıştır. Şair, kısa yazmışsın diyeceklerle, önceden haber vererek; eserinin Şeyhî'nin eserinden, daha kısa olduğunu fakat iyi bir hikâye sayılabileceğini (beyit 1980) söyler. Şair, bazı yerlerde hikâyeyi keserek, yaşanan olaylarla kendisini karşılaştıran bir hava içinde birkaç beyit söyledikten sonra tekrar hikâyesinin konusuna dönmüştür.²⁶⁹

Celîlî'nin *Hüsrev ü Şirin*'i, İslâm kültürünün tesiri altında yazılmıştır. Eserin baş tarafındaki tevhid, münâcât, naat gibi bölümler bunu gösterir. Bunları, Celîlî, âdete ve usûle uyarak yazmıştır, denemez. Çünkü şairin *Hüsrev ü Şirin* mesnevisindeki bu bölümler, ancak samimî bir müslümanın anlatabileceği tarzda, kendi ruh âleminin derinliğinde yerleşen iman duygularıyla kaleme alınmıştır. İslâm kültürü konusu içinde düşünülen sabır ve tevekkül meselesini burada anabiliriz. Hoşa gitmeyen olayların sonuçlarını sabırla ve tevekkülle karşılamak, kaza ve kadere olan inancın meydana çıkması demektir. *Hüsrev ü Şirin*'de kahramanlar ağzından verilen öğütlerin hep bu inanç ve düşüncenin bir sonucudur, diyebiliriz. Celîlî, *Hüsrev ü Şirin*'inde ifadesine güç kazandırmak için Kur'an âyetinden de iktibas yapmıştır.²⁷⁰

Hüsrev ü Şirin'de olay, üç kişi arasında geçen bir aşk hikâyesi olmasından dolayı eserin başkahramanları Hüsrev, Şirin ve Ferhâd'dır. Olayda ikinci derecede rolleri olan kahramanlar, Mehîn Bânû, Sâvûr, Hürmüz ve Meryem'dir. Hikâyenin gelişmesi sırasında ortaya çıkan küçük olaylarda rolü olan kişiler de üçüncü derecedeki

²⁶⁷ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 365.

²⁶⁸ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 411.

²⁶⁹ Kazan, 66-67.

²⁷⁰ Kazan, 56-57.

figüranlardır: Bârbed, Nigîsâ, Rum Kayseri, Sîrûye, Behrâm-ı Çûpîn gibi.²⁷¹ Bu hikâyede Hüsrev ile Ermeni hükümdarının yeğeni Şirin arasında geçen aşk anlatılmıştır. Su yolları yapmakta usta bir mühendis ve mimar olan Ferhâd, Şirin'in diğer aşığı ve eserin üçüncü kahramanıdır. Bu üç aşk etrafında gelişen ve efsaneleşen olaylar, hikâyenin konusunu meydana getirmiştir.²⁷²

Celîlî, eserinde beşerî ve maddî aşkı anlatmıştır. Onun ele aldığı aşk; ne Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn'undaki gibi ilâhî ve platonik ne de Şeyh Gâlib'in Hüsn ü Aşk'ındaki gibi tasavvufî ve semboliktir. Celîlî, Şeyhî'de de olduğu gibi aşkın iki cephesini de işlemiştir. Ferhâd'ın Şirin'e beslediği sevgi maddî değil, plâtoniktir. Hüsrev'in maddî aşkı, Ferhâd'ın platonik aşkına galip gelmiştir. Romantik bir aşk hikâyesi özelliği taşıyan bu eser, yer yer ve sırası geldikçe ahlâkî öğütler vermesinden dolayı öğretici (didaktik) bir özellik de taşır.²⁷³

Hüsrev ü Şirin'de “konunun işlendiği bölüm” deki dil, “giriş bölümü”ne göre daha akıcıdır. Bunun nedeni, Türkçe ve Farsça kelimeleri ahenkle kullanmasıdır. Arapça tamlamalar, yok denecek kadar azdır. Farsça tamlamalar ise, eserin üslûbunda belirleyici bir rol oynar. Düşüncelerini ifadeye yarayan kelime hazinesi zengindir; ancak *Hüsrev ü Şirin*'i okurken Farsça bağlaçların bol miktarda kullanıldığını görürüz.²⁷⁴

Celîlî'nin, *Hüsrev ü Şirin* mesnevisinde bu edebî sanatların pek çoğunu görmek mümkündür. Söz (Lafız) sanatlarından cinas, iştikak, tarsi' gibi sanatlara özenen şair, Türkçe, Farsça ve Arapça'nın ses ve şekil benzerliği olan kelimelerinden hakkıyla faydalanmıştır. Anlamla ilgili sanatlardan teşbih, tenasüp, hüsn-i ta'lîl, mübâlağa, irâd-ı mesel, telmîh, rücû' gibi sanatlara çok başvurmuştur. Celîlî'nin üslûbundaki akıcılık, tasvirlerindeki canlılık, kullandığı edebî sanatlardandır. Bu tasvirler, o kadar çok ve o kadar canlıdır ki insanı heyecanlandırır.²⁷⁵

Celîlî, mesnevisine canlılık ve ifadeye hareketlilik kazandırmak amacıyla eserinde deyimlere de sıkça yer vermiştir. Türkçeye olduğu kadar Farsçaya da hâkim olan şair, fikirlerini ifade etmeye yarayan kelimeleri bulmakta güçlük çekmemiştir. Deyimlerde vezin gereği Türkçe ve Farsça kelimeleri bir arada kullanmaktan

²⁷¹ Kazan, 36.

²⁷² Kazan, 64.

²⁷³ as

²⁷⁴ Kazan, 71.

²⁷⁵ Kazan, 74.

çekinmemiştir.²⁷⁶ Celîlî'den sonra *Hüsrev ü Şirin*'i yazan on bir şair daha vardır. Bu hikâyenin elliye yakın İran ve Türk şairi tarafından müstakil mesnevilerde işlenmiş olması, eserin Doğu dünyasında önemli bir yeri olduğunu gösterir.²⁷⁷

Hâmidî-zâde Celîlî'nin *Hüsrev ü Şirin* mesnevisinin bugün için bilinen iki yazma nüshası tespit edilebilmiştir. Bu iki nüshadan birisi Paris Millî Ktph.'nde diğeri de Ank. Ü. DTCF Ktph.'nde bulunur. Eserin nüshalarının ayrıntıları şöyledir:

1. Paris Bibliothèque Nationale Nüshası (P Nüshası): Bu nüshanın bulunduğu külliyyat ve diğer eserler hakkında ilk bilgileri Agâh Sırrı Levend'in ve daha sonra, ayrıntılı olarak, Prof. Dr. Hüseyin Ayan'ın araştırmaları ve incelemelerinin sonucunda öğreniriz. Paris Bibliothèque Nationale, Les Manuscrites Turc (Supplement) No: 364, 130 v. künyeli mecmuada yer alan bu yazma, küçük boydadır ve çok okunmuş izlenimini verir. Baştan üç varakta, Seyfî'nin sonradan yazılmış üç, Sırrî'nin bir gazeli vardır. 1964 beyit olan bu yazma, külliyyatın içinde 3b-64a varakları arasındadır. Her sayfada 17 satır bulunur. Başlıklar (54 başlık) Farsçadır ve koyu harflerle mısraların arasında bir çerçeve içinde yazılmıştır. *Hüsrev ü Şirin*'in bulunduğu bölümler 8,4 x 13 cm'lik bir sayfaya yazılarak iki çizgili bir çerçeveye kapatılmıştır. Geri kalan sayfa kenarlarının 3,5 x 3,3 cm'lik yerinde Celîlî'nin Divanı yer alır. Bu bölümdeki şiirler de çerçeveli kısımların içindedir. Yazmanın sonunda istinsah tarihi ve müstensihin adı yoktur.

2. Ank. Ü. DTCF Ktp (DTCF) Nüshası (A Nüshası): *Hüsrev ü Şirin*'in ikinci nüshasının Agâh Sırrı Levend tarafından AÜ DTCF Ktp., No. 44923 (M.C. An)'da kayıtlı olduğu bildirilmiştir. 2004 beyit olan bu yazma, 99a-160b varakları arasındadır. Eserin başında (99a) “Hüsrev ü Şirin-i Hâmidî-zâde Celîlî” başlığı ve iyi okunamayan bir mühür vardır. Okunan kısımda «... bin Mehmed» görülür. Yazmanın her sayfasında 17 satır vardır. Konu başlıkları için 51 tane boşluk bırakılmış; fakat içine bir şey yazılmamıştır. Sayfa kenarlarında tezhip, çizgili çerçeve gibi özellikler bulunmaz. Mesnevinin sonunda (161a'da) 24 Rebiyyü'l-evvel H. 552'de tamamlanmış olan Mahzenü'l-Esrar'dan alınmış Farsça iki beyit bulunur. 161b'de ise “Ba'zı mücerrebâtdur ki tahrîr olunur.” ile başlayan sekiz satırlık siyakat kırması bir yazı vardır.

²⁷⁶ Kazan, 87.

²⁷⁷ Kazan, 24.

Hüsrev ü Şirin'in elde bulunan iki yazma nüshasındaki yazılar itinalı ve okunaklıdır. Her iki nüshada da doğru okunmasına yardımcı olmak amacıyla bazı sözcükler harekelenmiştir. Müstensihden kaynaklanan hatalar, DTCF nüshasında daha fazladır. Bazı mısraların yarısı yazılmış veya tamamı değiştirilerek diğer mısraya geçilmiştir. Bazı sözcüklerin eksik veya fazla yazılmasından kaynaklanan vezin bozuklukları meydana gelmiştir. Paris Nüshasına göre DTCF'deki yanlışların daha fazla olduğu tespit edilmiş ve metin kısmındaki dipnotlarda gösterilmiştir. A nüshasındaki beyit sayısının P'den fazla olduğu görülmekle beraber, Celîlî'nin eserinde ifade ettiği 2019 sayısına ulaşamamıştır. Bizim tespitimize göre P nüshasında 1964, A'da ise 2004 beyit bulunmaktadır. Elde edilen tenkidli metin, 2012 beyittir. Şairin beyit sayısını yuvarlayarak vermesinden veya müstensihlerin ihmalinden bu durumun kaynaklandığı düşünülür.²⁷⁸

CELÎLÎ, *Hüsrev ü Şirin*, Paris, Bibl. Nationale, Suppl. Turc No: 364.

Agâh Sırrı LEVEND, “*Celîlî'nin Hüsrev ü Sîrîn*”, TDAY, 1965, ayrı basım.

Ali Rıza ERTAN, *Hamidî-zâde Celîlî, Hüsrev ü Şirin*, (LT), Ank. Ü, DTCF, TDE 1966-1967, 214 s.

Eser üzerine Şevkiye Kazan, yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Şevkiye KAZAN, *Hâmidî-zâde Celîlî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Hüsrev ü Şirin Mesnevisi (İnceleme-Tenkidli Metin)*, (YLT), SDÜ, SBE, Isparta, 1997.

Arzu ATİK, “*Celîlî'nin Hüsrev Ü Şirin*'inin Yeni Bir Nüshası Ve Kadın Müstensihî”, *TS*, C. 8, S. 4, Ankara, Bahar 2013, s. 201-212.

1.11.7. Lâmi'î Çelebi (16. yy.)

Lâmi'î, “hamse” şairi olarak bilinir. Lâmi'î, eserlerini Abdurrahman Cami'den tercüme ettiği için de “Cami-i Rum” diye ün kazanmıştır. Lâmi'î, farklı konularda özgün eserler yazmayı amaçlamıştır. Lâmi'î, yaptığı çevirilerde de kendi özgünlüğünü hayal dünyasını kullanarak eserlerine yansıtmıştır. Bu yönüyle çevirdiği tercüme eserlerin asıl kaynaklarından farklılaşmıştır.²⁷⁹

²⁷⁸ Kazan, 89-91.

²⁷⁹ Erkal, “*Lâmi'î'nin Ferhâd ü Şirin'i*”, 57.

Lâmi'î, *Ferhâd u Şirin*'i 1512'de yazarak bu eseri Yavuz Sultan Selim'e sunmuştur. Eser, münâcât ve tevhid'den sonra "kaside-i kelime-i tevhîd", yine tevhid yolunda yazılmış bir manzume, münâcât, naat ile dört halifeye övgü, ikinci naat, mirâciye daha sonra "sebeb-i te'lif" manzumesi ile zamanın padişahı I. Selim için iki mesnevi biri kaside üç manzumenin ardından Şehzade Süleyman için yazılmış bir manzume izler. Lâmi'î, "sebeb-i te'lif" bölümünde kendisinden bahsettikten Nakşibendiye tarikatının emiri Seyyit Şemsü'l-Buhârî'yi övdükten sonra yine kendisine dönerek babasının ölümünden sonra çektiği güçlükleri anlatıyor.²⁸⁰

Agâh Sırrı LEVEND, "Lâmi'î 'nin Ferhâd ü Şirin'i ", *TDAY*, Ankara, 1964, ayrıbasım.

Abdülkadir ERKAL, "Lâmi'î 'nin Ferhâd ü Şirin'i", *AÜ, TAED*, S. 8, Erzurum, 1997, s. 51-66.

Hasan Ali ESİR, *Lâmi'î Çelebi Ferhâd ile Şirin (İnceleme-Metin-İndeks)*, (DT), İst. Ü., SBE, İstanbul, 1998.

Hasan Ali ESİR, *Lâmi'î Çelebi Ferhâd ile Şirin*, KB Yay., www.kulturturizm.gov.tr (Erişim tarihi: 08.12.2014).

1.12. İSKENDER-NÂMELER [(Ahmedî, Hamzavî (14. yy.), Ahmed-i Rıdvân, Ali Şir Nevâyî (15. yy.), Behişî Ahmed Sinan, Karamanlı Figânî (16. yy.)]

İskender-nâmeler, oldukça çok konu içeriğinde yazılmış eserlerdir. Bu eserlerde; İskender-i Zülkarneyn'in savaşları, dünyanın yaratılışı, hiç görülmedik yerler, olağanüstü özellikteki varlıklar, efsanevî hayatlar ve dünya tarihi gibi konular yer almaktadır. Bu konuları ele alması yönünden *İskender-nâmeler*, edebiyat tarihinde dikkat çekici eserler olma vasıflarını taşımışlardır.²⁸¹

İskender-nâmeler, Türk edebiyatında İran'da yazılmış eserlerin örnek alınmasıyla yazılmaya başlanmıştır. Bu eserlerin yapısı ve içeriği incelendiğinde eserlerin talid olmadıkları ve orijinal yönlerinin olduğu görülür. Örneğin Türk edebiyatında İskender hikâyelerinin çoğunlukla manzum olarak kaleme alındığı dikkati

²⁸⁰ Erkal, "Lâmi'î'nin Ferhâd ü Şirin'i", 57.

²⁸¹ İsmail Avcı, "İskender-nâmelerde Ölümsüzlüğe Yolculuk: İskender-i Zülkarneyn ve Hızır", *ÇÜ, TDE Böl. Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*, Adana 2012, 29.

çeker. Türk edebiyatında tespit edilebilmiş, manzum altı İskender-nâme yer alır. Türk edebiyatında İskender hikâyesinin müstakil bir eser olarak XIV. yy.da ele alınmaya başlandığı görülür. Bununla beraber Kaşgarlı Mahmud (ö. 477/1084-85)'un Dîvânu Lugâti't-Türk'te “Çigil”, “Uygur”, “Tutmaç” ve “Türkmen” kelimelerini açıklarken Zülkarneyn'den söz etmesi ve onu Fars diliyle konuşturması, İskender'in Türkler arasında önceleri bir İran hükümdarı olarak tanındığını gösterir.²⁸²

İskender-nâme, İran, Türk ve Hint edebiyatlarında Makedonya kralı Büyük İskender ile Kur'an'da adı geçen İskender-i Zülkarneyn'in iç içe geçmiş efsanevi yaşamlarını konu alan mesnevilere verilen addır. Daha çok Büyük İskender'in düşünceleri, aşkları, fetihleri, yaşamı çevresinde gelişen ve bütünüyle İslam çerçevesi içinde ele alınan öyküde İskender'in yer yer peygamber olarak anılması, yaşam öyküsünün zaman zaman Zülkarneyn'inkiyle iç içe geçmesinden kaynaklanır.

Öyküye göre İskender, İran asıllı bir Yunan prensidir. Yedi yaşından sonra Aristoteles tarafından eğitilir. On beş yaşında tahta geçer ve ordusunun başında dünyayı fethetmeye çıkar. İran'ı, Turan'ı, Zâbilistan ülkesini, Hindistan'ı fethettikten sonra Çin'e geçip Tabgaç (Kuzey Wei) hanını ve ülkesini bir ejderhadan kurtarır. Dokuz Oğuzlarla karşılaşır. Çeşitli kavimleri buyruğu altına alır. Azerbaycan'da bir kavmi Yecüc'le Mecüc'ün elinden kurtarmak için bir set (Sedd-i İskender) yaptırır, Rusları yener. Kendisini öldürmeye gelen devleri alt eder. Elindeki tılsımlı aynayla (Ayine-i İskender) kerametler gösterir. Mısır'ı ele geçirir ve İskenderiye kentini kurar. Yanındaki bilginlere çeşitli kitaplar yazdırır. Kâbe ve Kudüs'ü ziyaret eder. Bir süre sonra hastalanır. Bilginler şifa olarak abıhayatı önerirler. İskender Zulumat (Karanlıklar) ülkesinde Hızır ile birlikte “âb-ı hayat” ı arar; ama suyu Hızır bulur, o bulamaz. Bütün çabalara karşın otuz üç yaşında ölür.²⁸³ Hızır'ın İskender'le ilişkisi sadece ab-ı hayatla ilgili değildir. İskender'in çaresiz kaldığı, başta Aristo olmak üzere çevresindeki hâkimlerin yardım edemedikleri birçok olayda Hızır yetişir ve İskender'i düştüğü durumdan kurtarır.²⁸⁴

Ayet ve hadis gibi din bilimleri ile hikmet ve ilm-i nücum (yıldız bilimi) gibi eski Doğu bilimlerine fazlaca yer verilen *İskender-nâme*'lerde ahlâksal öğütler simgesel düşüncelerle verilmiştir. Bu nedenle İskender'in tarihsel kişiliği yerine, Doğu

²⁸² Bünyamin Ayçiçeği, “Ahmedî (815/1412-13) ile Behîştî (917/1511-12?)'nin İskender-nâme'lerinin Şekil ve Muhteva Bakımından Karşılaştırılması”, *DEAD*, S.10, İstanbul 2013, s. 130.

²⁸³ <http://www.ansiklopedi.biz/edebiyat/iskendernâme-nedir>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2014).

²⁸⁴ Avcı, “İskender-nâmelere Ölümsüzlüğe Yolculuk: İskenderr-i Zülkarneyn ve Hızır”, 29-30.

mistisizminin etkisinde efsanevî bir kahraman anlatılır. Konuyu *İskender-nâme* adıyla bağımsız bir yapıt olarak ele alan ilk şair, Genceli Nizâmî'dir. Daha sonraki *İskender-nâme*'lerin çoğu bu yapıttan etkilenerek yazılmıştır. İran edebiyatında aynı konuyu değişik adlar altında ele alan diğer şairler şunlardır: Hüsrev-i Dehlevî (*Ayine-i İskenderî*, 1918), Câmî (*Hired-nâme-i İskenderî*) ve Râi Hida-yetullah (*İskender-nâme*). Bu arada yazarı bilinmeyen Sîretü'l-İskender ve Ebû İshak Saburî'nin *Kısa-i İskender* adlı mensur yapıtını da anmak gerekir. Hint edebiyatında Goku-laprasada'nın *Kâmame-i Skenderi*'si ile Cema-leddin'in *Kısa-ı Skender*'i de aynı konuyu ele alır.

Türk edebiyatında *İskender-nâme*'nin ilk ve görkemli örneğini Ahmedî vermiştir. Anadolu sahasında türün ilk örneği olan bu eserin, bazı yazarlar üzerinde çok etkisi vardır. Ahmedî'nin (14. yy.) *İskender-nâme*'si konu bakımından İran *İskender-nâme*'lerine benzerse de, içeriğindeki geniş kültür ve bilgi hazinesi ona özgün bir ansiklopedi özelliği kazandırır. Ahmedî dışında konuyu değişik adlar altında ele alan Türk şairleri arasında *Sedd-i İskenderî*'si ile Ali Şir Nevayî; *İskender-nâme* adlı yapıtlarıyla Cemalî, Ahmed-i Rıdvân ve Hayâtî (15. yy), Behiştî Sinan, Karamanlı Figânî (16. yy.); *Kısa-i İskenderî*'si ile Hamzavî (14. yy, Ahmedî'nin kardeşi); *Hikâyet-i İskender*'i ile de Nevalî sayılabilir.²⁸⁵ Hamzavî'nin eseri yer yer manzum kısımlar içeren mensur bir eserdir ve bu yönüyle diğer *İskender-nâmeler*den ayrılır.²⁸⁶

İsmail Ünver, Türk edebiyatında müstakil *İskender-nâmeler* dışında, farklı konularda yazılmış mesneviler içinde de *İskender*'le ilgili hikâyelerin yer aldığını savunur. Bu düşüncesine kanıt olarak Taşlıcalı Yahyâ (ö. 990/1582)'nın *Gencîne-i Râz* mesnevisinin baş tarafındaki 21 beyitlik *İskender* hikâyesini örnek gösterir.²⁸⁷ Benzer şekilde XVII. yy. şairlerinden Nâilî'nin (ö. 1085-86/1674-75) *Tuhfetü'l-Emsâl ve Eş'âr* adlı eserinin içinde yer alan "Hikâyet-i *İskender*" adlı 173 beyitten oluşan üçüncü bölümde *İskender* hikâyesi yer almaktadır.²⁸⁸

İskender-nâmeler, sözlü kültürde de kendisini göstermiştir. Türk coğrafyasında *İskender-i Zülkarneyn*'le ilgili anlatmalar masal, efsane veya hikâye olarak değişik şekillerde karşımıza çıkar. *İskender-nâmelerin*, Azerbaycan'da yaygınlık kazanmasında

²⁸⁵ <http://www.ansiklopedi.biz/edebiyat/iskendernâme-nedir>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2014).

²⁸⁶ Avcı, "İskender-nâmelerde Ölümsüzlüğe Yolculuk: İskenderr-i Zülkarneyn ve Hızır", 29.

²⁸⁷ İsmail Ünver, *Türk Edebiyatında Manzum İskender-nâmeler*, (DT), Ank. Ü., DTCF, No. 205, Ank., 1975, 348-349.

²⁸⁸ Ayçiçeği, 131.

Genceli Nizâmî'nin etkisi büyüktür. Öte yandan Özbekistan'da ise Ali Şir Nevâyî'nin önemli bir etkisi vardır.²⁸⁹

İskender-nâmelerle ilgili bazı tez çalışmaları yapılmıştır.

Kenan AKYÜZ, *İslamî Edebiyatta İskender-nâme Mesnevisi*, (LT), İst. Ü., EF, İstanbul, no. 47.

İsmail ÜNVER, *Türk Edebiyatında Manzum İskender-nâmeler*, (DT), Ank. Ü., DTCF, No. 205, Ankara, 1975.

İsmail AVCI, “ İskender-nâmelerde Ölümsüzlüğe Yolculuk: İskenderr-i Zülkarneyn ve Hızır”, *ÇÜ, TDE Böl. Prof Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*, Adana, 2012.

1.12.1. Ahmedî (14. yy.)

İran edebiyatındaki manzum İskender hikâyesi, ilk olarak Firdevsî'nin Şeh-nâme'sinde bulunur. Öte yandan Anadolu'daki ilk İskender-nâme ise, Ahmedî'ye aittir. Ahmedî'nin İskender-nâme'si, farklı konuları içermesi, kullanılan vezin türü ve konuların işleniş şeklinden İran edebiyatındaki örneklerinden farklılaşır. Bu yönleriyle eser, orijinaldir.²⁹⁰

İskender-nâme, Ahmedî'nin en büyük ve en ünlü mesnevisidir. Ayrıca eser, Türk edebiyatında yazılmış ilk manzum İskender hikâyesidir. Bu eserde İskender'in yaşamı, din, tasavvuf, ahlâk, felsefe, tarih, coğrafya, astronomi, metalürji, tıp, siyaset vb. konular ele alınmaktadır. Bu eserin bir diğer özelliği didaktik olmasıdır.²⁹¹ Tüm bu özellikler eseri, bilim tarihi ve felsefe tarihi açısından önemli hale getirir. Eserin bu özelliği, birçok bilim adamı ve şairin eseri edebî bir eserden çok bilimsel bir eser olarak görmesine sebep olmuştur. Eseri bu şekilde yorumlayanlar arasında Latîfî ve E. J. Wilkinson Gibb gibi isimler vardır. Franz Babinger ise *İskender-nâme*'nin Büyük İskender'e ait efsaneleri tasvir ettikten sonra bir bilim ansiklopedisi halini aldığını belirtir.²⁹²

²⁸⁹ Avcı, “İskender-nâmelerde Ölümsüzlüğe Yolculuk: İskenderr-i Zülkarneyn ve Hızır”, 29.

²⁹⁰ Karadeniz, 8.

²⁹¹ İsmail Ünver, *Ahmedî İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*, TDK Yay., Ankara 1983, 9.

²⁹² <http://tr.wikipedia.org>, (Erişim tarihi: 25.01.2015).

İskender konusunu Ahmedî'den önce manzum olarak işleyen üç İranlı şair vardır: Firdevsî (Şeh-nâme), Nizâmî (Şeref-nâme, İkbâl-nâme), Emir Hüsrev Dihlevî (Âyine-i İskenderî). İskender konusunun Doğu edebiyatlarında işlenen ortak bir konu olduğu bilinir. Ahmedî, kendisinden önceki manzum İskender hikâyelerinden, hem de bunlar dışındaki kaynaklardan yararlanmışır. Ahmedî, Nizâmî'nin 2500 beyitlik *İskender-nâme*'sinin bazı kısımlarını o, kendinden de pek çok şey katarak esere dâhil etmiştir. Ahmedî, Firdevsî ve Nizâmî'nin eserlerini tercüme etmeyerek onlardan orijinal bir eser ortaya koymayı başarmıştır.²⁹³ Ahmedî'nin en çok tanınan eseri olan *İskender-nâme*, Anadolu'da Nizâmî'nin *İskender-nâme*'sine yazılan ilk naziredir.²⁹⁴ Ancak Ahmedî'nin daha çok Firdevsî'den etkilendiği görülür. Bu etkilenme, hiçbir zaman çeviri ya da yakın anlatımla aktarma ölçüsünde değildir, sadece olayların genel çizgilerinin benzerliği şeklindedir.²⁹⁵ Şair, onlardan aldığı olayları birçok bakımdan değiştirmiş, bu şairlerde bulunmayan birçok olayı mesnevisine katmış, kullandığı aruz kalıbında da öncekilere uymamıştır. Bunlar, Ahmedî'nin kendisinden önceki şairlerin mesnevilerini Türkçeye çevirdiği ya da bütünüyle onların etkisinde kaldığı yolundaki görüşlerin yersiz olduğunu ortaya koyar.²⁹⁶

Mesnevide Ahmedî, kendisinden önce bu konuyu işleyen şairlerde bulunmayan konulara da yer vermiştir. Konuyu daha önce işleyen şairlerde görülmeyen ve yalnız Ahmedî'nin *İskender-nâme*'sinde yer alan belli başlı bölümler şunlardır: Ahmedî'nin *İskender-nâme*'nin başına koyduğu “şem ile pervâne”, “micmerle şem” karşılaştırması ile Tanrı'nın adları ve sıfatlarıyla ilgili bölümler öncekilerde yoktur. İskender'in elçi kılığına girip Zâbilistân hükümdarı Zeresb'e gidişi, onun kızıyla aralarında geçen aşkın hikâyesi ve İskender'in hem kızı hem de ülkeyi almasını anlatan 605 beyitlik bölüm, önceki şairlerde yoktur. İskender'in Hint adalarındaki gezisi de yalnız Ahmedî'de görülmekte olup, yaklaşık 460 beyittir. İskender'in Keşmir ve Tagargar'a gidişi, Türk topluluğuyla savaşı; cin ve şeytanlarla çarpışması ile yaklaşık 2790 beyit tutan cihan tarihi özeti yalnızca *İskender-nâme*'de yer alır. Şair, bu sonuncu bölüme, sonradan “Mevlid” ve “Osmanlı Tarihi” bölümlerini de katmıştır.²⁹⁷

²⁹³ Ünver, *Ahmedî İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*, 11.

²⁹⁴ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 291.

²⁹⁵ Ünver, *Ahmedî İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*, 11.

²⁹⁶ Ünver, *Ahmedî İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*, 29.

²⁹⁷ Ünver, *Ahmedî İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*, 12.

Ahmedî, bu mesnevide 3 farklı şahsiyete 3 sembol yüklemiştir. Böylece o, eserinde benzetmelerden yararlanmışır. Eserdeki 558-574. beyitler arasında Ahmedî, eserinde yer alan Aristo'nun akli, Zülkarneyn (İskender)'in nefsi, Rûm mülkünün de ruhu; benzer şekilde 898-940. beyitler arasında İskender'i, hayalin Eflâtun'u, vehmin Aristo'yu, fikir kuvvetinin Hipokrat'ı, Hızır'ın da her işin perde arkasını bilmeyi; üçüncü grup olarak da 1299-1338. beyitler arasında, Dârâb'ın nefsi, Zülkarneyn'in rûhu temsil ettiğini savunur. Tüm bunlara ek olarak İskender gibi nefsin kontrol altına alabilenlerin dünya hükümdarlığına sahip olacağını belirtir.²⁹⁸ Ahmedî'nin sultanın isteğiyle yazdığı ve mesnevinin sonuna eklediği ilk manzum Osmanlı tarihi denilen 334 beyitlik bir Gazâvât-nâme vardır.²⁹⁹

Eser, Emir Süleyman devri şairlerinden Ahmedî'nin ünlü mesnevisidir. 1390/792'de yazılan ve 8754 beyitlik eserdeki İskender'i anlatan asıl kısımlar, 5894 beyittir.³⁰⁰ Eser, devrin pek çok mesnevisinin de vezni olan “Fâilâtun//Fâilâtun//Fâilün” vezni ile yazılmışır.³⁰¹ *İskender-nâme*'nin başlangıç bölümü, klasik mesnevi düzenindedir. Ancak mesnevilerde görülen “sebeb-i telif” bölümü, *İskender-nâme*'de yoktur. 306 beyitlik başlangıç bölümünde “Besmele manzumesi”, “tevhid”, Tanrı'nın adları ve sıfatları vb. konulardaki başlıklar, Hz. Muhammed'e övgü ve onun şefaatinin isteme başlıkları bulunur. Eserdeki bu uzunca dibâceden sonra asıl konuya geçilmektedir. Konu, birbirine bağlı “kısa” veya “dâstân” lara bölünmüştür. Bu “dâstân” bölümleri, İskender'den önceki olaylardan başlayarak kahramanın ölümüne kadar süren savaşlarını, yolculuklarını ve diğer yaptıklarını anlatan bölümlerdir. *İskender-nâme*'deki “dâstân” lar, kuruluş ve ana bölümleri bakımından birbirine benzer. Her “dâstân” da “Dâstân ya da Mukaddime-i Dâstân”, “Matla-ı Dâstân” ve “Hâtıme-i Dâstân” olmak üzere üç ana bölüm bulunur.³⁰² Eserde kısaların sonunda, kısıda yer alan canlı cansız bütün varlıkların hangi anlam karşılığı olarak kullanıldıklarını açıklayan “hâtıme”ler vardır. Şair, bu hâtimelerinde okuyucuya öğütler verir; kısıdan birtakım dinî ve ahlâkî sonuçlar çıkarır.³⁰³

²⁹⁸ Ayçiçeği, 186.

²⁹⁹ <http://tr.wikipedia.org>, (Erişim tarihi: 25.01.2015).

³⁰⁰ Ayçiçeği, 134.

³⁰¹ Sedit Yüksel, *Mehmed, İşk-nâme [İnceleme-Metin]*, Ank. Ü., DTCF Yay., Ankara 1965, 12.

³⁰² Ünver, *Ahmedî İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*, 21.

³⁰³ Yüksel, *Mehmed, İşk-nâme [İnceleme-Metin]*, 12.

Ahmedî, hikâyelerin neyi amaçladıklarını ifade etmek için eserlerine “Der-Temsil ve Hâtîme-i Dâsitân, Der-Temsîl-i Rumûzât” adlı başlıkları eklemiştir. Böylece Ahmedî, eserinde görünen hikâyenin arkasında çeşitli hikmetler yattığını savunur. Bu hikmetlerde de manevi derinlik yer almaktadır.³⁰⁴

Ahmedî, mesnevisinin 1930. beytinde “İşk-nâme” başlıklı bir hikâyeye yer verir. 1331. beyitten itibaren “Reften-i İskender Be-Sistân Be-Tarîk-ı Risâle ve Âşık-Şüden-i û Be-Duhter-i Zer-Esb” başlığıyla 625 beyit halinde bu bölüm yazılmıştır. Kendisi bu bölümü, aşk mesnevilerinden daha üstün bir şekilde iki günde bitirdiğini söyler. Hikâyede Gülşah’ın İskender’e âşık olması ve İskender’in Gülşah’tan ayrılışını çok derinden hissettiği anlatılır.³⁰⁵ Ahmedî’nin eserinde gazellere de zaman zaman yer verilmiştir. Mesnevide 1434-1440. beyitler arasında, 1462-1469. beyitler arasında, 1600-1607. beyitler arasında, 1659-1665. arasında, 1813-1819. beyitler arasında ve 1874-1880. beyitler arasında gazel nazım şekliyle söylenmiş şiirler yer alır.³⁰⁶ Ahmedî’nin eserinde ayrıca, İskender’in ölümü üzerine eserdeki her sembolik kişi nin söylediği 7975. beyitten 8006. beyte kadar “mersiye” başlığında ikişer beyit vardır. Bu bölüm, Behiştî’nin *İskender-nâme*’sinde bulunmaz.³⁰⁷

Ahmedî’nin eserinde her bölümden önce, başlıklar vardır. Ana başlıkların yanında ara başlıklara da eserde yer verilmiştir. Eserde başlıklandırmalara bu kadar yer verilmesinin nedeni; metnin daha kolay anlaşılmasını, beyitler okunmadan önce nelerden bahsettiğiyle ilgili ön fikir edinilmesini ve içeriğe önceden hâkim olunmasını sağlamaktır.³⁰⁸

Eserde vaka, Yunan Kralı İskender’in fetihlerini ve kahramanlıklarını tasvir eder. Fakat şairin asıl amacı, bu çerçevede hikâyeye içinde, okuyucuya, zamanın dinî ve ahlâkî inançlarını aşmak; tarih, coğrafya, tıp, hikmet, ilm-i nücûm (astroloji) alanında gerekli bilgileri vermektir.³⁰⁹ Ahmedî, gününün bilimlerini anlatmaya çalışırken Arapça sözcük ve terimlere yer vermiştir. İşlediği konuyu İran’dan almış olması, anlatımda İran şiirindeki “mazmun” lardan yararlanması, Türkçe sözcükleri aruz kalıplarına

³⁰⁴ Ayçiçeği, 185-186.

³⁰⁵ Ayçiçeği, 197.

³⁰⁶ Ayçiçeği, 142.

³⁰⁷ Ayçiçeği, 146.

³⁰⁸ Ayçiçeği, 137.

³⁰⁹ Yüksel, Mehmed, *İşk-nâme [İnceleme-Metin]*, 12.

uydurmada güçlük çekmesi gibi nedenlerle de Farsça sözcük ve tamlamaları kullanmıştır. *İskender-nâme*'de Arapça-Farsça sözcüklerin büyük ölçüde kullanılmasının yanında, ara sıra içinde yabancı sözcük bulunmayan beyitlerle de karşılaşılır. Eser, söz varlığı yönünden incelendiğinde, mesnevideki Türkçe sözcüklerin, deyimlerin ve atasözlerinin azımsanamayacak bir düzeye ulaştığı görülür. *İskender-nâme*'nin anlatımı, şairin anlattığı konulara göre değişir. Din, tasavvuf, felsefe, nûcum, felekiyat, tıp vb. konular işlenirken ağırlaşan ve akıcılığını yitiren anlatım, olayların verilişinde ve öğüt bölümlerinde daha yalındır. Eserinde bazı edebî sanatlara da zaman zaman yer veren Ahmedî'nin edebiyat sanatlarıyla ilgili kitapları da vardır. Şair, *İskender-nâme*'de özellikle cinas, tarsî, iştikak gibi söz sanatlarını ve anlam sanatlarını başarıyla kullanarak anlatımına güç katmıştır.³¹⁰

İskender-nâme, yazıldığı yıldan günümüze kadar Ahmedî'nin hiç unutulmamış bir mesnevisidir. 16. yüzyıldan başlayarak tezkirelerde ve diğer kaynak eserlerde anılmış, Türk ve Batılı bilim adamlarının sürekli ilgisini çekmiştir. Türk araştırmacılar, başta Köprülü olmak üzere Ergun ve Banarlı, bu mesnevinin konusunun İran'dan alındığında; ancak olayların sırası değiştirilerek ve çeşitli eklemeler yapılarak yeni bir kitap ortaya konmuş olduğunda birleşirler.³¹¹ Ahmedî, eserinde taklide yönelmemiştir. Orijinal eserdeki olaylarda değişiklikler yaparak araya başka parçalar katmış ve yepyeni bir kuruluş ortaya koymuştur. Böylece Ahmedî, *İskender-nâme*'ye özgün bir yapı kazandırmayı başarmıştır.³¹²

İskender-nâme, ilk bitirildiği biçimde kalmamış, yazar, sonraki yıllarda birkaç kez ekleme yapmıştır. Ancak eklemelerin hangi yıllarda yapıldığı kesin değildir. Yapılan araştırmalar sonucunda şairin ölümünden (815/1413) iki üç yıl öncesine kadar *İskender-nâme*'yi gözden geçirip ona eklemeler yaptığı, bu yüzden de eserin beyit sayısının aslında bütün nüshalarında aynı olmadığı ortaya çıkarılmıştır. Buna göre, 8250 beyitten çok olan altı yazma, beyit sayısı 7000-8250 olan dokuz yazma ve beyit sayısı 7000'den az olan yedi yazma tespit edilmiştir. Bunların dışında, eksik olan ve Avrupa

³¹⁰ Ünver, *Ahmedî İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*, 24.

³¹¹ Ünver, *Ahmedî İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*, 13.

³¹² Ünver, *Ahmedî İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*, 18.

kitaplıklarının kataloglarından öğrenilen birçok *İskender-nâme* yazması vardır. Bu son olarak sözü edilen yazma ise, 8754 beyitle ilk sırada yer alır.³¹³

İskender-nâme'nin değeri ve önemi, yalnızca şairin işlediği konuları aldığı yerleri saptamak, daha öncekilere ne ölçüde bağlı kaldığını göstermek ve mesnevinin gerçek anlamda özgün bir kitap olduğunu bildirmekle açıklanmış olamaz. Şairin bu mesnevideki amacı, “öğretmek”tir. Edebiyat ise, bu amaç için bir araç durumundadır. Mesneviye bu açıdan bakıldığında, eserin kendisinden önceki İran şairlerinden amaç bakımından ayrıldığı görülür. Ayrıca *İskender-nâme*'de o dönemin bütün bilimlerinin bulunması da, bu gözle bakıldığında bir anlam kazanır.³¹⁴

İskender-nâme'deki “Mevlid” bölümünün Türk edebiyatında bilinen ilk mevlid olduğu ve Süleyman Çelebi'de Ahmedî'ye yaklaşan beyitler bulunduğu; “Osmanlı Tarihi” bölümünün ise, kendisinden sonraki bazı tarih kitaplarında kaynak olarak kullanıldığı bilinir. Köprülü, *İskender-nâme*'nin Anadolu dışındaki Türkler arasında da sevilerek okunduğunu bildirir.³¹⁵ Yapılan araştırmalara göre, Hz. Peygamber'in hayatı, yaşayışı, sözleri, iç ve dış güzellikleri, mücadelesi ve mucizeleri etrafında oluşturulan ve Türklere has olan “mevlid”, ilk defa 14. yy.da Ahmedî tarafından yazılmıştır. *İskender-nâme*'ye sonradan eklenen “Mevlid”, “Cihan Tarihi” ne ayrılan ana bölüm içinde İskender'den hem önceki hem de sonraki hükümdarlar hakkında bilgi verildikten sonra yer alır. Şair, eserindeki bu “Mevlid” bölümünde Hz. Peygamber'in nurunun peygamberden peygambere geçişine, Abdullah'la Âmine'nin evlenmelerine, Hz. Muhammed'in doğumuna, çocukluk yıllarıyla ilgili birkaç olaya, peygamber oluşuna, Mekke'den Medine'ye hicret edişine, bazı savaşlarına mi'râcına ve ölümüne değinmiştir. “Mevlid” bölümünde geçen

“Nice dânedür disen bu ‘akd-ı dür

Altı yüz ü dahı on biş dânedür”

beytinden, 615 beyit olduğu anlaşılan bu bölümün, İsmail Ünver, 625 beyit olduğunu tespit etmiştir.³¹⁶

³¹³ Ünver, *Ahmedî İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*, 14-15.

³¹⁴ Ünver, *Ahmedî İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*, 13.

³¹⁵ as

³¹⁶ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 268.

Ahmedî'nin *İskender-nâme*'sinde 2790 beyitle geniş bir yer tutan "Cihan Tarihi Özeti", kaynağının kesin olarak ortaya konmadığı bir bölümdür. Şair, ilk hükümdar Keyûmers'ten başlayarak Osmanlılardan Emir Süleyman ile bitirdiği bu geniş bölümde, baştan İskender'e kadar geçen hükümdarları Aristo'nun ağzından; İskender'den sonra gelecek hükümdarları da Hızır'ın dilinden anlatır. *İskender-nâme*'deki "Mevlid" ve "Osmanlı Tarihi" bölümleri de Hızır'ın dilinden anlatılan ikinci parça içinde yer alır. Araştırmalar sonucunda eserde tespit edilen yanlışlar, eksikler ve karışıklıklar, Ahmedî'nin cihan tarihi özetinin tarih açısından büyük bir değeri olmadığını göstermiştir. Kaynağının kesin olarak bulunamadığı bu bölüm, o günün okuyucusu için genel bir tarih bilgisi vermesi açısından önemlidir.³¹⁷ Dânişmend-nâme, Saltuk-nâme, Hamza-nâme vb. eserlerle ilk örnekleri tespit edilen destânî, hamasî ve menkabevî konular, bilindiği kadarıyla Ahmedî'nin manzum Osmanlı tarihi ile mesnevi formunda ilk defa gerçek tarih boyutları içerisinde değerlendirilmiştir. Mesnevide toplam 334 beyit olan bu bölüm, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna ait önemli bazı bilgiler içermesi, Türkçe yazılmış ilk Osmanlı tarihi olması ve manzum Osmanlı tarihi yazma geleneğini başlatması bakımından önemlidir.³¹⁸

İskender-nâme'nin kimin adına yazıldığı ya da kime sunulduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Yapılan araştırmalarla, Ahmedî'nin *İskender-nâme*'yi Germiyanoglu Süleyman Şâh'ın ölümünden sonra yazmaya başladığı, belki Yıldırım Bayezid'e sunmak istediği, fakat bunu başaramadığı, belki de mesneviyi bitirdikten sonra beğenilmediğini düşünerek sunmayı bir süre erteleyip düzeltme ve eklemelerin ardından Emir Süleyman'a sunduğu sonucuna varılmıştır. Eserin Emir Süleyman'a sunulduğu bilgisi, daha sonra yapılan diğer araştırmalarla da kesinleştirilmiştir.³¹⁹

Ahmedî, insanı bir bütün olarak ele almış, öğrettikleriyle onun bu dünyadaki ve öldükten sonraki mutluluğunu sağlamaya çalışmıştır. Bu yüzden bilimler, deneyimler, din ve tasavvuf mesnevi içinde gereken yerlerini almışlardır. Bu yönleriyle *İskender-nâme*'nin Türk edebiyatında kendisinden önceki bütün mesnevilerden ayrı bir yeri vardır. *İskender-nâme*, başlı başına kişisel ya da Tanrısal aşkı anlatan; dinden, tasavvuftan ya da kahramanlık olaylarından söz eden bir mesnevi olmadığı gibi, çağının

³¹⁷ Ünver, *Ahmedî İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*, 18-21.

³¹⁸ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 161.

³¹⁹ Ünver, *Ahmedî İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*, 15-16.

bilimlerini anlatan bir kitap da değildir. Ancak, eksiksiz insan yetiştirmek için, bu sayılanlardan gerekli olanları, gerektiği kadarıyla okuyucuya aktaran bir ders ve öğüt kitabıdır.³²⁰ Eserin yazmalarının 15-17. yüzyıllarda çoğaltılarak geniş bir alana yayılmış olması ve Anadolu’da bu konuyu işleyen şairlerce örnek alınması, *İskender-nâme*’nin değerini ve önemini kanıtlar.³²¹

Günümüze kadar araştırmacıların tanıttıkları ve kataloglarda görülen yazmaların sayısı 48’dir. Araştırmalar sırasında elde edilen ve dolaylı olarak öğrenilenlerle bu sayı 75’i geçer. İstanbul, Ankara ve Konya dışında bulunan kitaplıkların taranmasıyla bu sayı daha da artabilir. Bazı yazmaların yaprakları eksiktir. Bazıları *İskender-nâme*’nin ilk bitiş yılı olan 792/1390’daki metne bağlı kalınarak istinsah edildiğinden, bunların beyit sayıları sonrakilerden daha azdır. Eserin Türkiye kütüphanelerinde ve yurt dışındaki kütüphanelerde bulunan yazmaları şunlardır:

Türkiye’deki Nüshaları: İst. Ü. Ktp., Ty. 921; İst. Ü. Ktp. Ty. 166; İst. Ü. Ktp., Yıldız Tarih Kısmı, Ty. 6044; İst. Ü. Ktp., Ty. 848; İst. Ü. Ktp., Ty. 409; İst. Ü. Ktp., Ty. 593; Süleymaniye, Çelebi Abdullah 240; Süleymaniye, Laleli 1995; Süleymaniye, Lala İsmail 294; Süleymaniye, Şazeli Tekkesi 110; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Revan 812; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan 813; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine 679; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Koğuş 952; İst. Belediye Ktp., M. Cevdet O.102; İst. Belediye Ktp., Kemankeş 385; İst. Türk ve İslam Eserleri Müzesi Ktp., T. 1921; Raif Yelkenci’deki Yazma; Ankara Eski Eserler (yeni adı Cebeci Semt) Ktp., 309; TDK Ktp., A. 151; TDK Ktp., A. 531; TDK Ktp., A. 149; TTK Ktp., Y. 137; TTK Ktp., Y. 402; DTCF Ktp., M. Ozak I/155; DTCF Ktp., Müteferrik 337; Millî Ktp., Mikrofilm arşivi, A. 144; Konya Mevlana Müzesi, Müzelik Yazmalar 97; Konya Koyunoğlu Müzesi Ktp., 3894; Bursa Genel Ktp., Eski Eserler 2123; Edirne Selimiye Ktp., Bâdî Ahmed Efendi 287.

Türkiye Dışındaki Nüshaları: Blochet katalogunda 309, 310, 311, 345, 346, 634, 635, 641 numaralarla tanıtılan sekiz yazma bulunur. Rieu katalogunda Add.7905, Hrl. 3273, Or. 1376 numaralarla tanıtılan üç yazma vardır. Biritish Museum Or. 7234 numarada bir *İskender-nâme* yazması bulunur. Minorsky katalogunun Türkçe yazmalara ayrılan cildinde, 407 numara ile bir *İskender-nâme* yazması tanıtılmıştır. Blaškovič

³²⁰ Ünver, *Ahmedî İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*, 24.

³²¹ Ünver, *Ahmedî İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*, 29.

katalogunda 466 numara ile tanıtılan *İskender-nâme* yazmasının 891/1486 yılında Emir Hoşgeldi adına istinsah edildiği bildirilir. Thury, Macar Bilimler Akademisi Kitaplığında O.83, O.211, O.249, O.267 numaralarla kayıtlı dört yazma, ayrıca kendisinde de bir yazma bulunduğunu söyler. Babinger, daha önce söz ettiklerimizin dışında şu yazmaları göstermiştir: Gotha 184-186; Stockholm, Kgl. Bibl. 62; München, Staatsbibl. 174; Cambridge, Univ. Bibl. Add. 3542; Venedig, Cod. Non. XL; Rom. Vatik. Bibl. 58; Petersburg, Öff. Bibl. 565-566; Upsala, Un. Bibl. 188-189; Berlin, Staatsbibl. Or. 8° 965; Berlin, Staatsbibl. or. 4° 1271. Bunların dışında Tunca Kortantamer, “Ahmedî” adlı çalışmasında eserin şu yazmalarından bahsetmiştir: Bašagić (Bosna kataloğu, s. 96), Götz (Berlin kataloğu, 488-489), Flemming (Berlin kataloğu, 49-50), Mundy (Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, vol. XII. S. 537’de tanıtılan yazma), Tornberg (Upsala kataloğu, s. 325, 511’de tanıtılan yazma), Walsh (Oriens 12, No. 15’te tanıtılan yazma). Zeki Velidi Togan, *İskender-nâme*’nin İran Saltanat Kitaplığında çok güzel bir yazması ve Mes’ad Suveylim El-Şâmân, *İskender-nâme*’nin Suudi Arabistan’da bir yazması bulunduğunu bildirmiştir.³²²

İsmail Ünver, İst. Ü. Ktph. Ty. 921’de kayıtlı olan 8754 beyitle en hacimli *İskender-nâme* üzerinde bir inceleme yapmış ve eserin tıpkıbasımını vermiştir.³²³

İsmail ÜNVER, *Ahmedî İskender-nâme İnceleme-Tıpkıbasım*, TDK Yay., Ank., 1983.

Ahmedî’nin *İskender-nâme*’si üzerine hazırlanmış eserler vardır.

Yaşar AKDOĞAN, *İskender-nâme’den Seçmeler*, KTB Yay., Ankara, 2000. (İlk basım: Ankara, 1988.)

Yaşar AKDOĞAN, *Ahmedî İskender-nâme*, e-kitap, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 02.09.2014)

Ayrıca eserle ilgili olarak yapılan araştırmalar da makaleler şeklinde çeşitli dergilerde yayımlanmıştır.

Nihat Sami BANARLI, *Ahmedî ve İskender-nâmesi*, (LT), İst. Ü., EF, no. 34.

³²² Ünver, *Ahmedî İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*, 24-27.

³²³ Ayçiçeği, 139.

Atakan ERGÜNLÜ, *Ahmedî'nin İskender-nâmesi*, (LT), İst. Ü., EF, no. 788.

Selcen ÇİFCİ, Gülbike YILDIRIM, “İskender-nâme’deki Anlama ve Anlatma Becerileri ile İlgili Unsurlar ve Bunların İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. sınıflar), Öğretim Programındaki Yeri”, *Uşak Ü., SBD*, 6/2, Uşak, 2013, s. 313-331.

Bünyamin AYÇİÇEĞİ, “Ahmedî (815/1412-13) ile Behiştî (917/1511-12?)’nin İskender-nâme’lerinin Şekil ve Muhteva Bakımından Karşılaştırılması”, *DEAD*, S.10, İstanbul, 2013, s. 129-204.

Melike GÖKCAN TÜRKDOĞAN, “Siyaset-nâmeler ve Bir Siyaset-nâme Örneği Olarak Ahmedî’nin İskender-nâme’si”, *ÇÜTAM*, http://turkoloji.cu.edu.tr/makale_sistem/tum_list.php, 2010, Erişim tarihi: 25.01.2015.

İsmail ÜNVER, “Ahmedî’nin İskender-nâmesi’ndeki Mevlid Bölümü”, *TDAY-Belleten*, 1977’den ayırbasım, Ankara, 1978, s. 355-411.

Ayrıca eserin “Mevlid” bölümünün içerisindeki “Mîrâciye” Yaşar Akdoğan ve ilk Türkçe Osmanlı tarihi olarak bilinen “Dâstân-ı Tevârîh-i Mülûk-ı Âl-i Osman” ise Nihat Sami Banarlı ve Kemal Silay tarafınan yayımlanmıştır.³²⁴

Yaşar AKDOĞAN, “Mi’rac, Mi’rac-nâme ve Ahmedî’nin Bilinmeyen Mi’rac-nâme’si”, *OAD*, nr. IX, İstanbul, 1989, s. 263-310.

Nihat Sami BANARLI, 14. Asır Anadolu Şairlerinden Ahmedî’nin Osmanlı Tarihi=Dâsitân-ı Tevârîh-i Mülûk-ı Âl-i Osman ve Cemşîd ve Hurşîd Mesnevisi, *TM*, VI. cildinden ayırbasım, İstanbul, 1939.

Kemal SILAY, *Ahmedî, Tâceddîn İbrâhîm bin Hızır, Tevârîh-i Mülûk-ı Âl-i Osman Gazv-i Îşân bâ-Küffâr= History of the Kings of the Ottoman lineage and Their Holy Raids Against the Infidels*, Cambridge, 2004.

Eser üzerine yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılmıştır.

Nesrin FEYZİOĞLU, *İskender-nâme Üzerine Bir İnceleme*, (YLT), A.Ü., SBE, Erzurum, 1991.

Hasan AKÇAY, *Ahmedî’nin İskender-nâme’si (Transkripsiyonlu Metin)*, (YLT), Harran Ü., SBE, Şanlıurfa, 1999.

³²⁴ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 160-161.

Serpil BAĞCI, *Minyatürlü Ahmedî İskender-nâmeleri: İkonografik Bir Deneme*, (DT), HÜ, SBE, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 1989.

Salih DEMİRBİLEK, *Ahmedî'nin İskender-nâme Adlı Eseri Üzerinde İnceleme (Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi-Cümle Bilgisi), Metnin Transkripsiyonu, Sözlük Çalışması*, (DT), TÜ, SBE, Edirne, 2000.

Nursan ASLAN, *Ahmedî İskender-nâme (1-1102 Beyit) (Dil İncelemesi- Metin-Gramatikal Dizin)*, (YLT), AÜ, SBE, Erzurum, 2010.

Damla MİMİR, *Ahmedî'nin İskender-nâme'sinde XIV. Yüzyıl Sosyal Hayatı*, (YLT), KATÜ, SBE, Trabzon, Ekim 2012.

Kamil Erdem GÜLER, *Thirst for wisdom, lust for conquest: Ahmedî's 14th century Ottoman Alexander Romance (Bilgelik arzusu ve fetih şehveti: Ahmedî'nin 14. yüzyıl Osmanlı İskender-nâmesi)*, (YLT), İDBÜ, SBE, Ankara, 2013.

1.12.2. Hamzavî (14. yy.)

Ahmedî'nin kardeşi olan Hamzavî (ö. 818/1415?), Türk edebiyatında Ahmedî'nin eserinin ardından yazılan ikinci manzum *İskender-nâme*'yi kaleme alan kişidir. Hamzavî bir mahlastır. Bu mahlas kendisine, Hz. Hamza'nın savaşlarını anlattığı Hamza-nâme adlı eserinden dolayı verilmiştir. İskender konusunu işlediği mesnevisi, *Kıssa-i İskender* ya da *Kitâb-ı İskender* olarak adlandırılmaktadır. Hamzavî'nin *İskender-nâme*'si Ahmedî'nin *İskender-nâmesi*'yle benzerlikler gösterirken aynı zamanda ondan farklı özelliklere de sahiptir. En önemli farklılığı eserin sade bir dille kaleme alınmış olmasıdır. Ayrıca eserde olayların seyri açısından da farklılıklar görülmektedir.³²⁵

Aysun AKYOL, *Hamzavî Kısa-ı İskender Metin Sözlüğü ve Dilbilgisi Özellikleri*, (YLT), Ank. Ü., SBE, Ankara, 1990.

Neşe SEÇKİN, *Hamzavî Kısa-ı İskender (101a-200bv.) Metin, Sözlük ve Dilbilgisi Özellikleri*, (YLT), Ank. Ü., SBE, Ankara, 1991.

Mahir KALFA, *Kısa-i İskender 301a-405a (Giriş-Metin-Dizin)*, (YLT), Ank. Ü., SBE, Ankara, 1994.

³²⁵ Mahir Kalfa, *Kısa-i İskender 301a-405a (Giriş-Metin-Dizin)*, (YLT), Ank. Ü., SBE, Ankara 1994, 4.

1.12.3. Ahmed-i Rıdvân (15. yy)

Ahmed-i Rıdvân pek çok eser ortaya koyan bir yazardır. *İskender-nâme* ise, Ahmed-i Rıdvân'ın ilk mesnevisidir. Bu eser, II. Bayezid (1481-1512) için kaleme almıştır. Bu eser, 8300 beyit olup “Fâilâtün//Fâ'ilâtün//Fâ'ilün” kalıbıyla yazılmıştır. Eserde Ahmedî'nin *İskendernâme*'si ile benzerlikler ve farklılıklar vardır.³²⁶ Örneğin Rıdvân, *İskender-nâme*'de vezin ve beyit sayısı bakımından Ahmedî'ye uymuştur. Öte yandan eserde, kelimeleri değiştirildiği görülür. *İskender-nâme*'nin konusu, Makedonyalı Büyük İskender'in efsaneleşmiş hayatıdır. Eserde onun hayatı, seferleri ve düşünürlerle ilişkisi tarihî gerçeklere bağlı kalınmadan anlatılmış, okuyucuya ansiklopedik bilgi verilmiştir.³²⁷

Ayrıca asıl adı Kadı Abdülhay olan Hayâtî mahlaslı bir şairin *İskender-nâme*'sinin olduğu bilinir. Ancak bu eserin Ahmed-i Rıdvân'ın *İskender-nâme*'sinden alındığı tespit edilmiştir.³²⁸

Ahmed-i Rıdvân, *İskender-nâme*, AÜ Ktp. ASL Yazmaları, 369/3.

Ahmed-i Rıdvân, *İskender-nâme*, Ank. Ü. DTCF Ktp., M. Con B. 20, 1500.

Agâh Sırrı LEVEND, “Ahmed Rıdvân'ın *İskender-nâmesi*”, *TDD*, S. 3, TDK Yay., Ankara, 1951, s. 143-151.

İsmail AVCI, *Türk Edebiyatında İskender-nâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskender-nâmesi*, (DT), Balıkesir Ü., SBE, Balıkesir, 2013.

İsmail ÜNVER, *Ahmed-i Rıdvân, Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği*, (DOÇT), Ank. Ü., SBE, Ankara, 1983.

1.12.4. Ali Şir Nevâyî (15. yy.)

Ali Şir Nevâyî'de (ö. 906/1501) *Sedd-i İskenderî* adlı eser kaleme almıştır. Bu eser Türk edebiyatında üçüncü olarak yazılan *İskender-nâmedir*. Nevâyî'nin hamsesinde beşinci mesnevi olan *Sedd-i İskenderî*, Nizâmî'nin *İskender-nâme*'siyle Emir Hüsrev'in *Âyîne-i İskenderî*'sine cevap olarak kaleme alınmıştır. *Sedd-i İskenderî*'nin vezni

³²⁶ Ayçiçeği, 132-133.

³²⁷ Ünver, *Ahmedî İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*, 24-27.

³²⁸ Ayçiçeği, 133.

“Fe‘ûlün//Fe‘ûlün//Fe‘ûlün//Fe‘ûl” dır. Bu eserin konusunu Nevâyî, Nizâmî’nin eserini temel alarak şekillendirmiştir.³²⁹

890/1485’te yazılmış olan eser, 7214 beyittir.³³⁰ Nevâyî’nin mesnevileri içerisinde en hacimli olanıdır. Bu eserinde Nevâyî, İskender’e büyük bir Türk hükümdarının niteliklerini vermiş, onu gerçekçi, kötü ihtiraslardan uzak, adaletli bir hükümdar olarak göstermiştir. O, eserde İskender’in Nizâmî’deki maceralarını biraz kısaltmış, mesnevinin sonlarına doğru da onun hem nebi hem de veli olduğunu bir söylenti olarak kaydetmiştir.

Mesnevinin baş tarafında tevhid, münâcât, naat ve mirâciye bulunur. “Hamse tekmilide” ve “Söz tarifide” başlıklı manzumelerinde Nizâmî, Emir Hüsrev’i övmekte Câmî’nin de *İskender-nâme* kaleme almakta olduğunu kaydedip kendisinin de ona danıştığını bildirerek övgüde bulunur. Daha sonra da Sultan Hüseyin Baykara ile veliahdını överek asıl konuya geçer. Mesnevide aslı konunun anlatıldığı bölümün ardından üç manzume ile hâtıme kısmı gelir.³³¹ *Sedd-i İskenderî*’de her bölümün sonuna konu ile ilgili düşünceler eklenmiştir. Ayrıca konu sonlarına uygun hikâyerlerin yanında İskender’in Aristo’ya sorusu ve Aristo’nun cevabı olarak dört parçanın eklenmiştir.³³²

Hatice TÖREN, *Ali Şir Nevâyî Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)*, TDK Yay., Ankara, 2001.

1.12.5. Behiştî Ahmed Sinan (16. yy.)

Behiştî, *İskender-nâme*’sini, “Fe‘ûlün//Fe‘ûlün//Fe‘ûlün//Fe‘ûl” vezniyle kaleme almıştır. Eser, 5781 beyittir. Şair, *İskender-nâme*’sinin bütün bölümlerinde sadece mesnevi nazım şeklini tercih etmiştir, başka bir nazım şeklini kullanmamıştır. Bu eser, klasik mesnevi anlayışı içinde düzenlenmiştir. Şairin *İskender-nâme*’sinin 1-56. beyitler arasında tevhid; 57-107. beyitler arasında münâcât; 108-138. beyitler arasında naat; 139-213. beyitler arasında mirâc; 214-239. beyitler arasında dört büyük halifenin methi; 240-329. beyitler arasında sebeb-i telif; 330-425. beyitler arasında da II. Bayezid’e övgü yer almaktadır. Eserin, 426-463. beyitler arasında şairin kendini övdüğü medhiye

³²⁹ Hatice Tören, *Ali Şir Nevâyî Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)*, TDK Yay., Ankara 2001, 9.

³³⁰ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 199.

³³¹ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, 413-414.

³³² Ayçiçeği, 132.

bölümü bulunmaktadır. Ayrıca eserin 464-499. beyitler arasında da asıl konuya giriş yapılır. Daha sonra şair, 5715-5781. beyitler arasında “Hâtîme-i Kitâb” başlığıyla eserini sonlandırmıştır.³³³

Behiştî, eserinde Ahmedî’ye göre daha az başlık kullanmıştır. Bu bağlamda eserinde toplam 36 başlık bulunmaktadır. Behiştî’nin eserinde, 240-329. beyitler arasında “Sebeb-i Te’lif-i in Kitâb-ı Müstetâb” başlığıyla eserin yazılış sebebi anlatılır. Bir gün mahzun bir vaziyette otururken ölümün yaklaştığını hiseden Behiştî, Hızır gibi ebedî hayata kavuşmak için “âb-ı hayat” ı içmek ister. Güzel bir eser ortaya koyup nâmının cümle âleme yayılmasını arzu eder. Bu sebeple de eserini kaleme alır.³³⁴

Behiştî’nin *İskender-nâme*’sinde 108-213. beyitler arasında naat özelliği gösteren iki bölüm bulunur. 108-138. beyitler arasında Behiştî, “Der-Na’t-ı Hvâce ki Dîbâce-i Kemâl-i û Küntü Nebiyyen ve Âdeme Beyne’l-Mâ’i Ve’t-Tînest” başlığıyla Hz. Muhammed’i övmekte, bütün kâinatın Hz. Muhammed’in şerefine yaratıldığını, semâ kapısının kilidine Hz. Muhammed’in parmağının kilit olduğunu anlatmaktadır. Behiştî, Hz. Muhammed’in kısaca vasıflarını anlattığı ve O’ndan şefaât dilediği beyitlerin ardından “Sıfâtı Rûz-ı Mi’Râc-ı Ser-Tâc-ı Enbiyâ” başlığıyla 139-213. beyitler arasında mirac hadisesini anlatmakta, ardından Hz. Muhammed’den şefaât isteyerek mirac bölümünü bitirir.³³⁵

Behiştî’nin eserinde Ahmedî’ninkine göre şahıs kadrosu sınırlıdır. Bu eserde “Cihan Tarihi” ve “Mevlid” bölümlerinin bulunmayışının şahıs kadrosunu sınırladığı söylenebilir.³³⁶ Behiştî’de anlatılan hikâyelerin ardından hikâyede anlatılanların neyi temsil ettiğini, asıl maksadın ne olduğunu açıklayan bölümler bulunmaz. Behiştî, *İskender-nâme*’sinde anlattığı konuların arka planında başka anlamlar yoktur.³³⁷

Behiştî’nin *İskender-nâme*’sinde 556 beyit olarak yazılmış pend-nâme özelliğindeki bölümler oldukça önemlidir. İskender, ömrünün sonlarına doğru uzun bir sefere çıkmaya karar verdiğinde Eflatun, Aristo, Hipokrat, Sokrates ve Hermes’i yanına çağırarak onlardan kendisine, birer nasihat-nâme yazmalarını ister. 4239-4338. beyitler arasında Eflatun’un; 4339-4448. beyitler arasında Aristo’nun; 4449-4574. beyitler

³³³ Ayçiçeği, 139.

³³⁴ Ayçiçeği, 137.

³³⁵ Ayçiçeği, 175.

³³⁶ Ayçiçeği, 143.

³³⁷ Ayçiçeği, 187.

arasında Hipokrat'ın; 4575-4689. beyitler arasında Sokrates'in; 4690-4795. beyitler arasında ise Hermes'in İskender'e nasihatleri bulunur. Burada, Ahmedî'den farklı olarak, her hakîmin daha çok kendi uzmanlık alanındaki konularda bilgi vermesi dikkati çeker.³³⁸

Behiştî'nin *İskender-nâme*'sinde eski Anadolu Türkçesinin söyleyiş özellikleri hâkim olsa da bu durum, Ahmedî'nin eserindeki kadar çok değildir. Behiştî, Ahmedî'den farklı olarak Arapça kelime ve ifadelerle az; Farsça kelime, tamlama ve imla özelliklerini eserine daha fazla yansıtmıştır; bazen de Arapça ve Farsça tamlamayı bir arada kullanmıştır. Genellikle konuların başında Arapça ve Farsça tamlamaların ve daha ağır bir dilin kullanıldığı görülür.³³⁹

Araştırmalar sonucunda, Behiştî'nin şiir gücünün etkileyici olduğu, şiirde Türkçeyi çok iyi kullandığı görülmüştür. Ayrıca onun ilim sahibi kişiliğinin ve edebî gücünün eserlerine yansıdığı, devrinde ise edebî ve ilmî çevrelerde söz sahibi olduğu anlaşılmıştır.³⁴⁰

İskender-nâme'nin tek nüshası 5781 beyittir. Ancak bu nüshanın bazı varakları kayıptır. Eserde bazı minyatürler de vardır. Nüshanın bu varaklarında da minyatür olabileceği için eserin tam beyit sayısı, ancak başka nüshaların bulunmasıyla ortaya çıkabilir.³⁴¹

Bünyamin AYÇİÇEĞİ, *Behiştî Ahmed Sinan'ın (ö. 917/1511-12?) İskender-nâme'si (İnceleme-Metin)*, (DT), MÜ, TAE, İstanbul, 2014.

1.12.6. Karamanlı Figânî (16. yy.)

Karamanlı Figânî'nin (ö. 938/1532) *İskender-nâme*'si, Türk edebiyatındaki *İskender-nâmeler* içinde dördüncü sıradadır. II. Bayezid'in oğlu Şehzade Abdullah'ın çevresindeki şairlerden Karamanlı Figânî'nin eseri çeşitli tezkirelerde söylense de eserin nerede olduğu bilinmemektedir. Abdülkadir Karahan, "Figânî ve Dîvânçesi" adlı

³³⁸ Ayçiçeği, 145-146.

³³⁹ Ayçiçeği, 178.

³⁴⁰ Ayçiçeği, 135.

³⁴¹ Ayçiçeği, 139.

çalışmasında yazarın Türkçe manzum *İskender-nâme*'sinden Bağdatlı İsmail Paşa'nın bahsettiğini söyleyerek ASL de Figânî'ye ait bir *İskender-nâme*'yi haber verir.³⁴²

Murat ALTUĞ, *16. yüzyıla Ait Figânî'nin İskender-nâmesi Üzerinde Sentaks İncelemesi*, (DT), GÜ, SBE, Ankara, 2014.

1.13. KİYÂFET-NÂMELER [Hamdullah Hamdi (15. yy.), Erzurumlu İbrahim Hakkı (18. yy.)]

Arapça “iz sürmek, takip etmek, peşi sıra gitmek” manasına gelen “k-v-f” kökünden türetilmiş olan “kıyâfet” kelimesi, aynı zamanda insanların dış görünümüne bakılarak karakterleri hakkında hüküm çıkarmaya dayalı bir ilme de ad olmuştur.³⁴³

Kıyâfet-nâmelerin tarihi incelendiğinde, bu eserlerin “kaif” kavramına dayandığı görülür. Arabistan'da yerdeki ayak izlerine bakarak iz sahibi hakkında bazı tespitlerde bulunan, kişiler arasındaki benzerliklerden özellikle ayak benzerliklerinden akrabalık derecesini belirlemeye çalışan kimselere “kâif” denmekteydi. Kaiflerin yaptıkları gibi, bireylerin görünen dış özelliklerine bakarak görünmeyen iç özelliklerini anlamaya çalışan kimseye de “kâyif” veya “kıyâfet-şinas” denilmiştir.³⁴⁴

Bireylerin dış görünüşlerinden hareketle içsel-psikolojik özelliklerini ortaya çıkarmaya çalışan ve “ilm-i kıyâfet” denilen³⁴⁵ ilmin tarihi, çok eskilere dayanır. İslamiyet'ten önce Mısır, Yunan, İran, Roma ve Hint kültürlerinde sistematik olmamakla birlikte ilm-i kıyâfetin varlığı bilinmektedir. İlk olarak Hipokrat (M.Ö. V. yy.) tıpta bazı hastalıkların teşhis ve tedavisinde bu ilimden yararlanmış ve insanları tiplerine göre sınıflandırmıştır. Daha sonra Eflatun, Galen, İladus ve Aristo da konuyla ilgilenmişlerdir. İslamiyet'in Doğu'da yayılışının ardından İslam dünyasında kıyâfet ilmine ilgi artmıştır. Türkler kıyâfet ilmini tıbbın yanı sıra siyasette de kullanmışlardır. Anılan bu faydaları dolayısıyla padişahlar kıyâfet-şinaslara ilgi göstermişler ve içinde bu konuların yer aldığı kıyâfet-nâmeler yazdırmışlardır. Bu eserler zamanla gelişme göstermiş, daha önce yazılan kitapların tercümesi yerine daha çok Türk medeniyet ve coğrafyasının damgasını taşıyan kıyâfet-nâmeler ortaya çıkmıştır. Nitekim bu konuda

³⁴² Ayçiçeği, 132.

³⁴³ Müjgân Çakır, “Kıyâfet-nâme'ler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi”, *TALİD*, İst., 2007, 5 (9), 333.

³⁴⁴ Mine Mengi, “Kıyâfetnâme”, *TDV İslâm Ans.*, TDV Yay., Ankara 2002, XV, 513.

³⁴⁵ <http://www.sufiforum.com/viewtopic.php> (Erişim tarihi: 02.02.2015).

Fars kültüründe yer alan eserler daha az olduğu gibi bunlar, kıyâfet-nâme olarak da anılmamaktadır.³⁴⁶ Farsça eserler içindeyse Kâşânî, Abdurrahman Mîrek, Emîr-i Kebîr Hemedânî sayılabilir.³⁴⁷

Kıyâfet ilminin tarihî geçmişinin, İslam kültüründe verilen kıyâfetnâmelerde oldukça eskiye dayandırıldığı görülür. Bu ilmin kaynağı, parçası olduğu firâset ilmiyle birlikte birçok İslam âlimi tarafından M.Ö. V. yüzyıla kadar dayandırıldığına göre, İslam kültüründe yer alan kıyâfet ilminin Batı kaynaklarının üzerine kurulmuş olduğu ve sonradan İslam kültürüne ait değerlere göre yeniden şekillendirildiği açıktır. Çünkü bu türdeki eserlerin mukaddimelerinde, eski Yunan döneminin bilginleri bulunur ve İslamî görüşlerin bu ilimle ilgili olarak söylenmesi, bu durumu daha iyi ortaya koyar.

Elbette hiçbir ilim, sadece kaynağını aldığı coğrafyayla sınırlı kalmamış, evrensel olması sayesinde çeşitli coğrafyalara yayılıp o coğrafyaların kültürel özelliklerine uygun bir şekilde gelişimini sürdürmüştür. Bu açıdan, kaynak olarak Eski Yunan kültürüne dayandığı İslam âlimlerince de belirtilen kıyâfet ilmi, sadece Grek kültüründe yoktur. Kültürel alışveriş sayesinde İslam kültürüne etki eden bu ilim, İslam kültüründe yorumlanmış ve İslamî bir kimlik kazanarak bu kültür içerisinde gelişimini sürdürmüştür.³⁴⁸

Araplar arasında konuyla ilgili ilk eseri İmam Şâfi'nin yazdığı söylenir. Fakat bunun günümüze ulaşmadığı bilinmektedir. Kindî, Yuhanna bin Bıtrîk, Ebu Bekir er-Râzî'nin bu konuya yer veren bazı eserleri, kıyâfet-nâme türünün ilk örnekleri olarak tanınır. Ayrıca kaynaklar, İbn Sina'nın da konuyla ilgili bir risalesinin olduğu söylenir. Arapça kıyâfet-nâme veya firâset-nâme türünün sonraki başarılı örnekleri ise, Ebu Sehl el-Mesîhî, Fahreddin er-Razî ve Şeyhürrabve ed-Dımaşki yazmıştır.³⁴⁹

Kaynağı Yunan kültürüne kadar uzanan, Arap ve Fars edebiyatında İslamî bir kimlik kazanan ve bu şekil ile de Türk edebiyatına giren kıyâfet-nâmeler, Türk kültürü ile daha da zenginleşerek varlığını uzun bir süre devam ettirmiştir. Kendine özgü

³⁴⁶ Mengi, "Kıyâfetnâme", 513.

³⁴⁷ Çakır, 333.

³⁴⁸ Gökhan Türk, *Anadolu Sahasına Ait Bir Kıyâfet-nâme Örneği Üzerine İnceleme*, (YLT), AMÜ, SBE, Aydın, 2007, 22.

³⁴⁹ Mengi, "Kıyâfetnâme", 513.

kültürel özelliklerini kıyâfet-nâmelere katan Türk âlimleri, bu türün gelişimine büyük katkıda bulunmuşlardır.³⁵⁰

Türk kültüründe, kıyâfet ilminin çerçevesindeki hükümlerle ilk kez Kutadgu Bilig’de karşılaşılmiştir. Yusuf Has Hacib’e göre insanın iyiliğini ya da kötülüğünü, karakterini dış görünüşünden anlamak mümkündür: “*Kısa boylu bodur kimseler hırçın tabiatlı olurlar; hırçın nereye giderse orada kavga başlar.*” gibi. Kutadgu Bilig dışında, bilinen Türkçe ilk kıyâfetnâme, Bedr-i Dilşâd bin Muhammed Oruç’un Sultan’ın II. Murad’a sunduğu Murâd-nâme adlı mesnevisinin kırkinci babında yer alan, köle ve câriye satın alırken dikkat edilmesi gereken hususların açıklandığı bazı beyitlerden ibarettir. Sarıca Kemal, Selâtin-nâme’sinde Firâset-nâme adlı eserinden bahsederse de bu eser, elde edilememiştir.

Edebiyatımızdaki kıyâfet-nâmelerin edebî kıymet kaygısı ile yazılmadığı, bu nedenle de sanatsal değerler içermediği bilinir. Bununla birlikte kıyâfet-nâmeler, manzum ya da mensur olarak yazılabilir; fakat yazılan eserlerin çoğu mensurdur. Biz ise, çalışmamızda bu konuda sadece adı “Kıyâfet-nâme” olan ‘ortak başlıklı’ Türkçe manzum mesnevileri ele alacağız. Bu konuda günümüze ulaşan en eski tarihli ilk müstakil Türkçe eser, Hamdullah Hamdi’nin manzum Kıyâfet-nâme’sidir. Ardından İlyâs bin Îsâ-yı Saruhânî’nin Kıyâfet-nâme’si ve Abdülmecid bin Şeyh Nasûh’un manzum Kıyâfet-nâme’si sayılabilir. Ayrıca Niğdeli Visâlî’nin Vesîletü’l-İrfân’ı da adı ortak başlık olmadığı yani “Kıyâfet-nâme” adını taşımadığı halde bu türde çok önemli bir yere sahiptir ve manzum olan kıyâfet-nâmelerde ilk sıralarda yer alır. Kıyâfet-nâmelerin son meşhur örneği, Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Mârifet-nâme’si içinde yer alan bölümünün dışında, onun manzum olarak yazdığı Kıyâfet-nâme adlı eserdir.³⁵¹

Görüldüğü gibi, İslâm âleminde başlı başına bir ilim konusu olan kıyâfet-nâmeler, çok ilgi görmüş, telif veya tercüme edilmişlerdir. Özellikle İslamî Türk edebiyatında bu türün örnekleri 18. asra kadar artarak devam etmiştir.

Bazı kıyâfet-nâmelerde, bu ilmin dinen geçerliliğini göstermek amacıyla Kur’an-ı Kerim’den ve hadislerden örnekler verilerek açıklamalar yapılmıştır. Böyle yapılmakla

³⁵⁰ Türk, 24.

³⁵¹ <http://www.sufiforum.com/viewtopic.php> (Erişim tarihi: 02.02.2015).

bu ilmin “gâipten haber verme” ile ilgisinin bulunmadığı, Allah’ın diğer ilimler gibi bu ilmin de insanlara verdiği bir fazilet olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.³⁵²

Bütün ilimler gibi kıyâfet ilmi de çeşitli kültürlerden beslenerek oldukça hacimli ve sağlam temeller üzerine oturmuş bir ilim olmuştur. Bu ilimden hareketle yazılan kıyâfet-nâmelerde, bu ilmin tarihî gelişimi anlatılmış ve bu ilimle ilgili bilgilerin gerçek olup olmadığı sorgulanmıştır. Ayrıca kıyâfet-nâmelerdeki konular, uzun yıllar boyunca işlenmiş ve bu türdeki eserler kültürümüzde çeşitli izler ve etkiler bırakarak günümüze kadar gelmiştir.³⁵³

Kıyâfet-nâmelerdeki bazı değerlendirmeler açıklanamasa da uzun tecrübe ve gözlemlerle söylenenlerin bazıları isabetlidir. Ayrıca en seçkin kıyâfet-nâmelerde de sonradan tam tersi ispatlanan veya tamamen yanlış olan değerlendirmeler de vardır. İnsanın bedeniyle ruhunun ilişkili olduğu görüşü, hem İslam dünyasında hem de Batı’da ilgi uyandırmış, son yüzyıllarda el yazısından karakter tahliliyle psikolojinin fizyotipoloji dalı ve tıbbın bazı dallarında psikiyatrik teşhis ve tedavi alanlarında kullanılmaya başlanmıştır. Bu görüş, hukukta da kriminoloji biliminin doğuşunda rol oynamış; Lombroso’dan itibaren özellikle ceza hukukunda da önem kazanmıştır.³⁵⁴

Kıyâfet-nâmeler, çağlarının ve ait oldukları Osmanlı toplumunun insanının estetik görünümüyle ilgili ölçü ve değerleri, güzellik anlayışını büyük ölçüde yansıtmaktadır.³⁵⁵ Toplumun genel eğilimleri, inanç ve dünya görüşü ve dönemin genel sosyolojik yapısıyla beslenmesi, halkın yaşadığı kültür dairesindeki ipuçları ile folklorik materyal niteliği taşıması, bu türden eserlerin önemli yönlerindendir.³⁵⁶

Kıyâfet-nâmelerde beden yapısı ve bu yapıyla birlikte gittiği varsayılan karakter ve ahlâkla ilgili değer yargılarına yer verilmiştir. Bunun yanında kıyâfet-nâmelerin genel çizgiler içerisinde, konuya bakışlarında dinî etnoloji, folklor ve ruhbilimle benzeştiği ve birleştiği noktalardan söz edebiliriz. Kıyâfet-nâmelerin yazılış nedenini de bu bakımdan hem kişinin kendi kendisini ahlâklı insan olarak yetiştirmesi, hem de toplumsal ilişkilerin uyumlu bir düzeyde yürütülmesini sağlamaktır.³⁵⁷

³⁵² <http://www.sufiforum.com/viewtopic.php> (Erişim tarihi: 02.02.2015).

³⁵³ Türk, 10.

³⁵⁴ Mengi, “Kıyâfetnâme”, 513-514.

³⁵⁵ Abdülkadir Erkal, “Kıyâfet-nâmeler Üzerine”, *AÜ, TAED*, Erzurum 1999, S. 13, 222.

³⁵⁶ Türk, 11.

³⁵⁷ Erkal, “Türk Edebiyatında Hilye ve Cevrî’nin Hilye-i Çâr-yâr-ı Güzîn’i”, 13, 225.

Kıyâfet-nâme türündeki eserlerde söylenen hükümler, modern bilimde tamamen geçerli değildir. Bu türdeki eserlerde devrin folklor hayatı anlatılmış, Osmanlı kültür ve edebiyatı ayrıntısıyla verilmiştir.³⁵⁸

Hayyam PÜR, *Manzum Kıyâfet-nâmeler*, (LT), İst. Ü., EF, TDE Böl., İstanbul, 1941, İst. Ü TE Ktp., nr. 619.

Adil ERKAN, *Eski Türk Edebiyatında Kıyâfet-nâme*, (YLT), FÜ, SBE, İst., 2000.

Ali ÇAVUŞOĞLU, *Kıyâfet-nâmeler*, Akçağ Yay., Ankara, 2004.

Mine MENGİ, “Kıyâfet-nâmeler Üzerine”, *TDAY-Belleten*, Ankara, 1977, s. 299-309.

Mcdonald D. B., “Kıyâfet”, *MEB İslam Ans.*, İstanbul, 1977, C. 6, s. 775.

Atilla ÖZKIRIMLI, “Kıyâfet-nâme”, *TDE Ans.*, Cem Yayınları.

İskender PALA, “Kıyâfet-nâme”, *TDE Ans.*, C. 5, Dergâh Yay., İst., 1982, s. 339-341.

Abdülkadir ERKAL, “Kıyâfet-nâmeler Üzerine”, *AÜ, TAED*, Erzurum, 1999, S. 13, s. 217-225.

Mine MENGİ, “Kıyâfet-nâme”, *TDV İslam Ans.*, C. 25, Ank., 2002, s. 513-514.

Nurhan ATASOY, “Kıyâfet-nâmelerin Doğuşu ve Fenerci Mehmed Kıyâfet-nâmesi”, *www.osmanlımedeniyeti.com*, 2005, Erişim tarihi: 01.02.2015.

Müjgân ÇAKIR, “Kıyâfet-nâmeler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi”, *TALİD*, C. 5, S. 9, İstanbul, 2007, s. 333-350.

Ayşe BİLGİÇ, *Kıyâfet-nâmeler Üzerine Bir Araştırma*, (LT), GÜ, GEF, TDEE Böl., Ankara, 1987-1988.

Ali ÇAVUŞOĞLU, *Kültür Tarihimizde Kıyâfet-nâmeler (Kaynakları, Konuları ve Hükümlerin Değerlendirilmesi)*, (YLT), EÜ, SBE, Kayseri, 1996.

³⁵⁸ Bekir Çınar, “Niğdeli Visâlî ve Hamdullah Hamdi’nin Kıyâfet-nâmeleri Üzerine Bir İnceleme (An Examination On Physiognomies Of Niğdeli Visali And Hamdullah Hamdi)”, *Zeitschrift für die Welt der Türken (Journal of World of Turks)*, S. 4, No. 3, 2012, 308.

Gökhan TÜRK, *Anadolu Sahasına Ait Bir Kıyâfet-nâme Örneği Üzerine İnceleme*, (YLT), AMÜ, SBE, Aydın, 2007.

Kenan BOZKURT, *Kıyâfet İlmi, Türk Edebiyatında Kıyâfet-nâmeler ve Şa'bân-ı Sivrihisârî'nin Kıyâfet-nâmesi*, (YLT), DÜ, SBE, Diyarbakır, 2008.

1.13.1. Hamdullah Hamdi (15. yy.)

Hamdullah Hamdi'nin *Kıyâfet-nâme*'sinin yazılış tarihi belli değildir. Aruzun “Feilâtün//Mefâilün//Feilün” kalıbıyla yazılmış olan eser, 158 beyitten oluşur. Bu kısa mesnevinin baş tarafında bulunan ilk dört beyit hamdele, salvele ve naat içeriğinde söylenmiş beyitlerdir. Sonraki üç beyit içerisinde şair, bu mesneviyi Mevlânâ'nın emrine uyarak yazdığını bildirir. Onu takip eden üç beyitte ise, “Sûretler Beyânı ki Sîretlere Nişândur” başlığı ile şair, insanların sîrette bir, sûrette farklı yaratıldıklarına, sîretin sûrete nişan olduğuna işaret ederek asıl konuya geçer. Bu bölümde kişiler, dış görünüş, huy ve karakter olarak sırayla değerlendirilirler. İnsanların dış görünüşleriyle ilgili 26 başlıkta, bu dış görünüşlere dayanarak kişilik ve ahlâkî nitelikler belirlenmektedir. Eserde bu başlıklar altında bazı karakter tahlilleri yapılmıştır. Buna göre, renk, yanak, boy, ten, hareket, saç, baş, alın, kulak, kaş, göz, yüz, burun, ağız ses, gülmek, dudak, boyun, omuz, çene, sakal, bilek ve el, parmak, sırt, karın, baldır, ayak ve ökçe ile ilgili kıyâfet ilmi itibarıyla olumlu ve olumsuz özellikler kısaca anlatılmıştır.

Eserin “Beyân-ı Tasfîye” kısmında şair, “nefs-i emmâre, nefsi levvâme ve nefsi i mutmainne” den bahsetmiştir.³⁵⁹ Hamdullah Hamdi'nin *Kıyâfet-nâme*'sinde alışılmışın dışında “Şikâyet” başlığı altında dokuz beyitlik bir manzume vardır. Şair, burada zamane insanlarından yakınmıştır. Eserin sonundaki nasihat kısmında ise, kendine ve karşısındakine öğütler veren şair, birkaç münâcât beytiyle mesneviyi bitirir. Bu beyitlerde o, Tanrı'dan lütuf, fazilet, kerem, saadet ve inâyet dileyerek sözlerine son verir.³⁶⁰

³⁵⁹ KÜLEKÇİ, a.g.e., 2. C., (1999), s. 22.

³⁶⁰ Çınar, “Niğdeli Visâlî ve Hamdullah Hamdi'nin Kıyâfet-nâmeleri Üzerine Bir İnceleme, 303.

Evliya Çelebi'nin Ayasofya'da Altuntop altında yazıldığını belirttiği bu eser, türünün Türk edebiyatında bilinen ilk örneği olması ve Türkçe benzerleri arasında en tanınmış olma özelliği nedeniyle önemlidir.³⁶¹

İnsan vücudunun organlarını birkaç beyitte anlatarak her birinin özelliğine göre, insanların karakterlerine hüküm veren bu eser, küçük bir başlangıçtan sonra, bu organların görünüşlerine göre ne gibi ahlâkî özellikler ifade ettiğini anlatır. Doğu ve Türk edebiyatında bu konuda çok eser meydana getirilmiştir; fakat Hamdi'nin *Kıyâfet-nâme*'si, konusu bakımından halk arasında çok okunmuştur.³⁶²

Şairin en çok okunan eserlerinden biri olan *Kıyâfet-nâme*'nin yazma nüshaları çoktur. Hatta bu eserin Klasik edebiyatımızın en seçkin mesnevilerinden olan Yûsuf u Züleyhâ'dan bile daha çok rağbet görüp okunduğu söylenir. Bu durum, eserin edebî değerinden daha çok konunun ilgi çekiciliğinden kaynaklanır.³⁶³

Eserin dört nüshası tespit edilmiştir. Bunlar: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Böl., nu. 3613; İst. Ü. Ktp., TY. 1883/9; Millet Ktp., Ali Emirî Böl., nu. 563; Ankara Eski Eserler Ktp., nu. 1717'de bulunan nüshalardır.³⁶⁴

Hamdullah Hamdi, *Kıyâfet-nâme*, Süleymaniye Ktp. (Esad Ef.), No. 3613, yk. 4a.

Kıyâfet-nâme'nin tenkitli metni, bir inceleme ile beraber Âmil Çelebioğlu tarafından yayınlanmıştır.

Âmil ÇELEBİOĞLU, "Kıyâfe(t) İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Kıyâfet-nâmeleri", *AÜ, EFAD, (Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı)*, fas. II, S. 11, 1979, s. 305-348. (Aynı yazı için bkz. Âmil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB. Yay., İst., 1998, s. 225-262.)

Serpil BÜLBÜLÂN, *Hamdullah Hamdi ve Kıyâfet-nâmesi*, (LT), Ank. Ü., DTCF, Ankara, 1966-1967, AÜ DTCF Ktp. nr. 84.

Bekir ÇINAR, "Niğdeli Visâlî ve Hamdullah Hamdi'nin Kıyâfet-nâmeleri Üzerine Bir İnceleme (An Examination On Physiognomies Of Niğdeli Visali And

³⁶¹ Hatice Taştan, *Leylâ ve Mecnûn Mesnevilerinde Allah Korkusu (Hamdullah Hamdi ve Fuzûlî Örnekleri)*, (YLT), SÜ, SBE, Konya 2009, 45.

³⁶² as

³⁶³ as

³⁶⁴ Çakır, 304.

Hamdullah Hamdi)", *Zeitschrift für die Welt der Türken (Journal of World of Turks)*, S. 4, No. 3, 2012.

1.13.2. Erzurumlu İbrahim Hakkı (18. yy.)

Aruzun "Müfteilün//Fâilün" kalıbıyla ve mesnevi nazım şekliyle yazılmış olan eser, manzumdur ve şekil itibariyle küçüktür. İbrahim Hakkı'nın *Kıyâfet-nâme*'sinde, diğer birçok örneklerden farklı olarak, her organla ilgili hükümler verilirken, başlık konularak ayrıca organlar belirtilmemiştir. Beyitler arka arkasına devam eder. Eserde insanların fiziksel özellikleri, doğadaki varlıklara benzetilir. Fiziksel özelliklerin yanında psikolojik özellikler de incelenir. Edebiyatımızda önceleri bu konuda en tanınmış ve yaygın olan eser, Hamdullah Hamdi'nin eseriyle daha sonraları ise, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın eseri, halk arasında en meşhuru ve en yaygını olmuştur.³⁶⁵

KOMİSYON, *İbrahim Hakkı Hazretlerinin Bazı Manzumeleri ve Kıyâfet-nâme*, Pars Yay., Ankara, 1976.

Turgut Karabey, Erzurum'da İbrahim Hakkı ve *Kıyâfet-nâme*'siyle ilgili bir konuşma yapmıştır.

Turgut KARABEY, "İbrahim Hakkı'nın *Kıyâfet-nâmesi*", *İbrahim Hakkı'ya Anma Töreni*, Erzurum, 5 Temmuz 1985.

Coşkun, SELÇUK, "Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Kıyâfet-nâme*'si Çerçevesinde Hz. Peygamber'in Şemâli", *AÜ, İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu*, 26-28 Haziran 2006, Erzurum.

1.14. **LEYLÂ VÜ MECNÛN MESNEVİLERİ** [Ahmed-i Rıdvân, Ali Şir Nevâyî, Celâl-zâde Salih Çelebi, Edirneli Şahidî, Hamdullah Hamdi (15. yy.); Behiştî, Celîlî, Fuzûlî, Hakîrî, Kafzâde Fâizî, Sevdâyî, Lârendeli Hamdi (16. yy.)]

Leylâ vü Mecnûn Mesnevileri, Arap geleneğine bağlı olan, Arap edebiyatında çöl hayatı içerisinde doğmuş olmasına karşın Arap toplumundan daha ziyade İran ve Türk edebiyatlarında işlenmiştir. Başlangıçta *Leylâ vü Mecnûn Mesnevileri*, gerçek

³⁶⁵ <http://www.sufiforum.com/viewtopic.php> (Erişim tarihi: 02.02.2015).

aşkatan yola çıkılarak yazılmıştır. Daha sonraları ise beşerî aşktan ilahî aşka doğru yön değiştiren temalarda yazılmaya başlanmıştır. Bu özelliği ile de uluslararası bir özelliğe bürünmüştür. Türk edebiyatçıları da İran'dan aldıkları bu aşk hikâyesini daha derinleştirmişler, ona Türk dilinin imkânları ve tasavvufî inceliklerle ayrı bir kimlik kazandırmışlardır.³⁶⁶

Leylâ ve Mecnûn hikâyesinin kaynağı, Arap edebiyatıdır. H. 1. yy. da Âmirî kabilesinden Kays adındaki bir şairin amcasının kızı Leylâ için söylediği aşk şiirleri ve bu şiirlerin yorumlarıyla bunlara eklenen söylentilerden oluşmuştur. Bu rivayetin dışında Arap kaynaklarında Kays'la ilgili pek çok söylenti vardır. Arap edebiyatında da *Divan-ı Mecnûn u Leylî* adında birçok eser verilmiştir. 10. yy. dan sonra Arap edebiyatında yaygın olarak yazılan bu konudaki birçok hikâyeye hangi tarihte yazıldığı bilinmeyen Ebû Bekrini'l-Vâlibî'nin *Dîvân-ı Mecnûnı Leylâ* adlı eser kaynaklık etmiştir.

Arap edebiyatında doğan bu konuyu İran şairleri, daha ayrıntılı işlemişlerdir. Arap edebiyatında Leylâ ve Mecnûn konulu kısıyî ilk kez planlı bir hikâye şekline koyan Nizâmî'dir. Nizâmî'den sonra Emir Hüsrev, *Mecnûn u Leylî* adını verdiği mesnevisinde Nizâmî'yi izlemekle birlikte bazı yerlerini değiştirmiş, yeni motifler de eklemiştir. Nizâmî'deki derinlik onda yoktur. Mecnûn'un aşkı da ilâhî olmaktan uzaktır. Onun mesnevisi, asıl şiir ve sanat değeriyle ün kazanmıştır. Nevâyî ise, esasta Nizâmî'nin eserini izlemek ve Emir Hüsrev'den de faydalanmakla birlikte, konuyu hayli değiştirmiş, kendinden de birçok motif eklemiştir.³⁶⁷

Leylâ ve Mecnûn'un hikâyesi, hem mecaz ve mazmunlarda hem de mesnevilerde Türk edebiyatında çok ilgi görmüştür. Leylâ ve Mecnûn hikâyesini Türk edebiyatında ilk defa Gülşehrî anlatmıştır.³⁶⁸ Gülşehrî, 713/1313'te yazdığı Mantıku't-Tayr'ında, Allah'a karşı duyulan ve Allah'ın vücudunda "fâni ve müstehlik (fenâfillâh)" olmak amacını güden gerçek aşkı belirtmek için, Mecnûn'un efsaneleşmiş aşkını örnek gösterir. Mantıku't-Tayr'da o, Hüdhüd "ışkbazlık ve maşuk" tan bahsederken yetmiş

³⁶⁶ Muhammet Nur Doğan, *Fuzûlî Leylâ ve Mecnûn*, KTB Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri: 413, e-kitap, www.kulturturizm.gov.tr, s. 4.

³⁶⁷ A. Sırrı Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi*, TTK Yay., Ank., 1959, 93.

³⁶⁸ İskender Pala, "Leylâ ve Mecnûn", *TDV İslam Ans.*, İstanbul 2003, XVII, 161.

dokuz beyit halinde Leylâ ve Mecnûn'un hikâyesini özetler.³⁶⁹ Âşık Paşa, Garib-nâme'de (730/1330) otuz beyitle aynı konuyu anlatır. Daha sonra ise, temsîlî bir hikâye olarak Leylâ ve Mecnûn'un aşkından eserlerinde bahseden şairler olmuştur (mesela; Şemseddin Sivasî, İbretnümâ ve Mir'atü'l-ahlâk; Nail, Tuhfe-i Dilkeş; Şeyh Galib, Divan).³⁷⁰

Türk edebiyatında da bu hikâye, pek çok şair tarafından ele alınıp yazılmıştır. Edebiyatımızda bir bütün olarak mesnevi halinde, ilk defa Sultan Cem'in şairlerinden Edirneli Şâhidî tarafından kaleme alınmıştır. Türk edebiyatının en uzun *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi de budur. İkinci olarak da Ali Şir Nevâyî tarafından Arap edebiyatındaki adıyla *Mecnûn u Leylî* olarak yazılmıştır. Bunlardan başka 15. yy. da Behişfî, Hamdullah Hamdi, Ahmed-i Rıdvân, Kadimî ve Celîlî, 16. yy.da Sevdâyî, Hakîrî, Fuzûlî ve Celâl-zâde Sâlih, 17. yy.da Kafzâde Fâizî, 18. yy.da ise, Urfî (Örfî Mahmud Ağa) ve Andelibî adlı şairler bu konuyu nazmetmişlerdir.³⁷¹

Leylâ ve Mecnûn mesnevilerinin çeşitli yazılış amaçları bulunmaktadır. Bu amaçlar; aşkın üstünlüğünü ve gücünü göstermek; toplumsal baskılardan uzak bir şekilde aşkın yaşanması göstermek, insanın olgunlaşma süreci belirtmek ve yaşamda sorunlardan kurtulmanın yollarını göstermek şeklinde sıralanabilir. Ayrıca eserde geçen hikâyelerde ve kıssalarda deneyimlerin insanlara olan etkileri, aşk karşısında insanların çaresizliğinden, aşkın ilâhîliği gibi konulara da değinilmiştir.³⁷²

Özellikle Nizâmî ve Fuzûlî'nin eserleri olmak üzere genel itibariyle *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesi, pek çok dile çevrilmiş, Avrupa edebiyatlarındaki "Romeo and Juliet", "Tristan et Yseult" gibi aşk klasikleri arasına girmiştir. Azerbaycan'da anlatılan *Leylâ ve Mecnûn* adındaki halk hikâyesinin konusu bazı yönlerden *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesine benzer. *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesinin Türk halk edebiyatındaki varyantı ile bunun *Hikâye-i Leylâ ile Mecnûn* başlıklı mensur şekilde matbu nüshaları vardır. Zaman içinde Karagöz oyunları arasına da giren bu eser, Fuzûlî'nin mesnevisine benzer.³⁷³

³⁶⁹ Rıfat Kütük, *Lârendeli Hamdi'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, (DT), AÜ, SBE, Erzurum 2002, 15.

³⁷⁰ Pala, "Leylâ ve Mecnûn", 161.

³⁷¹ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, II, 194.

³⁷² Zülfü Güler, "Leylâ ve Mecnûn'da Evlilik ve Aile Teması", *FÜ, SBD*, Elazığ 1999, 9(1), 101.

³⁷³ Pala, "Leylâ ve Mecnûn", 161.

Divan edebiyatındaki diğer mesnevilerin içerisinde *Leylâ ve Mecnûn*'larda sosyal hayat konuları çok daha azdır. Buna rağmen mesnevideki kahramanların hikâyede birer yaşantıları; birbirleriyle ilişkileri, yani bir sosyal çevreleri vardır. *Leylâ ve Mecnûn*'daki bu çevre, Yûsuf u Züleyhâ, Hüsrev ü Şirin gibi hikâyelerdekinden daha dardır. Çoğunlukla ana-baba-evlat, karı-koca arasında kalan sosyal çevreye bazen birkaç şahıs daha karışır. Eserde zaman zaman da genel olarak kabile halkından bahsedilir³⁷⁴

İsimleri geçen bu sanatçıların yanında, ayrıca Türk edebiyatında *Leylâ vü Mecnûn* yazan diğer şairler de tarih sırasıyla şöyledir: XV. yy.: Ahmed Paşa, Behiştî, Hayatî, Necatî, Çakerî Sinan; XVI. yy.: Hayâlî, Larendeli Hamdi, Ârif, Sâlih, Halîfe, Halîlî, Sinan Çelebî, Mahvî, Muhyî, Zamîrî, Atâyî; XVII. yy.: Fa'izî, Rıf'atî; Andelib; XIX. yy.: Nâkâm.³⁷⁵

Leylâ ve Mecnûn'u olan XV. yy. şairlerinden Ahmed Paşa, Necâtî Bey, Çâkerî Sinan ve Abdülvehhâb Hayâlî'nin eserleri, kaynaklarda geçer; ancak bu eserler ele geçmemiştir.³⁷⁶

Hem Arap ve Fars edebiyatlarında hem de Türk edebiyatında birçok şairin işlediği bu konunun birbirinden bazı farklılıkları olsa da temel olayların gelişiminde, başlangıç ve sonuçta farklı olmadığı görülür.³⁷⁷

Leylâ ve Mecnûn mesnevileri üzerine pek çok tez ve bilimsel çalışma yapılmış müstakil eserler yayımlanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Muhammed VELED, *Leylâ vü Mecnûn*, İstanbul Âlem Matbaası, İstanbul, 1893.

Hamid ARASLI, *Leylâ ve Mecnûn*, Bakü, 1958.

Agâh Sırrı LEVEND, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1959.

As'ad E. KHAİRALLAH, *Love, Madnes and Poetry: An Interpretation of the Mağnûn Legend*, Beirut, 1980.

A. MİQUEL- P. KEMP, *Majnûn et Laylâ: L'amourfou*, Paris, 1984.

³⁷⁴ Güler, 102.

³⁷⁵ Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 15.

³⁷⁶ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 262.

³⁷⁷ Kulekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, 201.

NİZÂMÎ, *Leylâ ile Mecnûn*, (Çev.) Ali Nihat Tarlan, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay., Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, İst., 1985.

Etibar İBRAHİMOVA, *La u li va Majnun*, Taşkent, 1991.

Hasibe MAZIOĞLU, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, TDK Yay., Ank., 1997.

Mehmet KAHRAMAN, *Leylâ ve Mecnûn Romanı: Dâstân-ı Leylî vü Mecnûn*, Ankara, 2000.

İlhan GENÇ, *Leylâ ile Mecnûn'un İki Şairi Fuzûlî ve Sezai Karakoç*, Şule Yay., İstanbul, 2005.

Agâh Sırrı LEVEND, "Bilinmeyen Eski Eserlerimizden: Leylâ ve Mecnûn'lar", *TD*, C. 1, S. 5, Şubat 1952, s. 256-260.

Agâh Sırrı LEVEND, "Türk Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Yazan Şairler", *TDAY-Belleten*, Ank., 1957, s. 105-113.

Hamid ARASLI, "Leylî ve Mecnûn Hakkında", *TDAY Belleten*, s. 17-39, Ank., 1958.

Mustafa KUTLU, "Leylâ ve Mecnûn", *TDE Ans.*, C.6, Dergâh Yay., İst., 1986.

Yavuz AKPINAR, "Leylî Mecnûn", *TDE Ans.*, C. VI, 1986, s. 92-93.

Ahmed ATEŞ, "Leylâ ile Mecnûn", *MEB İslam Ans.*, C. 7, İst., 1988, s. 53-55.

Zülfü GÜLER, "Leylâ ve Mecnûn'da Evlilik ve Aile Teması", *Fırat Ü.*, *SBD*, C. 9, S. 1, s. 101-128, Elazığ, 1999.

İskender PALA, "Türk Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn", *TDV İslâm Ans.*, C. 27, Ank., 2003, s. 161.

İsmail DURMUŞ, "Leylâ ve Mecnûn", *TDV İslam Ans.*, C.27, Ankara, 2003.

İskender PALA, "Leylâ ve Mecnûn", *TDV İslam Ans.*, C. 27, s. 161, İst., 2003.

Nermin İŞERİ (PEKİN)-M.KUTLU, "Leylâ vü Mecnûn", *TDE Ans.*, C. VI, s. 90-92.

Yusuf ÇETİNDAG, "Leylâ ile Mecnûn Mesnevilerinin Temel Motifler Açısından Karşılaştırılması", *Ayla Demiroğlu Kitabı*, Kutup Yıldızı Yay., İst., 2006.

Hüseyin AYAN, “Fuzûlî’ye Göre Mecnûn’un Eğitimi”, *TS*, S. 4/7, Güz 2009.

Hamit ARASLI, “Leylî ve Mecnûn Hakkında”, *TDAY Belleten* 1958, s.17-20.

Mustafa AYYILDIZ, “Modern Anlatı Tekniği Açısından Leylâ vü Mecnûn Mesnevisine Bir Yaklaşım”, *DD*, Mart 1995, S. 65.

Yunus GÜNEŞ, *Anlatım Resimleri Leylâ ile Mecnûn Ferhat ile Şirin Taş Baskıları*, (YLT), MSÜ, SBE, İst., 1988.

Ebru ŞENOCAK, *Leylâ ile Mecnûn Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, (YLT), Fırat Ü., SBE, Elazığ, 2000.

Nurgül KARAYAZI, *Fuzûlî’nin “Leylâ ve Mecnûn” unda Tasavvufî Kavram ve Unsurlar*, (YLT), MÜ, SBE, İstanbul, 2007.

Ali Nihad TARLAN, *İslam Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi*, (DT), İst. Ü., TAM, nr. 1, İstanbul, 1922.

Zülfü GÜLER, *Leylâ ile Mecnûn*, (DT), 2 C., AÜ, SBE, Erzurum, 1982.

Cafer SÜLEYMAN, *İslam Edebiyatında Leylî ve Mecnûn Mesnevisi*, (DT), İst. Ü., SBE, İstanbul, 1992.

1.14.1. Ahmed-i Rıdvân (15. yy.)

Leylâ vü Mecnûn’u Nizâmî, başlı başına bir mesnevi olarak ilk kez yazmıştır. Eserin bu konudaki ilk mesnevi olması ve şairin konuyu başarılı işleyişinden dolayı Nizâmî’nin eseri, İran ve Türk edebiyatlarında çok etkilidir. Anadolu dışından Ali Şir Nevâyî de *Leylâ vü Mecnûn* eserini yazan Türk şairlerindendir. Anadolu’da ise, Ahmed-i Rıdvân’dan önce Şâhidî ve Hamdullah Hamdi’nin *Leylâ vü Mecnûn* yazdıkları kesindir.³⁷⁸

Ahmed-i Rıdvân, ilk mesnevisi olan İskender-nâme’yi 1499’da, üçüncü mesnevisi olan Hüsrev ü Şirin’i 1502’de yazdığına göre *Leylâ vü Mecnûn*’u 1499-1502 yılları arasında yazmış olmalıdır. Bu tarihler dikkate alındığında eserin II. Bayezid’e sunulduğu düşünülebilir.

³⁷⁸ Karadeniz, 8.

Ahmed-i Rıdvân'ın *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin tek yazması bilinir ve bu yazmanın da bazı sayfalarının eksik olduğu görülür. Yazmanın yaprak sayısının 200 kadar olduğu tahmin edilmektedir. Baştan ve sondan eksik olan yapraklar, eserin telif tarihini, “sebeb-i telif bölümü” nü ve sunulduğu kişiyi tespit etmeyi çok zorlaştırır. Rıdvân, *Leylâ vü Mecnûn*'u “Mefâ'ilün//Mefâ'ilün//Fe'ûlün” kalıbıyla yazmıştır.³⁷⁹ AÜ, SÖ Bölümü Ağâh Sırrı Levend Kitapları No: 414'te bulunan nüsha, 11 satırdan oluşmuş harekeli iri nesih yazıyla yazılmıştır. Ancak baştan, sondan ve ortadan bazı yapraklar eksiktir.³⁸⁰

Ahmed-i Rıdvân, *Leylâ vü Mecnûn*, AÜ Ktph., SÖ Böl., ASL Ktp. No: 414.

1.14.2. Ali Şir Nevâyî (15. yy.)

Nevâyî'nin bu mesnevisini 1484'te yazdığı tahmin edilir. Nizâmî ve Emir Hüsrev Dihlevî'nin aynı isimdeki mesnevilerine cevap olarak yazılan eser, “Mefûlü//Mefâ'ilün//Fe'ûlün” vezniyle yazılmıştır.³⁸¹ *Leylâ vü Mecnûn*'u hamsesinin üçüncü mesnevisi olarak yazan Nevâyî, eserin giriş bölümünde aşktan ve Mecnûn'un hallerinden söz ettikten sonra kendisinden önce hikâyeyi kaleme alan Nizâmî, Hüsrev ve Süheylî'nin isimlerini söyler.³⁸²

Ali Şir Nevâyî'nin hamsesi *Leylâ vü Mecnûn*'u, otuz sekiz bölüm ve 3622 beyitten oluşur. Ayrıca da basılan bu eserin pek çok nüshası vardır.³⁸³ Nevâyî, eserinin “Hâtime” bölümünde Türkçenin Farsçadan geri kalmadığını vurgular. Türk'ün güzel ve temiz tabiatlı bir millet olduğu görüşünü ileri sürerek hikâyeyi yazma nedenini belirtir.³⁸⁴

Nevâyî, bu eseriyle Türkçe ile çok iyi bir edebî eser vermeyi amaçlamıştır. Bu yönüyle, Nevâyî genç edebiyatçıları, Farsçanın resmî dil olarak hüküm sürdüğü, Fars edebiyatının Mevlânâ Câmî ile zirveye ulaştığı bir dönemde Türkçe eserler yazmak

³⁷⁹ Karadeniz, 8.

³⁸⁰ Kütük, *Lârendeli Hamdi'in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 26.

³⁸¹ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, II, 201.

³⁸² Kütük, *Lârendeli Hamdi'in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 21.

³⁸³ Pala, “Leylâ ve Mecnûn”, 161.

³⁸⁴ Kütük, *Lârendeli Hamdi'in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 22.

konusunda kaleme aldığı eserle cesaretlendirmiştir. Bu açıdan Nevâyî'nin eseri Türk kültürü ve edebiyat tarihi ve hayatı açısından önemli bir yer tutar.³⁸⁵

Ülkü ÇELİK, Ali Şir Nevâyî, *Leylî vü Mecnûn*, TDK Yay., Ankara, 1996.

1.14.3. Celâl-zâde Salih Çelebi (15. yy.)

Eser, Nuri Osmanîye Kütüphanesi'nde 3846 numarada ve AÜ Ktph. ASL kitapları arasındadır. Bu nüshalar üzerinde yüksek lisans tezi hazırlayan Rıfat Kütük³⁸⁶ün tespitine göre eser, toplam 2373 beyittir. “Feilâtün//Mefâilün//Feilün” kalıbıyla yazılmıştır. Şair, eserin sonuna eklediği bir kıtada mesneviyi kırk iki günde ve 962/1556'da yazdığını bildirir. Eserin başında mesnevi ve kaside tarzında iki tevhid, naat, miraç ve kaside tarzında ikinci bir naat, Çehâr-ı yâr için manzume ve sebep-i telif bulunur. Bölüm başlıkları Türkçe yazılmıştır. Şair, sebep-i telifte *Leylâ vü Mecnûn*'u oğlunun ölümü üzerine ve Hâtîfî'nin eserini esas kabul ederek kaleme aldığını bildirir.³⁸⁷

Şair, ayrıca Hüsrev-i Dihlevî'den de faydalanmıştır. Oğlunun ölümüne duyduğu derin acı nedeniyle 40 günde kaleme alınan eser, konu itibarıyla değil, dil ve duygusallık bakımından orijinallik gösterir. Mesnevîde *Leylâ* ile *Mecnûn* arasındaki gerçek aşk anlatılmıştır. Buna rağmen Sâlih Çelebi'nin de diğer bazı *Leylâ vü Mecnûn*larda olduğu gibi bazen *Mecnûn*'u tasavvufî bir kahraman olarak gösterme çabası içerisinde olduğu dikkati çeker. Hatta bu durum, mesnevinin bazı bölümlerinde *Mecnûn*'la aynileşmeye kadar varan bir çaba olarak kendini gösterir.

Rıfat KÜTÜK, *Celâl-zâde Sâlih Çelebi, Leylâ vü Mecnûn [Tenkidli Metin-İnceleme]*, (YLT), AÜ, SBE, Erzurum, 1995.

1.14.4. Edirneli Şahidî (15. yy.)

Mecnûn u Leylî adını taşıyan eseri, aynı zamanda “Gülşen-i Uşşâk” diye de bilinir. Şair, eserin sonundaki “Hâtîmetü'l-Kitâb” kısmında söylediği şu beyitlerde:

³⁸⁵ Kütük, *Lârendeli Hamdî'in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 20-21.

³⁸⁶ Rıfat Kütük, *Celâl-zâde Sâlih Çelebi, Leylâ vü Mecnûn [Tenkidli Metin-İnceleme]*, (YLT), AÜ, SBE, Erz, 1995.

³⁸⁷ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, 220.

“Bunuñ kim ‘ışkile oldı nızāmu
Dinildi Gülşen-i ‘Uşşāk nāmı

Hevā bu gül-şeni ki’tdi mu‘aṭṭar
Göründi ḥatm-ı tārīhine mazhār

Eger bu ad virmezse tesellî
Laḳabdur diyeler Mecnûn u Leylî”

Şâhidî, mesnevisini 883/1478 yılında tamamladığını ve adını Gülşen-i Uşşāk koyduğunu, ikinci bir ad olarak da *Mecnûn u Leylî* adının verilebileceğini bildirir. Ve yine bu kısımda eserini Konya’da bitirdiği zaman yaşının elliye yaklaştığını yazar. Şehzâde Cem adına kaleme alınan eser, “Mefâilün//Mefâilün//Feûlün” vezniyle yazılmıştır.³⁸⁸

Genellikle Edirneli Şâhidî’nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi, 6446 beyit olarak ifade edilmektedir. Ancak ilgili eserin mevcut nüshalarında hem eksik beyitlerin olduğu, hem de her birinde, bir diğerinde olmayan beyitlerin mevcut olduğu belirlenmiştir. Bu eksikliklere bakılarak eserin 5560 beyit olduğu sonucuna varılmıştır.³⁸⁹

Eserin başında tevhid, ikinci bir tevhid kasidesi, tevhidin mertebeleri, taklidî, aklî, naklî, aynî, ef’alî ve zâtî gibi tevhidle ilgili manzumelerden sonra, münâcât ve naat ile ikinci bir naat kasidesinin sonunda:

“Ey fahr-ı ḥalḳ Şâhidî cürmile bî-‘amel
Geldi ḳapuña müflis ü giryân bî-nevā”

beytiyle adını söyleyip şefaât dileyerek Sultan Cem’in medhine geçiyor. Sebeb-i te’lifte Şeyhî ve Ahmed Paşa’nın takdir ümidleriyle hâtif-i cândan gelen bir ses duyarak Nizâmî’nin yolunda Türkçe bir *Leylâ vü Mecnûn* yazmaya başladığını belirterek “matla-ı dasitan” başlığıyla asıl esere geçer.³⁹⁰

Şâhidî’nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinde aşk (ışk) metaforu ile anlatılmaktadır. Aynı zamanda bu eser, dil açısından sade ve analım açısından zengindir. Eserde şair

³⁸⁸ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, II, 195.

³⁸⁹ Nazire Erbay, “Fuzûlî Gazellerinin Bilinmeyen Bir İlham Kaynağı: ‘Cem Şâiri’ Edirneli Şâhidî”, A.Ü., TAED, S. 47, Erzurum 2012, 110.

³⁹⁰ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, II, 195.

aşk konusuna genellikle pek çok yer de değinmektedir. Eserde beşeri aşk ilahi aşka dönüşür. Böylece tasavvufi aşka ilişkin anlatımda bir atış söz konusudur. Şaire göre her iki dünya da da var olmanın anlamı “aşk” ile dir.³⁹¹

Şair, Mecnûn’u fantastik bir kahraman olarak gösterirken aynı zamanda onun bir beşer olduğu gerçeğini de okuyucuya aktarır. Mecnûn, Leylâ ile aşkını yaşarken dokunulabilen, konuşulabilen gerçek bir insandır. Öte yandan şair, Mecnûn’un aşkında var olan tasavvufî boyutu değişik kavram ve olgularla ele alır. Şairin “ikilikteki teklik” fikrini mesnevisinde sık sık tekrarlaması buna bir örnektir.³⁹²

Bu eser, Anadolu’da yazılan ilk Leylâ vü Mecnûn mesnevisidir. Tüm bunlara ek olarak, eser diğer şairlerin eserleri ile de karşılaştırılabilir. Bu noktada eser, Ali Şir Nevâî, Bihiştî, Hamdullah Hamdi, Ahmed-i Rıdvân, Celîlî, Sevdâyî, Hâkirî, Fuzûlî, Larendeli Hamdi, Salih Çelebi, Halîfe, Atâyi, Fâizî, Örfî, Andelip, Nâkâm gibi şairlerin kaleme aldıkları *Leylâ vü Mecnûn* mesnevilerinin en hacimli si olma özelliğini göstermektedir.³⁹³

Edirneli Şâhidî’nin *Leylâ vü Mecnûn (Gülşen-i Uşşâk)* mesnevisi, hem kültürel hem de tarihsel açıdan büyük öneme sahip bir eserdir. Tarihsel açıdan bakıldığında ise Şâhidî, Doğu kültüründe önemli bir yeri olan Leylâ vü Mecnûn kisasını Anadolu’da ilk kez düzenli bir olay örgüsü içinde, ilham kaynaklarını da değerlendirerek beyit sayısı en uzun olarak yazmıştır. Kültürel açıdan bakıldığında ise, eser içersinde kültür çeşitliliğini, Osmanlı şiirinin zenginliğini yakından tanımayı, anlamayı ve tanıtmayı içermektedir.³⁹⁴ Bu mesnevinin konuyu ele alıp işleme, tasavvûfî bakışı geliştirme, dil ve anlatım yönlerinden Fuzûlî’yi etkilediği ve ona ilham kaynağı olduğu dikkati çeker.³⁹⁵

Edirneli Şâhidî’nin eseri *Leylâ vü Mecnûn (Gülşen-i Uşşâk)* mesnevisinde yer alan bazı gazellerinin 16. yy. şairlerinden Fuzûlî’nin, Divan’ında yer alan gazellere ve aynı adlı mesnevisindeki bazı gazellere ilham kaynağı olmuştur. Ek olarak Fuzûlî’ye ilham kaynağı olan Edirneli Şâhidî’nin *Leylâ vü Mecnûn (Gülşen-i Uşşâk)* mesnevisinde yer alan bazı gazellerin, Fuzûlî’nin şiirine zemin hazırlama özelliğinin

³⁹¹ Erbay, 116.

³⁹² Erbay, 117.

³⁹³ Erbay, 109.

³⁹⁴ Erbay, 110.

³⁹⁵ Erbay, 116.

yanında seçilen kelimeleri, dili, kafiyesi ve redifî ile neredeyse birebir aynı olduğu tespit edilmiştir.³⁹⁶

Şâhidî, eserini oluştururken Nizâmî'nin eserini örnek olarak almakla birlikte Hüsrev'in eserinden de faydalanmıştır. Şâhidî'nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi, klasik edebiyat çerçevesi içinde, konuya girişler, tasvirler, hikâyeyi anlatış tarzı ve tipleri belirtme şekliyle tam bir hikâyeye karakteri taşır. Şâhidî, eserine başından sonuna kadar tasavvufî bir hava vermiştir. Yaklaşık 18 varak tutan baştaki tevhid ve naatlar, onun samimi inancını gösterir. Şâhidî, ezserinde Mecnûn'u bir ermiş gibi gösterir.³⁹⁷

Mesnevinin bilinen üç nüshası vardır: **1. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2875:** Nüsha, 19 yaprak ve 15 satırdır. İstinsah tarihi, 881/1476'dır. Müstensihî Cafer'dir. 1a'da Gülşen-i 'Uşşâk olarak eserin ismi, "Leylî vü Mecnûn-ı Şâhidî ki nevâdirâtındandır." notu ve doğum tarihleri bulunur. **2. Paris, Bibliothek National, An Fon. No.: 333:** Nüshanın fotokopisi AÜ Ktp., SÖ Bölümü, ASL Kitapları 635 F8'de bulunur. 171 yaprak ve 17 satırdan oluşan nüshanın istinsah tarihi, müstensihî, 1a'da "Hezâ Kitâb-ı Leylâ Mecnûn", 171a'da ise, "Leylî Mecnûn-ı Şâhidî, aded-i ebyât 6446" notu vardır. **3. 9 Eylül Ü. İlâhiyat Fak. Ktp. Nr. 23317'deki nüsha'yla ilgili elde edilen bilgi, talik hatla yazıldığı ve 189 yapraktan meydana geldiğiyle sınırlıdır.**³⁹⁸

Hanife Koncu ise, daha sonra eserin Konya Hayra Hizmet Vakfı Kütüphanesi'nde bulunan bir nüshasını tanıtmıştır.

Hanife KONCU, "Şâhidî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi ve Bilinmeyen Bir Nüshası", *Bir*, nr. 6, 1996, s. 137-143.

Nazire Erbay, Edirneli Şâhidî'yi anlattığı bir makalesinde onun *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi hakkında bilgi vermiştir. Daha sonra yayınladığı bir eserinde ise, Erbay, tamamen onun bu mesnevisini işlemiştir.

Nazire ERBAY, "Fuzûlî Gazellerinin Bilinmeyen Bir İlham Kaynağı: 'Cem Şâiri' Edirneli Şâhidî", *A.Ü., TAED*, S. 47, Erzurum, 2012, s. 107-118.

³⁹⁶ Erbay, 110.

³⁹⁷ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 262.

³⁹⁸ Kütük, *Lârendeli Hamdî'in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 19-20.

Nazire ERBAY, *Edirneli Şâhidî: Leylâ vü Mecnûn (Gülşen-i Uşşâk) Mesnevisi*, Edirne Valiliği Kültür Yay., Edirne, 2014.

1.14.5. Hamdullah Hamdi (15. yy.)

Şairin *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisi, gerek XV. yy. Osmanlı toplumuyla olan ilişkisi, gerekse bu asır Türkçesinin özelliklerini yansıtmaları bakımından önemle üzerinde durulması gereken bir eserdir. Hamdi, bu hikâyeyi yorumlarken ve hikâyenin çatısını kurarken, Sünnî İslam anlayışına uygun bir felsefî görüş ile Osmanlı toplumunun ahlâk anlayışı, gelenek ve inanışlarıyla beslenmiş bazı prensipleri hareket noktası olarak almıştır, mesnevi, bu asırda Anadolu sahasında yazılan *Leylâ ve Mecnûn*’lardan her bakımından üstün kabul edilir. Bu eser, Fuzûlî’nin eseri gibi sanat yönünden güçlü bir eser olmamakla birlikte, her şeyden önce Türk dilinin gelişmekte olduğu bir devri aksettirmesi bakımından önemlidir. Beşi yurt içinde dördü de yurt dışında olmak üzere toplam dokuz yazma nüshası vardır.³⁹⁹

Varak ve satır sayısına göre 4080 beyit olan eser, “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” vezniyle yazılmıştır. Mesnevinin sonundaki:

“Tokuz yüz beşde bu nazm-ı cevahir
Bihamdi’llâh Hamdi oldu âhir”

beytinden anlaşıldığına göre 905/1499’da yazılmıştır.⁴⁰⁰

Hamdi’nin eserinde klasik mesnevi düzenine uygun olarak münâcât, naat ve miraciye bulunurken padişaha veya herhangi bir devlet büyüğünü yazılmış kaside ve “sebeb-i telif” kısmı yer almaz. Bununla beraber hikâyeye girmeden önce “Der Sıfat-ı Temsîl” başlığı altında söylediği beyitler ve buna bağlı olarak “Der Sıfat-ı Hikâyet-i Har” başlığı altında anlattığı duruma uygun hikâyeye bir nevi sebeb-i telif sayılabilecek türdendir. Bu başlıklar altında Hamdi, gerçek aşkın içeriği ve önemi üzerinde durur. Meczâî aşkı gerçek aşka bir köprü olarak kabul eder. Ona göre aşk ateşine sahip olmayan kişi, akılsız eşek gibidir.⁴⁰¹

³⁹⁹ Taştan, 47.

⁴⁰⁰ Kulekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, II, 204.

⁴⁰¹ Kütük, *Lârendeli Hamdi’in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 24.

Eserde başta tevhid, naat, münâcât, “der sıfat-ı Kasım Envar, der sıfat-ı şeb ü kevâkib râ, der sıfat-ı temsil, der sıfat-ı hâr” başlıklı manzumelerden sonra “der peydâ-şoden-i Mecnûn ve ahvâl-i peder” başlığı altında asıl hikâyeye girilir.⁴⁰²

Hamdi’ nin bu eseri yazarken İranlı şairlerden Câmi, Nizâmî ve özellikle Hatîfî’den etkilendiği görülmüştür. Eser edebî değer bakımından Yûsuf u Züleyhâ ile kıyaslanamayacağını; fakat zamanındaki gelenek görenek ve adetleri yansıtmaları ile kıymetli dil malzemesine sahip olması açısından önemlidir. Fuzûlî’nin eseri yazıldıktan sonra Hamdi’nin aynı konulu mesnevisi tamamen unutulmuştur. ASL⁴⁰³, Fuzûlî’nin Hamdi’den etkilendiğini söylemiştir.⁴⁰⁴

Eser, yazarın Yûsuf u Züleyhâ adlı eseri kadar ilgi görmemiştir. Ancak bu eser, Türk edebiyatındaki ilk *Leylâ ve Mecnûn* mesnevilerindendir. Hamdullah Hamdi, Nizâmî’nin eserini örnek almış ve Hâtîfî’den çok faydalanmıştır. O, eserine tasavvufî bir özellik vermek istemiştir. Bununla birlikte eserde bazı küçük eklemelerle eserin bazı yerlerinde tercümeler vardır.⁴⁰⁵

Zülfü GÜLER, *Hamdullah Hamdi, Leylâ ve Mecnûn (İnceleme-Metin)*, (DT), AÜ, SBE, Erzurum, 1982.

1.14.6. Behiştî (16. yy.)

Behiştî’nin sadece iki manzum mesnevisine rastlanır. Bunlar, Heft Peyker ve İst. Ü. Merkez Kütüphanesi’nde tek nüsha olarak Ty. No: 5591 numarada kayıtlı olan *Leylâ vü Mecnûn*’dur.

Behiştî’nin *Leylâ vü Mecnûn*’u, Anadolu sahasında Şâhidî’nin eserinden sonra, Türkçe yazılmış ikinci *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisidir. Eserde bulunan ifadelerden, *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisini II. Bayezid tarafından bağışlanmak umuduyla ya da ona şükran ifadesi olarak, onun adına kaleme aldığı anlaşılır. Eserin yazıldığı tarih belli değildir. Ancak eserdeki bazı beyitlerden Behiştî’nin Molla Câmi’nin 889/1484’te yazdığı *Leylâ ile Mecnûn* mesnevisini gördüğü anlaşılır. O halde Behiştî’nin, eserini bu tarihten sonra yazdığı tahmin edilir. Yine şairin II. Bayezid’e sunduğu bu eserin

⁴⁰² Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, II, 204.

⁴⁰³ Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi*, 173-174.

⁴⁰⁴ Taştan, 47.

⁴⁰⁵ Taştan, 37.

Hâtime'sinde padişah'tan uzak bulunduğunu yana yakıla dile getirmesi, onun bu eserini henüz affedilmeden önce yazdığının işareti sayılabilir. Şair, eserin sebep-i telif bölümünde eserini yazma sebebini açıkça söylememiş, yalnızca “bir benzeri olmayan çok başarılı bir eser yazma isteğini” dile getirmiştir.⁴⁰⁶ 912/1506'da yazılan, 1995 beyit olan⁴⁰⁷ ve yirmi iki bölümden meydana gelen *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi, “Mef'ûlû//Mefâ'ilün//Feûlün” veznindedir.⁴⁰⁸ Bu mesnevi üzerinde 1951'de Rezan İlder Türkiyat Enstitüsü'nde bitirme tezi, Zeynelabidin Aygün ise 1999'da ÇÜ SBE'nde doktora tezi olarak birer çalışma yapmışlardır.

Rezan İLTER, *Behiştî ve Leylî vü Mecnûn'u*, (LT), İst. Ü., EF, Türkoloji Böl., 309+115s., T-386, İstanbul, 1951.

Zeynelabidin AYGÜN, *Behiştî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, (DT), ÇÜ, SBE, Adana, 1999.

1.14.7. Celîlî (16. yy.)

919/1514 yılının Ocak ayında Edirne'de tamamlanan bu mesnevi, Celîlî'yi şöhrete kavuşturan eserlerindendir. Celîlî :

“Ebyâtı sumâr ey güher-senc

Oldı iki bin sad u çihil-penç”

sözleriyle beyit sayısının 2145 olduğunu söylemektedir; ancak Prof. Dr. Hüseyin Ayan'ın araştırmasına göre eser, 2116 beyitten oluşmuştur. Bu eser, “Mef'ûlû//Mefâ'ilün//Feûlün” veznindedir. Şair, eserin bölüm başlıklarını Farsça yazmıştır. Ayrıca bu eser, iki tevhid, bir münâcât, bir naat ve Yavuz Sultan Selâm'e söylenmiş bir medhiyeden sonra başlar. Celîlî'ye göre, eseri değerlidir ve şair, esas amacının “Penc-Genc” i tamamlamak olduğunu ifade etmektedir. Celîlî'nin bu eseri, Fuzûlî'yi etkilemiştir. Öte yandan eser, Nevâyî, Hamdullah Hamdi ve Fuzûlî'nin aynı adı taşıyan mesnevilerinden, beyit sayısı bakımından küçüktür.⁴⁰⁹ Celîlî, *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesinin Fars dilinde pek çok üstat tarafından yazıldığını söyledikten sonra,

⁴⁰⁶ Kütük, *Lârendeli Hamdi'in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 23.

⁴⁰⁷ Zeynelabidin Aygün, *Behiştî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, (DT), ÇÜ, SBE, Adana 1999, 46.

⁴⁰⁸ Demirel, e-kitap, www.kulturturizm.gov.tr, s. 4.

⁴⁰⁹ Kazan, 7.

Türk dilinde bu hikâyeyi ilk defa yazanın kendisi olduğunu iddia eder.⁴¹⁰ Şair, mesnevinin sonunda Fars edebiyatında *Leylâ ve Mecnûn* yazan Nizâmî, Hüsrev, Câmî ve Hâtîfî'yi andıktan sonra kendisini Nizâmî'yi takip eden dördüncü kalem olarak tanıtır.⁴¹¹

Eserin bilinen tek nüshası, Bibliothèque Nationale'deki (nr. 364) külliyyatının 64b-128b varakları arasında bulunur.⁴¹² Nüshanın fotokopisi, AÜ Ktp., SÖ Böl., ASL Kitapları 640 F8'de bulunur. Bibliothèque Nationale'de bulunan bu nüsha, *Leylâ ve Mecnûn* ve diğer bir eseri olan *Hecr-nâme*'nin tek nüshası olması bakımından oldukça önemlidir.⁴¹³

Hüseyin AYAN, “*Hamidî-zâde Celîlî'nin Leylâ vü Mecnûn'u*”, AÜ, EFAD, F. 3, S. 16, s. 55-77, Erzurum, 1988.

Arzu ATİK, *Celîlî'nin Leylâ ve Mecnûn'u ve Nizâmî'nin Leylâ ve Mecnûn'u ile Karşılaştırma*, (DT), MÜ, SBE, İstanbul, 2009.

1.14.8. Fuzûlî (16. yy.)

Fuzûlî tarafından yazılan *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi, Türk edebiyatının klasik dönemindeki en güzel mesnevidir. Türkiye ve dünya kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası vardır. *Leylâ vü Mecnûn*, gerek Fuzûlî külliyyatı arasında gerekse müstakil olarak aynı zamanda en çok baskısı yapılan mesnevilerin başında gelir. *Leylâ vü Mecnûn*'un yeni harflerle iki baskısı, Necmettin Halil Onan (İstanbul 1935) ve Hüseyin Ayan (İstanbul 1981) tarafından hazırlanmıştır. Eser Almanca, İngilizce ve İspanyolca'ya da çevrilmiştir.⁴¹⁴

Türk edebiyatının en güzel *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi, aruzun “Mefûlû//Mefâilün//Feûlün” vezniyle yazılmıştır. 3098 beyit olan eserin içerisinde gazeller de yer alır.⁴¹⁵ *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi, 941/1535 tarihindeki Bağdat

⁴¹⁰ Kütük, *Lârendeli Hamdî'in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 29.

⁴¹¹ Kütük, *Lârendeli Hamdî'in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 30.

⁴¹² Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 365-366.

⁴¹³ Kütük, *Lârendeli Hamdî'in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 28.

⁴¹⁴ Abdülkadir Karahan, “Fuzûlî”, *TDV İslam Ans.*, İstanbul 1996, XIII, 244.

⁴¹⁵ Pala, “*Leylâ ve Mecnûn*”, 161.

fethinden bir yıl sonra yazılmış ve Bağdat ve Halep Valisi Veys ya da Üveys Paşa'ya sunulmuştur. Eser, manzum-mensur bir dibâce ile başlar. Fuzûlî, bu eserini yazma sebebini dibâcede yer alan ikinci kıtada açıkça ifade eder.⁴¹⁶ Fuzûlî bu eseri, beşerî aşktan ilâhî aşka geçişi anlatmak için yazmıştır.⁴¹⁷ Fuzûlî'nin mecazî dediği şey Leylâ değil, *Leylâ vü Mecnûn* hikâyesinin kendisidir. Fuzûlî'nin eserinde ve dibâce kısmında hikâyede, Leylâ'dan Mevlâ'ya geçildiğine dair hiçbir ifade veya ima yoktur. Aksine burada Leylâ'nın büyük bir hakikatin sembolü olduğu ve Mecnûn'un Leylâ'ya ulaşma amacındaki salık veya insan-ı kâmilin sembolü olduğu vurgulanmaktadır.⁴¹⁸ Fuzûlî, *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisini yazma gerekçesini bir sanat şaheseri ortaya koymak veya bir hikâye anlatmaktan çok gerçek aşkı ve ezeli güzelliği anlatarak gizli sırları ortaya çıkarmak şeklinde ifade etmiştir. Bunu yaparken tek beklentisi, Cenab-ı Hakk'ın izni ve yardımlarıyla amacına ulaşmak ve bu sayede Cenab-ı Hakk'a yakınlık kazanıp huzur bulmaktır.⁴¹⁹

Fuzûlî, eserinde “mecaz yolu” olarak nitelendirdiği edebiyat vasıtasıyla ilâhî hakikatleri ve sırları açıklamak istemiş, “Leylâ” ismi altında “Alah'ın sıfatlarını”, “Mecnûn” kimliği ile de “Allah'ı arayan ve ona ulaşma yolunda zorluklara katlanan insanı” ifade etmeyi amaçlamıştır. *Leylâ vü Mecnûn*, tasavvuf öğretisini kuru kuruya sunan didaktik bir eser değildir. O, beşerî bir aşkla ilâhî aşkın arasına lirizm dolu ruhunu büyük bir ustalıkla yerleştiren bir şaheserdir.⁴²⁰ *Leylâ vü Mecnûn* bu yönüyle Hüsn ü Aşk'a benzer. Hüsn'den ayrılıp birçok mertebeden sonra olgunlaşan ve Hüsn'ün aşkına layık hale gelen Aşk ile Mecnûn karakteri arasında bir fark yoktur. Her ikisinde de başlangıçtaki sevgililer ayrılırlar ve hikâyenin sonunda tekrar birleşirler. Her iki eserde de ezeli güzellik ve buna âşık olan insan ruhu vardır. Aralarındaki fark, sembollerin seçimi ve hikâyenin anlatım tarzıdır. Aslında Türk edebiyatındaki aşk hikâyelerinin genel isimlendirmelerinin aksine bu iki hikâyede önce kadın sonra da erkek karakterin isminin zikredilmesi bile, bu iki mesnevinin sembolik olduğu ve kadın karakterlerin sembolize ettikleri hakikatin erkek karakterin sembolize ettiğinden daha yüce olduğunu göstermektedir. Çünkü gerçekte de güzellik aşkı doğurmuş, bu nedenle

⁴¹⁶ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 301.

⁴¹⁷ Mücahit Kaçar, H. Sercan Koşık, “Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisinin Dibâcesi Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *UTEKED*, S. 3/2, 2014, 155.

⁴¹⁸ Kaçar ve Koşık, 155-156.

⁴¹⁹ Kaçar ve Koşık, 162.

⁴²⁰ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 301.

de sembolik anlatımda önce zikredilmiştir.⁴²¹ Fuzûlî, ilahî güzelliği Leylâ'yla, perde ardından ortaya çıkan bu güzelliğe âşık olan insan ruhunu da Mecnûn'la sembolize etmiştir. Bu durumla tasavvufî eserlerde sıkça karşılaşılr. Mutasavvıflar, normal dilin imkânlarıyla ifade edilemeyen anlamları birer işaret ve remizle anlatırlar ve ilahî gerçekleri, somut isimlerle işaret ederler.⁴²²

Mesnevinin baş tarafında mensur bir mukaddime, tevhid, münâcât, naat gibi dinî şiirlerden sonra Kanûnî Sultan Süleyman için söylenmiş kasideler gelir. Sebeb-i nazm-ı kitab'da Osmanlı şairleriyle birlikte (Hayâlî ve Yahyâ Bey'ler) bulunduğu bir mecliste kendisine böyle bir eser yazmasının teklif edildiğini aslında bu teklifin kendisinin imtihanı olduğunu anlatır. Israrlar üzerine *Leylî vü Mecnûn* mesnevisini yazmaya karar verdiğini söyler. Şair, Veys Paşa'nın medhinden sonra hikâyeye başlar.⁴²³

Edebiyat Fakültesi eski hocalarından merhum Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan⁴²⁴, in bu konuda yaptığı doktora tezi, Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn*'u yazarken Nizâmî'den çok Hatîfî'yi takip ettiğine; fakat getirdiği bazı yeniliklerle ve kazandırdığı bazı özelliklerle, bu eserde tamamen kendi şahsiyetini ortaya koyduğuna işaret eder. Fuzûlî, kendinden önce *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisi yazan büyük ustaları takip etmiştir. Fakat his, heyecan, ince ve zengin hayaller, üslûbunun ve ifadelerinin orijinal oluşu ve özellikle mecazî aşktan ilahî aşka geçişi etkin bir şekilde anlatması, onun *Leylâ ve Mecnûn* adlı eserini diğer benzer eserlerden daha önde olduğunu gösterir.⁴²⁵

Fuzûlî, yaşamı boyunca, melankolik duyguların gelişmesine çok uygun bir yer olan Irak-ı Arab'dan hiç ayrılmamış, sürekli olarak dünyanın bütün hüznlerini ve zorluklarını yaşamıştır. Fuzûlî, eserinde niyetinin, “önceki üstatların açtığı nazım ve sanat vadisinde yürümek ve kendisinde bulunduğu inanılan güzel söz söyleme kabiliyeti ile dünyaya gizli bir hazine çıkarmak; Acemlerde çokça rastlanan *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesini yeniden yazıp böylelikle eski bir bahçeyi tazelemek” olduğunu açıkça ifade eder.⁴²⁶

⁴²¹ Kaçar ve Koşık, 156-157.

⁴²² Kaçar ve Koşık, 160.

⁴²³ Kûlekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, II, 210.

⁴²⁴ Ali Nihad Tarlan, *İslâm Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi*, (DT), İst. Ü., EF, No.1, İst., 1922.

⁴²⁵ Doğan, e-kitap, www.kulturturizm.gov.tr, s. 4.

⁴²⁶ as

Leylâ ve Mecnûn'un Divan ile birlikte veya müstakil olarak birçok yazma nüshası mevcuttur. Yurt içinde ve dışında defalarca basılan bu eser, Almanca, İngilizce ve Rusça gibi dillere de tercüme edilmiştir.⁴²⁷

Vasfi Mahir Kocatürk, mesneviyi nesre çevirmiştir.

Vasfi Mahir KOCATÜRK, *Fuzûlî Leylâ ve Mecnûn (Çeviri)*, İstanbul 1943.

Leylâ ve Mecnûn, Necmettin Halil Onan, Hüseyin Ayan ve Muhammet Nur Doğan tarafından yayınlanmıştır. Necmettin H. Onan'ın bu yayını, Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisini 14 nüsha ile karşılaştırarak hazırladığı tenkidli baskı metin olarak yayımlanmış değerli bir çalışmadır. Eserin önsözünde *Leylâ ve Mecnûn*'un konusu, bu eserdeki aşkın özelliği, Fuzûlî'nin şiirinin değeri ve şairin dili üzerinde özlü ve isabetli bilgiler verilmiş, karşılaştırılan nüshaların nitelikleri anlatılmıştır. Fuzûlî'nin özelliği ve sanatı göz önünde bulundurularak metinler, dikkatle ve isabetle tespit edilmiştir.⁴²⁸

Celil ÖZULUS, *Fuzûlî Kendi Topraklarında Bir İnceleme*, Niğde İl Basımevi, 1948.

Müjgân CUNBUR, *Fuzûlî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1956.

Necmettin Halil ONAN, *Fuzûlî, Leylâ ile Mecnûn*, Maarif Basımevi, İst., 1956.

Hasan Ali YÜCEL, "Fuzûlî", *Fuzûlî ve Leylâ ve Mecnûn (İngilizce Tercümesi)*, Ölümünün Dört Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle Unesco Komisyonu Tarafından Yayımlanmıştır, İstanbul Maârif Basımevi, 1959.

Hüseyin AYAN, *Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn*, Dergâh Yay., İstanbul, 1981 (2005).

Müslim ERGÜL, *Fuzûlî, Hayatı, San'atı ve Eserleri*, Gökşin Yay., İst., 1984.

Sıracettin HACI, Orhan ARAS, *Fuzûlî'nin Aşk Yolu*, Azerbaycan Türkleri Federasyonu Yay., Dietzhölztal (Almanya), 1994.

Abdülkadir KARAHAN, *Fuzûlî: Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, II. Baskı, KB Yay., Ankara, 1995.

⁴²⁷ Doğan, e-kitap, www.kulturturizm.gov.tr, s. 5.

⁴²⁸ Hasibe Mazıoğlu, "Necmettin Halil Onan'ın Kişiliği Eserleri ve Şairliği", *Ank. Ü., DTCF Dergisi*, 8-9.

Necdet ÖZTÜRK, “XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Bağdat”, *Fuzûlî Sempozyumu (İstanbul, 04-05 Nisan 1995) Bildiriler, Bir (TDİD)*, S. 3, İstanbul, 1995, s. 249.

Refik TURAN, “Fuzûlî’nin Yaşadığı Çağda Bağdad ve Çevresi”, *Fuzûlî Kitabı*, Beşir Ayvazoğlu (Haz.), İBBKİDB Yay., İst., 1996.

Sabir ELİYEF, Mehmed *Fuzûlî-Leylî vü Mecnûn*, Bakü, 1991.

Hasibe MAZIOĞLU, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, TDK Yay., Ankara, 1997.

Muhammed Nur DOĞAN, mesnevîde yer alan Leylâ ve Mecnûn’un dilinden şiirleri yayınlamıştır.

Muhammed Nur DOĞAN, *Fuzûlî, Mecnûn ve Leylâ Dilinden Şiirler*, İst., 1997.

Muhammet Nur DOĞAN, *Fuzûlî’nin Poetikası*, İstanbul, 1997.

Pervin ÇAPAN, *Mesnevîye Düşen Aşklar: Ali Şir Nevâyî ve Fuzûlî’nin Leylâ ve Mecnûnları*, Muğla, 1999.

Muhammed Nur DOĞAN, *Fuzûlî Leylâ ve Mecnûn*, İst., 2000 (sonraki b. 2002).

Cevdet Kudret SOLOK, *Dîvân Şiirinde Üç Büyükler-I Fuzûlî*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2003.

Muhittin Pektaş, eserin metin kırılması yöntemiyle çözümlemesini yapmıştır.

Muhittin PEKTAŞ, *Fuzûlî’nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevisinin Metin Kırılması Yöntemiyle Çözümlemesi*, İzmir, 2006.

Recai KIZILTUNÇ, “Fuzûlî’nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi’nde Gündelik Hayat”, *AÜ, TAED*, Erzurum, 2005.

Recai KIZILTUNÇ, “Fuzûlî’nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi’nde İnançlar ve Gelenekler”, *AÜ, TAED*, Erzurum, 2005.

Hüsrev AKIN, “Müellifinin Ölümüyle Yarım Kalmış Bir Mesnevî: Leylâ vü Mecnûn”, *TS*, (Klasik Türk Edebiyatında Mesnevî Özel Sayısı, Prof. Dr. Haluk İpekten Anısına), S. 4/7, Erzincan, Yaz 2009, s. 28-96.

Hüseyin AYAN, “Fuzûlî’ye Göre Mecnûn’un Eğitimi”, *TS*, S. 4/7, Güz 2009.

Pervin ÇAPAN, “Fuzûlî’nin Leylâ vü Mecnûn’unda Tematik Olarak Aşk”, *TS*, C. 4, S. 7, Erzincan, Güz 2009, s. 221-238.

Yasemin AKKUŞ, “Nizâmî ve Fuzûlî’nin Leylî vü Mecnûn’unda ‘Nevfel’ ve ‘Nevfel’li Sahnelerin Mukâyesesi”, *DEAD*, S. 8, İst., 2012, s. 1-20.

Mücahit KAÇAR, H. Sercan KOŞİK, “Fuzûlî’nin *Leylâ vü Mecnûn* Mesnevisinin Dibâcesi Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *UTEKED*, S. 3/2, 2014, s. 154-166.

İsmail Ünver, bir makalesinde Fuzûlî’nin *Leylâ ve Mecnûn* ile Sâkî-nâme adlı eserlerinde Nizâmî’nin etkisini incelemiştir.

İsmail ÜNVER, “Fuzûlî’nin İki Mesnevisinde Nizâmî Etkisi”, *İÜEFĐ*, İstanbul, s. 19-22.

Ali Nihad TARLAN, *İslâm Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi*, (DT), İst. Ü., EF, No.1, İst., 1922.

Bayram Çelik, Fuzûlî’nin *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisi ile Hamdullah Hamdi’nin Yûsuf u Züleyhâ mesnevisindeki insan psikolojisi üzerine yüksek lisans çalışması yapmıştır.

Bayram ÇELİK, *Fuzûlî’nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi ile Hamdullah Hamdi’nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevisinde İnsan Psikolojisi*, (YLT), ÇÜ, SBE, Adana, 1998.

Nurgül KARAYAZI, *Fuzûlî’nin ‘Leylâ ve Mecnûn’unda Tasavvufî Kavram ve Unsurlar*, (YLT), MÜ, SBE, İst., 2007.

Hatice TAŞTAN, *Leylâ ve Mecnûn Mesnevilerinde Allah Korkusu (Hamdullah Hamdi ve Fuzûlî Örnekleri)*, (YLT), SÜ, SBE, Konya, 2009.

Timuçin AYKANAT, “Fuzûlî’nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisinden Hareketle Edebî Metnin Üç Kilit Noktası Üzerine: Tür, Tarz ve Teknik”, *JASSS International Journal of Social Science*, C. 5, S. 7, Aralık 2012, s. 137-162.

Yasemin AKKUŞ, “Nizâmî ve Fuzûlî’nin Leylî Vü Mecnûn’unda ‘Nevfel’ ve ‘Nevfel’ li Sahnelerin Mukâyesesi”, *DEAD*, S. 8, İstanbul, 2012, s. 1-20.

Arife Ece TOMBUL, *Nevâyî ve Fuzûlî’nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevilerinin Karşılaştırmalı Sıklık Sözlüğü*, (YLT), GÜ, SBE, Ankara, 2013.

Ünal ARAÇ, “İslam Resminde *Leylâ ve Mecnûn* ve Fuzûlî’nin *Leylâ ve Mecnûn* Öyküsünün Resimli Örnekleri”, *EFD/JFL*, C. 31, S. 2, Aralık 2014, s. 31-46.

1.14.9. Hakîrî (16. yy.)

Azerbaycan Türkçesiyle yazılan ilk *Leylâ vü Mecnûn* olan Hakîrî’nin eseri, edebiyat ve dil tarihimiz açısından önemlidir. H. 931-932/m.1525-1526 yıllarında Tebrizli Hakîrî (?-1585)’nin yazdığı bu eserin, TDK Kitaplığı’nda ve Azerbaycan İlimler Akademisi El Yazmaları Bölümü’nde birer fotokopi nüshası vardır. Hakîrî’nin eserinin bilinen tek yazması, İngiliz Kraliyet Müzesinde (British Museum) olup Türkçe yazmalar katalogunda nr. 7936’da kayıtlıdır.

Charles Rieu⁴²⁹, eser hakkında ilk bilgi veren kişidir. Rieu, bu eseri yazanın belirsiz olduğunu söyler. Eserin Hakîrî’nin olduğu iddiası, ilk defa 1940’da ortaya atılmıştır. Daha sonra Hamit Araslı ise, eserin Tebrizli Hakîrî’nin olabileceğini söylemiştir.⁴³⁰

Hakîrî, 16. yy. Azerî edebiyatında önemli bir yere sahiptir. 993/1585’te Tebriz’e yapılan bir saldırıda öldürülmüştür. Hakîrî’den günümüze altı bin beyitlik bir Divan ile *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisi kalmıştır. Edebî değeri yüksek şiirleri ve sade bir dili olan Hakîrî, *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisinin giriş bölümünde kendisinden önce bu hikâyeyi yazan Nizâmî, Hüsrev ve Hâtîfî’nin adlarını anar.⁴³¹ Şair, eserinde büyük şairlerle anılmayı, böylece isminin unutulmamasını ister. Mesnevinin giriş bölümünde Hakîrî, eserini yazmaya başladığı tarihi, şu beyitlerde belirtir:

“Tārîḫ oldem zı idi lām-ı elif
Sā’ati sa’d idi eyyam-ı şerîf”

Bu beyitlere göre şair, bu eseri yazmaya H. 931 Recep ayında başlamıştır. Bu tarih, M. 1525 Nisan ve Mayıs aylarına karşılık gelir.

Hakîrî ve eseri üzerinde yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

⁴²⁹ C. Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, Osnabrück: Otto Zeller Verlag, 1978, 257-258.

⁴³⁰ Ahmet Koçak, *Leylâ vü Mecnûn (Tebrizli Hakîrî) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, (YLT), MÜ, TAE, İst., 2006, 9.

⁴³¹ Kütük, *Lârendeli Hamdi’in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 33.

Zikri TURAN, *Mecnûn u Leylâ Hakîrî Transkripsiyon ve Dil İncelemesi*, (YLT), İÜ, SBE, Malatya, 1988.

Ahmet KOÇAK, *Leylâ vü Mecnûn (Tebrizli Hakîrî) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, (YLT), MÜ, TAE, İst., 2006.

1.14.10. Kafzâde Fâizî (16. yy.)

Asıl adı Abdulhay, mahlası Fâizî ve lakabı da Kafzâde olan Kafzâde Fâizî de *Leylâ ile Mecnûn* eseri yazan şairlerdendir. Her ne kadar Kafzâde Fâizî, eserini tamamlayamadan ölmüştür. Sâlim, tezkiresinde Seyyid Vehbî'nin bu yarım kalan mesneviyi tamamladığını söyleyerek dokuz beyti örnek olarak vermiştir.⁴³²

968 beyit olan Fâizî'nin eseri, “Me’ûlû//Mefâilûn//Fe’ûlûn” vezniyle yazılmıştır. Eserin bölümleri şöyledir: Başlangıçtan 60. beyte kadar tevhid, 61-114. beyitler arasında “Münâcât be-Dergâh-ı Kâziyü’l-Hâcât” başlığıyla toplam 54 beyitlik münâcât, 115-152. beyitler arasında “Na’t-ı Hazret-i Risâlet-Penâh Salevâtullâhi Veselâmühü Aleyh” başlığıyla 38 beyitlik na’t, 153-245. beyitler arasında “Sıfât-ı Mi’râc” başlığıyla 93 beyitlik mirâciye, 246-287. beyitler arasında “Der zikr-i Çâr-Yâr-ı Güzîn Rıdvânu’l-lâhi Teâlâ Aleyhim Ecmaîn” başlığıyla 42 beyitlik dört halifeye övgü, 288-348. beyitler arasında “Der-Senâ Güsterî-i Hazret-i Pîr Kaddesa’l-lâhu Sırruhu’l-Hatîr” başlığıyla 61 beyitlik şeyhi Mahmud Efendi’ye övgü, 349-635. beyitler arasında “Der-Sebeb-i Te’lif-i Kitâb-ı Leylî vü Mecnûn” başlığıyla sebep-i te’lif, 636-715. beyitler arasında “Der-Midhat-ı Pâdişâh-ı İslâm Hulledu’l-lâhi Mülkühü İlâ Yevmü’l-Kıyâm” başlığıyla Sultan II. Osman’a övgü, 716-883. beyitler arasında 168 beyitlik sâkinâme, 884-1136. beyitler arasında ise, “Âgâz-ı Dâsitân-ı Leylî vü Mecnûn” başlığıyla hikâyenin asıl bölümü yer alır. Hikâyenin asıl bölümü, 252 beyittir. Eser burada, “Olub kelimât-ı halka hâmmâl/ Kālâ-yı fesada ola dellâl” beytiyle son bulur.⁴³³

Agâh Sırrı Levend, bu eserin Fars edebiyatındaki *Leylâ ile Mecnûn*’lardan etkilendiğini, özellikle başlangıç kısmının Hâtîfî’nin eserine benzediğini, bazı beyitlerin de Emir Hüsrev’in eserinin beyitlerini andırdığını söyler.

⁴³² Hüsrev Akın, “Müellifinin Ölümüyle Yarım Kalmış Bir Mesnevi: Leylâ vü Mecnûn”, *TS*, 4(7), Güz 2009, 32.

⁴³³ Akın, “Müellifinin Ölümüyle Yarım Kalmış Bir Mesnevi: Leylâ vü Mecnûn”, 33.

Kafzâde Fâizî'nin bu eseri, çeşitli kütüphanelerde tek başına bir eser olarak ve de bazı divanlarının içinde ayrı bir bölüm şeklindedir. Müstakil birer nüsha halinde bulunanlardan tespit edilebilenler şunlardır:

1) İst. Ü. Ktph., T-4097/8 2) İst. Ü. Ktph., T-1699/5. 3) Süleymaniye Ktph., ANT Ktp., 000075. 4) Süleymaniye Ktph., ANT Ktp., 000144. 5) Millî Ktph., Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 6873. 6) AÜ, SÖ Kitaplığı, 14 ASL. 7) Nuruosmaniye Yazma Eser Ktph., Nuruosmaniye Koleksiyonu, 34 Nk 4959/55.⁴³⁴

Hüsrev AKIN, “Müellifinin Ölümüyle Yarım Kalmış Bir Mesnevi: Leylâ vü Mecnûn”, TS, S. 4/7, Güz 2009, s. 28-96.

1.14.11. Sevdâyî (16. yy.)

Leylâ ve Mecnûn hikâyesini işleyen şairlerden biri de Sevdâyî'dir. Edebiyatımızda eski kaynaklarda geçen iki Sevdâyî vardır. Biri Sehî Bey'in ilim ehlinde olduğunu söylediği Kırkkilise (Kırklareli) kadısı iken öldüğünü bildirdiği Sevdâyî, diğeri ise, Sicill-i Osmânî'nin kaydettiği ve 999/1590 yılında ölen Edirneli Sevdâyî Ahmed Çelebi'dir.⁴³⁵

Sevdâyî, adını ve eserini yazdığı tarihi şu beyitlerle bildirir:

“Her hânde ola bu kışşa bünyâd

Sevdâ'î fakîri ideler yâd

Doğuz yüz yigirmi de bu nâme

Hatm oldu irişdi ihtimâme

Zü'l-ka'denüñ evveliünde iy yâr

Hatm oldu bu kışşa ol haber-dâr”

Sevdâyî, eserini, arkadaşlarının, *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesinin Farsça olduğunu, buna karşılık bu bölgede bulunanların genelini Farsça bilmediğini, bu bakımdan kıssanın yeterince idrak edilemediğini söyleyerek kendisine *Leylâ ve Mecnûn* yazması

⁴³⁴ AKIN, “Müellifinin Ölümüyle Yarım Kalmış Bir Mesnevi: Leylâ vü Mecnûn”, 34.

⁴³⁵ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 366.

teklifinde bulunmaları üzerine yazdığını mesnevinin “sebeb-i nazm-ı kitâb” bölümünde anlatmıştır.⁴³⁶ Sevdâyî, eserini “Mefûlû//Mefâilûn//Feûlûn” vezniyle yazmıştır.

XVI. asır şairlerinden olan Sevdâî'nin bu eserinin bilinen tek nüshası, Cambridge Ü. Kütüphanesi'nde bulunur. Bu nüshanın fotokopisi, TDK Kütüphanesi'nde vardır. Sevdâî, eserini oluştururken esas olarak Nizâmî'yi almış, Hâtîfî'den ise çokça faydalanmıştır. Eser üzerine Cemal Bayak tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁴³⁷

Cemal BAYAK, *Sevdâî Kısa-i Leylî Birle Mecnûn*, (YLT), BÜ, SBE, İst., 1987.

M. Ünal ŞAHİN, *Leylî ve Mecnûn: Sevdâî (Transkripsiyon ve Dil İncelemesi)*, (YLT), İÜ, SBE, Malatya, 1988.

1.14.12. Lârendeli Hamdi (16. yy.)

Kaynaklarda hakkında hiçbir bilgi bulunmayan Hamdi, eserini 949/1542 de kaleme almıştır. *Leylâ ile Mecnûn* mesnevisi, Hamdi'yle ilgili elde edilen tek eserdir. Şair, konuyla ilgili rivayet ve motiflere kendisinden de eklemeler yaparak mesnevideki hikâyeye bir masal havası vermiştir.⁴³⁸ Lârendeli Hamdi, eserini, Türk şairlerinin bu hikâyeye en fazla rağbet ettiği dönemde, yani 16.yy. da yazmıştır. Konunun bu yüzyıldan sonra müstakil bir konu olarak cazibesini kaybettiği görülür.⁴³⁹

Eser, kütüphane kayıtlarına “Hayret-nâme” adıyla geçmiştir. Kayıtlarda bu şekilde yer almasının sebebi, nüshanın 1^b sayfasında güzel bir serlevha içinde yer alan “Kitâb-ı Hayret-nâme” ibaresidir. Eserde zahriyeden önceki varakta ise, “Tercüme-i Kısa-ı Leylî vü Mecnûn, Mevlânâ Hamîdî Lârendevî” kaydıyla eser, Leylî ve Mecnûn tercümesi olarak gösterilmiştir. Hamdi ise, “Hâtîme” bölümünde mesnevinin yazıldığı tarihî ebced hesabıyla veren beyitte eserini “Tahayyür-nâme-i Leylî vü Mecnûn” olarak isimlendirir:⁴⁴⁰

⁴³⁶ Kütük, *Celâl-zâde Sâlih Çelebi, Leylâ vü Mecnûn [Tenkidli Metin-İnceleme]*, 31.

⁴³⁷ as

⁴³⁸ Kütük, *Lârendeli Hamdi'in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 38.

⁴³⁹ Kütük, *Lârendeli Hamdi'in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 71.

⁴⁴⁰ Kütük, *Lârendeli Hamdi'in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 81.

“*Pes anlaya ki olur tārīḥ-i mevzūn*

Taḥayyūr-nāme-i Leylī vü Mecnūn” (5417)

Lârendeli Hamdi, eserini yazma nedenini mesnevisinin “sebeb-i telif” bölümünde açıklar. Bu bölüme güzel bir tecrid sanatı yaparak kaleme hitapla başlayan Hamdi, iki dile sahip bulunduğunu söyledikten sonra, bir hikâye yazmak ve geçmiş şairlerin sözlerini aktarmak niyetinde olduğunu haber verir. Kendisinin bu işi yapmakta âciz bir kimse olmadığını ifade eder. Kalemî övme bahanesiyle kendi üslûbunu Hz. Musa’nın asasına, kalem tutan elini ayı ikiye bölen Hz. Peygamber’in parmağına benzetir. Nazımdaki kudretinin bir nefeste kendisine mânâ Yusufîlerinin ram olacağı kadar fazla olduğunu iddia eder. O, kalemiyle öyle sihirler ortaya koymaktadır ki, gökte melekler tekrar tekrar onu över.⁴⁴¹

Şair Hamdi, pek çok gün ve gece yorulmak, uykusuz kalmak pahasına elinden düşürmediği Nizâmî’nin hamsesindeki Leylâ ile Mecnûn hikâyesi, ona, bu efsaneyi yazmak için bir işaret gibi görünür. Hamdi, hazineye benzettiği bu eseri meydana getirmenin kolay olmadığını, pek çok sıkıntı çektiğini söyler. Bununla birlikte derinlerden zehir ve kan yiyerek ortaya çıkardığı nice eşi bulunmaz incilere müşteri bulamamaktan yakınır. Bu durumu etrafına nur saçan; fakat pervanelerin uğramadığı mum örneğini vererek açıklamaya çalışır.

Mesnevi edebiyatımızda eserin yazılma sebepleri arasında önemli bir yer tutan hatıftan gelen ses imajı, Lârendeli Hamdi’nin de eserini oluşturma sebebi olarak görünür. Şair, uygun bir zamanda okuduğu Nizâmî’nin hamsesinden etkilenir ve bu hamseyi meydana getiren hikâyelerden biri olan *Leylâ ile Mecnûn* efsanesini yazmak ister. Hatıftan gelen sesin Hamdi’yi sihir ve nazm sahrasında nâ-kâm olarak tanımlaması, *Leylâ ile Mecnûn*’un Hamdi’nin ilk eseri olduğunun işaretidir.

Hamdi, eserinin “Hâtıme” bölümünde de bize eserini yazma sebebiyle ilgili çoğu genel, bazı bilgiler verir. Şair, eserini adını yaşatmak için düzenlediğini; fakat eserin hatalarla dolu olmasından dolayı utandığını söyleyerek bu hataların incelikleri görebilenler tarafından ıslah edilmesi ricasında bulunur.⁴⁴² Şair, eserini, o sırada

⁴⁴¹ Kütük, *Lârendeli Hamdi’in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 81.

⁴⁴² Kütük, *Lârendeli Hamdi’in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 82.

Karaman Beylerbeyi olan Şehzade II. Selim'e sunduğunu, mesnevinin “Giriş” bölümünde Selim'e yazdığı iki kasidenin birincisinde bildirir.

Lârendeli Hamdi'nin *Leylâ ile Mecnûn* mesnevisinin tespit edilen tek nüshası, Süleymaniye Ktph., Fatih Böl. 3740 numaraya kayıtlıdır. Eser, kütüphane kayıtlarına “Tahayyür-nâme-i Leylâ ve Mecnûn” adıyla geçmiştir. Nüshanın mikrofilm, Mikrofilm Arşivi 345 numarada bulunur. Son zamanlarda bazı nüshaları CD'ye kaydederek CD arşivi oluşturmaya çalışan kütüphane, bu nüshayı da CD'ye almıştır. Eserin CD'si CD No: 86'dadır. Bu nüsha, 5433 beyittir. Bu beyit toplamına mesnevinin sonunda bulunan Şehzade Selim'in Karaman Beylerbeyi olarak atandıktan sonra Karaman'a geldiği tarihi gösteren beş beyitlik Farsça tarih manzumesi dâhil edilmemiştir.⁴⁴³

Hamdi, eserini mesnevi nazım şekliyle ve bu nazım şeklinin hemen bütün özelliklerine uyarak kaleme almıştır. Bunun yanı sıra Hamdi, eserini kaside ve gazel nazım şekilleriyle de süslemiştir. Kaside nazım şeklini geleneğe uyarak eserin “Giriş” bölümüne, gazel nazım şeklini de hikâyenin akışı içerisinde konuya uygun düşecek bölümlere yerleştirmiştir. Böylece Hamdi, eserinde üç farklı nazım şekli kullanmış olmaktadır: mesnevi, kaside, gazel.⁴⁴⁴

Hamdi, “Giriş” bölümüne mesnevi nazım şekliyle yazılmış 12 beyitlik bir Besmele manzumesi ile başlar. Bu manzume, mesnevinin vezni olan “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıyla yazılmıştır. Besmele manzumesini yine aynı vezin ve nazım şekliyle kaleme alınmış biri 27, diğeri 55 beyit olan iki tevhid takip eder. Kaside nazım şekliyle ve “Fâîlâtün//Fâîlâtün//Fâîlâtün//Fâîlün” vezniyle yazılan üçüncü tevhid ise 19 beyittir. Tevhidleri mesnevinin vezniyle ve nazım şekliyle aynı olan 79 beyitlik bir münâcât ve 67 beyitlik bir naat izler. İkinci naat, kaside nazım şekliyle ve “Mefûlû//Fâîlâtü//Mefâîlû//Feûlün” vezniyle olup 27 beyittir. Mesnevi nazım şekliyle ve mesnevinin vezniyle kaleme alınan miraciye, 113 beyittir. Miraciyenin ardından Hz. Ebubekir'in 4, Hz. Ömer'in 5, Hz. Osman'ın 5, Hz. Ali'nin 8 beyitle övüldüğü “Medh-i Çehâr-Yâr” bölümü ve Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i öven 9 beyitlik bir manzume gelir. Sultan Süleyman'ı öven iki manzumeden ilki mesnevinin vezni ve nazım şekliyle yazılmış olup 90 beyittir. İkincisi ise, kaside nazım şekliyle ve

⁴⁴³ Kütük, *Lârendeli Hamdi'in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 83-84.

⁴⁴⁴ Kütük, *Lârendeli Hamdi'in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 85.

“Fâilâtün (Feilâtün)//Feilâtün//Feilâtün//Fâlün (Feilün)” yazılmış 15 beyitlik bir manzumedir. Hamdi, Şehzâde Selim’i de ilki 83 beyit tutarında mesnevi nazım şekliyle, ikincisi kaside nazım şekliyle “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” vezniyle 31 beyit süren iki manzumeyle övdükten sonra sebep-i telif kısmına geçer. “Sebeb-i telif”, 81 beyit sürer.⁴⁴⁵

Lârendeli Hamdi’nin eserinde konunun işlendiği asıl bölüme herhangi bir başlıkla başlanmaz, “sebeb-i telif” kısmının bitiminde,

“Bilen bu gencüñ aşı-ı mahzenini

Bulan bu dürr-i hâşuñ ma‘denini” (731)

beytiyle geçilir. Hikâyenin asıl bölümünde duruma uygun gazeller vardır. Hamdi, gazellerinde mahlas kullanmıştır.⁴⁴⁶

Konunun işlendiği bölüme herhangi bir başlıkla girilmemesine rağmen devam ede bölümler, birbirlerinden tamamı Farsça başlıklarla ayrılmıştır. Bu başlıklar, gazeller de dâhil olmak üzere 122’dir. Eserin “Bitiş” bölümü, “der hâtîme-i kitâb” başlığındadır. 63 beyitlik bu bölümde Hamdi, eseriyle bir ad bırakmak istediğini söyledikten sonra, kendisine seslenerek kanaata razı olmanın ve nefsin arzularından vazgeçmenin gerekliliğinden bahseder. Mesnevinin telif tarihini bir tarih beytiyle bildiren Hamdi, eserinin hatalarla dolu olduğunu söyleyerek arif kişilerden bu hataların düzeltilmesi ricasında bulunur. Arkasından hakirliğinden bahsederek Allah’tan günahlarının bahışlanmasını ve öldüğü zaman imanını kendisine yoldaş etmesini niyaz ederek eserine son verir. Lârendeli Hamdi, *Leylâ ile Mecnûn* mensevisini aruzun hezec bahrinin “Mefâilün//Mefâilün//Feülün” kalıbıyla yazılmıştır. Leylâ ile Mecnûn yazan Türk şairlerinden bu kalıbı kullananlar Şâhidî, Hamdullah Hamdi, Ahmed Rıdvan, Örfî ve Nâkâm’dır.⁴⁴⁷

Kısacası Hamdi, eserinde beş farklı aruz kalıbı kullanmıştır: “Mefâilün//Mefâilün//Feülün” kalıbı; “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” kalıbı; “Fâilâtün (Feilâtün)//Feilâtün//Feilâtün//Fa’lün (Feilün)” kalıbı ve

⁴⁴⁵ Kütük, *Lârendeli Hamdi’in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 85.

⁴⁴⁶ Kütük, *Lârendeli Hamdi’in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 86.

⁴⁴⁷ Kütük, *Lârendeli Hamdi’in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 87.

“Mefâîlün//Mefâîlün//Mefâîlün//Mefâîlün” kalıbı. Lârendeli Hamdi’nin *Leylâ ile Mecnûn* mesnevisinde kullanmış olduğu dil devrinin özelliklerini yansıtır. Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaları sıkça kullanan şairin dilinin tahkiyenin ve diyalogların hâkim olduğu beyitlerde zaman zaman oldukça sadeleştiği görülür. Bununla beraber kaside ve mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan tevhid, münâcât, naat ve medhiyelerle, hikâyede tasvirlerin ağırlıkla yer aldığı bölümlerde Arapça ve Farsça kelimeleri ve tamlamaların Türkçe kelimelere ve tamlamalara nispetle çok daha fazla kullanıldığı dikkati çeker.⁴⁴⁸

Eserde hikmetli söyleyişler fazladır. Hamdi, hikmetli söyleyişleri hikâyenin akışı içinde bazen hâkim anlatıcı özelliğiyle kendi, bazen de herhangi bir kahramanın ağzından söyler. Bu hikmetli sözler, sanatkârın mensup olduğu kültürün sözlüğünün, eşya ve olaylara bakış açısının idaresinde şekillenmesi bakımından dikkate değer. Şair, hikmetli sözleri söylerken özellikle tabiat unsurlarından sosyal değerlerden faydalanır. Hükmünün dayanağı olarak ortaya koyduğu bu unsurlar, hemen herkesin zihninde kolayca şekillenebilecek imajlar ve benzetmelerle sunulurlar. Bunlar, eserde kimin ağzından çıkarsa çıksın konuşan kolektif şuurdur.⁴⁴⁹

Eserde tasvirler, divan edebiyatı geleneğinin kalıpları dışına çıkmasa da edebî bakımdan güçlü ve güzel ifadelerle sunulurlar. Tasvirler gücünü, sanatkârın gelenekle ilgili derin bilgisinden alır. Şairin geniş bir kelime hazinesinin olduğu ve bu kelime hazinesini 5433 beyitlik hacimli sayılabilecek eserini meydana getirirken başarıyla kullandığı söylenebilir. Hamdi, bunu düzenlerken söz sanatlarının, deyimlerin, tekrarların ve atasözlerinin ifade imkânlarından faydalanmayı da bilmiştir.⁴⁵⁰ Lârendeli Hamdi’nin üslûbuna etki eden önemli unsurlardan biri de kullandığı edebî sanatlardır. Özellikle hüsn-i ta’lil ve mübalağa sanatlarının çok güzel kullanıldığı görülür.⁴⁵¹

Lârendeli Hamdi’nin *Leylâ ile Mecnûn* mesnevisi, cismin esas cevherini, yaratılışın sırrını aşkta gören, onu aşkla anlamaya çalışan bir kültür çevresinin

⁴⁴⁸ Kütük, *Lârendeli Hamdi’in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 99.

⁴⁴⁹ Kütük, *Lârendeli Hamdi’in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 101-102.

⁴⁵⁰ Kütük, *Lârendeli Hamdi’in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 105.

⁴⁵¹ Kütük, *Lârendeli Hamdi’in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 113.

hikâyesidir. Bu hikâye, sâlikin (müridin) tasavvufî hayatta, mutlak hakikate ulaşabilmek için çektiği sıkıntıları sembolik olarak anlatır. Eserde sâlik, Mecnûn'la temsil edilir. Leylâ ise mutlak hakikatin mecazî tecellisi olur. Aşk, sâlik için Parzifal'in Gral'ini hatırlatacak bir araç, dahası ilâhî bir bilgidir. Kitaplardan öğrenilemeyen bu bilgiye sahip olmanın tek yolu onu yaşamak, onun sıkıntılarına dayanmaktır. Bu ise, son derece zor engelleri aşmayı gerektirir. Bu engelleri başarıyla geçen kişi mutlak hakikate ulaşır, kâmil insan olur. Kâmil insan, eserin meydana getirildiği kültür çevresinin istediği ideal insan tipidir. Mesnevide esas olay, asıl kahramanların doğumuyla başlar, ölümleriyle de etkisini kaybeder. Eser, bir insanın doğumundan başlayarak ölümüne kadarki değişim/oluşum sürecini anlatır. Bu sürecin kronolojik olarak verilmesi, kahramanın manevî gelişiminin izlenmesini kolaylaştırır.⁴⁵²

Eserin temel tezi olan, insan-ı kâmil olma yolunda bir insanın nelere göğüs gereceği meselesi ve bunun sembollerle anlatımı, aslında bütün bir tasavvuf ekolünün ortak görüşü olarak yüzyıllar boyunca çeşitli görüş ve sembollerle işlenmiştir. *Leylâ ile Mecnûn* mesnevisi de bunlardan biridir. Bu nedenle *Leylâ ile Mecnûn* mesnevisinde ele alınan eğitim anlayışı ve şekli önemlidir. Bununla birlikte, *Leylâ ile Mecnûn* mesnevisindeki eğitim süreci anlatılan kahramanın kendini toplumdan soyutlaması da dikkati çeker. Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında yüzyıllardır söylenen bu hikâye, Alman edebiyatında ortaya çıkan ve insanın gelişim/oluşum/eğitim macerasını anlatan hikâyelerin ilk ve en güzel örneklerinden sayılabilir.⁴⁵³

Lârendeli Hamdi, eserini hâkim bakış açısıyla yazmıştır. Her şeyden önce bu hikâye, bütün İslâm edebiyatlarında çok bilinen, pek çok kalem tarafından yazıya geçirilmiş bir efsaneyi anlatır. Kaynağını Arap edebiyatında bulan *Leylâ ile Mecnûn* efsanesi, hem Fars edebiyatında hem de Türk edebiyatında birçok kez yeniden işlenmiştir. Konunun ilâhîve mecâzî aşkı anlatmada sağladığı imkânlar, şöhretinin müstakil eserlerden taşıp aşk üzerine söylenen hemen her söze damlamasına sebep olmuştur. Bütün bunlar, Hamdi'nin eserinin hâkim bakış açısıyla kaleme alınan eserlerde bulunması gereken yazar ve okuyucu arasındaki ortak kodlara sahip olma özelliğini taşıdığının bir delili sayılabilir. Hâkim bakış açısı tekniğiyle yazılan eserler,

⁴⁵² Kütük, *Lârendeli Hamdi'in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 136-137.

⁴⁵³ Kütük, *Lârendeli Hamdi'in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 138.

mekân, şahıs ve zaman kadrosu nedeniyle hacimlidir. Gerçekten de 5433 beyit olan Hamdi'nin eseri, bu unsurlar bakımından çok zengindir. Okuyucu, asıl kahramanlar pozisyonunda olan Leylâ ile Mecnûn dışında pek çok kahraman tanır, mekânın çeşitliliğini görür, insanların doğduğu ve öldüğü geniş bir zaman diliminin kronolojik akışına şahit olur.⁴⁵⁴

Hamdi, eserinde tek bir bakış açısının neden olabileceği monotonluğu kırmak için diyaloglardan, mektuplardan ve iç monologlardan da faydalanmıştır. Bu kısımlarda hâkim bakış açısı yerini, kahraman anlatıcının bakış açısına bırakır. Yani anlatıcı, metinde yer verdiği kahramanlardan birini kendine sözcü seçer. Bu durumda anlatıcı, söz konusu kahramanın gözlem yeteneği, tecrübesi ve bilgi seviyesi ile sınırlıdır.⁴⁵⁵

Tasvir, Lârendeli Hamdi'nin anlatma tekniğiyle birlikte en sık başvurduğu anlatım yöntemidir. Hamdi'nin kişi, mekân ve durum tasvirlerine geniş yer verdiği, tasvirleri yaparken geleneğin kendisine bıraktığı kelime hazinesini, bakış açısını ve değerlendirme sistemini kullandığı görülür. Hamdi'nin tasvirleri, öznel tasvirlerdir. Yani tasvir edilen kişiler, mekânlar, durumlar ve objeler, anlatıcının romantik bakış açısından süzölmüş, yorumlanmış, genellikle idealize edilmiş şekilleriyle bize ulaşırlar.⁴⁵⁶

Hamdi'nin eserinde mesneviye adını veren kahramanlar olan Leylâ ve Mecnûn, asıl kahramanlar durumundadır. Diğer bütün kahramanlar, olayın meydana gelmesine hizmet ederler. Bunlar, iki genç arasındaki duygusal ilişkiye hizmet eden veya engel olmaya çalışan kişiler olarak olaya dâhil olurlar. Olaya katıldıkları anda kısaca tasvir edilirler. Hiç tasvir edilmeyen, sadece dekoratif olarak kurguya dâhil olan kişiler ya da kişi özelliği verilmiş hayvanlar ve bitkiler de vardır.⁴⁵⁷

Hamdi'nin eserinde Mecnûn, ideal insan, ideal Müslüman olarak tanıtılır. O, her bakımdan olgunlaşmış; fakat çevresi tarafından anlaşılamamış biridir. Yıllarca çocuk özlemiyle yanıp tutuşan zengin ve asil bir adamın, meczup bir Abdal'dan alarak yediği

⁴⁵⁴ Kütük, *Lârendeli Hamdi'in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 150-151.

⁴⁵⁵ Kütük, *Lârendeli Hamdi'in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 153.

⁴⁵⁶ Kütük, *Lârendeli Hamdi'in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 190.

⁴⁵⁷ Kütük, *Lârendeli Hamdi'in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 154.

bir ayva vesilesiyle dünyaya gelen Mecnûn'u, bu olağanüstü olay, ölümüne kadar bir kader gibi peşinden sürükleyecektir. Bu olaya bağlı olarak, çocukluğu, okul hayatı, âşık olması ve ölümü, diğer insanlara benzemez. Bu farklılık, adının “destan” olarak yayılmasına, ünlenmesine neden olacaktır. Onun hazin sonu, daha baştan bellidir. Anlatıcı, daha hikâyeyi anlatmaya başladığı sırada devreye girerek kendi (750-752), sonra da ayvanın alındığı Abdal ağzından (782-783) bunu haber verir.⁴⁵⁸

Rıfat KÜTÜK, *Lârendeli Hamdi'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme-Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, (DT), AÜ, SBE, Erzurum, 2002.

1.15. MAHZENÜ'L-ESRÂR MESNEVİLERİ [(Ahmed-i Rıdvân (15. yy), Sultan Memdûh (19. yy.)]

Mahzenü'l-Esrâr, Nizâmî'nin ilk mesnevisidir. Eser, dinî, ahlâkî ve tasavvufî konularda yazılmış yirmi makale ve her makeden sonra gelen birer hikâyeden oluşur. *Mahzenü'l-Esrâr*, Türk ve İran edebiyatçıları tarafından iyi bilinen bir eserdir. Bu eser, Anadolu dışındaki Türk edebiyatını da etkilemiştir. Örneğin; Çağatay şairlerinden Mîr Haydar ve Ali Şîr Nevâyî de bu türde mesnevi yazmışlardır. Ancak bu şairlerin eserleri Rıdvân'dan önce Anadolu'da etkili olmamıştır. Eldeki yazması Hayâtî mahlasını taşıyan *Mahzenü'l-Esrâr*'ın yazıldığı tarih kesin olarak belli değildir.⁴⁵⁹

II. Bayezid adına yazılan mesnevi, 2023 beyittir. “Müfte'ilün//Müfte'ilün//Fâ'ilün” vezniyle yazılan *Mahzenü'l-Esrâr*, Nizâmî'yi takip etmesine rağmen eserin hiçbir yerinde Nizâmî'den söz edilmez.⁴⁶⁰

Muhammet KUZUBAŞ, “Mahzenü'l-Esrâr ile Nefhatü'l-Ezhar Mukayesesi”, *Deniz Kültür*, Samsun, 2005.

Avni GÖZÜTOK, *Haydar Tilbe Mahzenü'l-Esrâr*, Fenomen Yay., Erz., 2008.

⁴⁵⁸ Kütük, *Lârendeli Hamdi'in Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)*, 158.

⁴⁵⁹ Karadeniz, 9.

⁴⁶⁰ as

1.15.1. Ahmed-i Rıdvân (15. yy)

Ahmed Rıdvân'a ait olduğu düşünülen *Mahzenü'l-Esrâr*'ın tek yazma nüshası, Hayâtî adına kayıtlıdır. Şair çeşitli beyitlerde eserinin orijinal olduğunu ima etmişse de bu doğru değildir. Mesnevinin yazıldığı tarih tam olarak belli değildir. Eserin tarih beyti, Hayâtî tarafından çıkarılmış olmalıdır. Ancak *Mahzenü'l-Esrâr*'daki bazı ifadelerden 1505-1506 yıllarından sonra yazılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Ayrıca II. Bayezid'e sunulmuş olması da yazılış tarihinin 1512'den önce olduğunu göstermektedir.

Mevcut yazmasında 2023 beyit bulunan *Mahzenü'l-Esrâr*, beyit sayısı itibariyle de Nizâmî'nin eserine benzemektedir. Seri bahrinin “Müfte'ilün//Müfte'ilün//Fâ'ilün” kalıbıyla yazılmış olan eser, bu konuda da Nizâmî'nin eseriyle bir aynılık göstermektedir. Şairin birkaç yerde Nizâmî'ye göre küçük değişiklikler yaptığı bu eseri baştan sona Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ını izlemektedir.⁴⁶¹

Ahmed-i Rıdvân'a ait olan *Mahzenü'l-Esrâr Tercümesi* adlı eserin tek nüshası, AÜ Kütüphanesi'nde (ASL Yazmaları nr. 369/1) bulunur. Rıdvân'ın eseri, Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr* eseriyle benzerlik gösterir.⁴⁶² Hayâtî mahlasını taşıyan bu eserin gerçekte Ahmed-i Rıdvân'a ait olduğu kanıtlanmıştır.⁴⁶³

Ahmed-i Rıdvân, *Mahzenü'l-Esrâr*, AÜ, Ktph. ASL Yazmaları, 369/1 yk. 1b-22b (Hayâtî mahlaslı)

1.15.2. Sultan Memdûh (19. yy.)

Mahzenü'l-Esrâr, Sultan Memdûh (ö. 1263/1847) tarafından 15 Şaban 1222/13 Ekim 1807'de kaleme alınmıştır. Tasavvuf edebiyatı alanından olan eserde Allah'ın birliği, Cenâb-ı Hakk'ın esmâ ve sıfatları, eşyanın yaratılış amacı, bir başka deyişle vahdet-i vücûd konusu ele alınır. Eserde Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler vardır.⁴⁶⁴ *Mahzenü'l-Esrâr*'ın büyük bir kısmının gazellerden oluşmasına rağmen eserde ayrıca

⁴⁶¹ Orhan Kemal Tavukçu, *Ahmed-i Rıdvân, Hüsrev ü Şirin (İnceleme-Metin)*, (DT), AÜ, SBE, Erz., 2000, 88.

⁴⁶² Ahmet Atillâ Şentürk, Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2014, 257.

⁴⁶³ İsmail Ünver, “Ahmed-i Rıdvân”, *TTK-Belleten*, C. L, nr. 196, Ankara Nisan 1986, 84-97.

⁴⁶⁴ Abdülmecit İslamoğlu, “Sultan Memdûh'un *Mahzenü'l-Esrâr*'ından Hareketle Şiirleri ve Şairliği Üzerine Değerlendirmeler”, *OMÜİFD*, S. 32, Samsun, 2012, 129-130.

kaside ve mesneviler de yer alır. Tüm bunların yanında eserde murabba, muhammes, müseddes ve rubâî nazım şekilleriyle yazılmış manzûmeler bulunur.⁴⁶⁵ *Mahzenü'l-Esrâr*'da şair, görünenden görünmeyene yönelmeyi amaçlamıştır. Bu amaca ulaşmak için o, görünen güzellikleri kaleme almıştır. Şair, yazıyı/şiiri “kalem” ile ilişkilendirerek “kalem”in şairin duyuş ve düşünüşündeki yerini ortaya koymuştur.⁴⁶⁶

Özge ÖZTEKİN, “-Mahzenü'l-Esrâr'dan Defineler'e Nasihat Dolu Bir Yolculuk Yüzyıllar Boyunca Saklı Kalan On Define: Râsih'in Defineleri- II”, *Türkbilig*, S. 2, Ankara, 2001, s. 118-128.

Mahzenü'l-Esrâr, Prof. Dr. Ahmet Turan Arslan ve Prof. Dr. Mehmet Akkuş'un yer aldığı bir ekip tarafından tercüme edilerek üç cilt hâlinde yayınlanmıştır.

Sultan Memdûh, *Mahzenü'l-Esrâr* (I-III), Siirt Valiliği, Ankara, 2009-2011.

Sultan Memdûh, *Mahzenü'l-Esrâr* (I-III), (Çev.: Ahmet Turan Arslan, Mehmet Akkuş vd.), Siirt Valiliği, Ankara, 2009-2011.

Abdülmecit İSLAMOĞLU, “Sultan Memdûh'un Mahzenü'l-Esrâr'ından Hareketle Şiirleri ve Şairliği Üzerine Değerlendirmeler”, *OMÜİFD*, S. 32, Samsun, 2012, s. 129-165.

1.16. MAKTEL-İ HÜSEYİNLER [(Kastamonulu Şâzî, Yûsuf-ı Meddâh (14. yy.); Hacı Nureddin Efendi (16. yy.); Lamiî Çelebi (16. yy.); Âşıkî (18. yy.)]

Maktel-i Hüseyin, Hz. İmam Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesini konu alan edebî eserlere verilen genel bir addır. Çok acı bir olay olan Kerbelâ katliamı, İslâm'a gönül verenleri yasa boğan bir dönüm noktasıdır. H. 61/M. 681'de meydana gelen bu olay, hakkın ve özgürlüğün simgesidir. Tarihteki en acı katliamlardan biri olarak edebî bazı metinlere de konu olan bu olay, bütün insanlığa mal olmuştur.⁴⁶⁷

İmam Hüseyin'e ve Ehl-i Beyt'e olan samimi sevginin yansıtılması amacıyla yazılan *Maktel-i Hüseyin*'lere tarihsel süreçte farklı dönemlerde rastlanır. Bu noktada en eski Maktel örnekleri, Arap edebiyatında görülür. Bu eserlere somut örnek olarak Ebu

⁴⁶⁵ İslamoğlu, 134.

⁴⁶⁶ İslamoğlu, 136.

⁴⁶⁷ Muzaffer Doğanbaş, “Bilinmeyen İki Maktel-i Hüseyin Nüshası”, S. 20, Ankara 2001, *hbvdergisi.gazi.edu.tr* (Erişim tarihi: 03.03.2015).

Minhef'in (öl. 774) *Kitabu Maktel-i Hüseyin* adlı eseri verilebilir. İran edebiyatındaki en önemli örnek ise, Hüseyin Vaiz Kâşîfi'nin (öl. 1505) *Ravzatü's-Şüheda* adlı eseridir.

Türk edebiyatında da pek çok Maktel-i Hüseyin yazılmıştır. Türk edebiyatında bu edebî türün Türk dilinde meydana getirilmiş en ünlü ve mükemmel örneklerinden olan Fuzûlî'nin *Hadikatü's-Sü'eda* (Saadete Ermişlerin Bahçesi)'sı dışında, bilinen Maktel örnekleri arasında en eski maktel olarak Kastamonulu Şâzî'nin *Dâstân-ı Maktel-i Hüseyin*'i karşımıza çıkar (763/1361-62). Bununla birlikte, Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Subhatü'l-Abdal*'ı, Fazlullah Rahimi'nin *Gülzâr-ı Hasaneyn*'i ile Mirza Muhammet Naki'nin *Kumru (Kenzül-Mesaip)* adlı eserleri de İmam Hüseyin'in katlini konu alan önemli eserlerdendir.⁴⁶⁸ Ancak biz bu çalışmamızda, sadece ortak başlığımız olan *Maktel-i Hüseyin* adını taşıyan Türkçe manzum mesneviler hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Yani Kastamonulu Şâzî, Yûsuf-ı Meddâh, Âşîkî ve Lamiî Çelebi'nin *Maktel-i Hüseyin*'leri Türk edebiyatındaki makteller arasında öne çıkanlardır. Ayrıca, Hacı Nureddin Efendi'nin *Maktel-i Hüseyin*'i 940/1534'te telif edilmiş manzum bir eser olup, kahramanlık ifade eden mısralarıyla çok sevilmiş ve yedi defa basılmıştır. Lamiî Çelebi Mahmûd b. Osman-ı Bursavî (876-938/1472-1532)'nin *Maktel-i İmâm Hüseyin*'in ise, bilinen on bir nüshası vardır.⁴⁶⁹

Tarihsel süreçte XVII. yüzyıldan itibaren Türk edebiyatında maktel sayısı oldukça azalır. Bununla birlikte Tanzimat'tan sonra olduğu gibi günümüzde de Şii ve Sünni yazarlar, Kerbelâ Vak'ası ile ilgili eserler yazmaya devam ederler. Hasan İpçi'nin *Menakıb-ı Âl-i Resûl* (İstanbul 1960), Asım Köksal'ın *Hız. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası* (Ankara 1979), Ziya Şakir'in, *Kerbelâ Vakası ve Kerbelâ'nın İntikamı* (İstanbul 1981) *Maktel-i Hüseyin*'ler arasında sayılabilir.⁴⁷⁰

Makteller hakkında bilinen ilk ilmî çalışma, "Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyinler" adıyla Abdülkadir Karahan'ın hazırladığı mezuniyet tezidir. Makteller konusunda başvurulabilecek ciddi ve önemli bir çalışma ise, Fuzûlî'nin

⁴⁶⁸ Doğanbaş, hbvdergisi.gazi.edu.tr (Erişim tarihi: 03.03.2015).

⁴⁶⁹ Özlem Demirel, "Âşîkî ve Maktel-i Hüseyin'i", <http://www.journals.istanbul.edu.tr> (Erişim tarihi: 03.03.2015).

⁴⁷⁰ Şeyma Güngör, "Maktel-i Hüseyin", *TDV İslam Ans.*, C. 27, Ankara 2003, s. 457.

Hadikâtü's-Süeda'sı üzerinde Şeyma Güngör'ün hazırladığı doktora tezidir. Bu çalışma, daha sonra kitap olarak da basılmıştır.⁴⁷¹

Şeyma GÜNGÖR, “Maktel-i Hüseyin”, *TDV İslam Ans.*, C. XXVII, Ankara, 2003, s. 456-457.

Abdülkadir KARAHAN, *Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyinler*, (LT), İst. Ü., SBE, TDE Böl., İstanbul, 1934.

Şeyma GÜNGÖR, *Fuzûlî'nin Hadikatü's-Süeda'sı*, (DT), İst. Ü., SBE, TDE Böl., İstanbul, 1985.

Muzaffer DOĞANBAŞ, “Bilinmeyen İki Maktel-i Hüseyin Nüshası”, *hbvdergisi.gazi.edu.tr*, S. 20, Ankara, 2001, (Erişim tarihi: 03.03.2015).

Özlem DEMİREL DÖNMEZ, *18. Yüzyıla Ait Bir Makel-i Hüseyin Nüshası*, Sonçağ Yay., Ankara, 2016.

Özlem DEMİREL DÖNMEZ, (Editör: Mehmet Dönmez), “Kerbela Olayının Edebiyata Yansıyan Yüzü Maktel-i Hüseyinler”, *Avrasya Alevilik Araştırmaları-1*, Sonçağ Yay., Ankara, 2016, s. 31-40.

1.16.1. Kastamonulu Şâzî (14. yy.)

“Maktel” türünün Türkçede bilinen ilk manzum örneği olan *Maktel-i Hüseyin*, Kastamonulu Şâzî tarafından kaleme alınmıştır. Aruzun “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” kalıbıyla yazılan bu eser, sade bir Türkçe ile yazılmıştır.⁴⁷² Kastamonulu Şâzî'nin *Maktel-i Hüseyin*'i, Kastamonu'da, 763/1362'de yazılmış ve Candaroğulları Beyliği'nin o günkü hükümdarı Kötürüm Bayezid'e ithaf edilmiştir.⁴⁷³ Bununla beraber, eserin bazı yerlerinde gazel nazım şekliyle yazılmış şiirlere de rastlanır. Şair, eserinin toplam 3313 beyit olduğunu ifade eder:

“Dükeli beytün hisâbın eydelüm

Üç biñ üç yüz on üç oldı diyelüm” (2815. beyit)

⁴⁷¹ Demirel, 50-51, <http://www.journals.istanbul.edu.tr> (Erişim tarihi: 03.03.2015).

⁴⁷² Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 173.

⁴⁷³ Kenan Özçelik, “Türk Edebiyatında Yazılmış İlk Maktel-i Hüseyin Kimin Eseridir?”, *Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ (Edebiyat) II. C.*, KTB, CÜİF, Sivas, 2010, 7.

Kastamonulu Şâzî'nin *Maktel-i Hüseyin* adlı eserinde Kerbela olayı gerçekçi bir şekilde ele alınmıştır. Tüm bunların yanında eserde, efsanevî öğeler de yer alır. Eserde anılan isimler de gerçeğe uygundur.⁴⁷⁴

Eser, on meclisten oluşur. Meclis başlıkları ve yan başlıklarının tamamı Farsçadır. Maktelinde sık sık Ebû Mihnef'in adını ansa da, Irene Melikoff, müellifin Ebu Mihnef'in Maktelü'l-Hüseyin'ini görmediğini, sadece ondan duyduklarını naklettiği kanaatindedir. Zira o, Ebu Mihnef'in adını da yanlış yazmıştır. Eser, romansı ve mucizevî anlatımları içerse de tarihî gerçekleri içermektedir. Birinci meclis dua ile başlar. Kader üzerine bir girişten sonra olayların başlangıcı özetlenir. İkinci mecliste Müslim b. Akîl ve iki küçük oğlunun ölümleri anlatılır. Müellif, Kerbelâ faciasını bütün yoğunluğu ile dinleyicilere yaşatmak amacıyla olsa gerek korkunç bir atmosfer yaratmayı dener. Üçüncü meclisin konusu İmam'ın Mekke'den Kerbelâ'ya yolculuğudur. Dördüncü mecliste İmam, çadırların etrafına çukur kazdırır. Çukura çalı çırpı atılır ve ateşe verilir. Beşinci meclis, İmam Hasan'ın oğlu Kâsım'ın İmam Hüseyin'in kızı ile evlenmesi ile başlar. İmam, Kâsım'ın evlenmesini ve şehid oluşunu anlatır. Altıncı mecliste sırasıyla Avn Ali, Ebû Bekir Ali, Abbâs Ali'nin şehâdetleri anlatılır. Yedinci mecliste İmam Hüseyin'in oğulları, Ali Ekber ve Ali Asgar'ın savaşmaları ve şehid olmaları anlatılır. Hz. Hüseyin'in şehit edililişinin anlatıldığı bu mecliste şairin yoğunlaşan samimi ve duygulu anlatımı okuyucuyu derinden etkileyecek tarzdadır. Sekizinci mecliste İmam'ın kesik başı ile baştan yayılan nura, bunun yanı sıra oluşan mucizelere tanık olan Yahudi ve Hristiyanların Müslüman oluşları anlatılır. Dokuzuncu mecliste İmam'ın kesik başının ve tutsakların Şam'a götürülüşü anlatılır. "Onuncu Meclis" başlığı altında Yezid'in tutsakları incelemesi ve Zeynelabidin'in hutbe okuması anlatılmıştır ve ardından sonraki başlık olan *Hâtıme-i Dâstân-ı Maktel-i Hüseyin* gelir. Burada yazar dinleyenlerden dua talep eder.⁴⁷⁵ Emevi tarihçisi Ebû Mihnef'in kaynak oluşturduğu eserin bir nüshası, Üsküdar Selim Ağa Kütüphanesi Kemankeş nr. 528'de bulunur.⁴⁷⁶

Kastamonulu Şâzî'nin *Maktel-i Hüseyin*'i üzerinde önce Dursun Boztosun, daha sonra ise, Yaşar Türkay mezuniyet tezi, Nurcan Öznal Güder, doktora tezi; ayrıca

⁴⁷⁴ Özçelik, "Türk Edebiyatında Yazılmış İlk Maktel-i Hüseyin Kimin Eseridir?", 8.

⁴⁷⁵ <http://siilikarastirmalari.blogspot.com.tr>, (Erişim tarihi: 03.03.2015.).

⁴⁷⁶ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 173-174.

Saliha Karataş da bu konu üzerine yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Diğer taraftan, 2005'te Dâstân-ı Maktel-i Hüseyin bazı değişiklikler içeren bir nüshası, A. Mahir Ethembabaoğlu tarafından, "Lut oğlu Yahyâ" şeklinde mevhum bir müellife nispetle günümüz harflerine çevrilerek yayınlanmıştır.⁴⁷⁷

Kastamonulu Şâzî, *Maktel-i Hüseyin*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 4041.

Lut oğlu Yahyâ, *Kerbelâ Destanı (Maktel-i İmâm Hüseyin)*, (Derleme ve Çevrim Yazı: Ahmet Mahir Ethembabaoğlu), İstanbul, 2005.

Kenan ÖZÇELİK, "Türk Edebiyatında Yazılmış İlk Maktel-i Hüseyin Kimin Eseridir?", *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Edebiyat) II. C.*, KTB, CÜİF, Sivas, 2010.

Dursun BOZTOSUN, *Kastamonulu Şâzî'nin Dâsitân-ı Maktel-i Hüseyin'i (28b-54a) (Metin-İndeks)*, (LT), İÜ, SBE, TDE Böl., İstanbul, 1973.

Yaşar TÜRKAY, *Kastamonulu Şâzî'nin Maktel-i Hüseyin'i (VII-28) Transkripsiyon ve İndeks*, (LT), İÜEF, TDE Böl., İstanbul, 1974.

Saliha KARATAŞ, *Kastamonulu Şâzî'nin Maktel-i Hüseyin'i Üzerine Tahlil ve İnceleme*, (YLT), FÜ, SBE, İstanbul, 2012.

Nurcan ÖZNAL GÜDER, *Kastamonulu Şâzî Maktel-i Hüseyin (İnceleme, Metin, Sözlük, Adlar Dizini)*, (DT), İÜ, SBE, İstanbul, 1997, s. XXI.

1.16.2. Yûsuf-ı Meddâh (14. yy.)

Maktel-i Hüseyin adıyla kullanılan eser, Kastamonu'da hicrî 763 yılının Şevval ayında (milâdî 1362 yılı Ağustos ayı) yazılmaya başlanmış ve aynı yılın Zilhicce ayında (1362 Ekim'i) bitirilmiştir. Yûsuf-ı Meddâh'ın bu eseri, mesnevi nazım şekliyle ve "Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün" aruz kalıbıyla yazılmıştır.⁴⁷⁸

2824 beyit olan eser, farklı zamanlarda okunmak üzere on meclise bölünmüştür. Bir başka deyişle, eserde Kerbela olayıyla ilgili olaylar, on değişik mecliste kronolojik sıra takip edilerek anlatılır. Meclislerde yer yer aynı kalıpta yazılmış gazellerle de

⁴⁷⁷ Özçelik, "Türk Edebiyatında Yazılmış İlk Maktel-i Hüseyin Kimin Eseridir?", 11.

⁴⁷⁸ Kenan Özçelik, *Yûsuf-ı Meddâh ve Maktel-i Hüseyin (İnceleme-Metin-Sözlük)*, (YLT), Ank. Ü., SBE, Ankara 2008, 31-32.

karşılaşılır. Bu gazellere genelde içeriğe uygun olarak başlıklar konulmuştur. Sonuç olarak, metinde 27 adet gazel vardır. Bu gazeller, toplamda 195 beyitten oluşur. Dolayısıyla gazel nazım şekliyle yazılan beyitler, metnin yaklaşık %7'sidir.⁴⁷⁹

Maktel-i Hüseyin, halk karşısında okunmak amacıyla sade bir dille yazılmıştır. Türkçe asıllı kelimelerle beraber Arapça ve Farsça asıllı kelimeler de eseri zenginleştirmiştir. Süslü bir anlatım için değil de vezin gereği Arapça ve Farsça tamlamaların kullanıldığı eserde Eski Türkiye Türkçesi özelliklerinin hemen hepsinin sergilendiği görülür.⁴⁸⁰

14. yy. eserlerinden *Maktel-i Hüseyin* mesnevisinden ilk bahseden M. Fuat Köprülü olmuştur. Köprülü, 1930-1931 yıllarında hazırlanan İslam Ansiklopedisi'ndeki "Türkler" maddesinin "Osmanlı Türk Edebiyatı" başlığı altında, bu eserle ilgili yazar adı, yazım tarihi ve yazıldığı yer hakkında çok kısa bilgi vermiştir. Köprülü'nün Fransızca olarak yazdığı bu yazı, daha sonra Yeni Türk Mecmuası'nın 4, 5 ve 7. sayılarında Türkçe olarak da yayımlanmıştır. Yazıda, Anadolu'da meydana getirilen eserler yüzyıllara göre tasnif edilmiş; 14. yy. eserleri ise, beylikler esas alınarak sınıflandırılmıştır. 14. yy. eserlerinden olan *Maktel-i Hüseyin* ise, Candaroğulları Beyliği eserleri içinde sayılması gerekirken, bu beylikle ilgili başlık konulmamış; bunun yerine eser, Osmanoğulları (Osmanlı Devleti) başlığı altında ele alınmış ve eserle ilgili kısaca bilgi verilmiştir. İfadeden açıkça anlaşıldığı üzere Köprülü, müellif adı hakkında kesin bir şey söylemez.

Maktel-i Hüseyin'le ilgili yazılanları tarihî sırası içinde takip ettiğimizde, söylenenlerin iki farklı kolda geliştiğini görürüz. Bazıları eserin Kastamonulu Şâzî/Sâdî'ye ait olduğunu kabul ederken bazıları ise, yazarının Yûsuf-ı Meddâh olduğunu ileri sürer.⁴⁸¹ Abdulkadir Karahan, 1938'de hazırladığı çalışmada, Anadolu sahasında görülen *Maktel-i Hüseyin*'leri ayrıntılarıyla incelemiştir. Bu eserle ilgili de oldukça önemli bilgiler vererek eseri özetlemiştir. Verilen pek çok bilgi, doğru ve oldukça aydınlatıcıdır.⁴⁸²

⁴⁷⁹ Özçelik, *Yûsuf-ı Meddâh ve Maktel-i Hüseyin (İnceleme-Metin-Sözlük)*, 32-34.

⁴⁸⁰ Özçelik, *Yûsuf-ı Meddâh ve Maktel-i Hüseyin (İnceleme-Metin-Sözlük)*, 58.

⁴⁸¹ Özçelik, *Yûsuf-ı Meddâh ve Maktel-i Hüseyin (İnceleme-Metin-Sözlük)*, 60-61.

⁴⁸² Özçelik, *Yûsuf-ı Meddâh ve Maktel-i Hüseyin (İnceleme-Metin-Sözlük)*, 63.

1946'da, İ. Hikmet Ertaylan'ın Yusuf-ı Meddah ve eserleriyle ilgili oldukça önemli bilgiler içeren yazısıyla karşılaşılır.⁴⁸³ Ertaylan, Yûsuf-ı Meddâh olarak isimlendirdiği müellifin dört eseriyle ilgili bilgi verir. Eserlerden biri de *Maktel-i Hüseyin*'dir.

Melikoff, 1966'da yaptığı bir konuşmada, *Maktel-i Hüseyin*'le ilgili verdiği bilgileri aynı yıl yayınlamıştır.⁴⁸⁴ Bu yazı, uzun yıllar sonra Türkçeye de çevrilmiştir.⁴⁸⁵

Kenan ÖZÇELİK, *Yûsuf-ı Meddâh ve Maktel-i Hüseyin (İnceleme-Metin-Sözlük)*, (YLT), Ank. Ü., SBE, Ankara, 2008.

1.16.3. Hacı Nureddin Efendi (16. yy.)

Hacı Nureddin Efendi'nin manzum *Maktel-i Hüseyin*'i *Vak'a-i Kerbela* adıyla birkaç defa basılmıştır (İstanbul 1285, 1300, 1309/1892, 1324/1908, 1329/1913, 1341/1925). Nureddin Efendi'nin 940/1533-34'te kaleme aldığı, *Vak'a-i Kerbela* adıyla 1285'ten (1868) itibaren dört kere yayınlanan bu eserinden başka Emir Sultan'ın müridlerinden olan Yahyâ'nın (b. Bahşl) *Maktel-i Hüseyin*'i 905'te (1499) tamamlanmıştır (DTCF Ktp., Muzaffer Ozak. nr. 1). Hacı Nureddin Efendi'nin eseriyle birlikte Sâfi'nin *Maktel-i Hüseyin*'i (DTCF Ktp. , nr. 248) de Ebu Mihnef'e dayanan, on bölüm halinde düzenlenmiş eserlerdir.⁴⁸⁶

Abdûlmecid İslamoğlu, "Hacı Nûreddîn Efendi ve Hüseyin'in Makteli Adlı Eseri", (Uluslararası Kerbela Sempozyumu, 20-22 Mayıs 2010, Sivas), *Çeşitli Yönleriyle Kerbela* (I-III), Asitan Yayıncılık, Sivas, 2010, c. II, s. 17-42.

HACI NUREDDİN EFENDİ, (Haz. Mehmet Karaarslan), *Maktel-i Hüseyin*, Önsöz Yayıncılık, İstanbul, 2012.

⁴⁸³ İ. Hikmet Ertaylan, "Yûsufi-i Meddâh Yeni İki Varaka ve Gülşâh Nûshası- Hâmusnâme-Dasitan-ı İblis-i Aleyhi'l-la'ne ve Maktel-i Hüseyin", *İst. Ü., EF, TDED*, (Nisan 1946), 1(2), 105-121.

⁴⁸⁴ Irène Mélikoff, "Le Drame de Kerbelâ Dans la Littérature Epique Turque", *Revue des Etudes Islamiques*, Paris, 1966, XXXIV, 133-148.

⁴⁸⁵ Irène Mélikoff, "Türk Destanlarında Kerbelâ Dramı I-II", (çev. Muzaffer Uyguner), *Türk Folkloru*, S.74, (Eylül 1985), s. 5-8; S. 75, (Ekim 1985), 20-21.

⁴⁸⁶ Güngör, 456.

1.16.4. Lamiî Çelebi (16. yy.)

Lâmi'î Çelebi (öl. 938/1532), eserinin yazılmasına Kanûnî'nin defterdarı Sinan Bey'in sebep olduğunu söyler:

“Kûh-veş dâmâna çekdüm pâyumı

Dest-i izzet birle yasdum yayumı

Kâf-ı mihnetten kılup kaddüm çü-kaf

Eyledüm dil Ka'besinde i'tikâf

Ben cihândan bu gâm-ıla bî-haber

Tâ ki irdi bir resûl-i nâme-ber” (48-50)

Eserin yazılış sebebinin anlatıldığı bu kısımda Lâmi'î, bazı şikâyetlerini dile getirir. Buradaki ifadelerde, kıymetinin bilinmediğinden ve yazdıklarına olması gereken karşılığı alamadığından şikâyet eder. Lâmi'î, bu durumdan dolayı dünyadan el etek çekmiş; ancak Sinan Bey'den gelen bir mektup nedeniyle bu eserini yazmıştır.

Lâmi'î Çelebi, eserini diğer maktel yazarları gibi, Kerbelâ olayını yâd etmek, okuyucularını ağlatmak ve bu vesileyle sevap kazanmak için yazar. Lâmi'î Çelebi, bu amacını eserindeki şu beyitlerde ifade eder:

“Giydürem evrâka mâtemden libâs

İşidenler ağlayup kan ide yas

Dîdelerden akıdup hûnın süyûl

Ya'ni diyem Maktel-i Âl-i Resûl” (58-59)

Lâmi'î, eserinde, kendisine ulaşan o mektubu, Allah'tan bir işaret olarak algıladığını ve bu işten kaçmanın mümkün olmadığını söyler.⁴⁸⁷ Lâmi'î, maktelinde eserin yazılış zamanıyla ilgili herhangi bir açıklamada bulunmaz. Bununla birlikte eserde yazılış zamanını hissettiren tek şey, Kânunî'nin defterdarı Sinan Bey'in eserin yazılışına sebep olduğunun belirtilmesidir. Buradan yola çıkılarak Lâmi'î'nin bu eserinin 1527'den önce yazılmış olduğu tahmin edilir.

⁴⁸⁷ Ertuğrul Ertekin, “Lâmiî Çelebi'nin Maktel-i Âl-i Resul'ü”, <http://siilikarastirmalari.blogspot.com.tr> (Erişim Tarihi: 05.05.2015).

Eser, şükür ve salat-selam ile başlar. Lâmi'î, eserinde Sinan Bey'in yönlendirmesinden söz ederek Ehl-i Beyt'e övgülerde bulunur. Hadislerden de bazı örnekler vererek Yezid'e ve askerlerine lânet eder ve bu konuyla ilgili şöyle söyler:

“*Levh-i dilden hak olup bu kıl ü kâl*
Terk-i lânet etmeğe kılmaz mecâl”

Maktel-i Âl-i Resûl'ün yazma nüshalarının çok az olduğu bilinir. Eser, üç minyatürlü el yazması şeklinde özellikle sanata meyilli olan okuyuculara ve bazı devlet adamlarına yönelik de hazırlanmıştır.⁴⁸⁸ Bu eserin benzerlerinden farkı, tarihî gerçeklere daha yakın bir içeriğinin olmasıdır.⁴⁸⁹

Lâmi'î Çelebi, eserinde kaynaklarının bir kısmını vermiştir. Yazarın en çok bahsettiği kaynak, meşhur Nakşî şeyhi Muhammed Pârsâ'nın (öl. hicrî 822) *Faslu'l-Hitâb* adlı eseridir. Lâmi'î Çelebi, bu eserinde *Faslu'l-Hitâb*'ın adını üç yerde söyler:

“*Lik gûş et sahib-i Faslu'l-Hitâb*
Hoş beyân etmiş bu kavli pür-savâb

Böyle yazmış sahib-i Faslu'l-Hitâb
Altı kez verdiler âna zehr-tâb

Böyle yazmış sahib-i Faslu'l-Hitâb
Kim ânın naklinde yoktur irtiyâb”

Lâmi'î Çelebi'nin *Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl*'u üzerinde İbrahim Boğalı mezuniyet tezi, Harun Arslan ise yüksek lisans tezi hazırlamıştır.⁴⁹⁰ Lâmi'î Çelebi'nin kendi kütüphanesindeki bu eser, onun bütün kitaplarıyla birlikte Bursa Belediye Kütüphanesi'ne gönderilmiştir.

Ertuğrul ERTEKİN, *Lamiî Çelebi Maktel-i Âl-i Resûl*, Kevser Yay., İst., 2012.

İbrahim BOĞALI, *Maktel-i Âl-i Resûl Lâmi'î Çelebi*, (LT), İst. Ü., TDE Böl., İst, 1971.

Harun ARSLAN, *Lâmi'î Çelebi Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl (Giriş-Metin-Sözlük-İnceleme-Adlar Dizini)*, (YLT), İst. Ü., SBE, İstanbul, 2001.

⁴⁸⁸ Ertekin, <http://siilikarastirmalari.blogspot.com.tr> (Erişim Tarihi: 05.05.2015).

⁴⁸⁹ Güngör, 456.

⁴⁹⁰ Demirel, <http://www.journals.istanbul.edu.tr> (Erişim tarihi: 03.03.2015), s. 50-51.

1.16.5. Âşıkî (18. yy.)

Âşıkî'nin *Maktel-i Hüseyin*'i tek nüsha olarak TDK Ktph. Yz. A nr. 84/1'de kayıtlıdır. Baş kısmı eksik olan eser, aruzun “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” kalıbıyla yazılmıştır. On meclisten oluşan maktelde, üçüncü, sekizinci, dokuzuncu ve onuncu meclisler isimleriyle belirtilirken diğer meclislerin başlıkları gösterilmemiştir. Tamamı 70 varak olan eser,

“Atdı suya gevdesini batmadı
Gevdesini su aluban gitmedi” (2a/1)

beytiyle başlayarak 1160/1747-1748 tarihine işaret eden; “*Temmetü'l kitâb bî avnillahi'l meliki'l vehhâb sene sittîn ve mie ve elf*” cümlesiyle tamamlanır.⁴⁹¹

Esere, Hz. Hüseyin'in intikamının alınmasıyla, yani Kerbelâ olayından sonra gelişen olayların anlatılmasıyla başlanması, olayın sonuna eserin başında yer verilmesi, modern anlatıda görülen bir özellik olarak karşımıza çıkar. Bunun yanında, eserin 38. varasında (38a/13-38b/6) Kerbelâ'daki savaş betimlenirken araya girilerek Cebrail'in Hz. Muhammed'e kızıl toprakla dolu bir şişe getirip Hz. Hüseyin'in şehit edileceğini haber verdiği olay anlatılarak geriye dönüş tekniği kullanılır. Eserde gerçeküstü olaylara sıkça rastlanır. Genellikle rivayetlerden oluşan bu tür olayların diğer maktelerde de benzer şekillerde anlatıldığını görürüz.⁴⁹²

Âşıkî, eserini büyük bir coşkuyla ve sanat kaygısı gütmeyen ve duygularının tesiri altında kaleme almıştır. Eserde Yezid ve taraftarlarına okunan lanet, leitmotiv olarak yer alır. Eserini sade bir dille yazan şair, ağırlıklı olarak Türkçe kelimeler kullanmış olup metinde 944 Türkçe kökenli, 856 Arapça kökenli ve 293 de Farsça kökenli kelime vardır. Bu sayılar, kelimelerin tekrar sayısını içermez.

Âşıkî'nin *Maktel-i Hüseyin*'inde kullanılan dilin Eski Anadolu Türkçesi döneminin sonları ile Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi özellikleri gösterdiği, metinde kullanım sıklığı bakımından dudak uyumunun ve yuvarlaklaşma eğiliminin görüldüğü,

⁴⁹¹ Demirel, 51.

⁴⁹² Demirel, 55.

yuvarlak ünlülerin yanında yavaş yavaş düz ünlülerin de kullanılmaya başlandığı söylenebilir.⁴⁹³

Özlem DEMİREL, *Âşıkî'nin Maktel-i Hüseyin'i Üzerine Dil İncelemesi*, (DT), İÜ, SBE, TDE Böl., İstanbul, 2007.

Özlem DEMİREL, “Âşıkî ve Maktel-i Hüseyin'i”, *istanbul.dergipark.gov.tr.*, (Erişim Tarihi: 30.12.2016).

1.17. **MEVLİDLER** [(Süleyman Çelebi, Vesîletü'n-Necât (Mevlid) (15. yy.); Bursalı Âkif Efendi, Mevlid (19. yy.), Hasan Nâdir Efendi, “Mevlid” leri (19. yy.)]

“Mevlid” kelimesi, önceleri “doğum yeri” ve “doğum günü” anlamında mekân ve zaman ismi olarak kullanılmıştır. Zaman içerisinde ıstılâhî manada genişleyerek Hz. Peygamber'in dünyaya gelişini, doğduğu zamanı, doğduğu yeri, hayatını, mucizelerini, gazalarını, ahlâkını, vefatını vb. yönlerini konu alan eserleri veya bu eserlerin okunduğu törenleri karşılayan bir kavram olmuştur.⁴⁹⁴ Mevlid okuma, geçmişte olduğu gibi günümüzde de yaşatılan bir gelenek durumundadır. Yalnızca Hz. Muhammed'in doğum gününde onu anmak ve övmek adına değil hususî olarak vefat, sünnet, düğün, hatim, askere uğurlama, yağmur duası gibi çeşitli cemiyetlerde çeşitli vesilelerle okunmaktadır. Kültürümüzde uzun bir geçmişe dayanan mevlid okuma ve okutma geleneği, zaman içerisinde pek çok folklorik özelliği de beraberinde getirip farklı bir çeşni kazanmıştır.⁴⁹⁵

Mevlit kelimesi, halk arasında Mevlüt olarak kullanılmaktadır. Kelimenin bu kullanımının Arapçada anlamı “yeni doğmuş çocuk ya da çocuk” olduğu için kelimenin söylenişinin “mevlid” olması daha doğrudur. Dinî anlamda ise bu kelime, Peygamber Efendimiz'in, kısaca hayatını, mucizelerini, vefatını, özellikle de doğumunu anlatan, bu arada da onu öven ve çoğunlukla manzum olan eserler için kullanılır.⁴⁹⁶

İslam dininin ortaya çıkışıyla gittikçe çoğalan mevlid türündeki eserler, Arap ve Türk edebiyatlarında önemli bir yer tutar. Tarihte, mevlid türündeki ilk eserler, X. asırda

⁴⁹³ Demirel, <http://www.journals.istanbul.edu.tr>, (Erişim tarihi: 08.03.2015), s. 56.

⁴⁹⁴ Süleyman Eroğlu, “Edebî Bir Tür Olarak Mevlitler - Şekil Özelliklerine Dair Bazı Değerlendirmeler”, *UÜ, FEF, SBD*, Yıl: 11, S. 18, Bursa, 2010/1, 126.

⁴⁹⁵ Eroğlu, “Edebî Bir Tür Olarak Mevlitler - Şekil Özelliklerine Dair Bazı Değerlendirmeler”, 128.

⁴⁹⁶ Hasan Aksoy, “Türk Edebiyatında Mevlidler”, www.tarihtarih.com, (Erişim tarihi: 05.05.2015).

Arap edebiyatında görülmeye başlamıştır. İslam âleminde mevlid ismi ile ortaya konan türün müstakil ilk örneği, Ebu'l-Ferec el-Cevzî'nin *Mevlidü'n-Nebî* (yahut *el-Arûs*) adlı eseridir. Daha sonra Ebu'l-Kâsım es-Sebtî, İbn Dihye, Zemlakânî'nin eserleri, ilk yazılan mevlidlerdenidir.⁴⁹⁷ İslâmî Arap Edebiyatı'nın ilk ürünleri olan bu eserlerin şairleri, Hasan b. Sâbit (ö. 54/674), Ka'b b. Züheyr (ö. 24/645) ve Abdullah b. Revâha'dır (ö. 8/629). Manzum veya mensur siyerler, şemâil-i şerifler, magazîler ve kasîde-i bürdeler mevlidlere de kaynaktır.⁴⁹⁸

Türk kültür ve edebiyatında “Mevlid” denildiğinde öncelikle Süleyman Çelebi (ö.825/1422?)'nin *Vesîetü'n-Necat* (*Kurtuluş Vesilesi*) adlı meşhur eseri akla gelir. “Mevlid” kelimesi, edebî bir türün adı olduğu halde, Türk milletinde Süleyman Çelebi'nin eserinin özel bir yeri vardır. Süleyman Çelebi'nin (812/1409'da) *Vesîetü'n-Necat*'ı, türünün ilk örneklerinden biri ve edebiyatımızdaki en güzel, en çok tanınan, halkımız tarafından asırlar boyunca “mübarek” sayılarak çok çeşitli vesilelerle okunan şaheseridir.⁴⁹⁹

XV. yüzyılda özellikle Süleyman Çelebi'nin eserinin beğenilmesi, edebiyatımızda mevlid türünün giderek artmasını sağlamıştır. Aynı yüzyılda Ahmed, Kerîmî, Ârif, Sinanoğlu, Hacı Mustafazâde, Ebu'l-Hayr, Hocaoglu, Halil, Yahyâ b. Bahşî, Hamdullah Hamdi ve Emîrî; XVI. yüzyılda, Muhibbî, Zâtî, Şemsî, Hasan Bahrî, Abdî, Behiştî, Mehmed Hevâî, Şehîdî, Visâlî Ali Çelebi, Nihânî ve Dervîş; XVII. yüzyılda, Murâdî, Abdurrahman Ankaravî, Kuloğlu Mustafa, Aklî ve Cismî; XVIII. yüzyılda, Nahîfî, Salâhî, Bekâî, Ahmed Mürşidî, Selami Mustafa Efendi, Necîb ve Teşrifatçı Edîb Efendi; XIX. yüzyılda, Hasan İlmî, Râgıb Efendi, Kâmî, Keşfî, Nihânî, Rif'at ve Hasan Nâdir Efendi; son devir mevlid şairlerimiz içerisinde de Mehmed Fevzî Efendi, Mehmed Şemseddin, Ahmet Fehmi Sivâsî, İhramcızâde İsmail Hakkı, Çizmecizâde Vehbî, Tahir Nadi, Muhammed Lütfî ve Kamil Sariateş, çok sayıdaki mevlid şairlerimizden birkaçıdır.⁵⁰⁰

14. yy. sanatçılarımızdan Erzurumlu Darîr'in *Siretü'n-Nebî*'sindeki bir manzume, mevlid türünün Türk Edebiyatı'ndaki öncülerindendir ve bu eser, Süleyman Çelebi'nin eseri üzerinde de etkilidir. *Vesîetü'n-Necat*'ın telif tarihi olarak 812/1409

⁴⁹⁷ Eroğlu, “Edebî Bir Tür Olarak Mevlitler - Şekil Özelliklerine Dair Bazı Değerlendirmeler”, 126-127.

⁴⁹⁸ Aksoy, www.tarihtarih.com, (Erişim tarihi: 05.05.2015).

⁴⁹⁹ Adem Ceyhan, “Süleyman Nahîfî'nin Mevlidü'n-Nebî Mesnevisi”, *AÜ, TAED*, S. 14, Erz. 2000, 89.

⁵⁰⁰ Eroğlu, “Edebî Bir Tür Olarak Mevlitler - Şekil Özelliklerine Dair Bazı Değerlendirmeler”, 127.

yılı kesin kabul edildiği takdirde, Ahmedî (ö. 815/1412-13)'nin *İskender-nâme*'sine 810/1407 yılında eklediği “mevlid” bölümü, Türk Edebiyatı'nda bu tür şiirlerin bilinen Süleyman Çelebi mevlidi üzerindeki tesirlerinden bahsedilebilecek ilk örneklerinden biridir. Fakat siyer, mesnevi gibi başka eserlerin içinde Hz. Muhammed'in doğumuna dair manzumeler hariç sayılırsa, müstakil olarak yazılmış mevlidlerin ilki, şuara tezkiresi yazarı Latîfî (896-990/1490-1582)'nin bildirdiğine göre, Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-Necât*'ıdır.⁵⁰¹

Önlerinde böyle aşılması imkânsız denebilecek kadar büyük bir eser okunmaktayken, şairlerimizi acaba tekrar tekrar mevlid yazmaya sevk eden sebepler nedir? Bu soruya din psikolojisiyle, daha doğrusu dindar şairin psikolojisiyle cevap vermek mümkündür: Mevlid metinlerinin özellikle başlangıç ve sonuç kısımları okunduğunda şairlerimizi Hz. Muhammed'e dair eser vermeye sevk eden en önemli sebeplerden birinin âlemin ve onun içinde kendisinin yaratılış vesilesi, her türlü İlahî hayrın, hikmetin elçisi, öğreticisi, doğru yolun kılavuzu olduğuna ve bu nedenle kendi varlığından daha çok sevmesi gerektiğine inandığı insana saygısını, sevgisini, bağlılığını belirtmek, böylece amel defterinin kıyamete kadar açık kalmasını sağlamak, ahirette şefaate, saadete erişmek olduğu görülür.⁵⁰²

Önce gelenlerinin veya çağdaşlarının eser verdiği konularda şairlerimizi yazmaya sevk eden sebeplerden biri de, dil ve üslûpta zamanla meydana gelen değişimlerdir. Zira her devrin hoşlandığı, alışıp kullandığı bir ifade tarzı vardır ve bu öncekilerin üslûbundan az çok farklıdır. Gerçi mesnevi, terkeb-i bend gibi nazım şekilleri ve aruz ölçüsü yüzyıllarca kullanılmaya devam etmiştir; ama bu zahirî süreklilikle beraber dilde, ses ve üslûpta meydana gelen bazı değişimler tabiatıyla yazılan mevlidlere de aksetmiştir. Şairlerimizin aynı konuda yeni bir eser meydana getirme isteğini hisetmelerinin bir başka sebebi de, bakış noktası ve hedef aldıkları kitledir. Çünkü tasavvufî kültüre sahip veya yollara mensup şairlerin bir kısmı Hz. Muhammed'in doğumunu “ruhânî” bakımdan anlatmış, diğer bir bölümü ise, daha çok “cismânî” yönden tasvir etmiştir. Yine mevlid yazan şairlerimizin bazıları “avam” denilen

⁵⁰¹ Ceyhan, “Süleyman Nahîfî'nin Mevlidü'n-Nebî Mesnevisi”, 89-90.

⁵⁰² Ceyhan, “Süleyman Nahîfî'nin Mevlidü'n-Nebî Mesnevisi”, 90.

halk tabakasına, kimisi de “havas”, yani ilim irfan sahibi olanlara hitap ettiklerini belirtmişlerdir.⁵⁰³

XVI. yy. ortasında tezkiresini yazmış olan Latîfî (yazılışı: 953/1546), Süleyman Çelebi’nin eserinden başka yüz mevlid kitabı gördüğünü söyler. Süleyman Çelebi’nin mevlidinin halk topluluğu üzerindeki etkisinin bugüne kadar geldiğine ve elimizde XVI. yüzyıldan sonra yazılmış epeyce mevlid bulunduğuna göre mevlid yazarlarının sayısı, yüzü çok aşmış olmalıdır. İst. Ü. Edebiyat Fakültesi’nde 1950’de “Türkçe Mevlid Metinleri” adıyla hazırlanmış bir doktora tezinde⁵⁰⁴ yalnız İstanbul Kütüphaneleri taranarak Süleyman Çelebi ile birlikte otuz ayrı mevlid metni tespit edilmiştir. Bu otuz mevlidden on sekizinde yazarlar adlarını bildirmişlerdir. Geri kalan on iki mevlid metninde ise, yazarların adları bulunmadığından kimler tarafından yazıldıkları belirtilememiştir. Tezkireler ve biyografik eserler tarandığında mevlid yazmış olan daha birçok şairin adı ortaya çıkar. Kütüphanelerde yapılan araştırmalarda -İstanbul kütüphanelerinde bile- yazarlarının adları bulunan ya da kimin olduğu bilinmeyen yeni mevlid metinleriyle karşılaşılır. Bunlar, Süleyman Çelebi’nin *Mevlid*’inin edebiyatımızdaki etkisinin bilinenden çok daha derin ve yaygın olduğunu gösterir. Hasibe Mazıoğlu⁵⁰⁵, makalesinin sonunda listesini verdiği mevlid yazarlarından, adları bilinenlerin sayısını elli dokuz olarak saptamıştır. O, çalışmasında bu yazarlardan belki bir ikisinin gerçekte mevlid yazmamış olduğunu, çünkü kaynaklarda eserin varlığının bazen görülerek değil de duyularak yazıldığını, bu yüzden de yanlış bilgi verilmiş olabileceğini belirtmiştir. Mazıoğlu, verdiği listenin mevlid yazarlarının tümünü kapsamadığını; yazarı belli mevlidlerden başka, çoğu Süleyman Çelebi’nin *Mevlid*’inin eski metinlerine yapılan katkılarla değiştirilmiş mevlid metnlerinin de olduğunu; bunların çoğunda Süleyman Çelebi’nin adının bulunmadığı gibi katkıyı ve eklemeleri yapanların da adlarının olmadığını söylemiştir.⁵⁰⁶ Mazıoğlu’nun çalışmasına göre yazılan mevlid türündeki eserler, yazarlarıyla birlikte şöyle sıralanabilir:

1. *Kerimî, İrşâd* (yazılış tarihi: 863/1458), DTCF Ktph., İ. Saib Ktpl. No: 4574, istinsah tarihi H. 985, 555 beyit.

⁵⁰³ Ceyhan, “Süleyman Nahîfî’nin Mevlidü’n-Nebî Mesnevisi”, 91.

⁵⁰⁴ Necla Pekolcay, *Türkçe Mevlid Metinleri*, (DT), İst. Ü., TE, İstanbul 1950.

⁵⁰⁵ Hasibe Mazıoğlu, “Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler”, *TD*, VI. C, Ankara 1974, s. 60-62.

⁵⁰⁶ Mazıoğlu, “Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler”, 32.

2- *Akşemseddinoğlu Hamdullah Hamdi, Ahmediyye*, (Yazılışı: 900/1484) DTCF Ktph., M. Con 514.

3- *Hevâyi, Mevlid-i Hayr-ı Enbiyâ*, Süleymaniye, Lala İsmail K., No: 376, v. 1-108.

4- *Visâlî Ali Çelebi Mevlidi*, TDK Ktph., No: 17/99,46 varak.

5- *Şâhidî Mevlidi*, DTCF Ktph., LT, No: 82.

6- *Murâdî Mevlidi*, Bursa Müzesi Ktph., No: 97/306.

7- *Necibî Mevlidi*, Bursa il Halk Ktph., Orhangazi K, No: 622, v. 123b-130b arasında, istinsah tarihi 1112/1700, müstensihî El-hac Mustafa Nesîb.

8- *Selâmî Şeyh Mustafa, Mevlid-i Şerif*, Süleymaniye Ktph., Esad Efendi K., No: 444.

9- *Dervîş Dede Mevlidi*, TDK Ktph., No: A/340.

10- *Deveci Ali Mevlidi*, Bursa İl Halk Ktph., Orhangazi K., No: 987.⁵⁰⁷

Mevlid yazarları üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda Mazıoğlu, şunlara ulaşmıştır:

1- Süleyman Çelebi'nin etkisiyle yazılmış olup dili sade, anlatımı yalın ve güçlü olan mevlidlerden birçok beyit ve bölüm, Süleyman Çelebi *Mevlid*'inin yazmalarına girmiştir. Böyle genişletilmiş mevlidlerin bazılarında Süleyman Çelebi'nin adı da çıkarılmıştır.

2- Yine kimi yazarlar, Süleyman Çelebi'nin etkisinde çok kaldıkları ve onun mevlidinden beyitler aldıkları halde yeni bir mevlid ortaya koymuşlardır. Bu niteliği taşıyan mevlidlerde yazarların dili, Süleyman Çelebi'nin dili gibi sade ve güzeldir.

3- Dil bakımından sade olmayıp Farsça, Arapça sözcük ve tamlamalarla yazılmış mevlidler, halk tarafından hiç ilgi görmemiştir. Bunların yazma nüshalarının bir iki taneyi geçmemesi, aydınların bile bu mevlidleri okumadıklarını gösterir.

Sonuç olarak, Süleyman Çelebi *Mevlid*'inin dilinin sadeliği ve anlatımının güzelliği, onun hâlâ canlı kalmasında ve halk tarafından sevilip okunmasında etkilidir.

⁵⁰⁷ Mazıoğlu, "Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler", 32-59.

Başka mevlidlerde bu özellikteki beyitlerle bölümler, sonradan Süleyman Çelebi'nin bu eserine alınarak yaşamışlardır.

4- Gerek kaynaklar üzerinde gerekse kütüphanelerde yapılacak araştırmalar, yeni mevlid yazarlarının adlarını ve eserlerini ortaya koyacaktır. Ne var ki, kaynaklarda mevlid yazdıkları bildirilen bu yazarlardan eserleri elde bulunmayanların mevlid yazmış oldukları kesinlikle söylenemez. Bunlardan bazıları mevlid yazdıkları halde eserleri bugüne kadar ele geçmemiş olabilir. Bazıları da mevlid yazmadıkları halde kaynakların yanlış bilgi vermiş olmaları mümkündür.⁵⁰⁸

Nadi, T., *Mevlid*, İkbâl Kitabevi, İstanbul, 1950.

Necla PEKOLCAY, *Türkçe Mevlid Metinleri*, (DT), İst. Ü. Ktph., nr. 1821, İst., 1950.

Necîb (Eşrefzâde Abdülkâdir), *Mevlid*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BEEK), Genel 4231-2.

Hasibe MAZIOĞLU, "Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler", *TD*, C. 6, nr. 1, Ank. Ü. Basımevi, Ankara, 1974, s. 31-62.

İsmail ÜNVER, "Ahmedî'nin İskender-nâmesindeki Mevlid Bölümü", *TDAY-Belleten*, Ankara, 1977, s. 355-411.

Kamil TOYGAR, "Türkiye'de Mevlid Çevresinde Meydana Gelen Folklorik Unsurlar", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi*, Ankara, 1982, C. IV, s. 517-534.

Osman ÇETİN, "Tarihte İlk Resmî Mevlid Merasimleri", *UÜ, İFD*, 1987, C. II, S. 2, s. 73-76.

Bahar AKARPINAR, *Türk Kültüründe Dini Törenler ve Mevlid Kutlamaları*, (DT), HÜ, SBE, Ankara, 1999.

Hasan AKSOY, "Türk Edebiyatında Mevlidler", *Türkler*, C. 11, [s. 758-761], Ankara, 2002, s. 1458-1463.

Selami BAKIRCI, *Mevlid Doğuşu ve Gelişmesi*, Akademik Araştırmalar Yay., Erzurum, 2002.

⁵⁰⁸ Mazioğlu, "Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler", 59-60.

İsmail DURMUŞ, “Mevlid (Arap Edebiyatı)”, *TDV İslam Ans.*, Ankara, 2004, C. XXIX, s. 480-482.

M. Edip ÇAĞMAR, *Edebî Açıdan Arapça Mevlidler*, İlahiyat Yay., Ank. 2004.

Şeker, M., “Mevlid (Osmanlı’larda Mevlid Törenleri)”, *TDV İslam Ans.*, C. XXIX, Ankara, 2004, s. 479-480.

Semra ALYILMAZ, “Mevlid ve Türk Edebiyatında Mevlid Türü”, *AÜ, TAED*, Erzurum, 1999, S. 13, s. 196.

M. Fatih KÖKSAL, *Mevlid-nâme, Türk Edebiyatında Mevlid Türü ve Yeni Mevlid Metinleri*, Kırşehir 2010, s. 46-51, 81-281.

Süleyman EROĞLU, “Edebî Bir Tür Olarak Mevlidler - Şekil Özelliklerine Dair Bazı Değerlendirmeler” - *UÜ, FEF, SBD*, Yıl: 11, S: 18, Bursa, 2010/1.

Ahmet İÇLİ, “Yaratılışın Öyküsü Olarak Mevlid: Mevlid ve Mitoloji İlişkisi”, *TS*, S. 7/3, Ankara, Yaz 2012, s. 1499-1516.

1.17.1. Süleyman Çelebi, *Vesîletü’n-Necât* (Mevlid) (15. yy.)

Diğer İslamî edebiyatlarda hiç görülmeyen ve Türklere özgü olan mevlid türünün en olgun örneği, 15. yüzyılda Süleyman Çelebi tarafından verilmiştir. Bursa’da yaşamış ve Yıldırım Bayezid Han’ın divan imamlığını yapmış olan Süleyman Çelebi’nin hayatı hakkında çok az bir bilgi bulunur. Türklerin yüce Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V)’e duydukları derin sevgi, saygı ve bağlılığın belki en güzel ifadesi olan Süleyman Çelebi’nin *Mevlid*’i, yazılışından günümüze kadar asırlar geçmesine rağmen aynı coşkuyla okunup dinlenmesi bakımından Türk edebiyatının önde gelen şaheserlerinden biri olarak kabul edilir. Edebiyat tarihimizde çok az eser, bu kadar çok okunup sevilmiş ve halka mal olmuştur. Son derece akıcı ve sade bir üslûpla nazmedilen ve asıl ismi *Vesîletü’n-Necât* olan eser, eskilerin “sehl-i mümteni” dedikleri “yazılması kolay görünen; fakat bir benzeri kolay kolay yazılamayan eserlerdendir.”⁵⁰⁹

Süleyman Çelebi’nin eserin sonunda *Vesîletü’n-Necât* adını vererek 812/1409’da bitirdiğini yazdığı bu eser, Türkçede kendi türünde yazılmış ilk eserdir. Daha sonra bu yolda altmış kadar mevlid yazılmışsa da hiçbirisi buna ulaşamamıştır. Eser, 9 bölümden

⁵⁰⁹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 248-249.

oluşturmuştur. “Bahir” de denilen ve kendi arasında fasıllara ayrılan bu bölümler şunlardır: **1-Münâcât; 2-Yazar için dua ve kitaptan dolayı özür dileme, âlemin yaratılma sebebi; 3-Muhammed ruhunun yaratılması-Muhammed nurunun intikali; 4-Velâdet; 5-Peygamberimiz’in mucizeleri; 6-Mirac; 7-Peygamberimiz’in vasıfları; 8-Peygamberimiz’in vefatı; 9-Kitabın sonu.**⁵¹⁰

480 beyit olan eser, “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” aruz kalıbıyla yazılmıştır. Sadece eserin “medhiye” kısmında “Mefûlû//Fâilâtü//Mefâilû//Fâilün” kalıbı kullanılmıştır. Yıldırım Bayezid’in 1402 Ankara Savaşı’nda yenilmesi sonucunda dağılan devlet bütünlüğünün tehlikeye düştüğü karışık yıllarda, insanları peygamber sevgisi etrafında toplama rolü üstlenmesi açısından eser, ayrıca dikkate değer görülür. 15. yy. Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan eser, devrinin dil bilgisi ve telaffuz özelliklerini taşır. Süleyman Çelebi, eserinde sade ve açık bir dil kullanmıştır. Eser üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Ayrıca Arnavutça, Boşnakça, Çerkesçe ve Rumcaya çevrilip okunan *Mevlid*’in bir de Cava diline tercümesi bulunmuştur.⁵¹¹

Vesîletü’n-Necât, bir bütün hâlinde, Arapça kısa bir mukaddime ile başlayan dinî, öğretici manzum bir eser, bir mesevidir. Süleyman Çelebi, eserinde mirac ve ölüm gibi Peygamberimiz’in hayatının en önemli safhaları üzerinde fazlaca durmuş, öteki kısımlarına birkaç beyitle değinmiştir. *Vesîletü’n-Necât*, sadece Peygamberimiz’in doğuşunu tasvir etmek amacıyla değil, aynı zamanda, o devirde Osmanlı İmparatorluğu’nun her tarafındaki Şîî akımlarına karşı “ehl-i sünnet” görüşünü savunmak için yazılmıştır. Süleyman Çelebi, eserinin tevhid, yani Allah’ın birliğini anlatan bölümünde, şairce hayallere ve tasavvurlara bilerek gitmez, soğukkanlı bir kelimacı gibi, mantıklı deliller ve Kur’an ayetlerine telmihler ile batınî fikirleri reddederek Allah’ın iradesinin mutlak olduğunu, âlemi yoktan yarattığını ortaya koymaya çalışır.⁵¹²

Süleyman Çelebi’nin eseri, konu bakımından, “ehl-i sünnet” akidesinin şiire bürünmüş kudretli bir ifade ile savunmasıdır, denilebilir. *Mevlid* metni içinde, türlü vesilelerle, Süleyman Çelebi’nin öğütlerine de rastlanır. O, eserinde en yüksek ve en

⁵¹⁰ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 100.

⁵¹¹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 248.

⁵¹² Ahmed Ateş, *Süleyman Çelebi, Vesîletü’n-Necât Mevlid*, TDK Yay., TTK Basımevi, Ank 1954, 37-39.

insanî ahlâkı ve bu ahlâkın asla değişmeyen esaslarını göstermiş ve telkin etmeye çalışmıştır.

Süleyman Çelebi, okuyucularını dinî vazifelerini yerine getirmeye ve Peygamberimiz'in sünnetini devam ettirmeye teşvik eder. Onun tavsiye ettiği ahlâk, dine bağlı, aynı zamanda gerçekten yüksek ve insanî bir ahlâktır. Süleyman Çelebi, bu konudaki düşüncelerini biraz sert; fakat o kadar candan ve o kadar içten gelen bir ifade ile anlatır ki, insana öğretmek amacıyla yazılmış bir parça değil, en derin hisleri anlatan bir parça kadar etkili gelir. O, fazilet olarak, doğruluğu, sadakati ve iyiliği tavsiye eder.⁵¹³

Süleyman Çelebi'nin eseri, tasavvuf bakımından incelenirse, onda görülen ilk şey, tasavvuf terimlerine ve tasavvuf düşüncesine ait en küçük bir ize bile rastlanmamasıdır. Anadolu Divan edebiyatı şairleri, tasavvufun Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de aldığı koyu vahdet-i vücud (varlık birliği), yani kâinatta Allah'ın varlığından başka bir varlık bulunmaması, kâinatın bir denizin dalgaları gibi, ancak görünüşten ibaret olması düşüncesini ve buna bağlı başka fikirleri belirtmişlerdir. Süleyman Çelebi'de bu yoktur. Aksine o, Allah'ın birliğini anlatmaya ayırdığı bölümde, Allah'ın varlığı ile onun emri sonunda var olan varlığı, kesin olarak birbirinden ayırır. Mevlânâ gibi bazı sûfilerde bu düşüncesinin ağırlık noktası aşktır. Kul, aşk ile Allah'a yaklaşır ve bir cüzü (parçası) olduğu Allah ile bir olur. Bu gibi sûfiler için Allah'ın emirlerini yerine getirmekten daha önemli olan şey, aşk ile Allah'a bağlanmaktır. Bunu yapmayan için cehennem cezası bir şey ifade etmez. Süleyman Çelebi'de buna benzer fikirler de yoktur. Onda daima bu dünyada iyi, Allah'a yarar bir iş yapmadan öteki dünyaya gideceğinden ve oradaki cehennem azabından korkan bir zahit hali vardır. En çok tavsiye ettiği şey, sûfilerin çoğu zaman küçümseme ile karşıladıkları tâattır. *Mevlid*'de sûfilerin de kullandıkları veya soyut olarak ele alındığı zaman tasavvuf terimleri olduğu iddia edilebilecek kelime ve tabirlere rastlansa da, Süleyman Çelebi hiçbir bakımından mutasavvıf bir şair değildir.⁵¹⁴

Vesiletü'n-Necât, içindeki bazı kısa parçalar ve mensur olan Arapça mukaddime dışında mesnevi şeklinde yazılmış uzun manzum bir eserdir. Eserde, ilk manzum kısma, Allah'ın birliğini anlatmakla başlayan Süleyman Çelebi, bundan 6 beyitte bahsettikten

⁵¹³ Ateş, 40-41.

⁵¹⁴ Ateş, 42-43.

sonra, 7. beyitten itibaren Allah'ın 99 “esmâ-i hüsnâ” sını saymaya başlar. Mesnevide 12 beyit içinde, hiçbir ek yapılmadan Allah'ın “esmâ-i hüsnâ” sı tek tek sayılmıştır. Süleyman Çelebi, ilk önce gerek kelime, gerekse anlam bakımından, işe son derece geniş olarak başlar; arkasından tek tek isimleri, çok kere hüküm ifade eden cümle kısımlarını tamamlamayı okuyucuya bırakarak zihnî faaliyeti son dereceye yükseltir. Bunu yine yavaş yavaş, mısraları başka kelimelerle doldurarak hafifletir. Aynı tekniği, Peygamberimiz'den bahsetmeye başlarken de kullanır. Süleyman Çelebi'nin özelliklerinden biri de, bölümlerin birçoğuna, zihni o bölümde anlatacağı konuya hazırlayan veya hiç olmazsa, dikkati çeken bir tablo çizmekle başlamasıdır ki, bu da onun sanatkârlığının delillerinden biridir.⁵¹⁵

Süleyman Çelebi'nin bu eseri, dil bakımından da mükemmel bir eser sayılabilir. *Mevlid* eseri, diğer mevlidlere göre daha ağır bir dile sahiptir ve bu eserde daha çok yabancı kelime bulunur. Ancak bu yabancı kelimelerin büyük bir kısmı, tevhid bölümünde bulunur. Bu da hem tabîî hem de zarûrîdir. Çünkü Süleyman Çelebi, Allah'ın “esmâ-i hüsnâ” sını sayar ve bunlar Arapçadır. Başka bir kısmı da Peygamberimiz'in vasıflarına ait bölümlerde bulunur. Geri kalan bölümlerde ise oldukça açık, içinde yabancı kelime az bulunan bir dil kullanılır. Hatta bazı beyitlerde, çok kullanılan ve muhakkak o devirde de genel konuşma diline geçen kelimelerden başka, bir tek yabancı kelime bile bulunmaz. İçinde hiçbir yabancı kelime bulunmayan beyitler, çok az olmakla birlikte, yok değildir.

Süleyman Çelebi, Türkçeyi aruzun kalıplarına uydurmakta başarılıdır, denilebilir. Onun eseri okunurken, ciddi ve ağır olduğu halde, duyulan rahatlık ve ferahlık hissi bundan dolayıdır. O, gerek Peygamberimiz'in hayatının olaylarını anlatırken, gerekse din ve ahlâka dair düşüncelerini ifade ederken, olay ve düşüncelerden fedakârlık yapmadan en kısa ve en uygun ifade tarzını kolaylıkla bulmuş gibidir. Özellikle *Mevlid* gibi öğretme amacıyla yazılan eserlerde sık sık görülen mısra ve beyitleri doldurmak için getirilmiş gereksiz kelime veya edatlar yok denilecek kadar azdır. Bu eserde beyiti doldurmak için getirilmiş gibi görünen mısralar varsa da, bunların anlamı tamamladığı ve yersiz olmadığı hemen anlaşılabilir. Süleyman Çelebi'de her beyit ve mısra böylece bir bütün içinde bulunduğundan, onların yerlerini

⁵¹⁵ Ateş, 43-47.

değiştirmek mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki, oldukça karışık olan nüshalarda bile, beyit düzeni, başka eserlerde görülenin tersine, hiç değişmez.⁵¹⁶

Mevlid'in bir özelliği de, beyit ve mısraların hemen daima yalnız başına tam bir bütün oluşturması, en küçük bir değişikliğin bile hemen onun içeriğini değiştirmesidir. Süleyman Çelebi, eserini 15. yüzyılın ilk yıllarında yazmıştır. Bu yüzden *Mevlid*'de bugün artık kullanılmayan veya çok eskiyen Türkçe kelimeler ile gramer şekillerine rastlanır. Bu kelimelerin hepsi, geçtikleri yerler işaret edilerek sözlük kısmında gösterilmiştir.⁵¹⁷

Süleyman Çelebi, herhangi bir sanatkâr gibi, gerek yetişirken, gerek eserini yazarken, çeşitli etkilere maruz kalmıştır. Bu etkiler, ilk önce kendi çevresinden gelmiştir. Hayatı hakkında kesin bilgiler olmadığından bu etkilerin ancak eserinde görülenleri araştırılabilir. Eser, bu açıdan değerlendirildiğinde, eserde iki şahsın etkisinin olduğu görülür. Biri 14. yüzyılın ünlü sûfî şairi Âşık Paşa'dır. Onun Garîb-nâme'sinde bulunan bazı beyitlerle *Mevlid*'deki birkaç beytin benzer olduğu söylenir. Diğer etki ise, 14. yüzyılın dinî edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden biri olan Mustafa Darîr b. Yûsuf'un 779/1377 yılında başlayıp, 790/1388 yılında tamamladığı, ilk bölümde söz edilen İbnü İshâk'ın Siretü'n-Nebî'sinin tercümesi olan Tercümetü't-Darîr'inin etkisidir. Manzum ve mensur karışık olarak yapılan bu tercümede, Peygamberimiz'in doğumuyla ilgili olan manzum kısımdan bazı parçalar, Süleyman Çelebi'nin eserindeki bazı beyitleri hatırlatır. Sadece bu eserde olan etkiler değil bu eserin de aradan geçen beş yüz yıldan fazla zamana rağmen her gün camilerde, mescidlerde ve evlerde büyük bir hûşû içinde okunup dinlenen, derin ve geniş etkiye sahip bir eser olması çok doğaldır ve eserin özellikle bu yönü dikkat çeker.

Lâtîfî, tezkiresinde Vilâyet-i Rûm'da yazılan ilk mevlid olduğunu söylediği *Vesîletü'n-Necât*'ın hemen büyük bir şöhret kazandığını, kendisinin yüz tane mevlid gördüğünü ve bunları incelediğini; fakat hiçbirinin bunun kadar makbul ve meşhur olmadığını, halk arasında itibar ve iştihar bulmadığını söyler. Gelibolulu Âlî de tezkiresinde aynı şeyi tekrarlar. Bunlardan sonra gelen ve Süleyman Çelebi'den söz eden bütün kaynaklar, bu hükümde birleşir. Bugün bu eserin pek çok yazması ile sayısız yayınlarının bulunması ve hâlâ her gün sevilerek, beğenilerek okunması, şöhretinin

⁵¹⁶ Ateş, 50-51.

⁵¹⁷ Ateş, 52.

azalmadan devam ettiğini gösterir. *Mevlid*'in etkisi, yalnız Anadolu'da ve Türkçe konuşan halk üzerinde kendini göstermemiştir; o, başka dillere de tercüme edilerek basılmıştır.⁵¹⁸

Süleyman Çelebi'nin eserinin sayısız el yazması nüshaları ile yayınları vardır. Elde bulunan nüshalar, en eskilerden başlayarak, son derece karışıktır. Örnek olarak, eserin bilinen en eski nüshası olan 917/1511'de yazılan, Ayasofya Kütüphanesi'nde nr. 3485'te kayıtlı nüsha gösterilebilir. Bu nüshada, hatta vezni bile başka olan uzunca parçalar, metin içerisine yerleştirilmiş olduğu gibi, Süleyman Çelebi'ye ait olmadığı, tereddütsüz olarak, iddia edilebilecek olan uzun ve yavan parçalara da rastlanır. Özellikle, Peygamberimiz'in ölümünden sonra, kızı Fâtıma'nın halini anlatan uzun parça, pek çok nüshada bulunduğu halde, muhakkak asıl *Mevlid*'den değildir. Bunun gibi durumlar, diğer bazı nüshalarda da vardır. O halde Süleyman Çelebi'nin kaleminden çıkmış metin aranırken yapılacak iş, sonradan eklenmiş gibi görünen parçaları metinden çıkarmaktır. Fakat bunların hangisinin ekleme olduğunu kestirmek, her zaman o kadar kolay değildir.⁵¹⁹

Mevlid, başka eserlerde olduğu gibi, bir “mukaddime” ile başlayıp bir “hâtıme” ile sona erer. Bundan sonra gelen parçaların asıl eserden sayılması doğru değildir. Bütün edebiyat tarihçilerimiz tarafından *Mevlid*'in en güzel parçası olarak kabul edilen ve bundan dolayı da edebî seçmelerde, başka parçalara tercih edilerek alınan parça, Peygamberimiz'in doğumundan sonra, bütün varlıklar tarafından “merhaba” denilerek selamlanmasını anlatan “tekrim” li parçadır. Bu parçanın Süleyman Çelebi'ye ait olmadığı söylenmiştir ve bunu kesin olarak ispat etmek için de incelemeler yapılarak bu parçanın hangi yazara ait olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu açıdan yapılan araştırmalar da olumlu sonuç vermiş ve bu parçanın Ahmed adlı bir şairin yazdığı *Mevlid* adlı eserden alındığı tespit edilmiştir.

Ahmed'in *Mevlid*'inin dört nüshası bilinir: **1.** Üsküdar'da Selim Ağa Kütüphanesi'nde (nr. Âsâr-ı cedide 1642); **2.** İst. Ü. Ktph.'nde (nr. Türkçe yazma 2314); **3.** Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Şehid Ali Paşa kısmı, nr. 1956); **4.** Kitapçı Raif Yelkenci'de bulunan nüsha. Bunlar arasında Selim Ağa nüshası ile İst. Ü. Ktph. nüshası, son derece güvenilebilir nüshalardır. Ahmed adlı şairin bu *Mevlid* eseri, İst. Ü.

⁵¹⁸ Ateş, 52-59.

⁵¹⁹ Ateş, 61-64.

Ktph. nüshasında, tıpkı Süleyman Çelebi'nin *Mevlid (Vesîletü'n-Necât)*'i gibi bir buçuk sayfa kadar tutan Arapça mensur bir mukaddime ile başlar. Sanatçının adı, eserinin sonlarına doğru geçer. Bu eserin yazıldığı zaman, sonunda bulunan bir beyitle şair tarafından verilir. Eserini çok açık bir plana ve bölümlere göre yazan şair Ahmed, oldukça uzun olan bir mukaddime kısmından sonra asıl mevlide başlar. Şair Ahmed, burada öncelikle ruhanî mevlidi anlatır, sonra Peygamberimiz'in cismanî mevlidine, yani maddî olarak, bir insan şeklinde annesinden doğmasını anlatmaya geçer. Ruhanî mevlid kısmı, belki tasavvuru bile, çok “zahid” olan tasavvuf fikirlerine önem vermeyen Süleyman Çelebi'de yoktur. Bu durum, şair, Ahmed'in aynı zamanda bir mutasavvıf olmasıyla açıklanır. Üniversite Kütüphanesi nüshasında, varak 62b'de kısa bir giriş kısmından sonra, Peygamberimiz'in hastalanıp ölmesini ve bundan duyulan teesür ve ızdırabı anlatır. Bu bölümü, ızdırabından dolayı bir türlü sükûnet bulamayan, gece gündüz ah edip ağlayan Fâtıma'nın hikâyesi ve onun ölmesi bölümü takip eder. Nihayet eser, çok kısa bir “hâtîme” ile sona erer.⁵²⁰

Ahmed, çok iyi bir şairdir ve Mevlid eseri çok kıymetlidir. Fakat Ahmed'in büyük bir mutasavvıf, aynı zamanda bir sanatkâr olması, ilmin her sahasında derin ve iyi hazmedilmiş geniş bilgilere sahip olması gibi özellikleri, onun zaafıdır. Çünkü o, sanatkâr kudreti ile bu bilgilerinin verdiği malzemeyi kolayca, hatta edebî sanatlar da yaparak eserine koymuştur. Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'inde de edebî sanatların çok olduğu görülür. Fakat o, Türk dil ve zevkine daha çok uygun olan ve manilerimizde bile pek çok örneklerine rastlanan “cinas” sanatını kullanır. Hâlbuki Ahmed'in kullandığı edebî sanatlar, ancak geniş bir bilgiyle kavranabilecek edebî sanatlar olup medrese kültürü az olan halkın bunu anlamasına ve sevmesine imkân yoktur. Bundan başka içinde bulunan derin tasavvuf anlayışı da aynı şekilde fikir hazırlıklarını da yapmamış olan kimselerin eseri anlamasına engel olmuş olabilir. O halde Ahmed'in eseri, geniş bir okuyucu ve dinleyici topluluğu tarafından kolayca anlaşılamaz. Bundan dolayı, bu geniş halk topluluğu ancak tekrar sanatıyla kendini gösteren heyecanlı kısımlarını anlayıp sevmiş ve bunların en güzel parçasını da, Süleyman Çelebi'nin ölmez eserinin içine koyarak yaşatmak istemiştir.

⁵²⁰ Ateş, 66-73.

Mevlid metninin içine sonradan eklenmiş parçalardan arasında, pek çok *Mevlid* nüshasında da görülen iki hikâyeyi saymak gerekir. Bunlar, mevlid toplantıları yapmanın kazandıracağı sevapları anlatan parçalardır ve Ahmed'in *Mevlid*'inin bir nüshasında da bulunur. Bu parçaların, daha başka mevlid metinlerinde de bulunduğu için, aslında Süleyman Çelebi'nin olmadığı kesin olarak anlaşılmış; ancak kime ait olduğu tespit edilememiştir.⁵²¹

Süleyman Çelebi'nin eserinin sayısız el yazması nüshaları ile yayınlarının olduğu daha önce de belirtilmişti. Bu nüshalardan bahsederek şunları söyleyebiliriz:

1. A=Ayasofya 3485 (Yarı meşin kaplı, biraz eskimiş bir cilt içinde 53 varaktır. Her sayfada 13 satır vardır. *Vesiletü'n-Necât*'ın el yazmaları arasında, tarih bakımından, en eski olan bu nüsha, aynı zamanda en çok ve en karışık meseleler çıkarır.)
2. F=Fatih 5430/I (Tamir görmüş bir cilt içinde, 124 varaklık bir mecmuadır. Her sayfada 13 satır vardır. Bu mecmuanın içinde bulunan *Mevlid* nüshası, tarih bakımından, Ayasofya nüshasından sonra geliyorsa da, değer bakımından ondan hiç de aşağı değildir.)
3. N=Nuruosmaniye 3909 (Bir tarafı kopuk, tamir görmüş bir cilt içinde 33 varaktır. Her sayfada 13 satır vardır. Bu nüsha, eskilik bakımından, bilinen nüshaların üçüncüsüdür. Esas bakımından F nüshasına benzer. Fakat bu nüshada Arapça mukaddime olmadığı gibi, her faslın sonunda uzun veya kısa Arapça şiirlere rastlanır. O fasılda anlatılan konuyla ilgili veya Peygamberimiz'in övgüsü için söylenen bu şiirler, başka *Mevlid* nüshalarında yoktur.)
4. Nuruosmaniye 3903 (17 varaktır. Her sayfada 13 satır vardır. Bu nüsha, tarihi belli *Mevlid*'lerin, eskilik bakımından, dördüncüsüdür. Fakat Arapça mukaddime olmadığı gibi, diğer kısımlarda da pek çok atlamalar vardır. Ancak çok güzel bir yazı ve tezhip örneği olması bakımından önemlidir.)
5. E=Ali Emîrî, Türkçe Manzum Eserler 1357 (29 varaktır. Yazısı baştanbaşa dikkatle harekelenmiş sade; fakat güzel ve muntazam bir nesihdir. Bu nüsha, Arapça mukaddimeyi ve Süleyman Çelebi'nin asıl *Mevlid*'inin "Hâtıme" bölümünü içine alır. Arada atlanmış bazı kısımlar varsa da, esas bakımından, tam bir nüshadır.)
6. R=Ali Emîrî, Türkçe Manzum Eserler 1346 (Yarı kağıt kaplı, bez cilt içinde, 19 varaktır. Her sayfada 17 satır vardır. Kitabın üzerinde 88'den başlayıp 106'ya kadar devam eden varak rakamlarından, bu *Mevlid*'in önceden büyük bir mecmua içinde olduğu, sonradan oradan çıkarıldığı anlaşılır.)
- 7.

⁵²¹ Ateş, 80-81.

R=Ali Emîrî, Türkçe Manzum Eserler 1350/I (Tamir görmüş meşin bir cilt içinde, 76 varaktır. Bunun içinde asıl *Mevlid* kısmı 41 varaktır. Her sayfada 14 satır vardır. Kağıdı kalınca kahverengidir; mürekkebi biraz soluk olduğu için, çok eski bir nüsha etkisi uyandırır. Fakat o kadar eski değildir. Bu nüsha, baştan eksik görünür; fakat dikkat edilince, ilk yaprağın cildin arka kapağının içinde bulunduğu anlaşılır. Fakat burada da Arapça mukaddime yoktur.)⁵²²

Irmgard ENGELKE, *Süleyman Tschelebi's Lobgedicht auf die Geburt des Propheten, Mevlidi Şerif*, Halle, 1926.

Abdülkerim ÇELEBİ, *Mevlid-i Şerif*, Necmeddin Salman Kitap Yayıma Odası, İstanbul, 1946.

Gazâlî SALTİK, *Süleyman Çelebi ve Mevlid'i Hakkında Bir Tedkik*, Bozkurt Basımevi, İstanbul, 1947.

Necla PEKOLCAY, *Türkçe Mevlid Metinleri*, (DT), İst. Ü. TE, İst., 1950, s. 31-62.

Mustafa ATEŞ, *Ahmed'in Mevlid'i -Bir Kısımının Karşılaştırmalı Metni- ve Süleyman Çelebi'nin Eseri, ile Kısa Bir Mukayese*, İst. Ü. Ktph., nr. 2035, İst., 1952.

Ahmed ATEŞ, *Süleyman Çelebi, Vesîletü'n-Necât [Mevlid]*, TDK Yay., TTK Basımevi, Ankara, 1954.

Necla PEKOLCAY, "Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inin Nüshaları", *TDD*, nr. 30, Ankara, 1954, s. 319-322.

Necla PEKOLCAY, "Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i ve Menşei Meselesi", *İst. Ü., E.F., TDED 1954*, C. 6, Ankara, 1955, s. 39-64.

Tahir ALANGU, *Süleyman Çelebi, Mevlid*, Yeditepe Yay., İstanbul, 1958.

Faruk K. TİMURTAŞ, *Süleyman Çelebi-Mevlid*, İstanbul, 1970.

Hasibe MAZIOĞLU, "Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler", *TD*, VI. C, Ank. 1974.

M. Tayyib OKIÇ, "Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercemeleri", *AÜ, İİFD*, 1975, S. 1, s. 17-78.

⁵²² Ateş, 81-87.

İsmail ÜNVER, “Ahmedî’nin İskender-nâme’sindeki Mevlid Bölümü”, *TDAY-Belleten*, 1977, Ankara, 1978, s. 358-359.

Süleyman Çelebi, *Mevlid* (haz. Necla Pekolcay), Dergâh Yay., I. b., İst., 1980.

Faruk Kadri TİMURTAŞ, *Süleyman Çelebi, Mevlid [Vesîletü’n-Necât]*, MEB Yay.: 2139, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 450, Türk Klasikleri: 30, İstanbul, 1990.

Necla PEKOLCAY, *Süleyman Çelebi, Mevlid [Vesîletü’n-Necât]*, Dergâh Yay., İstanbul, 1992.

Ahmet AYMUTLU, *Süleyman Çelebi ve Mevlid-i Şerîf*, MEB Yay.: 2216, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 525, Öğretmen Yazarlar 90, İstanbul, 1995.

Kazım BAYKAL, *Süleyman Çelebi ve Mevlid*, (haz. Kadir Atlansoy), Bursa, 1999.

M. KARA, “Bursa’da Yazılan Bir Mevlid”, *Süleyman Çelebi ve Mevlid -Yazılışı, Yayılışı ve Etkileri-* (Ed. Mustafa Kara-Bilal Kemikli), Osmangazi Bel. Yay., Bursa, 2007.

Hümeysra ASLANTÜRK, “Süleyman Çelebi Mevlidi’nin Kuranî Kaynakları”, *Yazılışının 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri Uluslararası Mevlid Sempozyumu*, 16-17 Nisan 2009 Bursa, TDV Yayınevi, Ankara, 2010, s. 259-273.

1.17.2. Bursalı Âkif Efendi, Mevlid (19. yy.)

Bursalı Âkif Efendi tarafından aruzun “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” ve “Mefâilün//Mefâilün//Feûlün” kalıplarıyla yazılan *Mevlid*, 157 beyitten oluşur. Şair, *Mevlid*’inde kâinatın yaratılışı ve diğer peygamberlerden bahsettikten sonra, Hz. Peygamberimiz’in dünyaya gelişini tasvir etmiştir.⁵²³

Mustafa KARA, “Bursa’da Yazılan Bir Mevlid”, *Süleyman Çelebi ve Mevlid [Yazılışı, Yayılışı ve Etkileri]*, Bursa, 2008, s. 282-296.

⁵²³ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 579.

1.17.3. Hasan Nâdir Efendi, “Mevlid” leri (19. yy.)

Hasan Nâdir Efendi, bu asırda yazdığı mevlitlerle dikkati çeker. Yazar, üç ayrı mevlit yazmıştır. Bunlardan birincisi 285, ikincisi 282, üçüncüsü ise, 293 beyitten oluşur. Her üç mevlidde aynı konular, farklı beyitlerle ve farklı yönleriyle dile getirilmiş; bir mevliddeki ifade diğerinde aynen kullanılmamıştır. Bu *Mevlid*’ler üzerine Şenol Doğan tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmış; Gülcan Tanıdır Alıcı ise, *Mevlid*’leri yayımlamıştır.⁵²⁴

Şenol DOĞAN, *Hasan Nâdir Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Mevlidleri*, (YLT), Ank. Ü., SBE, Ankara, 2002.

Gülcan TANIDIR ALICI, *Mevlid, Mar’aşî Kurrâ-zâde Nâdirî [Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri]*, Kahramanmaraş, 2009.

1.18. MİHR MESNEVİLERİ (MİHR Ü MÂH, MİHR Ü VEFÂ, MİHR Ü MÜŞTERÎ)
[A. Mihr ü Mâh Mesnevileri: Gelibolulu Âfî, Mihr ü Mâh (16. yy.); Kıyâsî (16. yy.); Zarîfî, Mihr ü Mâh (16. yy.); B. Mihr ü Vefâ Mesnevileri: Ümmî İsâ, Mihr ü Vefâ (15. yy.); Gelibolulu Âfî, Mihr ü Vefâ (16. yy.); Hâşimî, Mihr ü Vefâ (16. yy.); C. Mihr ü Müşterî Mesnevileri: Mîrî, Mihr ü Müşterî (16. yy.); Münirî, Mihr ü Müşterî (16. yy.)]

14. yüzyıldan itibaren bazı Türk ve İran şairlerinin mesnevilerine insanlara ışık tutan Mihr (güneş) ile Mâh (ay) gibi çok önemli iki kozmik cismi ad ve konu olarak seçtikleri görülür. Bu tür mesnevilerdeki olaylar ve maceralar güneş ve ayın durumları ile uyuşur. Hatta güneş, ay ve yıldızlar insanların günlük hayatını da oldukça etkilemiştir. İranlılar gibi Türkler için de gökyüzü, özellikle güneş ve ay önemli bir unsur olmuş, buna bağlı olarak büyük tasavvurlar meydana gelmiştir.⁵²⁵

Mihr ü Mâh eserlerinde gök cisimleri önemli bir yer tutar. Hikâyelerde bu cisimler, kahramanların isimleriyle özdeşleşir. “Mihr, Mâh, Müşteri, Nâhid, Bircîs, Mirrih, Zühre, Hilal, Utarid, Keyvan”, bu gök cisimlerindendir. Eserlerde aynı zamanda astronomik olaylara da yer verilir. Bu olaylara ise, “Hüsûf, subh-ı sâdik, şeb, ruz-efzûn” gibi isimler örnektir. Genellikle eserlerin başkahramanları Mihr ve Mâh’tır. Eserlerde

⁵²⁴ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 579.

⁵²⁵ Meliha Anbarcıoğlu, “Kıyâsî’nin Mihr ü Mâh Mesnevisi”, *Erdem*, S. 2 (4), 87.

güneş ve ay dışında diğer gök cisimleri de ikinci derecede olan diğer kahramanlara ad olabilmektedir. Gök cisimlerinin dışında “Beşir, Numan” gibi başka isimler de kullanılmıştır.⁵²⁶

Şairler, “sebeb-i telif-i kitap” larında artık Nizâmî ve Firdavsî’den ayrı konuları, yeni düşünceleri, yeni malzemelerle işlemek istediklerini açıkça ifade etmişlerdir. Şairlerin bir bakıma amaçları yenilik göstermek, ilgi çekmek olduğu gibi, konunun mesnevi tarzında tasavvufî ve âşıkâne düşünce ve duyguları ifadeye elverişli olması da *Mihr ü Mâh* yazmalarının önemli sebeplerini oluşturur.⁵²⁷

Mihr ü Mâh mesnevileri konuları itibariyle basit bir aşk hikâyesinden ibarettirler. Dinî temalarla zenginleşen konu, tasavvufî tesirden fazla etkilenmemiştir.

İran ve Türk edebiyatlarında kaleme alınan manzum ve mensur pek çok *Mihr ü Mâh* vardır. Edebiyatımızda *Mihr ü Mâh* mesnevilerinin ilk defa 16. yüzyılda yazıldığını görürüz. Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri adlı eserinde bu yüzyıl şairlerinden Edirneli Necati Bey ve Müverrih Âlî Bey’in *Mihr ü Mâh*’larından bahseder. Ağâh Sırrı Levend ise, Türk Edebiyatı Tarihi eserinde bu isimlere ek olarak Kıyâsî (16. yy.) ile Çorlulu Zarîfî (16. yy.)’nin de birer *Mihr ü Mâh* mesnevisi yazdığına dikkat çeker.⁵²⁸ Ayrıca yapılan araştırmalara göre ilk Türkçe *Mihr ü Mâh*, Kastamonulu Kıyâsî’nin *Mihr ü Mâh*’ıdır.⁵²⁹

Yapılan araştırmalar sonucunda ve incelenen kütüphane kataloglarında Edirneli Necati Bey’in *Mihr ü Mâh*’ına rastlanmamıştır. *Mihr ü Mâh* mesnevileri İran edebiyatında 18. yüzyılda, Türk edebiyatından çok sonraları kaleme alınmıştır.⁵³⁰ Hintli olan ve eserini Fars diliyle yazan Cemâlî-yi Dihlevî’nin *Mihr ü Mâh*’ı, bu isimde ilk yazılan eserdir.⁵³¹

Meliha ANBARCIOĞLU, *Der Bare-i Kısa-i Mihr ü Mâh (tıpkıbasım)*, Ank. Ü. Yay., Ankara, 1971.

⁵²⁶ Ahmet İçli, *Gelibolulu Mustafa Âlî, Mihr ü Mâh*, KB Yay., e-kitap, www.kulturturizm.gov.tr, s. 152, (Erişim tarihi: 07.07.2015).

⁵²⁷ Anbarcioğlu, 87.

⁵²⁸ İçli, www.kulturturizm.gov.tr, s. 152, (Erişim tarihi: 07.07.2015).

⁵²⁹ Anbarcioğlu, 88.

⁵³⁰ Vedat Nuri Turhan, *Zarîfî ve Mihr ü Mâh Mesnevisinin Tenkidli Metni ile İncelemesi*, (YLT), AÜ, SBE, Erzurum 1995, 4-5.

⁵³¹ İçli, www.kulturturizm.gov.tr, s. 152, (Erişim tarihi: 07.07.2015).

Meliha ANBARCIOĞLU, “Mihr ü Mâh Kısası”, *İran Şehinşahlığının 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, İstanbul, 1971, s. 1-45.

Meliha ANBARCIOĞLU, “Der Bare-i Kısa-i Mihr ü Mâh”, *Doğu Dilleri*, S. 2 (2), 1975, s. 1-97.

Meliha ANBARCIOĞLU, “Türk ve İran Edebiyatlarında Mihr ü Mâh ve Mihr ü Müşterî Mesnevileri”, *TTK-Belleten*, Ankara 1984, C. XLVII, S. 185-188, TTK Basımevi, s. 1151-1189.

Meliha ANBARCIOĞLU, *Türk ve İran Edebiyatlarında Mihr ü Mâh ve Mihr ü Müşterî Mesnevileri*, Ankara, 1984.

Volkan KARAGÖZLÜ, *Türk Edebiyatında Mihr ü Vefâ Mesnevileri ve Yazarı Bilinmeyen Bir Mihr ü Vefâ Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, (YLT), Nev. Ü., SBE, Nevşehir, 2011.

1.18.1. Mihr ü Mâh Mesnevileri

1.18.1.1. Gelibolulu Âlî, Mihr ü Mâh (16. yy.)

Gelibolulu Âlî, *Mihr ü Mâh* mesnevisini çok genç yaşta 968/1561’de kaleme almıştır. Eserini, Konya’da bulunan Şehzade Selim (II. Selim)’e sunmuştur. Gelibolulu Âlî, *Mihr ü Mâh* mesnevisini aruzun “Feilâtün//Mefâilün//Feilün” kalıbıyla yazmıştır. 1174 beyit olan bu eserle ilgili olarak Âlî, Künhü’l-Ahbâr’da mesnevinin telifinden kısa bir süre sonra bu eseri İranlı şair Zeyrekî’nin Farsçaya tercüme ederek Adana valisi Ramazan-zâde Pîrî Mehmed Paşa’ya ithaf ettiğini belirtmiştir.⁵³²

Mesnevinin teması, Mâh ve Mihr’in aşkları etrafında şekillenmiştir. Eserde Mâh’ın Mihr’e ulaşma serüveni, rakibin araya girmesi, ayrılık ve sonunda da kavuşmanın anlatıldığı hikâyede göksel öğeler ve olaylar şahıs kadrosunu oluşturur. *Mihr ü Mâh* mesnevisinde güneş ve ayın cinsiyeti net çizgilerle belli değildir. Fakat Mihr ve Mâh’ın eserde tasvir edildiği beyitler incelendiğinde Mihr’in dişil, Mâh’ın da eril unsur olduğu söylenebilir.⁵³³

⁵³² Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 367.

⁵³³ İçli, www.kulturturizm.gov.tr, s. 151, (Erişim tarihi: 07.07.2015.).

Âlî'nin eseri dışındaki *Mihr ü Mâh* mesnevileri, gerçek hayatla ilişkili olarak anlatılmıştır. Bu eserde ise konu, gerçekçi bir şekilde ele alınmıştır ve eserdeki bütün isimler tamamen alegoriktir. Âlî'nin *Mihr ü Mâh*'ı dışındaki mesnevilerin başkahramanları şah ve sultanlardır. Âlî'nin eserinde ise, sadece Mihr'e şah denilirken, Mâh için böyle bir şey söylenmemiştir. Tasavvufî terimleri içeren eserde sembolik unsurlar vardır. Örneğin; Mihr, eserde Allah, mutlak hakikat ve amel-i sâlih sembolü olarak verilmiştir. Mâh'ın Mihr'e ulaşmak için yaşadığı macera da insanın yeryüzündeki serüveninin aynısıdır. Eserdeki Zerre ve Hüsûf ise, insan nefsinin görüntüleridir. "Ay tutulması" demek olan Hüsûf'un ortaya çıkması, Mâh'ın Mihr'i aramasının ve ona kavuşma isteğinin bir ürünüdür. Aynı durum, insanın serüveni için de söz konusudur. Ayrıca mesnevinin sembolik anlatımı çerçevesinde devir nazariyesi de bulunur. Eserde ülkesinden ayrılan ney, için için ağlayıp kendi ülkesine dönmek ister. Aynı durum, insan/Mâh için de geçerlidir. Mesnevinin kahramanı Mâh da asıl vatani olan Güneş ülkesine hasrettir.⁵³⁴

Mihr ü Mâh dışında Türk Edebiyatındaki diğer mesnevilerde bulunan gazellerin vezni, mesnevi vezninden farklıdır. Âlî'nin eserindeki gazeller ise, eserdeki aynı vezinle yazılmıştır.⁵³⁵

Dibâcesi olmayan sekiz beyitlik bir tevhidle başlayan mesnevi, "*Mebde-i Tevhîd- i İlâhî ve Menşe- i Tahmîd-i Nâ-Mütenâhî*" başlığı ile dokuz beyitlik bir tevhidle devam eder. "*Der Bahşâyîş-i Yezdân ve Âsâyîş-i Kevn ü Mekân*" başlıklı 20 beyitlik bir münâcât bölümü yer alır. Naat kısmı 21 beyit olan mesnevinin mirâciye bölümü ise, on beyittir. Bu bölümde Peygamberimiz'in miracı ve bazı mucizelerinden bahsedilir. "Medh-i Çihâr Yâr-ı Güzin" bölümünde Hz. Ebubekir için 20, Hz. Ömer için 12, Hz. Osman için 10 ve Hz. Ali için ise, 13 beyit vardır. Bu bölümde dört halifeye övgü ve söz konusu kişilerin en önemli özellikleri bulunur. Eserin sunulduğu kişi/zamanın padişahına övgü bölümünde Osmanlı ailesi ve 2. Selim övülmüştür. Bu bölüm, 52 beyittir. Mesnevide "sebeb-i telif"e geçmeden önce "*Fi'l-Münâcât ilâ Kadiyü'l-Hâcât*" başlıklı 66 beyitlik bir münâcât gelir. "Sebeb-i telif" bölümü, 81 beyittir. "Hâtimetü'l-Kitab" bölümünde eserini tamamladığını belirten şair, eserinin orijinal olduğunu ve diğer eserlerle karşılaştırılmaması gerektiğini vurgulayarak

⁵³⁴ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 420-421.

⁵³⁵ İçli, www.kulturturizm.gov.tr, s. 152, (Erişim tarihi: 07.07.2015.).

kendisini över. Eserinin tamamen alegorik olduğunu anlatması, şairin bu bölümde söylediği en önemli şeydir. O, eserde geçen gök cisimlerinin hangi kavram ve olguları sembolize ettiğini belirtir.⁵³⁶

Âlî'nin eserinde kullandığı dil, yaşadığı yüzyılın diline ait özellikleri içerir. Ancak eserde Eski Türkiye Türkçesi'ne ait pek çok kullanım özelliği de vardır. Eserin yazıldığı döneme göre, hiç kullanılmayan ya da sınırlı kullanılan bazı kelimelerin de eserde yer aldığı göze çarpar.

Âlî, genel itibarıyla cümle kuruluşlarında sadeliği sevse de mesnevide çoğunlukla tek yargılı cümleleri tercih etmiştir. Onun eserinde de diğer şairlerde olduğu gibi Türkçe atasözü ve deyim kullanımı görülür. Âlî, kafiye oluştururken bazı durumlarda zorlansa da şiirlerinde redif ve kafiyede genellikle Türkçeyi tercih etmiştir.⁵³⁷

Mihr ü Mâh mesnevisinin üç nüshasının olduğu bilinir: **1. British Museum Nüshası:** *Mihr ü Mâh*'ın tek nüshasının British Museum'daki (British Museum Or. 7475'te kayıtlı) nüsha olduğu Birnbaum'un yaptığı çalışmada⁵³⁸ söylenmiştir. İstinsah yılı H. 1018 (*Mihr ü Mâh*, Or. 7475: 33a) olan bu nüsha, 1164 beyittir. Varak sayısı 33 (1b-33a) olan bu nüshanın her sayfasında 19 satır vardır. Boş olan satırların da olduğu bu nüshada başlık sayısı çok azdır. **2. İst. Süleymaniye Ktph. Nüshası:** Bu nüsha, Süleymaniye Ktph., İsmihan Sultan 342'de kayıtlıdır. İstinsah yılı H. 971 (*Mihr ü Mâh*, İsm. 342: 43b) olan bu nüsha, 1165 beyittir. 43 varak olan nüshanın (1b-43b) her sayfasında 15 satır vardır. Beyitlerin çerçeve içinde yazıldığı ve boş satırların da olduğu bu nüshada başlık sayısı çok azdır. **3. Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu Ktph. Nüshası:** Bu nüsha, Kütahya Tavşanlı-Zeytinoğlu Ktph. 43 Ze 587'de kayıtlıdır. İstinsah tarihi belli olmayan nüsha, H. 1117 yılından önce istinsah edilmiştir. (*Mihr ü Mâh* 43 Ze 587: 1a) 1082 beyit olan bu nüshanın 34 varağı vardır (1b-34b). Hiç boş satırın olmadığı, her sayfada 17 satırın bulunduğu eserde başlık sayısı oldukça fazladır.⁵³⁹

F. ESKİTÜTÜNCÜ, *Mihr ü Mâh (Gelibolulu Mustafa Âlî)*, (LT), İst. Ü., EF, TDE Böl., İstanbul, 1981.

⁵³⁶ İçli, www.kulturturizm.gov.tr, (Erişim tarihi: 07.07.2015.), s. 14-16.

⁵³⁷ İçli, www.kulturturizm.gov.tr, (Erişim tarihi: 07.07.2015.), s. 152-153.

⁵³⁸ E. Birnbaum, "Notes And Communications, The Date of Âlî's Turkish Mesnevi *Mihr ü Mâh*", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, S. 23 (1), 1960, 138-139.

⁵³⁹ İçli, www.kulturturizm.gov.tr, (Erişim tarihi: 07.07.2015.), s. 11-13.

Eser üzerine bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.

Zeynep SABUNCU, *Mihr ü Mâh: A Mathnawi of Mustafa Âli*, (YLT), BÜ, SBE, İstanbul, 1983.

Zeynep SABUNCU, “Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Mihr ü Mâh Mesnevisi”, (Ş. Tekin, G. A. Tekin, Dü), *TS*, S. 24 (3), 2000, s. 295-305.

Zeynep SABUNCU, “Âlî’nin Mihr ü Mâh’ı ile Feyzî’nin Şem ü Pervânesi Arasındaki Benzerlikler: İntihal mi gelenek mi?”, *TKİD*, 2005, s. 129-166.

Ahmet İÇLİ, *Gelibolulu Mustafa Âlî, Mihr ü Mâh*, KB Yay., e-kitap, www.kulturturizm.gov.tr, (Erişim tarihi: 07.07.2015.).

Ahmet İÇLİ, *Mihr ü Mâh Gelibolulu Mustafa Âlî İnceleme-Metin*, (DT), Fırat Ü., SBE, Elazığ, 2009.

Kasım ERTAŞ, *Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Hayatı ve Eserleri*, *JASSS International Journal of Social Science*, C. 6, S. 3, s. 191-211.

1.18.1.2. Kıyâsî (16. yy.)

Kıyâsî’nin Kanûnî’nin oğlu II. Selim’e sunduğu bu eseri, 1200 beyit civarındadır ve “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” vezniyle yazılmıştır.⁵⁴⁰

Besmeleye dair altı beyitlik bir manzumeyle başlayan eserde, sonraki tevhid, naat, münâcât ve dört halife hakkında söylenmiş 27 beyitlik kasideyi II. Selim için söylenmiş 18 beyitlik manzume ve 32 beyitlik “sebeb-i te’lîf-i kitab” takip eder. Daha sonra ise, “matla-ı dâstân”⁵⁴¹ başlığı ile mesnevinin asıl konusuna geçilir. Şair, eserini Hâtime ile bitirir. Esere göre şair, mesneviyi üç ay gibi bir sürede tamamlamıştır. Eserin bazı yerlerinde gazellere de yer verilmiştir.⁵⁴²

Mihr ü Mâh’ın en belirgin özelliği, gerek konusu ve gerekse konuyu işleyiş ve anlatış biçimi ile son derece sade, hareketli ve akıcı oluşudur. Eserde savaş, yer, tabiat ve insan tasvirleri çok güçlü ve orijinaldir. Kıyâsî, Mah’ın Şem ile Pervâne’ye hitabı ve yaprak üzerinde gözyaşları ile yazıp saba rüzgârı ile Mihr’e gönderdiği mektup ile hayal

⁵⁴⁰ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 367.

⁵⁴¹ Anbarcıoğlu, 89.

⁵⁴² Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, 106-107.

gücünün, ince duygululuğunun en güzel örneğini sergilemiştir. *Mihr ü Mâh*'ın kahraman sayısı, benzeri mesnevilerinkine nazaran daha azdır.⁵⁴³

Mihr ü Mâh'ın dili sade ve akıcıdır. Türkçe deyim ve atasözlerine çok yer verilmiştir. Bol miktarda tekrarlar görülür. Bir olayı önce kahramanlar anlatır, daha sonra aynı olayı aynı sözlerle elçi tekrarlar. Bu tarz anlatım, eserin hacmini büyütmeyle beraber, olayların oluşumundaki hızlı hareketi durdurmakla kalmaz, aynı zamanda, eserde bir ağırlık, bir monotonluk da meydana getirir. Genelde gökyüzündeki gezegenlere paralel olarak eserde baştan sona kadar hareket hâkimdir. Olaylar ve kahramanlar hep hareket halindedirler.

Zengin ve çeşitli birçok macera içerisinde geçen beşerî bir aşk hikâyesi olan bu mesneviye Kastamonulu şair Kıyâsî, kendi edebî kimliğini kazandırması bakımından tamamen orijinal bir eser meydana getirmiştir. *Mihr ü Mâh*'ın tasavvufi özelliğinin olup olmadığı tartışılabilir. Hikâye, tasavvufi tesirden kurtulmuş bir aşk hikâyesi olması nedeniyle de orijinaldir.⁵⁴⁴

Kıyâsî'nin *Mihr ü Mâh*'ının tek yazması Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi kısmında 2923 numarada bulunup 57 varaktır. Sayfada 11 satır vardır. Bu yazmanın istinsah tarihi ve müstensihinin adı yoktur. 1192 beyitten ibarettir. Vezni, “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” dur. Ancak gazellerin vezni değişiktir.⁵⁴⁵

Meliha ANBARCIOĞLU, “Kıyâsî'nin *Mihr ü Mâh* Mesnevisi”, *Erdem*, S. 2 (4), s. 87-172, 1986.

Gülşah TAŞKIN, *Kıyâsî'nin *Mihr ü Mâh* Mesnevisi*, (YLT), BÜ, SBE, İst., 2003.

Dilek AKSOYLU, *Kıyâsî'nin *Mihr ü Mâh* Mesnevisi*, (YLT), Kocaeli Ü., SBE, Kocaeli, 2007.

1.18.1.3. Zarifî, *Mihr ü Mâh* (16. yy.)

Zarifî, Nizâmî'yi örnek alarak hamse sahibi olabilmek amacıyla yazmaya başladığı bu eserini 996/1588'de tamamlamıştır.⁵⁴⁶

⁵⁴³ Anbarcioğlu, 92.

⁵⁴⁴ Anbarcioğlu, 93.

⁵⁴⁵ Anbarcioğlu, 88.

⁵⁴⁶ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, II, 113.

Mihr ü Mâh, tahkiyeye dayalı bir mesnevidir. *Mihr ü Mâh*'ın konusu, Mâh ile Mihr arasında geçen aşk hikâyesidir. Mâh, Hilâl adlı bir İslam hükümdarının oğlu, Mihr ise Pervîn adlı bir Gayr-ı Müslim hükümdarın kızıdır. Birbirini seven ve kavuşmak için mücadele veren iki sevgilinin aşkı etrafında olan olaylar dizisi, iki sevgilinin evlenmesiyle sonuçlanıyor sanılırken hikâye devam eder ve mutlu sonu trajik bir ikinci son takip eder. *Mihr ü Mâh* mesnevilerinde sevgililerin farklı dinden olmaları, diğer hikâyeleri, özellikle de Kerem ile Aslı hikâyesini hatırlatır. Zarîfî, klasik bir aşk konusunu din ile zenginleştirmiş, her Müslümanda bulunması gereken iman, ihlâs, doğruluk, dürüstlük, sadakat, yiğitlik ve fedakârlık gibi meziyetlerle inançsız kişilerde bulunan sahtekârlık, düzenbazlık, kalleşlik, utanmazlık vs. gibi özellikleri çarpıştırmış ve İslamî özelliklerin her hâlükârda ortaya çıkacağını hikâye sonunda okuyucuya kabul ve tasdik ettirmiştir.⁵⁴⁷

Eserin başında; 24 beyitlik bir tevhid ile Allah'ın birliği ve kudreti anlatılır. “Kaside Der Tevhîd-i Hüdâ vü Tahmîd-i Bârî Teâlâ” da 12 beyit ile Allah'ın yüceliği, vasıfları ve insanın aczi ifade edilir. “Münâcât Be-Dergâh-ı Kâdî'l-Hâcât” başlıklı 9 beyitlik bölümde Zarîfî, günahlarının affı için Allah'a yakarır. “Der Nâ't-i Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi Vesellem” 28 beyitlik bir naattır. Burada Resullah'ın üstün vasıflarından bahseder. “Kaside Der Naat-ı Seyyidü'l-Enbiyâ vü Senedü'l-Asfiyâ Muhammed Aleyhiselâm” da 35 beyit ile Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in Mirac mucizesi ile Çâr-yâr-ı Güzîn Efendimizin üstün meziyetleri belirtilmiştir. Sultan III. Murad'a ithaf edilen birincisi 18 beyitlik ilk manzumeyi şairin alışılmışın dışında naat olarak isimlendirmesi dikkat çekicidir, ikincisi 20 beyitlik kısa bir medhiyedir. Bunu 24 beyitlik Sebeb-i Te'lîf bölümü takip eder. Zarîfî, bu bölümde bu mesneviyi yazmasına sebep olan olayı anlatır.⁵⁴⁸ O, bir gün etrafı seyrederken güneşin batışını, yıldızların görünüşünü izleyince onların da gündüzün gelişiyile kaybolacaklarını Hz. İbrahim'in yaratıcı hakkındaki arayışını andıran beyitlerle düşünür. Dünyanın faniliğinin idrakiyle tuhaf bir ruh hali içerisindeyken bir ses, Zarîfî'nin kulağına değersiz ve fani olan bu dünyada ebedî kalabilecek bir eser meydana getirmesini, böyle bir yeteneğin kendisinde olduğunu fısıldar. Bu sözlerin etkisiyle Zarîfî, dalgın dalgın düşünürken babası yanına gelir ve bir hikâye anlatarak bunu manzum şekilde yazmasını ister. Zarîfî, babasının

⁵⁴⁷ Turhan, 12.

⁵⁴⁸ Turhan, 12-15.

arzusunu kabul eder; fakat eserini daha yazmadan babası vefat eder.⁵⁴⁹ Babasının ölümüne çok üzülen Zarîfî, eserinde 7 beyitle babasının doğruluğundan, dürüstlüğünden ve sağlam itikadından bahseder, affı için ve babasının vasiyeti doğrultusunda eserin tamamlanmasına çalıştığını belirterek kendisine yardımcı olması için de Allah’a dua eder. Zarîfî, eserini hikâyeyi dünyanın fani olduğuna işaret eden 14 beyitlik bir nasihat ve 10 beyitlik bir dua ile bitirir.⁵⁵⁰

Mihr ü Mâh, mesnevisinde Kur’an, hadîs, İslâm tarihi, peygamber kısaltaları, evliya menkıbeleri ve tasavvuf diye sıralanabilecek kaynaklardan sıkça faydalanılmıştır. Mesnevi içerisinde Allah (c.c.), çok anılır, değişik beyitlerde farklı isimleri ile zikredilir. Zarîfî, eserinde Peygamber Efendimiz için yazdığı 2 tane naatında, Hz. Muhammed (S.A.V.)’in yaratılış gayesi, mucizeleri, Mirac hadisesi üzerinde durmuştur. Naatların dışında mesnevinin bazı beyitlerinde Peygamber Efendimiz (S.A.V.)’in diğer güzel isimleri de vardır.⁵⁵¹

Mihr ü Mâh, bölüm başlıkları hariç 1150 beyittir. Ama eğer, manzum yazılmış olan bölüm başlıkları 67 beyit de eklenirse eser, 1217 beyit olur. Mesnevi, “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbı ile yazılmıştır. Bu kalıp, mesnevi şeklinde yazılan uzun hikâyelerde çok kullanılan bir kalıptır; kısalığı ve işlekliliği bakımından tercih edilmiştir. Eserin bölüm başlıklarının bir kısmı “Feilâtün//Feilâtün//Feilün” vezninde ve bir kısmı da “Feilâtün//Mefâîlün//Feilün” vezninde yazılmıştır.

Eserde asıl konuya başlamadan, hazırlık bölümünde yer alan manzumelerden; 12 beyitlik “Kaside Der Tevhîd-i Hüdâ vü Tahmîd-i Bârî Te’âlâ” ile Zarîfî’nin babasının vefatıyla ilgili olarak yazdığı 7 beyitlik kıta, “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” vezniyle, 35 beyitlik “Kaside der Naat Seyyidü’l-Enbiyâ vü Senedü’l-Asfiyâ Muhammed Aleyhi’s-Selâm” ile 20 beyitlik “Kaside-i Medh-i Padişah” ise “Mefûlû//Fâilâtü//Mefâîlû//Fâilün” vezninde yazılmıştır. Mesnevi içerisinde bulunan dört gazelin de vezni farklıdır. Bu gazellerde ise, “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün”, “Mefâîlün//Mefâîlün//Mefâîlün//Mefâîlün” ve “Feilâtün//Mefâîlün//Feilün” vezinleri kullanılmıştır.⁵⁵²

⁵⁴⁹ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, II, 113.

⁵⁵⁰ Turhan, 12-15.

⁵⁵¹ Turhan, 36-37.

⁵⁵² Turhan, 51.

Mihr ü Mâh, yazıldığı devrin dil ve üslûp özelliklerini taşır. Çok süslü bir üslûba sahip olan 17. yy. edebiyatı, aynı zamanda Cevrî, Neşâtî, Vecdî gibi kolay anlaşılır bir üslûp takip eden kişileri de yetiştirmiştir. Zarîfî'nin bu eserinde her iki üslûbun da etkisi görülür. Eserde genel olarak mesnevi düzenine uygun biçimde yazılan tevhid, tahmid ve naatlarda az da olsa sanatlı bir dil kullanılmıştır. Eserde tamlamalar, Arapça-Farsça ve sadece Farsça kelimelerle yapılmıştır. Bunun yanında oldukça sade bir dil ve üslûpla kaleme alınmış beyitler de vardır. *Mihr ü Mâh*, bütün olarak ele alındığı zaman, yer alan manzumelerin anlamlarını çözmede zorluk çekilmez. Şair, kullandığı Arapça ve Farsça kelimelerin yanında Türkçe kelimeleri de kullanmıştır. Mesnevi, edebî sanatlar bakımından zengindir.⁵⁵³

Mihr ü Mâh'ın üçü yurt dışında ikisi de yurt içinde; Biblioteca Apostolica Vaticana'da [**Vatikan (İtalya) Nüshası (V)**, Vatikano Turco, MS, nr. 262/1, vr. 1-37], **Leiden Nüshası (L)** (Cod. Or., nr. 1286)'nın bulunduğu Leiden Üniversiteleri, **Almanya/Berlin Nüshası (B)** Almanya Marburg Millî Kütüphanesi'nde (Or. Oct., MS, nr. 2390, vr. 110-142), **İst. Ü. Ktph. Nüshası (Ü)** (TY, nr. 673/2)⁵⁵⁴ ve AÜ (SÖ Böl., ASL Kitapları, nr. 147) Kütüphanesi'nde yer alan **SÖ Nüshası (Ö)** ve bulunan olmak üzere beş nüshası tespit edilmiştir.⁵⁵⁵

Ü nüshası üzerinde ilk defa olarak Güner Amasyalı İstanbul Üniversitesi'nde bir lisans tezi çalışması yapmıştır. Vedat Nuri Turhan da bu nüshayı da esas aldığını belirttiği karşılaştırmalı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Güner AMASYALI, *Zârîfî'nin Mihr ü Mâh Mesnevisi*, (LT), İst. Ü., EF, TDE Böl., İstanbul, 1953.

Vedat Nuri TURHAN, *Zarîfî ve Mihr ü Mâh Mesnevisinin Tenkidli Metni ile İncelemesi*, (YLT), AÜ, SBE, Erzurum, 1995.

Ahmet İÇLİ, "Zârîfî'nin Mihr ü Mâh'ının Nüshalarının Tanıtımı ve Nüshalar Üzerinde Bazı Değerlendirmeler" (Introducing Issues of Zarîfî's Mihr ü Mâh and Some

⁵⁵³ Turhan, 54-58.

⁵⁵⁴ Ahmet İçli, "Zârîfî'nin Mihr ü Mâh'ının Nüshalarının Tanıtımı ve Nüshalar Üzerinde Bazı Değerlendirmeler" (Introducing Issues of Zarîfî's Mihr ü Mâh and Some Remarks), *ZfWT (Zeitschrift für die Welt der Türken-Journal of World of Turks)*, S. 6, No. 2, Almanya, 2014, 231-235.

⁵⁵⁵ Gülşah TAŞKIN, "Zârîfî, Çorlulu", *TDV İslam Ans.*, C. 44, İstanbul 2013, 135.

Remarks), *ZfWT (Zeitschrift für die Welt der Türken-Journal of World of Turks)*, S. 6, No. 2, Almanya, 2014, s. 227-243.⁵⁵⁶

1.18.2. Mihr ü Vefâ Mesnevileri

Mihr ü Vefâ mesnevisi, Türk edebiyatında en az sözü edilen mesnevilerdendir. Hakkında verilmiş olan bilgilerin bir kısmı yanlış, diğer kısmı ise birbirinin tekrarıdır. Bu mesnevinin kaynağı İran edebiyatıdır.

“Salim” mahlasım kullanan Abdulfet Bey’in oğlu Muhammed Bey’in “Manzûme-i Mihr ü Vefâ” isimli bir mesnevisi vardır. IX. asır şairi Arşî-yi Dehlevî’nin ve kardeşi Mir Muhammed Mümin-i Arş’in *Mihr ü Vefâ* manzumeleri vardır. Mir Muhammed’in *Mihr ü Vefâ*’sının bir nüshası, Paris Millî Kütüphane Supp. 1100 numarada kayıtlıdır. Blochet bu *Mihr ü Vefâ*’yı Tahmasb’a isnad eder. Mir Muhammed’in ve Tahmasb’ın her ikisinin de adında “Arşî” kelimesinin bulunması Blochet’i yanıltmıştır. Arşî, *Mihr ü Vefâ*’sını hezec bahrinde yazmıştır. Nizâmî’nin Hüsrev ü Şirin mesnevisine nazire olarak yazılmış bu mesnevi, 2200 beyittir. Şair, *Mihr ü Vefâ* konusunun ilk olarak kendisi tarafından yazıldığını iddia eder.

İran Edebiyatı kaynaklarında Reşidî’nin *Mihr ü Vefâ*’sından romantik, hamasî bir manzume olarak bahsedilir. Devletşah ise Tezkire’sinde Reşidî-i Semerkandî’nin *Mihr ü Vefâ*’sı için “o destanda hakikaten sözün hakkım vermiştir.” der.⁵⁵⁷

Tıpkı Hümâyûn-nâme, Tercüme-i Kabus-nâme, İskender-nâme gibi Türk edebiyatında *Mihr ü Vefâ* kurgusunun da hikâye olarak işlenmiş belirli şekilleri tespit edilir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde 2832 numaradaki “*Hikâye-i Mihr ile Vefâ*” isimli eser, 36 yapraklıdır ve üzerinde tarihî kayıt yoktur. Aynı şekilde Ankara Millî Kütüphane Adnan Ötüken 1582 M Yz, A 159813’te kayıtlı *Mihr ile Vefâ* isimli eserin başı yoktur ve 169b ile 203b yaprakları arasındadır. Bu da *Mihr ü Vefâ*’nın halk hikâyesi şeklinde işlenmiş bir varyantıdır. Adnan Ötüken yazmaları T.816.21 1360’da kayıtlı Mustafa Âlî’ye ait, muhtemelen adının Münşadü’t-İnşâ olduğu eser içerisinde

⁵⁵⁶ Ahmet İçli, “Zarîfî’nin Mihr ü Mâh’ının Nüshalarının Tanıtımı ve Nüshalar Üzerinde Bazı Değerlendirmeler” (Introducing Issues of Zarîfî’s Mihr ü Mâh and Some Remarks), *ZfWT (Zeitschrift für die Welt der Türken-Journal of World of Turks)*, S. 6, No. 2, Almanya, 2014, 231-235.

⁵⁵⁷ Selâmi Ece, “Türk Edebiyatında Mihr ü Vefâ Mesnevisi”, *AÜ, TAED*, Erzurum 1997, 117.

Mihr ü Vefâ kaydı sonradan konmuş, 22 yaprak 2 sütun, 19 satırdan ibaret siyâkat hattı ile yazılmış bir bölüm vardır.

İst. Ü. İslam Araştırmaları Kütüphanesi'nde yazarı bilinmeyen bir *Mihr ü Vefâ* daha vardır. “Manzûme-i Kürdi Mihr ü Vefâ” ismiyle 4190 numarada kayıtlı bu eserin dili Arapça ve mütercimi Kadir Fettâhi Kâdı'dır. 1966 Tebriz kayıtlı ve taşbasınası bir eserdir.

Şarkiyat Enstitüsü 1779 numarada *Mihr ü Vefâ* isimli 1325/1906 Tebriz tarihli bir başka eser daha vardır ki bu da Kadir Fettâhi Kâdı tarafından tercüme edilmiştir. Dili Farsçadır.

Yapı Kredi Bankası Kütüphanesi'ndeki nesih el yazması olan *Mihr ü Vefâ* isimli eser, 148 numarada kayıtlıdır. Yazar adı Mahmut olarak geçen bu Türkçe eserde tarih kaydı yoktur ve 23 yapaktır.⁵⁵⁸

Türk edebiyatındaki diğer *Mihr ü Vefâ*'ları ise şöyle sıralayabiliriz. Bunlardan birkaç tanesi hakkında da ayrıntılı bilgi vermeye çalışacağız: Ümmî İsâ (15.yy.), *Mihr ü Vefâ*; Gelibolulu Âlî, *Mihr ü Vefâ* (16. yy.); Haşimî'nin (16. yy.) *Mihr ü Vefâ* mesnevisinden ilk olarak Agâh Sırrı Levend bahsetmiştir. Selâmi Ece tarafından⁵⁵⁹ ele alınan eser, araştırmacının incelemeden çıkardığı sonuca göre şu anki bilgilerimiz esas alındığında konusunun masal unsurlarından uzaklığı ve kurgusunun Batılı anlamda romana yakınlığı yönüyle Türk edebiyatının ilk ve tek eseridir; Priştineli Mustafa Eminî (ö. 1569)'ye ait olan *Mihr ü Vefâ* mesnevisi ise henüz ele geçmemiştir; Fuat Köprülü de 760 tarihinde yazılmış müellifi meçhul bir *Mihr ü Vefâ* mesnevisinin özel kütüphanesinde bulunduğunu belirtir; bir *Mihr ü Vefâ* mesnevisi ise “Divan-ı Mihr ü Vefâ Te'lif-i Haşimî” ismiyle AÜ Kütüphanesi SÖ Kitaplığı, ASL Yazmaları 368 numarada kayıtlıdır; Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 8294/4 arşiv numaralı bir başka *Mihr ü Vefâ* mesnevisi bulunmaktadır. Hikâye-i Mihr ile Vefâ adı verilen eser diğer hikâyelerle bir arada bulunmaktadır. 80a/104b varakları arasındaki

⁵⁵⁸ Ece, “Türk Edebiyatında Mihr ü Vefâ Mesnevisi”, 117-118.

⁵⁵⁹ Selami Ece, *Tahkiye Açısından Haşimî'nin Mihr ü Vefâ Mesnevisi (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*, (YLT), AÜ, SBE, Erzurum 1996.

mesnevi 17 satır halinde nesih ile yazılmıştır. 760/1359 tarihinde yazılan eserin şairi bilinmemektedir.⁵⁶⁰

Mihr ü Vefâ, Avusturya Gotha Ms. orient T215 1b-211a (Yazma Eser).

Mihr ü Vefâ, Erzurum SÖ 369 (Yazma Eser).

Ekrem ARIKOĞLU, *Mihr ü Vefâ (İnceleme-Metin-İndeks)*, (YLT), YYÜ, SBE, Van, 1991.

Selâmi ECE, “Türk Edebiyatında Mihr ü Vefâ Mesnevisi”, *AÜ, TAED*, Erzurum, s. 117-122.

Volkan KARAGÖZLÜ, “Arketipsel Sembolizm Bağlamında Mihr ü Vefâ Mesnevisinin İncelenmesi”, *TS*, C. 7, S. 1, Kış 2012, s. 1405-1421.

Volkan KARAGÖZLÜ, *Türk Edebiyatında Mihr ü Vefâ Mesnevileri ve Yazarı Bilinmeyen Bir Mihr ü Vefâ Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, (YLT), Nev. Ü., SBE, Nevşehir, 2011.

1.18.2.1. Ümmî İsâ, Mihr ü Vefâ (15. yy.)

Türk edebiyatında bilinen ilk *Mihr ü Vefâ* mesnevisini Ümmî İsâ yazmıştır. 806 beyitlik ve masal öğelerinin etkin olduğu bu mesnevinin birkaç nüshası vardır.⁵⁶¹ Bir nüsha, İzmir Millî Kütüphane 26/668 numarada, AÜ Kütüphanesi SÖ Kitaplığı 282 ve 283 numarada kayıtlı iki nüsha, Marbur Staatsbibliothek Ms. Or. Oct. 2682 numarada kayıtlı nüshaları tespit edilenler arasındadır. Özege Kitaplığı’ndaki nüshaların düzeni birbirinden oldukça farklı ve istinsahı, eseri orijinalinden oldukça uzaklaştırmıştır. 282 numarada kayıtlı olan nüshanın baş tarafı eksiktir.

“İki kardeş bir araya geldiler
Birbirine Vefâ halin sordular”

şeklinde başlar. Eserin son kısmındaki beyit, mısraların yanlış tertip edilmesi sonucunda sonraki beytin mısrası önceki beytin yanına geldiğinden kafiyesiz görünmektedir ve

⁵⁶⁰ Volkan Karagözlü, *Türk Edebiyatında Mihr ü Vefâ Mesnevileri ve Yazarı Bilinmeyen Bir Mihr ü Vefâ Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, (YLT), Nev. Ü., SBE, Nevşehir, 2011, 6.

⁵⁶¹ Karagözlü, *Türk Edebiyatında Mihr ü Vefâ Mesnevileri ve Yazarı Bilinmeyen Bir Mihr ü Vefâ Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, 4.

diğer nüshadan hayli farklı olan beyitlerle bitmektedir. 283 Numarada kayıtlı olan *Mihr ü Vefâ* naat-ı şerifle başlar. Diğer nüshaya göre biraz daha düzenlidir.⁵⁶²

Ümmî İsâ, *Mihr ü Vefâ*, AÜ, SÖ Ktp., ASL 282.

Ümmî İsâ, *Mihr ü Vefâ*, AÜ, SÖ Ktp., ASL 283.

Ekrem ARIKOĞLU, *Ümmî İsâ'nın Mihr ü Vefâ'sı, Metin-İndeks-Gramer, (YLT), YYÜ, SBE, Van, 1991.*

Gökçenur ÇAPANOĞLU, *Ümmî İsa Mihr ü Vefâ (Dil İncelemesi-Metin-Gramatikal Dizin), (YLT), AÜ, SBE, Erzurum, 2014.*

Sevim YILMAZ, *Ümmî İsâ'ya Ait Mihr ü Vefâ Mesnevisi, (LT), BÜ, İst., 1992.*

Sevim YILMAZ ÖNDER, *Ümmî İsa'nın Mihr ü Vefâ Mesnevisi: İnceleme-Metin-Tıpkıbasım-Dizin, Ofis 2005 Yayınevi, İstanbul, 2013.*

1.18.2.2. Gelibolulu Âlî, *Mihr ü Vefâ* (16. yy.)

Gelibolulu Âlî'nin *Mihr ü Vefâ* adlı mesnevisi, 970/1563 yılında aruzun “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıyla Konya’da yazılarak Şehzade Selim (II. Selim)’e sunmuştur. Âlî, eserinin 7000 beyit olduğunu söylemiş ve eserindeki bazı örneklerle eserinin Kanûnî devri şairlerinden Mustafa Çelebi’nin aynı ad ve vezindeki mesnevisinin taklidi olarak görülmemesini istemiştir.

Eserin eksik bir nüshası, Vasfî Mahir Kocatürk Kitaplığı’nda bulunur. Vasfî Mahir Kocatürk’ün ölümünden sonra Millî Kütüphane’ye bağışlanan bu nüsha, İ. Hakkı Aksoyak tarafından yayımlanmıştır.⁵⁶³

İ. Hakkı AKSOYAK, “Gelibolulu Mustafa Âlî’nin *Mihr ü Vefâ* Mesnevisi”, (haz. M. Fatih Köksal, Ahmet Naci Baykoca, *Diriözler Armağanı Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı*, Ankara, 2003, s. 45-71.

⁵⁶² Ece, “Türk Edebiyatında *Mihr ü Vefâ* Mesnevisi”, 118.

⁵⁶³ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 368.

1.18.2.3. Hâşimî, Mihr ü Vefâ (16. yy.)

Bursalı Hâşimî'ye ait böyle bir eserin varlığından ilk olarak ASL bahsetmiştir. Daha sonraki kaynaklarda da Agâh Sırrı Levend'e gelinceye kadar şairin *Mihr ü Vefâ*'sından bahseden esere rastlanmaz. Tek nüsha olan bu eser üzerinde yüksek lisans tezi yapılmıştır.⁵⁶⁴ 6511 beyit olan bu eser, yapılan bu çalışma ile yok olmaktan sonra kurtulmuştur. Kullandığı zengin edebî malzemeyi şiir gücüyle birleştiren Hâşimî, ölümsüz bir eser yazmıştır. *Mihr ü Vefâ*'nın Bursalı Seyyid Cafer Hâşimî'ye ait olduğu konusunda şüphe yoktur. Bu sonuca da çeşitli araştırmalar sonucu tespit edilen tarihî bilgiler yanında şairin kendi eserlerinden hareket edilerek ulaşılmıştır.⁵⁶⁵

Hâşimî'nin eseri, 948/1541'de tamamlanmış olup baştan sona mesnevi formundadır. Eser, aruzun “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıyla yazılmıştır.⁵⁶⁶

Eserde başlıklar, Farsça yazılmıştır. Mesnevinin baş tarafında bulunan dinî manzumeler de mesnevi nazım şekliyle ve eserin tamamında etkili olan aruz kalıbının aynısıyla kaleme alınmıştır.

Mihr ü Vefâ, uzun bir ikili aşk hikâyesidir. Klasik bir mesnevi düzenine uygun olarak dinî manzumelerle başlanan eserin ilk manzumesi tevhîddir. Naat, çar-yâr-ı güzîn ve ehl-i beyt'e dair söylenmiş manzumeleri mirâciye takip eder. Daha sonra Nevâyî ve Kanûnî Sultan Süleyman vafında söylenmiş şiirlerle, devlet sultan ve şehzâdeler için dua gelir. Şair, kitabın yazılışını hazırlayan sebepleri saydıktan sonra asıl hikâyeye geçer.⁵⁶⁷

Eserde hikâye, “fasl” adı verilen bölümlere ayrılmıştır. Birinci bölümden (fasl-ı evvel) sonra, bazı bölümlerin başlığı altında o bölümde ne anlatılacağı bir cümle ile özetlenmiştir.⁵⁶⁸

On üç bölümden (fasl) oluşan mesnevide müstensih hatası yüzünden 4. bölümden sonra 6. bölüme geçilmiştir. Aslında hikâye, on iki bölümdür. Birinci bölüm, on birinci ve on ikinci bölümlerde özeti olmayan mesnevide diğer bölümlerin bölüm

⁵⁶⁴ Ece, *Tahkiye Açısından Hâşimî'nin Mihr ü Vefâ Mesnevisi (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*,

⁵⁶⁵ Ece, “Türk Edebiyatında Mihr ü Vefâ Mesnevisi”, 120.

⁵⁶⁶ as

⁵⁶⁷ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, 125.

⁵⁶⁸ Karagözlü, *Türk Edebiyatında Mihr ü Vefâ Mesnevileri ve Yazarı Bilinmeyen Bir Mihr ü Vefâ Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, 29.

başlığı altında özetleri verilmiştir. Bu durum, manzum mesnevilerdeki başlık bölümlerini hatırlatır. Genellikle bu özetler, o bölümde anlatılan olayların ne olduğunu kapsayacak şekilde verilmiştir. Müstensihin yaptığı ayrıma göre en uzun kısım on üçüncü bölümdür. Burada anlatılanlara koştur olarak olay örgüsünün sürekliliği ve çeşitliliği bu bölümün uzun tutulmasına sebep olmuş gibidir. Mihr ü Vefâ hikâyesine genel olarak bakıldığında -geleneksel anlatı unsurları bulunmasıyla birlikte- eserin olay ağırlıklı olduğu görülür.⁵⁶⁹

Haşimî'nin eserinde Ali Şir Nevâyî'nin özelliklerine ve övgüsüne ayrılmış uzun bölümler vardır. Nevâyî, şairi çok etkilemiştir. Haşimî, ona manevî bir bağ ile bağlıdır. Nevâyî'ye zaman bakımından uzaklığına rağmen bu derece etkisinde kalması ve *Mihr ü Vefâ*'da özel bir yer ayırması, ancak bu bağ ile anlatılabilir. O, bu derin etkiyi eserinde açıkça söylemekten çekinmez. Şair, İran şairlerinden Nizâmî, Hüsrev ve Câmî'nin de etkisinde kalmıştır.

Kanûnî döneminin ünlü şairlerinden Bâkî, şairi etkileyebilecek bir sanat gücüne sahiptir. Şairin divanında “Şu ‘arâ-yı Rûmun mümtâz ü serbilendi merhum Bâkî efendi vefatına denmiştir.” Başlığı ile Bâkî'nin ölümü (ö. 1599) için tarih düşürülmüştür. Dönemin diğer şairlerine nazaran Bâkî'nin seçilmiş olması, şairin ondan etkilenmiş olabileceğini düşündürür.⁵⁷⁰

Mihr ü Vefâ mesnevisinde kullanılan dil sadedir. Arapça ve Farsça kelimeler sık olmamakla birlikte kullanılmıştır. Bazı Arapça ve Farsça tamlamalara eserde rastlanır. Eserin dili, o dönemdeki konuşma diline yakındır. Konuşma dilindeki söyleyişlere ve deyişlere eserde yer verilmiştir. Eserin imlasında pek çok yanlışlık görülür. Bu durum, müstensihin bilgi olarak yeterli olmadığı kanısını uyandırır.⁵⁷¹

Dil yanlışlıklarının dışında eserde dikkati çeken imla özelliklerinden biri de Eski Anadolu Türkçesindeki eklerin kelimelerde kullanılmasıdır. *Mihr ü Vefâ* hikâyesinde manzum parçalar da bulunmaktadır. Bu parçalar eser içerisinde kırmızı olarak yazılmış

⁵⁶⁹ Karagözlü, Türk Edebiyatında Mihr ü Vefâ Mesnevileri ve Yazarı Bilinmeyen Bir Mihr ü Vefâ Mesnevisi (İnceleme-Metin), 38.

⁵⁷⁰ Ece, “Türk Edebiyatında Mihr ü Vefâ Mesnevisi”, 5-6.

⁵⁷¹ Karagözlü, Türk Edebiyatında Mihr ü Vefâ Mesnevileri ve Yazarı Bilinmeyen Bir Mihr ü Vefâ Mesnevisi (İnceleme-Metin), 58.

beyt kelimesi ile belirtilmiştir. Birçoğunun başına ve sonuna başlangıç ve bitişini göstermek için işaretler konmuştur.⁵⁷²

Eserde 19 tane, beyit başlığı altında şiirler bulunmaktadır. Fakat bu şiirler asıl metinden beyt kelimesiyle ayrılmasına rağmen şiirlerin pek çoğunda belli bir aruz ölçüsü bulunmamaktadır. Aruz ölçüsü ile yazılmış izlenimini veren bazı şiir parçalarında pek çok aruz kusuru bulunmaktadır. Şiirlerin belli bir biçimi de yoktur. Bazı şiir parçaları mesnevi nazım biçimini bize hatırlatır. Şiir parçalarının eserde genel olarak kullanımına baktığımızda olay örgüsüne katkıda bulunmadığını görüyoruz. Yani bunların metinden çıkarılmaları olay örgüsünü değiştirmemektedir. Hikâyede anlatılan olaylar kendi mecrasında devam etmektedir. Bu parçalar, genellikle olay akışı içerisinde kişilerin olaylara bakış açılarını ve durumlarını yansıtacak şekilde söylenmiştir. Bu söylenişte halk inanışını yansıtan öğelere de rastlanır. Manzumelerin bir diğer işlevi de eserin sonunda kahramanların başından geçenleri anlatmaları, bir çeşit her kahramanın ağzından yaşadıklarının özetlenmesidir.

Metinde beyit başlığı altında verilmeyip şiiri andıran simetrik yapılar da bulunur. Bunların bir kısmının Ümmî İsâ'nın eserinde geçtiği tespit edilmiştir. Yazım aşamasında müstensihin dikkatsizliği yüzünden bu simetrik yapıların düzyazı şeklinde esere aktarıldığı düşünülür.⁵⁷³

Haşimî, Bayramiye tarikatına mensuptur. Şairin bu yönü de eserde kendini hissettirir. Zaman zaman olayların akışını durduran müdahale ve nasihatlar da şairin dünya görüşünü kuvvetle hissettirir. Evrensel ve insanî bir eğilim olan aşk, Doğu'ya özgü bir duyarlılıkla eserde işlenmiştir. Maceraya zemin hazırlayan bazen beyaz gül, burun tasvirleri veya asıl kahramanın zayıflığı gibi alışılmadık motifler, orijinal ve bir bakıma bireysel niteliktedir. Şair, olayları bir noktaya taşımada oldukça tedbirli ve hasas davranmıştır. Eserde olaylar içerisinde başıboş dolaşan ve amaca hizmet etmeyen unsur yoktur. Bu bakımdan usta bir romancı dikkatiyle hareket eden şair, duygunun inceldiği noktalarda şiiriyeti yoğunlaştırmayı da bilmiştir.⁵⁷⁴

⁵⁷² Karagözlü, *Türk Edebiyatında Mihr ü Vefâ Mesnevileri ve Yazarı Bilinmeyen Bir Mihr ü Vefâ Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, 61.

⁵⁷³ Karagözlü, *Türk Edebiyatında Mihr ü Vefâ Mesnevileri ve Yazarı Bilinmeyen Bir Mihr ü Vefâ Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, 62-64.

⁵⁷⁴ Ece, *Tahkiye Açısından Haşimî'nin Mihr ü Vefâ Mesnevisi (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*, 240.

Mihr ü Vefâ'nın konusunu değerlendirenler, onun biraz daha masal özelliklerine sahip olduğunu görürler. Gerçekten *Mihr ü Vefâ* hikâyeleri, Ümmî İsmâ'nın mesnevisinde ortak yapı olarak kendini gösterir. Haşimî'nin *Mihr ü Vefâ*'sında bu benzerlik bozulmuş ve yerini daha modern bir kurgusal çözümlerneye bırakmıştır. Bu yüzden Haşimî'nin *Mihr ü Vefâ*'sı, hem konu hem de varlık olarak Türk edebiyatının bu alandaki örneği durumundadır.⁵⁷⁵

Mihr ü Vefâ'da coğrafi mekânlar belirsiz olarak verilmiştir. Bu eserde saray, şehir, ülke tasvirleri anlatının mekân kazanması için kullanılmıştır.⁵⁷⁶ Eserde mekânlar işlevseldir. Yani eserdeki mekânlar, kahramanların iç durumlarına göre işlenmiştir.⁵⁷⁷

Bu eser, sadece kurgusal yönü ağırlıkta olan bir eser değil, aynı zamanda olaylara getirilen bakış açısı ve formu belirleyen üslûbun kuvveti ile en basit ayrıntıların bile sanatlaştırıldığı büyük bir Türk klasiğidir. Kullanılan malzeme bakımında da çok zengin olan *Mihr ü Vefâ*, şairin bilgi düzeyi ve kültür seviyesi hakkında fikir verebilecek özelliktedir.⁵⁷⁸

Selami ECE, *Tahkiye Açısından Haşimî'nin Mihr ü Vefâ Mesnevisi (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*, (YLT), AÜ, SBE, Erzurum, 1996.

Salih UÇAK, “Hâşimî'nin Mihr ü Vefâ Mesnevisinde ‘Mekân’”, *USEBD*, C. 1, S. 2, Aralık 2014.

Salih UÇAK, *Hâşimî'nin Mihr ü Vefâ Mesnevisi'nin Tenkitli Metni ve İncelemesi*, (DT), Fırat Ü., SBE, Elazığ, 2015.

1.18.3. Mihr ü Müşterî Mesnevileri

Doğu edebiyatlarındaki bazı mesnevilerde (Leylâ ve Mecnûn, Yûsuf ve Züleyhâ gibi.) aşk konularının fazlaca işlenmesi, şairleri daha farklı konulara yöneltmiş ve onların sembolik hikâyeler kurgulamalarını sağlamıştır. Bu tür mesneviler arasında anlatımları, konuları, kahramanları ve olay örgüleri bakımından benzer olan *Mihr ü Müşterî* ve *Mihr ü Mâh*'lar da önemlidir. Bu mesnevilerin hemen hepsinde çok eski devirlerden beri yıldız adlarının kişilere verilmesinin o kişilerin hayatını etkilediğine

⁵⁷⁵ Ece, “Türk Edebiyatında Mihr ü Vefâ Mesnevisi”, 122.

⁵⁷⁶ Salih Uçak, “Hâşimî'nin Mihr ü Vefâ Mesnevisinde ‘Mekân’”, *USEBD*, 1(2), Aralık 2014, 55-56.

⁵⁷⁷ Uçak, 63.

⁵⁷⁸ Ece, *Tahkiye Açısından Haşimî'nin Mihr ü Vefâ Mesnevisi (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*, 240.

dair önemli bir inanışla Bedr, Behram, Esed, Keyvan, Nahid, Cevza, Zühal, Utarid ve Bercis gibi gök cisimlerinin adları birer kahramanın adı olarak kullanılmıştır.

Asâr-ı Tebrizî, Fars edebiyatında ilk *Mihr ü Müşterî* mesnevisini yazan kişidir (ö. 784/1382). Şairin “İşk-nâme” adını verdiği ve 120 beyit olan eser, kahramanları nedeniyle daha çok *Mihr ü Müşterî* olarak tanınmıştır. Tarihî kaynakların çoğunda eserin 778/1377’de yazıldığı söylene de Zebihullah Safa, bir eserinde *Mihr ü Müşterî*’nin 10 Şevval 1748’de (13 Ocak 1348) tamamlandığını belirtir (*Târih-i Edebiyyât der Îrân*, IV, 1027-1028). İki kahramanın da erkek olması ve bu iki gencin aşkının sadece derin bir dostluktan ibaret olması, *Mihr ü Müşterî*’yi diğer mesnevilerden ayırır.⁵⁷⁹

15. yüzyılda Eski Türk Edebiyatı’nda tercüme ve telif *Mihr ü Müşterî* adlı mesneviler yazılmış, klasik edebiyatın yanı sıra bu tasavvurlar, Türk halk edebiyatını da etkilemiş, destanlardan saz şairine kadar bazı türlerde bu konu, zengin bir şekilde işlenmiştir.⁵⁸⁰

Gerek elde bulunan, gerekse varlığı bilinen *Mihr ü Müşterî* mesnevilerinin yazılış tarihlerine bakıldığında 15. yy. ile 17. yy. aralığı görülmektedir. Bu da S. Kuru’nun sözünü ettiği gazeller ve şehrengizlerle⁵⁸¹, *Mihr ü Müşterî*’lerin yazılış tarihi bakımından paralellik arz ettiğini göstermektedir. Yine Kuru’nun üzerinde durduğu gazelleri yazan şairlerin tasavvufi eğilimlerinin olması ile bu dönemlerde yazılan *Mihr ü Müşterî*’lerde tasavvufi aşkın işlenmesi konusu da benzerdir.

Gerek bu mesneviler hakkında kaynakların verdiği bilgiler, gerekse Asâr’ın mesnevisinin ve tercümelerinin incelenmesi sonucunda elde edilen bilgiler, *Mihr ü Müşterî* mesnevilerinde işlenen aşkın tasavvufî bir aşk olduğunu açıkça ortaya koyar.⁵⁸²

Neslihan ÖZDOĞAN, *Mihr ü Müşterî, Hasân: vr. 1b-13a*, (LT), İst. Ü EF Ktp., nr. 1800, İstanbul, 1982, s. 14.

Bülent YILMAZ, *Asâr-ı Tebrîzî ve Mihr ü Müşterî Mesnevisi*, (YLT), AÜ, SBE, Erzurum, 1996.

⁵⁷⁹ A. Azmi Bilgin, “Mihr ü Müşterî”, *TDV İslâm Ans.*, İstanbul 2005, XXX, 28.

⁵⁸⁰ Anbarcıoğlu, 87.

⁵⁸¹ Selim Sırrı Kuru, “Gazelde Sevgilinin Cinsiyetlendirilmesi Açısından Erkek Redifli Gazeller” (İngilizceden çev.: Veysel Öztürk), *Kitap-lık*, S. 107, Temmuz-Ağustos 2007, 83-89.

⁵⁸² Mustafa Arslan, “Türk Edebiyatında Mihr ü Müşterî Mesnevileri ve Mîrî’nin Mihr ü Müşterî’si”, *TS*, S. 4/7, Güz 2009, 126.

Meliha ANBARCIOĞLU, “Türk ve İran Edebiyatlarında Mihr ü Mah ve Mihr ü Müşterî Mesnevileri”, *TTK-Belleten*, Ankara 1984, C. XLVII, S. 185-188, TTK Basımevi, s. 1151-1189.

Günay KUT, “Mihr ü Müşterî”, *TDE Ans.*, Dergâh Yay., İst., 1986, C. VI, s. 333-335.

A. Azmi BİLGİN, “Mihr ü Müşterî”, *TDV İslâm Ans.*, İst., 2005, C. 30, s. 28-29.

1.18.3.1. Mîrî, Mihr ü Müşterî (16. yy.):

İranlı şair Asâr (Şeyh Muhammed Asâr-ı Tebrizî, öl. 784/1382)’ın aynı addaki eserinin tercümesi olan mesnevi, konu itibariyle Leylâ vü Mecnûn, Hüsrev ü Şirin Yûsuf u Züleyhâ gibi Mihr ile Müşterî arasında geçen aşkın anlatıldığı çift kahramanlı bir aşk hikâyesidir. Asâr, mesnevisinin önsözünde ilahî aşkı işlediği için eserine “aşk-nâme” adını verdiğini belirtir. Mesneviyi Türkçeye ilk tercüme eden Hasan da bu aşkı şöyle anlatır:

“Ki ışkî oldı illetden mu‘arrâ

Dahı hem mihri şehvetten müberâ”

Mîrî ise, tercümesine aşk âleminin sultanına hamd ederek başlamış ve her fırsatta bu ulvî aşkı dile getirmiştir:

“Hamd o sulţân-ı ‘âlem-i ‘aşka

K’ismi yazıldı hâtem-i ‘aşka” (1b)

Mesnevinin “Merâtibi’l-Aşk u Makâmât” yani aşk ve makamlarının mertebeleri bölümünde *Mihr ü Müşterî*’deki aşkın mahiyeti anlatılır. Burada Mîrî, âlemin canının ve cisminin Hak aşkı olduğunu, bu aşkın makamlarının ve alametlerinin olduğunu, bunlardan birinin “Şah Mahmud gibi kölesine kul olmak” biçiminde ortaya çıktığını bu durumun çeşitli yönleri çekildiğini, bu konuları açıklayıcı birçok kitap yazıldığını, kendisinin de bu konulara açıklıklık getirmek için “Aşk-nâme”yi seçtiğini dile getirir.⁵⁸³

Mîrî tercümesinin “Vefât u Mihr ü Müşterî vü Nâhîd” adlı bölümünde işlediği aşkın mahiyetini anlatmaya devam etmektedir. Burada akıl sahiplerine seslenerek,

⁵⁸³ Arslan, 122-124.

şehvet ehline âşık denilemeyeceğini, görünüşe aldananların bu aşk sırrını anlayamayacağını dile getirmektedir.

Şair, aşkı çok kimsenin tarif ettiğini ve bu konuda çok risaleler yazıldığını söyleyerek aşkı herkesin kendi yeteneğine göre anlatabildiğini dile getirir. Ona göre maksadı hakikî sevgiliye olmayan aşk dedikodudan ibarettir. Şair, Asâr'ı kastederek Mihr ü Müşterî aşkını işlemekle aşk kitabını onun yazdığını söyler.⁵⁸⁴ Bu eser, Türk ve İran edebiyatı arasındaki etkileşimin önemli bir örneğidir.⁵⁸⁵

Mîrî'nin *Mihr ü Müşterî* tercümesi, atasözleri, deyimler ve halk söyleyişleri bakımından oldukça zengindir. Dili açısından da önemli olan bu mesnevîde, Eski Anadolu Türkçesi'ne ait birçok arkaik kelime bulunur.⁵⁸⁶ Eseri dil özellikleri açısından dikkate değer bulan Kilisli Muallim Rıfat, TDK tarafından hazırlanan Tarama Sözlüğü için eserin tamamını taramıştır. Elde edilen sözcük varlığı bu sözlüğün içerisinde yer almıştır (T. Sözlüğü 1995). Yapılan araştırmalar sonucunda Tarama Sözlüğü'nde tanıkları arasında Mihr ü Müşterî'nin de bulunduğu toplam 87 kelime tespit edilmiştir. Bu kelimelerden 17'si sadece Mîrî'nin eserinden alınmıştır ki bu sayı, eserin söz varlığı açısından oldukça önemlidir.⁵⁸⁷

Mîrî'nin *Mihr ü Müşterî*'si'nin yapılan araştırmalar sonucunda iki yazma nüshası tespit edilmiştir: **1.** *Terceme-i Mihr ü Müşterî: İst. Ü. Ktph., Halis Efendi no: 3520: 172* varaktan oluşan bu nüsha, 15 satırdır. **2.** *Terceme-i Mihr ü Müşterî: Medine Şeyhü'l-İslâm Arîf Hikmet Ktph., Fennü'l-Edebi't-Türkî no: 3501: Müstensihî ve istinsah tarihi tespit edilemeyen bu nüshanın mütercim nüshasından kopya edildiği sanılır. Nüsha, 15 satırdır.*⁵⁸⁸

Elde bulunan her iki nüshada da mesnevinin asıl adı, "Terceme-i Mihr ü Müşterî" olarak geçmektedir. Şair, eserinin "sebeb-i nazm-ı kitâb" bölümünde bunu şu şekilde dile getirmiştir:

“‘Âkıbet eyledüm hemân ikdām
İtmege terceme o nazmı tamam” (8b)

⁵⁸⁴ Arslan, 124-125.

⁵⁸⁵ Arslan, 113.

⁵⁸⁶ as

⁵⁸⁷ Arslan, 127.

⁵⁸⁸ Arslan, 117-118.

Mesnevinin her iki nüshasında da yazılış tarihi ile ilgili bir kayda rastlanmamıştır. Mesnevinin içindeki şiirlere bakıldığında Sultan Murad adına yazılmış “Medh-i Hazret-i Sultân Murâd Hân Tâle Bekâhu” başlıklı 24 beyitten oluşan bir bölümün bulunduğu görülür. Bu bölüm içerisinde bir beyitte sultanın adı “Sultan Selim Han’ın oğlu Sultan Murad Han” olarak geçmektedir:

*“Ya ‘ni Sulţân Murâd Han-ı zamân
İbn-i Sulţân Selîm Han-ı ‘âlî-şân” (6a)*

Bu bilgiler, Mîrî’nin eserini dönemin padişahı olan ve aynı zamanda Muradî mahlasıyla şiirler yazarak divan tertip eden III. Murad’a sunduğunu gösterir. Bundan hareketle, mesnevinin yazılış/tercüme tarihinin Sultan III. Murad’ın saltanat dönemi olan 982/1574-1004/1595 tarihleri arasında olduğu söylenebilir.⁵⁸⁹

Mîrî’nin mesnevide kullandığı vezin, “Fe’îlâtün//Mefâ’ilün//Fe’îlün” dür. Mesnevide 96 bölüm bulunur. Bölüm başlıkları Türkçe olan mesnevi, 4998 beyittir.

Mesnevinin içerisinde farklı nazım şekli olarak sadece bir kıtaya rastlanmaktadır. Bu kıta “Şâbûr Saltanatın Mihr’e Vidügidür” başlıklı bölümün sonunda yer almakta ve 5 beyitten oluşmaktadır. Vezni, mesnevinin vezni ile aynıdır ancak konusu insanların vefasızlığı ve nankörlüğü üzerinedir. Bu durum mesnevinin “Sebeb-i nazm-ı kitâb” bölümünde uzun uzun anlatılmaktadır. Şair, önce ilim yolunda ilerlediğini ve halkı aydınlattığını söyler. Daha sonra talihinin yaver gitmediğini dile getirerek kıymetinin bilinmediğinden şikâyet eder. Kendisine kimsenin koruyuculuk yapmadığına ve kimsenin yardımcı olamadığına işaret eden şair, bir arkadaşının ondaki şairlik yeteneğini fark ederek kendisinin bir eser yazmasını ve bunu sultana sunmasını tavsiye ettiğini dile getirir. Bu sayede hem itibar kazanacak hem de bu şairlik yeteneğinden çevresini mahrum bırakmayacaktır. Arkadaşının ısrarına dayanamayan Mîrî, gönül tahtından hüznün perdesini aralamak, gönül mumuyla âşıklar meclisini aydınlatmak, söz mülkünden bir yer kapmak, şairlik kudretini sergilemek ve sultana bir hediye vermek için nesneviyi yazmaya karar vermiştir.⁵⁹⁰

Mîrî, *Terceme-i Mihr ü Müşterî*, Yazma, İst. Ü. Ktph., Halis Efendi no: 3520.

⁵⁸⁹ Arslan, 118-119.

⁵⁹⁰ Arslan, 119-120.

Mîrî, *Terceme-i Mihr ü Müşterî*, Yazma, Medine Şeyhü'l-İslâm Arif Hikmet Kütüphanesi, Fennü'l-Edebi't-Türkî no: 3501.

Mustafa ARSLAN, “Türk Edebiyatında Mihr ü Müşterî Mesnevileri ve Mîrî'nin Mihr ü Müşterî'si”, *I. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, Ankara, 20-21 Kasım 2008.

Mustafa ARSLAN, “Türk Edebiyatında Mihr ü Müşterî Mesnevileri ve Mîrî'nin Mihr ü Müşterî'si” *TS*, C.4, S. 7, Güz 2009, s. 113-132.

Mustafa ARSLAN, *Mîrî Mihr ü Müşterî [İnceleme, Karşılaştırma, Metin]*, Grafiker Yay., Ankara, 2013.

1.18.3.2. Münîrî, Mihr ü Müşterî (16. yy.)

II. Bayezid dönemi şairlerinden olan Münîrî İbrahim Çelebi (ö. 927/1521), Tebrizli Şemseddin Muhammed Asâr tarafından mesnevi şeklinde 1377'de yazılan eseri çevirmiştir. Bu eser, “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” vezniyle 6011 beyit halinde, 891/1486'da kaleme alınmıştır. Eser, altmış beyitlik “besmeleye dair” söylenmiş bir manzume ile başlar. Sonraki dinî manzumeler, devirden şikâyet ve “sebeb-i te'lif” ile Sultan Bayezid medhinde söylenmiş 30 sayfalık manzume, çeviri olmayıp bizzat şair tarafından yazılmıştır. Eserde asıl çeviri, 32a'da “Âgâz-ı dâsitân-ı Mihr ü Müşterî” başlığıyla başlar. Aralarında Münîrî'ye ait 6 adet de “şi'r” başlığı altında gazel bulunmaktadır.⁵⁹¹

Biri British Library (Or., nr. 7742)'de, diğeri ise Fatih Millet Kütüphanesi'nde (Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 11 85) olmak üzere eserin toplamda iki nüshası vardır.⁵⁹²

Eser üzerinde Ayten Akmandor doktora çalışması yapmıştır.

Ayten AKMANDOR, *Münîrî ve Mihr ü Müşterî Mesnevisi*, (DT), Ank. Ü., DTCF, ETE ABD, Ankara 1983.

⁵⁹¹ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, 94.

⁵⁹² Bilgin, 29.

1.19. NASİHAT-NÂME (PEND-NÂME)LER [Edirneli Nazmî, Pend-nâme (16. yy.); Emre (Emrî), Pend-nâme (16. yy.); Güvâhî, Pend-nâme (16. yy.); Pîr Mehmed Azmî, Pend-nâme (16. yy.), Muhyiddin Kâdirî, Nasihat-nâme (17. yy.); Ahmed Mürşid Efendi, Pend-i Mürşidî/Nasihat-nâme-i Mürşidî (18. yy.); Zarîfî, Pend-nâme (18. yy.)]

Nasihat kelimesi Arapça bir kelime olup sözlüklerde “öğüt, nush, pend, mev’ize”; “ibret verici ders, tavsiye, ihtar”; “doğru yola, iyiye, güzele sevk etmek için yapılan konuşma, akıl öğretme, yol gösterme, âşık edebiyatında öğretici öğüt verici şiir türü” gibi anlamlara gelir. Ayrıca nasihat kelimesi; kötülük ve bozukluktan uzak bulunmak, iyi niyet sahibi olmak ve başkasının iyiliğini istemek anlamlarındaki “nush” kökünden türemiştir. Nasihat etmek kavramı ise, “doğruluk ve iyilik telkin etmek, öğüt vermek” anlamındadır. Nasihat, başkasının faydasına veya zararına olan konularda bir kimsenin ona önerilerde bulunması ve bu yönde gösterdiği gayrettir. Nasihatte iyiliği teşvik ve kötülükten sakındırmak amacı da vardır. Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde nasihat ve benzer kelimeler, sıkça yer alır.⁵⁹³

Türk edebiyatında nasihat konusu çeşitli tür ve şekillerde yer almıştır. İslam’dan önceki sözlü ve yazılı eserlerimizde nasihat şeklinde algılanabilecek ifadeler vardır. Bu konuda Göktürk Yazıtları’nda Türk hükümdarının millete hitap ettiği sözler, başlı başına bir nasihat özelliği gösterir. Nasihat etme geleneği, ilk yazılı ürünlerden günümüze kadar pek çok edebî eserde vardır. Türk edebiyatında nasihat konusu, din ile birlikte ele alınmıştır. Türklerin Müslüman olmasıyla birlikte İslam’ın emir ve yasaklarını halka ulaştıran derviş ve sufiler, halka nasihat ederlerken ayet ve hadislerden yararlanmışlardır. Hadislerin ve ayetlerin insanlara birer nasihat unsuru olması nedeniyle özellikle hadislerle ilgili olarak edebî anlamda “kırk hadis” (hadis-i erbain) tercümelerine Türk edebiyatında büyük önem verilmiştir. Arap edebiyatında mensur olarak başlayan kırk hadis toplama geleneği, Türk edebiyatında manzum olarak devam etmiştir. Ali Şir Nevâyî’den Fuzûlî ve Nâbî’ye kadar birçok şair, kırk hadis tercümeleri yapmıştır. Ayrıca, Türk edebiyatında “gül-i sad-berk” denilen “yüz hadis tercümeleri”

⁵⁹³ Mustafa Durdu, *Türk Edebiyatında Nasihat*, (YLT), SÜ, SBE, Konya 2008, 1.

de Hz. Peygamber'in öğütlerinin geniş halk kitlelerine yayılmasını sağlamıştır. Bu da İslam'daki nasihatın Türk edebiyatında devam ettirilmesi olarak görülebilir.⁵⁹⁴

Bahsedilen bu tür eserlere yani Türk edebiyatında “gül-i sad-berk” adıyla anılan yüz hadis tercümelerine birkaç tane örnek verelim:

16. yüzyılın önemli sanatçılarından olan Bursalı Rahmî'nin *Gül-i Sad-berg* adlı eseri, edebiyatımızda dinî-ahlâkî tarzda yazılmış mesnevilerdendir. Bu eserin bilinen tek nüshası, Erzurum'dadır. Baştan iki varak eksiktir. Bu iki varak dışında eser, 1498 beyittir ve “Müfteilün//Müfteilün//Fâilün” kalıbıyla yazılmıştır. Eser, 7 ravza ve 7 hikâyeden oluşmuştur.⁵⁹⁵ Eser üzerine Pervin Aynagöz lisans ve Gülgün Erişen ise, yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Pervin AYNAGÖZ, *Bursalı Rahmî: Gül-i Sad-berg*, (LT), AÜ, Erzurum, 1985.

Gülgün ERİŞEN, *Bursalı Rahmî ve Gül-i Sad-berg'i*, (YLT), Ank. Ü., Ankara, 1990.

Fuzûlî'nin Gül-i Sad-berg'i 17. yy.'ın nasihat-nâme türündeki önemli mesnevilerindendir.

İ. Çetin DERDİYOK, “Fuzûlî ve Gül-i Sad-berg'i”, *ÇÜ, SBED*, XIV/1, 2005, s. 181-199.

18. yy. sanatçılarından Belîğ'in 1136/1723'te yazdığı *Gül-i Sad-berg*, ibadetlerle ilgili seçilmiş yüz hadisten her birinin birer beyitle açıklandığı manzum yüz hadirs tercümesidir. 183 beyitlik eser, aruzun “Feilâtün//Feilâtün//Feilün” kalıbıyla yazılmış, Abdülkerim Abdülkadiroğlu tarafından yayımlanmıştır. Nihat Öztoprak ise, esere yüz hadislerle ilgili yaptığı doktora çalışmasında yer vererek bir değerlendirme yapmıştır.⁵⁹⁶

Abdülkerim ABDÜLKADİROĞLU, “Belîğ'in Gül-i Sad-berg'i [Manzum Yüz Hadis Tercümesi]”, *Kültürümüzden Esintiler*, Ankara, 1999, s. 151-199.

Nihat ÖZTOPRAK, *Klasik Türk Edebiyatı'nda Manzum Yüz Hadisler*, MÜ, TAE, İstanbul, 1994, s. 86-97, 576-612.

⁵⁹⁴ Durdu, *Türk Edebiyatında Nasihat*, 5.

⁵⁹⁵ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 426.

⁵⁹⁶ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 522.

Türklerin İslamiyet’i kabul etmeleriyle girdikleri yeni medeniyet dairesinde ortaya koydukları ve uzun süre devam eden divan edebiyatında başlangıçtan beri önemli olan nasihat-nâme (pend-nâme) türü, Cumhuriyet dönemine kadar çeşitli örneklerle sürmüştür. Çoğu medrese eğitimi almış olan şairler, bir öğüt dini olan İslam’ın emir ve yasaklarını telkin edecek, insanları iyiye, güzele, doğruya sevk edecek ve böylece öldükten sonra okuyanlar tarafında hayırla yâd edilecek bir eser bırakmayı ilke kabul etmişlerdir. Zaten Kur’an ve hadisler, bu yönde yol göstericiydi. Gerek Kur’an ve hadisler gerekse Arap ve Fars edebiyatında bu konuda yazılan eserler, Türk şair ve bilginleri için örnek olmuş ve böylece ilk asırlardan itibaren nasihat-nâme türünde eserler yazılmıştır. Nasihat-nâmelerde özellikle ahlâk konusu üzerinde durulmuştur. Bu tür eserlerde öğütler verilirken Kur’an ve hadislerin yanı sıra atasözlerinden de örnekler sunularak konunun anlaşılması kolaylaştırılmıştır. Daha hacimli olan eserlerde ise, çeşitli hikâyeler anlatılıp kıssadan hisse çıkarılmıştır.

Bu türde yazılan eserlerden yıllar içerisinde zamanla ortaya çıkan anlayış farklılıkları da izlenebilir. Her zaman geçerli olan doğruluk, iyilikseverlik, cömertlik gibi ahlâk kuralları dışında günlük ihtiyaçlarla ilgili, asırlara göre ortaya çıkan değişiklikler de bu tür eserlere yansımıştır. Bu nedenle, bu tür eserlerde toplumsal değişme ve gelişmeler izlenebilir. Nasihat-nâmelerde günlük hayatla ilgili her konuda öğütler vardır. İnsan için iyi ve yararlı olan ne varsa çağa uygun olarak bu tür eserlerde yer alır.⁵⁹⁷

Edebiyatımızda nasihat-nâmelerin bir tür olarak ortaya çıkmasında İranlı ünlü şair Feridüddîn Attar’ın “Pend-nâme” adlı eserinin payı büyüktür. Birçok Türk şair, bilgin bu eseri manzum veya mensur tercüme veya şerh etmiştir. Sadî’nin Gülistan ve Bostan isimli eseri de divan edebiyatında nasihat-nâmelere örneklik ve kaynaklık etmiştir. Edebiyatımızda nasihat-nâmeler hem nazım hem nesir hem de nazım-nesir karışık olarak yazılmıştır. Muhteva olarak nasihat içeren veya nasihat-nâme adıyla yazılan birçok eser vardır.⁵⁹⁸

Nasihat-nâmeler, uzun mesnevi biçiminin yanı sıra, Divan edebiyatının hemen hemen bütün nazım şekilleriyle de yazılabilmektedir. Uzun eserlerde bölümler hâlinde

⁵⁹⁷ Durdu, *Türk Edebiyatında Nasihat*, 20-21.

⁵⁹⁸ Durdu, *Türk Edebiyatında Nasihat*, 21.

öğütler, çeşitli hikâyelerle ayet ve hadislerle desteklenip verilirken kısa manzumelerde birer ikişer beyit hâlinde tavsiyeler sıralanmıştır.⁵⁹⁹

Kutadgu Bilig, Türk edebiyatının ilk nasihat-nâmesi kabul edilir. Aynı şekilde Yunus'un Risâletü'n-Nushiyye'si de dinî-tasavvufi konularda öğütler içerir ve bu eser, Anadolu'daki ilk nasihat-nâmelerden biri olarak kabul edilir. Ahmet Fakih'in Çarh-nâme'si de bir nasihat-nâmedir. Yüz beyitlik bu eserin tamamı ele geçmiştir. Bu da dinî öğütler veren ve kaside biçiminde yazılmış bir nasihat-nâmedir. 14. yy.da yazılan bir diğer nasihat-nâme de Süleyman adlı bir şairin "Nasihat-nâme" adlı eseridir. 15. yy.da yaşamış olan Dede Ömer Rûşenî'nin "Pend-nâme" si de tercî-i bend nazım şekliyle yazılmış bir nasihat-nâmedir. Yine aynı asırda yaşayan Şeyh Eşref'in "Nasihat-nâme" adlı mesnevisi de dinî-tasavvufi konularda öğüt veren bir nasihat-nâmedir. Safevi hükümdarı Şah İsmail (Hatâyî)'in de "Nasihat-nâme" adlı, mesnevi şeklinde yazılmış bir nasihat-nâmesi vardır. Kanûnî Sultan Süleyman devri şairlerinden Cemalî'nin "Nasihat-nâme"si de bu türün örneklerindendir. Aynı dönemin şairlerinden Askerî'nin de "Pend-nâme" adını taşıyan ve tercî-i bend nazım şekliyle yazılmış bir eseri vardır. Geyveli Güvâhî'nin 1526'da yazdığı "Pend-nâme" adlı nasihat-nâmesinde beş yüz kadar atasözü olup Nasrettin Hoca fıkralarından örnekler ve hayvan hikâyeleri ile tarihten kıssalar bulunmaktadır. Güvâhî, bu eseriyle dürüst, topluma yararlı, ahlâklı bir Müslüman yetiştirmeyi amaç edinmiştir.⁶⁰⁰

Ünlü divan şairi Balıkesirli Zâtî'nin de Pend-nâme-i Zâtî-i Remmâl adıyla tercî-i bend nazım şekliyle yazdığı bir nasihat-nâmesi vardır. Burada şair, ölüm ve kıyamet ile ilgili uyarılarda bulunur. Şemseddin-i Sivasî'nin "Nasihat-nâme"si, Azmî Pir Mehmet'in "Pend-nâme" adlı eserleri de bu türde yazılmış eserlerdir. Ünlü divan şairlerinden, hikemî şiirin ustası Nabî'nin de oğlu için yazdığı "Hayriyye-i Nabî" adlı eseri, bu alandaki nasihat-nâmelerin en ünlülerindendir. Bu eserde Nabî, devletin kötüye gidişine önerilerinde bulunmuş ve oğlu şahsında gençlere nasihat etmiştir. Sümbülzâde Vehbî'nin "Lutfiyye" adlı eseri de nasihat-nâme türünde yazılmış eserlerdendir.

Nasihat-nâmeler de konularına göre çeşitlere ayrılır ve özellikle dinî-tasavvufi konular, birçok nasihat-nâmede vardır. Bu konuları işleyen nasihat-nâmelerde ibadetlerin önemi, ayet ve hadislerle açıklanarak bazı öğütler verilmiştir. Dünya

⁵⁹⁹ Mahmut Kaplan, "Manzum Nasihat-nâmelerde Yer Alan Konular", *TAED*, Konya 2001, S. 9, 133.

⁶⁰⁰ Durdu, *Türk Edebiyatında Nasihat*, 21-22.

hayatının geçiciliği vurgulanarak ahirete hazırlanılması öğütlenir. İnsanın hem kendisine hem de topluma karşı zararlı olan isteklerine boyun eğmemesi gerektiği öğütlenir. Allah yolunda çalışmanın önemi, riyadan sakınılması ve kibirden uzak durulması gerektiği gibi konular da dinî-tasavvufî nasihat-nâmelerde öğütlenmiştir.⁶⁰¹

Bazı nasihat-nâmelerin de genel ahlâk kurallarıyla ilgili olduğu görülür. Bu tür konulardaki nasihat-nâmelerde kanaatin faydası, sabır ve tevekkül, edep ve hayânın zarureti gibi ahlâkî davranışlar öğütlenirken nifak, cimrilik, açgözlülük, yalan, israf, tükenmeyen arzu, haset, gıybet, başkalarını kınama, öfke, kin gibi hâl ve hareketler de sakınılması gereken huylar olarak belirtilmiştir.

Nasihat-nâmelerin bazılarında da sosyal hayat işlenmiştir. Bu tür nasihat-nâmelerde insan ilişkilerini düzenleyen öğütler verilir. Bu eserlerde ayrıca, konuşma, evlilik, adalet, çocuk eğitimi, komşu hakkı, istişare etmek, kötü kişilerle arkadaşlık etmemek, davetsiz bir yere gitmemek, sır saklamak, dostluk, ticaret, iyi ad bırakma, giyim kuşam konuları ele alınmıştır.⁶⁰²

Daha önce de belirtildiği gibi, edebiyatımızda nasihat-nâmelerin bir tür olarak ortaya çıkmasında daha çok İranlı ünlü şair Feridüddin Attâr'ın "Pend-nâme" si etkilidir. Pek çok Türk şair ve bilgin, bu eseri manzum veya mensur tercüme veya şerh etmiştir. Çalışmamızda nasihat-nâme ya da pend-nâme olarak verilen bu türle ilgili eserlerdeki bilgilerde ve eser örneklerinde hep bu iki kavramla karşılaştık. Bu yüzden de bu iki kavramı birbirinden ayırmadık. Bu başlığımızda Türk edebiyatındaki mesnevi nazım şekliyle manzum olarak yazılan nasihat-nâme veya pend-nâme türündeki ve sadece bu isimlerden birinin eser adı olarak verildiği mesnevilerden bazılarını ele aldık.

Kâdı-zâde Mustafa İlmî, *Padişaha Nasihat Yollu Manzume*, Millî Ktp., A. 76/9.

Veysî, *Nasihat Yollu Manzûme*, Millî Ktp., A. 4635; C.134.

Feridüddin Attâr, *Pend-nâme (Öğüt Kitabı)*, Çev. M. Nuri Gençosman, Millî Eğitim Basımevi, 4. Baskı, İstanbul, 1968, s. 69.

"Nasihat-nâme", *Meydan-Larouse*, Meydan Yay., İstanbul, 1972, C. IX., s. 237.

⁶⁰¹ Durdu, *Türk Edebiyatında Nasihat*, 22.

⁶⁰² Durdu, *Türk Edebiyatında Nasihat*, 22-23.

“Nasihat-nâme”, *Yeni Türk Ansiklopedisi*, Ötüken Yay., İst., 1985, C. VII, s. 2599.

“Nasihat-nâme”, *Büyük Larouse*, Gelişim Yay., İstanbul, 1986, C. XIV, s. 8548.

“Pend-nâmeler”, *TDE Ans.*, Dergâh Yay., İstanbul, 1990, C. VII, s. 241.

Amil ÇELEBİOĞLU, “Türk Edebiyatında Yaş-nâmeler”, *ETEA*, İstanbul, 1998, s. 367-488.

Mahmut KAPLAN, “Manzum Nasihat-nâmelerde Yer Alan Konular”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2001, S. 9, s. 133-184.

Pervin BAYRAM, “Türk Edebiyatında Pend-nâmeler”, *Azerbaycan-Avrupa Edebi-Medenî AlakalarMerkezinin Konteksi*, Toplu 3, Bakü, 2001, s. 16-22.

Mahmut KAPLAN, “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, C. 11, s. 791-792.

İskender PALA, “Nasihat-nâme”, *TDV İslam Ans.*, İst., 2006, C. 32, s. 409-410.

Mustafa ÇAĞRICI, “Nasihat”, *TDV İslam Ans.*, İstanbul, 2006, C. 32, s. 408.

Mahmut KAPLAN, “Müellifi Meçhul Bir Öğüt-nâme”, *A.Ü. TAED*, S. 38, Erzurum, 2008, s. 111-129.

Mustafa DURDU, *Türk Edebiyatında Nasihat*, (YLT), SÜ, SBE, Konya, 2008.

Reyhan KELEŞ, “Türk Edebiyatında Nasihat”, *AÜ TAED*, S. 44, Erzurum, 2010, s. 183-209.

Harun ŞAHİN, “Nasihat-nâme Literatürüne Göre Osmanlı Devleti’nin Sosyo-Ekonomik Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *Akademik Bakış Dergisi*, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, S. 36, Mayıs-Haziran 2013, s. 1-11.

Ebru VAROL, *Nasihat-nâme Türündeki Eserlerde Yöneticilik*, (YLT), OÜ, SBE, Ordu, 2015.

A. Hilâl KALKANDELEN, “Pendnâmeler Işığında İnsânî Değerler”, *AÜİFD*, S. 43, Erzurum, 2015, s. 286-305.

Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ, “Türk-İslam Kültüründe Nasihat-nâme İçerikli Eserlere Genel Bakış”, *TİDSAD*, Y. 2, S. 2, Mart 2015, s. 1-7.

1.19.1. Edirneli Nazmî, Pend-nâme (16. yy.)

3000 beyit olan ve Edirneli Nazmî'nin zamanla genişletilen bu eseri, “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” aruz kalıbıyla 967/1559'da yazılmıştır. Nazmî hakkında bilgi veren eski kaynaklar, onun *Pend-nâme* tercümesinden bahseder.

Farsça bilmeyenlerin *Pend-nâme*'yi okuyup ondan istifade etmeleri için yazılan eser, Attâr'ın eseri beyit beyit tercüme edilerek oluşturulmamış, aksine gerekli yerlere eklemeler yapılarak genişletilmiştir. Sağlam kafiye yapısı, sıkça ve başarılı bir şekilde kullanılan cinaslı kafiye ve veznin başarılı uygulanmasıyla, didaktik anlatımın güzel örneklerinden olan eser, Kudret Altun tarafından yayınlanmıştır. Ahmet Zeki Güven ise, eserdeki ahlâk ve eğitim unsurları üzerine yüksek lisans çalışması yapmıştır.

Hasibe MAZIOĞLU, “Edirneli Nazmî'nin Pend-nâme-i Attâr Çevirisi”, *TD*, C. VII, Ankara, 1977, s. 47-53.

Kudret ALTUN, *Edirneli Nazmî, Pend-nâme-i Nazmî [İnceleme-Metin-Sözlük]*, Kayseri, 2004.

Ahmet Zeki GÜVEN, *Edirneli Nazmî'nin Pend-nâme'sinde Ahlâk ve Eğitim Unsurlarının Tespiti ve İncelenmesi*, (YLT), DEÜ, SBE, İzmir, 2006.

1.19.2. Emre (Emrî), Pend-nâme (16. yy.):

16. yy. şairlerinden olan Emre de Attâr'ın Pend-nâme'sini Türkçeye tercüme etmiştir. Emre'nin hayatı gibi eseri hakkında da eski kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. İlk bilgi Osmanlı Müellifleri adlı eserde geçer. Bu kaynakta bahsedilen eser, Emrî'ye isnat edilmiş ve basıldığı belirtilmiştir. Fakat Sadettin Nüzhet, *Türk Şairleri* adlı eserinde bu eserin Emre'ye ait olduğunu belirtmiştir.⁶⁰³

Emre, *Pend-nâme* tercümesinde, Attâr'ın eserinde kullandığı “Remel” bahrinin “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” kalıbını kullanmıştır. 957 beyitten oluşan eser, Azmi Bilgin tarafından yayımlanmıştır.

Emre'nin bu *Pend-nâme* tercümesi, gerek 16. Asır gerekse daha sonraki asırlarda yapılan manzum tercümelerin en çok okunanı ve tanınanıdır. Öteki manzum

⁶⁰³ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 353.

tercümelerin kütüphanelerde ancak bir iki yazma nüshası bulunduğu halde, Emre'nin tercümesinin nüshalarına hemen hemen her kütüphanede rastlanır. Ayrıca çeşitli baskıları da yapılmıştır.⁶⁰⁴

Emre, *Pend-nâme-i Attâr Tercümesi*, İzzet Efendi Taş Destgâhı, 1286.

Azmi BİLGİN, “Âlim ve Şair Bir Osmanlı Müderrisi: Pîr Mehmed Azmî Bey ve Eserleri”, *TKİD*, S. 1, 2000, s. 271, 279-283.

1.19.3. Güvâhî, Pend-nâme (16. yy.)

Attâr'ın Pend-nâme'si dikkate alınarak yazılmış olan bu eserde Güvâhî, daha çok çevresinde gördüğü, duyduğu ve kendi başından geçen olayları gerçekçi olarak ele almış, kısa hikâye, latife ve fıkralar şeklinde anlatıp, sonunda atasözleriyle öğütler vermiştir. “Mefâilün//Mefâilün//Feûlün” vezniyle yazılan mesnevi, Mehmet Hengirmen'in karşılaştırmalı çalışmasına⁶⁰⁵ göre, 2113 beyittir. Eserde konu başlıkları Arapçadır; tevhid ve naattan sonra Matla-i Dâstân başlığıyla asıl konuya geçilir; hikâyeler ve fıkralar anlatılarak atasözleriyle öğütler verilir. Eserde 60 hikâye ve fıkra vardır.⁶⁰⁶ Dilek Erenoğlu ise, eserin dili üzerine bir inceleme yapmıştır.

Mehmet HENGİRMEN, *Güvâhî, Pend-nâme*, Ankara, 1983.

Dilek ERENOĞLU, *Pend-nâme, Güvâhî [Dil İncelemesi]*, (YLT), AKÜ., SBE, Afyon, 1997.

Dilek ERENOĞLU, “Güvâhî'den Günümüze Atasözleri ve Deyimler”, *TS*, S. 2/4, Güz 2007, s. 1151.

1.19.4. Pîr Mehmed Azmî, Pend-nâme (16. yy.)

Zamanının bilginlerinden Pîr Mehmed Azmî'nin Attâr'ın *Pend-nâme*'sinin bir bölümünün tercümesi olduğu belirtilen 49 beyitlik bir *Pend-nâme*'si vardır. Aruzun

⁶⁰⁴ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 354.

⁶⁰⁵ Mehmet HENGİRMEN, *Güvâhî, Pend-nâme*, Ankara 1983.

⁶⁰⁶ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 496.

“Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” kalıbıyla yazılan bu küçük mesnevi Âdem Ceyhan tarafından yayımlanmıştır.⁶⁰⁷

Azmî, *Pend-nâme*, Millî Ktp., 2009/9.

Âdem CEYHAN, “Âlim ve Şair Bir Osmanlı Müderrisi: Pîr Mehmed Azmî Bey ve Eserleri”, *TKİD*, S. 1, 2000, s. 271, 279-283.

Sibel KOCAER, *Pend-nâme-i Azmî'nin Osmanlı Nasihat-nâme Geleneğindeki Yeri*, (YLT), Bilkent Ü., SBE, Ankara, Temmuz 2009.

1.19.5. Muhyiddin Kâdirî, Nasihat-nâme (17. yy.):

17. yy. mutasavvıf şairlerinden olan Muhyiddin Kâdirî'nin 1035/1626'da başlayıp 1040/1630'da bitirdiği Nasihat-nâme'si, farklı nazım şekillerinden oluşur. Dinî-tasavvufî bir öğüt kitabı olan eserde 75 beyitlik bir mesnevi ile Abdülkadir-i Geylânî'nin medhiyesi bulunur.⁶⁰⁸

Muhyidin Kadirî, *Nasihat-nâme*, Millî Ktp., F.B. 304.

Muhyî, *Pend-nâme*, Tavşanlı Zeytinoğlu Ktp., T. Y. 405/2.

1.19.6. Ahmed Mürşid Efendi, Pend-i Mürşidî/Nasihat-nâme-i Mürşidî (18. yy.):

Ahmed Mürşid Efendi'nin 1159/1746'da Aydınli Müridî'nin Pend-i Ricâl'ine nazire olarak yazdığı *Pend-i Mürşidî* veya *Nasihat-nâme-i Mürşidî* adlı geniş hacimli mesnevisinde dinî konularla bazı ilmî ve benzeri konularda öğütler vermiştir. Aruzun “Mefâilün//Mefâilün//Feûlün” ve “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” kalıplarıyla yazılan ve 8761 beyit olan eser, eski ve yeni harflerle basılmıştır.⁶⁰⁹

Mehmet Sait Mermutlu, Seydi Türkeri ve Behsat Karpınar, eser üzerine yüksek lisans tezi hazırlamışlardır. Ali Çelik ise, eserde kullanılan hadisler üzerine bir inceleme yapmıştır.

Kitâb-ı Pend-i Ahmediyye, İstanbul, 1304.

Agâh GÜÇLÜ, *Ahmet Diyarbekrî, Pend-i Ahmedî Kitâb-ı Mürşid*, İst., 1968.

⁶⁰⁷ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 354.

⁶⁰⁸ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 457.

⁶⁰⁹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 523.

M. Faruk GÜRTUNCA, *Diyarbakrî Es-Seyyid Ahmed Efendi, Kitâb-ı Mürşid Pend-i Ahmediyye*, İstanbul, 1973.

Mehmet Sait MERMUTLU, *Ahmed Mürşidî'nin Pend-nâme'si [Tenkitli Metin]*, (YLT), Harran Ü., SBE, Şanlıurfa, 1996.

Seydi TÜRKERİ, *Ahmed Mürşidî'nin Pend-nâme'si*, (YLT), İÜ, SBE, Malatya, 1999.

Behsat KARPINAR, *Ahmed Mürşidî'nin Pend-nâme'sinin [ilk 5094] Tenkidli Çeviri Yazısı ve Metni*, İÜ, SBE, Malatya, 1999.

Ali ÇELİK, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları (Ahmediyye Örneği)*, Bursa, 2009.

Daha önce de belirtildiği gibi, İslamî dönem Türk edebiyatında başlangıçtan itibaren yaygın bir biçimde görülen manzum öğüt kitapları daha çok “nasihat-nâme” ya da “pend-nâme” olarak adlandırılmıştır. Yüz civarındaki manzum eser içinde 95 beyitli “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıyla kaleme alınmış manzumeye, bunlardan farklı olarak, *Öğüt-nâme* adı verilmiştir. *Öğüt-nâme*, bir nasihat manzumesi olmakla birlikte yaş-nâme özelliği de taşır. Eserde çocukluktan itibaren çeşitli yaşlarda yaşanabilecekler ibret alınması için anılmış, okuyucu ikaz edilmeye çalışılmıştır. Manzumenin telif tarihi belirtilmediği gibi müellifi de meçhuldür. Sadece metnin sonunda istinsah tarihi ve müstensihinin adı kayıtlıdır. Bu kayıttan müstensihinin adının Ali bin Mustafa, istinsah tarihinin 1165/1732 Şaban ayının sonları olduğu anlaşılmaktadır. Manzume muhteva olarak Çarh-nâme ile benzerlikler taşımakla birlikte mesnevi biçiminde kaleme alınmıştır.⁶¹⁰

Adından da anlaşılacağı gibi bu manzumeyi, öğüt vermek amacıyla, bizce bilinmeyen bir müellif, insanları uyarmak, doğru yola davet etmek için kaleme almıştır. Manzume dünyanın faniliğini hatırlatan bir beyitle başlar. Şairin ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla öğütlerin muhatabı gençlerdir. Şair bir tezatla sözlerine başlar: Ey yaşlı dünyanın genç insanı, bu yaşlı adam sana ne söylüyor dinle! Bu beyitten müellifin yaşlılık döneminde manzumesini kaleme almış olduğunu anlayabiliriz. Kendisinden “pîr-i fânî” diye söz etmesi bunun kanıtıdır. Şair gafletle uyumanın yanlışlığını

⁶¹⁰ Mahmut Kaplan, “Müellifi Meçhul Bir Öğüt-nâme”, *AÜ, TAED*, S. 38, Erzurum 2008, s. 111-112.

vurgulayarak sözlerini sürdürür; ölenleri hatırlatarak gençlerin kendilerine gelmesini tavsiye eder. “Allah insanları kulluk için yaratmıştır; ama sen ibadet etmiyorsun.” diyerek adeta gençleri azarlar. “Ey zavallı sen, eninde sonunda öleceksin, hazırlık yap.” diyerek vurgunun tonunu yükseltir. Yazar, eserde sık olarak dünyanın geçiciliğini hatırlatır.⁶¹¹

Şair, eserde girişten sonra yirmi yaşından itibaren insanın değişik yaşlardaki durumunu tasvir ederek sözlerine devam eder. Yaş dönemlerindeki durumu özetleyen şair, sözü tekrar iyi ameller, güzel eylemler yapmaya getirir. O, “Eğer iyi işler yapmışsan kabirde bunlar sana arkadaş olur.” der.

Eser, başlıksız bir dua bölümü ile sona erer. Bu bölümde şair, Allah’tan iyi bir geçim vermesini diler, dünyada ve ahrette iyi kul olmayı umar; doğru yola gitmenin ancak onun lutfuyla olacağını ifade eder. “Eğer Allah’tan yardım olmazsa şeytan kişiyi çabuk baştan çıkarır. Ey Allah’ım bize iyilikle muamele et; biz günah işleriz, sen bağışla, sana düşen bağışlamaktır. Bizim günahımız çoktur, sen bizi bağışla!” Şair manzumenin sonunda sözü nefesine getirir ve şöyle der: “Dünyada işlenmedik yüz karası bırakmadım. Benden daha asi, benden daha günahkâr yoktur. Ancak senin lutfuna, bağışına, bağışlamana son yoktur. Sen azap ederek beni perişan etme. Sevgili peygamberin Hz. Muhammed’in hürmetine, Muhsin ve Gaffâr isimlerinin hürmetine beni bağışla; günahlarımı yüzüme vurma!” Mesnevi, bu manzumeyi okuyan, dinleyen ve yazana hayır dua dileğinden sonra istinsah tarihi ve müstensih mensur bir dua ile bitirilir.⁶¹²

Öğüt-nâme bir nasihat manzumesi olduğundan müellif bazı beyitlerde öğütlerini âyet ve hadis mealleriyle süslemiştir. İsmi bilinmeyen nâzım, öğütlerinde hadislere de yer vermiştir.

Eserde Eski Anadolu Türkçesi özellikleri görülür. *Öğüt-nâme*, amacına uygun olarak açık, anlaşılır bir dille yazılmıştır. Yaşlı olduğu anlaşılan müellif, gençlerin anlayabileceği bir dil seçmiş; öğütlerini akıcı bir üslupla sıralamıştır. Metinde geçen Arapça, Farsça kelimeler halkın konuşup anladıklarından seçilmiştir. Metinde açık ve

⁶¹¹ Kaplan, “Müellifi Meçhul Bir Öğüt-nâme”, 112.

⁶¹² Kaplan, “Müellifi Meçhul Bir Öğüt-nâme”, 113-114.

anlaşılır bir Türkçe kullanılmış olmakla birlikte muhteva gereği bazı Farsça izafet ve sıfat tamlamalarına da yer verildiği görülür.⁶¹³

1.19.7. Zarîfî, *Pend-nâme* (18. yy.)

Zarîfî'nin dinî-tasavvufî ve ahlâkî nasihatlerden oluşan *Pend-nâme*'si, "Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün" aruz kalıbıyla yazılmıştır. 135 fasıl olan eser, sonunda yer alan ve "Mefâilün//Mefâilün//Feûlün" vezniyle yazılan 103 beyitlik "Risâle-i Tasavvuf-nâme" yle birlikte 1174 beyit olarak yayınlanmıştır.

Mehmet ARSLAN, *Pend-nâme-i Zarîfî*, Sivas, 1994.

1.20. *SÂKÎ-NÂME* (Azmîzâde Hâletî (17. yy.), Kâşif (17. yy.), Naîm (17. yy.), Tıflî (17. yy.), Aşkî Mustafa Efendi (19. yy.)]

Edebiyat tarihimizin özellikle de divan edebiyatı veya klasik Türk edebiyatı diye bilinen edebiyatın önemli edebî türlerinden olan "Sâkî-nâme",⁶¹⁴ "sâkî" ve "nâme" sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmiştir.⁶¹⁵

Sâkî-nâme, şairin sâkîye hitap ettiği ve ölümü hatırlama, hatırlatma, dünya hayatının geçiciliğini ifade, öğüt, hikmet vb. diğer mazmunları içeren mesnevi türünde şiiirdir. Bu tür şiirlerde şarap ve kadehten bahsedilir.⁶¹⁶ Meczâî anlamda sâkî: feyz veren, feyze eriştiren, coşturan kişi yani "şeyh" tir. O, remizleri açıklamakla, hakikatleri söylemekle ariflerin gönlünü Allah aşkıyla doldurur. Mürşid-i kâmilidir. Hak teala, sâkî sıfatlı olup kendisine âşık olanlara aşk ve muhabbet şarabı sunar.⁶¹⁷

Eski toplum hayatında hükümdarların hayatı ya sürekli savaşlarla geçer ya da barış zamanlarında sık sık kurdukları içki meclislerinde devam eder. Eski hikâyelerde (mesnevi) bu meclislerdeki şölenler, içkiler, eğlenceler, çalgıcılar ve okuyucular uzun uzun anlatılır. "Şarap dağıtan güzel" anlamına gelen "sâkî", bu toplantıların

⁶¹³ Kaplan, "Müellifi Meçhul Bir Öğüt-nâme", 114-115.

⁶¹⁴ Canım, *Türk Edebiyatında Sâkî-nâmeler ve İşretnâme*, 7.

⁶¹⁵ Canım, *Türk Edebiyatında Sâkî-nâmeler ve İşretnâme*, 9.

⁶¹⁶ Canım, *Türk Edebiyatında Sâkî-nâmeler ve İşretnâme*, 10.

⁶¹⁷ Erdoğan Uludağ, "Divan Edebiyatı Türlerinden Sâkî-nâmeler ve Şeyhülislâm Bahâyî'nin Sâkî-nâme'si", *AÜ, TAED*, Erzurum 1998, S. 9, 49.

vazgeçilmez gözde kişisidir. Bu nedenle divan şairlerinin en çok kullandığı kelimelerden biri olan sâkî, türlü mazmunlara esas olmuştur.⁶¹⁸

Sâkî-nâmeler, sâkîden, içkiden, içkinin çeşitlerinden, içki araç gereçlerinden, içki toplantılarından, sürahiden, neyden, mahbûbdan (sevgili), mevsimlerden, içki meclislerindeki yemeklerden kısaca; “içkiyle uzaktan yakından ilgili birçok duygu, düşünce ve kavramı bazen tasavvufî, bazen dünyevî olarak bir bütün hâlinde ele alıp işleyen şiirlerdir. Bu tarzda kaleme alınan eserlere Nizâmî’den bu yana “sâkî-nâme” denilmeye başlandığı görülür.

Yüzyıllarca sâkî-nâmeler, insanların dünyanın geçiciliği karşısında aldıkları konumlarını gösterir. Bu eserlerin içerisinde dünya harabesinden harâbâtın aydınlık yoluna kaçış, kaybolan arzuları şarapçının mahallesinde (meyhâne) aramak ve bulmak, pîr-i mûğanın peykesinde (dergâhında) hakkın ve hakikatin cilvesini seyretmek, küfür ve iman töhmetinden kurtulmak, bensizlikte beni bulmak ve onu tanımak, gönül halvethânesinde itikâfa girmek, lâhut ve melekût âleminde sefere çıkmak için hazırlanmak gibi düşünceler bulunur.⁶¹⁹

Bu tür şiirlerde şarap ve kadehten bahsedilmesinin nedeni, Arap Edebiyatı’nda içki ve meclislerini anlatan ve “Hamriyye” adı verilen şiirlerle olan ilgisidir. “Sâkî-nâmelerin menşei bakımından Arapların “Hamriyyat” dedikleri sarhoşluk ve içkiyle ilgili şarap şiirleriyle yakınlığı olduğunu söylemek mümkündür.”⁶²⁰

Sâkî-nâmeler, şairlerin fikirlerini yeni malzemelerle görmek ve şairleri asıl bu malzemelerini beyitlerinde tanımak bakımından önem taşırlar. Bu eserlerde şair, bazen sâkîye seslenirken bazen de çalgıcı (mugannî) nın eteğine asılır. Bunlar, gerçek anlamda şarabın işlendiği sâkî-nâmelerdir.

Sâkî-nâmeler içerisinde tasavvufî nitelikte olanları da vardır. Örneğin; İran edebiyatında, kendinden sonraki şairler üzerinde bu sahada etkili olmuş ve şiirin bu türünde yeni bir üslûp ortaya koymuş Hakîm Pertevî (ölm. 941)’nin Sâkî-nâme’sinde mugannîye hiç işaret yoktur. O devamlı olarak sâkîyi yardıma çağırır. Zamanın perdesini yırtmayı, kendi mutsuzluğunun intikamını ondan almayı ister. Zaman ona göre, yükten ve sıkıntıdan başka bir şey değildir. Bu nedenle ömür balını tatsız bulur ve

⁶¹⁸ Canım, *Türk Edebiyatında Sâkî-nâmeler ve İşret-nâme*, 10-11.

⁶¹⁹ as

⁶²⁰ Uludağ, “Divan Edebiyatı Türlerinden Sâkî-nâmeler ve Şeyhülislâm Bahâyî’nin Sâkî-nâme’si”, 50.

ölümü, kurtuluşu ister. Burada şarap sunmalardan, sarhoş kavgalarından söz edilmez. Bu sâkî-nâmelerde şarap (mey), insanoğlunu dünya sıkıntılarından kurtaran ve onu ebedî varlığa ulaştıran hakikat kadehinin damlaları için kullanılan mecazî bir isimdir. Bu şairlerin sözlüklerinde meyhane, şarapçı, şarap içen, şarap dağıtan (sâkî), çeng, def ve ney gibi kelimelerin hepsi, görünen anlamlarının dışında, tasavvufî bir anlamı ve kavramı karşılar.

Türk edebiyatında Şeyhülislâm Yahyâ (ö. 1053/m. 1643-44), Sabûhî Dede (ö. 1057/m. 1647), Şeyhülislâm Bahâyî (ö. 1064/m. 1653), Nazûkî Abdullah (ö. 1098/m. 1686-87), Şeyh Gâlib (ö. 1213/m. 1798-99), Hanyalı Nûri (ö. 1231/m. 1815) ve Hamza Nigârî Efendi (ö. 1304/m. 1886)'nin sâkî-nâmeleri bu anlamda tasavvufî sâkî-nâmelerdir.⁶²¹

Sâkî-nâmeler, müstakil birer eser olarak yazılabilir ve daha çok mesnevi nazım şekli tercih edilir. Çünkü İran edebiyatında doğup oradan Arap ve Türk edebiyatına geçen mesnevi nazım şeklinin her beytinin kendi arasında kafiyeli olması, şairler için büyük yazım kolaylığı sağlamıştır. Ancak terkîb-i bend, tercî-i bend veya kaside nazım şekliyle yazılmış sâkî-nâmelere de rastlanır. Müstakil eser olarak yazılan sâkî-nâmeler dışında bir şairin çoğunlukla belli bir konuda hazırladığı mesnevi nazım şekliyle yazılmış bir eserinde ara sıra bölüm başlarında veya sonlarında dağınık bir şekilde *Sâkî-nâme* başlığı altında iki beyitle sakiye seslendiği de görülür. Bazen de şairlerin divanları içinde *Sâkî-nâme* adıyla şiirler yer alır.⁶²²

Türk edebiyatında Ali Şir Nevâyî, Sabûhi Dede, Nâzûkî, Şeyhülislâm Bahâyî, Şeyhülislâm Yahyâ, Hayretî, Fuzûlî, Taşlıcalı Yahyâ, Hüznî, Atâyî, Rıyâzî, Tıybî ve Rüşdî'nin sâkî-nâmeleri de mesnevi nazım şekliyle yazılmış eserlerden bazılarıdır.

Sâkî-nâmeler, gerek İran ve gerekse Türk edebiyatında genellikle aruz vezninin “Mütekârib” bahriyle yani “Feûlün//Feûlün//Feûlün//Feûl” veya “4 Feûlün” şekliyle yazılmışlardır. Bunun yanında diğer bahirlerin de kullanıldığını görmek mümkündür.

Türk edebiyatında yazılan sâkî-nâmelerin birçoğu, İran edebiyatında olduğu gibi ya divanların içinde veya mesneviler arasındadır. Fakat önemli bir bölümü de - özellikle 17. yy. da kaleme alınanlar - başlı başına müstakil birer mesnevi şeklindedir.

⁶²¹ Canım, *Türk Edebiyatında Sâkî-nâmeler ve İşretnâme*, 11-12.

⁶²² Uludağ, “Divan Edebiyatı Türlerinden Sâkî-nâmeler ve Şeyhülislâm Bahâyî'nin Sâkî-nâme'si”, 50.

Türk edebiyatında *Sâkî-nâme* adı altında ilk örneği, Anadolu sahası dışında görüyoruz. Harizmî (17. yy.)'nin, Muhabbet-nâme adlı meşhur eserinde, Nizâmî'nin İskender-nâme'sindeki sâkî ile ilgili söyleyişlere benzer içerikte beyitler vardır. Muhabbet-nâme'de bölüm sonlarında ikişer beyitle sâkîye seslenmeler görülür.

15. yy. da Çağatay sahasının büyük ismi Ali Şir Nevâyî'nin 458 beyitlik uzun sâkî-nâmesinin, müstakil sâkî-nâmelere doğru gidişte önemli bir yeri vardır. *Sâkî-nâme*, Nevâyî'nin Fevâidü'l-Kiber adlı divanındadır ve bazı nüshalarda eserin adı "Mesnevi" diye geçer.

16. yy. da Fuzûlî'den önce Hayretî (ö. 1534)'nin 102 beyitlik, "Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün" kalıbıyla mesnevi tarzında yazılmış bir *Sâkî-nâme*'si olduğu bilinmektedir. Aynı asırda Fuzûlî'nin *Sâkî-nâme* veya Heft-câm diye anılan küçük mesnevisi, Farsça 327 beyitlik bir eserdir. Fuzûlî'nin bu eseri dışında Türkçe Divan'ında yer alan beş bentlik bir tercii bendi ile Leylâ vü Mecnûn adlı mesnevisinde belli başlıklar altında toplam 49 beyitle sâkîye seslenişler görülür. Aynı şekilde Beng ü Bâde adlı eserinde de sâkî-nâme motiflerinin yaygın bir biçimde işlendiği göze çarpar.⁶²³

16. asrın diğer sâkî-nâme yazarları arasında İşretî Mustafa (ö. 1566)'nın 52 beyitlik terci-i bent tarzındaki *Sâkî-nâme*'si, Fevrî (ö. 1570-71)'nin Divan'ının muhtelif nüshalarında *Sahbâ-nâme* adıyla yer alan 55 beyitlik sâkî-nâmesi, Dükâkinzâde Taşlıcalı Yahyâ Bey (ö. 1582)'in 48 beyitlik mesnevi tarzındaki *Sâkî-nâme*'si, Bursalı Cinânî (ö. 1595)'nin tam bir sâkî-nâme özelliği taşımayan ahlâkî nitelikli *Cilâü'l-Kulûb* adlı eseri, dikkate değer örneklerdir.

17. yy., divan edebiyatının bütün türlerinde olduğu gibi, mesnevi sahasında da önemli eserler vermiş, mesnevi yazarları yetiştirmiştir. Bu asrın gerek aşk ve macera romanları içeriğindeki klasik mesnevilerinde, gerek mesnevi şeklinde yazılan, daha yeni mahallî hikâye masallarında, gerekse de mesnevi şeklinde kaleme alınan, ahlâkî - didaktik eserlerinde geçen asırlara nispetle biraz daha yerli ve biraz daha Türkiye Türklüğüne özgü bir Osmanlı çehresi bulunduğu söylenebilir.

⁶²³ Canım, *Türk Edebiyatında Sâkî-nâmeler ve İşretnâme*, 42-44.

17. yy. Osmanlı mesnevi yazarları, klasik ve yarı mitolojik, menkabevî, mesnevi konularını ihmal etmemekle beraber bu sahada yeni konular bulmak ve dolayısıyla yerli ve hatta millî hayat üzerinde çalışmak zevkini tatmış bulunuyorlardı.

Şairler, hükümdarların savaşları ve eski çağların aşk maceralarını tasvir ve hikâye etme işini kıssahanlara bırakıyor, eski hamse konularına önceki kadar ilgi göstermiyorlardı. Buna karşılık eski mesnevilerin bir kısmını oluşturan sâkî-nâmeler, bu asırda müstakil eserler hâlinde yazılıyor ve sâkî-nâme yazmak, moda hâline geliyordu.

17. yy. da Kafzâde Fâizî (ö. 1622)'nin mesnevi tarzındaki *Sâkî-nâme*'sinden sonra, bu asırda Azmîzâde Hâletî (ö. 1630)'nin tasavvufî mahiyetteki *Sâkî-nâme*'si, 520 beyitlik bir eserdir. *Sâkî-nâme*, 1 tevhid, 15 makale ve 1 hâtimedden ibarettir. Bu arada Selânikli Esad Efendi (ö. 1633)'nin sûfiyâne tarzda kaleme alınmış 115 beyitlik *Sâkî-nâme*'si, Şeyh Mehmed Allâme Efendi (ö. 1633-34)'nin aynı tarzda yazılmış 110 beyitlik *Sâkî-nâme*'si, devrin geleneği çerçevesinde meydana getirilmiş eserlerdir.⁶²⁴

Edirneli Revânî'nin *İşret-nâme*'si, Türk edebiyatında sâkî-nâme türünün ilk orijinal örneğidir. Türü içerisinde özel bir yeri bulunan *İşret-nâme* - ki sâkî-nâme adı altında görülen bu eserler arasında İran ve Türk edebiyatlarında *İşret-nâme* adını taşıyan tek eserdir -Yavuz Sultan Selim'e sunulmuştur. Yazma nüshaları karşılaştırılarak yapılan inceleme sonucunda 694 beyit olduğu ortaya çıkan bu eserin, sâkî-nâmelerin oluşma ve gelişme süreci içerisinde, şekil ve muhteva açısından mükemmel bir örnek olduğu anlaşılır. Yaklaşık bir asır sonra bu sahada şiir yazan birçok şair tarafından model olarak kabul edilmesi, eser hakkındaki düşünceleri doğrular.⁶²⁵

Devrin diğer sâkî-nâme yazarları arasında Sabûhî Dede (ö. 1647)'nin 109 beyitlik mesnevi nazım şeklindeki *Sâkî-nâme*'si, Şeyhülislâm Bahâyî (ö. 1653)'nin mesnevi nazım şeklinde kaleme aldığı tasavvufî nitelikli 87 beyitlik *Sâkî-nâme*'si, Cem'î Mehmed (ö. 1659)'in yine mesnevi nazım şeklinde 90 beyitlik *Sâkî-nâme*'si, Tıflî (ö. 1659)'nin Bayramiyye tarikatı içerisinde kendi silsilesini verdiği 108 beyitlik *Sâkî-nâme*'si, Tıybî Efendi (1679-80)'nin mesnevi nazım şeklindeki 66 beyitlik Farsça *Sâkî-nâme*'si, Nazukî (ö. 1686-87)'nin sûfiyâne bir üslûpla mesnevi nazım şeklinde Kelîm Eyyûbî (ö. 1686-87)'nin terkîb-i bendi ve nihayet Rüşdî (ö.1693-94)'nin mesnevi

⁶²⁴ Canım, *Türk Edebiyatında Sâkî-nâmeler ve İşret-nâme*, 44-46.

⁶²⁵ as

nazım şeklinde 263 beyitlik sâkî-nâmeleri, asrın bu türdeki son örnekleri olarak görülmektedir.

18. yy.da, bir önceki asra göre sâkî-nâme türündeki eserlerde azalma görülür. Bu devirde tespit edilebilen 6 sâkî-nâme vardır. Asrın başlarında Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1732)'nin tasavvufî özellikler gösteren, mesnevi nazım şeklindeki 111 beyitlik sâkî-nâmesinin içinde bir de gazel bulunmaktadır. Şair, önce sâkîyi över, daha sonra kâinaatın sâkî için süslendiğini belirterek sâkîden yardım ister. Sâkînin sunduğu ilâhî aşk şarabından içmeyenlerin ikiyeüzü olduğunu söyleyerek eserini, sâkîden tekrar tekrar kadehler dolusu mey isteyerek bitirir. Aynı asırda Suphizâde Feyzî (ö. 1739-40)'nin sâkî-nâme türünde üç eseri vardır. Doğrudan doğruya sâkî-nâme adını taşıyamalarına rağmen, bu eserlerin, içinde sâkî-nâme motifleri bulundurması bakımından bu kategoride değerlendirilmeleri daha uygun olur. Mir'ât-ı Alemlümâ'da, "Sıfat" kelimesiyle yapılan tamlamalarla sâkî, mey, sâgar, câm, meyhâne, pîr-i mugan, nukl, arak, hum-ı bâde, şeb-i işret, sâz, humâr, bahar, temmuz, hazan, kış, kasemiyyât, ta'n-ı zühd, hâtîme ve sebeb-i telif bölümleri yer alır. Safâ-nâme ve Aşk-nâme'de hemen hemen aynı konulara yer verilmiştir. Nevres-i Kadîm (ö. 1761) ve Aynî (ö. 1766-67)'nin sâkî-nâmeleri, asrın bu türdeki diğer örnekleridir. Özellikle iki sâkî-nâmesi bulunan Aynî'nin Pertev Paşa, İsmet Bey, Selâm Tahir, Vak'anüvis Es'ad, Şerif, Âtîf, Kemâl, Rahmî, Gâlib gibi şairlerin manzum takrizlerini içine alan ve 1500 beyte varan uzunca *Sâkî-nâme*'si dikkat çeker. Aynî'nin iki sâkî-nâmesinden birisi, tamamen tasavvufîdir. Burada bütün sâkî-nâme özellikleri ve motifleri, tasavvufî duygu ve düşünceleri anlatmada bir araçtır. Eserde sık sık konuyla ilgili hikâyeler anlatılır.

Sâkî-nâme sayılabilecek diğer şiirler grubu ise, bazı mesneviyyât başlığı altında yer alıp dünyevî bir şekilde sâkîye seslenmelerle, içki kapları, içki çeşitleri, mezeler, içki meclisi, işret bezminin düzenlenmesi, yararları, sâkînin vasıfları, içki meclisinin yardımcısı, şarabın yararları, kışın şarabın gerekliliği, sazlar, yazın içmenin safâsı gibi konuları işler. Araya kıtalar serpiştirilmiştir. Bu mesneviyyât ve kıtalar bir arada, muhteva bakımından gelişmiş bir sâkî-nâmeden farksızdır. Aynî'nin bu eserleri, Revânî ile başlayıp en başarılı örnekleri 17. yy.da görülen, şekil ve içerik bakımından gelişmiş sâkî-nâmelerin sonuncuları olarak sayılabilir.⁶²⁶

⁶²⁶ Canım, *Türk Edebiyatında Sâkî-nâmeler ve İşret-nâme*, 47-49.

19. yy.da sâkî-nâmelerde önemli ölçüde artış görülür. Bunlar arasında özellikle Benlizâde İzzet (ö. 1809)'ın mesnevi tarzındaki 300 beyitlik sâkî-nâmesini sayabiliriz. Süleyman Celaleddin Molla Bey (ö. 1890)'ın mesnevi tarzında ve on iki bezmiden oluşan eseri, Hüznî (ö. 1891)'nin mesnevi biçiminde kaleme aldığı sâkî-nâmesi, 19. yy.ın bu türdeki kayda değer önemli eserleri arasındadır.

Türk edebiyatında mesnevi tarzında yazılmış sâkî-nâmeler ve yazarları şunlardır:

1. Harezmî (ö. 14.yy.), Mahabbet-nâme **2.** Ali Şir Nevâyî (ö. 1501)'nin sâkî-nâmesi Fevâidü'l-Kiber adını taşıyan divanında olup bazı nüshalarda ismi “mesnevi” olarak geçer. **3.** Revânî Çelebi (ö. 1524), *İşret-nâme* **4.** Hayretî (ö. 1534-35), *Sâkî-nâme* (“Mefâilün//Mefâilün//Fa’ülün” veznindeki sâkî-nâmesi mesnevi tarzında olup 102 beyittir.) **5.** Fuzûlî (ö. 1556), *Heft-câm (Sâkî-nâme)* (Farsça, mesnevi tarzında 327 beyitlik bir eserdir. **6.** Taşlıcalı Yahyâ (ö. 1582), *Sâkî-nâme* (mesnevi tarzında 48 beyit.) **7.** Cinânî (ö. 1595), *Cilâ’ül-Kulûb/Riyâzü’l-Cinân* **8.** Beyânî (ö. 1597), *Sâkî-nâme* **9.** Fakîrî, *Sâkî-nâme* (ö. 16.yy.) (101 beyit, mesnevi tarzında, “Fa’ülün//Fa’ülün//Fa’ülün//Fa’ül” veznindedir.) **10.** Kafzâde Fâizi (ö. 1622), *Sâkî-nâme* **11.** Azmîzâde Hâletî (ö. 1630), *Sâkî-nâme* (mesnevi tarzında, 520 beyit). Baştanbaşa tasavvufî aşkın işlendiği eser “Mefâilün//Mefâilün//Feülün” vezninde kaleme alınmıştır. Tevhid ile başlayan *Sâkî-nâme*'de 15 makale ve 1 hâtime bulunmaktadır. **12.** Selanikli Es’ad (ö. 1633), *Sâkî-nâme* (tasavvufî karakterli, mesnevi tarzında ve 115 beyitten oluşur.) **13.** Allâme Efendi (ö. 1633-34), *Sâkî-nâme* (Fa’ülün//Fa’ülün//Fa’ülün//Fa’ül vezninde, mesnevi tarzında ve 110 beyittir.) **14.** Nev’izâde Atâyî (ö. 1635), *Alemnümâ* (Atâyî, Alemnümâ adını verdiği sâkî-nâmesini 41 küçük bahse ayırmış ve eserini Sultan Üçüncü Osman’a ithaf etmiştir. **15.** Şeyhülislam Yahyâ (ö. 1643-44), *Sâkî-nâme* (77 beyitlik tasavvufî mahiyette ve mesnevi nazım şeklinde kaleme alınmıştır. **16.** Riyazî (ö. 1644), *Sâkî-nâme* “Mefûlü//Mefâilün//Fa’ülün” vezninde uzun bir mesnevidir. Önce 1000 beyit olarak kaleme alınan eser, zamanla yapılan ilavelerle 1053 beyte ulaşmıştır. **17.** Sabûhî Dede (ö. 1647), *Sâkî-nâme* (mesnevi tarzında ve 109 beyittir. Eser, aruzun “Mefûlü//Mefâilün//Fa’ülün” kalıbıyla yazılmıştır.) **18.** Fehîm-i Kadîm (ö. 1648), *Sâkî-nâme* **19.** Şeyhülislam Bahâyî (ö. 1653), *Sâkî-nâme* (mesnevi tarzında ve 87 beyittir. Eser, aruzun “Fa’ülün//Fa’ülün//Fa’ülün//Fa’ül” kalıbıyla yazılmıştır.) **20.** Cem’î Mehmed (ö. 1659), *Sâkî-nâme* (90 beyit, aruzun “Fa’ülün//Fa’ülün//Fa’ülün//Fa’ül”

kalıbıyla yazılmıştır.) **21.** Tıflî (ö. 1659), *Sâkî-nâme* (108 beyit, eserde bayramiye tarikatı içerisinde kendi silsilesini vermiştir.) **22.** Tıybî (ö. 1679-80), *Sâkî-nâme* (Farsça mesnevi, 66 beyit) **23.** Nazûki (ö. 1686-87), *Sâkî-nâme* (Aruzun “Fa’ûlün//Fa’ûlün//Fa’ûlün//Fa’ûl” kalıbıyla yazılmıştır. Tasavvufî mahiyette bir eserdir.) **24.** Rüşdî (ö. 1693-94), *Sâkî-nâme* (Mesnevi tarzında ve 263 beyitlik eser. Aruzun “Fa’ûlün//Fa’ûlün//Fa’ûlün//Fa’ûl” kalıbıyla yazılmıştır.) **25.** Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1732), *Sâkî-nâme* (111 beyit, mesnevi tarzındadır.) **26.** Suphizâde Feyzî (ö. 1739-40), *Mir’at-ı Alem-nümâ, Safâ-nâme, Aşk-nâme* **27.** Aynî (ö. 1766-67), *Sâkî-nâme* (Pertev Paşa, İsmet Bey, Selâm Tahîr, Vak’anüvis Es’ad, Şerif, Atıf, Kemal, Rahmî, Galib gibi şairlerin manzum takrizlerinden oluşur. Eser, “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıyla yazılmış 1500 beyitlik bir mesnevidir.) **28.** Hamza Nigârî (ö. 1886), *Sâkî-nâme* (Tasavvufî mahiyettedir.) (Şairin Süleymaniye Ktp. Tarlan 188/2 numarada kayıtlı Heşt-Bihîşt-nâme adlı bir eseri daha vardır. Sâkî-nâme özellikleri taşıyan bu eserde; tevhid, sebep-i telif, şah-nâme, sâkî-nâme, câm-nâme, şarab-nâme, bahar-nâme, muganni-nâme, ışk-nâme, hüsn-nâme başlıkları altında 8 bölüm bulunmaktadır. **29.** Süleyman Celaledin (ö. 1890), *Sâkî-nâme* (Mesnevi tarzındadır ve 12 bezmden meydana gelmektedir. Her bezmdede 12 beyit vardır. AÜ SÖ Ktp. 1138 numarada kayıtlıdır, toplam 233 beyittir.) **30.** Hüznî (ö. 1891), *Sâkî-nâme* (Mesnevi tarzındadır ve aruzun “Mef’ûlû//Mefâîlû//Fa’ûlün” kalıbıyla yazılmıştır.⁶²⁷

Câvide Lutfî, *Sâkînâmeler*, (LT), İst. Ü., İstanbul, 1931-32.

Adviye TUĞLUK, *On Yedinci Asır Sâkî-nâmeleri*, (LT), İst. Ü., İst., 1941-42.

İlhan ÇENELİ, “Türk Edebiyatında Sâkî-nâmeler”, *TKD*, C. 10, S. 115, 1972.

Abdulkadir KARAHAN, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri: “Sâkî-nâmeler”*, İstanbul, 1980.

Rıdvan CANIM, “Türk Edebiyatında Sâkî-nâmeler”, *MED*, S. 106, 1991.

Tunca KORTANTAMER, “Sâkî-nâmelerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimine Genel Bir Bakış”, *TDEAD II*, (Prof. Dr. Harun Tolasa Özel Sayısı), İzmir, 1983, s. 81-90 (Eski Türk Edebiyatı -Makaleler-, Ankara, 2004, s. 190-198).

Ali Osman COŞKUN, “Sâkî-nâmeler ve Kafzâde Fâizî’nin Sâkî-nâmesi”, *ODMÜEFD*, S. 9, Aralık 1994, s. 52-64.

⁶²⁷ Canım, *Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme*, 49-89.

Erdoğan ULUDAĞ, “Divan Edebiyatı Türlerinden Sâkî-nâmeler ve Şeyhülislâm Bahâyî’nin Sâkî-nâme’si” *AÜ, TAED*, S. 9, s. 49-65.

Rıdvan CANIM, *Sâkî-nâmeler ve Edimli Revânî’nin İşret-nâme’si, (İnceleme-Metin)*, (YLT), AÜ, SBE, Erzurum, 1987.

Rıdvan CANIM, “Sâkî-nâme”, *TDV İslam Ans.*, C. 36, s. 13-14, İstanbul, 2009.

Mehmet ARSLAN, *Sâkî-nâmeler*, İstanbul, 2012.

Banu DURGUNAY, *Seküler Hayatla Tasavvuf Arasındaki İlişkide Köprü Metinler: Sâkî-nâmeler*, (YLT), İDBÜ, ESBE, Ankara, 2013.

Bütün bu bilgileri dikkate alarak sâkî-nâme konusunda çalışmamızda yer alacak başlıkların temel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: Başta mesnevi nazım şekliyle ve Türkçe olarak yazılmış olan ve eser adı sadece “Sâkî-nâme” olan ve bir eserin içinde değil de başlı başına yani müstakil bir eser olan “Sâkî-nâme” lerden bazıları. Şimdi bu özellikleri verilen eserleri kısaca inceleyelim.

1.20.1. Azmîzâde Hâletî (17. yy.)

Azmîzâde Hâletî’nin, *Sâkî-nâme* adlı eseri, mesnevi tarzındadır ve 520 beyittir. Baştanbaşa tasavvufî aşkın işlendiği eser, aruzun “Feûlün//Feûlün//Feûlün//Feül” kalıbıyla yazılmıştır. Tevhid ile başlayan *Sâkî-nâme*’de 15 makale ve 1 hâtîme bulunmaktadır.⁶²⁸

Sâkî-nâme’deki “Giriş”, on beş bölüm ve “Sonuç” kısmı içinde sâkî-nâme konuları, tasavvufî olarak işlenmiştir. Hâletî’nin *Sâkî-nâme*’sinin benzerlerinden farkı, eserde ilahî aşkın olması nedeniyle eserin tasavvufî özelliğidir. Bazı divan nüshaları içindeki *Sâkî-nâme*’ye ayrıca mecmualar içinde de rastlanır.⁶²⁹

Hâletî’nin bu eseri, Bayram Ali Kaya tarafından yayınlanmıştır.

Bayram Ali KAYA, “Azmî-zâde Hâletî’nin Sâkî-nâme’si”, *Journal of TS, Türklük Bilgisi Araştırmaları: In Memoriam Agâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı II*, 2000, C. 24/II, Harvard University 2000, s. 59-106.

⁶²⁸ Canım, *Türk Edebiyatında Sâkî-nâmeler ve İşret-nâme*, 49-89.

⁶²⁹ Haluk İpekten, “Azmîzâde Mustafa Hâletî”, *TDV İslam Ans.*, İstanbul 1991, IV, 349.

1.20.2. Kâşif (17. yy.)

Kâşif, iç ve dış felaketlerin, sosyal ve askerî çalkantıların olduğu, fakat edebî yönden çok iyi bir dönem olan 17. yüzyılın en önemli şairlerindendir.⁶³⁰ O, bu dönemde bir şair ve âlim, hem de bir hattat olarak çok yönlü kişiliğiyle dikkati çeker. Kaynaklarda Kâşif’le ilgili bilgiler çoğunlukla birbirini destekler nitelikte olup maalesef hayatının bütün cephelerini kuşatacak biçimde değildir.⁶³¹

Kâşif’in *Sâkî-nâme*’si, Türk edebiyatındaki bu tarz eserlerle içerik, konuyu işleyiş ve şekil olarak benzerdir. Eserde sâkî, şiirin ağırlık merkezidir. Sevgili ve sâkînin metin içinde iç içe olduğu görülür. Sevilene, sâkîye, âşık ve aşka dair söyleyişlerin yer aldığı şiirin son bölümünde Tanrı’ya hitap edilerek esere tasavvufî ve mecazî bir özellik de kazandırılmış olur. Eserde, sevgiliden ve sâkîden söz edilirken kullanılan “*kakülün, can gemisinin girdabı oluşu; cefa sopasının, can tanburuna mızrap olması; sevgilinin, gönül külhanının alevini körüklemesi, gözleriyle sır meclisini yağmalaması*” gibi orijinal benzetmeler de dikkati çekmektedir. Konuya da uygun olarak âhenkli bir üslûbu olan eser, hem edebî açıdan hem de Türk edebiyatında terkîb-i bend nazım şekliyle yazılmış sâkî-nâmelere yeni bir halka oluşturması bakımından önem taşımaktadır.⁶³²

Ayşe BÜYÜKYILDIRIM, “Kâşif ve Sâkî-nâme’si”, *AÜ, TAED, Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı*, S. 39, Erzurum, 2009, s. 763-776.

1.20.3. Na’îm (17. yy.)

Na’îm’in *Sâkî-nâme*’si, Gülzâr-ı Na’îm mesnevisinin içinde olduğundan çok dikkat çekmemiştir. Hâlbuki *Sâkî-nâme*’nin muhtevasının ve hacminin edebiyat tarihimizde önemli olduğu görülür. Çünkü *Sâkî-nâme*, içerik ve hacim bakımından bu türdeki eserlerin bütün özelliklerini taşır.

⁶³⁰ Ayşe Büyükyıldırım, “Kâşif Ve Sâkî-nâme’si”, *AÜ, TAED, Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı*, S. 39, Erzurum 2009, 764.

⁶³¹ Büyükyıldırım, “Kâşif Ve Sâkî-nâme’si”, 765.

⁶³² Büyükyıldırım, “Kâşif Ve Sâkî-nâme’si”, 770.

Sâkî-nâme, hacim bakımından (589 beyit + 6 rubai) toplam 601 beyit ile Türk edebiyatında yazılmış sâkînâmeler arasında, devrinde dördüncü, genelde ise altıncı sırada yer almaktadır.⁶³³

Na'îm, zaman zaman bazı tasavvuf terimlerini kullanarak *Sâkî-nâme*'sine tasavvufî bir hava vermeye çalışmıştır. Tasavvufî bir renk katılmaya çalışıldığı ve tasavvuf motifleriyle süslenerek derinlik verilmeye gayret edildiği sezilse de, *Sâkî-nâme*'nin dünyevî yanı ağır basar. Kelimeler, tasavvufî anlamlarından çok gerçek anlamlarında kullanılmıştır.

Na'îm'in *Sâkî-nâme*'sinin en önemli özelliği, muhtevada yapılan sınıflandırmadır. Eserde şair, konuları dört ana başlıkta toplamış; her başlıkta ilk önce sâkîye hitap etmiş; daha sonra ise, diğer konulardan bahsetmiştir. “Mef'ûlû//Mefâ'ilûn//Fe'ûlûn” vezniyle yazılan mesnevi, içerisindeki anlatılan konuya uygun 6 rubaiyle birlikte 601 beyittir.⁶³⁴

Kaplan ÜSTÜNER, “Na'îm'in *Sâkî-nâmesi*”, *TS*, S. 8/1, Ankara, Kış 2013, s. 2719-2785.

1.20.4. Tıflî (17. yy.)

Tıflî'nin *Sâkî-nâme*'si, tasavvufî içerikte bir sâkî-nâme özelliği taşımakla birlikte; metot yönünden diğer tasavvufî sâkî-nâmelere farklılık gösterir. Tıflî, divanındaki birçok şiirinde gösterdiği orijinalliği, *Sâkî-nâme*'sinde de kendi tarikat silsilesini anlatarak göstermiştir. Hem şairin fikirleri ve hayat tarzı hakkında kanaat oluşturması hem de sâkî-nâmelere işlenen konu bakımından ilginç olan mesnevi, 241 beyit olup aruzun “Mefûlû/Mefâ'ilûn/Fe'ûlûn” kalıbıyla yazılmıştır. Eser, Bekir Çınar tarafından yayımlanmıştır.⁶³⁵

Tıflî'nin *Sâkî-nâme*'si, Dîvân'ı içinde yer almakta ve muhteva bakımından ilginç bir özellik taşımaktadır. Tıflî *Sâkî-nâme*'sinde Melâmîliğini sarahatle bildirerek tarikat silsilesini anlatmaktadır. Tıflî, *Sâkî-nâme*'sinde insanoğlunun bilgi ve ahlâk güzelliği bakımından olgunluğunu açıkladıktan sonra, Hz. Peygamber'i medheder. Daha sonra

⁶³³ Kaplan Üstüner, “Na'îm'in *Sâkî-nâmesi*”, *TS*, C. 8, S. 1, Ankara Kış 2013, 2722.

⁶³⁴ Üstüner, 2722-2723.

⁶³⁵ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 461.

Hacı Bayram Veli'ye kadar ve Hacı Bayram'dan kendi zamanına kadar Melâmî silsilesini yazar. Melâmîlere göre Hüsâmeddin'den sonra Gavsiyyet Bosnalı Hâce Hamza'ya geçmiştir. Hâce Hamza Bâlî'den sonra devam eden silsileden bahsederken İdris'ten mâlûmât verir ve Melâmete 1050'de vefat edip Lâmekânî Hüseyin Efendi'nin yanına defnedilen Hakîkî'ye intisab ettiğini açıklar.

133 beyit olan birinci bölümden sonra *Sâkî-nâme*'nin ikinci bölümü başlar. Tıflî bu bölümde “Peygambere Naat” başlığı ile şeyhi Ali Rıza Efendi'yi övdükten sonra, felekten şikâyet ederken, bahtının kötülüğünden de yakınır. Daha sonra Hz. Peygamber'in medhine başlar. Şair, sonra Allah'a yalvararak mürşidinin aşkının gönlünü doldurması için dua eder. Sonra tekrar şeyhi Ali Rıza'yı över.

Tıflî'nin *Sâkî-nâme*'si, tasavvufî mahiyette bir sâkinâme özelliği taşımakla birlikte; metot açısından diğer tasavvufî sâkinâmelerden farklılık arz etmektedir. Tıflî, dîvânındaki birçok şiirinde gösterdiği orijinalliği, *Sâkî-nâme*'sinde de kendi tarikat silsilesini anlatarak göstermiştir.

Tıflî'nin *Sâkî-nâme*'si, tasavvufî mahiyette bir sâkinâme özelliği taşımakla birlikte; metot açısından diğer tasavvufî sâkinâmelerden farklılık arz etmektedir. Tıflî, dîvânındaki birçok şiirinde gösterdiği orijinalliği, *Sâkî-nâme*'sinde de kendi tarikat silsilesini anlatarak göstermiştir.⁶³⁶

Bekir ÇINAR, “Tıflî Ahmed Çelebi ve Sâkî-nâme'si”, *TÜBAR*, S. 12, 2002, s. 111-153.

1.20.5. Aşkî Mustafa Efendi (19. yy.)

Aşkî'nin en küçük hacimli mesnevisi ve 71 beyit olan eser, “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” aruz kalıbıyla yazılmıştır. Tasavvufî özellikler taşıyan *Sâkinâme*'ye Aşkî, tasavvufî mesnevilerin ortak özelliği olan besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Sanatçı, eserde dünya ve ahiret nimetlerini anlatarak önce üzümünden daha sonra da üzümünden elde edilen şaraptan bahseder. Ardından ise, şarabın dağıtıldığı meyhaneyi kurar ve şarap içenlerin sarhoş olduğunu, sürekli içmek istediğini söyler.⁶³⁷

⁶³⁶ Bekir Çınar, “Tıflî Ahmed Çelebi ve Sâkî-nâme'si”, *TÜBAR*, S. 12, 2002, 120-121.

⁶³⁷ Mehmet Şamil Baş, “Aşkî Mustafa Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Sâkî-nâme Mesnevisi”, *DEÜİFD*, S. 35, İzmir, 2012, 269-270.

Eserdeki benzetmelere göre Hz. Peygamber gibi veliler, birer meyhane ve sâkîdir. Kişi, o mürşidlerin eteklerine tutunmalı ve yollarından gitmelidir. Şair, Hz. Musa ile Hızır aleyhiselamin kissasını hatırlatarak kendisini de bu yolda görür. Eserde 41-60. beyit arasında ayetlerden alıntılarla, sâkîye benzettiği Hz. Peygamber'i öven mısralar vardır. 61. beyitten itibaren şair, aşk sarhoşluğu ile fenâya kavuşma ve aşk şehidi olma isteğini dile getirir.⁶³⁸

Aşkî, eserin son dört beytinde Hz. Muhammed Mustafa'nın hürmetine Allah'tan günahlarının affını ister. *Sâkinâme*'nin son beytinde geçen Hz. Peygamber'in adı şairin de adıdır; bu beyitte Aşkî mahlası kullanılmamıştır. Sadece 64. beyitte geçen Aşkî mahlası ile "Aşkî Mustafa" ismi esere gizlenmiştir. Ayrıca eserde, eserin yazıldığı tarih de belirtilmemiştir.⁶³⁹

Mehmet Şamil BAŞ, "Aşkî Mustafa Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Sâkî-nâme Mesnevisi", *DEÜİFD*, S. 35, İzmir, 2012, s. 249-280.

1.21. ŞÂH U GEDÂ VE ŞÂH U DERVÎŞ MESNEVİLERİ [Bursalı Rahmî, Şâh u Gedâ (Şâh u Dervîş) (16. yy.); Taşlıcalı Yahyâ, Şâh u Gedâ (16. yy.); Edirneli Güftî Ali, Şâh u Dervîş (17. yy.)]

1.21.1. Bursalı Rahmî, Şâh u Gedâ (Şâh u Dervîş) (16. yy.)

Bursalı Rahmî'nin Şâh u Gedâ (Şâh u Dervîş)'sı İranlı şair, Hilâlî-i Esterâ Bâdî'nin aynı addaki eserinden ilham alınarak yazılmıştır. Eserde şairin Gedâ ve Dervîş kelimelerini kullanması, mesnevinin adı üzerinde tereddütler oluşturmuştur. Kanûnî'ye ithaf olunan bu mesnevi, 1536-1538 tarihleri arasında yazılmış olup, 1734 beyittir.⁶⁴⁰

Eserin adı, bazı kaynaklarda Şâh u Gedâ, bazılarında ise Şâh u Dervîş olarak geçer. Şiirde yalnız bir yerde Şâh u Gedâ ismini kullanmış, sonraki başlıkların tümünde ise "dervîş" i kullanmıştır. Kanûnî'ye sunulduğu tahmin edilen eser, "Feilâtün//Mefâilün//Feilün" kalıbıyla yazılmıştır. Eserin başında iki münâcât ve bir de naat bulunur. Eserde, oldukça uzun olan 142 beyitlik "sebeb-i nazm-ı kitab"

⁶³⁸ Baş, "Aşkî Mustafa Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Sâkî-nâme Mesnevisi", 270.

⁶³⁹ as

⁶⁴⁰ Nevin Coşkun, *On Altıncı Yüzyıl İkili Aşk Mesnevilerinden Şâh u Gedâ (Bursalı Rahmî) Hüsn ü Dîl (Âhî) Şem ü Pervâne (Zâtî)'de Tahkiye Unsurları*, (YLT), DPÜ, SBE, Kütahya 2009, 8.

bölümünden sonra 33 beyit içerisinde aşkın tarifi yapılarak “Vasf-ı Hâl-i Dervîş” başlığıyla asıl konuya girilir.⁶⁴¹ Sonndan eksik olan eserde, tam ve coşkun bir tasavvuf ruhu hâkim olmasa da, yer yer ilâhî aşk duygularına rastlanan eser, tatlı ve duygulu bir dil, sanatkârane bir üslûba sahiptir.⁶⁴²

Bursalı Rahmi, *Şâh u Dervîş*, Manisa Muradiye Ktph., nr. 2711.

Sevim BİRİCİ, *Bursalı Rahmi, Şâh u Gedâ*, (YLT), Fırat Ü., SBE, Elazığ, 1996.

Sevim BİRİCİ, *Şâh u Gedâ (Şâh u Dervîş) Mesnevileri ve Bursalı Rahmi'nin Şâh u Gedâ'sı*, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2007.

1.21.2. Taşlıcalı Yahyâ, Şâh u Gedâ (16. yy.)

Şâh u Gedâ, Taşlıcalı Yahyâ'nın hamsesindeki eserlerdendir ve 945/1537 yılı civarında yazılmıştır. Eser, konusu İstanbul'da geçen, tamamen telif ve mahallî karakterlerin bulunduğu platonik bir aşk hikâyesidir.⁶⁴³ Mesnevide şairin İstanbul'u anlattığı, hikâyenin şehrengiz bölümü, eserin en çok dikkati çeken kısmıdır. Özellikle Ayasofya ve Atmeydanı (Sultanahmet Meydanı)'nın tasvirleriyle şair, 16. yy. İstanbul'undan canlı tabloyu okuyucuların gözlerinin önüne serer.⁶⁴⁴

Eser, seven Gedâ ile sevilen Şâh üzerine kurulmuştur. Ancak diğer çift kahramanlı aşk mesnevilerinin tersine, hem sevenin hem de sevilenin erkek olduğu bir aşk hikâyesi olması bakımından dikkat çekicidir. Ancak Şâh adlı kahramanın hiçbir özelliği, erkek cinsinin özellikleriyle örtüşmez. Hatta onun erkek olduğu, ancak bazı işaretler ve bu fikri savunan bazı kaynaklardaki bilgilerden çıkar.⁶⁴⁵

Şâh u Gedâ hikâyesini meydana getiren olaylar, bir bütünlük içinde değildir. Hikâye kahramanlarının başlarından çeşitli maceralar geçer. Fakat bu maceralar arasında tam bir ilgi kurulamamıştır. Ayrıca şair, olayların akışını bazen keserek “el-mev'ize” başlığı altında okuyucuya çeşitli öğütler verir.⁶⁴⁶ Hikâye bittikten sonra eserdeki “Hâtimetü'l-Kitab” bölümünde şair, eseriyle övünür. Eserini bir haftada

⁶⁴¹ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, II, 317.

⁶⁴² Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 424.

⁶⁴³ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 369.

⁶⁴⁴ Kazım Yoldaş, *Taşlıcalı Yahyâ Bey, Şâh u Gedâ*, (YLT), İÜ, SBE, Malatya 1993, 44.

⁶⁴⁵ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 424.

⁶⁴⁶ Yoldaş, *Taşlıcalı Yahyâ Bey, Şâh u Gedâ*, 48.

tamamladığını söyler. Sözü kısa kestğini, çünkü çok söyleyenin çok yanılacağını ifade eder. Eserin tercüme olmadığını, hiç kimseden almadığını belirtir.⁶⁴⁷

Mesnevide zaman belirsizdir. Olaylarla zaman ilişkisi de oransızdır. Zamanla ilgili olarak mevsim, ay, gün, gece ve yıl gibi kavramlar geçer. Mekâna bağlı olarak hazan ve bahar tasvirleri yapılmıştır. Örneğin; eserin “sebeb-i te’lif” bölümünde bir sonbahar tasviri yapılır. Hikâyenin süresi, yaklaşık yedi yıldır. Gedâ, yedi yıldır âşık olduğu Şâh’ın yüzüne bir kez bile bakamamıştır.⁶⁴⁸ Ayrıca mesnevide ara ara Şâh’ın arkadaşı tarafından anlatılan, onların başlarından geçmiş aşk maceralarını içeren dört hikâyeye vardır.⁶⁴⁹ Bu eserde bir insanın mecazî aşka kapılması, bu aşktan çektiği sıkıntılar ve sonunda gerçek aşka yönelişi anlatılır. Bazı tasavvufî unsurlara rastlansa da bunlar, ikinci derecede ve yüzeysel kalmıştır. Yaklaşık 1800 beyit civarında⁶⁵⁰ olan eserde başından itibaren geleneksel mesnevi düzenine dikkat edilmiştir. Eser, besmelenin faziletinden bahseden bir bölümle başlar; tevhid, münâcât, naat ve mirâciye ile devam eder. Şair, besmelenin her harfinin ayrı ayrı özelliklerini anlatır. Ebced ilminden de faydalanarak harfleri anlamlandırma özelliği, eserin diğer bölümlerinde de görülür.⁶⁵¹

Eserde tevhid münâcât, naat ve mirâciye bölümlerinden sonra Hz. Ebubekir’in fazileti, Hz. Ömer’in kerameti, Hz. Osman’ın şehadeti, Hz. Ali’nin velayeti hakkında terkîb-i bend şeklinde dört manzume vardır. Bu manzumelerde özellikle dört halifeye olan sevgi dile getirilir. Bunların da her biri, sekizer beyitlik beş bend olmak üzere toplam kırk beyitten oluşur. Dört halifenin özelliklerinin ardından devrin padişahı Kanûnî Sultan Süleyman’ın medhiyesi gelir. Bu da baştaki şiirler gibi mesnevi şeklinde kafiyeleşmiştir ve otuz üç beyittir.

Şair, burada padişahın isminin kerametinden bahseder; Kahraman, Cem, Hüsrev ve Rüstem gibi tarihî şahıslarla karşılaştırarak padişahı abartılı bir şekilde över.⁶⁵²

Şâh u Gedâ’da yukarıdakilerden başka mesnevinin akışını monotonluktan kurtarmak için serpiştirilen beş gazel ve bir kıt’a yer alır. Bu şiirler, mesnevinin

⁶⁴⁷ Yoldaş, *Taşlıcalı Yahyâ Bey, Şâh u Gedâ*, 57.

⁶⁴⁸ Yoldaş, *Taşlıcalı Yahyâ Bey, Şâh u Gedâ*, 58.

⁶⁴⁹ Yoldaş, *Taşlıcalı Yahyâ Bey, Şâh u Gedâ*, 58-61.

⁶⁵⁰ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, 313.

⁶⁵¹ Yoldaş, *Taşlıcalı Yahyâ Bey, Şâh u Gedâ*, 38.

⁶⁵² Yoldaş, *Taşlıcalı Yahyâ Bey, Şâh u Gedâ*, 40-43.

kahramanı Gedâ'nın ağzından söylenir. Mesnevinin vezni, "Feilâtün//Mefâilün//Feilün" dır. Eserin başında bulunan şiirler; tevhid, münâcât, naat, mirâciye, terkîb-i bendler, Kanûnî medhiyesi, İstanbul şehrengizi ve sonda yer alan kıt'a da aynı vezinde yazılmıştır. Eserde bazen vezin ve kafiye yönünden ihmel edilmiş mısralara rastlanır. Fakat eserin dilinin sadeliği ve Türkçe kelimelerin aruza uygulanışındaki güçlük dikkate alınırsa eserin şekil yönünden düzenli olduğu görülür.⁶⁵³

Şâh u Gedâ mesnevisinde dilin sadeliği, Türkçeliği, halka yakınlığı açıktır. Halk tabirleri, deyim ve atasözleri çokça kullanılmıştır. Konusundaki yerlilik de göze çarpar. Sadece başlıklarda uzun tamlamalar, Arapça ve Farsça kelimeler kullanılmıştır. Mesnevinin giriş bölümündeki manzumelerin dili, hikâyeye oranla biraz daha ağırdır. Eserdeki ayetlerin, hadislerin ve Arapça beyitlerin hemen tamamı bu manzumelerde yer alır. Hikâyenin içindeki gazeller de hikâyede olduğu gibi sade bir dille söylenmiştir.⁶⁵⁴

Eserin "sebeb-i te'lif" bölümünde bir sonbahar tasviri yapılır. Şair dostlarıyla toplanıp sohbet ederken aşktan söz ederler. Bazısı Ferhâd'dan, bazısı Mecnûn'dan, bir diğeri de Vâmık'tan bahseder. Eserde şair, esas hikâyeye geçmeden önce ilahî aşkı, aşkın insana kazandırdığı faziletleri anlatır. Âşık-ı sadığın vecd ve halet, keşf ve keramet ile can gözünü açtığını, aşkın ruhtaki coşku ve heyecanı artırdığını söyler.⁶⁵⁵

Şâh u Gedâ, konusunun orijinalliği, mahallî oluşu ve dilinin sadeliği dolayısıyla telif edildiği devirden itibaren çok okunan bir eser olmuştur. Sadece Hamseler Kataloğu⁶⁵⁶nda 26 yazma nüsha tespit edilmiştir.⁶⁵⁷

Eserin ele geçen nüshaları şunlardır: **1. A Nüshası: Atıf Efendi Ktph. 2138:** Nüshanın baş tarafında bazı beyitlerle altı adet temellük kaydı yazılıdır ve Atıf Efendi'nin vakıf mührüyle beş adet özel mühür basılıdır. Doğruya en yakın ve tam olan bu nüsha, devrin fonetik özelliklerine de uygundur. 70 yaprak ve 15 satırdan oluşan bu nüsha, şair hayattayken istinsah edilmiştir. **2. B Nüshası: Pertev Paşa (Millet Ktph.) 424:** Nüshanın baş tarafında iki temellük kaydı yazılıdır ve kütüphanenin mührü basılıdır. 54 yaprak olan B nüshasında bazı beyitler eksiktir. 21a-26b arasındaki sayfalar

⁶⁵³ Yoldaş, *Taşlıcalı Yahyâ Bey, Şâh u Gedâ*, 62-63.

⁶⁵⁴ Yoldaş, *Taşlıcalı Yahyâ Bey, Şâh u Gedâ*, 63.

⁶⁵⁵ Yoldaş, *Taşlıcalı Yahyâ Bey, Şâh u Gedâ*, 40-43.

⁶⁵⁶ Mehmet Nail Tuman, *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu*, MEB Kütüphane Kataloqları Yay., seri: 4, nr. 1, İstanbul 1961.

⁶⁵⁷ Yoldaş, *Taşlıcalı Yahyâ Bey, Şâh u Gedâ*, 23.

da yer değiştirilmiştir. Buna rağmen en eski nüsha olması nedeniyle önemli bir nüshadır. **3. C Nüshası: Ali Emiri Efendi Manzum Eserler (Millet Ktph.) 986/3: Şâh u Gedâ**, 162 yapraktan oluşan mecmuanın 81-100. yaprakları arasındadır. 20 yaprak ve iki sütun üzerine 27 satırdan oluşan bu nüsha, tek müstensih elinden çıkmış olan Hamse'nin içindedir. Mesnevi, bu hamse nüshasında üçüncü sırada yer alır.⁶⁵⁸

Eserin üç önemli nüshası bunlardır. Bunların dışındaki diğer nüshaların künyeleri ise şöyledir: **4.** Selim Ağa Ktph. 997; **5.** İst. Ü. Ktph. 481/1; **6.** Halet Efendi Mülhakı (Süleymaniye Ktph.) 196; **7.** İst. Ü. Ktph. 839; **8.** Çelebi Abdullah Efendi (Süleymaniye Ktph.) 297; **9.** İst. Ü. Ktph. T. 3045; **10.** Revan Ktph. (Topkapı Sarayı Müzesi) 849; **11.** Bağdad Ktph. (Topkapı Sarayı Müzesi) 158; **12.** Lala İsmail Efendi (Süleymaniye Ktph.) 417; **13.** Kemankeş Emir Hoca (Selim Ağa Ktph.) 463; **14.** Fazıl Ahmed Paşa (Köprülü Ktph.) 289/1; **15.** Hamidiye (Süleymaniye Ktph.) 1137; **16.** Bağdadlı Vehbi Efendi (Süleymaniye Ktph.) 1518; **17.** Hüsrev Paşa (Süleymaniye Ktph.) 620/2; **18.** Hüsrev Paşa (Süleymaniye Ktph.) 641; **19.** Hacı Mahmud Efendi (Süleymaniye Ktph.) 5227; **20.** Hacı Mahmud Efendi (Süleymaniye Ktph.) 5276; **21.** Ali Emiri Efendi Manzum Eserler (Millet Ktph.) 988; **22.** Ali Emiri Efendi Manzum Eserler (Millet Ktph.) 989; **23.** Ali Emiri Efendi Manzum Eserler (Millet Ktph.) 990; **24.** İst. Ü. Ktph. T. 874; **25.** İst. Ü. Ktph. T. 3682; **26.** İst. Ü. Ktph. 5745.⁶⁵⁹

Sevim BİRİCİ, *Türk Edebiyatında Şâh u Dervîş (Şâh u Gedâ)ler ve Hilâlî-i Çagatayî'den Yapılan Şâh u Dervîş Çevirilerinin İncelenmesi*, (DT), Fırat Ü., SBE, Elazığ, 2004.

Yahyâ Bey, *Şâh u Gedâ*, İstanbul, 1284/1867.

Subhiye CANDAS, *Şâh u Gedâ*, TE, travay nr. 59.

Subhiye CANDAS, *Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Şah ü Gedâ Mesnevisi'nin Dört Nüsha Üzerinden Tenkidli Neşri*, (MT), İÜ, TE Ktp., T, nr. 137, İstanbul, 1941.

Kazım YOLDAŞ, *Taşlıcalı Yahyâ Bey, Şâh u Gedâ*, (YLT), İÜ, SBE, Malatya, 1993.

⁶⁵⁸ Yoldaş, *Taşlıcalı Yahyâ Bey, Şâh u Gedâ*, 23-26.

⁶⁵⁹ Yoldaş, *Taşlıcalı Yahyâ Bey, Şâh u Gedâ*, 26-37.

M. Fatih Köksal ise, modern roman inceleme tekniği ile eseri inceleyerek mesnevinin tahkiye yapısını ortaya koymuştur.

M. Fatih KÖKSAL, “Tahkiyeli Bir Eser Olarak Taşlıcalı Yahyâ’nın Şâh u Gedâ Mesnevisi”, *TÜBAR* (Prof. Dr. Kaya Bilgegil Armağanı), S. 5, s. 245-282, 1998.

1.21.3. Edirneli Güftî Ali, Şâh u Dervîş (17. yy.)

628 beyit olan ve “Müfte‘ilün//Müfte‘ilün//Fâ‘ilün” kalıbında yazılan *Şâh u Dervîş*, aynı zamanda içerisinde dokuz rubai barındırır. Bu dokuz rubai, birbirinden ve mesnevinin bütününden farklı vezinlerde yazılmıştır.⁶⁶⁰

Edirneli Güftî’ye ait olan eserin adı, mesnevinin birinci ve yirmi yedinci bölüm başlıklarında yer alır. Mesnevinin ilk bölüm başlığında eserin adı şu şekilde verilmiştir: “Kitâb-ı Şâh u Dervîş.” Eserin son bölüm başlığı olan yirmi yedinci bölüm başlığında ise mesnevinin adı “Nüsha-i Dervîş ü Şeh” şeklinde kaydedilmiştir. Bölüm başlıklarından başka, eserin adı mesnevinin 603 numaralı beytinde de geçer.⁶⁶¹

Mesnevide, eserin bir padişaha ya da devlet ileri gelenlerinden birine sunulduğunu gösteren bir bölüm yer almaz. Mesnevinin giriş ve sonuç bölümlerinde de ne eserin ithaf edildiği bir şahsiyetin adına ne de herhangi bir devlet ileri gelenine hitaben söylenmiş bir medhiyeye rastlanır.⁶⁶²

Eserin yazılış sebebini anlatan bölüm, mesnevinin üçüncü bölümüdür. “Der-Beyân-ı Sebeb-i Te’lîf-i Kitâb ve Dîden-i Hâb” başlığını taşıyan bu bölüm, bir sebeb-i telif bölümüdür ve toplam 58 beyittir. Şair eserin yazılış sebebini verirken, gördüğü bir rüyayı anlatmayı tercih etmiş, böylelikle de okura “Sebeb-i Te’lîf-i Kitâb” başlığı altında küçük bir hikâye nakletmiştir. Hikâyenin öncesinde ise şair, içinde bulunduğu durumu betimler, çektiği türlü sıkıntıları dile getirir. Karamsar bir ruh halinin egemen olduğu bu ilk kısımda Güftî, kendisini “derd-keş, mihnet-perest, gam-zede ve bî-hüde-ümmîd” olarak tanıtmakta, ardından da “çarh-ı denî-perver” den şikâyet etmektedir. Talihsiz, kederli ve ümitsiz şair, türlü şikâyetlerini sıraladıktan sonra “keş-me-keş-i çarhdan âsûde-dil” olmak için “hayal kasrı” na çekilmekte ve kaderine razı olmaktadır.

⁶⁶⁰ Murat Umut İnan, *Edirneli Güftî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevisi*, (YLT), BÜ, SBE, İstanbul 2006, s. 30.

⁶⁶¹ İnan, *Edirneli Güftî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevisi*, 29.

⁶⁶² İnan, *Edirneli Güftî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevisi*, 31.

Güftî, eserin yazılış sebebi olarak okura sunacağı hikâyeyi bu girişten sonra anlatmaya başlar.⁶⁶³ Eserin yazılış sebebini, mesnevinin üçüncü bölümünde anlattığı bu hikâye ile veren Güftî, eserin ya da mesnevide anlattığı hikâyenin kaynağı hakkında herhangi bir bilgi vermez. Mesnevide, şairin kaynak olarak gösterdiği herhangi bir eser ya da şair adı da geçmez. Ancak, ilk “Şâh ve Dervîş” hikâyesini 15. yy. İran şairlerinden Hilâlî’nin kaleme aldığı bilinir.

Mesnevide anlatılan hikâyenin kaynağı hakkında herhangi bir bilgi vermeyen Güftî, *Şâh u Dervîş*’in ‘söyleyişte orijinal bir eser olduğunun ve ‘yeni bir tarz’ (“sarz-ı nev”) ile yazıldığıının altını çizmektedir. Genel olarak mesnevilerde yer alan “üç ana bölüm” Şâh u Dervîş’te de vardır. Bu üç ana bölümü ve içeriklerini şu şekilde göstermek mümkündür: **a) Giriş Bölümü:** 134 beyit (1-134), **Tahmid:** 19 beyit (1-19), **Naat ve Dört Halifeye Övgü:** 32 beyit (20-51), **Sebeb-i Te’lîf:** 58 beyit (52-109), **Münâcât:** 25 beyit (110-134); **b) Konunun İşlendiği Bölüm:** 415 beyit (135-549); **c) Sonuç Bölümü:** 79 beyit (550-628), **Nasihat:** 18 beyit (550-567), **Münâcât:** 8 beyit (568-575), **Hikâye:** 27 beyit (576-602), **Hâtîme:** 26 beyit (603-628). Bu üç ana bölüme ayrılan mesnevide toplam yirmi yedi bölüm ve eser içinde toplam dokuz rubai vardır.⁶⁶⁴

Eseri meydana getiren üç bölüm, kısaca şöyle açıklanabilir: “Giriş” bölümü, “Konunun İşlendiği” bölüm ve “Sonuç” bölümü. “Giriş” bölümü, mesnevinin ilk dört bölümünü kapsamaktadır ve toplam 134 beyittir. Bu bölümde, Tanrı’nın vasıflarını anlatan ve öven bir tahmid, peygamberin vasıflarını ve mucizelerini anlatan bir naat ve bu naatın sonunda birer beyitle söylenmiş dört halife övgüsü, eserin yazılış sebebini veren sebeb-i telif ve son olarak da şairin kendisi ve eseri için Tanrı’ya seslendiği bir münâcât yer almaktadır. Giriş bölümünün ardından gelen konunun işlendiği bölüm, mesnevinin esas bölümüdür ve toplam 415 beyittir. “Şâh ve Dervîş” hikâyesinin anlatıldığı, vaka cereyanının verildiği bu ana bölüm, toplam on sekiz bölümü içermektedir. Mesnevinin beşinci bölümü ile başlayıp yirmi ikinci bölümü ile son bulan konunun işlendiği bölüm, on yedinci ve on sekizinci bölümler dışında kesintiye uğramadan devam eder. Bu iki bölüm, beşinci bölümden itibaren anlatılan şâh ve dervîş hikâyesinin kesildiği, öyküyü anlatma işinin kısa bir süreliğine bırakıldığı bölümlerdir.

⁶⁶³ İnan, *Edirneli Güftî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevisi*, 32.

⁶⁶⁴ İnan, *Edirneli Güftî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevisi*, 34-36.

Bu bölümlerden on yedincisinde Güftî, “Der-Sıfat-ı ‘İşk” başlığını açar ve ‘aşk’ üzerine birbirine paralel düşüncelerini verir.

Eserin üçüncü ve son ana bölümü olan sonuç bölümü, mesnevinin yirmi üçüncü bölümü ile başlayıp yirmi yedinci bölümü ile son bulur. Yetmiş dokuz beyitlik bu ana bölüm, beş bölümden oluşur. Eserde, sonuç bölümüne doğrudan bir Hâtîme parçasıyla başlanmaz; tersine bu ana bölüm, kendi içinde bölümlere ayrılır ve bir düzen dâhilinde sunulur.

Mesneviyi noktalayan “Hâtîme” bölümü (mesnevinin yirmi yedinci ve son bölümü) öncesinde dört bölüm yer almaktadır. Bu bölümlerin ilkinde, şairin “sîpihr-i sipenc” (bu dünya) üzerine söylediği nasihatle karışık yedi beyit bulunmaktadır. Ardından gelen bölümde ise kişinin Tanrı’ya kulluk etmede neler yapması gerektiği öğütlenmektedir. Bu nasihatlerin ardından, şairin bir günahkâr kul edasıyla Tanrı’ya yakarışını aktaran bir münâcât gelir. Münâcâtın bitiminde ise Bayezid-i Bistamî’ye ait bir hikâyeye anlatılmakta (mesnevinin yirmi altıncı bölümü); mesnevinin ana öyküsünden bağımsız anlatılan bu hikâyenin ardından da mesnevinin sona erdiğini bildiren yirmi yedinci ve son bölüme geçilmektedir. Mesnevinin son bölümü, yirmi altı beyittir ve “Der-Hâtîme-i Nüşâ-i Dervîş ü Şehst İn” başlığını taşır. Bu bölüm, eserin sonuç bölümünün esas parçasıdır ve tipik bir Hâtîmedir. Bölümde şair, öncelikle, tamamladığı eserinin başına gelebilecek muhtemel tehlikeler için Tanrı’ya sığınmakta, mesnevisini bu tehlikelerden esirgemesi için O’ndan yardım dilemektedir. Bu seslenişin ardından, şair meydana getirdiği eser ile övünür, ince hayaller ve türlü mecazlarla ördüğü beyitler dâhilinde kendi eseri ile ilgili düşüncelerini ortaya koyar.⁶⁶⁵

Eserin yazılış tarihi, mesnevinin son beytinde (628. beyit) söylenen “zîbâ hitâm” sözüyle verilmiştir:

“Müht-i kabûl ile virüp zîb-i tâmm

Eyledi târîhini zîbâ hitâm” (628. beyit)

“Dize içindeki bir ya da birkaç sözcükle düşürülen tarih” olarak tanımlanan terkîb adlı tarih türü ile düşürülmüş bu tarihe göre eser, 1061/1650-1651 senesinde yazılmıştır. Eserin istinsah tarihi ise, mesnevinin 628. beytinin altına kaydedilmiştir. Bu kayda göre eser, 19 Zilkade 1066’da, Cuma gecesinde (Perşembe akşamında) Yahyâ

⁶⁶⁵ İnân, *Edirneli Güftî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevisi*, 48-49.

adlı bir müstensih tarafından istinsah edilmiştir. Bu istinsah kaydının miladi karşılığı ise 08.09.1656 Cuma'dır.⁶⁶⁶

Mesnevide asıl hikâyenin içinde anlatılan bazı küçük hikâyeler de vardır. Mesnevideki bu müstakil hikâyelerden ilki, eserde konunun işlendiği bölümde anlatılmıştır. Mesnevinin on sekizinci bölümünde yer alan bu hikâye, eserin ana öyküsü ile tematik yönden benzeşir. Mesnevideki ana öykü ile tematik paralelizme sahip bu müstakil hikâye, on sekizinci bölüm başlığında da yazılı olduğu üzere, “be-sarîku’t-temsîl” olarak (temsilî bir hikâye olarak) esere eklenmiştir.

Eserin sonuç bölümünde yer alan ikinci müstakil hikâye, mesnevinin yirmi altıncı bölümünde anlatılmıştır. “Hikâyet-i Kutb-ı Merkez-i Dâ’ire-i Velâyet Bâyezîd-i Bistâmî” adını taşıyan bu hikâye, bir aşk hikâyesi değildir. Öykünün ana hikâye ile tematik yönden bir benzerliği yoktur. Ayrıca, birinci müstakil hikâye gibi, bu hikâyenin de mesnevinin ana öyküsü ile tahkiye unsurları açısından herhangi bir ortaklığı bulunmaz.⁶⁶⁷

Şâh u Dervîş mesnevisinde anlatılan hikâyede, olayın geçtiği zamanla ilgili net bir bilgi bulunmaz. Hikâyenin ait olduğu zaman gün, ay ya da yıl gibi belirli bir zaman dilimine oturtulmamıştır. Bu nedenle, hikâyedeki zaman belirsizdir. Mesnevideki ana öykünün ve bu iki müstakil hikâyede anlatılan öykülerin ait oldukları zamanın belirsizliği, Güftî’nin, mesnevinin “sebeb-i telif” bölümünde eserin yazılış sebebini verirken anlattığı hikâyede de karşımıza çıkar. *Şâh u Dervîş* öyküsünde, zamanda olduğu gibi, mekânda da bir belirsizlik söz konusudur. Eserde, öykünün geçtiği yer konusunda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Şehzadenin babası olan şahın hangi ülkenin başında bulunduğu ya da dervişin hangi diyarda yaşadığı ile ilgili açık bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, mesnevide türlü yer adları geçmekte, mesnevi içerisinde anlatılan hikâyelerin geçtiği mekânlar hakkında okura -kısıtlı da olsa- bilgi verilmektedir.⁶⁶⁸

Vakanın açık ve anlaşılır, olay örgüsünün basit ve kısa, şahıs kadrosunun da sınırlı olduğu bu mesnevide şair, çoğu kez, vakanın kendisinden ziyade vakada geçecek sahnelerle odaklanmakta, bu sahnelerde öne çıkan noktaları betimlemeye yönelmektedir.

⁶⁶⁶ İnan, *Edirneli Güftî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevisi*, 38-39.

⁶⁶⁷ İnan, *Edirneli Güftî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevisi*, 46-47.

⁶⁶⁸ İnan, *Edirneli Güftî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevisi*, 51-55.

Mesnevide, özellikle asıl hikâyenin anlatıldığı bölümlerde karşımıza çıkan betimlemelere bakıldığında, bu betimlemelerin ince hayaller ve sanatlı söyleyişlerle yapıldığı görülür. Ayrıca, bu betimlemelerin öykünün dilini ve anlatımını ağırlaştırdığı da dikkati çeker. Bu nedenle, bu tasvir parçaları öykü akışının yavaşladığı yerlerde ve olaylardan çok durumlara ağırlık verilen kısımlarda öne çıkar. Mesnevinin bütünü dikkate alındığında, daha çok mekân, kişi ve tabiat tasvirlerinin ağırlıkta olduğu görülür. Bu tasvirlerin bir kısmı, söz arasında söylenmiş bir iki beyitlik kısa tasvirlerdir.⁶⁶⁹

Öyküdeki anlatıcı, “hâkim anlatıcı, yazar-anlatıcı ya da ilahî karakterde anlatıcı” olarak adlandırılan bir anlatıcıdır. Anlatıcı, üçüncü tekil şahıs anlatımı kullanarak öyküyü okura anlatmış, okuru yer yer yönlendirmiş ve öykünün akışı içerisinde çoğu kez araya girip fikir beyan etmiştir. Bu nedenle de öykünün anlatıcısı temelde bir ‘yazar-anlatıcıdır.’ Mesnevinin yazarı olan Güftî’nin öyküyü nakleden sesi olarak kabul edebileceğimiz bu anlatıcı; her şeyi bilen, her şeyi gören bir anlatıcı konumunda olayların nasıl cereyan ettiğini anlatırken öyküye müdahale etmiş, okura olayların nasıl geliştiğini kendi bakış açısından hareketle vermiştir. Mesnevi kişinin bakış açısından çok kendi bakış açısını öyküye yansıtan bu anlatıcı, yer yer yorum yapmış, özellikle ‘aşk’ konusu üzerine düşüncelerini dile getirmiş ve tahkiyeden tasvire geçtiği kısımlarda dahi kendi bakış açısını öne çıkarmıştır.⁶⁷⁰

Mesnevideki dokuz rubaiden sekizi (mesnevinin sekizinci rubaisi dışındaki tüm rubailer), *Şâh ve Dervîş* öyküsünün içerisinde yer almaktadır. Bu sekiz rubainin tümü, Dervîş’in ağzından söylenmiştir. Rubailerde anlatıcının bu şekilde geriye çekilip sözü mesnevi kişisine bırakması, anlatımdaki tekdüzeliği kırmakta, anlatıma bir başka bakış açısının dâhil olmasını olanaklı kılmaktadır. Mesnevide dervîşin ağzından söylenmiş sekiz rubainin dışında kalan tek rubaide ise (mesnevinin sekizinci rubaisi) anlatıcının sesi duyulmaktadır. Külhaninin hikâyesinin anlatıldığı bölümün sonunda yer alan bu rubai, bu öyküdeki herhangi bir kişinin ağzından söylenmemiştir. Rubai, daha çok, anlatıcının ilgili bölümde anlattığı hikâyenin ardından ‘aşk’ üzerine söylediği müstakil bir rubai görünümündedir.⁶⁷¹

⁶⁶⁹ İnan, *Edirneli Güftî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevisi*, 60-61.

⁶⁷⁰ İnan, *Edirneli Güftî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevisi*, 64-65.

⁶⁷¹ İnan, *Edirneli Güftî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevisi*, 68-69.

Mesnevilerde özellikle konunun işlendiği bölümlerde sıkça rastlanan belli başlı motifler, mesnevilerin vazgeçilmez anlatım kalıplarıdır. Mesnevi şairi, bu anlatım kalıplarını hem öykünün olay örgüsünü vermede kullanmakta hem de, bu kalıplar yoluyla, anlatacağı hikâyeye belirli bir yön verme fırsatını verir. Küçük bir aşk hikâyesini konu edinen mesnevide belli başlı motiflerin bir kısmı yer almakta ise de motiflerin sayısı nispeten azdır.⁶⁷²

Şâh ve Dervîş'in kaleme alındığı 17. yy., Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaların Osmanlı Türkçesinin söz dağarcığına iyice yerleştiği, 15 ve 16. yüzyıllarda belirli bir noktaya ulaşan yazı dilinin nazımda ve nesirde giderek ağırlaştığı bir yüzyıl olarak dikkati çeker. Mesnevide Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe kelimelere oranla ağırlıkta olduğu, çok açıktır. Arapça ve Farsça kelimeler içinde ise, daha çok, Farsça kelimelerin tercih edildiği gözlemlenmektedir. Farsça kelime ve tamlamalı söyleyişlerin çoğunlukta olduğu bu mesnevinin dilinin genel olarak ağır olduğu söylenebilir. Mesnevide dilin özellikle ağırlaştığı kısımların başında, mesnevinin “giriş” bölümü gelmektedir. Bu ana bölümde yer alan tahmid, naat, sebab-i te'lîf ve münâcât bölümlerinde, daha çok, Arapça ve Farsça kelimelerle söylenmiş beyitlere ve uzun tamlamalarla kurulmuş söz öbeklerine yer verilmiştir.⁶⁷³

Mesnevinin “giriş” bölümünde görülen Arapça ve daha çok Farsça kelime ve tamlamalarla örülü bu beyitler, mesnevinin sonuç bölümünde de karşımıza çıkar. Özellikle, mesnevinin son bölümü olan yirmi yedinci bölümde, şairin eserini bitirirken söylediği beyitlerde, dilin iyiden iyiye ağırlaştığı gözlemlenir. Mesnevinin giriş ve sonuç bölümlerinde göze çarpan yabancı kelimeler ve bu kelimelerle kurulmuş tamlamalı söyleyişler, mesnevide konunun işlendiği bölümde de yer yer öne çıkar. Özellikle, şairin birçok bölümü açarken söylediği ‘geçiş beyitleri’ nde ve *Şâh ve Dervîş* öyküsünün çeşitli yerlerinde yapılan tasvirlerde dilin ağırlaştığı dikkati çeker.

Mesnevinin dilinde görülen ağırlık ve üslûbunda dikkati çeken “Acemâne” söyleyiş konunun işlendiği bölümde, olayların aktarıldığı kısımlarda hafiflemektedir. Öyküde tasvirden çok vaka cereyanının ön plana çıktığı yerlerde, beyitlerin Türkçe eylemlerle kurulduğu ve Türkçe sözcüklerin öne çıktığı dikkati çekmektedir. Bu yerlerde, daha sade bir dil ve anlatımın tercih edildiği görülür. Mesnevide dilin nispeten

⁶⁷² İnan, *Edirneli Güftî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevisi*, 73.

⁶⁷³ İnan, *Edirneli Güftî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevisi*, 91-92.

hafiflediği bu beyitlerin yanında, yer yer konuşma diline yaklaşan ifadelere de rastlanmaktadır. Bu sade ve samimi ifadeleri içeren beyitler, çoğu kez Dervîş'in ağzından söylenmiştir. Dervîş'in bir âşık olarak neler hisettiğini okura ileten bu beyitlerde, dil "Acemâne" edadan sıyrılmakta, duygu yüklü bir tona kavuşmaktadır.⁶⁷⁴

Şâh ve Dervîş mesnevisinde görülen söz ve anlam sanatları, şairin edebî kişiliği hakkında önemli ipuçları vermektedir. Şairin çeşitli söz ve anlam sanatlarını ustalıkla kullanması, beyitlerin zeminine bu sanatları başarıyla yerleştirmesi ve böylelikle de sanatlar aracılığıyla okurun zihninde beyitlere ilişkin türlü çağrışımlar uyandırması, Güftî'nin dil, vezin ve kafiye unsurlarında olduğu gibi, edebî sanatlarda da başarı gösterdiğinin bir işaretidir.

Mesnevide görülen söz ve anlam sanatlarının şairin edebî kişiliğine, hayal ve düşünce dünyasının zenginliğine ışık tutmasının yanında, bu sanatların öne çıkan bir diğer özelliği de şudur: Söz ve anlam sanatları, *Şâh ve Dervîş* öyküsünün art arda sıralanan beyitleri arasında bağ kurmakta, bu beyitleri birbiri ile ilişkilendirmektedir. Mesnevide en çok kullanılan sanatlar tenasüp, teşbih, istiare, teşhis, cinas ve nidadır.⁶⁷⁵

Şâh ve Dervîş'in tek eksiksiz nüshası, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktph. nr. 599/1'de kayıtlıdır. Bu kütüphanede kayıtlı olan 599 numaralı yazmanın 1b-19a numaralı sayfalarının arasında yer alan bu mesnevi, toplam on sekiz varaktır.⁶⁷⁶

Yücel DAĞLI, E. Nedret İŞLİ, Cevdet SERBEST ve D. Fatma TÜRE, *Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.

Kâşif Yılmaz, *Güftî: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Tezkireciliği ile Divanı, Zafernâme'si ve Teşrifâtü 'ş-Şuara'sının Tenkidli Metni*, (DT), AÜ, SBE, Erz., 1983.

Murat Umut İnan, mesnevi ve şairi üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Murat Umut İNAN, *Edirneli Güftî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevisi*, (YLT), BÜ, SBE, İstanbul, 2006.

⁶⁷⁴ İnan, *Edirneli Güftî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevisi*, 93-94.

⁶⁷⁵ İnan, *Edirneli Güftî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevisi*, 101.

⁶⁷⁶ İnan, *Edirneli Güftî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevisi*, 111.

1.22. ŞEHRENGİZLER [A. Bursa Şehrengizleri: İshak Çelebi (16. yy.), Lâmi'î Çelebi (16. yy.), İsmail Belîğ (18. yy.); B. Edirne Şehrengizleri: Kerîmî (16. yy.), Mesîhî, (16. yy.), Zâtî (16. yy.); C. İstanbul Şehrengizleri: Azîzî (16. yy.), Defterdar-zâde Ahmet Cemâlî (16. yy.), Fakîrî (16. yy.), Nüvîsî (16. yy.), Taşlıcalı Yahyâ (16. yy.); D. Saray Şehrengizleri: Edirneli Hâdî (16. yy.); E. Yenice Şehrengizleri: Hayretî (16. yy.), Usûlî (16. yy.)]

Farsça “şehir” ve “engiz” (harekete getiren, karıştıran) kelimelerinden oluşan “şehrengiz”, bir şehrin doğal ve tarihî güzelliklerini, sanat ve meslek dallarında tanınmış kişilerini ve onların sosyal durumlarını anlatır. Dihhuda, Edward G. Browne ve Muhammed Ca’fer Mahcub gibi araştırmacılar, türün kaynağının Fars edebiyatı olduğunu ve buradan Türklere geçtiğini ileri sürmüşlerse de E. J. W. Gibb ve Agâh Sırrı Levend, şehrengizin gazavat-nâme, sur-nâme gibi Osmanlı edebiyatında ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Bu eserlerde kaside, gazel, kıta, rubai, terakib-i bend gibi farklı nazım biçimleri kullanılmakla birlikte, genellikle mesnevi nazım şekli tercih edilmektedir.⁶⁷⁷

Şehrengizler, bir şehrin güzelliklerinin tasvir amacıyla anlatıldığı eserlerdir. Şair, eserine Allah’ın büyüklüğü ve sonsuz gücü karşısında kendi çaresizliğini gören kulun yalvarmasına pek benzemeyen, zeminin şairin namazı, duası ve bütün dinî görevleri unutacak kadar güzellere tutkun olması, itiraf ve rahatça içini dökmeyeyle birlikte Allah’tan af dileme olan kısa bir “münâcât” la başlar. Esere doğrudan “Sebeb-i te’lif” le başlanan şehrengizler de vardır. Ayrıca bu türdeki bazı eserlerde gündüz, gece ve seher tasvirleri de yer alır.

Şair, “Sebeb-i te’lif” te, güzelliklerini anlatacağı şehirden bahsederek dilberleri övdükten sonra, başta şehrin en güzeli olmak üzere, tanıdığı dilberlerin tasvirini yapar. Bu tasvirler, mesnevi tarzındadır. Her birinde beyit sayısı 2-8 arasında değişir. Ancak daha fazla olanları da vardır. Şair, adlarına veya sanatlarına uygun cinaslarla güzelleri birer tablo halinde çizer. Tasvirleri tamamladıktan sonra, kısa veya uzunca bir “Hâtime” ile eserini bitirir. Bu “Hâtime” de şehirde daha -birçok güzel varsa da ancak bunları tanıdığını, bu dilberlerin birbirinden güzel olduğunu söyleyerek hepsine de dua eder. Onları kem gözden esirgemesini Allah’tan diler. Bu arada kendini övmeyi de unutmaz.

⁶⁷⁷ Bayram Ali Kaya, “Şehrengiz”, *TDV İslam Ans.*, İstanbul 2010, XXVIII, 461.

Şair, sanat kaygısına fazla kapılmadığı, duygularını olduğu gibi anlatmaya çalıştığı için samimi görünür. Şairin aşk adını verdiği bu duygunun tasavvuftaki aşkla hiçbir ilgisi yoktur. Şair de bu duyguyu saklamayı, tasavvuf perdesiyle örtmeyi gerekli bulmaz. Yalnız bazen bu mecazî aşkının, kendini gerçek aşka götürmesini Allah'tan diler.⁶⁷⁸

İçeriklerine ve yapılarına göre şehrengizleri üç grupta inceleyebiliriz: **1.** Tek güzele ait olup hasbihal veya sergüzeşt-nâme tarzında yazılan ve şehrin tasvirlerine de yer verenler; Çorlulu Kâtib'in İstanbul ile Vize hakkında 919/1513'te yazdığı şehrengizle Enderunlu Fâzıl'ın Defter-i Aşk'ı bunlardandır. **2.** Bir yerin güzellerini, bazı kişilerini ya da sanat erbabı ile mesleklerini tasvir edenler; Mesihî'nin Edirne Şehrengizi, İsmail Belîğ'in Bursa Şehrengizi, Enderunlu Fâzıl'ın Çeng-nâme'si ile Zenan-nâme'si gibi. **3.** Bir şehrin sadece gezip görülmeye değer doğal güzelliklerini, tarihî mekânlarını ve sosyal özelliklerini anlatanlar; Lamiî Çelebi'nin Bursa Şehrengizi ve Nazikî'nin yine Bursa'yı öven manzumesi gibi.⁶⁷⁹

Toplum hayatı bakımından pek çok bilgiyi, mahallî renk ve motifi içinde barındıran şehrengizler, belge niteliği taşır ve Osmanlı kültür tarihi bakımından önemlidir. Ayrıca dili ve üslubu genel itibariyle yalın olan şehrengizlerde duygu ve düşünceler, doğrudan aktarılır.

Türk edebiyatında, öncelikle XVI. yy. başlarında görülen şehrengizler, kısa sürede yaygınlaşmıştır. Mesihî'nin Edirne Şehrengizi'nin ilk, Zâtî'nin aynı adlı eserinin ise, ikinci şehrengiz olduğu düşünülür. II. Bayezid dönemindeki bu eserlerden Mesihî'ninki daha çok tanınmış ve esere birçok nazire yazılmıştır.⁶⁸⁰

Şehrengizler, gavazat-nâmeler ve sûr-nâmeler gibi tamamıyla yerlidir. Onlar, toplum hayatını, kendi çağının özelliklerini bir divandan daha canlı, daha renkli olarak gösterir. Tespit edilen şehrengizler içinde yalnızca Azizî'nin İstanbul Şehrengizi, kadınları; diğerleri ise, erkek güzelleri tasvir eder.

Bir şehrin güzellerinden değil de yalnız gezilip görülecek yerlerinden bahseden şehrengizler: Lamiî Çelebi'nin Bursa Şehrengizi ile Nazik Abdullah'ın Bursa'yı öven

⁶⁷⁸ Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*, Baha Matbaası, İstanbul Enstitüsü Yay., İstanbul 1958, 13.

⁶⁷⁹ Kaya, "Şehrengiz", 461.

⁶⁸⁰ Kaya, "Şehrengiz", 461-462.

terkib-i bend şeklindeki manzumesi gibi. Şehrengiz özelliğinde olan eserlerden bazıları “şehrengiz” adını taşımamakla beraber, bir şehri veya güzelleri tasvir ettiği için “şehrengizler” arasında yer alır.⁶⁸¹

İstanbul, Bursa ve Edirne, hakkında en fazla şehrengiz yazılan yerlerdir. Birçoğu Osmanlı döneminde birer kültür merkezi olan Amid (Diyarbakır), Antakya, Belgrad, Gelibolu, Keşan, Manisa, Mostar, Rize, Sinop, Siroz (Serez), Taşköprü, Vize, Yenice, Üsküp gibi şehirler için yazılmış şehrengizler de vardır. Doğrudan şehrengiz olan ve bu türe yakın kabul edilen eserlerle birlikte, Türk edebiyatında toplam yetmiş sekiz şehrengiz vardır. XVI. yy.dan XIX. yy.a kadar şehrengiz yazan belli başlı şairlerden eserleri yayınlananlar ya da üzerinde çalışma yapılanlar şunlardır: XVI. yy.da Arı Mustafa Efendi, Camîî, Çalıkzâde Mehmed, Mânî, Derviş, Hâdî, Hayretî, İshak Çelebi, Lamiî Çelebi, Mesihî, Nüvisî, Ravzî, Sânî, Taşlıcalı Yahyâ, Ulvî Çelebi, Usûlî; XVII. yy.da Dürri, Nâzik Abdullah, Neşâtî; XVIII. yy.da Belîğ; XIX. yy.da Enderunlu Fâzıl. Şehrengiz türü, XVIII. yy.ın sonlarında kendi özelliklerini kaybetmeye başlamış ve klasik şekliyle ortadan kalkmıştır.⁶⁸²

Agâh Sırrı Levend’in 1958’de yayınlanan “Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul” adlı eseri, bu konudaki en önemli ilk çalışmadır.⁶⁸³ Bu yüzden de şehrengizlerle ilgili ilk tespitlere onun eserinden ulaşırız.

“Şehrengizler Mecmuası” adında bir mecmua, bu konuda çok önemlidir. Bu kaynak, Agâh Sırrı Levend’in adı geçen eserini hazırlarken Vasfî Çataloğlu ve Avni Aktunç’un değişik kütüphanelerde ve şahıslarda bulunan şehrengizleri istinsah etmeleriyle oluşturulmuş bir mecmuadır. Bu mecmua, bugün AÜ SÖ Ktph. ASL Kitapları no: 167-180’dedir.⁶⁸⁴

Dihhoda Ali EKBER, “Şehr-âşûb”, *Lügat-nâme*, C. 18/B, Tahran, 1349, s. 103-105.

M. İzzet DELİÇAY, *Türk Edebiyatında Şehrengizler*, (LT), İst. Ü., EF, TDE Böl., İstanbul, 1935, 72+V s. (Merkez Ktph., Tez No: 318.)

⁶⁸¹ Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*, 14.

⁶⁸² Kaya, “Şehrengiz”, 462.

⁶⁸³ Emine Tuğcu, *Şehrengizler ve Âyîne-i Hûbân-ı Bursa: Bursa Şehrengizlerinde Güzeller*, (YLT), Bilkent Ü., ESBE, Ankara 2007, 2.

⁶⁸⁴ Fatih Tıgılı, “Klasik Türk Edebiyatında Şehrengiz Çalışmaları Hakkında Bibliyografya Denemesi”, *TS*, 11(4), 2007, 765.

M. İzzet DELİÇAY, “Türk Edebiyatında Şehrengizler”, *Atayolu*, S. 1, Mart 1939, s. 14-16.

M. İzzet DELİÇAY, “Türk Edebiyatında Şehrengizler”, *Atayolu*, S. 2, Nisan 1939, s. 16-19.

Agâh Sırrı LEVEND, *Şehrengizler Mecmuası* (“Eserin 139. sayfasında mecmua hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre, bu mecmua, büyük bir mecmuadan ayrılmıştır.” Metindeki şehrengizler şunlardır: “Cemâlî’nin İstanbul Şehrengizi v. 1a-9b, Ulvî’nin Manisa Şehrengizi v. 10a-22a, adı belirsiz bir şairin İstanbul Şehrengizi v. 2b-25a, Mesihî’nin Edirne Şehrengizi v. 26a-30b, İshak Çelebi’nin Edirne Şehrengizi v. 30b-33b, Usûlî’nin Yenice Şehrengizi v. 34a-38a, Cefayî’nin Rize Şehrengizi v. 38a-40b; eserde sayfa kenarındakiler ise: Zâtî’nin Edirne Şehrengizi v. 1a-8b, Azîzî’nin İstanbul Şehrengizi v. 9a-20b, Mânî’nin Bursa Şehrengizi v. 29a-35b.” Bu mecmua, bugün Erzurum AÜ SÖ Ktph. ASL Kitapları no: 322-339’da kayıtlıdır.)⁶⁸⁵

Şehrengizler Mecmuası, AÜ SÖ Ktph. ASL Kitapları.nr. asl-322-329: vr.9a-20b.

Şehrengizler Mecmuası, AÜ SÖ Ktph. ASL Kitapları.nr.asl-167-180:vr.16a-24a.

Agâh Sırrı LEVEND, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul*, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yay., İstanbul, 1958, 144 s.

Talât TEKİN, “Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul (Agâh Sırrı Levend)”, *TDD*, C. 7, S. 79, Nisan 1958, s. 362-364.

Hikmet DİZDAROĞLU, “Şehrengizler”, *TDD*, C. 7, S. 81, Haziran 1958, s. 476-478.

Kâtib Çelebi, “Şehrengiz”, *Keşf-el-Zünûn*, MEB Yay., İst., 1971, C.2, s. 1068.

Vančo BOŞKOV, “Türk Edebiyatında Şehir Şiirleri ve Şehir Mersiyeleri I”, *EFAD*, S. 12, 1980, s. 69-76.

Cahit KAVCAR, “Şehrengiz”, *TA*, MEB Yay., C. XXX, Ank., 1981, s. 239-240.

Atilla ÖZKIRIMLI, “Şehrengiz”, *TEA*, Cem Yayınevi, C. 4, İst., ty, s. 1070.

“Şehrengiz”, *Yeni Türk Ansiklopedisi*, Ötüken Yay., İst., 1985, C. 10, s. 3842.

⁶⁸⁵ Tılgı, “Klasik Türk Edebiyatında Şehrengiz Çalışmaları Hakkında Bibliyografya Denemesi”, 764-765.

Metin AKKUŞ, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehr-engizleri*, (YLT), AÜ, SBE, Erzurum, 1987.

Adnan KARAİSMAİLOĞLU, “Türk ve Fars Edebiyatlarında Şehrengizler”, *MK*, S. 62, Eylül 1988, s. 55-58.

J[ames] STEWART-ROBINSON, “A Neglected Ottoman Poem: The Şehrengîz”, *Studies in Near Eastern Culture and History in Memory of Ernest T. Abdel-Massih*, (ed. J A. Bellamy) The University of Michigan Center for Near Eastern and North African Studies, Michigan 1990, pp. 201-212.

Orhan Şaik GÖKYAY, “Divan Edebiyatından Şehirler I”, *Tarih ve Toplum*, C. XVIII, 105, Eylül 1992, s. 9-12.

Orhan Şaik GÖKYAY, “Divan Edebiyatından Şehirler II”, *İstanbul ve Edirne*, *Tarih ve Toplum*, C. XVIII, 106, Ekim 1992, s. 9-12.

Orhan Şaik GÖKYAY, “Divan Edebiyatından Şehirler III: Kastamonu ve Bursa” *Tarih ve Toplum*, C. XVIII, 107, Kasım 1992, s. 9-14.

Mehmet Zeki PAKALIN, “Şehrengiz”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul, 1993, C. III, s. 327.

İskender PALA, “Şehrengiz”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara, 1995, s. 506-508.

Talat Sait HALMAN, “Şehrengiz (Shahrangiz) (In Türkisch Literature)”, *EJ2 (The Encyclopaedia of Islam New Edition)*, Brill, Leiden, 1997, S. IX, s. 212-214.

Metin AKKUŞ, “Şehrengiz”, *TDEA*, Dergâh Yay., İst, 1998, C. 8, s. 117-121.

Nuran TEZCAN, “Güzel’e Bir Şehrengiz’den Bakış”, *Poetry in the Ottoman World - Osmanlı Dünyasında Şiir Uluslar Arası Sempozyum*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İst., 22-26 Kasım 1999. (Bu bildirinin yayımlanmış hâli için bkz.: Nuran TEZCAN, “Güzele Bir Şehrengizden Bakış”, *TD*, C. 14, S. 1, Ank., 2001, s. 161-194.)

Halit DURSUNOĞLU, “Klasik Türk Edebiyatında Bir Şehrin Güzelleri ve Güzellikleri ile İlgili Eserler (Şehrengizler)”, *TDAY Belleten*, 2003/11 (2006), s. 57-74.

M. KAPPLER, “The Geography of Beauty as a Metaphorical Device in Ottoman Sehr-Engiz Literature”, *Euroasian Studies*, S. IV/ 2, Roma, 2005, s. 205-214.

Metin AKKUŞ, “Şehr-engîz”, *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebî Türler ve Tarzlar*, Fenomen Yay., Erzurum, 2006, s. 236-242.

Süleyman SOLMAZ, “Şehrengiz”, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, AKM Yay., Ankara, 2006, C. 5, s. 385.

B. Deniz ÇALIŞ, “Construction of Self and Ottoman Landscape in Sehrengiz Genre (1512-1730)” , *Fatih University, 2nd Annual Transdisciplinary Literary and Cultural Studies Conference: Metamorphosis and Place*, İstanbul, May 24-26 2007.

Barış KARACASU, “Türk Edebiyatında Şehrengizler”, *TALİD*, V/10, İstanbul, 2007, s. 259-313.

Fatih TIĞLI, “Klasik Türk Edebiyatında Şehrengiz Çalışmaları Hakkında Bibliyografya Denemesi”, *TS*, S. 11/4, 2007, s. 763-770.

Mücahit KAÇAR, “Divan Şiirinde Erkek Sevgili Tipi ve Şehrengizlerdeki Erkek Güzeller”, *TAED*, s. 61-83.

J. T. P. de BRUÛN, “Shahrangiz”, *EJ2* (İng.), S. IX, s. 212.

Bayram Ali KAYA, “Şehrengiz”, *TDV İslam Ans.*, C. 38, İst., 2010, s. 461-462.

Cevat SUCU, “İmparatorluk, Şair ve Şehir: 16. Yüzyıl Osmanlı Dünyasında Şehrengizler”, *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – III (Edebiyat - Tarih), Kütahya, 14-17 Mayıs 2015, İlmî Etüdler Derneği (İlem)*, İstanbul, 2015, s. 57-68.

Biz bu başlığımızda sadece “Şehrengiz” adını taşıyan eserlerden bazılarını kısaca inceleyeceğiz.

1.22.1. Bursa Şehrengizleri

Bursa için sekiz şehrengiz yazılmıştır. Bunları, Lâmi'î Çelebi (ö. 1532), İshak Çelebi (ö. 1537/38), Âşık Çelebi (ö. 1571), Halîlî (Sarı Halil), Çalıkzâde Mehmed Mânî (ö. 1599), Nazûk Abdullah (ö. 1599) ve İsmail Belîğ (1559) yazmıştır; ancak Âşık

Çelebi ve Halîlî'nin bir şehrengizi, ayrıca İsmail Belîğ'in yazdığı iki şehrengizden biri kayıptır.⁶⁸⁶

Bursa şehrengizleriyle ilgili yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

Orhan Ş. GÖKYAY, "Bursa Şehrengizi", *Yücel (I. Seri)*, S. 50, Nisan 1939, s. 52-55.

Mümtaz Şükrü EĞİLMEZ, "Tarihî Tetkikler: "Şehrengiz-i Bursa", *Uludağ*, S. 47-48, Mayıs-Haziran 1942, s. 14-17.

Gazâlî SALTİK, "Bursa Şairleri: Şehrengiz-i Bursa", *Uludağ*, S. 75, Ocak-Şubat 1946, s. 7-9.

Gazâlî SALTİK, "Şehrengiz-i Bursa", *Uludağ*, S. 79, Eylül-Ekim 1946, s. 11-16.

Metin AKKUŞ, "Bursa Şehrengizlerinde Toplumsal Çevre ve Yaşam", *UÜ, II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu*, 20-22 Ekim 2005, Bursa. (Bu bildirinin yayımlanmış hâli için bkz.: Akkuş, Metin, "Bursa Şehrengizlerinde Toplumsal Çevre ve Yaşam", *UÜ II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu 20-22 Ekim 2005 Bildiri Kitabı*, UÜ Kültür Sanat Kurulu Yay., Bursa 2005, s. 205-218.)

Muammer TEKMAN, *Bursa Şehrengizleri (Lâmi'î, İshak Çelebi, İsmail Belîğ)*, (LT), AÜ, TDE Böl., Erzurum, 1985.

Metin AKKUŞ, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehr-engizleri*, (YLT), AÜ, SBE, Erzurum, 1987.

Ali AKSOY, "Şehrengiz ve Mihâhiye'lerde 'Uludağ' ve 'Bursa Suları'", *Bursa Defteri*, S. 3 Eylül 1999, s. 105-120.

Ahmet MERMER, "Bursa Şehrengizleri Üzerine Bir Karşılaştırma", *Journal of TS, Harvard University (Türklük Bilgisi Araştırmaları Ağâh Sırrı Levend Hâtıra Sayısı)*, C. 24/III, 2000, s. 279-288.

Emine TUĞCU, *Şehrengizler ve Âyîne-i Hûbân-ı Bursa: Bursa Şehrengizlerinde Güzeller*, (YLT), Bilkent Ü., ESBE, Ankara, 2007.

Dilek ÖZTEKİN, , "Şehrengizler ve Bursa", Edebiyatçılar Derneği ve Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı II. Bursa Edebiyat Günleri, 21-22 Mart 1997, Bursa. [Bu

⁶⁸⁶ Tuğcu, *Şehrengizler ve Âyîne-i Hûbân-ı Bursa: Bursa Şehrengizlerinde Güzeller*, 6.

bildirinin yayımlanmış hâli için bkz.: Dilek Öztekin, “Şehrengizler ve Bursa”, *Bursa’da Bir Başka Zaman Edebiyatçılar Derneği ve Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı II. Bursa Edebiyat Günleri, 21-22 Mart 1997*, (haz: Ramis Dara), Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yay., Bursa 1997, s. 65-69.]

1.22.1.1. İshak Çelebi (16. yy.)

İshak Çelebi’nin *Bursa Şehrengizi*, 118 beyit olup aruzun “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıyla yazılmıştır.⁶⁸⁷ Eserin hangi tarihte yazıldığı bilinmez. Eserin baş tarafında 56 beyitlik bir başlangıç bölümü vardır. Şair, mesnevisine Allah’a yakarıyla başlar, günahkârlığı ve aczinden dolayı af diler. Daha sonra çok yer gezip gördüğünden bahsederek Bursa’nın doğal güzelliklerinden, akarsu ve kaplıcalarından söz edip bu eğlence yerlerindeki güzelleri anlatır. Şair, Bursa’yı gezmeye çıktığında gördüğü 8 güzeli yedişer beyitle anlatmıştır. Güzelleri anlattıktan sonra, şehrin güzelliklerinin çok olduğunu, ancak garip olduğu için hepsini tanımadığını belirterek sözünü bitirir.⁶⁸⁸

Mehmed ÇAVUŞOĞLU, M. Ali TANYERİ, “Bursa Şehrengizi”, *Üsküblü İshak Çelebi Dîvan*, MSÜ Yay., İstanbul, 1989, s. 87-99.

Metin AKKUŞ, “Türk Edebiyatında Bursa Şehrengizleri I: İshak Çelebi’nin Bursa Şehrengizi”, *AÜ, SBE Dergisi: Prof. Dr. Haluk İpekten’in Anısına*, S. 1, Erz., 1993, s. 81-85. (a.g.m., *Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları*, Erz., 2000, s. 69-76.).

1.22.1.2. Lâmi’î Çelebi (16. yy.)

Lâmi’î Çelebi’nin Kanûnî’nin Bursa’yı ziyaret edeceği haberi üzerine 929/1522’de aruzun “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıyla yazdığı *Şehrengîz-i Bursa*, 656 beyittir. Lâmi’î, eserinde şehrin güzellerini anlatmaktan çok Bursa’nın doğal güzelliklerini, padişahların kabirlerini, tarihî eserleri ve mesire yerlerini tanıtmıştır.⁶⁸⁹

Lâmi’î Çelebi, eserin başındaki münâcât ve naattan sonra, Kanûnî Sultan Süleyman’ın şehri ziyaret edeceği haberinden bahsederek padişahı ve veziri İbrahim

⁶⁸⁷ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 375.

⁶⁸⁸ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, 484.

⁶⁸⁹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 374.

Paşa'yı metheder. Daha sonra asıl konuya geçerek Bursa'nın dağ, pınar, göl, vadi ve yayla gibi doğal güzelliklerine yer verir. Sultan Osman, Orhan, Murad ve Yıldırım Bayezid'den söz ederek Osmanlıların şehre hizmetlerini anlatıp tekrar şehrin güzelliklerine dönen şair, pazar yerlerini, kaplıcaları ve akarsuları anlatarak şehrin iklimi üzerinde durur, mevsimlerin sınıflandırmasını yapar. Eserin son kısmında şair, şehrin daha nice güzelliklerinin olduğunu vurgulayarak tekrar Kanûnî ve İbrahim Paşa'lardan söz ederek eserini bitirir. Görüldüğü gibi, tamamen şehrin tasvirine ayrılmış olma özelliğiyle tek olan eser, İbrahim Paşa'ya sunulmuştur.⁶⁹⁰

Bursa şehrengizlerinde bahsedilen meslek sahibi güzellerin öncelikle genç olmaları ve âşıklar tarafından birer nesne gibi görülüp öyle yansıtılmaları dikkat çeker. Özellikle, Lâmi'î'nin ve İshak Çelebi'nin şehrengizlerinde her güzel için ayrılan bölümün son beytindeki duada, Allah'tan bu güzellerin gençliklerinin uzun sürmesi ve âşıklarının hep yakınlarında olmaları dilenir. Bu tür eserlerde sözü edilen meslek sahibi güzeller, elde edilmek istenen bir sevgili olarak verilmiştir. Bu güzellerin betimlenişi, divan şiirindekilerle benzer olsa da aralarında bazı farklılıkların olduğu görülür. Özellikle, meslekleri, isimleri ve lakaplarının taşıdığı anlamlar, milliyetleri gibi unsurlar, bu güzellerin tasvirinde belirleyici olmuştur. Bu anlatımlarda tasavvufî bir yoruma rastlanmaz; ancak metinlerin arka planında yer alan, bazı meslek gruplarındaki kişilerin tasvirinde cinsellikle ilgili göndermeler dikkati çeker. Fakat gizli veya açık olarak metne yerleştirilen bu göndermeler, her meslek sahibi güzelin tasvirinde kullanılmaz. Ayrıca bu eserlerde sevgilinin bulunduğu bahçe, hamam ve çarşı gibi yerlerin idealize edilmiş betimlemeleri bulunur.⁶⁹¹

Hammer, Lâmi'î Çelebi'nin *Bursa Şehrengizi*'ni Almancaya çevirmiştir. Bu eser, 4 ciltlik Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi'nin 2. cildindedir.

Joseph von HAMMER-PURGSTALL, *Geschichte der Osmanischen Dichtkuntsere Zeit*, Petsch 1837, C. II, s. 163-195.

Lami'î Çelebi'nin Bursa Şehrengizi'nin Almancaya Hammer'den sonra ikinci tercümesini August Pfizmaier yapmıştır. Bu tercüme, Viyana'da 1839'da basılmıştır.

⁶⁹⁰ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, II, 478.

⁶⁹¹ Tuğcu, Şehrengizler ve Âyine-i Hübân-ı Bursa: Bursa Şehrengizlerinde Güzeller, 126-135.

August PFİZMAIER, *Die Verherrlichung der Stadt Bursa: Eine Reihe Türkischer Gedichte von Lâmy'y*, Wien, 1839.

Lami'î Çelebi, *Şehrengîz-i Bursa*, Hüdâvendigâr Vilâyet Matbaası, 1288, 22 s.

Gazâlî SALTİK, "Bursa Şairleri: I Lâmi'î Çelebi [ö. 938/1532]", *Uludağ*, S. 72-73, Eylül-Ekim 1945, s. 5-8.

Gazâlî SALTİK, "Şehrengiz'in Yazılmasındaki Sebep", *Uludağ*, S. 74, Kasım-Aralık 1945, s. 4-5.

Gazâlî SALTİK, "Bursa Şairleri: Şehrengiz-i Bursa", *Uludağ*, S. 75, Ocak-Şubat 1946, s. 7-9.

Gazâlî SALTİK, "Şehrengiz-i Bursa", *Uludağ*, S. 79, Eylül-Ekim 1946, s. 11-16.

Gazâlî SALTİK, "Şehrengiz-i Bursa (Lamiî Çelebi)", *Uludağ*, S. 86, Kasım-Aralık 1946, s. 26-29.

Mustafa İSEN, Hamit Bilen BURMAOĞLU, "Bursa Şehr-engîzi (Lami'î Çelebi)", *TAD*, S. 3, İstanbul, 1978, s. 57-105.

M. Murat YURTSEVER, *Lâmi'î Çelebi, Şehrengîz-i Bursa, İnceleme-Metin*, (YLT), UÜ, İF, Bursa, 1984.

Muammer TEKMEK, *Bursa Şehrengizleri: Lâmi'î, İshak Çelebi, İsmail Belig*, (LT), AÜ, FEF, TDE Böl., Erzurum, 1984/5.

M. Murat YURTSEVER, "Lâmi'î Çelebi'nin Bursa Şehrengizi'nde Mekân Tasvirleri", *UÜİFD*, S. 2, C. 2, Yıl: 2, Bursa, 1987, s. 243-252.

Mustafa İSEN, - Hamit Bilen BURMAOĞLU, "Bursa Şehr-engîzi (Lami'î Çelebi)", *MÜ, Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 1987, s. 57-105.

Mustafa İSEN, Hamit Bilen BURMAOĞLU, "Lâmi'î'nin Bursa Şehrengizi", *Yedi İklim*, S. 40, İstanbul, 1993, s. 103-105.

Murat YURTSEVER, "Edebiyatımızda Şehrengiz Geleneği, Lâmi'î Çelebi ve Bursa Şehrengizi", *Bir Masaldı Bursa...*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1996, s. 445-451.

Mustafa İSEN, Hamit Bilen BURMAOĞLU, *Lâmi'î Çelebi, Bursa Şehrengizi*, Bursa Büyükşehir Bel. Yay., Bursa, 2011.

M. İzzet DELİÇAY, “Türk Edebiyatında Şehrengizler”, *Atayolu*, S. 1, Mart 1939, s. 14-16.

M. İzzet DELİÇAY, “Türk Edebiyatında Şehrengizler”, *Atayolu*, S. 2, Nisan 1939, s. 16-19.

Michele BERNARDİNİ, “Ottoman “Timuridism”: Lâmi’î Çelebi and his Şehrengiz of Bursa, *Irano-Turkic Cultural Contacts In The 11th-17th Century*, Loránd Eötvös University, 14-15 Settembre 1998, Budapest. (Bu bildirinin yayımlanmış hâli için bkz: Michele BERNARDİNİ, “Ottoman “Timuridism”: Lâmi’î Çelebi and his Şehrengiz of Bursa, *Irano-Turkic Cultural Contacts in the 11th-17th Centuries*, ed. Éva M. Jeremiás, The Avicenna Institute of Middle Eastern Studies (=Acta et Studia I), Pilsicsaba [2002], 2003, pp. 1-16.)

Selim S. KURU, “Lâmi’î Çelebi’nin Gözüyle Bursa”, *Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu “Payitaht Bursa’nın Kültürel ve Ekonomik İlişkileri”*, 04-05 Nisan 2005, Bursa. (Bu bildirinin yayımlanmış hâli için bkz.: Selim S. KURU, “Lâmi’î Çelebi’nin Gözüyle Bursa”, *Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu “Payitaht Bursa’nın Kültürel ve Ekonomik İlişkileri” Bildiri Kitabı 04-05 Nisan 2005*, (Editör: Yrd. Doç. Dr. Cafer Çiftçi), Osman Gazi Bel., Bursa 2005, s. 215-224.)

1.22.1.3. İsmail Belîğ (18. yy.)

Belîğ, genellikle “Âyîne-i Hûban” diye bilinen *Bursa Şehrengizi*’ni 1119/1707’de “Feilâtün//Feilâtün//Feilün” kalıbıyla yazmıştır. Bursa güzellerinden 20 kişinin, özel hayatlarına uygun düşen sekizer beyitle anlatıldığı eser, 269 beyittir. Bugün elde sadece 9 varağı bulunan eserin, daha önce bu eserden bahseden çalışmalarda üç cilt olduğu söylenmişti. Eseri, Abdülkerim Abdülkadiroğlu yayınlamıştır.⁶⁹²

Eserin iki nüshası da İst. Ü. Ktph.’ndeki (TY, nr. 1653, 9845) eserde yer alan “Sâbıkâ sâdır olan şehrengiz/Nice tahrif ile oldu nâçîz” beytinden Belîğ’in daha önce de

⁶⁹² Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 531.

bir Bursa şehrengizi yazdığı anlaşılr. Ancak bu şehrengizin nüshasına ulaşlamamıştır. Yenişehirli Belig'in Sâkînâme-i Belig adlı eseri ise, Belig'e atfedilmiştir.⁶⁹³

Abdülkerim ABDÜLKADİROĞLU, “Şehrengizler Üzerine Düşünceler ve Belig'in Bursa Şehrengizi”, *TKA (Prof. Dr. Şerif Baştav'a Armağan)*, 1988, s. 129-167. (a.g.m., *TKA*, S. XXV/2, 1987, s. 129-167; a.g.m., *Kültürümüzden Esintiler*, Ankara, 1999, s. 228-284.)

1.22.2. Edirne Şehrengizleri

Türk edebiyatında XVI. yy.da görülmeye başlayan ilk şehrengizler, kısa zamanda yaygınlaşmıştır. Mesîhî'nin *Edirne Şehrengizi*'nin ilk, Zâtî'nin aynı adlı eserinin ise, ikinci şehrengiz olduğu düşünülür.⁶⁹⁴

Yazılan ilk eserlere bakıldığında Edirne'yi konu alan şehrengizlerin sayıca fazla olması ayrıca dikkate değerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentlerinden biri olmasının yanında tarihî ve doğal güzellikleriyle cezbedici bir belde olan Edirne, bu özellikleri divan edebiyatına konu olmuş şehirlerdendir. Nitekim şehrengizler hakkında yapılan çalışmalar da incelendiğinde Edirne'nin hakkında en çok şehrengiz yazılan şehirlerden biri olduğu görülmektedir.⁶⁹⁵

Ahmet KIRKKILIÇ, *Edirne Şehrengizleri (Kerîmî-Mesihî-Zâtî-Neşâtî)*, (DT Öncesi Çalışması), AÜ, TDE Böl., Erzurum, 1979, IV+190 s.

Ahmet KIRKKILIÇ, “Edirne Şehrengizleri ve Şairleri”, *Yedi İklim*, S. 47, Şubat 1994, s. 94-101.

1.22.2.1. Kerîmî (16. yy.):

Edirne şehrengizi yazan şairlerden olan Kerîmî'nin hayatıyla ilgili çok az bilgiye rastlanır. Kaynaklarda ölüm tarihi kesin olarak bilinmeyen şairin şiirlerinden birkaç beyit dışında eseri olarak sadece *Edirne Şehrengizi*'nden bahsedilir.⁶⁹⁶ “Mefâ'ilün//Mefâ'ilün//Fa'ülün”aruz kalıbıyla yazılan ve 202 beyit olan eser, tevhit,

⁶⁹³ Mustafa Çıpan, “İsmail Belig”, *TDV İslam Ans.*, İstanbul 1992, V, 416.

⁶⁹⁴ Kaya, “Şehrengiz”, 462.

⁶⁹⁵ Zehra Göre, “Kerîmî'nin Edirne Şehrengizi”, *OMAD*, 2(3), Temmuz 2015, s. 17.

⁶⁹⁶ Göre, 18.

münâcât, sebep-i te'lîf, Edirne'nin övülmesi, Edirne güzellerinin övgüsü, dua ve hâtimedden oluşur.⁶⁹⁷ Şairin bu eseri, neredeyse bir belge niteliğindedir ve şairi unutulmaktan kurtararak adının şehrengiz yazar şairler arasında söylenmesini sağlamıştır. Eser, şekil özellikleriyle türün bütün özelliklerini yansıtır.⁶⁹⁸

Kerîmî'nin *Edirne Şehrengizi*'nin iki nüshası vardır: **1.** Bu nüsha, AÜ Seyfettin Özege Ktph.'nde ASL Kitapları arasında no: 167-180'de kayıtlı *Şehrengizler Mecmuası*'nın 110a-116a varacağıdır (A). Bu mecmua, ASL'nin *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul* eserini hazırlarken Vasfi Çataloğlu ve Avni Aktunç, farklı kütüphanelerde ve kişilerdeki şehrengizleri istinsah etmiştir. Nüshanın sonundaki “*Temme Şehrengîz-i Kerîmî bin Mahmûd ‘uftyê ‘anhümâ fî sene 1173/Nukile min sene 951*” e göre H. 951/M. 1544'te yazılan eser, H.1173/M.1760'ta nakledilmiştir. 166 beyit olan nüsha, “*Menşe’-i Tahrîr-i Nukûş-ı Evrâk u Sebeb-i Tastîr-nâme-i İştîyâk Tetimme-i Kasîde-i Medh-i Hûbân-ı Edirne*” ile başlar. 58 güzelin övüldüğü nüshanın sonunda “dua ve hâtîme” bulunur. **2.** Yapı Kredi Sermet Çifter Ktph.'nde no. 0298/3'te kayıtlı mecmuada 73b-81a varaktaki *Şehrengîz-i Edirne* adlı nüsha (Y), 141 beyittir. Manzumenin başında “Ender Tevhîd-i Bârî Te’âlâ ‘Azze İsmuhu” diye bir “tevhid” vardır ve “münâcât”, “sebeb-i te'lîf”, “der-medh-i Edirne” başlıklı bölümlerin ardından ise, güzeller övülür. Edirne'nin 36 güzelinin övüldüğü ve güzellerin ikişer beyitle sınıflandırıldığı nüsha da “dua ve hâtîme” yle biter.

Zehra GÖRE, “Kerîmî'nin Edirne Şehrengizi”, *OMAD*, C. 2, S. 3, Temmuz 2015, s. 17-41.

1.22.2.2. Mesîhî (16. yy.)

Ne zaman yazıldığı tam olarak bilinmeyen *Edirne Şehrengizi*'nin II. Bayezid döneminde kaleme alındığı tahmin edilir. Özellikle tarzının en eski örneklerinden olduğu için önemli olan eser, 173 beyitlik bir mesnevidir. Eserde, Edirne şehri ile burada bulunan 47 genç övülür. Eserin dili, şairin Divan'ında bulunan bazı manzumelerden daha kolay anlaşılır bir dil olmasıyla dikkat çeker.⁶⁹⁹

⁶⁹⁷ Göre, 19.

⁶⁹⁸ Göre, 22.

⁶⁹⁹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 237.

918/1512 yılında kaleme alınan eserde, otuz üç beyit süren münâcâtı, onar beyitlik gece ve gündüz tasviri takip eder. Bundan sonra şair, Edirne'yi överek şehrin güzellerini tasvire başlar. 47 tasvirden ikisi üçer, sonuncusu dört, ötekiler ikişer beyittir. Nihayet yedi beyitlik bir “Tetimme” ile “İhtitam” başlıklı beşer beyitlik iki gazelle eser sona erer.⁷⁰⁰

Edirne Şhregizi, Mesihî'nin bilinen en ünlü eseridir. Edebiyatımızda bu konuda yazılmış ilk eser olduğu tahmin edilir. Mesnevisini şair, Zâtî ile aynı tarihlerde yazmıştır. Ancak hangisinin önce yazıldığı kesin belli değildir. Her ikisi de aynı vezinle, “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıyla kaleme alınmış olup iki eserde de Edirne ile ilgili tanıtılan kişilerde büyük benzerlik vardır.

Divanındaki manzumelerin çoğuyla karşılaştırılırsa Mesihî'nin *Şhregiz*'de üslûbunun daha sade ve dilinin konuşma diline daha yakın olduğu görülür.⁷⁰¹

Eser, üç bölümden oluşur. Münâcât, güzellerin tasviri ve hâtîme. Münâcâtta güzellere olan tutkusundan dolayı ibadetlerini yapamadığını belirten şair, günahlarının bağışlanması için Allah'a yakarır. Kısa süren bir gece ve gündüz tasvirinin ardından şair, Edirneli gençlerin tasvirine geçer. Tasvirini yaptığı 47 kişinin dördünü üçer, diğerlerini ikişer beyitle tanıtır. Bu kişiler, mesleği ya da baba mesleğiyle birlikte mizahî olarak verilir. Dua bölümünü izleyen iki gazelle sona eren mesnevi, 178 beyittir.⁷⁰²

Eşref İGNECİ, *Mesihî Kasideleri, Şhregizi*, (LT), AÜ, TDE Böl., Erz., 1969.

Mine MENGİ, “Edirne Şhregizi”, *Mesihî Dîvânı*, AKM Yay., Ankara, 1995, s. 89-109.

1.22.2.3. Zâtî (16. yy.)

Mesihî'nin *Şhregiz*'i için belirttiklerimiz Zâtî'nin eseri için de geçerlidir. Edebiyatımızda bu konularda yazılmış ilk eserlerdir denilebilir. Ancak her ikisi de aynı tarihlerde yazıldığı için hangisinin daha önce yazıldığı net olarak bilinmez; ancak yaşadıkları tarihlere bakıldığında Mesihî'nin eserinin daha önce yazılabileceği düşünülebilir [Mesihî (ö. 918/1512), Zâtî (1471-1546)].

⁷⁰⁰ Levend, *Türk Edebiyatında Şhregizler ve Şhregizlerde İstanbul*, 18.

⁷⁰¹ Mine Mengi, “Mesihî'nin Hayatı, Şairliği ve Eserleri”, *DTCF Dergisi*, Ankara, 119.

⁷⁰² Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, 468.

Eserin başında 10 beyitlik âlemin ve Adem'in yaratılışına dair manzumeyi takip eden 9 beyitlik bir naat ve Bayezid İbn-i Muhammed (II. Bayezid 1481-1512)'in Edirne'ye gelişini ve şairin onun arkasından Edirne'ye gelmesinin anlatıldığı 23 beyitlik bir kısımdan sonra şair, Edirneli gençlerin tasvirine geçer. Eserde, tasvirinin yapıldığı 51 kişi, ikişer beyitle tanıtılır. Şair, sadece, en son methettiği Şerbetçizâde'yi tekrar tekrar övmüştür. O, övdüğü kişilere dua ederek “yavuz” gözden uzak olmalarını dilemiş; ömürlerinin uzun olması dileğiyle eseriyle bitirmiştir. Eser, 168 beyitten oluşur.⁷⁰³

918/1512 yılında yazılan eserin kırk iki beyit süren başlangıç manzumesinde şair, yaradılışı kısaca anlattıktan, Peygamberimiz'e ve dört halife ile evlâdına dualar ettikten sonra, II. Bayezid'in İstanbul'dan Edirne'ye geldiğini yazarak Edirne'yi över ve hemen güzellerinin tasvirine geçiyor. Esere alınan 34 dilberin birincisi altı, sonuncusu beş, ötekiler ise, ikişer beyitle tasvir edilmiştir. Eserin sonundaki on üç beyitlik “Hâtime” ile şair, eserini bitirir.⁷⁰⁴

Zâtî'nin *Şehrengiz*'i Mesîhî'ninki kadar tanınmamıştır. Ondan ancak Lâtîfî bahseder. Keşfü'z-zünun'unda şehrengizleri ayrı bir madde olarak toplayan Kâtip Çelebi, Mesîhî'nin *Şehrengiz*'ini kaydettiği halde, Zâtî'nin *Şehrengiz*'inden bahsetmemiştir. Hâlbuki Zâtî, çağında Mesîhî'den fazla ün kazanmıştır. Bu, Zâtî'nin *Şehrengiz*'inin fazla yankı uyandırmamış olduğunu gösterir.⁷⁰⁵

II. Bayezid zamanındaki Edirne güzellerinin anlatıldığı eserin bir nüshası Süleymaniye Ktph.'ndedir (Esad Efendi, nr. 3436, vr. 121). Başta Âşık Çelebi tezkiresi olmak üzere birçok kaynakta şairin Ahmed ü Mahmûd, Ferruh-nâme, Siyer-i Nebî, Mevlid, Fâl-ı Kur'ân gibi eserlerinden bahsedilir.⁷⁰⁶

1.22.3. İstanbul Şehrengizleri

Agâh Sırrı LEVEND, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*, Baha Matbaası, İstanbul Enstitüsü Yay., İstanbul, 1957. (İstanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yay., İstanbul, 1958.)

⁷⁰³ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, II, 473.

⁷⁰⁴ Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*, 19.

⁷⁰⁵ Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*, 17.

⁷⁰⁶ Vildan S. Coşkun, “Zâtî”, *TDV İslam Ans.*, İstanbul 2013, XLIV, 150-151.

Talât TEKİN, “Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul”, (Agâh Sırrı Levend), *TDD*, C. 7, S. 79, Nisan 1958, s. 362-364.

Michael GLÜNZ, “Sâfîs Šahrangîz-Ein Persisches Matnawî Über die Schönen Berufsleute von Istanbul”, *Asiatische Studien*, vol. XL, 1986, s. 133-145.

Ali CANÇELİK, “İstanbul Şehrengizlerinde Şehrin Kurucu Unsuru Olarak Taşkınılık”, *EKEV Akademi Dergisi*, Y. 19, S. 61, Kış 2015, s. 83-96.

1.22.3.1. Azîzî (16. yy.)

Âzîzî'nin, *İstanbul Şehrengizi*'nin tam adı *Şehr-Engîz-i İstanbul der-Hûbân-ı Zenân Yâhod Nigâr-Nâme-i Zevkâmîz der-Üslûb-ı Şehr-Engîz*'dir. Bu eser, Türk edebiyatında aynı türdeki diğer eserlerden şekil ve anlatım yönleriyle ayrılmış ve bu eserde kadınlar tasvir edilmiştir.⁷⁰⁷

Azîzî'nin eseri, aruzun “Mefâ'îlün//Mefâ'îlün//Fa'ûlün” kalıbıyla yazılmış, 224 beyitlik bir mesnevidir. On beyitlik başlangıç kısmının ardından beşer beyitlik iki bölümde gece ve gündüz tasvirlerinin yapıldığı eserde 45 beyitlik “sebeb-i te'lîf” ten sonra şair, 50 kadının her birini üçer beyitle anlatmıştır. Dokuz beyit olan “hâtîme” yle sona eren eserin girişinde şair, kendisine seslenir ve İstanbul'un ünlü güzel kadınlarının anlatıldığı bir eser yazmanın gerekliliğini söyler.⁷⁰⁸

Eser, edebiyat tarihimizin, kadınları konu eden tek şehrengiz örneği olmasıyla özgündür. Geleneğin dışına çıkılarak eserde kadınların işlenmesini, bazı tezkire yazarları, yenilik olarak görmüş, bazıları ise, eserin daha çok üslubunu beğenmiştir.⁷⁰⁹

Yazılış tarihi bilinmeyen eserin üç nüshası olduğunu ve nüshalardan birinin kendisinde, birinin Fahri Bilge'de diğerinin ise, W. Pertsch'in *Berlin Kataloğu*'nda (Pertsch, 29) kayıtlı olduğunu A. Sırrı Levend bildirmiştir. Ancak daha sonra İ. Çetin Derdiyok, Millî Kütüphane'de Yz. A.3821/2'de kayıtlı sonu eksik bir nüsha daha tespit etmiştir. Buna göre, eserin dört yazma nüshasının olduğu söylenebilir: **1.** AÜ SÖ Ktph.'ndeki ASL Kitapları arasındaki nr. asl-322-329'da kayıtlı *Şehrengizler Mecmuası* (vr. 9a-20b) içindeki nüsha (SÖ1). **2.** AÜ SÖ Ktph.'ndeki ASL Kitapları arasındaki nr.

⁷⁰⁷ Ülkü Çetinkaya, “Bir Kadın Şehrengizi: Azîzî'nin İstanbul Şehrengizi”, *Ank. Ü. DTCF Dergisi*, 54(1), Ankara 2014, s. 232-233.

⁷⁰⁸ Çetinkaya, 234.

⁷⁰⁹ Çetinkaya, 242.

asl-167-180'de kayıtlı *Şehrengizler Mecmuası* (vr.16a-24a) içindeki nüsha (SÖ2). 3. Berlin Nüshası (B): W. Pertsch'in *Berlin Kataloğu*'nda, bu nüshanın yer aldığı yazmanın katalog numarası Ms. Orient. 4. 145-18. Fol. 238-244 olarak kayıtlıdır. Millî Ktph. nr. Yz. A. 3821/2'de kayıtlı sonu eksik nüsha (MK).⁷¹⁰

Ülkü ÇETİNKAYA, "Bir Kadın Şehrengizi: Azîzî'nin İstanbul Şehrengizi", *Ank. Ü. DTCF Dergisi*, C. 54, S. 1, Ankara, 2014, s. 229-268.

1.22.3.2. Defterdar-zâde Ahmet Cemâlî (16. yy.)

972/1564'te yazılan eserde şair, kendinden bahsettikten sonra dua eder. Bu duadan sonra gece ile gündüzü tasvir ederek İstanbul'un çeşitli semtlerini anlatır. Nihayet İstanbul dilberlerinin tasvirine geçerek bunları beşer beyitle över. Yirmi beyit olan "Hâtime" bölümüyle eser bitirilir.⁷¹¹

Hamit Bilen BURMAOĞLU, *Şehr-engiz-i İstanbul Cemalî*, (Doktora Tezi Öncesi Çalışması), AÜ, TDE Böl., Erzurum, 1978, 32 s.

Aysun ÇELİK, "Defterdâr-zâde Ahmed Cemâlî'nin 'Metâli'i Cemâlî' ve 'Şehr-Engîz-i İstanbul' Adlı Eserleri", *TS*, C. 8, S. 13, Ankara, Güz 2013, s. 671-704.

1.22.3.3. Fakîrî (16. yy.)

Fakîrî'nin *Şehrengiz-i İstanbul* adlı eseri, Kanûnî'ye sunulmuştur ancak yine de eserin yazılış tarihi kesin değildir. 259 beyitlik ve "Mefâ'ilün//Mefâ'ilü//Fe'ülün" kalıbındaki şehrengizde Mesîhî'nin eserinden etkilenilmiştir.⁷¹²

Eser, "Münâcât", "Der-Medh-i Pâdşâh", "Mahbûb-ı Fakîrî", "Der-Medh-i Kostantiniyye" ve "Der-Medh-i Kostantiniyye" olmak üzere beş bölümdür. Pek çok şehrengizdeki gece ve gündüz tasvirleri ile "hatime" bu eserde yoktur. Az tanınan bir şairin bu eserindeki şekil ve içerik, divan edebiyatı şehrengiz geleneğindeki eserlerle

⁷¹⁰ Çetinkaya, 234-235.

⁷¹¹ Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*, 41-44.

⁷¹² Taner Gök, "Fakîrî'nin İstanbul Şehrengizi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Y.14, S. 21, Güz 2016, 239

çok benzerdir. Eserde İstanbul'un çok sanatkârane bir üslûpla tasvir edilmesi, bu eseri diğer aynı türdeki eserlerden ayırır.⁷¹³

Eserin üç nüshası vardır: **1-** Süleymaniye Ktp. Hacı Ahmed Paşa 279-002: Yahya Bey'in Şâh u Gedâ'sının sonundaki 62b-73a varakları arasındadır. **2-** Mevlânâ Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Ktph. 194: 9 varaklık nüshanın ardından şairin Ta'rifât adlı eseri gelir. **3-** AÜ Ktph. ASL 189-190: Bu nüsha, Süleymaniye Ktph. Hacı Ahmed Paşa 279-002'den istinsah edilmiştir.⁷¹⁴

FAKÎRÎ, (ty). *Şehrengiz-i Fakîrî*, Köprülü Ktph., nr. 279, (yayını yok.)

Kâşif YILMAZ, "Fakîrî Şehrengîz-i Fakîrî ve Risâle-i Ta'rifât", (AÜ TDE Böl. Basılmamış Doktora Tez Öncesi Çalışması), 1977, IV+122 s., (Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Hüseyin Ayan).

Taner GÖK, "Fakîrî'nin İstanbul Şehrengizi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Y. 14, S. 21, Çanakkale, Güz 2016, s. 233-282.

1.22.3.4. Nüvîsî (16. yy.)

Nüvîsî'nin eserinin özgün nüshası, Paris Millî Ktph. nr. 3965'te kayıtlıdır. 166 beyit olan Nüvîsî'nin *Şehrengiz*'inde her sevdiği kişi, üç beyitle anlatılır. *Şehrengiz*'in yer aldığı varakların 45b ve 46a sayfalarının derkenârlarında "çârgâh" başlığı altında manzumeler vardır. *Şehrengiz*'in "Evsâf-ı Hûbân" dan sonraki kısımlarında ara başlıkların olması gereken yerler boş bırakılmıştır. 47b'den sonraki bütün sayfalarda yazılmayan satır sayısı, başlık sayısına bağlı olarak 10 ile 11'e düşer. 51b/6'da "Münâcât" başlığı vardır. Buradaki 6 beyitten sonra *Şehrengiz* sona erer. Nüvîsî'nin bu eseri, "Mefâ'îlün//Mefâ'îlün//Fe'ûlün" vezni ile yazılmıştır.⁷¹⁵

Yakup KARASOY, Orhan YAVUZ, "Nüvîsî ve "Şehrengîz-i İstanbul'u", *SÜ, TAED*, S. 20, Güz 2006, s. 1-20.

1.22.3.5. Taşlıcalı Yahyâ (16. yy.)

⁷¹³ Gök, 246-250.

⁷¹⁴ Gök, 240.

⁷¹⁵ Yakup Karasoy, Orhan Yavuz, "Nüvîsî ve "Şehrengîz-i İstanbul'u", *SÜ, TAED*, S. 20, Güz 2006, 5-6.

990/1582 yılında yazıldığı tahmin edilen eserdeki on dokuz beyitlik münâcât, herhangi bir eserdeki münâcâtta farkıdır. Eserde yer alan bu münâcât, şehrengizlerin başında çok defa görülen münâcâtların aynısıdır. Güzellere tutkun olduğundan dolayı yüzünün kara olduğunu söyleyen şair, Allah'ın affına sığınır. Bu münâcâtı, Peygamberimiz'i, Padişah'ı ve İbrahim Paşa'yı öven manzumeler takip eder. Bundan sonra şair, "Niyaz-nâme-i dil-i şeydadur, İbtida-yı Şehr-engiz" başlığı altında esere giriş yapar. Asıl *Şehrengiz*, "Sıfat-ı bahar-ı dil-güşâdur" başlığı altındaki manzume ile başlar ve bu, İstanbul tasviri için bir "giriz-gâh" tır. Şair İstanbul'u övdükten sonra güzellerin tasvirine geçer. Başta "Ser defter-i hûban" olmak üzere 58 dilberi, ilkinin altı, ötekileri üçer beyitle tasvir eder. Tasvirleri bitirdikten sonra şair, "Hâtime" ile eserini tamamlar ve bu "Hâtime" yi bir kıt'a ile şairin divanında bulunan dört gazel takip eder.⁷¹⁶

Mehmed ÇAVUŞOĞLU, "Taşlıcalı Dukakin-zâde Yahyâ Bey'in İstanbul Şehrengizi", *İst. Ü., TDED*, S. XVII, İstanbul, Ağustos 1969, s. 73-108.

Bünyamin ÇAĞLAYAN, "Yahyâ Bey'in Musammat ve Şehrengizlerinde Devrinin Siyasî ve Sosyal Olayları ile Hayatından İzler", *GÜKEFD*, C. 7, S. 2, Ankara, Ekim 1999, s. 89-104. (Bu eserin tanıtımı için bkz: Sedit YÜKSEL, "Gün Işığında Kavuşturulan İki Eser", *TDD*, C. XXIV, S. 237, Haziran 1971, s. 207- 212.)

1.22.4. Saray Şehrengizleri

1.22.4.1. Edirneli Hâdî (16. yy.)

Edirneli Hâdî'nin 484 beyit olan eserinde, 128 güzel hakkında bilgi vardır.⁷¹⁷ Bu eserin başlığından sonra, 55 beyitlik münâcât-tevhid karışık mesnevi şeklinde yazılmış bir manzume vardır. Eserin ilk yedi beyti münâcât, 8-38. beyitler arası tevhid, yine 39-58. beyitler arası da daha çok münâcâtı andırır. Allah'tan Hz. Peygamber'in yolundan ayırmaması dilenirken birkaç beyitle peygamberin övgüsü de yapılmıştır. Bundan sonra bir beyit şeklinde "Hakikî aşk sırrını tarif ve telif sebebini beyan" başlığı ile "sebeb-i telif" e geçilir. Bu bölümü de kendi içerisinde şöyle gruplandırabiliriz: 61-74. beyitler arası aşkın her şeye yansıması, 75-95. beyitlerde kendisi ve aşk anlatılmıştır. Şair, 96-150. beyit arasında ise, şehrengizi yazışının nedenini anlatır: Bir gün, aşk derdini tekrar

⁷¹⁶ Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*, 21-25.

⁷¹⁷ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 374-375.

ederken bir arkadaşı kendisine “Ey güzel sesli bülbül! Bu vadilerde uçtuğun yeter, bir vadide uç, sen bülbül olduğun için susamazsın da. Sen buranın bülbülüsün, başka yerleri ne yaparsın, Saray’ın güzellerini vafsedip bir şehrengiz ortaya koy ki, şehrinizin âşıklerini şad etmiş olasın.” der. Bunun üzerine şair, bu namı Mesihî’nin kapattığını, dehrin fasihinin onu açmasının mümkün olmadığını, şimdiye kadar onu geçen olmadığı gibi, bundan sonra da kimsenin geçemeyeceğini, bu meydana çıkmak değil aslında kaçmak gerektiğini söyler. Arkadaşı da buna karşılık olarak, “O Edirne imiş, bu da Saray’dır” diyerek daha önce Selâmî’nin de Saray Şehrengizi yazdığını, bunun üzerinden bir hayli zaman geçtiği için şimdi sıranın kendilerine geldiğini söyler.

Birçok şehrengizde olduğu gibi “Mefaîlün//Mefaîlün//Feîlün” vezniyle yazılan mesnevide gazel nazım şekliyle yazılan dua olan son beş beyit de aynı vezinedir. Topkapı Sarayı Müzesi (Y.44 ı nr. 5’te 157b-172a varakları arasında)’nde ve DTCF M. Özak koleksiyonunda (I. 1091’de 80a-94b varakları arasında) olmak üzere eserin iki nüshası vardır.⁷¹⁸

Yaşar AYDEMİR, “Hâdî’nin Saray Şehrengizi”, *İAD*, İst., 2001, S. 12, s. 31-56.

1.22.5. Yenice Şehrengizleri

1.22.5.1. Hayretî (16. yy.)

Hayretî’nin Yenice Şehrengizi, diğer şehrengizlerin çoğunluğunun ve kendisinin Belgrad Şehrengizi’nin aksine gayet kısa olup sadece 73 beyittir. Bu şehrengizde ne münâcât ne naat ne de zamanın herhangi bir büyüğüne medhiye vardır. Hayretî, hayatının son yıllarını kör olarak geçirmiş, Yenice şehrine yerleşmiş ve oraya göçmüş olan şairin, bu eserini o sıralarda yazmış olduğu tahmin edilir. Şehrengiz, bir bahar tasviriyle başlar. Sonra eserde on güzel anlatılır. Bundan sonra sonuç bölümü gelir.

Hayretî’nin bu şehrengizi, gerek muhteva, gerek söyleyiş bakımından kendisinin Belgrat Şehrengizi ile bile kıyaslanamayacak kadar düşük bir seviyededir.⁷¹⁹ Eserde sadece şairin övdüğü ve sevdiği kişilere yer verilir; şehrin özellikleri ve sosyal yaşayış

⁷¹⁸ Yaşar Aydemir, “Hâdî’nin Saray Şehrengizi”, *İAD*, İstanbul 2001, S. 12, 35-37.

⁷¹⁹ Mehmed Çavuşoğlu, “Hayretî’nin Yenice Şehrengizi”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C. I-II, 1975-1976, 82-85.

bakımından pek fazla bilgi yoktur.⁷²⁰ Eser, okuyucuya Yenice şehri hakkında hemen hemen hiçbir bilgi vermez. Diğer şehrengizlerde bulunan sosyal ve etnolojik bilgilerden hiçbirine burada rastlanmaz. Hayretî'nin bu eseri, sanat bakımından da onun ününe yakıştıramayacak kadar düşüktür. Bununla birlikte, şairin şimdiye kadar bilinmeyen bir eseri oluşu ve şehrengiz türünün yeni bir örneği olarak bu eser, dikkati çeker.⁷²¹

Hayretî'nin *Şehrengiz*'inin arkasında onun uzun bir şiiri daha vardır. Bu şiir, 96 beyittir ve *Şehrengiz*'den 23 beyit fazladır. Hayretî, bu şiirinde *Şehrengiz*'de övdüğü güzellerden bir kısmını yermiştir. Bu eser de *Yenice Şehrengizi* gibi ilkbaharda, nevrusda aynı mevsimde yazılmıştır. Her iki eserin bir diğerini tamamladığı, benzer mısralardan ve şairin *Şehrengiz*'de andığı on güzelden dördünü burada isim ve meslekleriyle anışından da ortaya çıkar. Hayretî'yi şehrin güzellerini övmeye, yani *Yenice Şehrengizi*'ni yazmaya, teşvik eden yârânıdır.

Şehrengiz türünün konusu, içeriği, yazılış sebepleri ve şairle çevresini aksettirişi yönünden yeni bir şey söylemeyen bu eser, hiciv üslûbu, şehrengize ilk örnek oluşu bakımından ve Hayretî'nin hayatı ve şiiriyle ilgili önemli noktalar içermesi açısından dikkate değerdir.⁷²²

Mehmed ÇAVUŞOĞLU, “Hayretî'nin Yenice Şehrengizi”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C. I-II, 1975-1976, s. 81-100.

1.22.5.2. Usûlî (16. yy.)

Eserin yazıldığı tarih belli değildir. Eser, İzmir Millî Ktp., No. 35/234 (mecmua içinde, başı eksik)'te yer alır. Başı eksik, tevhid, miraciye, münâcât ile aşktan bahseden uzun bir manzumeden ve küçük mensur bir parçadan sonra şair, yirmi beyit süren bu manzumeden sonra şair, devam eder. Askerlerin, beylerin ve bilginlerin şehrin çoğunluğunu oluşturduğunu vurguladıktan sonra şair, şehrin güzellerini anlatmıştır. Bunlardan birine âşık olduğunu söyleyen şair, gece ve sabah tasviri yapar; sonra bir arkadaşının yanına gelerek biraz nazlandıktan sonra eseri yazmaya razı olur. Elli iki beyitlik bu başlangıç manzumesinden sonra 8 dilberi tasvir eder. Birinci tasvir yedi,

⁷²⁰ Mustafa Tatçı, “Hayretî”, *TDV İslam Ans.*, İstanbul 1998, XVII, 62.

⁷²¹ Çavuşoğlu, 82-85.

⁷²² Çavuşoğlu, 91-92.

dördüncü sekiz, ötekiler ise dörder beyittir. Şair, dokuz beyitlik bir “Hâtime” ile eserini tamamlar.⁷²³

Mustafa İSEN, Hamit Bilen BURMAOĞLU, “Usûlî’nin Yenice Şehrengizi”, *TKAE, (Mehmed Kaplan İçin)*, Ankara, 1988, s. 131-148.

Mustafa İSEN, Hamit Bilen BURMAOĞLU, “Şehrengîz-i Yenice”, *Usûlî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara, 1990, s. 44-56.

1.23. *ŞEM‘ Ü PERVÂNE* [Lâmi’î Çelebi (16. yy.), Mu‘îdî (16. yy.), Zâtî (16. yy.), Feyzî Çelebi (17. yy.)]

Pek çok şairin ve yazarın uzun yıllar boyunca sürekli dikkatini çeken şem ile pervâne ilişkisi, eserlerde yeni kavramlar, semboller, gerçek veya mecazî anlatımlarla sıkça işlenmiştir.

“Şem” kelimesi, “mum, balmumu, aydınlanmak için yakılan her şey, چراغ, kandil” anlamındaki Arapça bir kelimedir. Çeşitli tamlamalarda “güneş” veya “ay” manasına da gelen bu kelime, tasavvufî anlamlar da içerir.⁷²⁴ “Pervin, Ülker (yıldızı)” demek olan “Pervâne” kelimesi ise, “perv” ile “âne” nispet ekinin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu kelime, ayrıca, “padişah fermanı, berat, havale, izin, icazet, ulak, öncü, asker, hacib, delil, rehber” anlamına geldiği gibi, “gemilerde torpidolara ve uçaklara takılan, bir motorla çalıştırılan itme, çekme ya da tutunma aygıtı (uskur)” anlamında da kullanılır. Bunların yanında “otomobil, uçak, gemi ve benzeri şeyleri hareket ettirmeye yarayan veya hava akımı meydana getiren cihaz, çark” da “pervâne” yle anlatılmıştır. Bu kelime, bir de genellikle “karanlıkta ortaya çıkarak ışık çevresinde toplanan gece kelekleri (Heterocera) öbeğinden pulkanatlılara verilen ortak ad” dır. Bunlar, ısınmak için özellikle soğuk gecelerde ateşe yaklaşır.

Pervâne kelimesi, bazı kelimelerle birlikte kullanıldığında; kendinden geçen, kararsız ve perişan bir gönle sahip, kendini çekinmeden feda eden “âşık” anlamına gelir. İlahî veya beşerî aşkın anlatıldığı *Şem‘ ü Pervâne* hikâyelerinde pervâne kaynaktır.⁷²⁵

⁷²³ Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*, 29-30.

⁷²⁴ Sadık Armutlu, “Kelebeğin Ateşe Yolculuğu: Klasik Fars ve Türk Edebiyatında Şem‘ ü Pervâne Mesnevileri”, *AÜ, TAED (Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı)*, S. 39, Erzurum 2009, 877-878.

⁷²⁵ Armutlu, 878-880.

Şem‘ ile onun etrafında dönen ve sonunda kendini ateşe atıp can veren pervâne ilişkisi, ayrı bir eser olarak yazılmadan önce, bazı yazar ve şairlerin manzum ve mensur eserlerinde karşımıza çıkar. İlk olarak mensur eserlerde kendini gösteren “şem‘ ü pervâne” sembolünden özellikle mutasavvıf yazarların tasavvufî duygu ve düşüncelerini ifade ederken yararlanmaları dikkati çeker.⁷²⁶

Başlangıçta sembol olarak kullanılan şem‘ ve pervâne kelimeleri, gazel ve rübâilerde âşık-maşûk ilişkileri içerisinde işlenmiştir. Sonra da herhangi bir eser içerisinde mesnevi nazım şekliyle, özellikle de münâzara tarzında yazılarak, pervânenin şem‘e duyduğu aşk ve bu aşk uğrunda kendini ateşe atarak canını feda etmesi vardır. Daha sonra da başka şairler tarafından *Şem‘ ü Pervâne* ayrı bir eser olarak yazılmıştır.⁷²⁷

Fars edebiyatı kaynaklı olan *Şem‘ ü Pervâne* mesnevileri, Türk şairlerinin de ilgisini çekmiştir. Türk şairleri, kendilerinden önce Farsçayla yazılan bu eserlerden etkilenip aynı tarzda ve ayrı olarak Türkçe *Şem‘ ü Pervâne* mesnevileri kaleme almışlardır. Fars edebiyatındaki gibi Türk edebiyatında da önce şiirlerde (gazel, kasîde, rubâî vb.) görülen şem‘ ü pervâne sembolü, XIV. yüzyıldan itibaren beyitlerle birlikte pek çok tasavvufî eserde özellikle de mesnevilerde görülür. Türk edebiyatında da daha sonra ayrı bir eser olarak *Şem‘ ü Pervâne* mesnevilerini görürüz.⁷²⁸ Böylece İslâmî Doğu edebiyatlarındaki mesnevi konularına *Şem‘ ü Pervâne*’yi de ekleyen ortak kültürün insanı şairler, Farsça ve Türkçe *Şem‘ ü Pervâne* mesnevileri yazarak ortak malzemeyi kullanma geleneğini sürdürmüştür.⁷²⁹

Biz burada 16. yy.’da Lâmi’î Çelebi, Muîdî ve Zâtî’nin ve 17. yy.’da eser veren Feyzî Çelebi’nin *Şem‘ ü Pervâne* mesnevileri üzerinde kısaca duracağız.

Sadık ARMUTLU, “Kelebeğin Ateşe Yolculuğu: Klasik Fars ve Türk Edebiyatında Şem‘ ü Pervâne Mesnevileri”, *AÜ, TAED (Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı)*, S. 39, Erzurum, 2009, s. 877-907.

⁷²⁶ Armutlu, 881.

⁷²⁷ Armutlu, 892.

⁷²⁸ Armutlu, 893.

⁷²⁹ Armutlu, 905.

1.23.1. Lâmi'î Çelebi (16. yy.)

XVI. yy. Türk edebiyatının tanınmış mutasavvıf şairlerinden Lâmi'î Çelebi (ö. 1532)'nin önemli eserlerinden olan *Şem' ü Pervâne*'yi Lâmi'î Çelebi, Rodos'un fethi nedeniyle yazmıştır.⁷³⁰

Tasavvufî ve alegorik bir aşk hikâyesi olan *Şem' ü Pervâne*'yi Lâmi'î Çelebi, 929/1522'de yazarak Kanûnî Sultan Süleyman'a sunmuştur. İlâhî aşkın konu edildiği eser, Ehlî-i Şirâzî'nin aynı addaki eserinden ilhamla yazılmış; ancak şair tarafından yapılan birçok ilaveyle genişletilmiştir.

Aruzun “Feilâtün//Mefâilün//Feilün” kalıbıyla yazılan eserde, bir sûfinin tasavvuf yolunda karşılaşacağı güçlükler sembollerle anlatılmıştır. Hatta Lâmi'î, diğer *Şem' ü Pervâne*'lerde bulunmayan sembollere eserinde yer vererek zengin bir kadro oluşturmuştur. Eklediği bu sembollere farklı misyonlar yükleyen şair, diğer mesnevilerde olmayan metin halkaları ve vaka birimleri ortaya koymuş, böylece sanatçı kişiliğini göstermeyi başarmıştır.

“Giriş” ve “hâtime” bölümlerinin tamamen orijinal olduğu eserde, “konunun işlendiği bölüm” de Lâmi'î, yeni olaylar eklemek, bazı olayları çıkarmak, bazı olayları kısaltmak veya uzatmak gibi tasarruflarda bulunmuştur. Diğer *Şem' ü Pervâne*'lerde açıkça görülmeyen ve yer almayan tasavvufî söylemler ile motifler, Lâmi'î'nin eserinde net bir şekilde görülür.⁷³¹

Eser, Kanûnî'nin övgüsü (18 beyit), Rodos'un fethi üzerine söylenmiş bir kıt'a ve padişah için yazılan dua (29 beyit) ile birlikte 1704 beyittir. Eserin bugün için bilinen sekiz nüshası vardır.⁷³²

Lâmi'î Çelebi, *Şem' ü Pervâne*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kısım, nr. 2744.

1.23.2. Mu'îdî (16. yy.):

Şem' ü Pervâne, Mu'îdî (ö. 1586)'nin hamsesini oluşturan mesnevilerindendir. “Feilâtün//Mefâilün//Feilün” kalıbıyla yazılan eserin bilinen iki nüshası vardır. Bunlar;

⁷³⁰ Armutlu, 894.

⁷³¹ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 425.

⁷³² Armutlu, 894.

Millet Ktph., Ali Emirî Kısmı, manzum nr. 1193; diğeri de İst. Ü. Ktph., Türkçe Yazmalar, nr. 2255 78b-121b sayfaları arasında kayıtlıdır. İst. Ü. nüshası, 1418 beyit; Ali Emirî nüshası da 1496 beyittir. Mu‘îdî, Halep’te yaşadığı bir sırada eğlence olsun diye eserini iki üç haftada yazmıştır.⁷³³

Mu‘îdî, *Şem‘ ü Pervâne*, Millet Ktp., Ali Emiri Kısmı, Nr. 1193, v. 5b/str. 10.

1.23.3. Zâtî (16. yy.)

Zâtî’nin 944/1534’te tamamladığı *Şem‘ ü Pervâne*, 3937 beyit olup aruzun “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıyla yazılmıştır. Ehlî-i Şirâzî’nin aynı adlı eserinden ilham alınarak yazılan eserin konusu tamamen hayalîdir. Rum ülkesinin padişahı Jâle’nin oğlu Pervâne ile Çin hükümdarı Fağfur’un kızı Şem arasındaki aşkı ve iki kahramanın başından geçenleri konu edinen eser, aynı isimdeki diğer eserlerin aksine mutlu sonla biter.⁷³⁴ Eser, çift kahramanlı, aşk ve macera konuludur. Zâtî’nin *Şem‘ ü Pervâne* mesnevisinin diğer aynı adlı mesnevilerle ismi dışında bir benzerliği yoktur.⁷³⁵

Tamamıyla maddî aşkın işlendiği eser, bu yönüyle hem Türk ve Fars edebiyatlarında yazılan *Şem‘ ü Pervâne* mesnevilerinden ayrılır hem de türünün orijinal hüviyete sahip eseri sayılır. Eserde, mesnevi nazım şeklinin yanında 4 kaside, 23 gazel ve 1 murabbaya da yer verilmiştir.⁷³⁶ Zâtî’nin Divanı’ndan sonra tanınmış en ünlü eseri olan mesnevinin dili sade ve üslûbu akıcıdır.⁷³⁷

Mesnevinin şimdiye kadar bilinen beş nüshası vardır. Bu nüshalardan eserin İstanbul Kütüphanesi’nde bulunan nüshaları şunlardır: **I. Lala İsmail Efendi (Süleymaniye) nüshası nr. 443, var. 30-161:** Toplamda 362 varak olan bu nüsha, aslında Zâtî’nin Divanı’dır. *Şem‘ ü Pervâne* mesnevisi, der-kenar olarak yazılmıştır. 30b-161a arasındadır. Her varağın a ve b yüzünde 15 beyit vardır. İstinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. **II. Nuru Osmaniye nüshası nr. 4080:** 118 varaktır. 1b’de 15,

⁷³³ Armutlu, 894.

⁷³⁴ Kartal, *Doğu’nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 424-425.

⁷³⁵ Armutlu, 894.

⁷³⁶ Kartal, *Doğu’nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 424-425.

⁷³⁷ Coşkun, *On Altıncı Yüzyıl İkili Aşk Mesnevilerinden Şâh u Gedâ (Bursalı Rahmî) Hüsn ü Dîl (Âhî) Şem ü Pervâne (Zâtî)’de Tahkiye Unsurları*, 8.

2a, 2b, 3a'da 16, diğer varaklarda 17'şer beyit vardır. İstinsah tarihi ve müstensihî bellidir. 966/1558'de konyalı mehmed Mustafa istinsah etmiştir.⁷³⁸

Bilinen beş nüshasından biri olan Süleymaniye Ktph.'nde bulunan mesnevi üzerinde Sadık Armutlu, doktora tezi yapmıştır.

Zâtî İvâz b. Mehmed Balıkesirî, *Şem' ü Pervâne*, Millî Ktph., 06 Mil Yz A 9138.

Sadık ARMUTLU, *Zâtî'nin Şem' ü Pervâne'si (İnceleme-Metin)*, (DT), İÜ, SBE, Malatya, 1998.

Günay ALPAY, “Zâtî ve Şem' ü Pervâne Mesnevisi”, *İst. Ü., EF, TDED*, C. XI, İstanbul, 1961, s. 129-142.

1.23.4. Feyzî Çelebi (17. yy.)

Kaynaklarda hayatı hakkında pek fazla bilgiye rastlanmayan Feyzî Çelebi, *Şem' ü Pervâne* mesnevisinde belirttiğine göre, mahlası Feyzî, unvanı Çelebi'dir. XVII. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Feyzî, mesnevisini Osmanlı hükümdarı I. Ahmed (ö. 1614) zamanında yazıp, Niğbolu mutasarrıfı Tiryaki Mehmet Paşa'ya sunmuştur.

1603'te yazılan mesnevinin bilinen tek nüshası vardır. Gönül Alpay Tekin'in özel kütüphanesinde olan bu nüsha, 31 varak ve 987 beyittir. Sonu eksik olan eserin orijinal yönü, eserin mesnevi nazım şekliyle yazılmasına rağmen, eserde 11'li hece vezninin kullanılmasıdır. Eser, bu nedenle şimdiye kadar eşine henüz rastlanmamış bir özellik taşır. Yeni harflerle yayınlanan mesnevinin önemli özelliklerinden biri de, mesnevide geçen sembollerin anlamlarının açıklanmasıdır.⁷³⁹

Feyzî Çelebî, *Şem' ü Pervâne*, (haz. Gönül Alpay Tekin), Harvard, 1991.

Zeynep SABUNCU, “Âlî'nin Mihr ü Mâh'ı ile Feyzî'nin Şem' ü Pervâne'si Arasındaki Benzerlikler: İntihal mi gelenek mi?” *TKİD*, 2005, s. 129-166.

1.24. VÂMIK U AZRÂ [Lâmi'î Çelebi (16. yy.), Manisalı Câmî (16. yy.)]

Vâmık u Azrâ hikâyesi, çift kahramanlı bir aşk hikâyesidir. Bu hikâye, Türk edebi-yatında, Yûsuf u Züleyhâ ve Leylâ vü Mecnûn kadar olmasa da çok ilgi çekmiş

⁷³⁸ Günay Alpay, “Zâtî ve Şem' ü Pervâne Mesnevisi”, *İst. Ü., EF, TDED*, C. XI, İstanbul 1961, 133.

⁷³⁹ Armutlu, 895.

bir aşk hikâyesi olarak karşımıza çıkar. Vâmık ve Azrâ adları, hikâye hâline getirilmeden önce, çeşitli eserlerde birçok şair tarafından anılmış; birer âşık ve mâşuk simgesi olarak kullanılmıştır.⁷⁴⁰

Vâmık u Azrâ hikâyesi, edebiyatımıza, İran edebiyatının etkisiyle girmiştir. Hiç şüphesiz bu konu, bir mesnevi hâlinde yazılıncaya kadar çeşitli merhalelerden geçmiştir. İran edebiyatı, *Vâmık u Azrâ*'yı, daha Abbasiler devrinde tanır. Unsurî ile, bu konu, bir mesnevi hâline getirilmiştir. İran edebiyatındaki *Vâmık u Azrâ* konusu üzerinde en geniş incelemeyi Muhammed Şefî⁷⁴¹ yapmıştır. Muhammed Şefî'ye göre de *Vâmık ve Azrâ* hikâyesinden bahseden ilk kaynak, Devlet-şâh Tezkiresi⁷⁴², dir.

Yunan asıllı olduğunda birleşilen *Vâmık u Azrâ* hikâyesi, birçok şair tarafından yazılmıştır. İran edebiyatında ve daha sonra Türk edebiyatında önem kazanan bu konunun önce Arapça mı yoksa Farsça mı yazıldığında uzun süre karara varılamamıştır. Sehl b. Hârûn El-Destemeysânî (ö. 215 H./830 M. veya 245 H./859 M.), ilk Arapça *Vâmık u Azrâ* hikâyesi yazarı olarak kabul edilebilir.⁷⁴³

Vâmık u Azrâ, Türk edebiyatında ilk olarak 15. yy.da Behiştî Sinan Çelebi tarafından mensur olarak yazılmıştır.⁷⁴⁴ Bu mesnevi, Türk edebiyatında bütün kahramanlarının birbirine kavuştuğu eser olarak çok sevilmiştir. Eserdeki pek çok hikâyede Binbir Gece Masalları'ndaki gibi hatta biraz daha fantastik konular işlenmiştir.

Behiştî Ahmed Sinan Çelebi (ö. 917/1511-12 [?])'nin *Vâmık ve Azrâ*'sı, Türk edebiyatında bu eserde ilk olsa da eser, elde yoktur. Şair, Ali Şir Nevâyî'nin yanındayken bu konuya ilgi duymuş ve İstanbul'a döndükten sonra tekrar yazmıştır.

XVI. yy. şairlerinden Kalkandelenli Muîdî'nin de bir *Vâmık u Azrâ*'sının olduğundan bahsedilir. Latîfî ve Kınalızâde Hasan Çelebi, kayıp olan bu eserinin onun hamsesinde yer aldığını ifade ederler. Bunların dışında, Kanûnî Sultan Süleyman devri şairlerinden olan Manisalı Câmîî de, Sinan Paşa'nın kaptan-ı deryâlığı döneminde (1550-1554) onun emriyle Kanûnî Sultan Süleyman adına bir *Vâmık u Azrâ* kaleme alır.

⁷⁴⁰ Gönül Ayan, *Lâmi'î Vâmık u Azrâ - İnceleme - Metin* -, AKM Yay., Ankara 1998, 1.

⁷⁴¹ Muhammed Şefî, *Mesnevi-i Vâmık ve Azrâ-yı Unsûrî*, Lâhûr, 1967.

⁷⁴² Devlet-şâh, Çev.: N. Lügal, *Devlet-şâh Tezkiresi*, Kervan Yay. ve Kitapçılık A.Ş. Ofset Tesisleri, İst., 1977, C. I.

⁷⁴³ Ayan, *Lâmi'î Vâmık u Azrâ - İnceleme - Metin* -, 3-7.

⁷⁴⁴ Ayan, *Lâmi'î Vâmık u Azrâ - İnceleme - Metin* -, 79.

Muhammed Ali Terbiyet (Makâlât-ı Terbiyet, s. 38) ve Muhammed Şeffî (Mesnevi-i Vâmık u Azrâ, s. 38), Bursalı Sûfîzâdeler'den Hamzavî'nin beş mesnevisinden birinin *Vâmık u Azrâ* olduğunu söylerse de böyle bir mesneviye rastlanmamıştır. Yine Muhammed Şeffî, Cemâlî adlı bir şairin de *Vâmık u Azrâ* yazdığından bahseder. Agâh Sırrı Levend, Blochet'nin hazırladığı Paris Millî Ktph. Türkçe Yazmalar Kataloğu'nda Kadirî Çelebi adına bir *Vâmık ve Azrâ* mesnevisinin kayıtlı bulunduğunu, ancak bunun Lâmi'î Çelebi'ye ait eser olduğunu belirterek bu yanlış düzeltir (Türk Edebiyatı Tarihi, s. 134). Kadirî Çelebi, Lâmi'î'nin bu hikâyeyi mesnevi haline getirmesine yardım edenlerden biri olmalıdır.⁷⁴⁵

Biz bu çalışmamızda, Türk edebiyatındaki manzum *Vâmık u Azrâ*'lardan bazılarını inceleyeceğiz:

1.24.1. Lâmi'î Çelebi (16. yy.)

Türk edebiyatında ikinci ancak ilk manzum (ilki Behiştî Sinan'a aitti; ama o eser manzumdu.) ve en dikkate değer *Vâmık u Azrâ*'yı yazan Lâmi'î Çelebi'dir. Lâmi'î, eserini yazmaya Kanûnî Sultan Süleyman'ın emriyle başlamış ve altı ayda bitirerek ona sunmuştur. Lâmi'î'nin bu eserinden, Latifî dışında, bütün kaynaklarda bahsedilmiş ve bu eserin Türk edebiyatının en önemli *Vâmık u Azrâ*'sı olduğu ortak görüşü sunulmuştur.

Lâmi'î Çelebi tarafından yazılan *Vâmık u Azrâ* mesnevisi, tespitlere göre, 5879 beyittir. Lâmi'î, kendi ifadesine göre, eserini “Kasîde-i Gül-i Sad-Berk” ile taçlandırmıştır. Bu kaside, 102 beyittir. Bu sayı mesneviye eklendiğinde mesnevinin 5981 beyit olduğu görülür.⁷⁴⁶

Lâmi'î, *Vâmık u Azrâ*'sıyla İran edebiyatında olduğu gibi Türk edebiyatında da bir özellik sayılan, büyük mesneviler içerisindeki gazellerin mesneviden ayrı kalıplarla yazılması geleneğine uymuştur. Bu mesnevide değişik nazım şekilleriyle söylenmiş şiirler vardır. Bu farklı konulardaki şiirler, mesneviyle aynı vezinde (Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün) yazılmıştır.

Lâmi'î, mesnevi boyunca 18 tane gazel söylemiştir. Mesnevi içinde bir de kıt'a bulunur ve bu, “Çadır” kelimesi hakkında bir muamma'dır. Bu muamma, 996-1001.

⁷⁴⁵ Ayan, “Tebrizli Ahmedî ve Esrâr-nâme İsimli Mesnevisi”, 505.

⁷⁴⁶ Ayan, *Lâmi'î Vâmık u Azrâ - İnceleme - Metin*, 8-9.

beyitler arasında “Muamma-yı Çâder” başlığı altındadır. Ancak “Lügaz-ı Nâme” (Mektup hakkında) olup mesnevi nazım şeklinde ve “Mefâilün//Mefâilün//Feûlün” veznindedir. Böylece Lâmi’î, mesnevisinde kaside, gazel, murabba ve kıt’a şekillerini de kullanmıştır.

Lâmi’î, kendisinden önce mesnevi yazarların yaptığı gibi, okuyucuyu monotonluktan kurtarmak için bazen nazım şeklini, bazen de nazım şekliyle beraber vezni değiştirmiştir. Konudan zaman zaman uzaklaşmalar da olmakla beraber, mesnevideki vezin değişiklikleri daha çok dikkati çeker.⁷⁴⁷

Bizim edebiyatımızda pek çok mesnevi için telif, tercüme, nazire, cevap veya taklid veya “tettebbu” tabirleri kullanılır. *Vâmık u Azrâ* için de bu durum söz konusudur. Lâmi’î Çelebi’nin *Vâmık u Azrâ* mesnevisini de “tercüme” olarak görüp gösterenler vardır.⁷⁴⁸

Vâmık u Azrâ mesnevisinde çoğunlukla hâkim bakış açısı kullanılmıştır. Ancak eserde kahraman anlatıcı tarafından nakledilen bölümler önemli bir yer tutar. Hikâyedeki şahısların söyledikleri gazeller, onların güneş ve ay gibi cansız varlıklarla söyleşmeleri, kahraman anlatıcının bakış açısıyla verilmiştir. Bu bölümlerde yazar, anlatma görevini kahramanlara devretmiştir. Bu bölümleri, mesnevilere özgü ruh tahlilleri olarak kabul etmek mümkündür. *Vâmık u Azrâ*’da 1200 beyit, kahraman anlatıcının bakış açısıyla yazılmıştır. Kahraman anlatıcının bakış açısıyla verilen bölümler, lirizm olarak zengin, anlatım olarak güzel bölümlerdir.⁷⁴⁹

Eserin bazı yerlerinde kahraman anlatıcının bakış açısı ile hâkim bakış açısı iç içe kullanılarak olaylara içten ve dıştan bakma imkânı sağlanmıştır. Mesnevide, klasik edebiyatta “mürâcaa” denilen “dedim-dedi” şeklinde yazılan bölümler de vardır. Lâmi’î’nin mutasavvıf bir sanatçı olması ve İslam dininde taklidin hoş görülmemesinden dolayı Lâmi’î, eserini varlıkların insan üzerinde bıraktığı izlenimi esas alan tecridi yapma ve yaratma tarzıyla yazmıştır. Tecridi yapma ve yaratma tarzı, bakış açısı unsurunda da kendini belli eder.⁷⁵⁰

Vâmık u Azrâ’da anlatma yöntemi yoğun olarak kullanılmıştır. Anlatıcı, olayı anlatırken konuşmaları nakleder, şahıslar hakkında kişisel düşüncelerini verir, bazen de

⁷⁴⁷ Ayan, *Lâmi’î Vâmık u Azrâ - İnceleme - Metin* -, 71-73.

⁷⁴⁸ Ayan, *Lâmi’î Vâmık u Azrâ - İnceleme - Metin* -, 9.

⁷⁴⁹ Mehmet Özger, *Lâmi’î Çelebi’nin Vâmık u Azrâ Mesnevisinin Modern Roman Tekniklerine Göre İncelenmesi*, (YLT), İÜ, SBE, Malatya 2004, 24.

⁷⁵⁰ Özger, 25-27.

olayları özetler. Anlatma tekniği ile yazılmış bölümlerde ifadeler yalınlaşır. Anlatma yöntemi, zaman kavramıyla da ilgilidir, bu yöntemle yazılan metinlerde anlatılanlar “geçmiş zaman” içinde biçimlenir.⁷⁵¹

Mesnevîde, duygusal yoğunluğun olduğu yerlerde gösterme tekniğine başvurulmuştur. Örneğin; Vâmık ile Azrâ'nın Kaf Dağı semalarında, periler eşliğinde buluşması, gösterme tekniği ile sunulmuştur. Bu buluşma sahnesi, bir film şeridi gibi birbirini takip eden sahnelerden oluşur.⁷⁵²

Lâmi'î'den önce *Vâmık u Azrâ* konusu, Türkçe olarak yazılmış; fakat ona göre, bunda başarılı olunamamıştır. Bu güzel konuyu yazma görevini yüklenen Lâmi'î, son derece memnundur. Eserde Farsça ve Arapça kelimelerin çekim eklerinde Türkçe hâkimdir. Eserdeki küçük başlıklar Farsça, büyük başlıklar ise, Türkçe ve mensur olarak yazılmıştır. Bu başlıklarda da Arapça ve Farsça kelimeler çoğunluktadır. Bu mesnevîde, günümüzde kullanılmayan Türkçe kelimelere yer verildiği de görülür.⁷⁵³

Lâmi'î, eserde anlattığı konuya uygun, değişik üslûp kullanılmıştır. Eserin başındaki tevhid, münâcât, naat konularında Lâmi'î, sanatlı bir üslûp kullanır. Mirac konusunu, o, okuyanı göklerde uçuran bir tarzda anlatır. Eserde üslûp, anlatılan konuyla uygunluk içindedir. Yerine göre lirik, yerine göre didaktik, konunun gerektirdiği hallerde de pastoraldir.

Lâmi'î, eserde tabiatı, gerçek manzarasıyla ve kendi gözüyle görmekten çok, kitap çerçevesi içinde ve kendinden önce gelen üstatların gözüyle görmeye çalışır. Bu durumda şair için yapılacak iş, tabiatı tasvir ederek sanatına yeni bir zemin bulmak ve bu konuda en iyi olduğunu gösterebilmektir. Lâmi'î de bu kurala uyar.

Lâmi'î, mesnevisinde mevsimlerden kış, ilkbahar ve sonbaharı işlemiştir. Onun “Bahâriyye” si, Kasîde-i Gül-i Sad-berk'tir. *Vâmık u Azrâ*'daki tabiat tasvirleri dağ, vadi, çöl, kale, deniz, timsah, gemi, ada, kuş bahçesi, gül ve meyve bahçesi, köşk ve saray etrafında toplanır.

Lâmi'î, hikâye etmede başarılıdır. Divan edebiyatında, mesnevi yazmada yerleşen kurala uymuştur. O, anlatım gücünü ayakta tutmak için, diğer mesnevi yazarlar gibi, sözü zaman zaman o sahada üstad sayılan söz ustalarına bağlama gereğini duyar.⁷⁵⁴

⁷⁵¹ Özger, 76.

⁷⁵² Özger, 78-79.

⁷⁵³ Ayan, *Lâmi'î Vâmık u Azrâ - İnceleme - Metin* -, 74-76.

⁷⁵⁴ Ayan, *Lâmi'î Vâmık u Azrâ - İnceleme - Metin* -, 76-77.

Aşk, mesnevinin en önemli unsurudur. Hikâye, Vâmık ve Azrâ'nın aşkları etrafında kümelenmiş olaylardan meydana gelir. Gerek bu iki kahramanın, gerekse öteki kahramanların beşerî olan aşkları sonuna kadar "ismet" ve "iffet" ini korumuş ve mesnevinin sonunda yapılan muhteşem bir düğünle tamamlanmıştır. Eserde şairin, beşerî aşkı bazen tasavvufî aşka yöneltme çabaları ise, fazla başarılı değildir.⁷⁵⁵

Lâmi'î'nin, perilerin ve devlerin rol aldığı bu eserini, okuyucu, günümüzde bile olsa, zevkle izleyebilir. O, olayların gelişmesinde kahramanlardan bir an olsun uzaklaşmamaktadır. Eserde birbirlerini aramaya çıkan sevgilileri zaman zaman buluştururken, çeşitli nedenlerle de ayırır. Böylece yeni olaylar yaratarak, kahramanlarına sevgilerini ortaya koyma fırsatını verir. Her olayda hikâyenin kahramanları arasına birer çift eklenir. Tek kahramanla başlayan hikâye genişler. Sonuçta çifte düğünler yapılır.

Lâmi'î, derin bir divan kültürüne sahiptir. Üslûbunun olaylara uygunluğu da bundandır. Dinî kültürünün sonucu olarak Lâmi'î, ayet ve hadislerden iktibaslar da bulunur. Bu iktibaslar, daha çok tevhid, münâcât, naat ve mirâciye kısımlarındadır. Lâmi'î, hikmetli sözleriyle de mesnevisine didaktik bir hava vermiştir.⁷⁵⁶

Bütün bunlardan sonra, Türkçede *Vâmık u Azrâ* hikâyesi en güzel ve en başarılı şekilde Lâmi'î Çelebi tarafından kaleme alınmıştır, denilebilir.⁷⁵⁷

Vâmık u Azrâ mesnevisinin yurt dışında 4 ve Türkiye kütüphanelerinde 12 olmak üzere toplamda 16 yazması tespit edilmiştir.

Mesnevinin İst. ve Süleymaniye Ktph.'nde iki nüshası vardır. [K. İst., Süleymaniye (Kadı-zâde Mehmed Efendi) Ktph. No: 418; Ç. İst. Süleymaniye (Çelebi Abdullah) Ktph. No: 286)]

İst. Ü. Ktph.'nde iki *Vâmık u Azrâ* nüshası bulunur. (Ü1. İst. Ü. Ktph. TY No: 9287; Ü2. İst. Ü. Ktph. TY No: 1871.)

Günay Alpay'ın haber verdiği Ankara Genel Kitaplık No: 90 ve İzmir AÜ, No: 625'te ise birer nüsha yer alır.

İst. Bayezid Genel Kitaplığı'nda (No: 5410) da bir *Vâmık u Azrâ* nüshası vardır.

⁷⁵⁵ Ayan, *Lâmi'î Vâmık u Azrâ - İnceleme - Metin* -, 80.

⁷⁵⁶ Ayan, *Lâmi'î Vâmık u Azrâ - İnceleme - Metin* -, 78.

⁷⁵⁷ Ayan, *Lâmi'î Vâmık u Azrâ - İnceleme - Metin* -, 11.

Bursa’da ise, Genel Kitaplık No: 60, Halaçcioğlu (Genel) No: 1448 ve Orhan Kütüphanesi’nde No: 967’de olmak üzere üç nüsha bulunur.

Ayrıca mesnevinin Afyon Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi No: 17673’te ve Erzurum AÜ SÖ Ktph. (ASL Ktp.) No: 487’de yer alan iki nüsha da önemlidir.

Mesnevinin yurt dışındaki dört nüshasını ise şöyle sıralayabiliriz:

Paris Millî Ktph. A. F. No: 353; BN. Paris Bibliotequa Nationale Supplement Turc No: 1372; Viyana Ktph. No: 667; H. Hollanda (Leiden) Ktph. Or. No: 566.⁷⁵⁸

Muzaffer GÜRSES, *Divan Edebiyatının Bazı Meseleleri ve Lâmi’î Çelebi, Hayatı, Eserleri, Sanatı ve Şahsiyeti, Vâmık u Azrâ, Veyse vü Ramin Mesnevilerinin Tahlil ve Tedkiki*, TE, nr: 191, 1944/45.

Mehmet ÖZGER, *Lâmi’î Çelebi’nin Vâmık u Azrâ Mesnevisinin Modern Roman Tekniklerine Göre İncelenmesi*, (YLT), İÜ, SBE, Malatya, 2004.

Gönül AYAN, “Vâmık u Azrâ Hikâyesinin Menşei”, *II. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, VIII, Ankara, 2007, s. 519.

Gönül AYAN, “Vâmık u Azrâ’lara Genel Bir Bakış”, *JTS*, XIV/1, 1990, s. 21-32.

1.24.2. Manisalı Câmi (16. yy.)

Manisalı Câmiî, Sinan Paşa’nın kaptan-ı deryâlığı döneminde (1550-1554) onun emriyle Kanûnî Sultan Süleyman adına bir *Vâmık u Azrâ* yazmıştır. Muhabbet-nâme de denilen ve 181 varak olan eserin tek nüshası Süleymaniye Ktph.’nde kayıtlıdır (Fâtih, nr. 4142). 5240 beyit ve “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” vezninde olan eser, hikâyenin genel özelliklerini taşımakla birlikte hiçbir şairden etkilenilmeden yazılmıştır.

Eserde sevmenin ve iyiliğin sembolü olan aşkın nefret ve kötülüğün sembolü olan savaşa üstünlüğü anlatılır. Şair, eserindeki gazel ve kasidelerle daha rahat davranmış ve diğer *Vâmık u Azrâ*’lardan farklı bir mesnevi oluşturmuştur. Eser üzerine iki doktora tezi hazırlanmıştır (bk. bibl.). Bursalı Mehmed Tâhir bunlardan başka Havâî

⁷⁵⁸ Ayan, *Lâmi’î Vâmık u Azrâ - İnceleme - Metin* -, 85-90.

Mustafa Bursevî (ö. 1017/1608) ve Havâî Abdurrahman İstanbulî'nin de (ö. 1122/1710) birer *Vâmık ve Azrâ* kaleme aldıklarını söyler (Osmanlı Müellifleri, II, 488, 489).

Selami ECE, *Manisalı Camîî'nin Vâmık u Azrâ Mesnevisi [İnceleme-Metin-Sadeleştirme]*, (DT), AÜ, SBE, Erzurum, 2002.

M. Esat HARMANCI, *Manisalı Câmi'î: Muhabbet-nâme (Vâmık u Azrâ) [İnceleme-Metin-Nesre Çeviri]*, (DT), SBE, MÜ, İstanbul, 2003.

1.25. YÛSUF U ZÜLEYHÂ [Ali (13. yy.), Haliloğlu Ali (13. yy.), Erzurumlu Darîr (14. yy.), Süle Fakih (14. yy.), Şeyyad Hamza (14. yy.), Hamdullah Hamdi (15. yy.), Tebrizli Ahmedî (15. yy.), Kemal Paşa-zâde (16. yy.), Taşlıcalı Yahyâ (16. yy.)]

Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi, konusunu Hz. İbrahim'in üçüncü nesil torunu olan Hz. Yusuf'un öz yaşam öyküsünden ve bunun kutsal kitaplardaki anlatısından alır. Tüm semavî dinlerin kültüründe önemli bir yere sahiptir ve tarihin her döneminde sanatın çeşitli dallarında tekrar tekrar ele alınmış, evrensel kültürde çok önemli bir ortak taban oluşturmuştur.

Hikâyeyle ilgili olarak en ilginç özelliklerden biri de hikâyede sosyal hayatın yansımalarıdır. Devlet yönetiminden aile yapısına, hukuktan maliyeye sosyal hayatın her alanı bu eski ve değerli hikâyeye renkli bir fon oluşturmuştur.⁷⁵⁹

Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi, dünyanın en güzeli diye söylenen Yûsuf peygamberin Kur'an'ın 111 ayetindeki kıssasının aşk ağırlıklı olarak edebiyata yansımalarıdır. Bu mesnevi, genel itibarıyla şu üç tema üzerinde kuruludur: **1.** Yûsuf'un kardeşlerinin ona karşı hasetleri ve sonuçta Yûsuf'un başına gelenler. **2.** Züleyhâ'nın tek taraflı beşerî aşkı, ayrılık ve özlemi. **3.** Allah'a tevekkül, sevgi ve Allah korkusu. Bunlardan başka Yakub'un sabrı, inanç sahibi kişiler ile diğerleri arasındaki farklar. Yûsuf'un güzelliği, İlâhî aşk, beşerî duygular ve toplum hayatı gibi konular da bu mesnevinin konularındandır.⁷⁶⁰

⁷⁵⁹ Melike Gökcan Türkdoğan, "Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Sosyal Hayatın Yansımaları", *AÜ, TAED*, S. 38, Erzurum 2008, 52.

⁷⁶⁰ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yay., İstanbul 1999, 419-420.

Türk edebiyatının çok sevilen ve bunun için de pek çok manzum ve mensur eserin konusu olan hikâyelerinden biri, *Yûsuf u Züleyhâ* hikâyesidir. Bu hikâyeye rağbet edilmesinin en önemli sebebi, konunun dinî bir kaynağa dayanmasıdır.⁷⁶¹

En eski ama hiç eskimeyen dinî hikâyelerden olan *Yûsuf u Züleyhâ* kıssası, kaynağını Tevrat'tan alıp zamanımıza kadar gelmiştir.⁷⁶² Kur'ân-ı Kerim'de "Ahşenü'l-Kasas" (Kıssaların en güzeli) olarak nitelendirilen bu hikâye, asırlarca, Müslüman Türk yazarlar tarafından dinî düşüncelerle işlenmiş, İslam edebiyatlarında "Yûsuf u Züleyha", her şairin en güzelini yazmak için yarıştığı sevilen bir konu olmuştur. Böylece biri diğerine benzemeyen çok önemli eserler ortaya çıkmıştır.

Yûsuf u Züleyhâ hikâyelerinden yalnızca manzum olanlar, edebî ve dil özellikleri açısından farklıdır. Bunlar, mensur olanlardan daha güzeldir ve ozanlar, sazlarında değişik musikî nağmeleriyle kendilerini göstermişlerdir.⁷⁶³

Bütün tefsir kitaplarında kıssadan uzun uzun bahsedilir. Edebî açıdan lirizm dolu bu hikâyeyi İslâm edebiyatında mesnevi nazım şekliyle ilk defa Firdevsî (ö. 1020) kaleme almıştır. Bu eserden sonra *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi, uzun bir zaman yazılmamıştır. Daha sonra Mahmud diye birisi, *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisini Kırım Türkçesiyle yazmıştır (tıpkıbasım, İstanbul, 1960). İran edebiyatında hamse sahibi birçok şair, *Yûsuf u Züleyhâ* kıssasını işlemiştir. Bunlar içinde en önemlisi, Câmi'nin (ö. 1492) eseridir (bs. Paris, 1927).⁷⁶⁴

Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi, İran ve Arap edebiyatlarıyla, Batı edebiyatında da önemli bir yere sahiptir. Bu hikâye, Batı'da çeşitli dillerde işlenmiş ve güzel sanatların diğer kollarını da etkilemiş, hikâyenin çeşitli motifleriyle, resim, heykel ve operalar meydana getirilmiştir.

Hikâyede işlenen konu, Batı edebiyatında, hikâyenin en eski kaynağı olan Tevrat esas alınarak; Türk, İran, Arap edebiyatlarında ise tefsir, hadis ve İslâm tarihlerinden faydalanılarak ele alınmıştır. Türkiye ve yabancı ülkelerdeki kütüphane ve koleksiyonlarda, yazarı bilinen ve bilinmeyen çok sayıda *Yûsuf u Züleyhâ* vardır.

⁷⁶¹ Soner Akdağ, "Klasik Türk Edebiyatı'nda Adına Mesneviler Yazılan Kadın: Züleyhâ", *AÜ, TAED*, S. 40, Erzurum 2009, 59.

⁷⁶² Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 420.

⁷⁶³ Akdağ, 59-74.

⁷⁶⁴ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 420.

Türk edebiyatında Yûsuf ve Züleyhâ konusunu, ilk kez Ali adında, hakkında hiçbir bilgi olmayan biri işlemiştir. Tatar sahasında Kul Gali olarak bilinen bu kişinin eseri üzerinde İbrahim Akış (EÜ SBE) ve Sinan Uygur (AÜ SBE) çalışmışlardır.⁷⁶⁵

İbrahim AKIŞ, *Kul Gali'nin Tatar Türkçesiyle Yusuf Züleyha Kısası*, (YLT), EÜ, SBE, Kayseri, 1993.

Edebiyatımızda Ali'den sonra Şeyyad Hamza, Süle Fakih, Erzurumlu Darîr, Ahmedî, Şeyhoğlu Mustafa, Kırımlı Abdülmecid, Hamdullah Hamdi, Kemal Paşa-zâde, Taşlıcah Yahyâ gibi şairler de, bu konuyu işleyen eserler yazmışlardır.⁷⁶⁶ Bizde en ünlü *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi ise, Hamdullah Hamdi'ninkidir. (ö. 1503).⁷⁶⁷ Bu tanınmış şairlerin dışında Türk edebiyatındaki *Yûsuf u Züleyhâ* adında eseri olan şairlerden bazıları şunlardır: Haliloğlu Ali, Süle Fakih, Ahmed, Rabguzî, Hamzavî, Hâmidî, İbn Kemâl Ahmed b. Şemseddin Kemalpaşazâde, Likâî ve Behişti Sinan Çelebi (öl. 979 h./1571 m.) vb.

El-Celveti, Yakub b. Mustafa, *Neticetü'l-Tefasir fi Sure-i Yûsuf*, İstanbul, 1118.

El-Bursevi, İsmail Hakkı b. Mustafa el-Celveti, *Tefsir-i Sure-i Yûsuf*, İst., 1279.

C. BROCKELMAN, *Ali's Kısas-i Yûsuf der Alteste ver laurer des Osmanischen Literatur*, Berlin, 1917.

DJAMÎ, *Yousouf et Zouleikha*, Paris, 1927.

El-Balisani, Muhammed Taha, *El-Kavlü'l-Munsif fi Tefsir-i Suret-i Yûsuf*, Bağdat, ts.

Ahmed ZİYA, *Yûsuf u Zeliha*, (LT), İst. Ü., EF, TDE Böl., Merkez Ktp. nu. 86, İstanbul, 1929-1930.

Abdurresûl Tahbazzâde HAYYAMPÛR, *Türk ve İran Edebiyatlarında Yûsuf ve Züleyhâ Mesnevisi*, (DT), İst. Ü., SBE, İstanbul, 1945, TAE, nu. 209.

Sâime ÖZKUL, *Anadolu Metinleri, XIV. Asır Kısas al-Anbiya (Yusuf Kısası)*, (LT), İst. Ü., EF, TDE Böl., İstanbul, 1945-1946, TAE, nu. 258.

⁷⁶⁵ Gökcan Türkdoğan, "Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Sosyal Hayatın Yansımaları", 53.

⁷⁶⁶ Kazım Köktekin, "Bir Yûsuf ve Züleyhâ Şairi Süle Fakih ve Eseri", *AÜ, TAED*, 1996, S. 4, 173.

⁷⁶⁷ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 420.

İsmail Hikmet ERTAYLAN, “Türk Dilinde Yazılan İlk Yusuf ve Züleyha”, *TDED*, 1948, C. III, S. 1-2, s. 211-230.

Aydın SİNANOĞLU, “Tarihin Meşhur Yûsuf ve Züleyha Hikâyesi”, *Resimli Tarih Mecmuası*, 1950, S. 10, s. 372-374.

Halide DOLU, “Yûsuf Hikâyesi Hakkında Birkaç Söz ve Bazı Türkçe Nüshalar”, *TDED*, C. 4., İstanbul, 1952.

Halide DOLU, *Menşeiinden Beri Yûsuf Hikâyesi ve Türk Edebiyatı'ndaki Versiyonları*, (DT), İst. Ü., EF, İstanbul, 1953. (TE, No: 402, İstanbul, 1953)

Türk ve Fars Edebiyatlarında Yûsuf u Züleyhâ (Yûsuf u Züleyhâ der edebiyât-i Turkî ve Fârsî), (DT), krfl. Mecelleyi Dânişkede-yi Edebiyyât-ı Tebriz, sâl: yâzdeh, İstanbul, 1956.

İsmail Hikmet ERTAYLAN, *Yûsuf ile Züleyhâ*, İstanbul, 1960.

Yüksel SUNGUR, *Müellifi Meçhûl Dâsitân-ı Yûsuf Aleyhiselam Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme*, (LT), İst. Ü., EF, TDE Böl., İstanbul, 1963, TAE, nu. 601.

Ahmed Mahir BAKARİ, *Yûsuf fi'l-Kur'an*, İskenderiye, 1971.

Mehmet BİLGİN, *Yûsuf u Züleyhâ (1-57. Varakların çeviri yazısı)*, (LT), AÜ, FEF, TDE Böl., Erzurum, 1978.

Mustafa DEMİREL, *Kemal Paşazâde, Yûsuf u Züleyhâ: Seçmeler*, Ank., 1983.

Osman, MUTLUUEL, *Kur'an-ı Kerim'de Hazret-i Yusuf (as) Kıssası ve Kıssadan Çıkartılan Prensipler*, (LT), AÜ, İF, Erzurum, 1985.

Nurmuhakket ANDELYP, *Jusup-Züleyhâ*, Aflkabat, 1987.

Ebu Hamde, Muhammed Ali, *Fi't-Tezevvuki'l-Cemal-i Li Suret-i Yûsuf*, Amman, 1991.

Naci ONUR, *Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi, Yûsuf u Züleyhâ*, Ank., 1991.

Leylâ KARAHAN, *Erzurumlu Darir, Kıssa-i Yûsuf u Züleyhâ*, Ankara, 1994.

Zahiye Ragıp DECCANİ, *Yûsuf fi'l-Kuran'il-Kerim ve't-Tevrat*, Beyrut, 1994.

Gönül AYAN, “Ahmed Yesevî Etkisiyle Yazılan İki Yûsuf u Züleyhâ”, *TAD*, S. 3, Konya, 1997, s. 31-38.

Hıdır Çoban HAYDAR, “Bilinmeyen Bir Yûsuf u Züleyhâ El Yazması”, *TDAY-Belleten* 1996, 1999, C. III, S. 1-2, s. 105-128.

Zehra TOSKA, “Metin-Minyatür Bağlamında Yûsuf u Züleyhâ Hikâyesi”, *XV. Sanat Tarihî Araştırma Haberleşme Sempozyumu*, İstanbul, 31 Mayıs-4 Haziran 1999.

Nazan BEKİROĞLU, *Yûsuf ile Züleyhâ*, İstanbul, 2000.

Züleyhâ MUŞ, *Arap ve Türk Edebiyatlarında “Yûsuf u Züleyhâ” Hikâyelerinin Mukayesesi*, MÜ, SBE, 2000.

Nurullah ÇETİN, *Yeni Türk Şairinin “Yûsuf ve Züleyhâ Hikâyesi” Duyarlığı*, Ankara, 2004.

Melike GÖKCAN TÜRKDOĞAN, “Yûsuf u Züleyhâ Mesnevilerinde Sosyal Hayatın Yansımaları”, *A.Ü., TAED*, S. 38, Erzurum, 2008, s. 51-70.

Melike GÖKCAN TÜRKDOĞAN, *Klasik Türk Edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*, (DT), AÜ, SBE, Erzurum, 2008.

Sibel ÜST, “Bir Aşkın İki Hikâyesi Üzerine Şeyyad Hamza’nın Yûsuf u Zeliâh’sı ile Nazan Bekiroğlu’nun Yûsuf ile Züleyhâ’sı Üzerine Bir Karşılaştırma”, *TS*, C. 4, S. 7, Erzincan, Güz 2009.

1.25.1. Ali (13. yy.)

Kaynaklarda hayatı hakkında neredeyse hiç bilgiye rastlanmayan Ali, *Kıssa-i Yûsuf*’u ilk defa Türkçeyle yazmıştır. Şairin 12. yüzyılın sonlarıyla 13. yüzyılın başlarında Harezmi sahasında yaşadığının tahmin edilmesinin nedeni, eserdeki Oğuz ve Kıpçak Türkçesi özellikleridir.⁷⁶⁸

Kıssa-i Yûsuf, Ali’nin kendi adını ölümsüzleştirdiği, *Yûsuf ile Zeliâh* hikâyesinin Türk edebiyatına girmesini sağlayan, Türk edebiyatının en önemli eserlerindendir.

Houtsma’nın (Houtsma 1889) Ali’nin *Kıssa-i Yûsuf*’unu bilim dünyasına tanıttığı makalesinden günümüze kadar geçen yüzyıl, Türkologların çok ilgisini çekmiştir. Yazdığı kıssayı bir padişaha sunmayan Ali, eserinde yaşadığı coğrafyayla

⁷⁶⁸ <http://www.furkankilic.com>, “Anadolu Selçuklu Medeniyeti-Dil-Edebiyat-Kıssa-i Yusuf”, (Erişim tarihi: 20.09.2015).

ilgili herhangi bir ipucu vermemiştir. Şairin eserini 1233/630'da yazdığı eserinin sonundaki bilgiye dayanılarak söylenebilir. Ayrıca eserin yazıldığı yer kesin olarak bilinmese de yaygın olarak Volga bölgesinde okunduğu, Tatarlar için neredeyse millî destan gibi olduğu ve Kazan'da dilimize uyarlanmış yayınlarının satıldığı bilinir.⁷⁶⁹

Eserinde rubai nazım şeklinin özellikle de “Hikmet” lerin bulunması, şairin 4 + 4 + 4 = 12’li hece ölçüsünü ve yarım kafiyeli dörtlükleri kullanması, eserde dördüncü mısraların redifli bir nakarat halinde tekrarlanması ve lirizmin varlığı, Ali’nin Ahmed Yesevi’den etkilendiğini ve bu tarzı dinî hikâyelerde ilk defa uyguladığını gösterir. Türk edebiyatına ilk defa Ali ile giren Yûsuf kıssasında, İran edebiyatından Firdevsî’nin çok az bir etkisi vardır. Ayrıca Ali’nin eseri, konunun Kur’an-ı Kerim’deki bilgilere uygun biçimde yazılmasıyla da Firdevsî’ninkinden ayrılır.

Özetle; *Kıssa-i Yûsuf*, Oğuz Türkçesine ait izler taşıması, doğrudan Kur’an-ı Kerim’deki kıssaya dayanması ve bu konudaki ilk eser olması bakımından önemlidir.⁷⁷⁰ Türk diliyle yazılmış ilk Yûsuf kıssası olarak kabul edilen eserin farklı dil unsurlarını içermesi, onun hangi sahaya ait olduğu konusunu düşündürmüştür. Bu yüzden de araştırmacılar, bu konuda farklı değerlendirmeler yapmışlardır.⁷⁷¹ Örneğin; C. Brockelmann, Ali’nin bu kıssasını Eski Osmanlı Türkçesi’nin ilk eserlerinden sayarken W. Barthold, eserin Moğollar devrinde Kırım’da yazılmış olabileceğini belirtir. Edebiyat araştırmacılarımızdan olan Fuad Köprülü, eseri XIV. yy. Kıpçak edebiyatından saymıştır. Bunlardan başka Ahmet Caferoğlu ise, eldeki yazmalarına göre, eserin Hz. Yûsuf kıssasının benimsenmesi sebebiyle ya “Müşterek Orta Asya Türkçesi” etkisi içindeki bazı yerli Türk şivelerinden birine çevrilmesiyle meydana gelmiş, ya da bu dillerde yeniden yazılmış olabileceğini belirtmekte ve karışıklığı buna bağlamaktadır. Eserin “Kırım dili”, ya da “Deşt dili” ne çevrilerek yazılmış olan Dresden ve Berlin nüshaları tamamıyla orijinaldir. Kazan’da birkaç defa basılan *Kıssa-i Yûsuf* (1839, 1899) ise, şivece bu üç yazma nüshadan farklıdır. Bütün bunlara rağmen A. Caferoğlu, eserin Orta Asya’da Harezmi’nin Oğuzların yaşadığı bir bölgesinde Oğuz Türkçesi etkisinde olduğunu kabul eder. Saadet Çağatay ise, konuyla ilgili yeni bilgiler olmadıkça eserin lehçesinin ve yazıldığı yerin eldeki bilgilerle kesin olarak tespit

⁷⁶⁹ Hakan Yaman, “Ali’nin Kıssa-i Yûsuf’unda Söz Varlığı Üzerine”, *Türkbilgi*, S. 14, 2007, 184-185.

⁷⁷⁰ Tuncer Gülensoy, “Ali”, *TDV İslam Ans.*, İstanbul 1989, II, 379.

⁷⁷¹ <http://www.furkankilic.com>, (Erişim tarihi: 20.09.2015).

edilemeyeceğini, sadece tahminlerde bulunulabileceğini vurgulamıştır.⁷⁷² Aynı şekilde eserin ait olduğu saha da açıkça ortaya konamamıştır. Fakat 14. yy.dan Mahmud adlı bir şairin Kırım Türkçesiyle yazdığı ve tahminen aynı asırda Haliloğlu Âlî adlı başka bir şairin Oğuz Türkçesine tercüme ettiği bir başka *Yûsuf u Züleyhâ*'nın olması, Ali'nin eserinin de Kırım Türkçesiyle yazılabileceğini düşündürür.⁷⁷³

Eserinin son dörtlüğündeki “*Kul Ali*” mahlası ile edebiyat tarihine geçen ve gerçek adının kesin olarak bilinmediği şairin günümüze kadar gelen tek eseri, *Kıssa-i Yûsuf* tur. Türk, İran ve Arap edebiyatında pek çok sanatçının işlediği ve dinî kaynaklı olan *Yûsuf ile Züleyhâ* hikâyesini anlatan ilk Türkçe eserin yazarı olan Kul Ali, edebiyat tarihimizde çok önemli bir yere sahiptir. Onun eseri hangi şive ile yazdığı kesin olarak anlaşılamamıştır. Bazı Tatar edebiyat tarihçilerine göre eser, Tatar edebiyatını başlatanlardandır ve eserin yazarı Kul Gali, Tatar edebiyatının ilk büyük şairi kabul edilir. 1983'te doğumunun 800. ve *Kıssa-i Yûsuf*'un yazılışının 750. yıldönümü, Moskova ve Kazan'da Türk medeniyetinin büyük şöleni kabul edilerek kutlanmıştır.⁷⁷⁴

Eserin Gotha, Dresden ve Berlin kütüphanelerinde üç yazma nüshası vardır. Ahmet Caferoğlu'nun Güney Türkçesinin Azerî şivesine meyleden “Dedem Korkut” karakterinde olduğunu söylediği Gotha yazması, şive bakımından ötekilerden farklıdır.⁷⁷⁵

M. Th. HOUTSMA, “Ein alttürkisches Gedicht”, *ZDMG*, C. XLIII, s. 69-98, 1889.

Âlî, *Kitâb-ı Hazret-i Yûsuf Aleyhi's-selâm*, Kazan, 1901.

C. BROCKELMANN, “‘Ali's Qışsa-i Jûsuf der älteste Vorläufer der Osmanischen Literatur”, *Abhandlange der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, Berlin, 1916, s. 5-8.

Ferhad ZEYNALOF, “Ali'nin Kıssa-yı Yûsuf'u”, S. Çağın (nakl.), *Kardeş Edebiyatlar*, 1985, S. 9, s. 42-45.

Kul Ali, *Kıse-i Yûsif*, (Haz. Elmeddin Elibeyzade ve bşk.), Bakü, 1995.

⁷⁷² Gülensoy, “Ali”, 379.

⁷⁷³ <http://www.furkankilic.com>, (Erişim tarihi: 20.09.2015).

⁷⁷⁴ Vikipedi Özgür Ansiklopedi, “Kul Ali”, http://tr.wikipedia.org/wiki/Kul_Ali, (Erişim tarihi: 20.09.2015).

⁷⁷⁵ Gülensoy, “Ali”, 379.

Kolektif, *Türk Edebiyatının İlk Yûsuf ve Züleyhâ Hikâyesi Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u (Yûsuf ve Züleyhâ)*, TDK Yay., İstanbul, 2000.

Sinan UYGUR, *Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u*, (YLT), AÜ, SBE, Erzurum, 2003.

Ali CİN, Ali, *Kıssa-i Yûsuf (H. 630/M. 1233) İnceleme-Metin-Dizin*, (DT), Ank. Ü., SBE, Ankara, 2004.

Ali CİN, “Ali'nin Kıssa-i Yûsuf Adlı Eserinin Türkiye Yazması”, *V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı*, Ankara, 20-26 Eylül 2004.

Hakan YAMAN, “Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'unda Söz Varlığı Üzerine”, *Türkbilg*, S. 14, s. 184-199, 2007.

1.25.2. Haliloğlu Ali (13. yy.)

Yûsuf u Züleyhâ hikâyesinin bir rivayeti, XIII. asırda Kırım civarında yaşayan, Kırım ve Deşt dillerine vakıf ve Oğuz Türklerine mensup bir şair olduğu anlaşılan Haliloğlu Ali'ye aittir. Ancak şair, bu hikâyeyi Kırımlı Mahmut'un Deşt dili (Kıpçak Türkçesi) ile yazdığı *Kıssa-i Yûsuf* adlı eserinden Türkçeye aktarmıştır.

Metnin yedili hece vezniyle, dörtlükler halinde ve sade bir dille nazmedilmiş olması, baştan sona her dörtlüğün son mısrasının u, ü (vav) ile kafiyelemesi ve böylece âşık tarzı şiir şekillerinden destan örneği oluşturması bakımlarından halk edebiyatına mahsus bir metin özelliği göstermektedir. Dr. Rasim Deniz, bu metin üzerine karşılaştırmalı bir doktora çalışması yapmıştır. Onun bu çalışması, “Rasim Deniz Nüshası, Raif Yelkenci Nüshası, ASL Nüshası (R. Yelkenci Nüshası ile aynıdır) ve Bibliotheque Nationale nüshasına dayanır. R. Yelkenci ve ASL nüshaları aynı olduğu için bu çalışma, esasen üç nüsha üzerinden gerçekleşmiştir. Nüshalar, XIII. yüzyıl Türkçesi özellikleri dikkate alınmak suretiyle, tashih ve tamir yoluyla orijinale en yakın hale getirilebilir. Herhangi bir yerinde müstensih adı ve istinsah tarihi belirtilmeyen hikâye, besmele ile başlamaktadır.”⁷⁷⁶

Muhittin, ELİAÇIK, *Yûsuf u Züleyhâ (Haliloğlu Ali)*, 1-610. *Varakların Transkripsiyonlu Metni*, (LT), AÜ, FEF, TDE Böl., Erzurum, 1986.

⁷⁷⁶ Şahin Köktürk, “Haliloğlu Ali'nin Yûsuf ile Zeliha Hikâyesi”, *TS*, S. 2/4, Güz 2007, 555.

Naci GÜNEY, *Yûsuf u Züleyhâ (Haliloğlu Ali), 57a-108a Varaklar'ın Transkripsiyonlu Metni*, (LT), AÜ, FEF, TDE Böl., Erzurum, 1987.

Rasim DENİZ, *Haliloğlu Ali'nin Yûsuf ve Zelihâ Kıssası*, (DT), FÜ, SBE, Elazığ, 1998.

Şahin KÖKTÜRK, "Haliloğlu Ali'nin Yûsuf ile Zelihâ Hikâyesi", *TS*, S. 2/4, Güz 2007, s. 555-617.

1.25.3. Erzurumlu Darîr (14. yy.)

Kadı Darîr'in *Yûsuf u Züleyhâ*'sı, dönemin dinî-romantik aşk mesnevilerindendir. 768/1366-1367'de yazılan eserin adı, çeşitli beyitlerde *Kıssa-i Yûsuf* olarak verilir. Diğer *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevilerinde olduğu gibi Kur'ân-ı Kerim'deki 111 ayetten oluşan 12. sûre Yûsuf Sûresi'ni esas almış, "şâh-ı tefsir" diye nitelendirdiği İbn-i Abbas tefsirinden faydalanarak yazmıştır. Eser, 2126 beyit olup "Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün" vezniyle kaleme alınmıştır. Sekiz meclisten meydana gelen eserin bölüm başlıkları, Farsça ve Türkçe karışıktır. Eserin bazı yerlerinde Yûsuf ile Züleyhâ'nın söyledikleri 21 tane de gazel bulunur.

Eserin baş tarafındaki 95 beyitte küçük yaşta öksüz kalan Yûsuf'a bakması için satın alınan hizmetçinin oğlunun, Yûsuf daha çok süt emsin diye Yâkûb tarafından satılması ve evlat acısıyla içi yanan hizmetçinin Yâkûb'a beddua etmesi anlatılarak Yûsuf'un eşsiz güzelliği dile getirilir.⁷⁷⁷

Tezkirelerde ve bazı kitaplarda hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmayan⁷⁷⁸ Erzurumlu Kadı Darîr'in bu eseri üzerinde doktora tezi hazırlayan Leylâ Karahan'nın bu çalışması yayınlanmıştır.

Nuran ÖZYİĞİT, *Erzurumlu Darîr'in Kıssa-i Yûsuf Mesnevisi*, (LT), İst. Ü., İstanbul, 1962-1963, TAE, nu. 592.

Leylâ KARAHAN, *Kıssa-i Yûsuf (Yusuf u Züleyha), Erzurumlu Kadı Darir*, (DOÇT), GÜ, SBE, Ankara, 1985.

Leylâ KARAHAN, *Erzurumlu Darir, Kıssa-i Yûsuf u Züleyhâ*, TDK Yay., Ank., 1994.

⁷⁷⁷ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, II, 143.

⁷⁷⁸ Akdağ, 59-74.

1.25.4. Süle Fakih (14. yy.)

Edebiyatımızda çok bilinen bir şair olmayan, adı bile kesinlik kazanmamış Süle Fakih'in *Yûsuf ve Züleyhâ*'sı, Türk dili ve edebiyatı tarihi içinde çok önemlidir. Eserinde hayatıyla ilgili bilgiler vermeyen Süle Fakih hakkında yapılan araştırmalar sonucunda da onunla ilgili kesin bilgilere ulaşılamamıştır.⁷⁷⁹

Semih Tezcan, Süle Fakih ile Ahmed Fakih'in aynı kişi olabileceğini kaydeder. Adından başka, hayatı hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığımız Süle Fakih'in yaşadığı asır da tartışma konusudur. Araştırmacıların bir kısmı onu 13. asır, bir kısmı ise 14. asır şairlerinden kabul eder.⁷⁸⁰

Süle Fakih'in dinî ve doğa bilgileri iyi bilen biri olduğu ve Arapça ile Farsça bildiği eserinden hareketle söylenebilir. Çünkü şair, eserinde Arapça ve Farsça tamlamaları sıkça, Farsça beyitleri ise yer yer kullanmış; bazen ise, beyitlerin içine ayetler, ayet alıntıları ve hadis örnekleri serpiştirerek hem dinî bilgileri hem de Arapçayı bildiğini göstermiştir.⁷⁸¹

13. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başlarında yazılmış olan eser, konusunun gereği halk diline çok yakın, sade ve anlaşılır bir dille ve aruzun “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” kalıbıyla yazılmıştır ve eser, üzerinde doktora çalışması yapan Kazım Köktekin⁷⁸²'in tenkitli yayınına göre 5005 beyitten oluşur.

Baştan sona mesnevi nazım şekliyle yazılan eserde yeri geldikçe Hz. Yâkûb, Hz. Yûsuf, Zeliha ve Fakih'in ağızından söylenmiş, özellikle başlıklardan sonra “şiiir” başlığı altında 19 gazele de yer verilmiştir. Bu mesnevi ile Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf ve Züleyhâ*'sı arasındaki bazen de mısra benzerlikleri dikkati çeker Ancak Süle Fakih'in eseri, Şeyyâd Hamza'nınkinden hem hacimli hem de nazım tekniği, dil ve içerik bakımından daha üstündür.⁷⁸³

Eserde günümüze kadar sürekli kullanılan ve hiçbir değişikliğin olmadığı birçok atasözü ve deyim gibi halk edebiyatı açısından çok değerli olan malzemeler bulunur.⁷⁸⁴

⁷⁷⁹ Köktekin, 173-174.

⁷⁸⁰ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 181.

⁷⁸¹ Köktekin, 175.

⁷⁸² Köktekin, 173-179.

⁷⁸³ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 181.

⁷⁸⁴ Köktekin, 176.

Mesnevi yazılırken mesnevinin Kur'an'daki şekline mümkün olduğu kadar bağlı kalınmış, bazı bölümleri genişletilmiş ve çeşitli motifler eklenmiştir. Yazılırken büyük ölçüde İbn-i Abbâs'ın Yûsuf suresi tefsirinden yararlanılan eser üzerine Kazım Köktekin tarafından doktora çalışması yapılmıştır.⁷⁸⁵

Eserin Millî Ktph., Konya İzzet Koyunoğlu Ktph., İst. Ü. ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphaneleri ile özel koleksiyonlarda nüshaları bulunmaktadır. Eserin bu üç nüshasından başka İst. Ü. Ktph. Türkçe Yazmalar Böl. No: 970; DTCF Ktph. M. Con Böl. No: 590; Millî Ktph. F. Bilge Böl. No: 155; TDK Ktph. No: A 140 ve A 477; İst. Süleymaniye Ktph. Tarlan Böl. No: 46/1; Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Ktph. No: 813; Konya Büyükşehir Belediyesi İzzet Koyunoğlu Müze ve Şehir Ktph. Koyunoğlu Müze Kitaplığı No: 11403; Konya Büyükşehir Belediyesi İzzet Koyunoğlu Müze ve Şehir Ktph. Koyunoğlu Müze Kitaplığı No: 11366/1; Konya Büyükşehir Belediyesi İzzet Koyunoğlu Müze ve Şehir Ktph. Koyunoğlu Müze Kitaplığı No: 10045; Konya Büyükşehir Belediyesi İzzet Koyunoğlu Müze ve Şehir Ktph. Koyunoğlu Müze Kitaplığı No: 11846; Ankara Adnan Ötügen İl Halk Ktph. Türkçe Yazmalar Böl. No: 1965; AÜ Ktph. Özege Kitaplığı ASL Yazmaları Böl. No: 318; AÜ Ktph. Özege Kitaplığı Satın Alınanlar Böl. No: 318 olmak üzere yurt içi kütüphanelerinde toplam 17 nüsha vardır. Bu nüshaların bir kısmının neredeyse tam olduğu, bazılarının da eserden küçük parçalar şeklinde olduğu söylenebilir.⁷⁸⁶

Ayşe SEVİNDİK, *Süle Fakih'in Yûsuf ve Züleyhâ'sı-Metin ve İndeks*, (LT), İst. Ü., EF, İstanbul, 1970, Merkez Ktp. nu. 6578.

Beyhan YÜNÜAK, *Süle Fakih'in Yûsuf ve Züleyhâ'sı*, (LT), İst. Ü., EF, TDE Böl., İstanbul, 1970, TAE, nu. 954.

Ramazan SALMAN, *Süle Fakih: Yûsuf ve Züleyhâ (XIV. yüzyıl): Dil Özellikleri-Transkripsiyonlu Metin-Seçmeli Sözlük*, (YLT), İÜ, SBE, Malatya, 1989.

HACIYEVA, Z. T., *Süli Fekih Yusif ve Züleyhâ*, Bakü, 1991.

Kazım KÖKTEKİN, *Süle Fakih'in Yûsuf ve Züleyhâ'sı; İnceleme, Metin, Dizin*, C. I, (DT), AÜ, SBE, Erzurum, 1994.

⁷⁸⁵ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 181.

⁷⁸⁶ Köktekin, 176-177.

Kazım KÖKTEKİN, “Bir Yûsuf ve Züleyhâ Şairi Süle Fakih ve Eseri”, *AÜ, TAED*, 1996, S. 4, s. 173-179.

1.25.5. Şeyyâd Hamza (14. yy.)

Klâsik edebiyatımızda “*Yûsuf u Züleyhâ*” adıyla eser veren en önemli şahsiyetlerden biri de Şeyyâd Hamza’dır. Bilim dünyasına ilk kez M. Fuad Köprülü tarafından tanıtılan ve hakkında fazla bilgi bulunmayan bu şahsın eseri, konuya hasredilmiş en meşhur eser olarak bilinir. Eserin son derece güzel ve etkileyici bir üslûbu vardır. Söz konusu eser, Dehri Dilçin tarafından 1946’da yayınlanmıştır.

14. asra ait olan bu eser, *Dâsitân-ı Yûsuf Aleyhi’s-selâm ve Hâzâ Ahsenü’l-Kasasü’l-Mübârek* adını taşımaktadır. Mesnevi tarzında ve “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” vezniyle yazılmıştır. Eserin tamamı 1529 beyittir.

Eser, konusu itibariyle klasik düzene uygun, Kur’an’daki Yûsuf kızasına dayanan dinî bir aşk hikâyesidir. Eseri yazarken Kur’an tefsirinden de yararlanan Şeyyâd Hamza, konuyu kendi duygu ve düşünce dünyası içerisinde geliştirerek anlatmıştır. Bu dönemlerde Türkçe edebî bir dil olma kimliğine tam olarak kavuşmadığı için eserde gerek müstensihlerin hatasından gerekse şairin durumundan kaynaklanan pek çok ifade ve vezin kusurlarına rastlanır. Şair, dinî bir özellik taşıyan eserini, meclislerde rahatlıkla okunabilmesi için sanat gösterme kaygısından uzak bir şekilde kaleme almış, her türlü edebî sanattan, benzetmelerden ve edebî tasvirlerden mümkün olduğunca uzak tutmuş ve sade, canlı bir dil kullanmıştır. Kur’an’da Zelihâ’nın Yûsuf’a âşık oluşu açık bir şekilde anlatıldığı ve şair bunu bildiği halde Zelihâ’yı Yûsuf’a rüya görme yoluyla âşık ederek klasik mesnevilerde mutlaka bulunan “rüya yoluyla âşık olma” motifini uygulamıştır.⁷⁸⁷

Kitap, Anadolu sahasında bu konuda kaleme alınan ilk eserdir. Müellifin eserini meydana getirirken Orta Asya Türk şairi Ali’nin 1232 yılında yazdığı *Kıssa-i Yûsuf* adlı mesnevisinden faydalandığı da kabul edilmektedir.⁷⁸⁸

⁷⁸⁷ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 148.

⁷⁸⁸ Tuncer Gülensoy, “Destân-ı Yûsuf”, *TDV İslam Ans.*, İstanbul 1994, IX, 210.

Mesnevi, dokuz beyitlik besmele, tevhid, münâcât ve üç beyitlik naattan sonra başlar. Şair, mesnevisinin çeşitli yerlerine serpiştirdiği “nükte” başlıklı kısımlarda çeşitli nasihatlerde bulunmuştur.

Eser, dil bakımından Eski Anadolu Türkçesi’nin fonetik ve morfolojik özelliklerini taşıdığı için ayrıca önemlidir. Türk edebiyatında bu konu, manzum ve mensur olarak *Destân-ı*

Yûsuf, *Kıssa-i Yûsuf*, *Yûsuf ve Züleyhâ*, ayrıca *Ahsenü’l-kasas* ve *Sittîn licâmii’l-besâtîn* (Arapça’dan tercüme) gibi adlarla da pek çok defa kaleme alınmıştır.⁷⁸⁹

Bu eser, Oğuz Türkçesinin kuruluş döneminin özelliklerini yansıtmamasının yanı sıra içerisinde çok sayıda arkaik kelime bulundurması bakımından da önemli bir eserdir. Bütün bu özelliklerinden dolayı eser üzerinde şimdiye kadar çeşitli bilim adamlarımız birbirinden değerli çalışmalar yapmışlardır.⁷⁹⁰

Eserin bilinen tek nüshası TDK Kütüphanesi’nde olup “Raif Yelkenci Nüshası” olarak da anılır. Bu nüsha, Abdürrahim b. Kasım b. Hasan tarafından 952/1546 tarafından istinsah edilmiştir. Dehri Dilçin ise, eser üzerine ilk çalışmayı yaparak eseri Latin harflerine çevirip eserin transkripsiyon ve faksimilesini TDK Yayınları arasında *Yûsuf ve Züleyhâ* adıyla İstanbul’da 1946’da yayınlamış ve Talat Tekin de eserin dil özellikleri üzerine bir çalışma yapmıştır.⁷⁹¹ Ayrıca Stephanie Bowie Thomas, 1992 yılında yüksek lisans tezi olarak transliterasyon veya transkripsiyon olmaksızın eseri doğrudan İngilizceye aktarmıştır. 2008 yılında ilk olarak Osman Yıldız, daha sonra Ümit Özgür Demirci, Şenol Korkmaz, İbrahim Taş ve Emin Eminoğlu, aynı eseri yayınlamışlardır.⁷⁹²

Dehri DİLÇİN, *Şeyyâd Hamza, Yûsuf ve Zelihâ*, TDK Yay., İstanbul, 1946.

Talat TEKİN, *13. Asır Anadolu Şairlerinden Şeyyâd Hamza’nın Destân-ı Yûsuf Mesnevisi Üzerine Dil Tetkikleri*, (LT), 1951, TAE, T, nr. 367.

S. Bowie THOMAS, *The Story of Josep in İslamic Literature with an Annotated Translation of the Pre-Ottoman Destân-ı Yusuf by Seyyâd Hamza*, (YLT), 1992.

⁷⁸⁹ Gülensoy, “Destân-ı Yûsuf”, 210.

⁷⁹⁰ Ümit Özgür Demirci, “Şeyyâd Hamza’nın Yûsuf u Zelihâ’ındaki Bazı İbareler Üzerine”, *AÜ, TAED*, S. 45, Erzurum 2011, s. 1.

⁷⁹¹ Gülensoy, “Destân-ı Yûsuf”, 210.

⁷⁹² Demirci, 2.

Erdal TAŞKIN, *Şeyyâd Hamza'nın Yusuf u Züleyha Mesnevisinin Gramer İncelemesi (1197-1529. beyitler)*, (LT), HÜ, Ankara, 1994.

Pınar EKİNCİ, *Şeyyâd Hamza'nın Yusuf u Züleyha Mesnevisinin Gramer İncelemesi (599-898. beyitler)*, (LT), HÜ, Ankara, 1994.

Semra, GÜNEŞ, *Şeyyâd Hamza'nın Yusuf u Züleyha Mesnevisinin Gramer İncelemesi (300-598. beyitler)*, (LT), HÜ, SBE, Ankara, 1994.

Sevengül SÖNMEZ, *Şeyyâd Hamza'nın Yusuf u Züleyha Mesnevisinin Gramer İncelemesi (1-299. beyitler)*, (LT), HÜ, SBE, Ankara, 1994.

Gürcan AKBOZ, *Şeyyâd Hamza-Yûsuf u Züleyhâ-Metin*, (LT), HÜ, Ank., 1982.

Çimen ÖZÇAM, *Şeyyâd Hamza'nın Yusuf u Züleyha Adlı Eserinin Dil Özellikleri*, (YLT), Fırat Ü., SBE, Elazığ, 1993.

Özlem AKSOY, *Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Züleyha Mesnevisinin Gramer İncelemesi (897-1196. beyitler)*, (LT), HÜ, SBE, Ankara, 1994.

Emin EMİNOĞLU, *Destân-ı Yûsuf (Giriş, İmla, Ses Bilgisi, Biçim Bilgisi, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım)*, IQ Kültür Sanat Yay., 2008.

Osman YILDIZ, *Yûsuf u Zelihâ (Destân-ı Yûsuf) Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler*, Akçağ Yay., Ankara, 2008.

Şenol KORKMAZ, *Yûsuf u Zelihâ (Giriş, Tıpkıbasım karşılıklarıyla metin, Türkiye Türkçesine aktarım, Dizin-Sözlük)*, Kaknüs Yay., 2008.

İbrahim TAŞ, *Şeyyâd Hamza, Yûsuf ve Zelihâ*, KB Yay., Ankara, 2010.

Ramazan ARI, *Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelihâ Hikâyesinde Beşerî His ve Hasletler*, (YLT), Muğla Ü., SBE, Muğla, 2011.

Ümit Özgür DEMİRCİ, “Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelihâ'sındaki Bazı İbareler Üzerine”, *AÜ, TAED*, S. 45, Erzurum, 2011, s. 1-8.

1.25.6. Hamdullah Hamdi (15. yy.)

Hamdi'nin hamsesine dâhil olan en güzel eseri, bu mesnevisidir. Hamdi, 897/1491 yılında bu eseri meydana getirirken, kendisinden önce ve devrine yakın İran

ve Türk şairlerinin eserlerini incelemiş, bunlardan özellikle de Firdevsî ve Câmi’den ilham alarak eserini yazmıştır.⁷⁹³ Hamdi’nin eseriyle, kendisinden önce *Yûsuf ve Züleyhâ* yazan şairlerin eserleri arasında çok az farklılıklarla büyük benzerlikler vardır. Hamdullah Hamdi, ortaya koyduğu *Yûsuf ve Züleyhâ* mesnevisini önce bir önsözle II. Bayezid’e sunmuş, umduğu yakınlık ve bağışı bulamayınca eserinden önsözü çıkararak zamanındaki anlayışsızlıktan, değerbilmezlikten yakınma yollu bazı parçalar eklendiğini, şair Zâtî’den Latifî ve Mecdî kaydeder. Aynı konuyu Faik Reşad da zikreder.⁷⁹⁴

“Feilâtün//Mefâilün//Feilün” kalıbıyla yazılan eserinde Hamdi, mesnevisinin çeşitli yerlerinde yazdığı “gazeller” ve “rubâî” de aruzun çeşitli kalıplarını kullanmıştır. Eserine 5 beyitlik bir “Besmele manzumesi” ile başlayan şair, tahmid, tevhid, 2 manzumelik münâcât, naat, “nûr-ı Mustafa ve Hz. Peygamber’in bazı mucizeleri” ve “dört halife hakkındaki manzume” lerden sonra, eserini yazma sebebini belirtmiş, babası Ak Şemseddin hakkında yazdığı medhiyenin ardından ise, asıl hikâyeye geçerek burada Yûsuf ile Züleyhâ’nın hikâyesini anlatmıştır.⁷⁹⁵

6241 beyit olan eserde Hamdi, 346. beyitten itibaren “Matla-i Dâsitân-ı Yûsuf Aleyhiselam” başlığıyla asıl hikâyeye girer ve hikâye için 5896 beyit ayırmıştır. Hikâye boyunca olayların gidişatını bozmayacak ve okuyucunun dikkatini dağıtmayacak tarzda nükte, pend, rivayet, hikâye-i münasiplere yer vermiş, bunlardan birtakım ahlâkî sonuçları okuyucuya aktarmaya çalışmıştır. Eser içinde olayların giriftlik kazandığı ve hiç ümit edilmeyen olayların ortaya çıktığı veya hikâyede, özellikle Züleyhâ’nın başarısız aşk teşebbüsleri sonucunda onun ağzından veya başkalarının ağzından söylenen gazeller, olayların anlatımına uygunluk verdiği gibi duygu, heyecan ve canlılık vermesi bakımından da önemli bir yer tutar. Bu gazeller, bir araya toplanmayıp serpiştirilmiştir ve toplam 15 tanedir.⁷⁹⁶

Şairin özellikle kardeşlerinden gördüğü kötü muamelelerden sonra kendisini Hz. Yûsuf ile özdeşleştirmesi sonucu, hissederek yazdığı bu eseri, hem dili hem de üslûbu ve nazım tekniği bakımından o zamana kadar bu konuda yazılmış Türkçe mesnevilerin en güzelidir. Daha sonraları aynı konuda eser veren Kemal Paşa-zâde, “Eğer Hamdi’nin

⁷⁹³ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, II, 149.

⁷⁹⁴ Taştan, 46.

⁷⁹⁵ Kartal, *Doğu’nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 338.

⁷⁹⁶ Taştan, 46.

mesnevisini evvelce görmüş olsa idim bu mevzuya el sürmezdim.” diyerek şairi takdir etmiş ve Fuzûlî’nin Leylâ vü Mecnûn mesnevisi yazılana kadar Türk edebiyatının en büyük ve seçkin mesnevisi sayılmıştır. Hamdi, bu mesneviyi ehl-i sünnet müfessirlerinin rivayetlerine en uygun şekilde yazan şairlerden biri olarak da dikkat çeker.⁷⁹⁷

Mediha AYAN, *Hamdullah Hamdi ile Taşlıcalı Yahyâ’nın Yûsuf ile Züleyhâ’larının Mukayesesi*, (LT), Ank. Ü, DTCF, TDE Böl., Ankara, 1945.

Sabahaddin OZAN, *Hamdullah Hamdi ve Taşlıcalı Yahyâ’nın Yûsuf ve Züleyhâ’larının Tedkiki*, (LT), İst. Ü., EF, TDE Böl., İstanbul, 1945-46, Merkez Ktp. nu. 1175.

Agâh Sırrı LEVEND, “Hamdi’nin Yûsuf u Züleyhâ’sı”, *TDAY-Belleten*, Ankara, 1968, s. 71-117.

Hüseyin AYAN, “Hamdullah Hamdi’nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevisi’ndeki Gazeller”, *AÜEFAD*, S. 5 (1972), Erzurum, 1974, s. 31-49.

Fikret TÜFEKÇİ, *Hamdullah Hamdi’nin Yûsuf u Züleyhâ’sının 1-106. Varakları Arası Çeviri Yazısı*, (LT), AÜ, FEF, TDE Böl., Erzurum, 1976.

M. Naci ONUR, *Hamdullah Hamdi, Yûsuf u Züleyhâ: İnceleme-Metin*, (DT), AÜ, SBE, Erzurum, 1982.

M. Naci ONUR, *Ak-Şemseddîn-zâde Hamdullah Hamdi, Yûsuf ve Züleyhâ (İnceleme ve Seçmeler)*, Ertem Matbaacılık, Ankara, 1986.

Cahit KAVCAR, “Hamdullah Hamdi’nin Yûsuf u Züleyha’sı”, *TDAY-Belleten* 1968, 1989, s. 157-172.

M. Naci ONUR, *Hamdi, Yûsuf u Züleyhâ*, Akçağ Yay., Ankara, 1991.

Zehra ÖZTÜRK, *Hamdullah Hamdi’nin Yûsuf ve Zelihâ Mesnevisinde Tipler ve Motifler*, (DT), İst. Ü., SBE, İstanbul, 1993.

Bayram ÇELİK, *Fuzûlî’nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi ile Hamdullah Hamdi’nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevisinde İnsan Psikolojisi*, (YLT), ÇÜ, SBE, Adana, 1998.

⁷⁹⁷ Kartal, *Doğu’nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 338-339.

Zehra ÖZTÜRK, *Hamdullah Hamdi's Mesnevi Yûsuf ve Zeliâ Introduction, Text, Analysis and Facsimile*, Harvard University, 2001.

Ahmet KARTAL, “Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı ile Hamdullâh Hamdi'nin Yûsuf u Züleyhâ'sının Mukayesesi”, *Diriözler Armağanı*, Ankara, 2003, s. 93-139.

Nesrin ÇORUH, *XV. Yüzyıl Mesnevilerinden Hamdi'nin Yûsuf u Züleyhâ, Cem Sultan'ın Cemşid ü Hurşid'inin Modern Roman Unsurları Açısından Değerlendirilmesi*, (YLT), TÜ, SBE, Edirne, 2003.

Recep DEMİR, “Hamdi'nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevisinde Tercüme ve Yerli Söylem”, *AÜ, TAED*, S. 44, Erzurum, 2010, s. 37-63.

Ayşe SAĞLAM, “Hamdullah Hamdi'nin Yusuf u Züleyha Mesnevisi ile Thomas Mann'ın Yusuf ve Kardeşleri Romanının Ana Karakterlerine Mukayeseli Bir Yaklaşım”, *DÜ, SBED*, Diyarbakır, Nisan 2011, Yıl: 3, S. 5, s. 20-46.

1.25.7. Tebrizli Ahmedî (15. yy.)

Mesnevi, 15. yy. da Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Azerbaycan, İran ve Irak'ta büyük bir devlet kuran Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın oğlu Yakûb Han devrinde, Akkoyunluların Musullu boyu beylerinden Halil Bey'in isteği üzerine 57 günde Tebriz'de kaleme alınmıştır. Aruzun “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” kalıbıyla yazılan eser, şairinin ifadesine göre 4035 beyitten oluşur. Ancak eserin beyit sayısı ise 2801'dir. Bu durum, nüshanın bazı yapraklarının kopmuş olmasından kaynaklanır. Eserin MÜ FEF Ktph.'nde (nr. 51) bulunan nüshası Nihat Azamat tarafından tanıtılmıştır.⁷⁹⁸

Ahmedî, *Yûsuf u Zeliâ*, Millî Ktph., 60 Zile 402.

Nihat AZAMAT, “Yeni Bir Ahmedî ve İki Eseri: Yûsuf u Zeliâ, Esrar-nâme Tercümesi”, *OAD*, nr. VII-VIII, İstanbul, 1988, s. 347-364.

Nurmuhammet HİSAMOV, “XVI. Yüzyıl Türk Şairi Ahmedî'nin Yûsuf ile Züleyhâ Mesnevisi ve Onun Kul Gali'nin Kıssa-i Yûsuf Destanına Alekesi”, *IV. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı*, Çeşme - İzmir, 22-29 Eylül 2000.

⁷⁹⁸ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 339-340.

1.25.8. Kemal Paşa-zâde (16. yy.)

Kemal Paşa-zâde'nin bu mesnevisini 1492-1512 yılları arasında yazdığı tahmin edilir. Eser, “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” aruz kalıbıyla yazılmış olup 7777 beyittir. II. Bayezid'e sunulmuştur. Şair, esere mesnevi tarzında bir münâcâtla başlanır. Bu manzumede evrenin, evrendeki çeşitli varlıkların, yerin ve göğün yaratılışı, sırları anlatılır ve insanların Tanrı'yı tanımaları yolunda öğütlerde bulunulur. İnsanın ve insan ruhunun meydana gelişi üzerinde durulur. Daha sonra bir naat, dört halifeye övgüler, inanç ve ibadetle ilgili çeşitli öğütler, padişaha bir kaside ve II. Bayezid medhiyesi gelmektedir. “Sebeb-i telif” kısmından sonra şair, asıl konuya girmiştir. Aralara yer yer gazeller serpiştirilmiştir. Eser, 30 beyitlik bir Hâtîme ile sona erer.⁷⁹⁹

Mustafa DEMİREL, *Kemal Paşa-zâde'nin Yûsuf u Zelihâsı ve Dil Husûsiyetleri*, (DT), İst. Ü., SBE, 2 C., İstanbul, 1980.

A. Sırrı LEVEND, “Kemal Paşa-zâde'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı”, *TDAY-Belleten* 1969, 1989, s. 251-281.

Cahit KAVCAR, “Kemal Paşazâdenin Şairliği ve Yûsuf u Züleyhâ'sı”, *TDAY-Belleten* 1969, 1989, s. 227-249.

1.25.9. Taşlıcalı Yahyâ (16. yy.)

Taşlıcalı Yahyâ'nın bu eseri, 16. yüzyılın en meşhur *Yûsuf ve Züleyhâ*'sıdır ve 5179 beyitten oluşur. Şair, eserini Mısır'da ileri yaşтайken son eseri olarak aruzun “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıyla yazmıştır. Eserin başında “münâcât”, ardından da Allah'ın kudretini ifade eden bir manzume bulunur. Sonra “naat”, “mirâciye”, Kanûnî Sultan Süleyman vafındaki “şîir” ve “sebeb-i te'lîf” bölümü gelir. Aşkın faziletiyle ilgili manzumeyi takip eden Yûsuf ile Züleyhâ arasındaki aşk anlatılmaya başlanmıştır.⁸⁰⁰

⁷⁹⁹ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, 163.

⁸⁰⁰ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 366-367.

Şair, mesnevisini neden yazdığını açıklarken önce içinde bulunduğu ruh halini tasvir eder. Şair, seven ve sevilenin halini anlayabilenlerin derin anlamları da keşfedeceklerini söyleyerek söze başlar.⁸⁰¹

Eserin bütününde, söz konusu bütün fikirler, kaynağını tasavvuftan alır. Hikâyenin temasını tasavvuf üzerine oturtan şair, görüldüğü gibi, tasavvuf kelimesini sadece bir beyitte kullanır. Mesnevinin ilk bölümünden itibaren tasavvufi konulara giren şair, birlik inancına da sık sık imada bulunur.

Eserin ana temasını sevgi oluşturur. Kitabın başından sonuna kadar hemen her bölümde sevgiden izlere rastlanır. Esere hâkim olan konuların başında ayrılıklar gelir. Ayrıca, özlem de, eserin önemli temalarından biridir.⁸⁰²

Eserde kardeşlerinin Yûsuf'a duyduğu kıskançlık anlatılmakta, kıskançlık duygusunun düşmanlığa yol açtığı belirtilmektedir. Şair, hikâye boyunca merhamet kavramını sıkça işler. Bazen kahramanlarının acıma duygusunu, bazen de kendisinin kahramanları için duyduğu üzüntüyü dile getirir.

Eserin başından sonuna kadar öğüt içeren beyitler yer tutmakta, bazen devreye girip nasihatlerde bulunan şair, eserini de nasihatlere ayırdığı bir bölümle noktalamaktadır.

Kaynağını Kur'an ve Hadislerden alan, insanın mistik yönüne ve gönül terbiyesine işaret eden, maddenin ve dünyanın geçiciliğini işleyen bir ahlâk ve tefekkür sistemi olan tasavvuf, *Yûsuf ve Züleyhâ* mesnevisinde olayların dikkatli seçimi, karakterlerin olaylarla kusursuz bütünleşmesi ve şairin olayların arasına serpiştirdiği yorumlarla mükemmel bir şekilde işlenmiştir.⁸⁰³

Eserde aşkı mecaz ve gerçek aşk diye iki şekile tanımlayan şair, mecaz aşkı gerçek yani ilahî aşka ulaşmada araç olarak görür. Şair, Zelihâ'nın Yûsuf'a duyduğu aşkı anlatırken aslında ilahî aşkı anlatır. Tasavvuftan aldığı, acıların, sıkıntıların insanı olgunlaştırdığı inancını da bu aşk içinde yoğurur. Şair, hikâyenin akışı içerisinde sık sık Mecnûn'a telmihte bulunarak beşerî aşkın sonucunda gerçek aşkı bulduğunu anlatır ve Zelihâ'nın mecaz aşkının da sonunda ilahî aşka dönüşeceğinin işaretlerini verir. Nitekim

⁸⁰¹ Melek Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yûsuf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, (YLT), SÜ, SBE, Konya 2005, 17-19.

⁸⁰² Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yûsuf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 207-209.

⁸⁰³ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yûsuf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 213-222.

hikâyenin sonunda Zelihâ, Yûsuf'a kavuşmuş ve ona duyduğu sevginin Tanrı'ya ulaşmada bir araç olduğunu anlayıp yalnızlığı seçmiştir. Onca üzüntüden, acıdan sonra kavuştuğu gerçek aşk, Zelihâ'nın ruhunu tazelemiş, onu huzur dolu bambaşka bir dünyaya taşımıştır.⁸⁰⁴

Şairinin de belirttiği gibi, telif olan mesnevi, Kıssa-i Yûsuf'taki olayları içermesine rağmen, özellikle aşk ve ihtiras sahneleriyle dikkat çeken bir sanat eseridir. Müellif, iman ve ahlâk ötesine taşmayan, platonik bir aşkın değil, daha çok beşerî bir aşkın insan ruhu ile hayatında oluşturduğu arzu ve ihtiras fırtınalarını kısa, ancak güçlü çizgilerle ve büyük ustalıkla göstermeyi başarmıştır. Eserde aşk ve ihtirasın hâkim karakteri Züleyhâ'dır. Dinî ve ahlâkî inanışlarla Züleyhâ'nın dayanılmaz cazibesine kapılmaktan korunmaya çalışan Yûsuf, nefse hâkimiyetin kuvvetli, fakat hayalî bir tipidir. Sanatkâr, bu şartlar içinde zorlaşan maceraya, özellikle ifadesinin gücüyle yine başarılı bir şekilde çekicilik kazandırmada başarılı olmuştur. Hikâyenin başlarında, çok sevdiği oğlunun acısıyla gözlerini kaybedercesine ağlayan Yakûb, baba şefkatinin çok canlı siması olarak görülür. Mesnevinin tamamında güzel tasvirler, nefis teşbih ve istiarelerle zenginleştirilmiş birçok beyit ve mısra bulunur.⁸⁰⁵

Eserde dualar ve yakarışlar da önemli yer tutar. Şair, kahramanların ağzından yaptığı dualarla, yakarışlarla Allah'a olan inancını ve ibadet anlayışını ortaya koyar. Eserde özellikle de Hz. Yakub'la Zelihâ'nın duaları, yakarışları dikkat çekicidir. Her ikisi de ayrılık acısı çeker.⁸⁰⁶

Taşlıcalı Yahyâ, mesnevisinde İslam ve tasavvufa ait görüşlerini ortaya koyarken bireyin sadece kendi özünde, kendi duygularında veya kendi hayatında yaşadığı ibadet, aşk, ıstırap, kadercilik vs. gibi kavramlarla ilgilenmemiş, aynı zamanda toplumu da ilgilendiren birtakım huy ve davranışlarını da mercek altına almıştır. İnsanın sahip olabileceği kıskançlık, kin, garez, hırs, öfke gibi kötü duygularla merhamet, hoşgörü, alçak gönüllülük, cömertlik, adalet gibi özellikleri tek tek ele almış, sonuçları üzerinde durmuştur.⁸⁰⁷

⁸⁰⁴ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yûsuf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 229-230.

⁸⁰⁵ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 419.

⁸⁰⁶ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yûsuf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 236.

⁸⁰⁷ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yûsuf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 241.

Eserinde insanı ele alan ve onu bir bütün olarak inceleyip değerlendiren şair, onu her yönden eğitmeyi düşünür ve her iki dünyada da mutluluğu yakalamasına yardımcı olmak ister. Zaten şairin sahip olduğu din anlayışı da insanın olgunlaşmasına yardımcı olacak kurallar bütünüdür ve ahlâkî kuralların tümünü içinde barındırır. Şair, hikâyesine kattığı öğütlerle olgun insana ulaşmayı hedefler.⁸⁰⁸

Şair, olaylardan faydalananarak insana özgü tüm duygu ve davranışları, toplumun değer yargılarını, tasavvuftaki aşk, acı, çile, ayrılık, kavuşma gibi temaları kendi dünya görüşüyle, duygularıyla, eğitim anlayışıyla yoğurmuş, kusursuz bir eser meydana getirmiştir.⁸⁰⁹

Okuyucu, mesneviye konu olan peygamberler aracılığıyla daha ilk bölümlerden itibaren eserin içeriği hakkında bilgi sahibi olur ve Yûsuf suresiyle gösterdiği paralellik doğrultusunda hem dinî, tasavvufî bilgileri, hem de toplum ve aile hayatıyla, çocuk eğitimiyle ilgili birtakım ipuçlarını doyurucu bir lirizm eşliğinde keşfetme imkânını bulur.⁸¹⁰

Hikâyeye konu olan peygamberler, eserin dinî, tasavvufî yönünü ve şairin aile kavramına yaklaşımını ortaya koyar. Eserde kardeşler, insanın yaradılışında var olabilecek kötü duyguların, kadın kahramanlar, kadına özgü duygu ve davranışların sergilenmesinde, yönetici konumundaki kahramanlar ise, idarecilik ve adalet konularının ele alınmasında rol oynarlar.⁸¹¹

Yûsuf ve Züleyhâ adlı aşk hikâyesinde dinî, ahlâkî ve tasavvufî fikirler, bilinçli bir eğitim anlayışıyla, sağlam bir bütünlük içinde ve coşkulu bir üslûpla sergilenmiş, böylece son derece doyurucu lirik, dramatik, didaktik bir eser meydana getirilmiştir.⁸¹²

Eserin sonunda bildirildiğine göre şair, *Yûsuf ve Züleyhâ*'yı ileri bir yaşta ve son eseri olarak yazmıştır.⁸¹³

Vasfi Mahir KOCATÜRK, *Taşlıcalı Yahyâ, Yûsuf ve Züleyhâ*, İstanbul, 1944.

⁸⁰⁸ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yûsuf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 255-256.

⁸⁰⁹ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yûsuf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 269.

⁸¹⁰ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yûsuf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 274.

⁸¹¹ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yûsuf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 287.

⁸¹² Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yûsuf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 297-298.

⁸¹³ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, 158.

Mediha AYAN, *Hamdullah Hamdi ile Taşlıcalı Yahyâ'nın Yûsuf ve Züleyhâ'larının Mukayesesi*, (LT), Ank. Ü, DTCF, TDE Böl., Ankara, 1945.

Aysel GENÇER, *Yûsuf ve Züleyhâ, Taşlıcalı Yahyâ Metin ve İndeks (3092-4146. beyitler)*, (LT), İst. Ü., EF, TDE Böl., TAE, İstanbul, 1976, nu. 1721.

Ali TERZİ, *Yûsuf ve Züleyhâ, Taşlıcalı Yahyâ, Metin ve İndeks (4148-5178. beyitler)*, (LT), İst. Ü., EF, TDE Böl., İstanbul, 1976, TAE, nu. 1722, Merkez Ktp. nu.12248.

Hikmet ÇİFTÇİ, *Yûsuf ve Zelihâ, Taşlıcalı Yahyâ (2071-3091.beyitler)*, (LT), İst. Ü., EF, TDE Böl., TAE, nu. 1766, İstanbul, 1976.

Murat DURDU, *Yûsuf ve Zelihâ, Taşlıcalı Yahyâ Beğ (1-1045. beyitler)*, (LT), İst. Ü., EF, TDE Böl., İstanbul, 1976, Merkez Ktp. nu. 12266.

Rafet KOÇ, *Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Yûsuf u Züleyhâ'sının 107-212. yapraklarının Çeviri Yazısı*, (LT), AÜ, FEF, TDE Böl., Erzurum, 1976.

Yusuf KİLİ, *Yûsuf ve Zelihâ (Taşlıcalı Yahyâ) - Metin ve İndeks (1046-2076. beyitler)*, (LT), İst. Ü., Ed. Fak., TDE Böl., İstanbul, 1976, Merkez Ktp. nu. 12246.

Mehmed ÇAVUŞOĞLU, *Yahyâ Bey ve Yûsuf ve Zelihâ Mesnevisi*, (DOÇT), İst. Ü., İstanbul, 1979.

Mehmet ÇAVUŞOĞLU, *Taşlıcalı Yahyâ Bey, Yûsuf ve Zelihâ*, İstanbul, 1979.

Melek ÖZTÜRK, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yusûf ve Zelihâ İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, (YLT), SÜ, SBE, Konya, 2005.

1.26. ZAFER-NÂME [Edirneli Güftî Ali (17. yy.), Bosnalı Sabit (18. yy.)]

Klasik edebiyatımıza özgü edebî tür olarak karşımıza çıkan zafer-nâmeler, Türk tarihinin zaferle sonuçlanan savaşlarını bazen manzum, yani şiir metinleri olarak, bazen de mensur yani düzyazı biçiminde yazıya geçirilmişlerdir. Birbirine yakın konuları ele alan “Gaza-nâme, Gazavat-nâme, Fetih-nâme” gibi edebî türler de bu alanda ortaya konulmuş en dikkate değer örneklerdir.

Esasen zafer-nâmeler, Türk edebiyatında fetihleri ve düşmanın yenilgisi ile biten savaşları anlatan, manzum ve mensur olarak yazılmış eserlerdir. Gazalarda fetih veya

zafer söz konusu değildir; gaza sadece savaştır. Bilindiği gibi gaza, “i’lâ-yı kelimetullah” için yapılır. Yani gaza, “Allah lafzını, lâfza-i celâli yükseltmek ve onu yüksekte tutmaktır. Amaç budur. Gazanın başka bir maksadı yoktur. Aynı şekilde; “bir şehrin veya bir kalenin alınması” nı anlatan eserlere “Fetih-nâme” denilmiş, savaşın zaferle bitmesi üzerine yazılanlara da “Zafer-nâme” adı verilmiştir. Bu isimlendirmeler, zamanla birbiriyle karıştırılmış, fetih-nâme ve zafer-nâmelerin hepsine birden “gazavat-nâme” ismi verilmiş ve zafer-nâme, son devirlere ait savaşları anlatan eserlere özgü bir isim olmuştur.

Zafer-nâmelerin tür olarak başlangıcını Arap edebiyatında gazâları ve gazilerin kahramanlıklarını anlatan ve genel olarak “megâzî” denilen kitaplara kadar götürmek mümkündür. Edebiyatımızda gazâ-nâme, fetih-nâme veya zafer-nâme adını alan edebî metinler, çoğunlukla Osmanlı tarih kitaplarının eksik bıraktığı noktaları tamamlayan önemli belgeler olmuştur. Dolayısıyla seferlerin yahut savaşların genel tarih kitaplarında bulunmayan ayrıntılar bu eserlerde görülebilir.

Zafer-nâme türünde ilk ürünler, 15. yy.da ortaya çıkmaya başlamıştır. Fetihler açısından Osmanlı tarihinin en hareketli ve en bereketli dönemleri olan Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman devirlerinde bu eserler sayı olarak zirveye ulaşır. Hatta ismi Zafer-nâme olmasa da söz konusu iki Osmanlı padişahı adına yazılan Selim-nâme ve Süleyman-nâme gibi eserler dikkati çekecek ölçüde artar. Osmanlı’nın son zamanlarına doğru akınlar, fetihler durduktan ve yer yer gerilemeler başladıktan sonra yazılan zafer-nâmelerin de azaldığı ve sınırlardan arka arkasına gelen zafer müjdelerinin yerini yenilgi haberlerinin almasıyla “Zafer-nâme” yazma geleneğinin de artık son bulduğu görülür.

Edebiyatımızda zafer-nâmeler zincirinin son halkalarını oluşturan eserler, 1852 Kırım Seferi ile 1897 Yunan Harbi’ne ait zafer-nâmelerdir.

Zafer-nâme adındaki eserler arasında gaza veya fetih ile ilgili olmayanlar da vardır. Zafer-nâme türü çerçevesinde edebiyatımızda Kemal Paşa-zâde’nin, Kanûnî’nin 1526’da yaptığı Macaristan seferini anlattığı “Zafer-nâme-i Sultan Süleyman” adlı eseri ile Karaçelebizâde Abdülaziz, Edirneli Güftî Ali ve Sâbit’in Zafer-nâmeleri türün önemli örnekleri arasında sayılabilir.

Zafer-nâmeler, fetih-nâmelerden ve gazâvât-nâmelerden ayıran en önemli konu; tabii ki de zafer haddisesidir. Meselâ, bu türden eserler arasında Sarı Saltuk'un özellikle Rumeli topraklarındaki akınlarını konu alan Saltuk-nâmeler ile Battal Gazi'nin gazalarını anlatan Battal-nâmeler, Dânişmend Gazi'nin savaşlarını biraz da destansı bir üslûpla dile getiren ve uzun asırlar Türk halkı arasında bir çeşit siyer olarak kabul edilebilecek Ahmediyeler ve Muhammediyelerle birlikte Kur'an-ı Kerim'den sonra en çok okunan kitaplar arasında yer alan bu eserler, yüzyıllar boyunca Türk insanının ruhunu yoğurmuş, bu coğrafyalarda yaşayan insanımızın manevî dünyasını ihya etmiştir.

Zafer-nâme, fetih-nâme, gazâvât-nâme gibi eserlerde “mukaddime” denilen eserin “giriş” kısmı, gönderildiği yerin durumuna uygun olarak âyet, hadis ve kelâm-ı kibarlarla süslenirdi. Son derece gösterişli, etkileyici bir üslûpla kaleme alınan bu tür eserlerde kullanılan dilin elbette büyük önemi vardı. Dolayısıyla bu çeşit metinlerin sıradan şair ve yazarlar tarafından yazılması beklenemez. Kılıcını ustaca kullanan bir savaşçı kadar, kalemını ustaca kullanan şair ve yazarların bu metinleri yazması gerekirdi.⁸¹⁴

Bu tür eserlerin yazılma sıklıkları ile Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemi arasında bir paralellik olduğu söylenebilir. Bu türler, devletin yükselme dönemlerinde askere cesaret vermek ve yeni fetihlere kapı aralamak amacıyla yazılmıştır. Özellikle XV. yüzyılda ilk örneklerine rastlanan bu türler, XVI. yüzyılda da Osmanlı Devleti'nin yükselişine paralel olarak artmış, XIX. yüzyıla kadar “Kırım ve Yunan savaşlarıyla” son bulmuştur.

Türk tarihinde birçok büyük fethe rağmen, “edebiyatımızda manzum olarak kırk kadar gazâvât-nâme vb. türde eser yazılabilmıştır”. Bunlardan kanaatimizce en ilginç ve en etkileyici olanları, XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın başlarında yaşamış olan Bosnalı Sâbit'in *Zafer-nâme*'si ile ve XIX. yüzyılda yaşamış olan Ziya Paşa'nın *Zafer-nâme*'si'dir.⁸¹⁵

⁸¹⁴ Rıdvan Canım, “Muzaffer Seferleri Dile Getiren Eserler: Edebiyatımızda Zafer-nâmeler”, <http://www.yuzaki.com>, (Erişim tarihi: 28.09.2015).

⁸¹⁵ Bekir Çınar, “Bosnalı Sabit ve Ziya Paşa'nın Zafer-nâmelerindeki Şekil ve Zihniyet Mukayesesi”, *TS*, 7(3), Yaz 2012, 802-803.

Divan edebiyatında hicivler genellikle manzum olarak yazılır ve hicvedilen olay ya da kişi doğrudan hicvedilir. Ziya Paşa'nın *Zafer-nâme*'si, "dolaylı hiciv tarzında yazılmış ilk *Zafer-nâme*"dir." Ziya Paşa'nın *Zafer-nâme*'si, Türk hiciv edebiyatında şekil ve metot açısından bir zihniyet değişikliğini göstermektedir. Bosnalı Sabit'in *Zafer-nâme*'sinde, gelenekten farklı olarak muhteva bakımından bir değişim; Ziya Paşa'nın *Zafer-nâme*'sinde hem muhteva hem de şekli bir değişim vardır. Edebiyatımızda hem tahmis tarzında yazılmış, hem de muhteva açısından dolaylı hiciv örneği gösteren başka bir zafer-nâme yoktur.⁸¹⁶

1.26.1. Edirneli Güftî Ali (17. yy.):

Edirneli Güftî Ali'nin bu eseri, 1660 yılında Köse Ali Paşa tarafından Varat Kalesi'nin fethedilmesi münasebetiyle Güftî'nin kaleme aldığı 646 beyitlik bir mesnevidir. *Zafer-nâme*'nin bir nüshası, Güftî Divanı'nın ASL nüshasında (125 numaralı nüsha) yer almaktadır. Eserin ikinci nüshası ise Güftî'nin Topkapı Sarayı Müzesi Ktph.'nde kayıtlı olan divanının sonunda (Bağdat, T.y., nu. 162, s. 90b-107b) bulunmaktadır. Güftî'nin Divan, Teşrifâtü's-Şu'arâ ve *Zafer-nâme* adlı bu üç eseri üzerine, Kâşif Yılmaz tarafından bir doktora çalışması yapılmıştır.⁸¹⁷

Kâşif YILMAZ, *Güftî: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Tezkireciliği ile Divanı, Zafer-nâme'si ve Teşrifâtü's-Şuarâ'sının Tenkidli Metni*, (DT), AÜ, SBE, Erz., 1983.

1.26.2. Bosnalı Sabit (18. yy.):

Sabit, XVIII. yüzyılın önemli divan şairlerindendir. Sabit, klasik Türk şiirinde daha çok mesnevileriyle şöhret bulmuş bir şairdir. "Sohbetlerde, konuşup latîfe söylemekte zorlanmasına rağmen nazmıyla herkesi şaşırtan". Sabit'in, Dîvânı'nın yanında *Zafer-nâme*, *Edhem ü Hüma*, *Dere-nâme*, *Berber-nâme* ve *Amr-i Leys* adlı mesnevileri vardır. Mesnevileri içerisinde en başarılı olanı ve sevileni ise *Zafer-nâme* adlı eseridir. Sabit bu eserinde, "yeni ve yerli yazma düşüncesi" yle çağdaşlarından ve klasik hikâyelerden ayrılır. Sabit'in *Zafer-nâme*'si, mükemmel bir mesnevi özelliği gösterir. Sabit, tarihî bir konuda orijinallik yaratırken Kırım Hanı Selim Giray'ın adını

⁸¹⁶ Çınar, "Bosnalı Sabit ve Ziya Paşa'nın Zafer-nâmelerindeki Şekil ve Zihniyet Mukayesesi", 810.

⁸¹⁷ İnan, *Edirneli Güftî Ali ve Şâh u Dervîş Mesnevisi*, 23.

bu eseriyle ölümsüzleştirir. Ayrıca devrin siyasi olaylarını iyi bir gözlemci ve tarihçi, aynı zamanda usta bir şair olarak hikâye eder.”⁸¹⁸

“Zafer-nâme, 426 beyit olup Kırım Han’ı Selim Giray’ın, Edirne’de Sultan ikinci Süleyman’ı ziyaret ettikten sonra Rus ve Leh ordusuna karşı kazandığı zaferi (Prekop Zaferini) hikâye eder. Divan edebiyatının manzum gazâ-nâmelerinden olan *Zafer-nâme*’ye Gazânâme ve Selimnâme adları da verilmiştir. Bu eser Ebü’l-Ziya Tevfik tarafından iki defa tab’ ve neşredilmiştir.”

Zafer-nâme, beş bölümden oluşmaktadır. “*Zafer-nâme*’nin kaleminden bahseden bölümü hariç ilk üç bölümü, Osmanlı Devletinin siyasî ve sosyal yapısını yansıtır. Dördüncü ve son bölüm, Selim Giray komutasındaki, Kırım askerleriyle Rus ordusu arasında geçen ve Selim Giray’ın galibiyetiyle biten savaşın şairane ve destansı bir hava içerisinde anlatımıdır. Olağanüstü tasvir ve teşbihlerin yer aldığı bu bölüm, tarihî olaylarla sanatın imtizacıdır.” Eser mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır. Ancak bu *Zafer-nâme*’de klasik mesnevi geleneğinde olan tevhit, münâcât, naat, mi’raciye, “sebeb-i telif” bölümleri yoktur. Otuz üç beyitlik girişten sonra konuya geçilmiştir.

Sabit, mesnevilerinin konularında bilerek ve isteyerek yenilik yapmak istemiş ve bunda oldukça başarılı olmuştur. Edhem ü Hümâ mesnevisi dışındaki mesnevilerinde Sabit’in yaptığı yenilik, “gizli ve yerli bir romantizm” dir. Onun mesnevileri şeklen klasik mesnevi özelliği göstermekle beraber kahramanları klasik mesnevi kahramanları olmayıp, daha çok halktan kimselerdir. Sabit’in devrine kadar, hiçbir şairin cesaret edemediği konuları Sabit, hem yerli hem de orijinal biçimde realist bir tarzda ele alır. Sabit’in divanında da sıkça rastladığımız halk söyleyişlerine ve atasözlerine olan merakı, mesnevilerinde de kendini göstermektedir. Bu mesnevilerin-Edhem ü Hümâ hariç- kahramanları ve konuları içten içe bir yeniliğin ve yerliliğin habercisi gibidir.⁸¹⁹

Sabit’in mesnevilerinin en kuvvetlisi *Zafer-nâme*’dir. 426 beyitlik bu mesnevi, Kırım Han’ı Selim Giray’ın Edirne’de II. Süleyman’ı ziyaret ettikten sonra Rus ve Leh ordusuna karşı kazandığı zaferi hikâye eder.⁸²⁰

⁸¹⁸ Çınar, “Bosnalı Sabit ve Ziya Paşa’nın *Zafer-nâmelerindeki* Şekil ve Zihniyet Mukayesesi”, 803.

⁸¹⁹ Çınar, “Bosnalı Sabit ve Ziya Paşa’nın *Zafer-nâmelerindeki* Şekil ve Zihniyet Mukayesesi”, 803-804.

⁸²⁰ Sibel Ülger, *Nâbi-Hayrâbâd [İnceleme-Metin]*, (YLT), YYÜ, SBE, Van 1996, V.

Kısaca Sabit'in *Zafer-nâme*'si, "yenilik ve yerlilik" amacıyla kaleme alınmış, ilginç tasvir ve teşbihler ihtiva eden, benzer türdeki eserler içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olan, hem tarihî hem edebî değeri yüksek olan önemli eserlerden birisidir.⁸²¹

Bekir ÇINAR, "Bosnalı Sabit ve Ziya Paşa'nın *Zafer-nâmelerindeki Şekil ve Zihniyet Mukayesesi*", *TS*, C. 7, S. 3, Yaz 2012, s. 801-812.

⁸²¹ Çınar, "Bosnalı Sabit ve Ziya Paşa'nın *Zafer-nâmelerindeki Şekil ve Zihniyet Mukayesesi*", 806.

İKİNCİ BÖLÜM

DİĞER MESNEVİLER

2.1. BENG Ü BÂDE (16. YY.), FUZÛLÎ

Beng ü Bâde, afyonla şarabın karşılaştırılıp şarabın üstün olduğu sonucuna varılan, Fuzûlî'nin alegorik ve sembolik bir eseridir. 444 beyit olan bu eser, “Feilâtün//Mefâilün//Feilün” aruz kalıbıyla yazılmıştır. Safevî hükümdarı Şâh İsmail’e sunulan eserde⁸²², Tahir Olgun⁸²³, a göre Fuzûlî, Bâde ile Şâh İsmail’i, Beng ile de Osmanlı padişahı Sultan Bayezid’i sembolleştirmiştir. Eserin başında kısa bir “tevhid, münâcât, naat ve Hz. Ali medhiyesinden sonra Şâh İsmail için yazılmış bir medhiye” bulunur.⁸²⁴ Ardından ise, hikâyenin anlatıldığı bölüm gelir. Günümüzün etkin yöntemleriyle ilişkili anlatım tekniklerinin bulunduğu bu eserde Türk edebiyatının en büyük şairlerinden olan Fuzûlî, aynı zamanda sembolik dilini ve hikâye kurgusunu kullanmıştır.⁸²⁵

Hikâyede geçen bâde, arak, boza, afyon ve kebab gibi nesneler, teşhis ve intak sanatlarıyla verilmiştir. Yani Fuzûlî, okuyucuya açıkça veremediği mesajlarını böyle bildirmiştir.⁸²⁶ Fuzûlî'nin eserde kullandığı şiir bilgisi, hikâye kurgusu, psikolojik ve sosyolojik tespitleri; uyuşturucu ve sarhoşluk verici maddelerin bileşimi, etkileri, sonuçları açısından tıp ve kimya bilimlerindeki uzmanlıkları dikkat çeker.⁸²⁷

Fuzûlî, tasavvufu şiirlerinde ve bu eserinde de çok iyi bir şekilde kullanan şairlerimizden olmasına rağmen mutasavvıf değildir.⁸²⁸ İnancını ve millî duygularını “bâde” sembolüyle Şah İsmail’de somutlaştıran Fuzûlî, eserinde ince bir üslup kullanmıştır. Akıl-gönül çatışması olan eserde duygu ön plandadır.⁸²⁹

⁸²² Ahmet Atillâ Şentürk, Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., İst. 2007, 301-302.

⁸²³ Tahir Olgun, *Fuzûlî’ye Dâir*, Selâmet Basımevi, İstanbul 1936.

⁸²⁴ Numan Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, 2. C., Aktif Yay., Erzurum 1999, 550.

⁸²⁵ Ali Yıldırım, “Fuzûlî’nin Beng ü Bâde Mesnevisi ve Bâde Sembolü”, *Fırat Ü., SBD*, S. 2, Elazığ, 2004, 139.

⁸²⁶ Mehmet Vanlıoğlu, “Beng ü Bâde ve Muhtevası”, *SÜ, TAD*, S. 3, Konya, Mayıs 1997, s. 197.

⁸²⁷ Yıldırım, “Fuzûlî’nin Beng ü Bâde Mesnevisi ve Bâde Sembolü”, 141.

⁸²⁸ Yıldırım, “Fuzûlî’nin Beng ü Bâde Mesnevisi ve Bâde Sembolü”, 145.

⁸²⁹ Yıldırım, “Fuzûlî’nin Beng ü Bâde Mesnevisi ve Bâde Sembolü”, 146.

Bu mesneviyi ilk Kemal Edib Kürkçüoğlu yayınlamış ve Necati Lugal ile Oscar Recher ise Almancaya çevirmiştir.⁸³⁰

Tahir Olgun, 1935 yılında *Beng ü Bâde*'nin konusuyla ilgili olarak bir makale yayımlamıştır.

Tahir OLGUN (Tahirü'l-Mevlevî), "Beng ü Bâde Neden Bahseder?", *Yücel Mecmuası*, S. II, 1935, s. 9-15.

Kemal Edib KÜRKÇÜOĞLU, *Beng ü Bâde*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1955.

Necati LUGAL, Oscar RECHER, *Des Türkischen Dichters Fuzûlî Poem 'Laylâ-Mağnûn und die gereimte Erzählung' "Benk ü Bade" (Haşîş und Wein)*, İstanbul, 1963.

Hikmet DİZDAROĞLU, mesneviyle ilgili olarak bir tenkit yazısı yazmış ve yayımlamıştır.

Hikmet DİZDAROĞLU, “Fuzûlî, Beng ü Bâde”, (tenkit), *TDD*, S. 61, Ankara, 1956, s. 49-51.

Selahaddin ARSLAN, *Beng ü Bâde* ile ilgili lisans tezi hazırlamıştır.

Selahaddin ARSLAN, *Fuzûlî'nin Beng ü Bâde ve Mektuplarının İndeksi*, (LT), İst. Ü., İstanbul, 1973.

Fuzûlî'nin *Beng ü Bâde* adlı mesnevisi üzerinde Mehmet Köleoğlu çalışmış ve bu konuda yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Mehmet KÖLEOĞLU, *Fuzûlî'nin Beng ü Bâde'si: Kaynak, Konu, Üslûp ve Şekil Yönünden İnceleme*, (YLT), Fırat Ü., Elazığ, 2002.

Fuzûlî'nin bu eseri üzerine yazılmış makaleler ise şunlardır:

Ali YILDIRIM, “Fuzûlî”nin Beng ü Bâde Mesnevisi ve Bâde Sembolü”, *Fırat Ü.*, *SBD*, S. 2, Elazığ, 2004, s. 139-147.

Mehmet VANLIOĞLU, “Beng ü Bâde ve Muhtevası”, *SÜ, TAD*, S. 3, s. 197-200, Konya, Mayıs 1997.

⁸³⁰ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 302.

2.2. BEŞÂRET-NÂME (15. YY.), REFÎ

Beşâret-nâme, Nesimî'nin talebesi olan Refî'nin Hurûfilik'in esaslarını anlattığı ve telkin ettiği mesnevisidir. Refî, bu eserini Nesimî'nin isteği üzerine 811 yılı Ramazan'ında (Ocak 1409'da) Budin'de yazmıştır.⁸³¹ Eser, 1390 beyit olup aruzun “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” kalıbıyla yazılmıştır. Şair, konuya “Besmele” nin bazı özelliklerini anlatmayla başlar. Yirmi sekiz ve otuz iki harfin bir kısım özelliklerine değinir. Şaire göre, kelâmın aslı otuz iki harf, eşyanın aslı Hakk'ın kelâmı, varlığın mahiyeti ise sözdür. Kur'ân, ilâhî emirler, Kâbe, gökler, günler vs. her şey açıkça bu harfleri açıklar.

Beşâret-nâme, bazı nasihatleri, Nesimî'nin medhini, eserin yazılışıyla ilgili bilgiler veren ve fahriye içerikli beyitleri ile bir “münâcât” ı içine alan “hâtimetü'l-kitâb” karakterinde bir bölümle sona erer. Nesimî'nin halifesi olan ve onun tarafından irşad edildiğini söyleyen Refî'nin bu eseri, tamamen hurûfidir ve övgülerle doludur. Bu yüzden eserde benzer mısra ve beyitlerle karşılaşılabilir. Eserde Hz. Peygamber'in medhinden çok, Fazlullah'ın övgüsü yapılmıştır. Eser, Fazlullah'ın Arş-nâme, Mahabbet-nâme, özellikle de Câvidân-nâme isimli eserlerinden yapılan derlemelerle meydana getirilmiştir.⁸³²

Eser, Hurûfî-Bektaşî edebiyatlarının temel kitaplarından biri sayılır. Eserde halkın anlayabileceği sade bir dil kullanılmıştır. Mesnevide harflerin sırları, ölüme hazırlık, aşk, nefis, şeytan, namaz, tövbe, ilim, güzel ahlâk ve dünyayı terk konularında öğütler yer alır.⁸³³

Eser üzerinde Mehmet Yiğit çalışmış ve konuyla ilgili olarak bir doktora tezi hazırlamıştır.

Mehmet YİĞİT, *Refî'nin Beşâret-nâmesi, Dilbilgisi-Karşılaştırmalı Metin-Sözlük*, (DT), YYÜ, SBE, Van, 1986, XI+354s.

⁸³¹ Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, AKM Yay., Ankara 1995, 14.

⁸³² Ahmet Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, Doğu Ktph. Yay., İstanbul 2013, s. 324.

⁸³³ Emine Yeniterzi, “Anadolu Türk Edebiyatında Ahlâkî Mesneviler”, *TALİD*, 5(10), 2007, 439.

2.3. BÜLBÜL-NÂME (16. YY.), RİFÂ'İ

Bülbül-nâme, Rifâ'î mahlasını kullanan bir şair tarafından yazılmıştır.⁸³⁴ Eserin adına mesnevinin 28 ve 323. beyitlerinde rastlanır. Müellifin adı ise, ilk olarak 7 beyitlik münâcâtın sonunda görülür. Şair, mahlasını bundan sonra “Bahâriyye” de ve eserin içine serpiştirilmiş 21 gazelde kullanır. Son olarak Rifâ'î, “Hâtime” de geçer.⁸³⁵

Bülbül-nâme, Türk edebiyatındaki ilk müstakil “gül ve bülbül hikâyesi”dir. Eser, Paris Millî Ktph. Farsça Yazmaları nr. 7 (A. F. 2147) kayıtlı bir mecmua içindedir. Yazıldığı tarih ve istinsah tarihi bilinmeyen *Bülbül-nâme*'nin bazı dil özelliklerinden, onun, XV. yy.ın sonu veya XVI. yy.ın başlarında yazıldığı tahmin edilir.⁸³⁶

327 beyit olan mesnevi, aruzun “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıyla yazılmıştır. Bülbülün güle olan aşkını anlatan hikâye, İrem Bağı olarak bilinen Gülistan'da geçer.⁸³⁷ Bu mesnevi, 58 beyit içinde (59-117. beyitler) gelişir.⁸³⁸

Rifâ'î'nin Ali Paşa'ya sunduğu, *Bülbül-nâme*'nin “Giriş” bölümünde ilk 7 beyit münâcât; 8-12. beyitler “naat”; 13-16. beyitler “dört büyük halife övgüsü”dür. 17-39. beyitlerde eserin “sebeb-i telif” i anlatılır. 40-58. beyitler baharın anlatıldığı bir kasidedir. Bu bölüm, eserde ortaya konulacak kurmaca âlemi daha iyi anlamaya, değerlendirmeye ve yorumlamaya yardım eden bilgileri içerir. “Giriş” ten sonra 59. beyitte başlayan *Bülbül-nâme*, 322. beyitte sona erer. Eserin sonunda beş beyitlik (323-327. beyitler) bir “Hâtime” bulunur.⁸³⁹

Eserde bulunan gazellerin 13 ve 14.'sü yine “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıyla yazılmıştır. 16, 18 ve 21. gazellerin kalıbı ise, “Mefâîlün//Mefâîlün//Mefâîlün//Mefâîlün”dür. Diğerlerinin aruz kalıbı ise “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün”dür. Bazen mesnevinin akışını durduran bu gazeller, okuyucuya nefes aldirmek, okuyucunun konuya hâkim olmasını sağlayarak şevk ve heyecanını artırmak amacındadır. Ayrıca gerilimin yükseldiği anlarda yaşanan

⁸³⁴ Hüseyin Ayan, *Rifâî, Bülbül-nâme*, Emek Matbaası, 1981, 6.

⁸³⁵ Ayan, *Rifâî, Bülbül-nâme*, 3.

⁸³⁶ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 350.

⁸³⁷ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 263.

⁸³⁸ Ayan, *Rifâî, Bülbül-nâme*, 4.

⁸³⁹ Tanç, 976.

duygu yoğunluğunu daha etkileyici bir şekilde ifade etmek gibi işlevlerle de eserde yer alır.⁸⁴⁰

“Giriş” bölümü, “münâcât, naat, medhiye, baharın konu edildiği bir kaside ve sebeb-i telif” ten oluşur. Bu bölümde okuyucu, kurmaca dünyaya hazırlanır. *Bülbül-nâme*’de olay, ilahî bakış açısıyla 3. tekil şahıs tarafından anlatılır. *Bülbül-nâme*’de Bülbül ve Gül’ün macerası konu edilerek aşk teması işlenir. Eserde metin halkaları kronolojik bir düzende art arda sıralanmıştır. Olay örgüsünde tesadüfler önemli yer tutar. Mesnevide Bülbül, Hicaz’a gitmek üzere yola çıkar. Yolu İrem Bağı’na düşer (83. beyit). Tesadüfen gördüğü (87. beyit) Gül’e âşık olur (88. beyit). Ancak bu aşk, hüsrarla sonuçlanır (313. beyit).⁸⁴¹

Alegorik bir eser olan *Bülbül-nâme*, çift kahramanlı bir aşk hikâyesidir. Bülbül âşığı, Gül sevgiliyi temsil etmektedir. Âşıkların arasına giren engel, ayrılık ve gülün dikenleriyle temsil edilen rakiplerdir.⁸⁴² *Bülbül-nâme*’de olaylar, ilkbahar ve sonbahar mevsimleri arasında geçer. Bülbül, bir bahar vakti Hicaz’a giderken İrem Bağı’nda kaldığı bir aylık (85. beyit) süre içerisinde rastladığı Gül’e âşık olur. Gül’ün isteği üzerine tekrar yola çıkan Bülbül, sevgilisinden ayrı kalmaya dayanamayarak hazan mevsiminde ölür. Özetle, mesnevide olayların tamamı görenlerin cennetten bir köşe zannettikleri gül bahçesinde geçer. Cenneti andıran bu bahçe de zaten İrem Bağı diye anılmaktadır.⁸⁴³

Bülbül-nâme, yayınlanmıştır.

Hüseyin AYAN, *Rifâî, Bülbül-nâme*, Emek Matbaası, 1981.

Nilüfer Tanç ise, Rifâî’nin bu eserini bir makalesinde karşılaştırmalı olarak ele almıştır.

Nilüfer TANÇ, “Rifâî’den Oscar Wilde’a Gül ve Bülbül”, *A.Ü. TAED*, S. 39, Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı, Erzurum, 2009, s. 967-987.

⁸⁴⁰ Tanç, 977.

⁸⁴¹ Tanç, 978.

⁸⁴² Tanç, 979.

⁸⁴³ Tanç, 980.

2.4. CÂN U CÂNÂN (18. YY.), REFÎ'Î

Cân u Cânân, Şeyh Gâlib'in Hüsn ü Aşk'ına naziredir. 18. yy. Türk şiirinin önemli eserlerinden olan mesnevi, aruzun “Mef'ûlû//Mefâ'ilün//Fe'ûlün” kalıbıyla yazılmıştır. 2267 beyit olan eserin farklı yerlerinde 1 kıt'a, 1 rubaî, 1 gazel, 1 terki-i bend ve 4 tardiyye vardır.⁸⁴⁴

Cân u Cânân, mesnevi nazım şeklinin klasik tertip özelliklerine uygundur. Eser, 26 beyitlik “tevhid” ile başlayıp 23 beyitlik “naat” ve ardından 108 beyitlik “miraciye” ile devam eder. Daha sonra 45 beyitlik “sebeb-i telif” bölümü gelir. Sonrasında hikâye, “Âgâz-ı Dâsitân” başlığı ile başlar ve 203. beyitten 2127. beyte kadar devam eder.

Eserin geri kalan bölümünde ise, sırasıyla fahriye türünde 19 beyitlik “Fahriye-i Şairâne”, şikâyet-nâme türünde 9 beyitlik “Hasbihâl-i hod ü etvâr-ı ebnâ-yı zamân” yer alır. Sonra sırasıyla eserin övgüsünü konu alan 22 beyitlik “Teşbihât-ı in manzûme be müşebbehât-ı münâsibe” bölümü, hicviye türünde, 19 beyitlik “Fahriye-i şairâne” bölümü, şikâyet-nâme türünde 9 beyitlik “Hasbihâl-i hod ü etvâr-ı ebnâ-yı zamân” bölümü yer alır. Daha sonra ise, eserin medhini konu alan 22 beyitlik “Teşbihât-ı in manzûme be müşebbehât-ı münâsibe” bölümü, hicviye türünde 19 beyitlik “Cevlân hâme-i ser-tîz” bölümü, nasihat-nâme türünde 42 beyitlik “Te'dîb-i nefsi hod be mazmûn-ı 'Hâsibû enfüseküm kalbe en tuhâsibû” bölümü, 7 beyitlik “i'tirâf-ı 'acz-ı hod in fakîr ve 21 beyitlik “Münâcât-ı fakîr” başlıklı bölümleri yer alır.⁸⁴⁵

Cân u Cânân, mesnevi nazım şekliyle yazılmış olmakla beraber başka nazım şekillerini de içine alır.⁸⁴⁶ Bu eserde, çok fazla olmamakla beraber ayetler, hadisler vardır. Eser, teşhis esasına dayanılarak yazılmış temsili bir mesnevidir. Eserdeki şahısların isimleri Hayret, Şerm, Cehd, vb. soyut sözcüklerden oluşur. Refî'î, bu eserine klasik tarzda “tevhid, naat, miraciye ve sebeb-i telif” bölümleri ile başlar. Sonra hikâyeye geçer. *Cân u Cânân*'daki hikâye, kuruluşu, ele alınışı bakımından beşerî aşk hikâyesine benzer. Bu hikâyede, bir müridin seyr ü sülûku beşerî bir aşk hikâyesiyle anlatılmıştır. Mesnevide Cân sâliktir; Cânân ise, ulaşılması gereken Hak'tır. Hüdâ, yol

⁸⁴⁴ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 518.

⁸⁴⁵ Nihat Öztoprak, *Refî-i Âmidî-Cân u Cânân (İnceleme-Hüsn ü Aşk ile Karşılaştırma-Metin)*, TGV Yay, İst., 2000, s. 41.

⁸⁴⁶ Öztoprak, 42.

gösterici kâmil bir mürşittir. Sâlikin yardımcısı Cehd'dir. Cehd yani azim olmayınca insan hiçbir işi başaramaz.⁸⁴⁷

Eser, tasavvufî terimler bakımından oldukça zengindir. Ayrıca mesnevinin, Merkez Ktph., TY. 5712 (Ü2), İst. Ü. Merkez Ktph., TY. 3015 (Ü3), Süleymaniye Ktph., Esad Efendi Böl., nr. 3417 (SE), Topkapı Sarayı Müzesi Ktph., Hazine Böl., nr. 300 (TH) olmak üzere dört nüshası vardır. Bunlardan İst. Ü. Merkez Ktph. TY. 4311 numarada kayıtlı olanı müellifin elinden çıkmıştır.⁸⁴⁸

Cân u Cânân yayınlanmıştır.

Nihat ÖZTOPRAK, *Refî'i-i Âmidî-Cân u Cânân (İnceleme-Hüsn ü Aşk İle Karşılaştırma-Metin)*, TGV Yay., İstanbul, 2000.

Eser üzerinde bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

Kaplan ÜSTÜNER, *Refî'i Muhammed Âmidî: Cân u Cânân: Edisyon kritik-inceleme-metin*, (YLT), KÜ, SBE, Kırıkkale, 1998.

Kaplan Üstüner'in bu tezi daha sonra yayınlanmıştır.

Kaplan ÜSTÜNER, *Refî'i, Cân u Cânân [İnceleme-Metin]*, MEB Yay., İst., 2003.

2.5. CEMŞÂH U ÂLEMŞÂH (16. YY.), BEHİŞTÎ

Aruzun “Fe‘ilâtün//Mefâ‘ilün//Fe‘ilün” vezniyle yazılan mesnevi, 2471 beyittir. Mesnevinin içinde yer alan gazellerde farklı vezinler kullanılmıştır. Eserde “tevhid, münâcât, naat (3 adet) ve dört halifenin övgüsüne ayrılmış medhiye” den sonra, Kanûnî'ye yazılmış nasihat tarzında bir kaside ile “sebeb-i nazm-ı kitap” ve “mukaddime” bölümlerinin varlığı, nüshalara göre değişiklik gösterir. Daha sonra da “Matla‘-ı Destan” başlığında, içinde orijinal kıssa bulunan, şairin çeviri olmadığını iddia ettiği bir destan bulunur. Şair, “İbtidâ-ı Kitâb” başlığı ile de hikâyeyi anlatmaya başlamıştır. Mesnevide 9 tane “tetimme-i makal” ve zaman zaman konuya uygun düşen yerlerde değişik kalıplarla kaleme alınmış 20 tane de beşer beyitlik “gazel-i münasib”

⁸⁴⁷ Öztoprak, 48-50.

⁸⁴⁸ Öztoprak, 111-113.

başlığı vardır. Şairin gazellere başlamadan önce tetimmelerin sonunda tekrarladığı iki beyit şöyledir:

“Ey gazel-hân-ı bezmgâh-ı sürûr

Meclis ehlini aldı hâb-ı fütûr

Şevk ile tâzelenmege dil ü cân

O kı bu şi’ri diñlesün yârân”

Şair, bu girizgâhı ile konuya uygun gazeller söylemiştir.⁸⁴⁹ “Gazel-i münasib” başlığı altında söylediği gazeller, içerik bakımından bir sonraki tetimmeye hazırlıktır. Gazellerin son iki beytinde de Behiştî, mahlasını söylemekte ve nasihat etmektedir.⁸⁵⁰

Cemşâh ile Âlemşâh arasındaki aşkı işleyen eser, orijinal oluşuyla dikkat çeker. Eserde mahallî unsurlarla birlikte av ve avcılıkla ilgili benzetmeler sıkça yer alır.⁸⁵¹ Şairin hikâyesinin sonunda “Der Nasîhât-ı Şâhî” başlığıyla padişaha dikkat etmesi gerekenlerle ilgili olarak nasihat tarzında uyarıları olmuştur. *Cemşâh u Alemşâh*’ın kıssadan hisse için önemli olduğunu belirten şair, “Hâtimetü’l-Kitab” la eserini tamamlamıştır.⁸⁵²

Cemşâh u Alemşâh’ın elde üç nüshası vardır. Bunlardan biri Süleymaniye Ktph. Esad Efendi nr. 2614’te “Behiştî Dîvânı” olarak kayıtlıdır. 118 varak olan nüshanın 30-39. varakları boş bırakılmıştır. Böylece eser, 102 varağa düşmüştür. Nüshanın sonunda ise, Behiştî’nin 45 varaklık Heşt Behişt adlı diğer bir mesnevisi vardır. Eser,

“Geldi şâh-ı hayâ anuñ yerine

Kodı tâc-ı hilâfeti serine”

beytiyle başlamakta ve

“BiHamdillâh Behiştî bezm-i ‘uşşâka ayak basdı

Edir ke’sen ve nâvilhâ ilâyâ eyyühe’s-sâkî”

beytiyle tamamlanmaktadır. Eserin sonunda nüshanın 996/1589’da kopyalandığı belirtilmiştir.⁸⁵³ İkinci nüsha, Antalya Elmalı Ktph. nr. 2596/1’de kayıtlıdır. Eser;

⁸⁴⁹ KTB Yay., *Behiştî Divanı*, ekitap.kulturturizm.gov.tr (Erişim tarihi: 02.07.2014), s. 68.

⁸⁵⁰ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, 304.

⁸⁵¹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 372.

⁸⁵² KTB Yay., ekitap.kulturturizm.gov.tr (Erişim tarihi: 02.07.2014), s. 69.

⁸⁵³ KTB Yay., ekitap.kulturturizm.gov.tr (Erişim tarihi: 02.07.2014), s. 67.

“Derdüñle yatan hastalara ‘âfiyet olsun
Zehr-i gamuñu nûş idenüñ cânına sıhhâ”

beytiyle başlayıp,

“BiHamdillâh Behiştî bezm-i ‘uşşâka ayak basdı
Edir ke’sen ve nâvilhâ ilâyâ eyyühe’s-sâkî”

beytiyle bitmektedir. Eserin başında eksik nüshalar vardır. Nüshanın sonunda 30 varak tutan şairin bir diğer eseri Heşt Behişt yer almaktadır. Üçüncü nüsha da, Bursa Genel Ktp. nr. 2127’de kayıtlıdır. Bu nüshanın Süleymaniye Ktph. Mikrofilm arşivinde 2378 numara ile mikrofilmi vardır. Eser;

“Bismi Rabbi muvaffaku’l-allâm
Sümme hamdün lehü ‘aliyyü’l-en’âm”

beytiyle başlayıp,

“BiHamdillâh Behiştî bezm-i ‘uşşâka ayak basdı
Edir ke’sen ve nâvilhâ ilâyâ eyyühe’s-sâkî”

beytiyle sona ermektedir.⁸⁵⁴

Behiştî, *Cemşâh u Alemşâh*, Bursa Genel Ktp., nr. 2127.

Gönül TEKİN, “Cemşâh u Alemşâh: A Mesnevi of The Sixteenth Century”, Edith: Halil İncılık, Cemal Kafadar, *Süleyman The Second And His Time*, İst., 1993.

Muharrem DİNDAR, *Bihiştî Ramazan Efendi Cemşâh u Alemşâh (edisyon kritik)*, (YLT), UÜ, SBE, Bursa, 1999.

2.6. CİLÂU’L-KULÛB (16. YY.), CİNÂNÎ

Cilâu’l-Kulûb’da millî ve mahallî hayattan halk ağzı, halk söyleyişleri kullanılmıştır. Bu nedenle eserde yazarın üslûbu, mahallî söyleyişlerle renklendirilmiş akıcı, canlı bir üslûptur. Bu eser, Cinânî’nin son eseri olması nedeniyle oldukça olgun ve kendi zamanındaki sosyal hayatı aksettirmesi bakımından da üzerinde durulması gereken bir eserdir. Bir toplumsal hayat bilgisi, âdâb-ı muaşeret ve nasihat kitabı olan

⁸⁵⁴ KTB Yay., *Behiştî Divanı*, ekitap.kulturturizm.gov.tr (Erişim tarihi: 02.07.2014), s. 68.

Cilâu'l-Kulûb, özellikle yerli hayattan seçilmiş hikâyeleriyle o devrin yaşantısını canlı olarak anlatır.⁸⁵⁵

Eser, 3315 beyitlik didaktik bir mesnevidir. Şair, hastayken kimsesizlikten yakındığı bir sırada daha önce yazdığı Riyâzü'l-Cinân'ı hatırlar ve iyileştiği zaman adından hayırla söz ettirecek böyle bir kitap yazmayı ister. Sağlığına kavuşunca da sözünde durarak *Cilâu'l-Kulûb*'u yazmaya başlar.⁸⁵⁶

Cilâu'l-Kulûb, Taşlıcalı Yahya'nın Usûl-nâme'sine naziredir. Cinânî, eserini Bursa'da yazmaya başlamış, eserinin bazı bölümlerini yazdıktan sonra Bursa'dan İstanbul'a gelmiştir. Şair, yaşadığı maddî sıkıntıların kendisine yarım bıraktığı eserini unutturduğunu söylemiş ve aynı tarihlerde İstanbul kadısı Ebussuudzâde'nin isteği ve yönlendirmesiyle kitabını tamamlamıştır.⁸⁵⁷

"Feûlün//Feûlün//Feûlün//Feûl" vezniyle yazılan *Cilâu'l-Kulûb*'da kalemin vasıflarının anlatıldığı "Başlangıç" kısmından sonra "münâcât, bülemd nazım ve belîğ sözün konu edildikleri bir bölüm", "naat" ve Sultan III. Murad için yazılmış "medhiye" ile "sebeb-i telif" kısmından sonra gelen 20 "ıkd" vardır. Her "ıkd", 3 kısımdır. Söz konusu "ıkd" da verilmek istenen ahlâkî ders ya da nasihat söylendikten sonra da konuya uygun bir hikâye anlatılarak bu nasihatlerle okuyucunun dikkati çekilmiştir. Eserde hikâyelerin ardından da üç dört beyitlik bir "sâkî-nâme-i meclis" kısmı gelir.

Şeh-nâme yapısıyla düzenlenen⁸⁵⁸ *Cilâu'l-Kulûb*'un konuların anlatımında ve ele alınış biçiminde dinî yönü ağırdır. Örneğin; şair, ahlâkî öğütlerinin arasına bol bol "ayet-i kerime" ve "hadis-i şerif" serpiştirir. Eserde ömrünün sonuna gelmiş ve deneyimli bir kimsenin nasihatleri vardır. Eserde 20 "ıkd" ın ardından şairin kitabın yazılışına sebep olduğunu söylediği, devrin meşhur güzellerinden Saraçzâde'ye ayrılan iki bölüm yer alır. Şair, ayrı bir başlık altında kitabın adını ve telif tarihini açıklar ve büyük yardımını gördüğü Ebussuudzâde'ye teşekkür eder. Eserin sonunda ise, bir "münâcât" ve kitabın "Hâtıme" kısmı yer alır.⁸⁵⁹

⁸⁵⁵ Mustafa Özkan, *Cinânî, Cilâu'l-Kulûb (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, İst. Ü. Yay., İstanbul 1990, II.

⁸⁵⁶ Özkan, *Cinânî, Cilâu'l-Kulûb (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, 34.

⁸⁵⁷ Özkan, *Cinânî, Cilâu'l-Kulûb (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, 37.

⁸⁵⁸ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyat Tarihi*, MEB Yay., İstanbul 2001, I, 603.

⁸⁵⁹ Özkan, *Cinânî, Cilâu'l-Kulûb (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, 38-39.

Pek çok öğüdün yer aldığı yirmi bölümden oluşan *Cilâu'l-Kulûb*'da her konuda verilen öğüdün ardından o konuyla alakalı birer hikâye bulunur. Bu hikâyelerin bir kısmı İslâm tarihinden ve Doğu kaynaklarından bazıları ise, yerli hayattan alınmıştır. Bu nedenle oldukça önemli olan, düzgün ve mükemmel bir şekilde yazılmış eserde didaktik kuruluk yoktur. Şair, eserde özellikle nasihatlerden sonra, yerli hayattan aldığı hikâyelerde Cinânî, kendi zamanındaki hayatı yansıtır. Genellikle dünyevî konuların işlendiği eserde bazen İslamî ve tasavvufî ruha da rastlanır. Eserin özellikle son kısımda ilahî aşk, güçlü bir şekilde anlatılır.

Eserin altı nüshası tespit edilmiştir: Süleymaniye Ktph., Halet Efendi İlavesi, nr. 94 (S); Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları nr. 5335 (M); Topkapı Sarayı Ktph. Türkçe Yazmaları R. 831 (T); Ankara Adnan Ötügen Ktph. nr. 61 (A); Süleymaniye Ktph., Lala İsmail, nr. 510 (L).⁸⁶⁰

Atilla Şentürk, Mustafa Özkan'ın eserini tenkit eden bir makale yayımlamıştır.

Mustafa ÖZKAN, *Cinânî Cilâu'l-Kulûb (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, İst. Ü. Yay., İstanbul, 1990.

Atilla ŞENTÜRK, "Cinânî'nin Cilâu'l-Kulûb'u Hakkında" (tanıtma, tenkit), *Tarih ve Toplum*, S. 114, 1993, s. 381-384.

Atilla ŞENTÜRK, "Cinânî Cilâu'l-Kulûb (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük), Çev.: Mustafa Özkan (tenkit), *TM*, S. 20, 1997, s. 463-472.

2.7. ÇENG-NÂME (15. YY.), AHMED-İ DÂ'İ

Ahmed-i Dâ'î'nin, Emir Süleyman'ın eğlence meclislerinden aldığı ilhamla yazdığı tahmin edilen ve bazı tasavvufî fikir ve motiflerin yer aldığı didaktik-romantik mesnevisi olan *Çeng-nâme*, kendi konusunda ve zamanına kadar telif edilmiş örnekler arasındaki ilk orijinal mesnevidir. Emir Süleyman adına aruzun "Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün" kalıbıyla yazılan eser, 1446 beyittir. Sadece bir parçası değişik vezinle yazılan eser, çengin 24 teli ve Doğu musikîsinin 24 makamına paralel olarak 24 bölüme ayrılmıştır.⁸⁶¹

⁸⁶⁰ Özkan, *Cinânî, Cilâu'l-Kulûb (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, 40-41.

⁸⁶¹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 213.

Çeng-nâme, “tevhid, münâcât, naat, medhiye, nazm, dua, Dâ’i, Arza Dâşt” bölümlerinden sonra esas metin olan “Ser-âgâz-ı Destân” başlığıyla devam eder. Kendi içinde ayrı ayrı alt başlıklarla çeşitli fasıllara ayrılan bölümlere sahip olan⁸⁶² eserin Burdur, Konya ve Sivas’ta olmak üzere bilinen üç nüshası vardır. İsmail Hikmet Ertaylan’ın Vasfi Mahir Kocatürk’ten aldığını belirttiği nüshanın aslında Koyunoğlu nüshası olduğu söylenir.

Sâkî-nâme türünün bazı özelliklerini taşıyan ve romantik bir eser olan *Çeng-nâme*, güzel bir efsane ve destan içeriğine sahiptir. Etkileyici bir teknikle yazılan, kullanılan dil, ifade ediş tarzı, canlılık ve samimiyet yönünden döneminin en iyilerinden olan eserde bazı güzel Türkçe ifadelerin ve sade mısraların kullanıldığı görülür.

“Çeng” in bir sembol olarak kullanıldığı eserde çeng, insanı ve özellikle de âşığı simgeler. Mevlânâ’nın Mesnevi’sindeki ney ile *Çeng-nâme*’deki çeng, aslından ayrılmış garip, zavallı birisi olup geldiği yerde yani dünyada tutsak gibi olması yönünden benzerdir.⁸⁶³

Türkçe, Farsça manzum ve mensur telif eserler yanında Arapçadan tercümeleleri de bulunan, XIV. yy. sonu ile XV. yy.ın başlarında yaşamış olan divan şairi Ahmed-i Dâ’i’nin Türkçe bir mesnevisi olan *Çeng-nâme*’nin ilk nüshası, Ahmet Ateş’in Burdur’da bulduğu Ahmed-i Dâ’i Divanı’nın içinde bulunan yazmadır. İsmail Hikmet Ertaylan, Ahmed-i Dâ’i’nin bu divanının ve *Çeng-nâme*’nin tıpkıbasımını 1952’de “İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları” arasında çıkarır.⁸⁶⁴

İsmail Hikmet ERTAYLAN, *Ahmed-i Dâ’i Hayatı ve Eserleri*, İst. Ü. EF Yayınlarından TDE Zümresi, No: 518, Üçler Basımevi, İstanbul, 1952.

Ahmet Ateş ve İ. H. Ertaylan’ın çalışmalarından sonra, Ahmed-i Dâ’i ve onun eserleri, özellikle de *Çeng-nâme* hakkında Tunca Kortantamer de açıklamalar yapmıştır. Mısır’da “Ahmedî Divanı” diye bilinen bir eserin, aslında Ahmed-i Dâ’i’nin eksiksiz bir divanı olduğunu gören Kortantamer,⁸⁶⁵ Dâ’i’nin hayatı, eserleri hakkında yeni bilgiler verir ve bu arada *Çeng-nâme*’yi anlatır.

⁸⁶² R. Selçuk UYSAL, “Çeng-nâme Hakkında”, *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, Pars Yılı, Ank. 1998, s. 455.

⁸⁶³ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 214.

⁸⁶⁴ UYSAL, a.g.m., s. 450.

⁸⁶⁵ Tunca Kortantamer, “Ahmed-i Dâi ile İlgili Yeni Bilgiler”, *TD*, 1977, C. VII, 103-138.

Gönül Alpay, *Çerig-nâme*'nin ikinci, fakat karşılaştırmalı ilmî yayını Amerika'da yapar. Gönül Alpay, İ. H. Ertaylan'ın yayınladığı Burdur nüshası ile Vasfî Mahir Kocatürk nüshası diye bilinen, ama bugün Konya İzzet Koyunoğlu Ktph.'ndeki (Konya Belediye Ktph.) nüshayı tenkitli olarak ve İzzet Koyunoğlu Ktph. nüshasının tıpkıbasımını ile yayınlamıştır.⁸⁶⁶

Gönül ALPAY, *Ahmed-i Dâ'i ve Çeng-nâmesi, Giriş, Tenkitli Değerlendirme, Dizin, Tıpkıbasım, (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları. Türkçe Kaynaklar: III)*, Harvard Ü. Basımevi, 1973.

Çeng-nâme'nin üçüncü ve son yayını yine Gönül Alpay tarafından Amerika'da yapılmıştır.

Gönül ALPAY, *Çeng-nâme, Ahmed-i Dâ'i*, Harvard Ü. Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Böl., 1992.

Hatice Tel, mesnevi üzerine yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Hatice TEL, *Çeng-nâme (transkripsiyonlu metin ve tahlil)*, (YLT), Harran Ü., SBE, Şanlıurfa, 1997.

R. Selçuk UYSAL ise, konu hakkında bir makale yayımlamıştır.

R. Selçuk UYSAL, "Çeng-nâme Hakkında", *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, Pars Yılı, Ankara, 1998, s. 449-458.

2.8. DEFTER-İ AŞK (18. YY.), ENDERUNLU FAZIL

18. yy. aşk mesnevilerinden olan *Defter-i Aşk*'ta Enderunlu Fazıl, sonradan pişman olduğu hemcinsleriyle yaşadığı 22 aşk macerasının 4'ünden bahsederek bunları hikâyeleştirmiştir. Sanatçı, eserinde saraya alınışına, Enderun'daki bazı delikanlılara âşık olunca kovuluşuna, sefaletine ve bir çingene genciyle olan gönül ilişkisine yer vermiştir. Esere ilahî aşkın tarifiyle başlanarak tasavvufî ve platonik bir boyut kazandırılmak istenmiştir. Edebî hiçbir değeri olmayan eser, içerisinde bulunan mahallî unsurlar bakımından ilgi çekicidir.⁸⁶⁷ Özellikle mesnevide yer alan çingene düğünü, oldukça başarılı bir şekilde tasvir edilmiştir, bu tasvir çok orijinaldir. 438 beyitten

⁸⁶⁶ UYSAL, a.g.m., s. 450.

⁸⁶⁷ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 523.

oluşan eser, İstanbul'da Hûbân-nâme, Zenân-nâme ve Sünbülzâde Vehbî'nin Şevkengîz'i ile birlikte yayınlanmıştır.⁸⁶⁸

Enderunlu Fazıl, Vehbî Efendi, *Defter-i Aşk; Hûbân-nâme; Zenân-nâme/li-merhum Fazıl Bey. Şevkengiz/li-merhum Vehbi Efendi*, Ali Rıza Efendi Matbaası, İstanbul, 1253-1286 [1837-1869].

Enderunlu Fazıl, Vehbî Efendi, *Defter-i Aşk; Huban-nâme; Zenan-nâme/li-merhum Fazıl Bey. Şevkengiz/li-merhum Vehbi Efendi*, Ali Rıza Efendi Matbaası, İstanbul 1253-1286 [1837-1869].

Eser, Selim S. Kuru tarafından bir inceleme ile yayımlanmıştır.

Selim S. KURU, “Biçimin Kıskaçında Bir “Tarih-i Nev-İcad: Enderunlu Fazıl Bey ve Defter-i Aşk Adlı Mesnevisi”, *Şinasi Tekin Anısına “Uygurlardan Osmanlıya”*, İstanbul, 2005, s. 476-506.

2.9. DEH-MURG (16. YY.), DERVİŞ ŞEMSEDDİN/ŞEMŞİ

Derviş Şemseddin bu eserini Yavuz Sultan Selim için hazırlamış ve ona sunmuştur. *Deh-murg* üzerinde Doğu kültüründe hayvan hikâyeleri arasında çok önemli olan Feridüddin Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ının etkisi oldukça fazladır.⁸⁶⁹

Âşık Çelebi'nin, ismini “Murg” diye, diğer kaynakların ise, “Deh-murg” şeklinde söylediği bu eser, aruzun “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” kalıbıyla yazılmıştır. 974 beyit olan eserde, güzel bir bahçede bulunan birçok kuş arasında on kuşun konuşmasına yer verilir. Bunlardan baykuş, sûfî; karga, zarif ve bilgili bir şair; tûtî, âlim, molla; kerkes, kalender; bülbül, hânende; hüdhüd, hekim; kırlangıç, müneccim; tavus, rum bezirgânı, tüccar; keklik, dağların Ferhad'ı; leylek, dindar olmak üzere birer karakteri temsil eder.⁸⁷⁰ Şair, bu kuşları tek tek konuşturur. Her konuşan kuş, önce kendini tanıtır. Arkasından bir önceki konuşanın hatalarını dile getirerek nasihatlerde bulunan bu kuş, kendine göre doğru kabul ettiği yolu göstermeye çalışır. Kuşlara söylenen bu sözlerin arasında, eserin yazıldığı dönemin sosyal durumu, ilmî seviyesi ve gelişmişliği ile ilgili

⁸⁶⁸ Neslihan İlknur KESKİN, “Fâzıl'ın Çengileri: Çengînâme Üzerine”, *JASSS The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 6, S. 8, İstanbul Ekim 2013, s. 329-371.

⁸⁶⁹ Ali YILMAZ, “Hasan AKSOY, Derviş Şemseddin, Kuşların Münazarası-Deh-Murg”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 4, İstanbul 2000, s. 295.

⁸⁷⁰ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 357.

bilgi ve ipuçları yer alır. Farklı karakterlerdeki insanların zaafı, hataları, eksik yönleri ve buna benzer insan manzaraları dile getirilir. Eserde verilen konuşmalarla o dönemin düşüncesi, musikîsi, tasavvufu, astrolojisi, astronomisi, ticarî hayatı ile dinî ilimlerin durumu hakkında bilgi verilir.⁸⁷¹ Şemseddin'in, kuşları konuştururken dinî, tasavvufî ve ahlâkî birçok nasihat verdiği eser, latif ve eğlencelidir. Hayata dair olumlu telkinlerin yer aldığı eserde, İslâmî ve tasavvufî ruh önemli bir yer tutar.

Eserde hür ve canlı bir dil ve enerjik bir üslûp kullanılmıştır. Klasik şiirin mazmunlarıyla birlikte kuvvetli realist tasvirler göze çarpar. Tamamen sembolik olan hikâyede kuşların ağzından belli insan karakterlerinin sert ve hicivli bir dille tahlili dinlenir ve kuşların doğal tasvirleriyle ve gerçek hayat sahneleriyle karşılaşılır. Bu eser, saf Türkçe kelimeler ve halk tabirleri bakımından da zengin bir eserdir.⁸⁷² Eserin on bir yazma nüshası tespit edilmiştir.⁸⁷³

Deh-murg'da dört halifeye medhiye bulunmaz, şair sadece tevhid ve Hz. Muhammed naatıyla yetinmiştir. Şemsî'nin, eserdeki bazı ifadelerden bilgili, hikâyeye dağarcığı zengin ve kıssahan bir kişi olduğu anlaşılır. *Deh-murg* incelendiği zaman Şemsî'nin devrinde geçerli birçok ilimde bilgi sahibi olduğu görülür. Şair tıp, musikî, fıkıh, tasavvuf, astronomi, ilm-i nücum, takvim, ticaret gibi konularda birçok öğüt vermiş, eleştiri yapmıştır.

Şemsî'nin eseri, tercüme ya da uyarlama olmayıp orijinaldir. Şairin yaptığı alıntılar ve naklettiği hikâyelerden mesnevisini yazarken yeterli bir bilgi ve hayat tecrübesine sahip olduğu, kendisinden önce yazılan ortak medeniyet dairesi içindeki eserleri okuduğu anlaşılır.⁸⁷⁴

Deh-murg, yazıldığı dönem ve taşıdığı özellikler sebebiyle Eski Anadolu Türkçesi ile Klasik Osmanlı Türkçesi arasında bir geçiş dönemi eseridir. Çünkü eserde, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin hemen bütün özellikleri görülürken, yer yer de Arapça ve Farsça tamlamalarda bir ağırlaşma göze çarpar. Eserin bütününde imla

⁸⁷¹ YILMAZ, a.g.m., s. 295.

⁸⁷² Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 357.

⁸⁷³ YILMAZ, a.g.m., s. 295.

⁸⁷⁴ Mahmut Kaplan, "Deh Murg'un İmlâsına Dair", *TS*, C. 3, S. 6, Güz 2008, 411.

bakımından birlik görülmez. Neredeyse her nüshada yazılış olarak ikili şekiller dikkati çeker.⁸⁷⁵

Deh-murg, Arapça ve Farsça söyleyişlerin yanı sıra Türkçe söyleyişler bakımından zengin olduğu bir eserdir. Eserde eski Türkçenin bugün için arkaik sayılabilecek kelimeleri karşımıza çıkar.⁸⁷⁶ İdris Güven KAYA, mesnevi üzerine bir lisans tezi hazırlamıştır.

İdris Güven KAYA, *Derviş Şemsi ve Deh-murg Mesnevisi: İnceleme, Tenkitli metin ve Tıpkıbasım (Derviş Şemsi and His Mesnevi Deh-murg)*, (LT), Harvard Ü. Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Böl. (Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations), Cambridge, 1997.

Hasan Aksoy, mesneviyi yayınlamıştır. Ayrıca eserle ilgili bazı notları içeren bir de makale yayımlamıştır.

Hasan AKSOY, *Derviş Şemseddin, Kuşların Münazarası: Deh-murg: İnceleme, Metin*, MÜ, İF Vakfı Yay. no: 154, s. 229-282, İstanbul, 1998.

Hasan AKSOY, “Derviş Şemsî, Deh-murg ve Bazı Notlar”, *İlim ve Sanat*, nr. 28, İstanbul, s. 63-64.

Ali Yılmaz da Hasan Aksoy’un eserini tanıtan bir makale yayımlamıştır

Ali YILMAZ, “Hasan AKSOY, Derviş Şemseddin, Kuşların Münazarası-Deh-murg”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 4, İstanbul, 2000, s. 294-296.

Mahmut KAPLAN, “Deh-murg’un İmlâsına Dair”, *TS*, C. 3, S. 6, Güz 2008, s. 409-421.

Mahmut KAPLAN, *Deh-murg-ı Şemsî: İnceleme, Metin-Sözlük*, CBÜ, Yükseköğrenim Vakfı Yay. no: 14, Manisa, 2003.

Sıddık Karadüz ise, mesnevi üzerinde bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Sıddık KARADÜZ, *Derviş Şemsî’nin Deh-murg’unun Karşılaştırmalı Metni ve Benzeri Eserlerle Genel Bir Mukayesesi*, (YLT), AÜ, SBE, Erzurum, 2000.

⁸⁷⁵ Kaplan, “Deh Murg’un İmlâsına Dair”, 412.

⁸⁷⁶ Kaplan, “Deh Murg’un İmlâsına Dair”, 415.

2.10. DİL-GÜŞÂ (15. YY.), GÜLŞENÎ-İ SARUHÂNÎ

Fatih devri şairlerinden olan Gülşenî-i Saruhânî'nin 144 beyitlik *Dil-güşâ* mesnevisinde münâcât, naat, “Der Medh-i Çihâr-yâr-ı Nebî” ve “Sebeb-i Telif-i Kitâb” kısımlarından sonra altısı “Makâlât-ı Mev’ize”, üçü “Nasihat”, biri “Temsil” başlıklı olmak üzere 41 hikâye vardır. “Hâtîme” kısmı ile 865 beyit olan eseri, sonunda muhtemelen müstensihî kaydetmiştir. Eserin telif tarihi, mesnevide verilen tarih beytinde 864/1459 çıkmıştır. Nasihat-nâmelerden olan ve Çâşnigir Hasan tarafından istinsah edilen eserin istinsah tarihi 1056/1646’dır.⁸⁷⁷ Eserde “Mef’ûlû//Fâilâtü//Mefâilü//Fâilün - Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün-Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” olmak üzere üç değişik kalıp kullanılmıştır.⁸⁷⁸

Bu eser, bazı kaynaklarda Dede Ömer Rûşenî ve onun halifesi İbrahim Gülşenî adına kaydedilmiştir. *Esrar-nâme*, *Râz-nâme*, *Pend-nâme* ve *Heft-bâb* adlarıyla da anılan *Dil-güşâ*’nın çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunur. Eserin Süleymaniye Ktph.’ndeki nüshası üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁸⁷⁹

Nuri KARASAKALOĞLU, *Dil-güşâ (Giriş-Metin-İndeks)*, (YLT), AÜ, SBE, Erzurum, 1998.

2.11. FAZÎLET-NÂME (16. YY.), YEMÎNÎ

Fazîlet-nâme, 15. yy. ın sonu ile 16. yy. ın başlarında yaşamış Tekke şairi Yemînî’nin 16. yy. ın ilk yarısında (Klasik Osmanlı Türkçesinin ilk devrelerinde) yazdığı eseridir. Çoğunlukla “Eski Anadolu Türkçesi” nin özelliklerinde olan eser, bir geçiş dönemi eseridir.⁸⁸⁰

Fazîlet-nâme, didaktik bir eserdir. Hz. Ali’nin biyografisi niteliğinde olan eser, oldukça hacimlidir. Dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan kütüphanelerde Arap harfli kırka yakın yazma nüshası vardır. 7409 beyitten oluşan eserde şairin, konunun gelişine

⁸⁷⁷ Semra Tunç, “Dede Ömer Ruşenî”, *TAD*, S. 4, Konya, 1997, 237-249.

⁸⁷⁸ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 210.

⁸⁷⁹ Orhan Kemal Tavukçu, *Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkitli Metni*, Erzurum 2005, 41-42.

⁸⁸⁰ Yusuf Tepeli, *Derviş Muhammed Yemînî Fazîlet-nâme-I (Giriş- İnceleme- Metin)*, TDK Yay., Ank. 2002, VII.

uygun olarak beyitlerin içinde gazel, kaside, murabba, terciibent vs. türlerinde şiirler söylediği görülür.

Fazîlet-nâme, eserin değişik yerlerinde konuya sıkı sıkıya bağlı olarak söylenen gazeller, kasideler, terciibentler bir tarafa bırakılırsa aruzun “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıyla yazılmıştır. Yemînî’nin aruzun bu kalıbını eserinde başarıyla kullandığı görülür. 16. asrın ilk yarısında (Klasik Osmanlı Türkçesinin ilk devirlerinde) oluşturulan *Fazîlet-nâme*, bir geçiş dönemi eseri olmasının yanında Eski Anadolu Türkçesi’nin de izlerini taşır.

Fazîlet-nâme, kelime hazinesi, bu kelime hazinesinin ses bilgisi ve şekil bilgisi yapısı, anlam bilimi ve cümle bilgisi özellikleri bakımından oldukça önemlidir. Eser, edebî yönünden çok, son derece değerli bir dil yadigârı olma özelliğindedir. Şair Yemînî, iletmek istediği mesajın her seviyedeki okuyucuya ve dinleyiciye ulaşmasını hedeflediği için eserin dili, medhiye sayılabilecek bölümler ve gazeller, kasideler vs. dışında sadedir. Eserin, atasözleri, deyimler, vecizeler, hikmetler vs. ile adeta örülmüş olması, ona bambaşka bir değer kazandırır.⁸⁸¹

Eserde, Hz. Ali’nin menkıbeleri, İslam dinine ait pek çok özellik, tarihî olay vs. ayet ve hadislerden, atasözleri ve deyimlerden, hikmetlerden de faydalanılarak Türkçenin imkânlarıyla ifade edilir.

Fazîlet-nâme, bütün özelliklerinin yanı sıra içerdiği özel adlar bakımından da dikkate değer. Eserdeki peygamber adları, onların şecerelerinde geçen adlar, yer adları, şahıs adları vs. de dil açısından değerli bir malzemeyi oluşturur.⁸⁸²

Yemînî’nin Farsçadan uyarladığı *Fazîlet-nâme*’nin yaklaşık 40 el yazması nüshası vardır. *Fazîlet-nâme*, yazma nüshalarının dışında Ahmed Hızır ve Ali Haydar tarafından 1909’da Cihan Matbaasında bir mukaddimeyle “Fazilet-nâme-i Cenâb-ı Şâh-ı Velayet” adıyla basılarak yayınlanmıştır.⁸⁸³ Ayrıca Fevzi Gürgen eseri, 1960’ta yeni harflerle yayınlamıştır.

Eserin yazma nüshaları şunlardır: **1.** Ank. Adnan Ötüken İl Halk Ktph. Nr. 454; **2.** Ank. A. Ötüken İl Halk Ktph. Nr. 491; **3.** Ank. A. Ötüken İl Halk Ktph. Nr. 568; **4.**

⁸⁸¹ Tepeli, 8-15.

⁸⁸² Tepeli, 16.

⁸⁸³ Tepeli, 7.

Ank. A. Ötüken İl Halk Ktph. Nr. 3390; **5.** Ank. Millî Ktph. Yz. A. 2254; **6.** Ank. Millî Ktph. Yz. A. 2269; **7.** Ank. Millî Ktph. Yz. A. 2748; **8.** Ank. Millî Ktph. Yz. A. 2861/1; **9.** Ank. Millî Ktph. Yz. A. 4684; **10.** Ank. Millî Ktph. (Aslı Antalya-Elmalı Şâhsî Ktp.'de olup Mikrofilmi buradadır.); **11.** Bursa İl Halk Ktph. Genel Nr. 730; **12.** DTCF Ktph. Nr. 133; **13.** DTCF Ktph. Nr. 580; **14.** DTCF Ktph. Nr. 1008; **15.** DTCF Ktph. Nr. 2326; **16.** Erzurum AÜ Ktph. Nr. 439; **17.** Hacibektaş İlçe Halk Ktph. Nr. 134; **18.** Hacibektaş İlçe Halk Ktph. Nr. 245; **19.** Hacibektaş İlçe Halk Ktph. El yazması Eserler Nr. 263; **20.** Hacibektaş İlçe Halk Ktph. Nr. (Kütüphanede numarası verilmemiştir.); **21.** İst. Millet Ktph. Ali Emîrî Nr. 899; **22.** İst. Millet Ktph. Ali Emîrî Manzum 900; **23.** İst. Millet Ktph. Ali Emîrî manzum 900/1; **24.** İst. Süleymaniye Ktph. Hacı Mahmud Ef. Kit. 3304; **25.** İst. Süleymaniye Ktph. Haşim Paşa Kit. Nr. 59; **26.** İst. Süleymaniye Ktph. İzmir Kit. Nr. 379/2; **27.** İst. Ü. Ktph. Nr. 6495; **28.** İst. Ü. Ktph. Halis Ef. Kit. Nr. 2122; **29.** Konya İzzet Koyunoğlu Ktph. Nr. 10567; **30.** Kütahya-Tavşanlı Zeytinoğlu Kit. 297-941-931; **31.** Tercüman Gazetesi Ktph. Türkçe Yazmalar Blm. Nr. Y-61; **32.** TDK Ktph. A. 156; **33.** Londra British Museum Nr. 19,805; **34.** Tübingen Devlet Ktph., Nr. 1443; **35.** Tübingen Devlet Ktph. Nr. 1451; **36.** Marburg Devlet Ktph., Nr. 2725; **37.** Vatikan Ktph., Nr. 163; **38.** Vatikan Ktph., Nr. 169; **39.** Şâhsî Ktph.⁸⁸⁴

Ahmed Hızır-Ali Haydar, *Yemînî, Fazîlet-nâme*, Cihan Matbaası, İstanbul, 1327/1909.

Yemînî, Hz. Ali'nin *Fazîlet-nâmesi*, (Çev., Abbas Altınkaş, Yay. Adil Ali Atalay)

Fevzi GÜRGEN, *Fazîlet-nâme*, Pak Yayınevi, 1960.

Adil Ali Atalay (Vaktidolu), mesneviyi, "Hz. Ali'nin *Fazîlet-nâmesi*" adı altında manzum-mensur tarzında sadeleştirerek yayınlamıştır.

Adil Ali ATALAY (Vaktidolu), Çev. Abbas Altınkaş, *Yemînî, Hz. Ali'nin Fazîlet-nâmesi*, Can Yay., no:15, İstanbul, 1994.

Yusuf Tepeli ise mesneviyle ilgili olarak iki ciltlik bir eser yayınlamıştır.

Yusuf TEPELİ, *Derviş Muhammed Yemînî Fazîlet-nâme-I (Giriş-İnceleme-Metin)*, TDK Yay., Ankara, 2002.

⁸⁸⁴ Tepeli, 16-27.

Yusuf TEPELİ, *Derviş Muhammed Yemîni Fazîlet-nâme-II (Gramatikal Dizin)*, TDK Yay., Ankara, 2002.

2.12. FÛRKAT-NÂME (15. YY.), HALÎLÎ

1334 beyit olan ve yazıldığı dönemden itibaren çok sevilen ve okunan *Fürkat-nâme*, “Dîvân-ı Halîlî” diye tanınmıştır. Eserin bazı nüshalarının baş taraflarında da bu isme rastlanır. Âşık Çelebi de, bu eserin halk arasında “Dîvân-ı Halîlî” olarak da anıldığını söyler. Bu bir bakıma doğrudur,⁸⁸⁵ çünkü *Fürkat-nâme*, şairin çeşitli vesilelerle eklediği değişik nazım şekilleriyle yazılmış metinleri içermesi bakımından âdetâ bir divançe özelliği gösterir. Toplam 30 tane olan bu şiirlerden 24 tanesi gazel, ikisi murabba, biri muhammes, biri terci-i bend, biri akrostişli (muvaşşâh) yazılmış müstezad, biri de Farsça kıt’adır.⁸⁸⁶ “Mefâilün//Mefâilün//Feûlün” vezniyle yazılan eserde, mesnevi nazım şeklinin dışındaki diğer şiirlerde 8 farklı aruz kalıbı kullanılmıştır.⁸⁸⁷

Halîlî’nin eserindeki şiirlerin hepsinde de başarılı bir üslûp vardır. Ancak bu şiirlerden ikisi, diğerlerine oranla daha çok dikkat çeker. İlki, divan şiirinde nesiller boyu sevilerek üzerine nazireler yazılarak taklit edilen “gönül” (Gönül iy vay gönül vay gönül iy vay gönül) redifli murabbadır. Bu murabba, beş bentten oluşur. Şair, bu murabbayı, “gönül-göz” diyalogunun ardından gözün gönle galip gelmesi üzerine söylemiştir. Mesnevide bahsedilmesi gereken ikinci bir şiir de, yukarıda sözü edilen muvaşşâh müstezaddır. Bu şiirde, beyitlerin ilk mısralarının baş harfleri art arda getirildiğinde, “Mustafa” ismi çıkar. Bu metin, divan şiirinin genelinde olduğu gibi, meramı ifade etme şekli itibarıyla beşerî bir sevgilinin varlığını düşündürür. Ancak, mesnevinin bütününe bakıldığında buradaki aşkın beşerî olmadığı anlaşılır. Bu muvaşşâhın ima ettiği Mustafa’nın, şairin intisap etmek istediği mürşit olduğu görülür.⁸⁸⁸

Eserin başındaki üç beyitlik “Besmele” bölümünü 18 beyitlik “tevhid” ve 14 beyitlik “münâcât”, kaside tarzında yazılmış 14 beyitlik ikinci bir “tevhid” takip eder.

⁸⁸⁵ Günay Kut (Alpay), “Fürkat-nâme”, *TDAY-Belleten* 1977, Ankara 1978, 333.

⁸⁸⁶ O. Kemal Tavukçu, “Ayrılığın Terennümü: Eski Türk Edebiyatında Firâk-nâmeler”, *TALİD*, 5(10), 2007, 205.

⁸⁸⁷ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 305.

⁸⁸⁸ Tavukçu, “Ayrılığın Terennümü: Eski Türk Edebiyatında Firâk-nâmeler”, 205-206.

Şair, “Matla” başlıklı 11 beyitlik manzumede Hz. Peygamber (s.a.v.)’i öveceğini bildirip 9 beyitlik kaside şeklinde bir “naat” söyler. Bunu 15 beyitlik ashabın övgüsü izler. “Der âgâz-ı suhan ve ism-i kitâb” başlığı altındaki kısımda:

“Okunsun adı ‘Fırkat-nâme’ dînsün
Kalem yazdı müşgîn hâme dînsün”

beytiyle şair, mesnevinin adını verdikten sonra “Hikâyet ender ahvâl ü sebeb-i telîf” başlıklı bölümde, hikâyenin yazılış sebebini açıklamıştır. Şair, daha sonra da asıl hikâyeye geçer. Otobiyografik bir eser olan *Fırkat-nâme*’de bu bölüm, aynı zamanda hikâyenin de başlangıcıdır. Halîlî, eserin bundan sonraki kısmında İznik’e gelişini, burada bir güzele âşık oluşunu ve bu aşka bağlı olarak başından geçenleri lirik bir üslûp ve açık, külfetsiz bir dille anlatır.⁸⁸⁹

Mesnevinin adını Kınalı-zâde Hasan Çelebi dışındaki tezkireciler, “Fırak-nâme” diye kaydetmişlerdir.⁸⁹⁰ “Der hâtîmetü’l-kitâb” başlığıyla mesnevinin sonundaki manzumede, (46.b-1221); (46.b-1223)’de, söylediği:

“Tamam it nazm-ı Fırkat-nâmeyi sen
Çü bî-hazf eyleye ehl-i tevârih”

“Kitâb ismin bulur kendüye târîh
Mısra ve beyitlerine dayanarak eser”

Beyitlerine göre eser, “Fırkat-nâme” kelimesinin ebced hesabıyla karşılığı olan 876 (1471-1472)’da tamamlanmıştır.⁸⁹¹

Fırâk-nâmelerin en tanınmış ve belki de benzer isimlerle klasik eserlerin yazılmasının başlıca sebebi, Fatih devri şairlerinden Halîlî’nin mesnevisidir. *Fırkat-nâme*, sadece bir ayrılık hikâyesi değil, aynı zamanda müellifin hayatının büyük bir kısmını da anlattığı bir sergüzeşt-nâmedir. Bu bakımdan eser, şairin hayatının bazı noktalarını ortaya çıkarır.⁸⁹²

⁸⁸⁹ Tavukçu, “Ayrılığın Terennümü: Eski Türk Edebiyatında Fırâk-nâmeler”, 205.

⁸⁹⁰ Cemil Gülseren, “15. yy. Şairi Halîlî ve Orijinal Bir Mesnevi: Fırkat-nâme”, *Somuncu Bâba Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi*, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Yay., Malatya, Yıl: 6, S. 25, Mart-Nisan 2000, 12.

⁸⁹¹ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 305.

⁸⁹² Tavukçu, “Ayrılığın Terennümü: Eski Türk Edebiyatında Fırâk-nâmeler”, 204-205.

Halîlî'nin *Fürkat-nâme*'sinin konusu, şairin kendi başından geçmiş bir aşk hikâyesidir. Esere göre şair, İran'da eğitim görürken bir dostunun teklifi üzerine ilmini artırmak amacıyla Rum'a gelir ve İznik'e yerleşir. Burada, bir yandan yine ilimle uğraşır ve diğer yandan da boş vakitlerinde şehri dolaşır. Yine dolaşmaya çıktığı böyle bir günde bir güzelle karşılaşır ve ona âşık olur. Bu güzele kavuşmadaki ısrarı üzerine sevgilisi onu İznik'ten kovar. İki günlük kara, iki günlük de deniz yolculuğundan sonra İstanbul'a ulaşır. Bir yıl boyunca sevgilisinin hasretinden yanarak orada kalır. Sonunda gözyaşlarını sevgiliye elçi olarak göndermesinin ardından İznik'e döner. Fakat tam kavuşacakları sırada sevgili ortadan kaybolur. *Fürkat-nâme* burada sona erer.⁸⁹³ Sonundaki bazı tasavvufî yorumlarla zenginleşen eserde Nesîmî ve Fuzûlî etkisi görülür.⁸⁹⁴

Elde edilen bilgilere göre, Halîlî'nin *Fürkat-nâme*'si, edebiyatımızın “sergüzeşt-nâme” türü ve “hasbihal” tarzının ilk örneğidir. Edebiyatımızda XV. yy.ın ikinci yarısında gelişmeye başlayan yerleşme eğiliminin bir eseri olan bu eser, sergüzeşt tarzında ve kendisinden 23 sene sonra yazılan Heves-nâme ile bazı benzerlikleri olan orijinal bir eserdir.⁸⁹⁵

Tasavvufî-hasbihal tarzına giren ve Halîlî'nin ağzından anlatılan *Fürkat-nâme*'de birinci kişi kullanılmıştır. “Vahdet-i vücut” felsefesine dayanan mesnevîde, diğer tasavvufî mesnevîlerde kullanılan ortak semboller vardır. Eserde, sülûk ehlinin makamlardan nasıl yavaş yavaş geçip sonunda “fenâ” ya ulaştığı görülür.⁸⁹⁶

Fürkat-nâme'de o döneme kadar yazılan mesnevîlerin aksine Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yer alan şehir ve yer adlarının kullanılması dikkat çeker. Bugünkü tespitlere göre, mesnevi şairlerimiz içinde konuyu yerli bir mekânda ele alarak işleyen ilk şair, Diyarbakırlı Halîlî'dir. Halîlî, bu eserde İran'dan İstanbul'a gelirken uğradığı İznik şehrini tasvir ederken şehrin doğal güzelliklerine yer vermiş, güzellerden bahsetmiş ve şehre özgü belli bir özellik olarak sadece “Leb-i deryâ” (İznik Gölü) anlatılmıştır. İfadenin canlı, sade, az süslü, mısraların ise içten duygularla yüklü olduğu

⁸⁹³ Tavukçu, “Ayrılığın Terennümü: Eski Türk Edebiyatında Firâk-nâmeler”, 205.

⁸⁹⁴ <http://www.scorm.isuzem.net> (Erişim tarihi: 29.01.2014)

⁸⁹⁵ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 270.

⁸⁹⁶ Kut (Alpay), “Fürkat-nâme”, 348.

bu mesnevide özellikle şeklin ve veznin verdiği monotonluğu gidermek için aralara yerleştirilen değişik vezinlerdeki gazellerin sağlam olduğu görülür.⁸⁹⁷

XV. yüzyılın son çeyreğindeki bu eser, Eski Anadolu Türkçesi ile Klasik Osmanlı Türkçesine geçiş devresi arasında bir köprü durumundadır denilebilir.⁸⁹⁸ Her şair için kaçınılmaz olan, Halîlî de kendisinden öncekilerden az da olsa etkilenmiştir. Yetiştigi çevre nedeniyle eserlerinde Azerî Türkçesinin dil özellikleri bulunur. Halîlî de Azerî şairi Habîbî gibi bazı şairleri etkilemiştir.⁸⁹⁹ Ayrıca Âşık Paşa'nın da etkilendiği görülür. *Fürkat-nâme*'nin bu kadar sevilmesi, onu taklit eden müelliflerin ortaya çıkmasına zemin sağlamıştır. Örneğin; Bursalı Hâmidîzâde Celîlî, *Hecr-nâme*'sinde büyük ölçüde *Fürkat-nâme*'nin etkisindedir.⁹⁰⁰

Yapılan araştırmalar sonucunda, *Fürkat-nâme*'nin, çeşitli kütüphanelerde, toplam 16 nüshası tespit edilmiştir. Bunlardan 9 tanesi yurt içindeki çeşitli kurum ve şahıs kütüphanelerinde (Ankara TDK Ktph., nr. 263; İst. Millet Ktph., Ali Emîrî Efendi, Manzum Eserler Böl., nr. 1063; İst. Ü. Ktph., TY, nr. 3370; AÜ Ktph. ASL Yazmaları, nr. 554; Ank. Millî Ktph., Yz. F. B., nr. 334; Yapı Kredi, Sermet Çifter Araştırma Ktph., nr. 937/2; Ank. Ü. DTCF İsmail Saib Ktph., nr. A/33451; İst. Bel. Atatürk Ktph.'nde 0120/2 numarada 51a-64b yaprakları arasında bulunan çok eksik nüsha ve Prof. Dr. Günay Kut'un şahsî kütüphanesinde bulunan nüsha), yedisi de yurt dışında (B. W. Pertsch, *Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen zu Berlin*, VI, s. 370, nr. 377; Paris Biblioteque Naationale, nr. 286/Süleymaniye Ktph. Mikrofilm Arşivi, nr. 3302; Paris Biblioteque Naationale, Galland, nr. 38; Regius, nr. 1435, s. 3; P. Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, London nr. 1888, s. 210; Avusturya Dükalık Ktph. Gotha Koleksiyonu Türkçe, pt. 121; Seetzen nr. 143/2; Avusturya Dükalık Ktph. Gotha Koleksiyonu Türkçe, pt. 90; Seetzen: Haleb nr. 505/1; Kazan Devlet Ü. Fenni Ktp., T 1806) bulunmaktadır. Halîlî'nin *Fürkat-nâme*'sinin nüshası olarak bahsedilen bir başka yazma da Manisa İl Halk Ktph.'ndedir. Ancak "Fîrâk-nâme der Arabî" adını taşıyan bu yazmanın Halîlî'nin eseri ile isim benzerliği dışında bir ilgisi yoktur.⁹⁰¹ *Fürkat-nâme*'nin bazı nüshalarının en önemli özellikleri

⁸⁹⁷ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 271.

⁸⁹⁸ Gülseren, 12-13.

⁸⁹⁹ as

⁹⁰⁰ Tavukçu, "Ayrılığın Terennümü: Eski Türk Edebiyatında Fîrâk-nâmeler", 206.

⁹⁰¹ Tavukçu, "Ayrılığın Terennümü: Eski Türk Edebiyatında Fîrâk-nâmeler", 207.

şunlardır: **1-İst. Millet Ktph., Ali Emîrî Efendi, Manzum Eserler Böl., nr: 1063:** Her yaprağının bir tarafında 15 beyit bulunan 46 yapraklı mesnevinin baştan iki yaprağı eksiktir. Nüshanın kapağında “Gurbetnâme-yi Halîlî Diyarbekri” ve “Fürkat-nâme-yi Halîlî Amidî” yazılıdır. Günay Kut, 43 beyit olan eksiklerin birinin kaside, diğerininse mesnevi şeklinde iki tevhid olduğunu tespit etmiştir.⁹⁰² **2- İst. Ü. Ktph., T.Y, nr. 3370:** Yazarın adı yanlışlıkla Celîlî olarak yazılmıştır. Bir manzume mecmuası içinde, her sayfada 19 beyit olan bu nüshanın tamamı yoktur, seçme yapılmıştır. **3- Ank. Millî Ktph. Nüshası Yz. F. B. nr. 334:** “Divan-ı Halîlî” başlıklı olan bu nüsha, 32 yapraktır. Bu nüshanın 33. satırından başlayan Ali Emîrî nüshasına göre çok eksik olan bu nüshadan bahseden bir kaynağa rastlanmamıştır. **4- Prof. Dr. Günay Kut’un Şahsî Ktph.nde Bulunan Nüsha:** Bu nüsha ile ilgili bilgileri, Günay Kut’un kendi makalesinden öğreniriz. Her yaprakta 14 beyit olan eser, sondan 106 beyit eksiktir. Nüshanın okunaklı olmadığı da belirtilmiştir.⁹⁰³ **5- Ank. TDK Ktph., nr. 263:** Kapağında “Fürkat-nâme-Diyarbakirli Halîlî” yazılı olan nüshada tek sıra 16 satır, 76 sayfadır. Ancak 9 Eylül 1947’de Dehri Dilçin’in el yazısıyla ve imzasıyla basılan bu nüsha, bir yazma değildir. Bu nüshanın Dehri Dilçin’in özel kitaplığında veya Anadolu kitaplıklarındaki bir yazmanın yakın zamanda kopyalanmış hâli olduğu tahmin edilir.⁹⁰⁴ **6- Paris Biblioteque Naationale, nr. 286:** Bu nüshanın da başından dört yaprak eksik olduğunu ve 64 yaprak olduğunu Günay Kut, makalesinde belirtir. **7- Berlin Umumî Ktph. Nüshası: W.Pertsch, Handschriften, Verzeichnisse der Türkischen, Königlichen Bibliothek zu Berlin, VI, s. 370, nr. 377:** Eserin tamamı 197 yapraktır, her sayfada 9 satır bulunur. Müstensihî Derviş Hamza İbn Hakkı Murat’tır. Eserin tamamlandığı Şaban ayı 890/1485 tarihi, Halîlî’nin de vefat ettiği tarihtir.

Vasfî Mahir Kocatürk, eserinde bu mesnevinin konusunu anlatırken hangi yazmadan yararlandığını belirtmez.⁹⁰⁵ Bunun için Halîlî’nin bu mesnevisinin Anadolu kitaplıklarında da bulunabileceği söylenebilir.⁹⁰⁶ *Fürkat-nâme* üzerine ilk müstakil çalışmayı Günay Kut yapmıştır.

⁹⁰² Gülseren, 13.

⁹⁰³ Kut (Alpay), “Fürkat-nâme”, 337.

⁹⁰⁴ as

⁹⁰⁵ Vasfî Mahir Kocatürk, *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi, -Başlangıçtan Bugüne Kadar*, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1964, 229-231.

⁹⁰⁶ Kut (Alpay), “Fürkat-nâme”, 337.

Günay KUT (ALPAY), “Fürkat-nâme”, *Türk Dili Bibliyografyası 1977*, Ankara, 1978, s. 333-353.

Eserin genişçe bir özetinin yer aldığı bu çalışma, bazı ilavelerle tekrar yayımlanmıştır.

Günay KUT, “Fürkat-nâme”, *Yazmalar Arasında, I*, Simurg Yay., İstanbul, 2005, s. 181-198.

Nüshalarının çokluğundan dolayı sevilerek okunduğu düşünülen eserin metni yayınlanmıştır.

Cemil GÜLSEREN, *Fürkat-nâme*’nin İst. Millet Ktph., Ali Emîrî Efendi, Manzum Eserler Böl., 1063 numaralı nüshası üzerinde yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Cemil GÜLSEREN, *Halîlî, Fürkat-nâme (XV. yy.) [Dil Özellikleri - Transkripsiyonlu Metin - Seçmeli Sözlük]*, (YLT), İÜ, SBE, Malatya, 1990.

Eser üzerinde ayrıca Orhan Kemal Tavukçu, bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

O. Kemal TAVUKÇU, *Halîlî, Fırkat-nâme [İnceleme-Metin]*, (YLT), AÜ, SBE, Erzurum, 1993.

Ayrıca Orhan Kemal Tavukçu, Firâk-nâmelerle ilgili iki makale yayımlamıştır. Her iki makalede de Halîlî’nin *Fürkat-nâme*’sinden bahsetmiştir.

O. Kemal TAVUKÇU, “Türk Edebiyatında Firâk-nâme Adlı Eserler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi/The Journal of Turkish Cultural Studies*, 2004, S. 10, s. 89-122.

O. Kemal TAVUKÇU, “Ayrılığın Terennümü: Eski Türk Edebiyatında Firâk-nâmeler”, *TALİD*, C. 5, 2007, S. 10, s. 197-220.

Bunların dışında Halûk Gökalp, sergüzeşt-nâmelerle ilgili hazırladığı doktora tezinde Halîlî’nin *Fürkat-nâme*’sinden de bahsetmiştir.

Halûk GÖKALP, *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-nâmeler*, (DT), ÇÜ, SBE, Adana, 2006.

2.13. *GARİB-NÂME (14. YY.), ÂŞIK PAŞA*

Garib-nâme, çok uzun bir mesnevidir. Tasavvufî konuları işleminin yanında dinî ve ahlâkî öğütler de eserde yoğundur. Türkçenin küçümsendiği bir dönemde eserin Türkçe yazılması, telif olması, hacmi, düzeni ve konularının zenginliği onun seçkin bir eser olduğunu gösterir.⁹⁰⁷

Garib-nâme, Türk edebiyatının Anadolu sahasındaki en önemli temel eseridir. 10592 beyit ve on bölüm olan eser,⁹⁰⁸ aruzun “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” kalıbıyla yazılmıştır. Anadolu’da Türk tasavvuf edebiyatının en eski ve etkili eserlerinden olan ve halkı eğitmeyi amaçlayan mesnevi, dinî, tasavvufî ve öğreticidir. On bâba ve her bâbı on destana ayrılan *Garib-nâme*’nin birinci bâbında vahdet (birlik); ikincide vücut ve ruh; üçüncüde mazi, hâl ve istikbal; dördüncüde dört unsur; beşincide beş duygu; altıncıda yaratılışın altı günü; yedincide yedi kat gök; sekizincide sekiz cennet; dokuzuncuda nefes ve onuncudaysa on konu anlatılır. Bütün bâblarda ve on destanda da bâbın konusuna uygun, başında ve sonunda kimi öğütlerin verildiği hikâyeler yer alır.

Dönemindeki tasavvuf kültüründen etkilenen Âşık Paşa, derviş ve şeyh olmanın yanında eserinde büyük bir din âlimi ve düşünür olarak kendini gösterir. *Garib-nâme*, bu özelliği ve dilinin sadeliği nedeniyle çok tanınarak geniş bir okuyucu topluluğuna sahip olmuştur. Genel itibariyle, nasihat üslûbunun hâkim olduğu mesnevi, adeta bir tasavvuf ansiklopedisi olarak görülür. Eserde anlatılan bazı gerçekçi hikâyeler nedeniyle eser, aynı zamanda önemli bir hayat kitabı özelliğindedir. Çünkü eserde hem dinî ve tasavvufî bilgilerin hem de hayat kültürünün yer alması dolayısıyla halk, bu eserden çok etkilenmiştir.⁹⁰⁹

Eser, 14. yy. Anadolu Türkçesinin özelliklerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Dili sağlam olan eserin yazıldığı dönemde Anadolu Türkçesinin şiir dili daha yeni oluşmaya başlamıştı. Ancak burada eserin bilinçli olarak Türkçe yazılması önemlidir. Âşık Paşa, 14. yy.da Anadolu’nun siyasî ve ideolojik birliğinin sağlanması

⁹⁰⁷ Yeniterzi, “Anadolu Türk Edebiyatında Ahlâkî Mesneviler”, 437.

⁹⁰⁸ Kemal Yavuz, *Âşık Paşa, Garib-nâme I/1*, TDK Yay., İstanbul 2000, 13.

⁹⁰⁹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 155.

için halkı eğitmede ana dilinin gücüne ve yararına inandığı için *Garib-nâme*'de güzel mısralarını Türkçe yazarak yeni Türk şiir dilini şuurla işlemiştir.⁹¹⁰

Türk düşünce ve inancının en iyi şekilde ortaya konduğu bir eser olan *Garib-nâme*, daha sonraki çağlarda da Türk milletinin hayat ve yaşayışında yönlendirici olmuştur. Âşık Paşa, bu eseriyle hemen her alanla ilgili çalışma yapanlara da seslenir. Nüshalara göre beyit sayısı değişen eserde Farsça bir ön söz vardır. Eserin başında eser hakkında bilgi verilir ve her bölüm, iki beyitte tanıtılır. Ardından 228 beyitlik kısım gelir (tevhid ve münâcât). Peygamberimizin övgüsü, dört halifenin medhi ve ardından da Peygamberimizin peygamberliğinin ispatı için yazılan şiirler bulunur. Sonra asıl bölüm vardır. Eser hakkında ilk bilgi veren Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi, Menâkıbu'l-Kudsiyye adlı eserinde *Garib-nâme*'yi değerlendirmiştir. On bölümden oluşan eserin her bölümünde ayrı ayrı on kıssaya yer verilmesi ve bölümden bölüme bir düzen içinde gittikçe açılması, *Garib-nâme*'nin en dikkat çekici özelliğidir.⁹¹¹

Garib-nâme'nin ortalama 550 konuyu işlediği söylenebilir. Bu eserin en önemli özelliği, açılan ve bu açılmada genişleyen, genişleyip büyürken de düzenini koruyan, insanı daha ileriye götüren, Âşık Paşa'nın söylemiyle “nelerin olduğunu gösteren bir kâinat aynası” ile karşılaşp zerrelere güneşlere yol almak, hikmet ve sırlara kavuşmaktır. Eserin tasavvufi yönde Hakk'a kavuşmanın sırlarını vermesi önemlidir.

Eserini Türk milletine armağan eden Âşık Paşa, bunu yazdığı dönemde Türkçenin önemslenmediğini, üzerinde araştırma yapılmayıp daha çok diğer dillerde eserler yazıldığını, Türk milletinin de bu durumdan habersiz olduğunu söyleyerek eserini yazma amacının bu olduğunu vurgular ve onun okunup hikmetlere ulaşılmasını ister.⁹¹²

Düzeni açısından Kutadgu Bilig'e benzeyen *Garib-nâme*'de Âşık Paşa, o dönem Türk hayatına yer vererek tecrübelerini, hayalini ve ilmini göstermiştir. Ayrıca eser, Mesnevi'nin tertibine ve hikâye tarzına hiç benzemese de *Garib-nâme*'de Mevlânâ tesirinin olduğu söylenir. Her ikisinde de ele alınan konular benzerdir; fakat Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde *Garib-nâme*'ye göre hikâyelerin anlatımı dağınıktır. Ancak Âşık Paşa, Mesnevi'den bazı ifade şekillerine eserinde yer vermiştir.

⁹¹⁰ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 156.

⁹¹¹ Yavuz, 12.

⁹¹² Yavuz, 13.

Garib-nâme'de ayrıca Yunus Emre'nin Risâletü'n-Nushiyye, Hacı Bektaşî Veli'nin Makâlât ve Süleyman Çelebi'nin Mevlid adlı eserlerinin etkisi vardır. Hacimli bir eser olduğu için bazı beyitlerin aynen ve küçük değişikliklerle tekrar edildiği *Garib-nâme*'de her kıssanın başında ve sonunda yer alan ifadeler benzerdir. Açık ve çekici bir anlatım ile anlaşılır bir dilin kullanıldığı eserde Arapça ve Farsça tamlamalar çok azdır. Ayrıca bugün kullanılmayan pek çok kelimenin eserde yaşatıldığı görülür.⁹¹³

Şekil ve işlenen konular açısından kendine has özellikler taşıyan *Garib-nâme*, devrin en büyük eseri olarak kabul edilir. İnsan vücudunun bütün ayrıntısıyla ele alındığı eserde bunun için çeşitli benzetmeler de kullanılmıştır.⁹¹⁴

Garib-nâme'nin ilk nüshaları 15. yy.'a aittir. 81'i yurt içinde 35'i de yurt dışında olmak üzere eserin toplam 116 nüshası vardır. Adnan Ötüken İl Halk Ktph.'ndeki nüshalar, bunlardan en eski ve en yenisidir. En eskisi 1427'de, en yenisi de 1921'de istinsah edilmiştir. Nüshaların bulunduğu en önemli kütüphaneler: Süleymaniye Laleli, Almanya Tubingen, Konya Koyunoğlu ve Kayseri Raşid Efendi Kütüphaneleri.

Bahsedilen kütüphanelerde bulunan nüshalar arasında en güzel olanı Süleymaniye Laleli, en sağlam olanı ise Almanya Tubingen nüshasıdır. Diğer iki nüshada da eksiklikler tespit edilmiştir. Özellikle Konya Koyunoğlu Ktph..'de bulunan nüsha, dağınık ciltlenmiş ve karıştırılmıştır. Kayseri'deki nüshada ise, kelimeler üzerinde fazla oynandığı görülür. Süleymaniye Laleli'deki nüshada bütün başlıklar Türkçe verilmiştir; diğer nüshalarda buralar Farsçadır.⁹¹⁵

Farklı zamanlarda ve farklı kişiler tarafından *Garib-nâme*'den bazı kısımların alınıp düzenlendikten sonra çeşitli seçkiler oluşturulduğu da görülür. Cambridge Ü. Ktph.'nde Or. 223 (7) numarada kayıtlı olan "Esrâr-ı Hakâyık ve Rumûz-ı Dekâyık" isimli eser, bunların başındadır. İsmail Erünsal kitapları arasında yazma bir mecmuada bulunan "Zübdetü'l-Esrâr" da bu tip eserlerdendir.⁹¹⁶

⁹¹³ Yavuz, 14.

⁹¹⁴ Ayşe Büyükyıldırım, "Âşık Paşa'nın Garîb-nâme'sinde İnsan Bedeniyle İlgili Benzetmeler", TS, C. 4, S. 2, Kış 2009, 171.

⁹¹⁵ Yavuz, 15-16.

⁹¹⁶ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 156.

Süleymaniye Ktph. Uşşâkî kitapları nr. 350’de kayıtlı Tasavvuf Risalesi de *Garib-nâme*’den seçilip nesir olarak yeniden kaleme alınmıştır.⁹¹⁷

Garib-nâme üzerinde yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlanmıştır.

Avni GÖZÜTOK, *Âşık Paşa’nın Garib-nâmesi, İlk Dört Bâbının Transkripsiyonlu Metni, Gramer-Kelime Teşkili-Çekimleri ve Seçme Lügat*, (YLT), AÜ, SBE, Erzurum, 1986.

Aynı yıl içerisinde *Garib-nâme*’yle ilgili olarak Müjgân Cunbur, bir makale yayımlamıştır.

Müjgan CUNBUR, “Garib-nâme ve Birlik Fikri”, *MK*, S. 54, 1986., s.63-67.

Zeki KAYMAZ, *Âşık Paşa-Garib-nâme [Dil Özellikleri-Kısmî Transkripsiyon-Söz Dizini]*, (DT), İÜ, SBE, Malatya, 1989.

Remzi BAYKALDI, *Âşık Paşa: Garib-nâme, Bâb 1-5, Transkribe, Metin, Metindeki Ayet ve Hadislerin Mealleri*, (YLT), Raşit Efendi nr. 9344, EÜ, SBE, Kayseri, 1990.

Mahmut ŞARLI, *Garib-nâme, 6.-8. Bâblar, Transkribe, Metin, Metindeki Ayet ve Hadislerin Mealleri*, (YLT), Raşit Efendi nr. 9344, EÜ, SBE, Kayseri, 1990.

Kadir GÜLER, *Garib-nâme, Raşit Efendi nr. 9344, 9., 10. Bâblar, Transkribe, Metin, Metindeki Ayet ve Hadislerin Mealleri*, (YLT), EÜ, SBE, Kayseri, 1990.

Avni GÖZÜTOK, *Garib-nâme’nin Dili Üzerinde Sistemantik Bir Gramer Çalışması*, (DT), AÜ, SBE, Erzurum, 1991.

Hasan ALTINZİNCİR, *Garib-nâme: 1-5. Bâblar*, (DT), ÇÜ, SBE, Adana, 1991.

Nesrin FEYZİOĞLU, *Garib-nâme Üzerinde Bir Motif İncelemesi*, (DT), AÜ, SBE, Erzurum, 1996.

Bedri Noyan konuyla ilgili çalışmış ve eserini yayınlamıştır.

Bedri NOYAN (DEDEBÂBA) (yeni Türkçeye çev.), *Âşıkpaşa-yı Veli, Garib-nâme*, Ardıç Yay., Ankara, 1998.

⁹¹⁷ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 156.

Kemal Yavuz, Âşık Paşa ve *Garib-nâme*'si üzerinde çalışmış ve eser üzerinde en son ve kapsamlı ilmî çalışmayı da hazırlayarak yayınlamıştır.

Kemal YAVUZ, “Osmanlı Devletinin Kuruluş Devrinde Âşık Paşa'nın Dil Üzerine Düşünceleri ve *Garib-nâme*'sinde O Devir Dili İle İlgili Bazı Dikkatler”, *TDK - Fransız Araştırmaları Enstitüsü, Uluslar Arası “Osmanlı Türkçesi Öncesi: Eski Türkiye Türkçesi” Toplantısı*, 3-4 Aralık 1999, İstanbul.

Kemal YAVUZ, *Âşık Paşa, Garib-nâme [Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma]*, c. I/1-2, II/1-2, (4 C.), TDK Yay., İstanbul, 2000.

Yine 1999 tarihinde Âşık Paşa ve eseri üzerine bir söyleşi gerçekleştirilmiş ve bu söyleşinin yayınlanma sürecinde Kemal Yavuz etkili olmuştur.

Kemal YAVUZ, “Ölümünün 666. Yıldönümünde Âşık Paşa ve *Garib-nâme*'si” (Söyleşiyi yapan: Yrd. Doç. Dr. Erol Ülgen), *Büyük Kırşehir'in Büyük Gazetesi, Kırşehir Çığdem*, 19-30 Kasım 1999 ve 3-10 Aralık 1999.

Mine Mengi ise, *Garib-nâme* ile ilgili olarak bir makale yayımlamıştır.

Mine MENGİ, “*Garib-nâme*'de Alplık Geleneğiyle İlgili Bilgiler (Âşık Paşa'nın Mesnevisi Üzerine)”, *TDAY-Belleten*, XLVIII (S. 191-192), Ankara 1984, s. 481-496.

Cihan OKUYUCU, “Âşık Paşa'nın Tasavvuf Risalesi”, *EÜ, SBED*, C. 2, Kayseri, 1988, s. 197-213.

2.14. GENCİNE-İ RÂZ (16. YY.), TAŞLICALI YAHYA

Taşlıcalı Yahya, *Gencîne-i Râz*'ı Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr, Câmî'nin Tuhfetü'l-Ahrâr mesnevileri ve Sâdî'nin Gülistan ve Bostan'ı gibi ahlâkî ve dinî hikâyelerden oluşturarak Hz. Peygamber'i rüyasında gördükten sonra yazdığını söyler. Eser, şairin hamsesinde telif tarihi taşıyan tek mesnevidir. Agâh Sırrı Levend, bu eserin şairin ilk mesnevisi olduğunu belirtir. Bu eser, Atâyî'nin Sohbetü'l-Ebkâr'ı gibi Câmî'nin Sohbetü'l-Ebrâr'ına naziredir.⁹¹⁸

Aruzun “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” kalıbıyla yazılan eser, her birinin sonunda bir hikâyenin bulunduğu “makale” denilen kırk bölümden oluşmuştur. Eserde sırasıyla;

⁹¹⁸ Bekir Çınar, “Taşlıcalı Yahya'nın *Gencîne-i Râz* Mesnevisinde Bir Nasrettin Hoca Fıkrası”, *TS*, C. 2, S. 4, Güz 2007, 285.

“Namaz, zikir, dünya hayatını iyi değerlendirmeye, riya ve kibirden sakınma, tevazûnun önemi, ilmin ve âlimin değeri, bilgi ve hünerle gururlanmama, insanın diğer varlıklara üstünlüğü, tembelliğin kötülüğü, uzletin faydası, rızkın Allah’tan olduğu, kanaatin önemi, sabrın değeri, fakrın üstünlüğü, edep ve hayâ sahibi kişilerin saygınlığı, gönül kırmanın kötülüğü, dünyaya gönül verenlerin hali, mal mülk sahibi olmanın mutluluk vermeyeceği, yiğit kişilerin halleri, kötü kişilerden sakınmak gerektiği, takva sahibi olma, adaletin erdemi ve zulmün kötülüğü, zalimin dünyada ve ahirette itibar görmediği, şehitlerin halleri, Peygamber soyundan olmadığı halde öyle geçinenlerin durumu, Rafizîliğin dinsizlik olduğu, doğru kimselerin iki cihanda aziz oldukları, rüşvetin kötülüğü, ihtiyaçtan fazla çok mal biriktirenlerin acınacak halleri, cömertliğin fazileti, sarhoşluğun kötülüğü, beşerî aşkın özellikleri, konuşmanın yeri ve zamanı, gerçek söz ustaları ile kazanç için şiir yazarlar arasındaki fark, Kâbe hakkında ve haccın sevabı, bağışlamanın erdemi, ölümün kaçınılmazlığı, kâfirlerin cehennemlik oldukları, müminlerin cennete girecekleri” konuları yer alır. Bunların her birinin sonunda birer küçük hikâyeye vardır. Bu hikâyeler içinde şairin kendi dönemiyle ilgili parçalar da bulunur.⁹¹⁹

Eserde yer alan hikâyelerin bir kısmı orijinaldir ve bizzat şairin zamanına ait olaylardan bahsedilmiştir. Tamamıyla didaktik içerikte olan eserde aşk, namaz, zikir, şeytan, tevazu, marifet, uzlet, rızık, sabır, hayâ, kahramanlık, adalet, rüşvet, cömertlik, sükût gibi konular hakkında bilgi verilmiştir.⁹²⁰

Gencîne-i Râz, klasik mesnevi geleneğine uygun yazılmış olan manzum bir “dîbâce”, “tevhid, münâcât, naat, miraciye, medh-i çihâr-yâr-ı güzîn (dört halifeye övgü), Süleyman Han’a övgü ve sebep-i telif” bölümlerinden oluşmuş, sonra “metin” kısmına geçilmiştir. Eserin tamamında “Hikâyet” başlıklı manzume sayısı 31’dir. Eserde bazen makalelerden sonra birden fazla hikâyeye anlatılmış, bazen de bazı makalelerle ilgili hikâyeye anlatılmamıştır. Bu hikâyeler, makale başlığıyla ilgilidir. Tamamı 3051 beyit olan eserin metin kısmı, 513. beyitten başlar ve bu kısım, 2533 beyittir. Şairin hamsesindeki bu eseri, eserin sonundaki “Hâmûş” (خاموش) kelimesinin ebced hesabıyla gösterdiği telif tarihini taşır ve bu tarih, 1540/1541’e karşılık gelir.⁹²¹

⁹¹⁹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 361.

⁹²⁰ as

⁹²¹ Çınar, “Taşlıcalı Yahya’nın Gencîne-i Râz Mesnevisinde Bir Nasrettin Hoca Fıkrası”, 285.

Genel itibariyle çok sade ve halk diline yakın bir dili olan *Gencîne-i Râz*'da pek çok dinî hikâyeyi alır. Eserin dildeki bu başarısı, Yahya Bey'in İstanbul Türkçesini çok iyi öğrenmesinden ve Osmanlı Devleti içinde elde ettiği zengin kültürden kaynaklanmıştır. Eski Anadolu Türkçesinin bütün ses ve yapı bilgisi ile sözdizimi özelliklerine sahip olan Taşlıcalı Yahya'nın dikkat çeken dili, döneminin şiir anlayışına da son derece uygundur.⁹²²

Kanûnî Sultan Süleyman'a sunulan eserin sonunda yazar, mesneviyi bir ayda tamamladığını belirtir. Eserde Besmele manzumesi, tevhid, naat ve miraciye'nin ardından Kanûnî Sultan Süleyman ve onun devrinde uzun zaman Anadolu kazaskerliği yapmış Abdülkadir Hamîdî Çelebi için yazılmış medhiyeden sonra şair, “sebeb-i telif” kısmında eserini Hz. Peygamber'i rüyasında gördükten sonra yazdığını, İran'ın hamse sahibi şairleri ve Ali Şir Nevâyî gibi kendisinin de bir hamse oluşturmak istediğini ifade eder.⁹²³

Câmî'nin Sohbetü'l -Ebrâr'ı gibi, Yahya Bey de, *Gencîne-i Râz*'ın “hâtîme” sinde eserinin tercüme olmadığını, ilâhî bir ilhamla yazıldığını söyler. Müstensihlere yanlışlık yapmamalarını öğütleyerek kötü niyetli olanlara beddua eder. Eserin çok sevilen ve okunan bir mesnevi olduğunu, eserin İstanbul kütüphanelerindeki otuz yedi nüshası olmasından anlarız.⁹²⁴

Taşlıcalı Yahya'nın bu mesnevisi, Millet Ktp. 'nde bulunmaktadır.

Yahya Bey, *Gencîne-i Râz*, Millet Ktp., Ali Emîrî, manzum, Nr. 985/5.

Eser hakkında Bekir Çınar tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

Bekir ÇINAR, *Taşlıcalı Yahya Gencîne-i Râz [İnceleme-Metin-İndeks]*, (YLT), EÜ, SBE, Kayseri 1995.

Ayrıca konuyla ilgili olarak Bekir Çınar'ın bir de makalesi yayımlanmıştır.

Bekir ÇINAR, “Taşlıcalı Yahya'nın Gencîne-i Râz Mesnevisinde Bir Nasrettin Hoca Fıkrası”, *TS*, S. 4/11, Güz 2007, s. 283-292.

⁹²² Çınar, “Taşlıcalı Yahya'nın Gencîne-i Râz Mesnevisinde Bir Nasrettin Hoca Fıkrası”, 285.

⁹²³ Taşlıcalı Yahya, *Gencîne-i Râz*, TDK Ktp., nr. A. 20, 38, 233, 285, 36.

⁹²⁴ Taşlıcalı Yahya, TDK Ktp., nr. A. 20, 38, 233, 285, 36.

Bekir ÇINAR, “Taşlıcalı Yahya’nın Gencîne-i Râz Mesnevisinde Şiir, Şair ve Kâtiple İlgili Değerlendirmeler”, *TS*, S. 8/13, Güz 2013, s. 297-308.

2.15. GÜLŞEN-İ AŞK (19. YY.), KEÇECİZÂDE İZZET MOLLA

İzzet Molla’nın yirmi yedi yaşındayken yazdığı *Gülşen-i Aşk*, tasavvufî amaç için yaşanan zorlu maceraları, tardiyyesi, sembolik kişi ve mekânlarıyla önemli bir mesnevidir.⁹²⁵

Eserde sadece “sebeb-i telif” bölümü yoktur; bunun dışında eser, geleneksel mesnevi düzenine uygundur.⁹²⁶ İçerisinde edebiyatımızda ancak 18. yüzyıldan sonra ve çok az kullanılan tardiyye nazım şekliyle söylenmiş 5 bentlik bir de tardiyye vardır. *Gülşen-i Aşk*, Hüsn ü Aşk’a naziredir denilebilir. Şeyh Gâlib’in bu eserinde de birbirinden güzel 4 tardiyyesi vardır.⁹²⁷ Ancak Vasfî Mahir Kocatürk’e göre “*Gülşen-i Aşk*’ın «Hüsn-ü Aşk» tan mülhem bir eser olduğu gözle görülecek kadar açıktır. Fakat bir Hüsn-ü Aşk naziresi sayılamaz. Şairinde de böyle bir kasıt ve iddia olduğu manzumenin hiçbir yerinde zikredilmemektedir. Teknik kuruluşu, fikir ve sanat zenginliğiyle Hüsn-ü Aşk, muazzam bir şaheser, *Gülşen-i Aşk* ise büyükçe bir manzumedir. Ne eserdeki ruh, ne de şairdeki dehâ bakımından Hüsn-ü Aşk’la mukayese edilemez. Aralarındaki ilgi sadece bir benzeyiş veya mülhem olmaktan ibarettir. Fakat Molla’nın eseri de kendine göre orijinaldir. Bilhassa kusursuz bütünlüğü, tasannu’suz canlı ifadesi ve yeni edalı duyushlarıyla Ziya Paşa, Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid müjdecilerindendir.”⁹²⁸

Aruzun “Fe’ilâtün//Mefâ’ilün//Fe’ilün” kalıbı ile yazılan *Gülşen-i Aşk*’ta “Besmele” nin ardından 31 beyitlik bir “münâcât” gelir. Daha sonra ise, “der naat-ı hazret-i fahr-ı kâ’inaat” başlıklı 29 beyitlik mirac ile karışık bir naat bulunur. Bu iki bölümün ardından “âgâz-ı dâsitân ve tertîb-i bezm-i gülşen-i âşıkân” başlığı ile asıl konuya geçilir. Bu bölümde tekrar eden dizesi “yüri ey kûh-ken amân gidelim” olan “muhammes-i mütekerrir” biçiminde bir de tardiyye bulunur. “hâtîme ve medîha-ı hazret-i pîr” başlıklı hâtîme ile sona eren eserde “Hâtîme” nin ardından “târîh-i

⁹²⁵ Naci Okçu, “İzzet Molla Keçecizâde”, *TDV İslam Ans.*, İstanbul 2001, XXIII, 561-563,

⁹²⁶ Barış Karacasu, “Keçecizâde İzzet Mollâ ve Gülşen-i Aşk’ı”, *TS*, S. 4/2, Kış 2009, 694.

⁹²⁷ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 364.

⁹²⁸ Kocatürk, 593.

manzûme li-nâzımıhi mehemmed izzet efendi” başlığını taşıyan ve “kıt’a-ı kebîre” biçimindeki tarih vardır. Mesnevinin en son beyti olan tarih beyti şöyledir:

“*Oldı tārīhim dıraht-ı mīve-dār*

Dikdi ‘izzet Gülşen-i ‘aşka nihāl’ (h.1227)

Tardiyye ve sondaki 5 beyitlik tarih dışında 290 beyitlik kısa tasavvufî bir mesnevi olan *Gülşen-i Aşk*, baştaki 60 beyitlik “münâcât” ile “naat” ve sondaki 12 beyitlik “hâtıme” çıkarılınca ana bölüm 218 beyit ve tardiyyeden oluşur.⁹²⁹ Hüsn ü Aşk’ta olduğu gibi sembolik isimlerle ilâhî aşkın dile getirildiği eserin kahramanları arasında İzzet Molla’nın da olması, mesneviye ayrı bir orijinallik katmıştır. Eserde Mevlânâ’nın Mesnevi’sinin ve Mevlevîliğin de etkisi vardır.⁹³⁰ Böylece eserde şair İzzet, aşkın efsanevî kahramanları Mecnûn, Ferhad, Vâmık gibi kişiler ile Mevlânâ’yı, aynı zamanda ve olağanüstü bir mekânda bir araya getirmiştir. Mesnevîde “aşk bahçesi”ndeki (*Gülşen-i Aşk*) âşıklar meclisinde bulunan sevgilisinin yanına gitmeye çalışan İzzet, yolda büyük tehlikelerle karşılaşır. Daha sonra yaşlı bir adama rastlar. İzzet’e, Aşk adlı sevgilisine ulaşmanın yolunun çile çekmek olduğunu söyleyen bu yaşlı adam (pir) Mevlânâ’dır⁹³¹ ve kendini şu sözlerle tanıtır:

“*Benüm ol pîr-i mevlevî-âyîn*

Rûmda ismimiz celâleddîn” (beyit 249)

Biraz ilerleyen bölümde ise şu iki beyitle karşılaşırız:

“*‘Aşkı ben mevlevîden öğrendim*

Sühânı meşnevîden öğrendim

Meşnevî kim rûmüz-ı kûr’ândır

Da ‘vi-i ‘âşıkâna burhândır” (beyit 282-283)

Eserin sonunda da Mevlânâ’yı anlatan bir manzume yer alır. İzzet Molla’nın Mihnet-i Keşân’ında görülen realist tavrın klasik gelenek içinde eritmeye başlandığı görülürse de imajlar arkasına gizlenmiş “kahraman anlatıcı”nın varlığı hep hissedilir. , Birbirine âşık bir çiftin hikâyesinin anlatıldığı *Gülşen-i Aşk*’ta şairin gül ve bülbül de

⁹²⁹ Karacasu, 695.

⁹³⁰ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 573.

⁹³¹ Ebubekir Sıddık Şâhin, “Keçecizâde İzzet Molla’nın Eserlerinde Mevlevîlik ve Şairin Yayımlanmamış Bir Naat-ı Mevlânâsı” *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlânâ ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu: Bildiriler*, SÜ, Mevlânâ Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Konya 1997, 87-99.

dâhil, bütün aşk hikâyesi figürlerini topladığı bir kadroyu konuşturması ve şairin de bir figür olarak buna dâhil edilmesi, eserin mesnevi geleneğine getirdiği yeniliklerdendir.⁹³² Mesnevide kendisinden ve özellikle de babasından yoğun olarak bahseden ve eski geleneğe çok bağlı olan İzzet Molla'nın bu eserinin yarıda kalmasının sebepleri, şairin nazmın göreneğinden kurtulamaması ve yepyeni bir hayal gücüne sahip olmamasıdır.⁹³³

Gülşen-i Aşk'ın üçü yazma, biri taşbaskısı, biri de basma olmak üzere beş nüshası vardır. Eserin nüshaları şunlardır:

1. Süleymaniye Ktph., Halet Efendi Nüshası [h]: Halet Efendi 718'e kayıtlı ve 10 varak olan yazmanın her sayfasında 19 satır bulunur. **2. İst. Ü. Ktph. Nüshası [ü]:** Üniversite Ktph.'nde Türkçe 3604'e kayıtlı yazmanın her sayfasında 17 satır vardır ve nüsha, 11 varaktır. **3. Edirne İl Halk Ktph. Nüshası [e]:** Ali Emre Özyıldırım'ın doktora tezinde verdiği bilgilere göre⁹³⁴, Edirne İl Halk Ktph.'nde nr. 2209'da kayıtlı bir nüsha daha vardır. **Taşbaskısı [t] Gülşen-i Aşk:** İlk olarak H. 1264'te "Litografya Destgâhı" nda basılmıştır (İzzet Molla'nın ölümünden sonra). 22 sayfa ve her sayfasında 17 satır olan eserin Ank. Ü., DTCF Ktph.'nde de bir nüshası bulunur.

İzzet Molla, *Gülşen-i Aşk*, Litografya Destgâhı, İstanbul 1264.

Basma [b]: Metin, ikinci olarak H. 1293'te bu sefer hurufat ile basılmıştır. Süleyman Efendi Matbaası'nda basılan kitabın sonuna, taşbaskısı nüshanın sonundaki ketebe kaydı ufak değişikliklerle konulmuştur. 16 sayfa, her sayfasında 24 satır olan ve metnin çerçeve içinde yer aldığı eserin bir nüshası Millî Ktph.'de bulunur.

Keçecizâde İzzet Mollâ, *Gülşen-i Aşk*, Millî Ktph., 22 Sel 2209.

İzzet Molla, *Gülşen-i Aşk*, Süleyman Efendi Matbaası, İstanbul 1293.

Nüshalar arasındaki çok küçük farklar dışında önemli ayrımlara rastlanmaz. Bu farkların da çoğu yazım kaynaklıdır.⁹³⁵

Osman Kavalcı'nın yazdığı makale, eserle ilgili yapılan ilk çalışmadır.

⁹³² M. Kayahan Özgül, *Dîvan Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle - Modern Türk Şiirine Doğru*, Hece Yay., Ankara 2006, 81.

⁹³³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1997, 92.

⁹³⁴ Ali Emre Özyıldırım, *Keçecizâde İzzet Molla'nın Mihnet-i Keşân'ı ve Tahlili*, (DT), Ank. Ü., SBE, Ank., 2002.

⁹³⁵ Karacasu, 692-694.

Osman KAVALCI, “Gülşen-i Aşk'ta Sembolik Karakterler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 66, 1990, s. 135-142.

Erdem Sarıkaya ise, konuyla ilgili çalışmış ve yazısını bildiri olarak sunmuştur.

Erdem SARIKAYA, “Geleneğin Son Sedalarından Keçecizâde İzzet Molla ve Gülşen-i Aşk”, *I. Ulusal Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi*, Kültür Ü., İst., 11-13 Eylül 2006.

Gülşen-i Aşk ile ilgili olarak araştırma yapan Barış Karacasu da, doğrudan İzzet Molla'yı ve bu eserini konu alan bir makale yayımlamıştır.

Barış KARACASU, “Keçecizâde İzzet Mollâ ve Gülşen-i Aşk'ı”, *TS*, C. 4, S. 2, Kış 2009, s. 690-726.

2.16. GÜLŞEN-İ ENVÂR (16. YY.), TAŞLICALI YAHYA

Gülşen-i Envâr, Taşlıcalı Yahya'nın dinî-ahlâkî ve tasavvufî konulu mesnevisidir. Şairin hamsesindeki son mesnevi olan eser, konusu, vezni ve ana bölümlerden sonraki kısa hikâyeleriyle Nizâmî-i Gencevî'nin Mahzenü'l-Esrâr'ı gibi olsa da plan bakımından bu tip eserlerden farklıdır. Bu eserlerde görülen “önce bir makale, sonra bir hikâye” şeklindeki düzen, *Gülşen-i Envâr*'da yoktur.

Aruzun “Müfteilün//Müfteilün//Fâilün” kalıbıyla yazılan *Gülşen-i Envâr*, çeşitli nüshalarına göre 2950-3000 beyittir. Önce besmeleye dair üç manzume ile üç tevhid, üç münâcât, biri miraciye üç naatın bulunduğu eserin Kanûnî Sultan Süleyman'a sunulduğunu gösteren medhiye ile “sebeeb-i telif” kısmı ardından gelir. Burada hayatını anlatan şair, hamsenin dört büyük şairi olan Nizâmî-i Gencevî, Emir Hüsrev-i Dihlevî, Molla Câmi ve Ali Şir Nevâyî'yi anarak onlarla kendisi arasında yaptığı karşılaştırmada kendini onlardan üstün görür. Şair, görevinden alındıktan sonra Allah'a yönelerek tamamen uzlete çekildiğini, bu arada gönlünün tevhid nuruyla dolup velayet mertebesine ulaştığını, kendisinde Allah'ın Celâl sıfatının tecelli ederek düşmanlarını tarumar ettiğini, bu teftiştten sonra zeamet sahibi olduğunu söyler. Gayesinin seyrü sülûkunu anlatmak, sâliklerin mertebelerini sofilerin vecd hallerini keşf ve kerametlerini idrak etmeyenlere açıklayıp öğretmek olduğunu bildirir. Ardından dervişlik yoluna nasıl girdiğini anlatır. Taşlıcalı Yahya, mürşidi Mehmed Dede'nin adını ilk olarak burada

açıklar. Daha sonra asıl konuların işlendiği bölüm gelir.⁹³⁶ Eser, dört “fasıl” ve yedi “mertebe” den ibarettir. *Gülşen-i Envâr*’ın fasıl ve mertebelerinde şair, sülûk-ı mülûk, gâfillerin terbiyesi, dünya muhabbeti, kanaat, evliya mertebeleri gibi konular üzerinde durmuştur. Eserde konuyla ilgili hikâyelere her bölümün sonunda yer verilmiştir.⁹³⁷

Padişahların nasıl davranması gerektiğinin anlatıldığı eserin birinci faslında, padişahlarla ilgili sekiz hikâye vardır. Gafilleri uyarmanın ve yetişkinlere öğüt vermenin amaçlandığı ikinci fasılda konu, “hikâyet”, “temsîl”, “mev’iza” ve “tenbih” gibi başlıklarla dokuz parçada örneklendirilmiştir. Üçüncü fasılda, dünya sevgisinin ahiret için sıkıntı kaynağı olduğunu beş hikâye ile açıklayan şair, eserin son faslında ise, kanaatten bahsetmiştir. Şairin bu konuyu renklendirmek için kullandığı “hikâyet”, “temsîl”, “tenbih” ve “ibret” gibi ikinci derecedeki başlıklar, Gülistan ve Bostan’daki alt başlıkları andırır. Eserde dört fasılın ardından rüyanın kerameti başlattığı düşüncesiyle beş rüya anlatılarak yorumlanmıştır.⁹³⁸

Eserde yedi mertebenin vurgulandığı bölümde veliliğin dört kısım olduğundan ve velilerin yaratılışının hava, ateş, su ve topraktan ibaret olan anâsır-ı erbaa’ya benzediğinden bahsedilip veliliğin yedi mertebesi anlatılır. Dördüncü ve beşinci mertebelerden sonra üçer, diğer mertebelerden sonra ise ikişer hikâyenin bulunduğu eserdeki hikâyeler, her mertebede anlatılan özellikleri açıklar.

Şair, eserinin “Hâtîme” kısmında, eserini bitirdiği günlerde artık yaşlanmış ve zayıf düşmüş olduğunu ve hamsesini bu mesnevi ile tamamladığını söyleyerek eserinin tercüme veya çalıntı olmadığını ifade eder. Şehzade Mustafa’nın katline değinmesi ve Süleymaniye Câmîi medhiyesi, eserin önemli parçalarındandır. *Gülşen-i Envâr*’ın İstanbul ve Anadolu kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası vardır.⁹³⁹

Eserinde İslâmî konular yanında mahallî konulara da yer veren Yahya Bey, işlediği konularda dönemin toplum hayatını da devrine göre oldukça sade bir dille yansıtmıştır.⁹⁴⁰

⁹³⁶ İsmail Ünver, “Gülşen-i Envâr”, *TDV İslam Ans.*, İstanbul 1996, XIV, 252-253,

⁹³⁷ Banarlı, I, 601.

⁹³⁸ Ünver, “Gülşen-i Envâr”, 252.

⁹³⁹ Ünver, “Gülşen-i Envâr”, 253.

⁹⁴⁰ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 350.

XIII. yüzyılın büyük şairi ve mutasavvıfı Mevlânâ Celâleddin, (1207-1273) pek çok divan şairi gibi Yahya Bey'i de etkilemiştir. Taşlıcalı Yahya, az da olsa Divan'daki bazı beyitlerinde ve hamsesindeki mesnevilerinde onu "Mevlânâ", "Molla Hünkâr", "Molla-i Rûm" sıfatları ile anmıştır. Hamsesinde Gencîne-i Râz'da bir, Kitâb-ı Usûl'de iki ve Gülşen-i Envâr'da da bir öykü olmak üzere Mevlânâ ile ilgili dört öyküye yer vermiştir. Kitâb-ı Usûl'deki iki öyküden birinin, *Gülşen-i Envâr* ve Gencîne-i Râz'daki birer öykünün kahramanları Mevlânâ'nın kendisidir. Ayrıca Kitâb-ı Usûl'deki ikinci öykünün konusu ise, doğrudan Mevlânâ'nın Mesnevi'sinden "Süleyman Peygamber'le Sivrisinek" öyküsüdür.⁹⁴¹

Yahya Bey, *Gülşen-i Envâr*, Fatih, Millet Ktph., Ali Emîrî Yazmaları Böl., manzum, nr: 982/2.1

Bekir KAYABAŞI, *Taşlıcalı Yahya Bey ve Gülşen-i Envâr [İnceleme-Metin]*, (YLT), İÜ, SBE, Malatya, 1991.

İbrahim DOĞANYİĞİT, *Yahya Bey (Taşlıcalı) Gülşen-i Envâr*, (YLT), EÜ, SBE, Kayseri, 1992.

Kadriye YILMAZ, "Bir Nazire Örneği Olarak Taşlıcalı Yahyâ'nın Gülşen-i Envâr'ı", *SDÜ, SBED*, C. 1, S. 21, Isparta, 2015, S. 107-126.

2.17. GÜLŞEN-İ RÂZ (15. YY.), ŞEYH MAHMUD ŞEBÜSTERÎ

Gülşen-i Râz'ın orijinal metindeki vezni ve mesnevi tarzında Türkçeye ilk tercümesini, XV. yy. mutasavvıflarından Şeyh Elvân-ı Şirâzî (ö.1426) yapmıştır. Eser, Batılıların da dikkatini çekmiş ve Dr. Tholuch, "Sufizmus" adlı eserinde bu kitaptan bahsetmiştir. Tholuch, 1825'te kitabın bir kısmını Almancaya çevirmiştir. 1838'de Hammer Purgtall bir başka Almanca çevirisi yapmış, 1880'de Whinfield, notlarla birlikte eseri İngilizceye çevirmiştir. Eserin Türkçeye ilk mensur çevirisini, Maârif Vekilliği Şark-İslâm Klasikleri serisinin 5. kitabı olarak 1944'te Abdülbaki Gölpınarlı yapmıştır.⁹⁴²

Abdülbaki GÖLPINARLI (çev.), *Mahmud Şebüsterî, Gülşen-i Râz*, İst., 1944.

⁹⁴¹ İdris Güven Kaya, "Dukagin-zade Taşlıcalı Yahya Bey'in Eserlerinde Mevlânâ Celâleddin", *TS*, 4(7), Erzincan 2009, 358.

⁹⁴² <http://tr.wikipedia.org> (Erişim tarihi: 11.11.2013)

“Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” aruz kalıbıyla yazılan ve yaklaşık 3000 beyit olan *Gülşen-i Râz*’ın 180 beyitlik “Giriş” kısmında bir tevhid, naatlar, II. Murad hakkında bir “methiye” ve “sebeb-i te’lif” vardır. Daha sonra *Gülşen-i Râz*’ın tercümesine geçilir. 999 beyit (bazı nüshaları 1008 beyit) olan eser, kelime kelime değil, geniş ve eklemeli yapılmış bir çeviridir.

Elvan-ı Şirâzî, tercümesinde birçok ayet ve hadise yer vererek eseri daha kolay anlaşılır hâle getirmiştir. Sade bir dille yazılan, rahat bir söyleyişin olduğu ve divan şiirinin gelişmesinde etkili olan *Gülşen-i Râz*’la tasavvuf sembolizminin Türk edebiyatına girdiği söylenebilir.⁹⁴³

Gülşen-i Râz ile Attâr’ın *Esrâr-nâme*’si arasında paralellik vardır.⁹⁴⁴

Gülşen-i Râz ile ilgili müstakil eserler yayınlanmıştır.

Yahya Bey, *Gencîne-i Râz*, Millet Ktph., Ali Emîrî, manzum, Nr. 985/5.

Abdûlbaki GÖLPINARLI, *Gülşen-i Râz*, MEB Yay., İstanbul, 1989.

Sadık YALSIZUÇANLAR, *Gülşen-i Râz*, Timaş Yay., İstanbul, 1999.

Muzaffer AKKUŞ, *Gülşen-i Râz*, (*İnceleme-Metin-İndeks-Tıpkıbasım*), NÜ Yayını, Niğde, 2004.

Ayrıca *Gülşen-i Râz* üzerine yazılmış ansiklopedi maddeleri vardır.

Hamid ALGAR, “Golşan-e Râz”, *Encyclopedia Iranica*, Newyork 2003, XI, s. 109.

Ahmet SEVGİ, “Gülşen-i Râz”, *TDV İslam Ans.*, İstanbul, 1996, C. XIV, s. 253.

Eserle ilgili olarak M. Malik Bankır tarafından yüksek lisans tezi, Fatih Ülken tarafından da doktora tezi hazırlanmıştır.

M. Malik BANKIR, *Gülşen-i Râz (Gramer-Metin-Gramatikal İndeks)*, (YLT), AÜ, SBE, Erzurum, 1997.

Fatih ÜLKEN, *Elvân-ı Şirâzî’nin Gülşen-i Râz Tercümesi-İnceleme Metin-*, (DT), Ege Ü., SBE, İzmir, 2002.

⁹⁴³ <http://www.tarihbilinci.com> (Erişim tarihi: 11.11.2013)

⁹⁴⁴ Hamid Algar, “Golşan-e Râz”, *Encyclopedia Iranica*, Newyork, 2003, XI, 109.

Muammer CENGİZ, *Bir Tasavvuf Klasığı Olarak Mahmûd Şebüsterî'nin Gülşen-i Râz Mesnevisi*, (DT), AÜ, SBE, Erzurum, 2014.

2.18. GÜLŞEN-İ VAHDET (16. YY.), ŞÂHİDÎ İBRAHİM DEDE

15. yy.ın ikinci yarısıyla 16. yy.ın ilk yarısında yaşayan mutasavvıf şair Şâhidî İbrahim Dede'nin bu eseri, 457 beyittir. Eserinde tarih düşüren yazar, buna göre, eserini 1536'da 66 yaşındayken yazmıştır. *Gülşen-i Vahdet*, baştan sona mesnevi nazım şekliyle ve “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” vezniyle yazılmıştır. Yalnız, içinde tarih mısrasının da bulunduğu Farsça iki beyitlik nazım (105b), “Feilâtün//Feilâtün//Feilün” vezniyle kaleme alınmıştır.

Esere klasik bir mesnevi tertibine uygun olarak “Besmele” ile başlanmaktadır.⁹⁴⁵ Mesnevinin ilk beyti olan bu beyitle aşk ve şevk ile Allah'ın adını anarak eserine başlayan şair, hemen bu beytin ardından söylediği beyit ve devam eden iki beyitle mesnevisinin “tahmid” ve “tevhid” bölümünü tamamlamak istemiştir. Sonraki birkaç beyit de “naat” bölümüne girer.

“Nām-ı nāme Gülşen-i Vahdet'dürür
Murğ-ı cāna kand-ı pür-lezzetdürür”

beytinde eserinin adını veren şair, ardından söylediği:

“Nāzımı bu nāmenüñdür Şāhidî
Rûy-ı hûb-ı şāhidündür hāmidi”

beytiyle de eserin müellifi olarak ismini verir. 22 beyitlik bu kısımda şair, kendisinin ve eserinin adından bahsetmesinin yanında Mevlevîliğini ve Mevlânâ Celâleddin'in bendesi olduğunu belirtir.⁹⁴⁶ Eser, Farsça başlıklar altında muvahhidlerin konuşmalarının hikâye edilmesi şeklinde devam eder.

Gülşen-i Vahdet, tasavvufî istilahlar ve divan şiirinin mazmunları kullanılarak yer yer edebî sanatlarla süslenmiş bir ifade ve sağlam bir vezin-kafiye tekniği ile meydana getirilmiştir. Eserde, yüzdeki zülf, ebrû, çeşm, hal, hatt, dehen gibi unsurların

⁹⁴⁵ Numan Külekçi, *Şâhidî İbrâhim Dede, Gülşen-i Vahdet*, Akçağ Yay., Ankara 1996, 7-49.

⁹⁴⁶ as

temsil ettikleri tasavvufî anlamlar, bunların konuşurilmaları suretiyle verilmekte, tasavvufî gerçekler belirtilip, vahdet-i vücûd ve ilahî aşk üzerinde durulmaktadır.

Babasından Farsçayı çocuk yaşta öğrenmiş olan Şâhidî, bütün eserlerini Farsça veren Mevlânâ'yı ve Mesnevi'sini anlama şansını elde etmiş, bu sayede iyi bir Mevlevî olmuştur. Onun Farsçaya olan hâkimiyeti, onu *Gülşen-i Vahdet*'in baş tarafında 3,5 varak tutarında (102b-105b) Farsça mensur bir kısımla eserini tanıtmaya yöneltmiştir. Bu bölüm, eserin bir özeti gibidir. Eseriyle Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ı arasında ilgi kuran Şâhidî, Mantıku't-Tayr'daki sâlik konumundaki kuşlar, *Gülşen-i Vahdet*'te insan yüzündeki unsurlardır. Buna göre, birer muvahhid olarak isimlendirdiği bu unsurlar, meclise benzettiği yüzde bir araya gelmişlerdir. Şâhidî, insan yüzündeki unsurlara yüklenen nitelikleri Farsça olarak yazmıştır. Bu kısmın sonunda Şâhidî, rind (tasavvuf ehli) ile zâhid arasındaki klasik münakaşa ve sürtüşmeyi de dile getirir. Şâhidî, Farsça özetlediği hikâyesini, kendisine örnek aldığı Mantıku't-Tayr'a benzer bir şekilde sonuçlandırmak istemiş, temsili şahsiyetlerini vahdet deryasında birleştirmiştir. Eserini bu vahdet üzere kaleme alan Şâhidî, bundan dolayı eserinin adını da *Gülşen-i Vahdet* koyduğundan bahsettikten sonra Farsça söylediği 2 beyitlik nazmın dördüncü mısrası ile tarih düşürür. Burada yazar, eserini 943/1536'da yazdığını bildirir.

“Osmanlı Müellifleri” adlı eserde *Gülşen-i Vahdet*'in birçok kimse tarafından serh ve tanzir edildiği kaydı vardır. Buna göre, Arap âlimlerinden İbrahim b. Süleyman Ezherî, Abdülkadir Bağdadî ile Ağrıbozlu Ahmed Selami, eseri kısaltarak Arapçaya çevirmişlerdir. Eser, manzum olarak Rumcaya da tercüme edilmiştir.

Süleymaniye Ktph., Es'ad Efendi 2725/2 nüshası ile Erzurum AÜ Ktph., ASL Ktp. nr. 447 nüshaları üzerinde çalışılmıştır.⁹⁴⁷

Numan Külekçi, konuyla ilgili çalışmış ve bu eserini yayınlamıştır.

Numan KÜLEKÇİ, *Şâhidî İbrâhim Dede Gülşen-i Vahdet*, Akçağ Yay., Ankara, 1996.

Ayrıca Numan Külekçi'nin konuyla ilgili olarak yazdığı bir makalesi, Nilgün Açık tarafından değerlendirilerek yayımlanmıştır.

⁹⁴⁷ Külekçi, *Şâhidî İbrâhim Dede, Gülşen-i Vahdet*, 7-49.

Nilgün AÇIK, “Şâhidî İbrahim Dede, Gülşen-i Vahdet”, (hızl. Yrd. Doç. Dr. Numan Külekçi)”, (değerlendirme), *TDD*, S. 551, s. 470-474.

Nilüfer TANÇ, “Gülşen-i Vahdet’te Seyr u Sülûk Alegorisi Olarak Yüz”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, C. 9, S. 42, Şubat 2016.

2.19. GÜL Ü HÜSREV (15. YY.), TUTMACI

Gül ü Hüsrev, XV. yüzyılın başında, hakkında fazla bilgi olmayan Tutmacı tarafından Anadolu sahasında kaleme alınmış, İranlı şair ve mutasavvıf Feridüddin Attâr (ö.618/1221)’ın aynı isimli Farsça mesnevisinin manzum bir tercümesidir. Eski Anadolu Türkçesi döneminin özelliklerini yansıtan eser, aynı zamanda çok az da olsa içerdiği Doğu Türkçesi özellikleri ile de önemli olan bir mesnevidir.

Gül ü Hüsrev, sahip olduğu kelime hazinesi ve ses, şekil, cümle bilgisi ve anlam özellikleri bakımından önemlidir. Sade bir dili olan eser, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait söz, deyim ve atasözü ile örülmüş değerli bir yapıdadır.⁹⁴⁸ *Gül ü Hüsrev*’in yazarı “Tutmacı” hakkında kaynaklarda hiçbir bilgiye rastlanmaz. Eserlerinden hareketle hayatıyla ilgili bazı ipuçları değerlendirilebilir. Şairin asıl adı, nerede doğduğu, nerede yaşadığı hakkında eserlerinde herhangi bir bilgi yoktur. *Gül ü Hüsrev* mesnevisinin iki beytinde rastlanan “Tutmacı” kelimesi, şairin mahlasıdır.⁹⁴⁹

Eserin ismi *Gül ü Hüsrev*, *Gül ü Hürmüz* ya da *Hüsrev-nâme* olarak anılır. Eserin İstanbul nüshasının ön kapağında üç defa *Gül ü Hürmüz*, bir defa da *Gül ü Hüsrev* ismine rastlanır. Paris nüshasının yer aldığı mecmuada eserin ismi Blochet tarafından *Gül ü Hürmüz* olarak tespit edilmiştir. Ancak eserin 203. beytinde şair;

“Diger-gün itmedüm şeyhüm nihādın
Gül ü Hüsrev kodum ben dahı adın”

⁹⁴⁸ Ali Osman Solmaz, *Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*, (DT), AÜ, SBE, Erz. 2007, VII.

⁹⁴⁹ Ali Osman Solmaz, “Gül ü Hüsrev’e Yeniden Bakmak”, *AÜ, TAED*, S. 38, Erzurum 2008, 41.

eserinin ismini “*Gül ü Hüsrev*” olarak koyduğunu belirtir.⁹⁵⁰ Eserin Paris nüshasında eserin telif tarihi vardır. Bu nüshada yer alan şu beyit de, eserin telif tarihini (8 Ramazan 808-28 Şubat 1406) verir:

Sekiz yüz yıl sekiz dahıydı hicret Ki biz kılur idük bu sözi fikret (5459)

Sekiz günüydı oruç ayının rast Ki hatm itdük kelamı bî-kem ü kast (5460)⁹⁵¹

Gül ü Hüsrev, tamamen beşerî aşk macerasını anlatan bir aşk hikâyesidir. Klasik mesnevi düzenine uygun “tevhid, münâcât, naat, sebep-i telif, agâz-ı dâstân ve hâtıme” bölümleri, *Gül ü Hüsrev*’de de yer alır. “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” veznindeki mesnevide hikâye kahramanlarının ağzından şiirler söylenmiştir. Şiirlerin beşi ise, gazel şeklinde olup farklı vezindedir.

Eserde yer alan özel isimler, eser tercüme olduğu için Fars kaynaklı isimlerdir. Eserde Arapça ve Farsça kelimeler, hissedilir ölçüde kullanılmıştır.⁹⁵²

Tutmacı’nın *Gül ü Hüsrev* mesnevisini sahaflar çarşısında bularak ilim âlemine tanıtan ASL olmuştur. “Tutmacı” kelimesinin anlamı üzerinde çeşitli değerlendirmeler yapan Agâh Sırrı Levend, kelimenin üç değişik anlamı üzerinde durmuştur. Bunlardan birincisi “Tutmaç” bir yemek ismi olup DLT’de geçmektedir. İkincisi Erzurum’un Oltu ilçesine bağlı “Tutmaç” isimli bir köy vardır, üçüncüsü Erivan yakınlarında yetişen tatlı ve güzel bir kavun türüne “Tutma” denilmektedir. Agâh Sırrı Levend üçüncü ihtimalden hareketle yazarın o bölgelerde bu cins kavun yetiştiren bir adam olarak “Tutmacı” mahlasını almış olabileceğini belirtmiştir. *Gül ü Hüsrev*’in dil özelliklerini de inceleyen Levend, eserin içerdiği Doğu Türkçesi izlerinden hareketle Tutmacı’nın Anadolu’ya Azeri bölgesinden geçtiği hükmüne varır.⁹⁵³

Levend, ilk makalesinde yazarı ve eserini kısaca tanıtmış, ikinci bir yazıda mesnevinin çok geniş bir özetini vermiş ve Attâr’ın *Gül ü Hüsrev*’i ile karşılaştırarak tercümenin içeriği üzerinde durmuş; nihayet konuyla ilgili diğer bir makale ile de eserin dil özelliklerini tahlil etmiştir.⁹⁵⁴

⁹⁵⁰ Solmaz, *Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*, 3-4.

⁹⁵¹ Solmaz, *Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*, 6.

⁹⁵² Solmaz, *Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*, 10.

⁹⁵³ Solmaz, *Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*, 1.

⁹⁵⁴ Cihan Okuyucu, “Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev’i”, *Acun Dergisi*, “Paris’teki B. Naationale’de Tespit Edilen Bazı Yeni Türkçe Yazmalar”, S. 1 ve 2, İstanbul 1993.

Eserde Tutmacı'nın çağdaşları Ahmedî ve Şeyhoğlu Mustafa'dan övgüyle bahsettiği görülür. Tutmacı'nın aynı dönemde yaşadıklarını belirttiği Ahmedî, 14. yüzyılın ikinci yarısı ile 15. yüzyılın ilk yıllarında yaşamıştır. Şeyhoğlu Mustafa'nın da aynı dönemlerde yaşamış olduğu göz önünde bulundurulursa Tutmacı'nın da 14. yüzyılın ikinci yarısı ile 15. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olabileceği söylenebilir. Ayrıca Gül ü Hüsrev'in 8 Ramazan 808 (28 Şubat 1406)'de tamamlanmış olması da bunu doğrular.⁹⁵⁵

Gül ü Hüsrev'in günümüzde bilinen iki nüshası mevcuttur. Birinci nüsha, İst. Ü. Ktph. T.Y. 9862 numarada kayıtlı olan nüsha (İ nüshası), ikincisi Paris Bibliotheque Naationale, Blochet Kataloğu 313 numarada kayıtlı olan nüsha (P nüshası).

1. İst. Ü. Ktph. T.Y. 9862 (İ nüshası): Gül ü Hüsrev'i ilk defa bularak ilim âlemine tanıtan Agâh Sırrı Levend'in üzerinde çalıştığı nüsha, İst. Ü. Ktph.'nde yer alan nüshadır ve 249 varaktır. Her sayfada 11 satır bulunan nüsha, 5375 beyittir. Konu başlıkları kırmızı olup Farsça yazılmıştır. Nüshanın müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayıp eserin sonuna birtakım doğum tarihleri ve bir düğün tarihi not düşülmüştür. Kitabın baş tarafında üç kez "Gül ü Hüzmüz" bir kez de "Haza Kitâbu Gül ü Hüsrev" kaydı vardır.⁹⁵⁶

2. Paris Bibliotheque Naationale, Blochet Kataloğu 313 (P nüshası): İstanbul nüshasından daha sonra tespit edilen nüshadır. Bir mecmua içerisinde yer alan üç eserden biridir. *Gül ü Hüsrev*'in bu nüshası 33 varak olup her sayfada 31 satır bulunur.

Baştan eksik olan nüshanın 47a numaralı sayfası İ nüshasının 1209. beyti olan

*“Kıyās itdüm ki hergiz ol cefākār
Vefāya olası degül harīdār”*

beytiyle başlar. Mecmuanın içerisinde yer alan eserler şunlardır: Mihr ü Müşterî 1-45. varak, Gül ü Hüzmüz 46-79. varak, Garib-nâme 80-166. varak (Âşık Paşa'nın meşhur eseri). Bu nüshanın baş kısmı eksik olduğu için Blochet, eserin Attâr'dan tercüme Gül ü Hüzmüz olduğunu tespit etmiş; ancak müellifini tespit edememiştir. Eserin Tutmacı'nın

⁹⁵⁵ Solmaz, *Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*, 2.

⁹⁵⁶ Solmaz, *Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*, 6.

Gül ü Hüsrev'i olduğunu Prof. Dr. Cihan Okuyucu tespit etmiştir.⁹⁵⁷ Okuyucu, eserin farklı bir nüshasını bularak bir makaleyle tanıtmıştır.⁹⁵⁸ Eserin telif tarihinin yer aldığı beyit bu nüshadadır. Nebî İbn Resul İbn Yâkub el-Amasî tarafından istinsah edilen eserin istinsah tarihi 848 olup yazılış tarihinden 40 yıl sonra yazılmış değerli bir nüshadır.⁹⁵⁹

Gül ü Hüsrev üzerinde Kâzım Yoldaş, bir doktora tezi hazırlanmıştır. Yoldaş, bu tezinde eserin transkripsiyonlu metnini vererek adeta bir roman incelemesi yapıyormuşçasına eserin zaman-şahıs-mekân özelliklerini, olayın çeşitli yönlerden incelemesini ve anlatıcı özelliklerini incelemiştir.⁹⁶⁰

Agâh Sırrı LEVEND, “Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev Mesnevisi”, *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, 1957, s. 171.

Agâh Sırrı LEVEND, “Attâr ile Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev Mesnevileri”, *TDAY Belleten*, 1959; 2. b., TDK Yay., Ankara, 1988.

Ali Osman SOLMAZ, “Gül ü Hüsrev’e Yeniden Bakmak”, *AÜ, TAED*, S. 38, Erzurum, 2008, s. 41-49.

Agâh Sırrı LEVEND, “Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev Mesnevisinde Dil Özellikleri”, *TDAY Belleten*, 1960, 2. b., TDK Yay., Ankara, 1988.

Cihan OKUYUCU, “Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev’i”, *EÜ, SBE Dergisi*, S. 7, Kayseri 1996, s. 239-244.

Kâzım YOLDAŞ, *Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev’i (İnceleme-Metin)*, (DT), İÜ, SBE, Malatya, 1998.

Ali Osman SOLMAZ, *Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*, (DT), AÜ, SBE, Erzurum, 2007.

⁹⁵⁷ Okuyucu, “Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev’i”, *Acun Dergisi*, “Paris’teki B. Naationale’de Tespit Edilen Bazı Yeni Türkçe Yazmalar”.

⁹⁵⁸ Cihan Okuyucu, “Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev’i”, *EÜ, SBED*, S. 7, Kayseri 1996, 239-241.

⁹⁵⁹ Solmaz, *Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*, 7-8.

⁹⁶⁰ Solmaz, *Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*, 10-11.

2.20. HAR-NÂME (15. YY.), ŞEYHÎ

Har-nâme'yi Kâtip Çelebi, Keşfü'z-zunûn adlı eserinde *Hired-nâme* şeklinde kaydetmiştir. *Har-nâme*'nin konusu, adının *Har-nâme* olması gerektiğini kesin şekilde ortaya koyar. *Har-nâme*'nin yazılış sebebi ve kime sunulduğu konusunda kaynaklarda yer alan bilgiler birbirini tutmaz. Âşık Çelebi ve daha sonra Kınalızâde Hasan Çelebi ve Gelibolulu Âli, *Har-nâme*'nin Çelebi Sulltan Mehmed'e sunulduğunu ve Şeyhî'nin uğradığı tecavüz hadisesini bildirmek için bu eseri yazdığını belirtir. Şeyhî, *Har-nâme*'de eserin yazılış sebebi üzerinde durmamıştır.⁹⁶¹

126 beyit olan *Har-nâme*, aruzun “Feilâtün//Mefâilün//Feilün” vezniyle yazılmıştır. Dört kısım olan eserin ilk 12 beyti tevhid ve naattır. Eserde bunların ardından Sonra padişahı öven 26 beyitlik bir kısım gelir. Bunun sonunda sözü kendine getiren Şeyhî, “*rahat umdukça zahmetler gördüğünü, devlet istedikçe mihnet bulduğunu*” söyleyerek kendi hâline uygun bir hikâyeye esas konuya girer. Bîçâre bir eşek, başından geçeni anlattıktan sonra, tekrar kendini anlatarak hikâyeyi kendine uygular ve padişahı adalet isteyip ona dua eder. Eserde duayı içeren dördüncü kısım, ayrı bir başlık taşımaz. Şeyhî, bu hikâyenin konusunu, Arapça bir atasözüyle, Herat'ta yetişmiş Emir Hüseyin'in (ölm. 1319-1320) Zâd-ül-Müsâfirîn adlı eserindeki küçük bir eşek hikâyesinden almıştır.⁹⁶²

İnce bir sosyal tenkit ve temiz bir Türkçe örneği olan *Har-nâme*, hiciv ve mizah edebiyatımızın bir şaheseridir. Şair, aslında kendi başından geçen bir olayı hayvanlarla benzetmeler yaparak mükemmel bir şekilde yansıtmıştır; bunun için de güçlü tasvirler kullanmıştır. 15. yüzyılın sade ve doğal Türkçesini en iyi örnekleyen eserlerden olan bu eseri, Tahir Olgun ve Faruk Kadri Timurtaş yayımlanmıştır.⁹⁶³

Şeyhî'nin toplumsal eşitlik fikrini işleyen, “*herkes yaptığı işin değeri kadar refâha lâyıktır*” şeklinde bir sosyal adalet görüşü ileri süren ve meseleyi neticede kadere bağlayan, düzene aykırı hareket edenlerin ceza görececeklerini belirten bu küçük mesnevisi, edebî bakımdan büyük değer taşır. Son derece kuvvetli olan eser, mükemmel bir yapıya sahiptir. Bir mesnevide bulunması gereken tevhid, naat, padişah medhiyesi ve telif sebebi, esas hikâye, dua gibi kısımların bu küçük eserde yer alması ve bu

⁹⁶¹ Faruk Kadri Timurtaş, *Şeyhî'nin Harnâme'si*, İst. Ü., EF Yay., İstanbul 1971, 5-15.

⁹⁶² Timurtaş, 5-15.

⁹⁶³ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 219.

kısımların birbirleriyle uyum içinde olması, şair için büyük bir başarıdır. Denilebilir ki, eser, büyük bir mesnevinin, bütün kısımları belirli ölçülerle küçültülmüş bir örneğidir.

Şeyhî'nin ikinci başarısı, tasvirlerinin çok kuvvetli oluşudur. Gerçekten, eşeğin zayıflığı anlatılırken ve öküzlerin otlaktaki görünüşleri çizilirken, bizim haricî âlem ve hayat sahneleriyle ilgisi nispeten az ve dolambaçlı olan eski edebiyatımızda, eşi az bulunur realist ve çok canlı tablolar ortaya konmuştur. Bu bakımdan eser, geniş bir gözlem ve ifade ediş gücü taşır. Fakat satirik bir eser olması, incelik, zarafet ve mükemmel alay ediş kabiliyeti ile Türk mizah ve hiciv edebiyatında seçkin bir yer alması, *Har-nâme*'nin asıl değerini gösterir.⁹⁶⁴

Şeyhî'nin bugün elde olan altı yazma divanının dördünde *Har-nâme* vardır. *Har-nâme*'nin nüshaları şunlardır:

İst. Ü. Ktph. T.Y. 2804. (*Har-nâme*, divanın sonundadır. 124 beyittir.), Millet Ktph., Ali Emîrî, manzum 238. (Divanda kasidelerden sonradır. “Der medh-i Sultan Murad Han” başlığı ile başlar. İlk 12 beyti divanın başında tevhidler kısmındadır.), Süleymaniye Ktph., Hacı Mahmud Ef., 3298. (Baştan 28 beyit yoktur.), Bayezid Umumî Ktph., 5764. (Kasideler arasında ve “Kerem Kasidesi”nden sonradır.), Ktph., Ali Emîrî, manzum 1016. (Son zamanlarda yazılmıştır. 7 yapraktır.)

Diğer Nüshalar: Lâtîfî Tezkiresi'nde örnek olarak alınan parça ile Türk Edebiyatı Numûneleri'ndeki kısmın baş tarafıdır. Birbirine çok benzeyen ve hikâyenin başlangıcında anlatılan eşekle daha sonra tasvir edilen pîr ile eşeğe ait beyitlerin birbirine karıştırıldığı 14 beyit kadar olan bu kısım, dil bakımından, daha sonraki asırlarda yazılmış izlenimini uyandırır.⁹⁶⁵

Tahir Olgun ve Faruk Kadri Timurtaş, eseri yayınlamıştır.

Tahir OLGUN, *Germiyanlı Şeyhî ve Har-nâme'si*, Yeşilgiresun Yay., Giresun, 1949.

Faruk Kadri TİMURTAŞ, *Şeyhî'nin Har-nâme'si*, İst. Ü. EF Yay., İst., 1971.

Mine Mengi, mesnevi ile ilgili olarak bir makale yayımlamıştır.

Mine MENGİ, “Har-nâme Kime Sunulmuştur?”, *TD*, S. VII, 1977, s. 79-82.

⁹⁶⁴ Timurtaş, 5-15.

⁹⁶⁵ as

2.21. HAYRÂBÂD (18. YY.), NÂBÎ

Nâbî'nin mesnevi tarzındaki üç eserinden biri olan *Hayrâbâd*, Halep'te yazılmıştır. Şairin 1052/1642'de doğduğu, eserini ise 1705'te tamamladığı düşünülürse; o sıralarda 63 yaşında olduğu ortaya çıkar. Bu da Nâbî'nin *Hayrâbâd*'ı, hayatının ve edebî şahsiyetinin en olgun döneminde yazdığını gösterir.⁹⁶⁶ Eser, aruzun “Mefûlû//Mefâilün//Feûlün” kalıbıyla yazılmıştır ve 2003 beyittir. Mesnevinin bazı beyitlerinde vezin kusurlarına rastlanmasına rağmen şair, vezni genellikle başarıyla kullanmıştır.⁹⁶⁷

Dört ana bölümlük mesnevinin ilk bölümünde şair, Feridüddin Attâr'ın İlahî-nâme'sinden ilham alarak yazmıştır. O eserdeki “Fahr-i Cürçân ve Padişahın Kölesi” adlı küçük hikâyeyi Nâbî genişleterek uzun bir mesnevi haline getirmiştir. Kendisi de eserinin kaynağının Attâr'ın hikâyesi olduğunu söyler. Şair, mesnevide “Tekmîle-i Hikâye ve Zuhûr-ı Vak'a-i Diğer” başlıklı kısma kadar olan bölümün Attâr'ın İlahî-nâme'sinde bulunduğunu, ancak ondan sonraki kısımların kendisine ait olduğunu belirtir. Attâr'ın eserinin genişletilmiş gibi olsa da *Hayrâbâd*, konusu ve anlatım şekli bakımından orijinal bir eser görünümündedir.⁹⁶⁸

Hayrâbâd, klasik mesnevi tarzının bir örneği olarak “Besmele” ile başlar. Tevhid, münâcât ve naattan sonra Miraç olayından bahsedilen kısma geçilir. Bunu, Sadrazam Mehmed Paşa'ya ve devrin padişahı III. Ahmed'e yazılmış medhiyeler izler.⁹⁶⁹ Şair, asıl konuya geçmeden önce “Vech-i Nazm-ı Kitâb-ı Hayrâbâd” başlığı altında bu eseri yazma sebebini açıklar. Nâbî, bir münekkid tavrıyla, o dönemin yaşayışını ve edebiyatını bu kısımda ele alır. İşe yarar eserlerin olmadığından yakınır. Bu durumda şiiri tekrar canlandırma görevi kendisine düşmüştür. Ancak gerçek bir değere sahip eser yazmakla şiir, eski gücünü kazanacaktır. İşte bu sebeple Nâbî, *Hayrâbâd*'ı yazmıştır.⁹⁷⁰ Devrin küçük bir eleştirisinin yapıldığı bu kısımdan sonra aklın tarifine geçer. Aklın değerinden, insan aklının nelere kadir olduğundan söz eden şair, bu arada kendi aklını ve edebî başarısını da över. Şair, eserine *Hayrâbâd* ismini verdiğini de mesnevideki şu beytiyle belirtir:

⁹⁶⁶ Sibel Ülger, *Nâbî-Hayrâbâd [İnceleme-Metin]*, (YLT), YYÜ, SBE, Van 1996, 16-17.

⁹⁶⁷ Ülger, *Nâbî-Hayrâbâd [İnceleme-Metin]*, 39.

⁹⁶⁸ Ülger, *Nâbî-Hayrâbâd [İnceleme-Metin]*, 17.

⁹⁶⁹ Ülger, *Nâbî-Hayrâbâd [İnceleme-Metin]*, 22.

⁹⁷⁰ Ülger, *Nâbî-Hayrâbâd [İnceleme-Metin]*, 16-17.

“Bu bîteyi eyle vakf-ı evlâd

Kıl tesmiye ana Hayr-âbâd” (beyit 613)

Sonra da şair, “Evvel-i Dâsitân-ı Hurrem Şâh” başlığıyla birlikte *Hayrâbâd*’a giriş yapar. Hikâyenin içerisinde de sonunda da Nâbî, yer yer öğütler verir. Dünyanın geçiciliğinden, iyiliğin, merhametin, tokgözlülüğün ve affediciliğin büyüklüğünden bahsederek paranın insanoğlu için nasıl bir tehlike olduğunu, altına ve dünya malına düşkünlüğün sonuçlarını dile getirir. Allah’a bu eserini tamamlamasını nasip ettiği için hamd ü senâlar eder. Ayrıca şairliğin büyüklüğünü ve eserinin güzelliğini över. Bunun yanı sıra genellikle her mesnevinin bitiş bölümünde olduğu gibi, tanınmış İran şairlerinden Firdevsî, Hüsrev, Nizamî, Şeh Kasım, Hatfî ve Câmî’yi anarak onların kervanına kendisinin de katıldığını belirtir. Okuyucudan bu kitabı gördüklerinde, kendisine bir Fatiha okumalarını rica ederek sözünü bitiren Nâbî, “Kıt’a-i Târih-i Tamâm-ı Kitâb” başlığındaki bir kıt’ayla da eserinin bitiş tarihini düşürmüştür.⁹⁷¹

“Bû tâze eserle yine Nâbî

Mecmû’a-i rüzgâr çolsun

Yazsun varak-ı sipihre hırşîd

Târihin eser mübârek olsun”(beyit 2002-2003)

Kendine özgü birtakım yenilik ve farklılıkları bünyesinde barındıran *Hayrâbâd*, özellikle Nâbî’nin Hayriyye’den farklı bir konuyu işlemesi açısından önemlidir. Her ne kadar üslûp ve dil bakımından fazla bir ayrılık göstermese de eser, bir macera hikâyesi olarak, nasihat-nâme niteliği taşıyan Hayriyye’yle konu ve hikâye ediş yönünden ayrılmaktadır.⁹⁷² *Hayrâbâd* için kısaca; tek kahramanlı, aşk teminin geri planda kaldığı, buna karşılık öğüde dayalı ve Eski Türk edebiyatı sahasında nadir görülen macera mesnevilerindendir. Bu öğütler, eserin bütünlüğünü tamamlaması ve konuyla uyumlu olması açısından dikkate değerdir. Şair, meslektaşlarına da eser içerisinde bazen nasihatler verir. Bunların dışında eserde bütünüyle öğüde ayrılmış bölümler bulunur. Nâbî, bu bölümleri eserin en hareketli kısımlarına yerleştirmeye özen göstermiştir. Söz konusu kısımların hepsi, eserdeki kahramanların zor anlar yaşadığı, sıkıntıya düştüğü

⁹⁷¹ Ülger, *Nâbî-Hayrâbâd [İnceleme-Metin]*, 22.

⁹⁷² Ülger, *Nâbî-Hayrâbâd [İnceleme-Metin]*, 1.

durumlardır. Bu da şairin insanlara zor anlarında öğütler vererek onlara bir tür ibret dersi vermek istediğini gösterir.⁹⁷³

Kaynak ve tür bakımından orijinal sayılmayan *Hayrâbâd*, konusu ve diğer özellikleri açısından Türk edebiyatının mesnevileri arasında önemli bir yere sahiptir. Son derece canlı bir anlatıma sahiptir. Olayları birbiri ardına hızla gelişir. *Hayrâbâd*, benzer mesnevilerdeki gibi ayrılıkla değil, kavuşmayla sonuçlanır. Ayrıca eserin merak uyandırıcı üslûbu da dikkat çeker. Eserin akıcı ve kolay anlaşılır bir dili vardır. Bu nedenle devrinde oldukça ilgi görmüştür. Ancak eserin “giriş” kısmında, tevhid, münâcât, naat ve medhiyelerde şair, daha süslü ve sanatlı bir dil kullanmıştır. Fakat asıl konuya girişle birlikte dildeki sadeleşme ve sanatların azalmaya başlaması hemen hissedilir. Eserde başlıklar Farsça verilmiştir. Ancak geri kalan kısımlarda Arapça ve Farsça kelime veya tamlamalara fazla rastlanmaz.⁹⁷⁴

Nâbî'nin klasik üslûbunu bu eserinde de görürüz. Onun üslûbunun esasını lirizm değil hikemiyet oluşturur. Eserde lirizme bazen başvurulmuştur. Nâbî, kötülükten, ihanetten, sadakatten, vefadan hatta aşktan ve sevgiden bahsederken bile hep münekkittir. Eserin dikkati çeken bir başka özelliği de, konuların ustalıkla birbirine bağlanmasıdır. Arada fazla bir kopukluk yoktur. Bu da okuyucunun şaşırmasını engeller.⁹⁷⁵

Hayrâbâd, tahkiye yöntemiyle yazılmış bir eserdir. Nâbî'nin konuları düzenleyişi, klasik mesnevi üslûbundan pek farklı değildir. Ancak şairin hikâye ediş tarzında diğer mesnevilerden ayrılan yönler bulunur. *Hayrâbâd*'daki olayların gerçekleşme ihtimalinin oluşu, en dikkati çeken durumdur. Mesnevide olağanüstü durumlar, hayal ürünü unsurlar, masalımsı tipler yok denecek kadar azdır. Bazı abartılı tasvirlerin dışında, bu eserdeki her olay ve tip, gerçek hayata yakın bir şekilde anlatılmıştır. *Hayrâbâd*'ın bir diğer farklı özelliği ise, yine örneğine az rastlanan, hikâyenin sonunun mutlu bitmesidir. Bu iki özellik, *Hayrâbâd*'a benzerleri arasında farklı yer sağlamıştır. *Hayrâbâd*'da tasvirler, anlatıma canlılık ve gerçeklik katması

⁹⁷³ Ülger, *Nâbî-Hayrâbâd [İnceleme-Metin]*, 32.

⁹⁷⁴ Ülger, *Nâbî-Hayrâbâd [İnceleme-Metin]*, 45-46.

⁹⁷⁵ Ülger, *Nâbî-Hayrâbâd [İnceleme-Metin]*, 46-47.

amacıyla sıkça kullanılmıştır. Nâbî'nin tasvirleri daha çok mekâna dayalıdır. Buna rağmen, olay örgüsü içerisinde, kişilerin ruh tahlilleri de dikkati çeker.⁹⁷⁶

Şairin bu eseri yazmasındaki tek amacı; insanlara sadece hoş vakit geçirtmek değil, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde, olaylarla gerçek hayat arasında bir bağlantı kurmaktır. Eserin başından sonuna kadar bir ibret dersi verme amacı ön plandadır.⁹⁷⁷

Hayrâbâd, taşıdığı pek çok yeniliğe ve benzer mesnevilerden farklı özelliklere sahip olmasına rağmen, birtakım tenkitlere maruz kalmıştır. *Hayrâbâd*'ı dolayısıyla da Nâbî'nin sanatını eleştiren iki belli başlı şahsiyet olarak Şeyh Gâlib ve Ziya Paşa görülür. Şeyh Gâlib, ünlü mesnevisi Hüsni ü Aşk'taki "Der Beyân-ı Sebeb-i Telif" başlığında o zamana kadar hiçbir şairin tenkit etmediği Nâbî'yi ve bu eserini eleştirir. Hüsni ü Aşk'ın yazılmasına neden olan olay, bir mecliste *Hayrâbâd* ve Nâbî hakkında övgü dolu sözlerin söylenmesidir. Gâlib, bunu bir sınav kabul ederek Nâbî'den daha iyi bir eser yazacağını iddia eder. Çünkü ona göre Nâbî, eserini Attâr'dan almıştır. Şeyh Gâlib'in Nâbî'ye yönelttiği en büyük tenkit, dilinin Farsça kelime ve tamlamalarla dolu oluşu ve aşırı abartılı tavrıdır.⁹⁷⁸

Hayrâbâd'da yer alan Mirac olayının anlatıldığı bölümde, Burak'ın özelliklerinin sıralanması da Gâlib için bir eleştiri vesilesi olmuştur. Gâlib'in tenkit ettiği bir başka konu, *Hayrâbâd*'ın başkahramanının bir hırsız oluşudur. Nâbî'nin onu överek göklere çıkarmasını, ihtiyarlığa yakışır bir hareket olarak değerlendirir. Gâlib, Nâbî'nin bu eserindeki nasihatlerini de beğenmez. Ona göre Nâbî, zaten bilinen şeyleri tekrar etmekten öteye gidememiştir.⁹⁷⁹

Aşağı yukarı aynı nitelikteki eleştirileri Ziya Paşa'da da görürüz. Ziya Paşa, *Harâbât*'ta Nâbî'nin Hayriyye'deki başarısını överken *Hayrâbâd*'dan da söz eder. Bu eserin edebî değerinin fazla olmadığını ve kendisinin bu konuda Şeyh Gâlib'in görüşünü paylaştığını belirtir. Buradan da anlaşıldığına göre, Ziya Paşa'nın *Hayrâbâd*'a yönelttiği tenkitler, Daha çok Hayriyye ile karşılaştırma yapma şeklindedir. Her iki

⁹⁷⁶ Ülger, *Nâbî-Hayrâbâd [İnceleme-Metin]*, 64-65.

⁹⁷⁷ Ülger, *Nâbî-Hayrâbâd [İnceleme-Metin]*, 74.

⁹⁷⁸ Ülger, *Nâbî-Hayrâbâd [İnceleme-Metin]*, 5.

⁹⁷⁹ Ülger, *Nâbî-Hayrâbâd [İnceleme-Metin]*, 6-7.

şairin de *Hayrâbâd* konusundaki ortak görüşü; *Hayrâbâd*'ın edebî açıdan fazla bir değerinin olmadığı ve Nâbî'nin diğer eserlerine oranla başarısız olduğu yönündedir.⁹⁸⁰

Eserin yazma nüshaları fazla değildir. Bu da tahminen Nâbî'nin bu eserinin Hayriyye'sine oranla daha az ilgi görmesindendir denilebilir. Eserin on üç nüshası İst. Süleymaniye Ktph.'nde, beşi Ankara Millî Ktph.'de ve biri ise Topkapı Sarayı Ktph.'nde olmak üzere toplam on dokuz yazma nüshasının olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Prof. Dr. Önder Göçgün'ün “Türk Edebiyatı Araştırmaları”⁹⁸¹ adlı çalışmasında *Hayrâbâd* nüshalarından bahsedilmiştir. Göçgün, bu çalışmasında Erzurum İl Halk Ktph.'nde bir, AÜ Ktph.'nde ise, iki *Hayrâbâd* nüshasının olduğunu söyler ve bunların özelliklerini verir.

Hayrâbâd'ın İstanbul'un kütüphanelerindeki belli başlı yazmaları, Millet Ktph., Ali Emîrî Ktph., Manzum Eserler, No: 420/1, ve TSR. No: 764/2'de kayıtlıdır.⁹⁸²

Eser üzerine Sibel Ülger, yüksek lisans çalışması yapmıştır.

Sibel ÜLGER, *Nâbî-Hayrâbâd [İnceleme-Metin]*, (YLT), YYÜ, SBE, Van, 1996.

Nilüfer TANÇ, “XVII. Yüzyılda Polisiye Romanın İzleri: Nâbî'nin *Hayrâbâd*'ı”, TS, S. 8/13, Güz 2013, Ankara.

2.22. HAYRETÜ'L- EBRÂR (15. YY.), ALİ ŞİR NEVÂÎ

Nevâî'nin ilk mesnevisi olan *Hayretü'l-Ebrâr*, İslâmî, ahlâkî ve tasavvufî bir mesnevidir. Eser, bir naziredir; ancak nazire de olsa makalelerle hikâyelerin hepsi Nevâî'nin kendi buluşudur. Nevâî, her makaleye bir hikâye ve iki beyitlik bir sâkî-nâme eklemiştir. Ahlâkî bir karakter taşıyan bu eserde, belli başlı dinî konular ele alınmış ve Nevâî'nin yaşadığı çağın toplum hayatı olduğu gibi yansıtılmıştır.⁹⁸³ Eserin başında tahmid, 4 münâcât, 5 naat, Nizamî ile Emir Hüsrev'e ve Câmî'ye övgü, söz hakkında iki manzume, Hüseyin Baykara'ya övgü, gönül hakkında, “Hayret” başlığı

⁹⁸⁰ Ülger, *Nâbî-Hayrâbâd [İnceleme-Metin]*, 9.

⁹⁸¹ Önder Göçgün, “Erzurum Kütüphanesi'ndeki Türkçe Yazma Eserler Üzerine Araştırmalar”, *Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Konya, 1991, II, 753-758.

⁹⁸² Ülger, *Nâbî-Hayrâbâd [İnceleme-Metin]*, 10.

⁹⁸³ Numan Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 422-423.

altında tasavvufî 3 manzume, Hacı Bahaü'ddin Nakş-bendi'ye övgüden sonra mesnevide şu konularla hikâyeler yer almaktadır:

1- İman: Şeh Bayezit ile Müridi Hikâyesi; 2- İslâm: İbrahim Ethem Hikâyesi; 3- Sultanlar: Şâh-ı Gâzi'nin Kahır ve Adli Hikâyesi; 4- Hırka-puşların İkiyüzlülüğü: Hacı Ubeydu'llah Ensari Hikâyesi; 5- Kerem: Hatem-i Tâî Hikâyesi; 6- Edeb: Nuşirevan Hikâyesi; 7- Kanaat: Kanaat Sahibi Genç ile Dünyayı Dolaşan Açıgözlü Hikâyesi; 8- Vefa: İki Vefalı Dost Hikâyesi; 9- Aşk ateşi: Şeyh-i Irakî'nin Şam'da Valinin Oğluna Âşık Olması Hikâyesi; 10- Doğruluk: Yalancı Keklik ile Aslan Hikâyesi; 11- Bilim: İmam Fahr-i Razî ile Sultan Mehmed Harezmsâh Hikâyesi; 12- Kalem ve kalem sahipleri: Yakut-ı Hamevî'nin Güzel Yazısından Dolayı Padişah ve Derviş Yanında Saygı Görmesi; 13- Bulut gibi halka faydalı olanlar: Eyyüb ile Hırsız Hikâyesi; 14- Felekten şikâyet: İskender Hikâyesi; 15- Bilgisizlik içkisinden içip sarhoş olanlar: Beni İsrail'den Bir Rindin Hikâyesi; 16- Kendini beğenmişlerin hilekârlığı: Abdullah Mübarek Hikâyesi 17- Bahar yiğitliği: İmam Zeynü'l-Abidin'in Küçük Kızının Hikâyesi; 18- Feleğin Cefasına katlanmak ve her nefesin kadrini bilmek: Çin Dilberinin Hikâyesi; 19- Horasan hakkında: Behram Şâh Hikâyesi; 20- Veliaht Bediüzzaman'a övgü: Hacı Muhammed Parsa ve Oğlu Hikâyesi; Son Bölüm: Kul Hikâyesi.

Ali Şir Nevâyî, eserin sonunda mesnevisini yazdığı tarihi söyledikten sonra Sultan Hüseyin Baykara'ya ithaf etmiştir.⁹⁸⁴ Yazarın altı mesnevisinden biri olan *Hayretü'l-Ebrâr*, Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr'ı, Emir Hüsrev'in Matla'u'l-Envâr'ı ve Câmî'nin Tuhfetü'l-Ahrâr'ına nazire olarak yazılmıştır ve 4000 beyit civarındadır.⁹⁸⁵ İki kısım hâlinde düzenlenen eserin ağırlık merkezini, yirmi makaleden oluşan ikinci kısım oluşturur. Aruzun “Müfteilün//Müfteilün//Fâilün” kalıbı ile yazılan eser, Taşkent'te Parsa Şemsiyev tarafından yayınlanmıştır (1958 - 1960).⁹⁸⁶

Felsefî bir eser olan *Hayretü'l-Ebrâr*, 64 bâbdır. Eserin 21 bâbı mukaddime, 40 bâbı da 20 makale ve 20 meselden oluşur. Üç bâbı ise, hâtime olan eserde her bâb, bir felsefî düşüncüyü anlatır. Aslında Nevâyî'nin iç dünyasını ifade eden bu düşünceler,

⁹⁸⁴ Numan Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 422-423.

⁹⁸⁵ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 198-199.

⁹⁸⁶ Günay Kut, “Ali Şir Nevaî”, *TDV İslam Ans.*, İstanbul 1989, II, 449-453.

bunun yanında dünya hayatı, insan kalbi ve toplum; eserde tarihler, efsaneler ve mesellerle anlatılır.⁹⁸⁷

Parsa ŞEMSİYEV, *Nizamüddin Ali Şir Nevai, Hayretü'l-Ebrâr*, Okutuvçi Neşriyatı Taşkent, 1959.

Muhammed SABİR, *Mîr Ali Şir Nevâyî'nin İlk Mesnevisi Hayretü'l-Ebrâr Hakkında Araştırmalar [Edisyon Kritik-İmlâ-Dil Hususiyetleri ve Lugatçe]*, (DT), İst. Ü., İst., 1961.

2.23. HAYRİYYE (18. YY.), NÂBÎ

Nasihat-nâme türünün edebiyatımızdaki en tanınmış örneği olan *Hayriyye*, Nâbî'nin oğlu Ebu'l-Hayr Mehmet Çelebi için yazdığı eseridir. 1660 beyitlik ve “Fe’ilâtün//Fe’ilâtün//Fe’ilün” veznindeki eserin manzum ve eserle aynı vezinde konu başlıkları vardır. 35 bölüm olan eserin yazıldığı tarih belirtilmemiştir. Nâbî, eserinin bir beyitte eserin yazılış tarihine dolaylı olarak işaret eder:

“Câr u pencâhda virdi seni Hak
Heft sâlünde yazıldı bu varak”

Bu beyitten, eser yazıldığı sırada Ebulhayr'ın yedi, Nâbî'nin 61 yaşında olduğu anlaşılır. Ebulhayr'ın 1106/1694 yılında doğduğu bilindiğine göre, *Hayriyye*'nin yazılış tarihi 1113/1701 olarak ortaya çıkar.⁹⁸⁸

Hayriyye, benzer türde yazılan eserlerde görüldüğü üzere, hamd ve tevhidle başlar. Bu kısmın ardından Nâbî, oğlunun doğumu ile kendisi hakkında bilgi verir. Kitabın yazılış sebebinden sonra eserde başlıca şu konular üzerinde durulur: Dinî emir ve yasaklara uymanın önemi, kelime-i şehâdet, namazın faziletleri, orucun önemi, hac ve zekât, ilmin faydası, cehâletin kötülüğü, Allah'ı bilmenin gereği, İstanbul'un güzellikleri, tokgözlülük ve açgözlülük, başkalıyla alay etmenin zararları, remil ve yıldız ilmiyle uğraşmanın beyhudeliği, içki ve uyuşturucunun zararları, giyim kuşam konusu, yalan söylemenin zararları, bahar mevsiminin ferahlığı, kendi şiir anlayışı, sabır, ziraat, paşalık ve kadılık hakkında, tavla ve satranç hakkında, divan hocalığı, iksir

⁹⁸⁷ KTB Yay., *Ali Şir Nevâyî*, ekitap.kulturturizm.gov.tr (Erişim tarihi: 13.11.2013)

⁹⁸⁸ Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, 60-61.

yapma ve kimya hakkında, insanlar arasında söz götürüp getirmenin zararları ve tıp ilminin önemini anlatarak oğluna dua ile Nâbî, mesneviyi bitirmektedir.⁹⁸⁹

Hayriyye, Nâbî'nin yedi yaşındaki oğlu ile yetişme çağındaki gençler muhatap alınarak yazılmış bir nasihat kitabıdır. Eser, dikkate alınan kesimin anlayabileceği dil ve anlatım özelliğine sahiptir denilebilir. Nâbî, bu konuda gerçekten titiz davranmış, eserin anlaşılmasını güçleştirecek dil ve anlatım ağırlığına genellikle yer vermemiştir.⁹⁹⁰

Nâbî, *Hayriyye*'de sade ve oldukça yalın bir anlatım biçimi kullanmıştır. Mesnevi, zevkli ve zarif bir üslûpla yazılmıştır.. Bu üslûbu kurarken şair, deyimlerden çokça yararlanmış. Az olmakla birlikte *Hayriyye*'de yer yer atasözlerine de rastlanır. *Hayriyye*'nin önemli üslûp özelliklerinden biri de Nâbî'nin çeşitli halk kesimlerini, devlet kuruluşlarındaki memur ve yetkilileri eleştirirken kullandığı mizahıdır.⁹⁹¹

18. yüzyılın başında yazılan *Hayriyye*, dil ve üslûp bakımından ustaca yazılmış başarılı bir eserdir.⁹⁹² Kuru bir öğreticiliği yoktur. Eserin ince mizah ve eleştirileri taşıması, anlaşılır dilinin ve sağlam ifade gücünün olması, onu sıkıcı olmaktan kurtarmış, zevkle okunabilir bir eser hâline getirmiştir. Nâbî Divanı'nda görülen öğretici muhteva, bu mesnevide sistemli bir şekilde ortaya çıkmıştır. Eğitici bir öğüt kitabı olmasıyla eser, Kutadgu Bilig'i andırır.⁹⁹³ *Hayriyye-i Nâbî*, fikrî ve ahlâkî mesnevi nazım şeklinin divan edebiyatındaki belli başlı örnek eserlerinden biri olup Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen hemen her köşesinde yaygın bir okunma alanı bulmuştur. Yurdumuzun birçok ilindeki kütüphanelerde bulunan yazma *Hayriyye* nüshaları, bu eserin çok okunduğunu gösterir. Asıl adı *Hayri-nâme* olan bu mesnevi, *Hayriyye* adıyla bilinir.

Hayriyye, Nâbî'nin uzun hayat tecrübesinin bir ürünüdür. *Hayriyye*, başka bir nasihat-nâmenin taklidi veya naziresi değildir. Nâbî, *Hayriyye*'yi yazma fikrini kimden ya da hangi eserden almış olursa olsun; onun ortaya koyduğu eser, kendi alanında orijinaldir.⁹⁹⁴ *Hayriyye*'de baştan sona toplum içinde yaşayan bir Müslüman'ın nasıl olması gerektiği konusu üzerinde durulmuştur. Anlatılanlara göre Nâbî, dini sadece

⁹⁸⁹ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, I, 515.

⁹⁹⁰ Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, 129.

⁹⁹¹ Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, 134-138.

⁹⁹² Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, 146.

⁹⁹³ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, I, 515.

⁹⁹⁴ Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, 14, 60-61.

insanı olgunlaştıran bir sistem olarak görmemekte aynı zamanda sosyal düzen ve dengeyi sağlayan bir kurum olarak değerlendirmektedir. O, ibadetlerin verdiği şahsî erdemler yanında, kişiye kazandırdığı toplumsal olgunluğa da dikkati çeker.⁹⁹⁵

Nâbî, eserinde oğluna öğütler verirken aslında örnek bir insan portresi çizer. Kendisi de bir âlim olan Nâbî, örnek olarak gösterdiği tipin de âlim olmasını ister.⁹⁹⁶

Osmanlı Devleti'nin çözümlüş dönemine ait önemli bir belge niteliğine sahip olan eser, bir bâbanın oğluna verdiği nasihatleri içermekle birlikte çağının ideal insanını oluşturmak için gerekli olan ahlâk kurallarını, günlük hayat düzenini ve dünya görüşlerini de içine almaktadır.⁹⁹⁷ Yazıldığı günden Tanzimat dönemine kadar büyük bir takdirle karşılanan *Hayriyye*, bu büyük takdirin sonucu olarak dört kez eski harflerle bastırılmıştır: Bulak 1257, İstanbul 1292 (bu iki baskı Nâbî Divan'ı ile birliktedir.) Matbaa-i Ebuziyya 1307 ve Paris 1857. *Hayriyye-i Nâbî*, 1857'de Pavet De Courteille tarafından Fransızca tercümesiyle birlikte Paris'te de basılmıştır. *Conseils De Nâbî Efendi* adıyla yayınlanan bu nüsha, 1989'da İstanbul'da yeni harflerle basılmıştır.⁹⁹⁸ *Hayriyye*'nin Paris baskısı, 1989'da yeni harflere çevrilerek yayınlanmıştır.

Hayriyye yazıldığı dönemden itibaren beğeniyle karşılanmış, başta Sünbülzâde Vehbî olmak üzere Remzî, Şerifî ve Necmeddin Efendi gibi şairler tarafından nazireleri yazılmıştır. Millî Ktph., DTCF, Ank. Ü. İlahiyat Fak. Ktph., Ankara Cebeci İl Halk Ktph., Millet Ktph., Süleymaniye Ktph., Beyazıt Umumî Ktph., İst. Ü. Ktph., Topkapı Sarayı Müzesi Ktph., Kastamonu İl Halk Ktph., Konya Yusuf Ağa Ktph., Nuruosmaniye Ktph., Selim Ağa Ktph., Köprülü Ktph. ve Kütahya Vahit Paşa Ktph.'nde eserin nüshaları bulunur.⁹⁹⁹

Konuyla ilgili olarak Meserret Diriöz, bir makale yayımlamıştır.

Meserret DİRİÖZ, "Hayri-nâme (Hayriyye) Şairine Göre İlim ve Ahlâka Verilen Değer", *MK*, S. I (12), 1979, s. 46-48.

M. Atilla Maraş'ın mesnevi ile ilgili bir makalesi bulunur.

⁹⁹⁵ Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, 65-70.

⁹⁹⁶ Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, 70-71.

⁹⁹⁷ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 455.

⁹⁹⁸ Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, 1-175.

⁹⁹⁹ Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, 171-172.

M. Atilla MARAŞ, “Hayriyye-i Nâbî’nin Tanımı”, *İlim ve Sanat*, S. 20, 1988, s. 47-49.

Tulga Ocak, Nâbî’nin Hayriyye’siyle ilgili olarak güzel bir çalışmaya imza atmıştır.

Tulga OCAK, “Nâbî’nin Hayriyye’sinde Bir Türk Gencinin Eğitimiyle İlgili Görüşleri ve Seçilecek Meslekler”, *16-19 Kasım 1987 Şanlıurfa ve Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Sempozyumu Bildirileri*, Şanlıurfa, 1988, s. 189-205.

Erdoğan ULUDAĞ, “Çocuk Edebiyatı ve Klasik Dönem Örneğinde Nâbî’nin Hayriyye’si/Hayriyye of Nâbî in Children Literature and in The Sample of Classical Period”, *TS*, S. 4/7 (Klasik Türk Edebiyatında Mesnevi Özel Sayısı - Prof. Dr. Halûk İpekten Anısına), s. 774-795.

Ayrıca Ali Fuat BİLKAN’ın da konuyla ilgili bir makalesi vardır.

Ali Fuat BİLKAN, “Nâbî’nin Hayri-nâme Adlı Eseri”, *MK*, S. 71, 1990, s. 52-55.

Mesnevi üzerinde yüksek lisans ve doktora tezi çalışmaları yapılmıştır.

Mahmut KAPLAN, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, (DT), Ank. Ü., SBE, , Ankara, 1990.

Mümine Alperen KAYAK, *Divan Edebiyatı Metinlerinin İlköğretim II. Kademedeki Kullanılabilirliği ve Hayriyye-i Nâbî’nin 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Etkinliklerle İşlenmesi*, (YLT), Erzincan Ü., SBE, Erzincan, 2011.

Nurullah AYDENİZ, *Yusuf Nâbî ve Hayriyye Adlı Eserinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, (YLT), MÜ, SBE, , İstanbul, 2012.

İskender Pala, konuyla ilgili çalışmış ve eserini yayınlamıştır.

İskender PALA, *Yusuf Nâbî-Hayriyye*, (1. b.) Bedir Yayınevi, İstanbul, 1989 (2. b.: L&M Yay. Aralık, 2003).

Mahmut Kaplan, konuyla ilgili olarak hazırladığı doktora tezini daha sonra yayınlamıştır.

Mahmut KAPLAN, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, AKM Yay., Ank., 1995.

Ali Fuat BİLKAN ise, *Hayriyye*'den hareketle bu dönem Osmanlı düşünce hayatını inceleyen bir çalışma yapmıştır.¹⁰⁰⁰

Ali Fuat BİLKAN, *Hayrî-nâme'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, Akçağ Yay., Ankara, 2002.

Nazire ERBAY, “Hayriyye-i Nâbi, Lutfiyye ve Telemak Aynı Yüzyılların Farklı Kültürlerinden Çocuklara Ortak Nasihatler”, *TAED*, 51, Erzurum, 2014, s. 171-185.

2.24. HEFT-HÂN (17. YY.), NEVÎZÂDE ATÂÎ

İçerisinde yedi hikâyenin yedi ayrı kişi tarafından anlatıldığı eserde şair, olayın geçtiği yerleri, hikâye kahramanlarının psikolojilerine uygun şekilde tasvir ederek çok dikkatlice seçmiştir. Eserdeki mekânların mesnevideki olaylara yön verecek yapıda düzenlenmesi de bunun nedenidir. Nevîzâde Atâyî, eserinde insan-mekân ilişkisini şiir yapısıyla temellendirmiştir. Bu da Türk hikâyeciliği için önemli bir adımdır.¹⁰⁰¹

Heft-hân, Nevîzâde Atâyî'nin dönemin İstanbul hayatından izler taşıyan mesnevisidir. Yedi bölümlük mesnevi yazma geleneği, bize Fars edebiyatından gelmiştir. “Heft-hân” ifadesi, *Firdevsî*'nin *Şeh-nâme*'sinin iki yerinde geçer. Söz konusu eserde yapılan savaşların ardından adına “heft-hân” (yedi sofrâ, yedi ziyâfet) denilen ziyâfet ve şölenler hazırlanmıştır.¹⁰⁰²

Yedi bölümden oluşan serüvenlere Fars edebiyatında “heft” le başlayan adlandırmalar yapılmış ve bu özelliği taşıyan mesnevilerde temelde bir hikâyenin içerisinde yedi küçük hikâyeye anlatılmıştır. Bahsedilen eserlerin Türk edebiyatındaki en iyi örneği olan, Atâyî'nin *Heft-hân* mesnevisi, destan başlıklı 38 bölüm ve 7 hikâyeden oluşur.¹⁰⁰³ Planlama açısından Nizâmî'nin eseri gibi olsa da eserin konusu, ondan farklıdır. Eser, Rumeli kazaskeri Ahîzâde Hüseyin Efendi'ye sunulmuştur. Şair, eserinin yaklaşık 3000 beyit olduğunu söyler; Turgut Karacan'ın on nüsha üzerinde çalışarak yayınladığı tenkitli metne göre ise, mesnevi, 2787 beyittir.¹⁰⁰⁴

¹⁰⁰⁰ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 455.

¹⁰⁰¹ Hüseyin Doğramacıoğlu, “Türk Hikâyeciliğinin Prototipi Sayılabilecek Heft-Hân'da Mekân”, *Bilig*, AYÜ Yay., Kış 2010, S. 52, s. 33.

¹⁰⁰² İsmail Ünver, “Heft-Hân”, *TDV İslam Ans.*, İstanbul 1998, XVII, 158-159.

¹⁰⁰³ Saadet Karaköse, *Nevîzâde Atâyî Divanı*, (DT), İÜ, SBE, Malatya 1994.

¹⁰⁰⁴ Ünver, “Heft-Hân”, 158-159.

Atayî, *Heft-hân* adlı mesnevisinin Hamse'sinin dördüncü eseri olduğunu bildirir. Aruzun “Feilâtün (Fâilâtün)//Mefâilün//Feilün (Fâilün)” kalıbıyla yazılan eser, Nizâmî'nin Heft-peyker'ine naziredir. Klasik mesnevilerin özelliklerini taşıyan eserde yer alan yedi hikâye, yedi meclis hâlinde düzenlenmiştir. Her meclisin bitişi, bir sonraki hikâyenin başlangıcını oluşturacak şekilde tasarlandığından bu durum, mesnevide bir iç içelik oluşturur. Bu yapı özelliği, Binbir Gece Masalları'ndan gelmekle beraber, hikâyeler ondaki gibi karışık değildir. Hikâyelerin bitiminde âşığın ıstırapları üzerinde durularak hikâyeyi anlatacak olan şahıs, tasvirlerle hikâyede yerini almıştır.¹⁰⁰⁵

Heft-hân, tevhid, münâcât, naat, miraciye, Sultan IV. Murat ile Ahi-zâde Hüseyin Efendi için medhiyeler ve “sebeb-i telif” manzumelerinden oluşan 456 beyitlik bir girişle başlar. Eserde bir İstanbul güzeline âşık birinin bu aşkla kendinden geçmesi anlatılır. Bu kişiyi yedi dostu Göksu'ya götürür, Akbâba'nın suyundan şifa umarlar ve sandalla gezintiye çıkarlar; sonra da her arkadaş birer hikâye anlatır. Eserdeki iki hikâyede (1. ve 7. hikâye) bazı olaylar, mesnevi geleneğinde olmayan gerçekçi mekân ve çevre tasvirleriyle verilir. *Heft-hân*, içerisinde halk hikâyelerinden alınan bazı parçaların, bazı atasözlerinin ve yerli ifadelerin bulunması yönleriyle genellikle hayalî mekânlarda geçen mesnevilerden farklıdır. Daha çok Türkçe kelimelerin kullanıldığı bir şiir diline sahip yedinci hikâyenin ardından eser, âşığın kendine gelmesi ve sevgilisine kavuşmasıyla sonuçlanır.¹⁰⁰⁶

Heft-hân'ın içerdiği hikâyeler, olağanüstü olayların varlığı, halkın malı olan atasözleri ve deyimlerinin çokluğuyla da, modern halk hikâyeciliğine doğru gidişin belirtileridir.¹⁰⁰⁷ Hikâyelerde görülen en önemli özelliklerden biri, sevgililerin erkek güzeli (mahbub) olmasıdır. Bu duruma kendisinden önce bazı şairlerde rastlanılmasının yanında, bu durum, kendisinden sonraki şairlerde de görülür.¹⁰⁰⁸ Bu tür eserlerde sevgililerin erkek güzeli olması, tasavvufî görüşe hâkim olan her türlü şehvî duygulardan uzak, mutlak bir güzellik aşkının anlatılmak istenmesi şeklinde

¹⁰⁰⁵ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 463.

¹⁰⁰⁶ Ünver, “Heft-Hân”, 158-159.

¹⁰⁰⁷ Turgut Karacan, *Nev'î-zâde Atâyî, Heft-hân Mesnevisi [İnceleme-Metin]*, Sevinç Matbaası, Ank., 1974, XII

¹⁰⁰⁸ Taşlıcalı Yahya'nın Şâh ü Gedâ mesnevisidir. Ancak bu eser, mahallî unsurları içermesi bakımından klasik mesnevi tarzının dışında bir yol izlemiştir. (bkz. Karacan, 33.)

açıklanır.¹⁰⁰⁹ Bunun böyle olduğunu, her hikâyede seven ve sevilenin temiz ve ilâhî bir aşk içinde yaşamaları ve ölmeleri açıkça gösterir.¹⁰¹⁰

Heft-hân, bir çerçeve hikâye içerisine yerleştirilmiş yedi hikâyeden oluşur. Mesnevinin çerçeve hikâyesini, İstanbullu âşığın macerası oluşturur. Bu hikâye, çerçevesini oluşturduğu yedi hikâyeye kıyasla çok basit çizgilere sahiptir. Eserde, yedi hikâye de bu çerçeve hikâye içerisinde verilir.¹⁰¹¹ Mesnevide geçen hikâyeler şunlardır:

I. Hikâye: Siyâhî mahlaslı birinin anlattığı, Şam şehrinde geçen, bir kadı ile ilgili olmasına rağmen Bursa ve Edirne’de de gerçekleşen bir hikâyedir.

II. Hikâye: Molla Bedri’nin anlattığı Çin-i Maçin’de, Hurşîd Şâh’la Behzad arasında geçen aşkın hikâyesidir.

III. Hikâye: Molla Sebzi’nin anlattığı, Gazne şehrinde geçen ve Gazne hükümdarı Mahmut Sebüktekin’in rüyasında görerek âşık olduğu Ayaz ile aralarında geçen maceranın hikâyesidir.¹⁰¹²

IV. Hikâye: Subhî tarafından anlatılan, Bağdat şehrinde geçen ve Kahır Şâh’ın oğlu Ferruh-zâd ile hocası Şeydâ mahlaslı Mahmud arasındaki aşkın hikâyesidir.

V. Hikâye: La’lî tarafından anlatılan, Rey şehrinde geçen ve Şuh lakaplı Abdullah adında bir âşıkla, Şâh’ın yanında bulunanlardan Şatır arasındaki maceranın hikâyesidir.

VI. Hikâye: Hâverî tarafından anlatılan, Belh şehrinin Seyfeddin ismindeki emirinin oğlu Şâdân ile Mahzun adlı biri arasındaki maceranın hikâyesidir.

VII. Hikâye: Sehâbî’nin anlattığı, Kostantaniyye’de geçen, Tayyib ve Tâhir adlarındaki gençlerin efendileri Sir Con ile Cano’ya karşı duydukları aşkın macerası anlatılır.¹⁰¹³

Eserdeki yedi kişinin anlattığı yedi hikâyedeki esas olaylar, Şam, Çin-i Maçin, Gazne, Bağdat, Rey, Belh ve İstanbul’da geçer. Hikâyelerde yer alan, hoca ve kadıların âşık

¹⁰⁰⁹ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, 323.

¹⁰¹⁰ Karacan, XI.

¹⁰¹¹ Tunca Kortantamer, *Nev’i-zâde Atâyî ve Hamsesi*, Ege Ü., EF Yay., İzmir 1997, s. 305.

¹⁰¹² Bu hikâye tarihidir. Sultan Mahmud Gaznevî hakkındadır; devletin düzen ve intizamını tasvir eder. Ayrıca bu hikâye, *Binbir Gece Masalları*’nda geçen özellikleri de gösterir. (bkz. Karacan, XII.)

¹⁰¹³ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, 323.

olmaları ile ilgili hikâyeler, daha çok Avrupa'nın sosyal yapısını anlatan Decameron¹⁰¹⁴ hikâyelerini andırır.¹⁰¹⁵ *Heft-hân*'daki mekânlar, mekân-insan psikolojisi ilişkisi dikkate alınarak kahramanların iç dünyalarını yansıtır. Eserde yer alan iyiler-kötüler mücadelesinde iyilerin mekânı, onların ruh hallerine uygun biçimde; kötülerin mekânı ise, çirkinliklerle dolu olarak tasvir edilmiştir. Mesnevide kötülerin mekânında iyilerin yaşamaları imkânsızdır. Aynı şekilde iyilerin mekânında kötüler barınamazlar. Bu yönüyle şair, teknik olarak mekânları seçmiş ve mesnevide kullanmıştır.¹⁰¹⁶

Mesnevide olaylar ve mekânlar, nitelikleri birleştirerek uyum içinde verilir.¹⁰¹⁷ Eserdeki olaylar, modern Türk hikâyeciliğindeki “serim-düğüm-çözüm” sistemiyle sıralanır. Şair, mesnevide mekânları olay düzenine uygun olarak seçer.¹⁰¹⁸

Âtâyî'nin kendi sözlerine göre, *Heft-hân*, Nizâmî'nin Heft-Peyker'i tarzında bir eserin tam anlamıyla başarılı sayılabilmesi için nasıl olması gerektiğini göstermek amacıyla yazılmıştır. Atâyî, eserin “sebeb-i telif” kısmında, bir bahar vakti, kırdaki kurulan bir dostluk meclisinde Nizâmî'den Heft-Peyker'in okunduğunu, dinleyenlerin eseri çok beğendiklerini, ama kendisinin esere üç yönden eleştiri yönelttiğini söyledikten sonra, konu, tiplere ve mekân işlenişleri ile bunlar arasındaki uyumsuzluğa yönelik eleştirilerini ayrıntılı olarak sıralar. Yine Atâyî'nin anlattığına göre, orada bulunanlar ona hak verirler; ama işin sadece lafta kalmamasını, Atâyî'nin söylediklerini bir eser yazarak kanıtlamasını isterler. Görüldüğü gibi, böyle bir toplantı ve konuşma ister gerçek, ister hayal ürünü olsun, Atâyî, Heft-Peyker'i bazı noktalarda eleştirmekte ve Heft-Peyker tipinde ama ondan daha başarılı bir eser yazmak amacıyla *Heft-hân*'a başlamaktadır. *Heft-hân*, bir Heft-Peyker taklidi değildir; çünkü konuların hiçbiri Heft-Peyker'den alınmadığı gibi eserin işleniş tekniği de farklıdır. Eser, Heft-Peyker'e sadece şekil bakımından benzerdir.¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁴ Sadi Irmak (çev.), *Boccaccio: Decameron*, Dünya Klasikleri, Bahar Matbaası, İstanbul 1968.

¹⁰¹⁵ Karacan, 35.

¹⁰¹⁶ Doğramacıoğlu, 43.

¹⁰¹⁷ Doğramacıoğlu, 33.

¹⁰¹⁸ Doğramacıoğlu, 34.

¹⁰¹⁹ Kortantamer, “Ahmed-i Dâi ile İlgili Yeni Bilgiler”, 231.

Atâyî, daha önceki Türk şairleri gibi, Nizâmî'nin eserini doğrudan çevirmemiştir. Şair, yerli hayatın izlerini taşıyan olayları eserinde gerçeğe uygun mekânlarda ve kişiliğiyle yaşadığı çağı da eserine yansıtarak işlemiştir.¹⁰²⁰

Atâyî, genellikle görüşlerini bu eserde vermiştir. O, kendi sanat gücünü kullanarak esere kişiliğini yansıtmış ve mahallî özellikleri işleyerek İran'ın etkisinden kurtulmaya çalışmıştır. İfadelerinde Türk edebiyatı karakterini gösteren bir ruh ortaya koyduğu gibi, derin bir duygu, güçlü bir samimiyet göze çarpar. Âdeta Türk çevre ve dekorunu hikâyelerinde toplamıştır. Atâyî, Arapça ve Farsça kelimeleri benimseyerek duygu ve düşünceye canlılık kazandırmıştır. Hikâyelerinde ara sıra hitaplarına ve zamandan şikâyetlerine rastlanır; bunlar, canlı beyitlerle tasvir edilir.¹⁰²¹

Eserde çok sayıda teşbih, yerli hayaller, mazmunlar, nükteler ve zarif tasvirlerle verilmiştir.¹⁰²² Atâyî, eserdeki hikâyelerinde sade ve basit bir dil kullanmasına rağmen bazı yerlerde, derin hayalleri ifade eden tasvirlerinde ağır bir dil kullanmıştır. Devrinin canlı Türkçesini kullanmakla beraber vezin ve kafiye zorunluluğuyla Arapça ve Farsça kelimelerden başka, devrinde halk Türkçesinde kullanılmayan kelimeleri de almıştır. Bu tip kelimeler, Anadolu yerli ağızlarında kullanılan, “ata, başmakçı, birle, denlü, gütmek, unmak, uğrı vb.” kelimelerdir. Mesnevi, genellikle dil özellikleri bakımından çok zengindir ve ayrı bir karakter gösterir.¹⁰²³

Atâyî'nin *Heft-hân* mesnevisinde tasavvufun izlerine rastlanır. Fakat bu, tarikata sıkı sıkıya bağlılık görüntüsünde değildir. Atâyî'nin Celvetîlik tarikatını benimsediği bilinir. Celvetîlik, Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri tarafından kurulan ve Bayramîliğin bir kolu sayılan tarikattır. *Heft-hân*'da bu tarikatın izlerine rastlamak mümkündür. Yalnız, bu tarikatın harfler üzerinde değer taşıması ve Allah'ın adlarının söylenmesi dikkat çekicidir. Atâyî'nin bu eserini Celvetîliğe dayanarak yazdığını düşünmek doğru değildir. Çünkü o, eserinde Celvetîliği ciddî bir şekilde işlememiştir.¹⁰²⁴

Eserdeki hikâyelerde gerçek aşkı bulmak mümkün değildir. Sadece hikâyelerin içerisine sıkıştırılan tasavvufî beyitlerle hakikî aşka doğru konular yaklaşır. Atâyî,

¹⁰²⁰ Ünver, “Heft-Hân”, 158-159.

¹⁰²¹ Karacan, X.

¹⁰²² Karacan, XI.

¹⁰²³ Karacan, 8-9.

¹⁰²⁴ Karacan, 48.

eserin sonucunu, âşığı sevgiliyle birleştirerek tek vücut hâlinde gerçekaşka bağlar.¹⁰²⁵ Mesnevide tasavvufî düşünce ve duygulardan çok yararlanılmıştır. Ancak yapı ve muhteva özelliklerine bakılarak eserde anlatılan hikâyelerin halk hikâyeleri ve masallarından yararlanılarak zamanın kültürlü kişileri için hazırlandıkları söylenebilir.¹⁰²⁶

Heft-hân'ın çeşitli kütüphanelerde pek çok nüshasına rastlanmıştır. Sadece İstanbul'da farklı kütüphanelerde otuza yakın *Heft-hân* nüshası bulunur. Yapılan araştırmalar sırasında bu nüshaların birçoğunun eksik olduğu görülmüştür. Bunlar içerisinde tam ve tama yakın olan 10 nüsha kaydedilmiştir. Bu 10 nüshanın bazılarında istinsah tarihi olduğu gibi hiçbirinde müstensih kaydı yoktur.

Bu nüshalar şunlardır: **1.** F, Fatih (Süleymaniye Ktp.) 3746/4 varak 181-242; **2.** L, Lala İsmail Efendi (Süleymaniye Ktp.) 414/1 varak 1-62; **3.** Ü1, İst. Ü. Ktp. TY 319/2 varak 86-141; **4.** Ü2, İst. Ü. Ktp. TY 437/2 varak 41-108; **5.** Ü3, İst. Ü. Ktp. TY 2960; **6.** Ü4, İst. Ü. Ktp. TY 35/1 varak 1-58; **7.** N, Nuruosmaniye Ktp. TY 3776/3 varak 111-172; **8.** Ü5, İst. Ü. Ktph. 1451/2 varak 64-168; **9.** H, Hamidiye (Süleymaniye Ktp.) 1080/1 varak 1-61; **10.** Ü6, İst. Ü. Ktp. TY 4103/1 varak 1-60.¹⁰²⁷

Heft-hân üzerinde ilk çalışan kişi olan M. Abdülmecit Yaşaroğlu, mesnevi üzerine bir lisans tezi hazırlamıştır. *Heft-hân* üzerindeki en dikkate değer eser ise, Turgut Karacan'ın önce doktora tezi olarak hazırladığı sonra da yayınladığı eseridir. Karacan'ın inceleme ve metin olarak hazırladığı çalışmanın ağırlık noktasını, seçilen on nüshadan yararlanılarak gerçekleştirilen karşılaştırmalı metin yayını oluşturur. Çalışmanın inceleme kısmı, özellikle Atâyî'nin çağı, hayatı, üslûbu ve sanatkarlığı ile eserlerini ele alan birinci bölümü çok sınırlı tutulmuştur.¹⁰²⁸

M. Abdülmecit YAŞAROĞLU, *Heft-hân Mesnevisi, İstinsah İzah ve Tahlili*, (LT), İstanbul, 1941.

Gülten Elmas da konuyla ilgili olarak bir lisans tezi hazırlamıştır.

Gülten ELMAS, *Nevîzâde Atâyî'nin Edebî Kişiliği ve Heft-hân Mesnevisinin Transkripsiyonu*, (LT), Ank. Ü., DTCF, (LT 104), Ankara, 1968, 256 s.

¹⁰²⁵ Karacan, 49.

¹⁰²⁶ Kortantamer, "Ahmed-i Dâi ile İlgili Yeni Bilgiler", 325.

¹⁰²⁷ Karacan, 103-111.

¹⁰²⁸ Kortantamer, "Ahmed-i Dâi ile İlgili Yeni Bilgiler", 245.

Turgut KARACAN, *Nevîzâde Atâyî, Heft-hân Mesnevisi [İnceleme-Metin]*, (DT), AÜ, SBE, Erzurum, 1972.

Turgut KARACAN, *Nevîzâde Atâyî, Heft-hân Mesnevisi [İnceleme-Metin]*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974.

Tunca Kortantamer de eserle ilgili çalışmıştır. O da konu hakkında önce doçentlik tezi hazırlamış sonra da bu çalışmasını yayınlamıştır.

Tunca KORTANTAMER, *Nevîzâde Atâyî ve Hamsesi*, (DOÇT), Ege Ü, İzmir, 1982.

Tunca KORTANTAMER, *Nevîzâde Atâyî ve Hamsesi*, Ege Ü. EF Yay., İzmir, 1997.

Hüseyin Doğramacioğlu, mesneviyle ilgili bir makale yayımlamıştır.

Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU, “Türk Hikâyeciliğinin Prototipi Sayılabilecek Heft-Hân’da Mekân”, *Bilig*, AYÜ Yay., Kış/2010, S. 52, s. 33-46.

Rukiye Aslıhan AKSOY SHERIDAN ise, hazırladığı bir bildiride *Heft-hân* mesnevisini anlatıbilimsel açıdan incelemiştir.

Rukiye Aslıhan AKSOY SHERIDAN, “Anlatıcının Rekabet Taktikleri: Nevîzâde Atâyî’nin Heft-Hân Mesnevisine Anlatıbilimsel Bir Bakış”, *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*, ÇÜ, SBE, TDE Böl., Adana, 2012.

2.25. HEVES-NÂME (15. YY.), TÂCÎZÂDE CAFER ÇELEBÎ

Heves-nâme, şairin gençlik yıllarında yaşadığı aşkın etkisinde yazdığı bir aşk hikâyesidir.¹⁰²⁹ Eser, konusu ve içindeki tasvirlerin orijinallliğiyle devrine kadar yazılmış mesneviler arasında tamamen ayrı özellikler taşıyan bir eserdir. Aruzun “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıyla yazılıp Sultan II. Bayezid’e sunulan mesnevi, 3810 beyittir.¹⁰³⁰

Eserin sonunda bulunan:

¹⁰²⁹ Haluk Gökalp, *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-Nâmeler*, (DT), ÇÜ, SBE, Adana 2006, s. 18.

¹⁰³⁰ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 271.

“Ne yılda nazma geldügin bu destân
Beyân eyler çü târîh-i kitâbı

*Bilür erbâb-ı dâniş ehl-i irfân
Maḥabbet-nâme-Ca’fer Çelebi*”

tarih beyitlerinden mesnevinin yazıldığı yıl anlaşılmaktadır. Mesnevi, zamanında işlenen aşk ve kahramanlık konularının dışında, Arapça ya da Farsçadan tercüme edilmeden tamamen orijinal ve kişisel bir konuda yazılması bakımından öşurnemlidir. Eserde, 269 başlık altında 31 hasbihâl, 18 gazel, 4 mesnevi ve 1 terci-i bend vardır.

Eser, üç ayrı bölümden oluşur. İlk iki bölüm, eserin konusuna giriştir. Birinci bölüm, mesnevi nazım şeklinde gelenek olan tevhid, naat ve münâcâtta sonra II. Bayezid’in medhini yapan, ardından da İstanbul’un belli semtlerinde bulunan mimarî eserleri anlatan beyitlerden oluşur. Bu bölümde şair, Galata, Ayasofya, Kasr, Fatih Camii, Dârüşşifâ, Ebû Eyyûb Ensârî’nin ve Fatih’in kabirleri, Yedikule, imaretler, semâniye ve Kâğıthâne gibi İstanbul’un çeşitli yerlerinin tasvirlerini yapar. Daha sonra hasbihaller gelir. İkinci bölümde eserin orijinallliğini vurgulayarak eserini yazış sebeplerini ve aşka dair çeşitli düşüncelerini açıklayan şair, dönemin belli başlı şairleri hakkında da görüşlerini dile getirir. Eserin üçüncü ve en önemli bölümünde ise şair, tasvirler yaparak yaşadığı bir aşk macerasını anlatır. Şair, bir taraftan dert ve sıkıntı içinde olduğunu söyleyerek memnuniyetsizliğini belirtir, bir taraftan da sevgiliye medhiyeler yazar. Mesnevi, bir “münâcât” ve “hâtîme” ile sona erer.¹⁰³¹

Heves-nâme’de şair, “hasbihâl” başlıklarını kullanarak hikâyedeki âşık olan adı belirsiz kahramanın şairin kendisi olduğunu göstermiştir. Bu bölümler aracılığıyla hem kendi gerçek durumunu hem de âşık konumundaki hikâyenin kahramanı olan kendisinin durumunu kolayca yansıtabilmiştir.¹⁰³² Bu eserdeki “hasbihâl” lerin şairin duygularını, düşüncelerini ve onu etkileyen olayları daha etkileyici ve gerçekçi yansıtmada katkısı büyüktür. Bunlar, biçim, içerik ve teknik açıdan mesnevinin özgünlüğünü artırmıştır.

Mesnevilerde bazı bölüm başlıkları yerine “hasbihâl” lerin sık kullanılması, okuyucuyu monotonluktan kurtararak çeşitli olay, durum ve duygulara hazır olmasını

¹⁰³¹ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, II, 456-457.

¹⁰³² H. Dilek Batislam, “Mesnevilerdeki Hasb-İ Hâl Bölümleri ve Tâcîzâde Cafer Çelebi’nin Heves-nâmesi’ndeki Hasbihâller”, TS, 5(1), Kış 2010, 819-829.

sağlamıştır. Başka mesnevilerde de *Heves-nâme*'dekine benzer “hasbihâl” bölümleri vardır; ancak bu eserdeki hacim ve içerik zenginliği daha çok dikkat çeker. Hatta Cafer Çelebi, ileriki zamanlarda özellikle de 16. yy.da hasbihâl anlatım biçiminin ve tek başına hasbihâl eserlerinin yaygınlaşmasında etkilidir. Ayrıca şair, bu tür eserler vasıtasıyla hikâyenin içinde farklı şekillerde bulunmuştur.¹⁰³³

Edebiyatımızda 16. asra kadar romantik mesnevi denilince çok eski zamanlarda ve çok uzaklarda yaşanmış aşk hikâyelerini işleyen ve çoğu zaman tercüme olan eserler akla gelir. *Heves-nâme*'de mekân, İstanbul şehri; zaman, şairin yaşadığı zaman; şahıslar da, o şehirde yaşamış gerçek şahıslar ve eserin dekorunu oluşturan diğer bütün unsurlar yerli unsurlardır. Eser, bu yönüyle zaman, mekân, şahıslar, yerli unsurlar ve orijinal tasvirleriyle o devre kadar alışlagelmiş pek çok klasik geleneği terk ederek yerli bir yapıyla ortaya çıkmış ve İran edebiyatı şekil ve tercümeciliğine âdetâ meydan okumuştur.¹⁰³⁴

Anadolu sahasında 15. asrın sonuna kadar mesnevi şairleri arasında insanın yüzünü ve diğer bütün unsurlarını ayrı ayrı bütün detaylarıyla en geniş ve orijinal bir biçimde ele alan şair, Tâcîzâde Cafer Çelebi'dir. Şair, bu mesnevisinde ilk defa yerli bir mekânda bulunan mimarî nesneleri tasvir etmiş ve onlara eserinde önemli bir bölüm ayırmıştır. Bu tasvirlerde, bazı şairâne ifade ve benzetmeler dışında, çizilmeye çalışılan mimarî yapıya oldukça gerçekçi çizgilerle yaklaşıldığı görülür. Bunları bir sanat tarihçisi, eski İstanbul'un mimarî eserleri hakkında yaptığı bir çalışmaya kaynak olarak kullanabilir.

Önemli folklorik unsurların da yer aldığı *Heves-nâme*'de özellikle İstanbul'u ilgilendiren tarihî olaylarla ilgili sahneler de görülür. Hz. Peygamber'in ashabından sancaktarı Hz. Ebû Eyyûb'un kabrinin Akşemseddin tarafından bulunuşu ve üzerine cami ve türbe yapılışı bunlardandır.¹⁰³⁵

Cafer Çelebi, eserinde dolaylı olarak beşerî aşkın, ilahî aşka dönüştürken bir köprü olduğunu gösterir. Şairin eserinin “Giriş” inde İstanbul'un doğal ve mimarî güzelliklerini tasvir ağırlıklı anlatıması, dikkat çeker. Eserde şairin sevgilisiyle arasındaki diyaloglar, onun doğa olayları konusundaki bilimsel birikimini verir. Bu

¹⁰³³ Batislam, 828.

¹⁰³⁴ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 271.

¹⁰³⁵ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 272.

yüzden eser, sadece bir edebiyat tarihi değil, aynı zamanda bilim tarihimiz yönünden de önem taşır.¹⁰³⁶

Heves-nâme'nin önemli özelliklerinden biri de, eserde Ahmed Paşa ve Şeyhî gibi kendisinden önceki şairlerin tenkit edilmesidir. Cafer Çelebi, başkalarının hayal ve buluşlarını tercüme veya adapte yoluyla kendi eserine geçirmenin şairlik olmadığını, gerçek şairliğin o zamana kadar hiç kullanılmamış hayaller bularak kendine has tarz, tavır ve üslûpla bunları işlemek olduğunu açıkça ifade ederek iddiada bulunmuştur.¹⁰³⁷

Osmanlı'da Halîlî'nin *Fürkat-nâme*'si ve Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'si, sergüzeşt-nâme türünde orijinal konuların işlendiği ilk eserlerdir. Bunun gibi eserler, XVI. yüzyılda gelişmeye başlayan şehrengiz, sûr-nâme, sâkî-nâme vb. konulu eserlerin temelinde yer alır.¹⁰³⁸

Tâcîzâde Cafer Çelebî, *Heves-nâme*, Millî Ktph., 03 Gedik 17762

Heves-nâme ve şairiyle ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu eserlerde Cafer Çelebi, hayatı, edebî kişiliği ve eserleriyle; *Heves-nâme* ise, konusu ve özellikleriyle ele alınmıştır. Haluk Gökarp de sergüzeşt-nâmelerle ilgili yaptığı çalışmada Tâcîzâde Cafer Çelebi ve *Heves-nâme*'den bahsetmiştir.

Eser üzerinde Necati Sungur, doktora tezi hazırlamıştır.

Necati SUNGUR, *Tâcîzâde Cafer Çelebi'nin Heves-nâme'si*, (DT), Ank. Ü., SBE, Ankara, 1998.

Necati SUNGUR, *Tâcîzâde Cafer Çelebi'nin Heves-nâme'si*, Ankara, 2006.

Hakan Atay ise, Tâcîzâde Cafer Çelebi'nin özgünlük hayali üzerine yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Hakan ATAY, *Heves-nâme'de Aşk Oyunu: Tâcîzâde Cafer Çelebi'nin Özgünlük İdeali*, (YLT), Bilkent Ü., ESBE, Ankara, 2003.

Haluk GÖKALP, *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-nâmeler*, (DT), ÇÜ, SBE, Adana, 2006.

¹⁰³⁶ Gökarp, *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-Nâmeler*, 19.

¹⁰³⁷ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 367.

¹⁰³⁸ Ahmet Kartal, "Eski Türk Edebiyatında Mesnevi", *TALİD*, 5(10), İstanbul 2007, 358.

Mehmet AVÇIN, “Tâcîzâde Cafer Çelebi’nin Heves-nâme’sinde İstanbul Tasvirleri”, *USAD*, C. 8, S. 39, Ağustos 2015, s. 45-57.

2.26. *HURŞİD-NÂME (HURŞİD Ü FERAHŞÂD) (14. YY.), ŞEYHOĞLU MUSTAFA*

Dönemin güçlü beyliklerinden Germiyanogulları Beyliği şairlerinden olan Şeyhoğlu, 1340-1410 tarihleri arasında Germiyan Beyi Süleyman Şâh’ın nişancılık ve defterdarlığını yapmış ve Germiyan Beyi’nin ölümü üzerine de Yıldırım Bayezid’e bağlanmıştır. Şeyhoğlu Mustafa, Germiyanoglu Süleyman Şâh adına yazmaya başladığı *Hurşîd-nâme* veya *Hurşîd ü Ferahşâd* adıyla bilinen eserini, Süleyman Şâh’ın ölümü üzerine, tahminen ellili yaşlardayken, tamamlayarak Yıldırım Bayezid’e sunmuştur. Bu durumu eserinde anlatan şair, çalışmasının Yıldırım Bayezid tarafından beğenildiğini de belirtir.¹⁰³⁹

Şeyhoğlu Mustafa’nın bilinen eserleri arasında en güçlü olanı, hiç şüphesiz *Hurşîd-nâme* (Hurşîd ü Ferahşâd, Şehristân-ı Uşşâk olarak da bilinir)’dir. 7903 beyit olan eser, bir aşk mesnevisidir.¹⁰⁴⁰ *Hurşîd-nâme*’de Şeyhoğlu, Türk edebiyatının ölümsüz aşklarından birini anlatmıştır. Eserin asıl kahramanları olan Hurşîd, İran Şâhı Siyavuş’un kızı; Ferahşâd ise Mağrib şehzadesidir. Hurşîd ile Ferahşâd arasında meydana gelen bu aşk, Şeyhoğlu’ndan sonra, böyle büyük mesneviler yazmaya kendilerini yetenekli gören şairlerce değişik adlar altında işlenmiştir.¹⁰⁴¹ Şair, mesnevisinin içerisine yer yer kahramanların ağzından söylenmiş ve değişik aruz kalıplarıyla yazılmış 23 gazel ile 1 terci-i bend eklemiştir.¹⁰⁴²

Hurşîd-nâme’nin vezni, mesnevi şairlerinin üstat kabul ettikleri Nizâmî’nin hamsesindeki Husrev ü Şirin’inde kullandığı, aruzun “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıdır. Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşîd-nâme*’de aruz vezninin 11 çeşit kalıbını kullanarak eserini monotonluktan kurtarmıştır. *Hurşîd-nâme*’de, mesnevi ile aynı kalıpta yazılmış dört gazel 1 terci-i bende de rastlarız. Böylece Şeyhoğlu’nun kalıbı değiştirmeden şekil

¹⁰³⁹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 176.

¹⁰⁴⁰ Hüseyin Ayan (Haz.), *Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferahşâd)*, (İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini), AÜ EF Yay., Erzurum 1979, 3-4.

¹⁰⁴¹ Ayan, *Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferahşâd)*, (İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini), 121.

¹⁰⁴² Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 176.

değişikliği yaptığı, bazen de şekille beraber kalıbı da değiştirerek eseri içerisinde kendisine serbestçe hareket etme imkânı bulduğu görülür. Bu durum, şairin taklidin ötesine geçtiği ve kendi dehasını ispat etmesi anlamını taşır. Ayrıca Şeyhoğlu'nun mesnevideki alışkanlığını bu şiirlerde de devam ettirmek istediği düşünülebilir.¹⁰⁴³

14. yüzyılın ikinci yarısında Şeyhoğlu'nun *Hurşîd-nâme*'siyle, İran edebiyatından ayrı olarak Türk edebiyatına ait bir özellik sayılan, büyük mesneviler içerisinde kahramanların ağzından yazılan gazellerin mesneviden ayrı vezinlerle yazılması tekniğini devam ettirme isteği görülür. Bu nedenle *Hurşîd-nâme*, her açıdan tam bir mesneviye örnektir. Eser içerisinde 2 tevhid, 4 münâcât, 1 naat, 1 miraciye, 6 medhiye, 1 terci-i bend ve 23 gazel vardır. Hurşîd ile Ferahşâd arasında okunan gazeller, bir şiir yarışıdır, karşılıklı şiir söylemedir. Sevenle sevilenin birbirlerine aşklarını açıklamaları ve yanıp yakılmalarıyla yalvarışları, bu şiirlerde ortak konuyu meydana getirir.¹⁰⁴⁴

Hurşîd-nâme, şekil bakımından kusursuz bir mesnevidir. İran edebiyatında Nizâmî ile başlayan mükemmel mesnevi yazma geleneğine 14. yy. Türk edebiyatından Şeyhoğlu Mustafa'nın *Hurşîd-nâme*'si örnek gösterilebilir. *Hurşîd ü Ferahşâd*'da, o zamana kadar bir mesnevide bulunması gereken bütün özellikler vardır.¹⁰⁴⁵

Hurşîd-nâme'de hikâyeye geçmeden önce, tevhid, münâcât, naat, miraciye, dört halifeye medhiye, nazmın veya sözün özelliklerine dair bir kısım, eserin sunulacağı şahsın medhi¹⁰⁴⁶ hakkında; bunlardan sonra hikâyeye geçiş, hikâyeyi çeşitli başlıklar altında geliştirme, hikâyenin sona ermesiyle Hakk'a şükür ifade eden münâcât, eserin tamamlanması ve adı, eserin telif tarihi gibi özellikler bulunur.¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴³ Ayan, Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferahşâd)*, (İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini), 31-32.

¹⁰⁴⁴ as

¹⁰⁴⁵ Ayan, Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferahşâd)*, (İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini), 31.

¹⁰⁴⁶ *Hurşîd-nâme*, şairin eserini sunmayı düşündüğü Süleyman Şâh'ın ölümüyle Yıldırım Bayezid'e sunulmasından dolayı iki medhiyeyi de içerir. (bkz. Ayan, Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferahşâd)*, (İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini), 122.)

¹⁰⁴⁷ Ayan, Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferahşâd)*, (İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini), 122.

Şeyhoğlu Mustafa, Şeh-nâme'den aldığı epizod ve motiflere başka kaynaklardan ve özellikle de Türk tarihi ve geleneklerinden yaptığı eklemelerle bazı düzenlemeler yapmış ve eserdeki olayı ayrıntılı olarak şiir aracılığıyla anlatmıştır.¹⁰⁴⁸

Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşîd-nâme*'yi niçin ve kimlerin yönlendirmesiyle yazdığını eserinde anlatmıştır. *Hurşîd-nâme*'deki esas olayların İran'da geçmesi, Hurşîd'in bâbasının ve annesinin Hıtalı oluşu, Boğa Han'ın kişiliğinde belirlenen tipin Turan hükümdarlarını andırması, Behrâm'ın ve bâbası Tûs'un Şeh-nâme'deki kahramanlardan Behrâm ile Tûs çağrışımını yapması, Şeb-çerağ vs. motif ve epizodlar, bu hikâyenin İran kaynaklı olabileceğini gösterir. Buna rağmen, İran üniversitelerinin yayınladıkları kataloglarda ve dünya kütüphanelerinin belli başlılarına ait fihristlerde konusu *Hurşîd ü Feraşâd*'inkine benzer bir mesneviye rastlanamamıştır. *Hurşîd-nâme*'de eseri oluşturan bazı şahısların adları ve mesnevi içerisinde bunlara ait bazı tasvirlerle yer isimleri, Firdevsî'nin meşhur mesnevisi Şeh-nâme'yi hatırlatır.¹⁰⁴⁹

Hurşîd-nâme, XIV. yüzyılda yazılan mesnevilerin en önemlisidir. Mesnevi, hem İran hem de İslam dini yoluyla Arap etkisindedir. Eser, Türk'ün İslamiyet'ten önceki sosyal ve siyasî hayatına ışık tutan pek çok unsur taşır. Şekil olarak da *Hurşîd-nâme*'de eski edebî geleneğimizin etkilerini görürüz.¹⁰⁵⁰ Eser, İslam kültürünün derin tesirindedir. Eserin baş tarafındaki tevhid, münâcât, naat, miraciye ve dört halifeye naat ve medhiyeler buna işaret eder. Şeyhoğlu, Allah'ın sıfatlarından söz ederken de samimidir. Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşîd-nâme*'de, ifadesine güç katmak, anlattığı kişilere, eşyalara ve olaylara açıklık getirmek için, bazen Kur'an ayetlerine iktibaslar yapmıştır.¹⁰⁵¹

Hurşîd-nâme'nin kelime hazinesini Türkçe, Farsça ve Arapça kelimelerin meydana getirdiği bir dil oluşturur. Ancak bu eserin dili genellikle sadedir. Söyleyişte Türkçenin inceliklerini kavramış bir sanatkarın üslûbu vardır.¹⁰⁵² Şair, genel itibarıyla, bu eserini Anadolu insanının Türkçe konuşmasından dolayı Türkçe olarak yazmıştır.

¹⁰⁴⁸ Ayan, Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Feraşâd)*, (İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini), 31.

¹⁰⁴⁹ Ayan, Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Feraşâd)*, (İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini), 43-44.

¹⁰⁵⁰ Ayan, Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Feraşâd)*, (İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini), 16.

¹⁰⁵¹ Ayan, Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Feraşâd)*, (İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini), 71-72.

¹⁰⁵² Banarlı, I,385.

Dil, hikâyecilik sanatı ve nazım tekniği bakımından oldukça başarılıdır.¹⁰⁵³ Farsça ve Arapça dil bilgisi kurallarına göre, *Hurşîd-nâme*'de Türkçemize girmiş olan isim ve sıfat tamlamalarına pek az rastlanır. Şair, bu tamlamaları daha çok dinî saygısını ve dinî düşüncelerini ifade ederken, tevhid, münâcât, naat gibi kısımlarda kullanmıştır. Dinî konuların dışında, şair, Farsça ve Arapça kelimelerden dilini tamamen korumuştur. Bazen birkaç sayfada bir veya iki tane, Farsça dil bilgisi kurallarına göre yapılmış isim ve sıfat tamlamalarına rastlanır.¹⁰⁵⁴

Hurşîd-nâme, daha sonraki eserlere de özellikle edebî değerinin yüksekliği, işlediği konuların çeşitliliği ve canlı hayatın aynen anlatıldığı hikâyeleri ile ilham vermiştir. Eserin hikâye kurgusunda, bulunduğu dönemin sosyo-kültürel yapısı, toplumsal ve siyasal çalkantıları, değerler bütünüyle halk inanışları vardır.¹⁰⁵⁵ *Hurşîd-nâme*, sosyal hayatımızdan örnekler, âdetler ve gelenekler yansıtır. Bunlar, doğrudan doğruya günlük hayattan veya tarihî geleneklerden alınabileceği gibi, Şeyhoğlu'nun üstat kabul ettiği şairlerin eserlerinden aldığı tesirlerden de oluşabilir. Hangi sebeple olursa olsun *Hurşîd-nâme*, 14 ve daha eski yüzyıllardaki âdet ve geleneklerimizden çok iz taşır. Kültür hayatımıza ışık tutan eser, eski törelerimizi canlandırarak daha sonraki nesillere ulaşmasında köprü vazifesi görür.¹⁰⁵⁶

Eser, ait olduğu dönemin tarihî, siyasî, sosyal ve kültürel atmosferini tüm canlılığıyla yansıtır. Eserde özellikle dönemin sosyal hayatına ait tarihî gerçeklikler önemlidir. Örneğin; toplumsal hiyerarşinin ilk basamağında yer alan devlet yapılanması ve devlet teşkilatının işleyişi; ayrıca, sosyal yapılanmanın en önemli dinamiği olan aile kurumunun yapısı ve evliliğe dair gelenek ve görenekler, meslekler ve toplumsal hiyerarşi, inanışlar, giyim kuşam, yaşayış tarzı, savaşlar, avlanma, oyun ve eğlenceler gibi dönemin sosyal hayatının yansımaları, eserde dikkati çeken unsurlardandır.¹⁰⁵⁷

Mesnevide bir ideal hükümdar modeli bulunur. *Hurşîdnâme*'de ideal hükümdar modeli İran Şâhı Siyâvuş; olumsuz hükümdar modeli ise Boğa Han'dır. Ayrıca

¹⁰⁵³ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 176.

¹⁰⁵⁴ Ayan, *Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferahşâd), (İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini)*, 108.

¹⁰⁵⁵ Melike Gökcan Türkoğlu, "Ahmedî'nin Cemşid ü Hurşîd ve Şeyhoğlu Mustafa'nın Hurşîd-nâme Adlı Eserlerinin Perspektifinden XIV. Yüzyılda Sosyal Hayat", *TS*, S. 6/2, Güz 2011, 108-109.

¹⁰⁵⁶ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 176.

¹⁰⁵⁷ Gökcan Türkoğlu, "Ahmedî'nin Cemşid ü Hurşîd ve Şeyhoğlu Mustafa'nın Hurşîd-nâme Adlı Eserlerinin Perspektifinden XIV. Yüzyılda Sosyal Hayat", 129.

Ferahşâd'ın bâbası Mağrib Sultan da, etrafıyla her işini görüşen temkinli bir hükümdar olarak olumlu bir model çizer. Hikâye kahramanı olan Siyâvuş'un dışında mesnevîde anısına ithafen bir medhiye yazılan Germiyan Beyi Süleyman Şâh ve eserin sunulduğu “Bayezid bin Orhan Bey”i tanıtan ifadeler de ideal hükümdar portresini çizmektedir.¹⁰⁵⁸

Hurşîd-nâme, halk hikâyelerinden gelen, İran ve Türk mesnevîlerinin önemli bir kısmında çok kullanılan “görmeden âşık olma” motifi üzerine düzenlenmiş, manzum bir macera romanıdır. Bir halk hikâyesinde:

“Demişlerdür gelenler bizden evvel

Kulak âşık olurmuş gözden evvel”

mısralarıyla ifade edilen bu tarz sevdalar, Cemşîd ü Hurşîd, Hüsrev ü Şirin ve Süheyl ü Nevbahar gibi mesnevîlerde birbirine yakın bir şekilde başlar. *Hurşîd-nâme*'nin farkı, mesnevî kahramanlarının sevgilinin güzelliğini ona âşık olanların hâllerinden öğrenmeleridir.¹⁰⁵⁹

Hurşîd-nâme'nin didaktik yönleri de vardır. Şair, Hurşîd ile Ferahşâd'ın ölümsüz aşk hikâyesini dile getirirken tahkiye sanatının yardımıyla, okuyucusuna sıkıntı vermeden çeşitli durumların ortaya çıkması hâlinde nasıl davranılması gerektiğini ve ne gibi tedbirlerin alınması gerektiğini öğretir.¹⁰⁶⁰ *Hurşîd-nâme*'nin 10 nüshası tespit edilmiştir. Eserin nüshaları şunlardır:

1. *Berlin Nüshası (B)*: Nüshanın bölüm başlıklarından bazıları Türkçedir. Bu bakımdan bu nüsha, diğer *Hurşîd-nâme* elyazmalarından ayrılır. Tespit edilen diğer nüshaların bölüm başlıkları ise Farsçadır. 249 varak olan ve her yaprağında 15 satır bulunan bu nüsha, nüshaların en eskisidir; 1404 tarihlidir.

2. *Süleymaniye (Hamidiye) Kütüphanesi'ndeki Nüsha (H)*: Bu nüsha, elyazmaları mecmuasında bulunur ve Hamidiye Kütüphanesi'nde 550 numara ile kayıtlıdır. Kitap başlıkları tezhipli olan bu yazma, büyük bir özenle yazılmıştır.

3. *Manisa (Muradiye) Kütüphanesi'ndeki Nüsha (M)*: *Hurşîd-nâme* nüshalarının en mükemmeli budur. Bu nüshadaki beyit sayısı, diğer yazmalarinkinden fazladır.

¹⁰⁵⁸ Gökcan Türkoğlu, “Ahmedî'nin Cemşîd ü Hurşîd ve Şeyhoğlu Mustafa'nın Hurşîd-nâme Adlı Eserlerinin Perspektifinden XIV. Yüzyılda Sosyal Hayat”, 109-110.

¹⁰⁵⁹ Banarlı, I, 384.

¹⁰⁶⁰ Ayan, *Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferahşâd), (İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini)*, 121.

Muhtemelen bu nüshayı bir müellif yazmamıştır. Bu nüsha, Manisa Genel Kütüphanesi'nin 1389 numarasında kayıtlıdır.

4. *Paris (Bibliothèque Naationale) Nüshası (P)*: Bu yazmanın başlangıç beyti, diğer nüshalarda olduğu gibidir; nüshanın başında eserin adı yazılmamıştır. Bu nüsha, Bibliothèque Naationale Ktph.'nin Türkçe elyazmaları bölümünde 314 numarada kayıtlıdır.

5. *Paris (Bibliothèque Naationale)'te 315 numarada kayıtlı nüsha*: Bu nüshanın baş tarafından 8 yaprağı kaybolmuş, sonradan değişik bir yazıyla eklenmiştir. Sonunda da 314 numarada kayıtlı nüshaya nazaran 78 beyit eksiktir. Tahminen müstensih, yarıda bırakmıştır.

6. *Paris (Bibliothèque Naationale)'te 355 numarada kayıtlı nüsha*: Bu nüsha, baştan ve sondan eksiktir.

7. *Upsala Ü. Nüshası*: Her sayfada 19 satır yazısı olan 204 yapraktan oluşur. Bu nüsha, Upsala Ü. kataloğunda 190 numara ile kayıtlıdır.

8. *Münih Kütüphanesindeki Nüsha*: Bu yazmanın baş tarafından dört yaprağı eksiktir. Nüshanın istinsah tarihi belli değildir. 269 yapraktan oluşan ve her sayfada 13 satır bulunan yazmanın adı, *Hurşîd-nâme* veya *Hurşîd ve Ferruhşâd* olarak verilir.

9. *Cambridge Ü. Kütüphanesindeki Nüsha*: bu nüshanın müellifi Şeyh-zâde ve adı da *Ferah-nâme* olarak verilmiştir.

10. *Oxford (Bodleian Kütüphanesi) Nüshası*: Bu nüshada eser, Kıssa-i Hurşîd Banu veya Kıssa-i Ferahşâd ya da Ferah-nâme adları altında 11408 numarada kayıtlıdır.

Şeyhoğlu Mustafa, bu eseriyle çok tanındığı için *Hurşîd-nâme* nüshaları, tahminen, bunlarla sınırlı değildir. Hatta eser, öyle itibar kazanmıştır ki, denilebilir ki, Ahmedî'ye İskender-nâme'sini ve Mehmed'i Işk-nâme'sini yazmaya sevkeden *Hurşîd-nâme*'dir.¹⁰⁶¹

Eser, yukarıdaki çalışmaların dışında, bir bütün olarak, Hüseyin Ayan tarafından yayınlanmıştır. Şair, *Hurşîd-nâme*'nin yazılış sebebini eserde açıklarken aşağıdaki beyitlere yer vererek eserin okuyucaklara bir yadigâr kalmasını arzu ettiğini dile getirir.

¹⁰⁶¹ Ayan, *Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferahşâd), (İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini)*, 25-28.

“Bu nazmı isteye ‘âkil olanlar

Nite kim mey hoşın bilür içenler

Çü cânım ol şerâbı nûş kıldı

Yüregüm kopdı gönüm cûş kıldı

Açılsun güllere ‘arz it bahârûñ

Ki bülbüllere kala yâdigârûñ”

Şeyhoğlu’nun bu mısraları söylemesinden 592 yıl sonra, ona kulak veren, Hüseyin Ayan, önce eser üzerinde bir doçentlik tezi hazırlamış, ardından da aynı adlı eserini, eserin tenkitli metnini hazırlayıp inceleyerek yayınlamış, ilim âlemine sunmuştur.¹⁰⁶²

Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşîd-nâme*, Millî Ktph., 06 Mil Yz A 4672.

Hurşîd-nâme üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Perihan, *Hurşîd-nâme*, (LT), TE T91, İstanbul, 1937-1938.

Ayla SÖKMEN, *Hurşîd-nâme*, (LT), TE, T 608, 1962-1963.

Sevim ÖZBAYRAM, *Hurşîd-nâme’nin Dili*, 1961.

Sevim ÖZBAYRAM, *Hurşîd-nâme*, TE, T 561, İstanbul, 1963.

Hüseyin AYAN, *Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîd-nâme; İnceleme, Metin, Sözlük, Konu Dizini*, (DOÇT), AÜ, Erzurum, 1976.

Hüseyin AYAN (hızl.), *Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Feraḥşâd), (İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini)*, AÜ, EF Yay. IV, Erzurum, 1979, 533 s.

İsmail Avcı ise, Hüseyin Ayan’ın *Hurşîd-nâme* adlı eserinin tanıtımıyla ilgili bir makale yayımlamıştır.

İsmail AVCI, “Şeyhoğlu Mustafa: Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Feraḥşâd)”, *AÜ, TAED, Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı*, Erzurum, 2009, S. 39, s. 101-111.

Melike Gökcan Türkdogan, bir makalesinde, içerisinde *Hurşîdnâme*’nin de olduğu iki mesnevinin sosyal hayatla ilişkisini incelemiştir.

¹⁰⁶² İsmail Avcı, “Şeyhoğlu Mustafa: Hurşîd-Nâme (Hurşîd ü Feraḥşâd)”, *AÜ, TAED, Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı*, Erzurum 2009, S. 39, 101.

Melike GÖKCAN TÜRKDOĞAN, “Ahmedî’nin Cemşid ü Hurşîd ve Şeyhoğlu Mustafa’nın Hurşîdnâme Adlı Eserlerinin Perspektifinden XIV. Yüzyılda Sosyal Hayat”, *TS*, S. 6/2, Güz 2011, s. 107-129.

2.27. *HÜMÂ VÜ HÜMÂYÛN (15. YY.), CEMÂLÎ*

Cemâlî’nin bildirdiğine göre, *Hümâ vü Hümâyûn*’un diğer adı da Gülşen-i Uşşâk’tır. Mesnevinin tarihini ve onu II. Murad adına yazdığını da, eserinde bildirir. Cemâlî, 4593 beyit olan eserini, bu mesnevinin aslı olan Hâcû-yı Kirmânî’nin eserinin “Feûlün//Feûlün//Fe’ül” aruz kalıbında yazılmasına karşılık, canlı ve kıvrak bir vezin olan “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıyla yazmıştır.¹⁰⁶³

Klasik bir mesnevîde olduğu gibi, Cemâlî’nin *Hümâ vü Hümâyûn*’u, “giriş”, “konunun işlendiği bölüm” ve “bitiş (hâtime)” olmak üzere üç ana bölümden oluşur. Bir münâcâtla başlayan mesnevinin “giriş” bölümünde biri kaside şeklinde olmak üzere 3 tevhid bulunur. Bunlardan sonra sırasıyla 1 mev’ize, 2 münâcât; biri kaside tarzında yazılmış 3 naat gelir. Eserin yazılış sebebinin anlatıldığı “Der-Sebeb-i Nazm-ı İn Kitâb” başlıklı bölümden sonra, Sultan II. Murad için yazılan 1’i kaside nazım şekliyle oluşturulmuş 2 medhiye vardır. Bunları takip eden “Hitâb-ı Pâdişâh-ı A’zâm Be-Tarîk-i Nasîhat” başlıklı bölüm de, II. Murad’a hitaben yazılmıştır. Mesnevinin girişi aşkla ilgili 3 manzumeyle sona erer.¹⁰⁶⁴

“Konunun işlendiği asıl bölüm” de, hikâyenin akışı içerisinde 1 kaside, 24 gazel ve 1 terci-i bend vardır. Kaside, terci-i bend ve gazellerin on sekizi Hümâ; beş tanesi ise Hümâyûn’un ağzından söylenmiştir. Cemâlî, eserinin “hâtime” bölümünde ise, önce eserini övüp hataları için okuyuculardan af diler. Sonra mesnevisinin yazılış tarihini verir ve kısa bir bahar tasviri yaparak eserini dua ile bitirir.¹⁰⁶⁵

Hikâyenin kaynağını, Kemaleddin Hâcû-yı Kirmânî’nin Farsça *Hümâ vü Hümâyûn* adlı mesnevisi oluşturur. Eserin Farsçası, Cemâlî ve Kara Fazlı tarafından aynı adla iki defa Türkçeye çevrilmiştir.¹⁰⁶⁶ Eserde Arap ülkesinin meşhur padişahı Menûşeng’in oğlu Hümâ ile Çin Fağfurunun kızı Hümâyûn arasındaki aşk anlatılır.

¹⁰⁶³ Osman Horata, “XV. Yüzyıl Şairlerinden Cemâlî’nin Hayatı ve Eserleri”, *HÜ, EF Dergisi*, Ankara Aralık 1991, 8(1-2), 70.

¹⁰⁶⁴ Horata, “XV. Yüzyıl Şairlerinden Cemâlî’nin Hayatı ve Eserleri”, 70-71.

¹⁰⁶⁵ Kartal, *Doğu’nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 346-347.

¹⁰⁶⁶ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, 261.

Eserde romantik bir aşk hikâyesi anlatılmakla birlikte yazar, sık sık araya girerek dinî-tasavvufî öğütler de verir. *Hümâ vü Hümâyûn*, bütünüyle sürükleyici bir üslûba sahiptir. Maddî ve beşerî bir aşkın hikâyesi olan eserde, kahramanların sembolik yönleri yoktur. Mesnevide tasavvufî aşkın ortaya çıkmadığı görülür. Ancak Cemâlî'nin asıl üslûp ve şahsiyeti, dünyanın faniliğini, gaflete dalmamayı, Hakk'tan ayrılmamayı, sabrı, kanaati... vs. öğütleyen didaktik içerikli şiirlerinde belli olur.¹⁰⁶⁷

Cemâlî'nin eserini oluştururken hem “giriş”, hem de “bitiş” bölümünde Hâcû-yı Kirmânî'ye bağlı kalmadığı görülür. Sadece “giriş” kısmında yer alan mev'izedeki “Hazâ'ir-i Hazret-i izzet Azze İsmuhu” başlıklı kısa bölümün dışında eser, tamamıyla orijinal ve telifidir. Şairin, mesnevisinin asıl bölümünü oluşturan hikâye kısmında, “giriş”ten farklı olarak genellikle Hâcû'nun eserine bağlı kaldığı görülür. Ancak onun eserinin aslından ayrıldığı yerler de önemli bir yer tutar.¹⁰⁶⁸ Cemâlî, bazen Hâcû'da bulunmayan bölümler eklemiş, bazen de onda olan bazı kısımları çıkarıp eserine almamıştır. Bazı bölümlerde ise, olaylar aynı olmakla birlikte bunların kuruluşunda ve gelişiminde küçük farklılıklara rastlanır. Cemâlî, birkaç zaman ve mekân tasviri dışında, genellikle tasvirlerde Hâcû'ya bağlı kalmamıştır. Ancak bunlarda, kendi kimliğini ve kültürünü esere yansıtma konusunda Şeyhî kadar başarılı olamamıştır. Çünkü iki şairin kişilikleri ve dolayısıyla bakış açılarındaki farklılıklar esere yansımıştır. Cemâlî, kahramanlarını daha çok idealize etme ve faydalı olma kaygısını ön planda tutarken; Hâcû, rindane ve daha gerçekçi bir yaklaşım içinde olmuştur.¹⁰⁶⁹

Hümâ vü Hümâyûn mesnevisinde, Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'in de etkisinin büyük olduğu anlaşılır. “Giriş” bölümündeki mesnevi ve kaside şeklinde yazılan münâcât, tevhid ve medhiye gibi şiirlerin birçoğuyla, hikâye içerisindeki bir gazel, Şeyhî'ye nazire olarak yazılmıştır.¹⁰⁷⁰

Hümâ vü Hümâyûn'un nüshaları fazla değildir. Biri İst. Ü. Ktph., TY. 5680; diğeri de Ank. Ü. DTCF, M. Ozak I, 1246 numarada kayıtlı olmak üzere sadece iki nüshası vardır. İst. Ü'ndeki nüsha, Cemâlî'nin ölümünden 43-45 yıl sonra, H. 959 tarihinde Nasuh bin Ali tarafından istinsah edilmiştir. 143 varaktan oluşan bu nüsha, *Hümâ vü Hümâyûn*'un tam olan tek nüshasıdır ve bu nüshada müstensih hatalarına çok

¹⁰⁶⁷ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 233-234.

¹⁰⁶⁸ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 234.

¹⁰⁶⁹ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 347.

¹⁰⁷⁰ Horata, “XV. Yüzyıl Şairlerinden Cemâlî'nin Hayatı ve Eserleri”, 71.

sık rastlanır. DTCF nüshası ise, oldukça eksik olmakla birlikte, dikkatli bir müstensih elinden çıkması ve başlıklarının olması, ona önem kazandırır. Ayrıca istinsah tarihi belirtilmemekle birlikte, diğer nüshadan daha önce yazıldığı anlaşılır.¹⁰⁷¹

Eserle ilgili olarak İnciser Ilıca, yaptığı çalışmasını yayınlamıştır.

İnciser ILICA, *Gülşen-i Uşşâk (Hümâ vü Hümâyûn), Cemâlî*, B.A. dis., Istanbul University, Istanbul, 1961.

Mesnevi üzerine Osman Horata, doktora çalışması yapmıştır.

Osman HORATA, *Cemâlî-Hümâ vü Hümâyûn [Gülşen-i Uşşâk], (İnceleme-Tenkidli Metin)*, (DT), HÜ, SBE, Ankara, 1990.

Osman Horata, Cemâlî ve eseri *Hümâ vü Hümâyûn* üzerinde çalışmalarına devam etmiş ve diğer çalışmalarını da zaman içerisinde çeşitli dergilerde yayınlamıştır.

Osman HORATA, “XV. Yüzyıl Şairlerinden Cemâlî’nin Hayatı ve Eserleri”, *HÜ, EF Dergisi*, Ankara, Aralık 1991, C. 8, S. 1-2, s. 51-83.

Osman HORATA, “Cemâlî’nin Hümâ vü Hümâyûn Mesnevisi”, *MÜ, TAD, Prof. Dr. Amil Çelebioğlu Armağanı*, 1993, S. 7 (1991-92), s. 281-306.

Osman HORATA, “Hâcû-yı Kirmanî ve Cemâlî’nin Hümâ vü Hümâyûn Mesnevilerinin Karşılaştırılması”, *Journal of TS, In Memoriam Agâh Sırrı Levend*, Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, 2000, vol: 24/1:121-135.

2.28. HÜSN Ü AŞK (18. YY.), ŞEYH GÂLİB

Türk edebiyatının seçkin mesnevilerinden biri ve divan edebiyatının son büyük tasavvufî mesnevisi olan *Hüsn ü Aşk*, Şeyh Gâlib’e haklı bir şöhret kazandırmıştır. Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*’ın “Fahriyye-i Şairâne” bölümünün başında;

“Tarz-ı selefe tekaddüm etdim
Bir başka lügat tekellüm etdim”

diyerek eserinin kendisinden öncekilerden farklı olduğunu belirterek eserinin orijinalliğine dikkat çekmiştir.¹⁰⁷²

¹⁰⁷¹ Horata, “XV. Yüzyıl Şairlerinden Cemâlî’nin Hayatı ve Eserleri”, 70.

Şeyh Gâlib, 26 yaşındayken yazmaya başladığı ve Divan'ını yazdıktan iki yıl sonra sadece altı ay gibi kısa bir sürede “Mefûlû//Mefâilûn//Feûlûn” vezniyle yazdığı mesnevisine “Hitâmühü'l-misk” tamlamasını tarih düşürmüştür. Gâlib, bu mesneviyi 1782'de, eserinin “sebeb-i telif” bölümünde belirttiği gibi, kendisinin de bulunduğu bir mecliste Nâbî'nin Hayrâbâd'ı üzerinde konuşulurken, bu değerinde bir mesnevinin bir daha yazılamayacağı iddiasına karşılık yazmıştır.¹⁰⁷³ Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*'ta Hayrâbâd'ı eleştirmiş ve bu eserin çok övülmesi karşısında Nâbî'den daha iyi bir eser yazmak için *Hüsn ü Aşk*'ı kaleme almıştır.¹⁰⁷⁴ Şeyh Gâlib'in bu eserinin Nâbî'nin Hayrâbâd'ına nazire olarak yazıldığı söylenebilir.

Eserde şair, klasik tarza uyup tahmid, naat, miraciye, iki ayrı başlık altında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve kendi bâbası Mustafa Reşid Efendi hakkındaki on sekizer beyitlik “mehdiye” bölümlerinden sonra telif sebebini anlatıp esere başlar.¹⁰⁷⁵ Klasik mesnevi konularından birini işlemeyerek yeni ve değişik bir mesnevi meydana getirdiğini söyleyen Gâlib, bu eserini 2042 beyitten ve 6'şar bentlik 4 adet tardiyeden oluşturmuştur. Bu eser, Hüsn yani Güzellik adındaki bir kız ile Aşk isimli genç bir erkek arasında geçen, alegorik tarzda, sembolik, tasavvuf ekseninde olan ve tamamen hayaller üzerine kurulmuş çok boyutlu bir aşk hikâyesidir. Mesnevide, bir aşk hikâyesinin çerçevesinde seyr-i sülûkta ilerlemenin yani mutlak güzelliğe, bir başka deyişle, Allah'a ulaşmanın zorlukları ve bu yola giren salikin sonunda ilâhî aşka kavuşup fenafillaha erişebilmesi için kendi isteği ve sonsuz gayreti yanında bir yol gösterici mürşidin yardımlarının da gerekli olduğu anlatılır.¹⁰⁷⁶

Hüsn ü Aşk'ın “Âğâz-ı Dâstân-ı Benî Mahabbet” başlıklı bölümüne kadar olan kısmı, bir bakıma “ön söz”dür. Bu ön sözün “Allah karşısında kulun yerini ve değerini” konu edinen ilk bölümü, şairin dünya görüşünü ortaya koyar. Şeyh Gâlib, eserin on sekiz beyitlik “başlangıç” bölümünde, insanın Allah'a hakkıyla hamd ve şükürden ve onu lâıykıyla bilmekten âciz olduğu anlatılır.¹⁰⁷⁷

¹⁰⁷² Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 515-516.

¹⁰⁷³ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 348.

¹⁰⁷⁴ Ülger, *Nâbî-Hayrâbâd [İnceleme-Metin]*, 7.

¹⁰⁷⁵ Naci Okçu, “Hüsn ü Aşk”, *TDV İslam Ans.*, İstanbul 1999, IX, 29.

¹⁰⁷⁶ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 348.

¹⁰⁷⁷ Abdullah Eren, “Hüsn ü Aşk'ın Kurgusunda Belirleyici Faktörlerden Biri Olarak Acz”, *TS*, 4(7), Güz 2009, 243.

Mesnevinin olay örgüsünü kişinin tarikat yolundaki sıkıntıları ve bu sıkıntılar sonunda Allah'a ulaşması oluşturur. Fakat Şeyh Galib'in eseri, bu özelliğinin yanında birçok zengin malzemeyle doludur.¹⁰⁷⁸ Eserde rol alan unsurların birçoğu benzetme, kişileştirme ve somutlaştırmalar yoluyla verilmiştir.¹⁰⁷⁹ *Hüsn ü Aşk*'taki kahramanların, roman şahıslarıyla pek çok açıdan benzedikleri görülür. Bu eser de diğer eserler gibi, yazıldığı dönemi kimi yönlerden yansıtır. Eserdeki kahramanların sahip olduğu karakterlerin zengin oluşu, eserin değerini artıran özelliklerdendir.¹⁰⁸⁰

Varlık âleminde yokluğa ve gerçek-mutlak varlığa, kesretten vahdete, mecazî aşktan hakikî aşka ulaşılan manevî yolculuğun dile getirildiği eserde Hüsn, Cemâl-i Mutlak olan ilâhî güzelliği yani Allah'ı; Aşk, ilâhî güzelliğe ulaşmak isteyen derviş yani saliki; Mekteb-i edeb, tekkeyi; Benî Muhabbet, tarikat mensuplarını; İsmet, dürüstlüğü; Gayret, dervişin çabalarını; Kalp kalesi, gönlü; Huş-rübâ, aklı çelen nefsi; Molla-yı Cünûn ve Sühan mürşidi; yoldaki olaylar, felâket ve gam harabeleri, tahammülü ve “Kalp kalesi”ne yapılan yolculuk ise, dervişteki nefis mücadelesini ve tarikatta çekilen çileyi temsil eder.¹⁰⁸¹ Şeyh Gâlib, bu sembollerle aslında dervişliği, daha doğrusu Mevlânâ'nın dervişliğini, yani Mevlevîlik tarikatını kendi bedî zevkine uygun bir şekilde anlatmıştır. Nitekim bu sembollerin delilleri, hayatın genelinde değil, bizzat kendisinin yetiştirdiği ve çilesini tamamladığı Mevlevî tekkesindedir.¹⁰⁸²

Döneminin en güçlü aydınlarından olan Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ı başta din ve tasavvuf olmak üzere, çeşitli etkilerin altında şekillenmiş bir eserdir. Modern bir masal ve poetik bir roman gibi olan *Hüsn ü Aşk*'a dikkat edildiğinde, onun klasik edebiyatın bütün konularını bilen büyük bir sanatkârın altı aylık beyin fırtınası ile yazdığı fantastik ve poetik yanının tasavvufî özelliklerle birleşerek bir şiir anıtı olduğu görülür. Eserdeki “Sühan (söz)”, “mana mesiresi”, “feyiz havuzu”, “edeb mektebi”, “Hüsn (güzellik)”, “Aşk” gibi şahıs ve yer isimleri kadrosu, ayrıca eserde yer alan “Sözün Ortaya Çıkışı”, “Sözün Gerekliliği”, “Sözün Gerekliliğinin Umûmî Oluşu” , “Şairliğin Mahiyeti Hakkında” başlıklı müstakil bölümler, hep şiiri, sözü, edebiyatı, söz ve mana ilişkilerini, güzel şiirin kalpte ortaya çıkışını, şiirin doğuşuna sebep olan aşk-meşk ilişkisini, şairin

¹⁰⁷⁸ Ulaş Bingöl, “Hüsn ü Aşk Mesnevisinde Şâhısların Dünyası”, *UTEKED*, Türkiye, 2013, S. 2/4, 227.

¹⁰⁷⁹ Eren, 244.

¹⁰⁸⁰ Bingöl, 228.

¹⁰⁸¹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 516-517.

¹⁰⁸² Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 488.

kutsal kimliğini, sözün, anlamın üstün değerini hatırlatır. Ayrıca bütün bu konuların bir arada anlatılması, Şeyh Gâlib'in eserinde şair, insanda *Hüsn ü Aşk*'ta bir taraftan da şiirin macerasını anlatmak istediği izlenimini uyandırır.¹⁰⁸³

Şeyh Gâlib'in edebî kişiliği ve *Hüsn ü Aşk* mesnevisi hakkında Holbrook, şunları söyler: “Bir edebî aslandır o, şiir dilinin kafesinde dönen, soylu varlığıyla geleneğin katı kurallarının demir parmaklıklarına çarpıp duran bir aslan, bu parmaklıkları yaratan toplumsal koşulların radikal bir değişmenin eşiğinde olduğunu bilemeyecek bir aslan. Doymak bilmeyen dâhî, şark estetiğinin gecesi boyunca kükreyip durmuş ve aşmaya çabaladığı şeyi varabileceği en uzak sınırlara kadar genişletmişti. Ama en verimli çağında, kırk bir yaşında öldüğünde, geceden kalma sis parçaları gibi kısa bir süre sonra bir doğu şafağında silinecek olan biçimler üzerindeki egemenliğinin sınırlarını aşamamıştı henüz. *Hüsn ü Aşk*, bir Türk bin yılının şiirsel pratiğinin doruğu ve tamamlanıştıydı.”¹⁰⁸⁴

Kendini bulmaya çalışan insanın gelişim ve dönüşümünü anlatan özel eserlerden olan *Hüsn ü Aşk*'ta çokluk ve karmaşadan uzaklaşıp tekliğe ve düzene ulaşma temel etkidir. Vahdete ulaşmak ve vuslata erişmek için karşılaşılan pek çok zahmet ve engel, bireyin kendini geliştirmesi açısından çok önemlidir.¹⁰⁸⁵

Kahramanın olay örgüsüne bağlı olmadığı eserde kahraman, olayın peşinden sürüklenmez; olaylar, kahramanın peşindedir. Eserde kahramanın kişiliğinin ortaya çıkması adına hedeflenene uygun, tutarlı olay örgüleri oluşturulmuştur. *Hüsn ü Aşk*'ta eserin ana kahramanlarından Aşk'ın Hüsn'e ulaşmasını engelleyen olaylar bulunur. Aşk'ın gelişimine katkısı olan bu örgüler, Aşk, ondan kurtulunca tekrar karşısına çıkar. Hatta zaman zaman bu olay örgüsü, Aşk'ı olumsuz etkileyen iyi görünümlü örgüler de olabilir. Mesnevide, Aşk'ın doğumundan yetişmesine, Hüsn'ü istemesine, Hüsn için yaptığı Kalp diyarı yolculuğuna ve sonunda manevî olgunlaşmasına kadar tüm

¹⁰⁸³ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 517.

¹⁰⁸⁴ Victoria R., Holbrook, *Aşkın Okunmaz Kıyıları*, (çev.) Erol Köroğlu-Engin Kılıç, İletişim Yay., İstanbul 1998 (İletişim Yay., İstanbul 2005, 2008), 14-15.

¹⁰⁸⁵ İçli, “Zarîfî'nin Mihr ü Mâh'ının Nüshalarının Tanıtımı ve Nüshalar Üzerinde Bazı Değerlendirmeler”, 57.

gelişmeler, sırasıyla anlatılır. Bu süreçte Aşk, manevî yönden adım adım ilerleyerek olgunlaşıp gerçeğe ulaşır.¹⁰⁸⁶

Eski Doğu hikâyelerinin izlerini taşıyan *Hüsn ü Aşk*'la ilgili olarak Hammer, Şeyh Gâlib'in İranlı şair Fettâhî'ye ait Hüsn ü Dil hikâyesinden etkilendiğini belirtmiş; Gibb ise, söz konusu iki eserde sadece kadın kahramanın adının alegorik olarak verilmesi benzerliğinin olduğunu, başka bir etkinin olmadığını ifade etmiştir. Abdülbâki Gölpınarlı, İbn Sina'nın Risâletü't-Tayr'ı, Sühreverdî'nin Mûnisü'l-Uşşâk'ı, Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ı, Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn'u ve Sıhhat ü Maraz'ı ile bazı benzerliklerin ve ortak motiflerin olduğunu vurgulayarak bu benzerliklerin taklit veya kopya olmadığına, Gâlib'in eserinin zengin bir hayal ve üstün bir sanat gücünün ürünü olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁰⁸⁷

17. asırda Hindistan'a seyahat eden İran şairleri, Sebk-i Hindî (Hind üslûbu) denilen bir akım başlatmışlardı. Bu akımın en önemli özelliği; kapalı, alışılmamış benzetmeler ve sembollere dayalı bir söyleyişi esas almasıdır. Klasik şiirimizdeki söz oyunlarında gösterilen ustalığa karşılık, Sebk-i Hindî'de kelimelere yüklenen mana derinlikleri ön plâna çıkmış; kapalı, zor anlaşılır ifadeler yaygın hâle gelmiştir. Türk edebiyatında bu üslûbu ilk benimseyenler arasında Neşâtî ve Nailî gelir; fakat Sebk-i Hindî akımının edebiyatımızdaki asıl temsilcisi, Şeyh Gâlib'dir denilebilir.¹⁰⁸⁸ “Sebk-i Hindî (Hint üslûbu)” ile yazılan *Hüsn ü Aşk*'ta şair, bilmeceyi andıran karmaşık mazmun ve anlatımlar, hayal oyunları, güçlükle anlaşılır, beklenmedik ve alışılmamış benzetmeler ve sentetik bir şiir dili kullanmıştır.¹⁰⁸⁹ Eser, divan edebiyatı estetiğinden ayrılmadan yine o edebiyatın kalıpları içinde, “sebk-i hindî” nin yeni buluşlarıyla eski mazmunları yenilemek isteyen ve bunu çok iyi bir şekilde gerçekleştiren şairin eseridir. Yazıldığı tarihten bugüne kadar önemini koruyan, neredeyse yerli ve yabancı bütün eleştirmenlerin olağanüstü bir eser dedikleri *Hüsn ü Aşk*'ın dikkat çeken önemli bir yanı da, farklı bölümlerinde Gâlib'in şiir ve şairlerden bahsederken aynı zamanda poetikasını da ortaya koymasındır. Eleştirmenlerin eser hakkında “olağanüstü” demelerinde, divan şiirinin düşüş gösterdiği bir dönemde eserin birdenbire bir dehâ ürünü olarak ortaya

¹⁰⁸⁶ İçli, “Zarîfî'nin Mihr ü Mâh'ının Nüshalarının Tanıtımı ve Nüshalar Üzerinde Bazı Değerlendirmeler”, 75.

¹⁰⁸⁷ Okçu, “Hüsn ü Aşk”, 30.

¹⁰⁸⁸ Vedat Ali Tok, “Hüsn ü Aşk ve Şeyh Gâlib'in Şiir Anlayışı”, *Yağmur Dergisi*, İstanbul Ekim-Kasım-Aralık 2007, S. 37. <http://www.yagmurdergisi.com.tr> (Erişim tarihi: 13.02.2014).

¹⁰⁸⁹ <http://tr.wikipedia.org> (Erişim Tarihi: 13.02.2014).

çıkmasının ve takipçilerinin onun seviyesine yaklaşılamamış olmalarının da rolü vardır.¹⁰⁹⁰ Eserinde özellikle şiire dair değerlendirmeler yapan Şeyh Gâlib, mesnevisinin “Der Beyân-ı Mâhiyet-i Şairî” bölümünde şair ve şiir hakkındaki görüşlerini uzun uzun anlatır; güzel söz, etkileyici ifade, güçlü şiir kavramlarını vurgulayarak şairlerin durumları hakkında eleştirel yaklaşımlarda bulunur.¹⁰⁹¹ Sanatta millîliği savunan Gâlib, eserlerindeki özelliklere dikkat etmeyen sanatçıların sanat hayatlarının uzun ömürlü olamayacağını söyler. Bunun yanında şair, mesnevisinin çeşitli bölümlerinde, zaman zaman şair ve şiir hakkındaki düşüncelerini okuyucularıyla paylaşmıştır.¹⁰⁹²

Gâlib, eserinde Mevlânâ’nın Mesnevi’sinden etkilendiğini, hatta onun görüşlerinden ıktibas ettiğini söyler. Şeyh Gâlib’in bu eserini kendine özgü yapan özellikler, canlı hayat tasvirlerinin olması ve şiir incisini bulma iddiasıdır. Kendinden önce gelen şairler hakkında Gâlib’in rahatça ve objektif ölçülerde hükümleri vardır. O, zamanın şiirleri ve şairleri hakkında da çekinmeden, rahat değerlendirmeler yapar.¹⁰⁹³ Gâlib, eserin sonunda yer alan “Fahriyye-i Şairâne” bölümünde;

*“Esrarını Mesneviden aldım
Çaldım veli mirî malı çaldım”*

diyerek bunu açıkça belirtir.¹⁰⁹⁴

Türk edebiyatında, Kutadgu Bilig’den sonra, soyut kavramların kişileştirilmesine dayanılarak yazılmış nadir mesnevilerden biri olan *Hüsn ü Aşk*’ın edebî açıdan en önemli özelliği, o zamana kadar yazılmış mesnevi tarzındaki hikâyeleri şiir yönünden geçme çabasıdır. Her bölümünde ayrı başlıklar olan eserin bazı yerlerine şair, tardiye başlıklı muhammesler yerleştirilerek hikâyenin tekdüzeliğini önlemeye çalışmıştır. Yepyeni ve zarif olmasının yanında olağanüstü teşbihler ve ahenkli söyleyişlerle bezenmiş olan eserde konuşma dilinden alınmış sade ifadelere, mahallî deyimlere hatta başka mesnevilerde pek rastlanmayan Boğaziçi, Divanyolu, Modaburnu, Gümüşsuyu, Sütluce gibi yer adlarına ve tevriyeli nüktelere rastlanır.¹⁰⁹⁵

¹⁰⁹⁰ Okçu, “Hüsn ü Aşk”, 30.

¹⁰⁹¹ Tok, <http://www.yagmurdergisi.com.tr> (Erişim tarihi: 13.02.2014).

¹⁰⁹² as

¹⁰⁹³ Tok, <http://www.yagmurdergisi.com.tr> (Erişim tarihi: 13.02.2014).

¹⁰⁹⁴ Okçu, “Hüsn ü Aşk”, 30.

¹⁰⁹⁵ as

Hüsn ü Aşk'ı mesnevi edebiyatının zirvesine çıkaran ilk ve en önemli özelliği, eserin orijinal oluşudur. Mesnevideki tema, iki karşıt yöndeki güçlerin çatışması ile oluşmuştur. Mesnevideki temanın daha iyi anlaşılabilmesi için çatışma unsurlarıyla var olan dramatik aksiyonun oluşumuna bakmak çok önemlidir.¹⁰⁹⁶ Mesnevide çatışma unsurları çok belirgindir. Aşk'ın kendi iç dünyası ile çatışması; kabilesi, dev, Huşrübâ ve Cadı ile çatışması, mesnevideki olayları inşa eder. Hüsn'ün kendi güzelliğine meftun olarak âşık/Aşk talebi, aksi durumda bilinmezlikler içinde kalma telaşı, mesnevinin en belirgin “çatışma” öğelerindendir. Mesnevi, Aşk'ın kendi nefsi ile çatışması ekseninde yön bulur. Bu çatışma, derin anlamdaki/alt katmandaki kesretten kurtulup, vahdete ulaşmanın üst anlamıdır/üst katmanıdır.¹⁰⁹⁷

Aşk'ın gelişim, dönüşüm ve olgunlaşma sürecinin işlendiği eser, bir içsel serüveni barındırır. Hikâyenin özü, Aşk'ın yaşadığı bir iç dönüşümdür.¹⁰⁹⁸ *Hüsn ü Aşk*'ta başkahraman Aşk'ın duysal ve psikolojik gelişme ve değişimleri, ana olay çerçevesinde farklı olay örgüleriyle anlatılmıştır. Mesnevinin aslî örgüsünün ana teması, Aşk'ın kendini bulması/tanımasıdır. Ana temaya ulaşmak için yardımcı tematik olay örgüleri, Aşk'ın kendini tam anlamıyla tanıyıp bilinç sahibi olmasına ve kendini bulmasına kadarki yaşadıklarından oluşur. Beş bölüm olan mesnevide her bölümün dramatik aksiyonu çeşitli kişi, kavram ve sembollerin karşılıklı etkileşimi/mücadelesi sonucu bir sonraki bölüme temel olur. En sonunda iki ana gücün karşılıklı savaşı olarak görülen dramatik aksiyon, ana örgüde kendini iki güç olarak gösterir: Mesnevi kahramanı Aşk'ın nefsi (kesret) ve Tanrı (vahdet). Aşk, nefsin ve Tanrı'yı tanıyıp bilmek adına büyük bir mücadeleye girişir.¹⁰⁹⁹

Hüsn ü Aşk'la tasavvuf edebiyatında bir çığır açan Şeyh Gâlib'in eserlerindeki sembolizm ve derinlik, pek çok entelektüeli, şairi ve sufi geleneği etkilemiştir. Örneğin; Refî-i Âmidî, Cân u Cânân ve İzzet Molla, Gülşen-i Aşk adlarında nazire mesneviler söylemişlerdir.¹¹⁰⁰ Daha hayattayken gazellerine çağdaşları tarafından sayısız nazire yazılan şair, kısa; fakat verimli hayatı, özellikle de *Hüsn ü Aşk*'la birçok şair ve

¹⁰⁹⁶ İçli, “Zarîfî'nin Mihr ü Mâh'ının Nüshalarının Tanıtımı ve Nüshalar Üzerinde Bazı Değerlendirmeler”, 60.

¹⁰⁹⁷ İçli, “Zarîfî'nin Mihr ü Mâh'ının Nüshalarının Tanıtımı ve Nüshalar Üzerinde Bazı Değerlendirmeler”, 63.

¹⁰⁹⁸ Holbrook, 146.

¹⁰⁹⁹ İçli, “Zarîfî'nin Mihr ü Mâh'ının Nüshalarının Tanıtımı ve Nüshalar Üzerinde Bazı Değerlendirmeler”, 63.

¹¹⁰⁰ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 348.

romancının hayal dünyasını sürekli etkilemiştir ve etkilemeye de devam etmektedir. Gâlib'den, özellikle de *Hüsn ü Aşk*'tan etkilenen şairlere şöyle bir göz attığımızda; Gâlib'in sırdaşı Esrâr Dede ile başlayan, XIX ve XX. yüzyıllarda yaşamış uzun bir şair listesiyle karşılaşırız: Keçecizâde İzzet Molla ve Yenişehirli Avnî'den Ethem Pertev Paşa ve Abdülhak Hâmid'e, Namık Kemal'den, Cenab Şehâbeddîn'e, Ahmet Haşim'den Faruk Nafiz'e, Behçet Necatigil ve Attila İlhan'dan Hüsrev Hatemi, Sezai Karakoç ve Hilmi Yavuz'a kadar uzanan birçok isim, Gâlib'den esinlenerek şiirler yazmışlardır. Nesir sahasında bu kadar çeşitliliği göremesek de Şeyh Gâlib ve eseri, zaman zaman romanlara da konu olmuştur. Muallim Naci ile başlayan bu alandaki yankılanma, Tanpınar'ın, Halide Edib'in, Emine Işınsu'nun ve Orhan Pamuk'un romanlarında açıkça hissedilir. Bunlardan başka, Turan Ofazoğlu'nun "Güzellik ile Aşk" (müzikal oyun, Ankara, 1986) ve "III. Selim Kılıç ve Ney" adlı oyunlarında, yine Kenan Işık'ın "Aşk Hastası" isimli oyununda Gâlib ve eseri karşımıza çıkar. Bütün bunlar, her şeye rağmen eski edebiyatımızın ve kültürümüzün asırları aşan değerini ve yaşama gücünü gösterir.¹¹⁰¹

Hüsn ü Aşk; edebî, tasavvufî, sosyal, hatta siyasî konularda yaptığı eleştirilerle de dikkat çeker. Gâlib'in şiir anlayışını bu eserini temel alarak açıklamak en doğrusu olur. Eser, "Eski şiirde tenkit yoktur.", hükmünü verenlere, somut bir cevaptır. Sadece Şeyh Gâlib değil, onun gibi şiirin zirvelerine tırmanmış büyük şairlerin çoğu, şiirle ilgili görüşlerini hiç olmazsa eserlerinin satır aralarına serpiştirmiş ve doğrusu kendi zamanlarını da aşan tespitleriyle şairlik mesleğine ve şiire geniş açılımlar getirmiştir.¹¹⁰²

Hüsn ü Aşk'ın bir kısmı şairin divanının sonunda, bir kısmı da ayrı olarak istinsah edilmiş birçok yazma nüshası vardır. Süleymaniye Ktph.'ndeki nüsha, Şeyh Gâlib'in kendi hattıyladır. Eserin aynı bölümde mevcut iki nüshasının yanında yine bu kütüphanede dört nüshası daha bulunur. Mesnevi, ayrıca İst. Ü. Ktph.'nde kayıtlı olan Şeyh Gâlib divanlarının sonunda da yer alır.

Hüsn ü Aşk ilk olarak şairin divanıyla birlikte Bulak'ta basılmış (1252), daha sonra Ebüzziya Tevfik ve Tâhirülmevlevî (Tahir Olgun) tarafından yayınlanmıştır.

¹¹⁰¹ Mustafa Erdoğan, "Türk Edebiyatında Bilinmeyen İlginç Bir Eser: Manzum Hüsn ü Aşk Tiyatrosu", *GÜ, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara 2003, S. 28, <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr>, (Erişim Tarihi: 20.02.2014).

¹¹⁰² Tok, a.g.m., <http://www.yagmurdergisi.com.tr> (Erişim tarihi: 13.02.2014).

1301’de (1884) yayımlanan Hâver dergisinde de ek olarak verilmiş; fakat tamamlanmamıştır.¹¹⁰³

Hüsn ü Aşk, Eser-i Galib Dede, İstanbul, 1304.

Hüsn ü Aşk, Nazımı Şeyh Galib, İstanbul, 1339.

Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*, İst. Ü. Ktph. T. Y. No: 1348, 1635, 1996, 5733; Süleymaniye Ktph., No: 418, 679, 680, 171 (Şeyh Gâlib’in kendi el yazısıyla)

Şeyh Gâlib, *Divan*, İst. Ü. Ktph. T. Y. No: 401, 1431, İst. Süleymaniye Ktph., No: 941; Mısır Bulak Baskısı, 1252/1836.

Ebuzziyâ Tevfik, *Hüsn ü Aşk*, Eser-i Gâlib Dede, Kütüphane-i Ebuzziya, İst. 1304/1886, 266 s.

Tahir OLGUN, *Hüsn ü Aşk*, Nâzımı Şeyh Gâlib, Mahfel Mecmua-i Edebiyyesi neşriyatından, İstanbul, 1339, 104 s.

Hüsn ü Aşk, Ahmet Cevat Emre, Vasfi Mahir Kocatürk, Abdülbâki Gölpınarlı, Orhan Okay ve Hüseyin Ayan ve Muhammed Nur Doğan tarafından yayınlanmıştır.

Ahmet Cevat EMRE, “Hüsn ü Aşk”, *Muhîr*, nr. 41-50, Mart-Aralık 1932.

Vasfi M. KOCATÜRK, *Şeyh Gâlib - Hüsn ile Aşk*, Ahmet Halit Kit., İst., 1944.

Yukarıdaki iki eserde *Hüsn ü Aşk*, yeni harflere aktarılıp nesre çevrilmiştir. Her iki çeviride de atlamalar ve özensizlikler göze çarpar.

Kudret ALTUN, “Hüsn ü Aşk’ta Gece Nur-ı Siyahtan Aydınlığa”, *İAD*, S. 10, İstanbul, 2000, s. 9-18.

Ahmet Necdet de mesneviyi yayınlayanlar arasındadır.

Ahmet NECDET, *Şeyh Gâlib-Hüsn ü Aşk (Güzellik ve Aşk)*, Adam Yay., İst., 2003.

Abdülbâki Gölpınarlı, eserin Şeyh Gâlib’in el yazısıyla olan nüshasının tıpkıbasımını yapmış; eseri yeni harflere çevirerek sadeleştirmiştir. Aynı yazar, şairin divanından seçmelerle eserin nesir hâlindeki özetini yeniden yayınlamıştır.

¹¹⁰³ Okçu, “Hüsn ü Aşk”, 31.

Abdülbâki GÖLPINARLI, *Şeyh Gâlib - Hüsn ü Aşk*, Altın Kitaplar, İst., 1968. (Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İst., 2006.)

Ayrıca eserin Orhan Okay ve Hüseyin Ayan tarafından yapılmış bir baskısı daha bulunmaktadır. Bu baskı da zaman zaman yeni yayınlarıyla devam etmiştir.

Orhan OKAY, Hüseyin AYAN, *Şeyh Gâlib - Hüsn ü Aşk*, İstanbul, 1975; 1992 (Dergâh Yay., İstanbul, 2005; 2006; 2012).

Eserin en son basımını, Muhammet Nur Doğan yapmıştır. Doğan, eserinde mesnevinin önce günümüz harfleriyle okunuşunu verir. Daha sonra eserin şiirsel özelliğine dikkat çekerek mesneviyi sağlıklı bir biçimde nesre çevirip 460 madde hâlinde ve ilgili sayfaların altında gerekli açıklamaları da ekleyerek yayınlamıştır.

Muhammet Nur DOĞAN, *Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk (Metin, Düz Yazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar)*, İstanbul, 2002 (Ötüken Yay., İstanbul, 2003; Yelkenli Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul, 2008; Yelkenli Yayınevi, İstanbul, [en son basım] 2011).

Muhammet Nur DOĞAN, *Hüsn ü Aşk*, İstanbul, 2006.

Aşağıdaki iki eserde ise, *Hüsn ü Aşk*'tan seçme bazı beyitler yayınlanmıştır.

Abdülbâki GÖLPINARLI, *Şeyh Gâlib Divanı'ndan Seçmeler*, 1000 Temel Eser, MEB Yay., İstanbul, 1971.

Ali ALPARSLAN, *Şeyh Gâlib*, Ankara, 1988.

Ayrıca Mehmet Sadık tarafından da mesnevinin nesir çevirisi yapılarak yayınlanmıştır.

Mehmet SADIK, *Hüsn ü Aşk Şeyh Galip (Nesir Çevirisi)*, Yeni Kuşak Kitabevi, Ankara, 2000.

Hüsn ü Aşk ile ilgili, bu mesneviyi konu alan ve farklı açılardan değerlendiren önemli eserler yayınlanmıştır.

M. Kaya BİLGEGİL, *Hüsn ü Aşk'a Dair, O. Okay, & H. Ayan İçinde, Hüsn ü Aşk*, Dergâh Yay., İstanbul, 1992.

Victoria R. HOLBROOK, *Aşkın Okunmaz Kıyıları*, (çev.) Erol Koroğlu-Engin Kılıç, İletişim Yay., İstanbul, 1998 (*Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk*, edited by Victoria R. Holbrook, MLA Texts&Translations, New York, 2005).

Selami ECE, *Hüsnüne Aşk Olsun*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2012.

Eser üzerinde pek çok yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmıştır.

Ahmet YENİKALE, *Hüsn ü Aşk (Tahlil)*, (YLT), SİÜ, SBE, Kahramanmaraş, 1996.

Hayriye CENGİZ, *Şeyh Galib’de Tasavvuf ve Hüsn ü Aşk*, (YLT), SÜ, SBE, Konya, 2000.

Serdar ÖZTÜRK, *The İntiation Processes of Characters and Quest Motive in the Pilgrim’s Progress by John Bunyan and in Beauty and Love by Şeyh Galip/John Bunyan’ın Hac Yolunda ve Şeyh Galip’in Hüsn ü Aşk Adlı Eserlerinde Karakterlerin Olgunlaşma Süreçleri ve Arama Motifi*, (DT), Ege Ü., SBE, İzmir, 2004.

Özlem ÖNDER, *Hüsn ü Aşk’taki Yolculuk Sürecinin İnsanın Olgunlaşmasına Etkisi*, (YLT), DEÜ, EBE, İzmir, 2006.

Ahmet DOĞAN, *Dönüşüm Sürecindeki İnsanın Sembolik Seyahati ve Hüsn ü Aşk Örneği*, (DT), Fırat Ü, SBE, Elazığ, 2008.

Evrin BELET, *Klasik Türk Edebiyatında Tasavvufî Mesnevîlerden Hüsn ü Aşk ve Gülşen-i Aşk’ın Alegorik Yönden Mukayeseli İncelemesi*, (YLT), TÜ, SBE, Edirne, 2009.

Metin AKKUŞ, “Şeyh Galib’in Anlam Dünyası: Hüsn ü Aşk’ta Edebî Türler ve Tarzlar”, *TS*, C. 4, S. 7, Erzincan, Güz 2009, s. 97-112.

İbrahim GÜLTEKİN, *Hüsn ü Aşk’ın Anlam Dünyası ve Hüsn ü Aşk Bağlamında Şeyh Gâlib’in Üslûp Özellikleri*, (DT), GÜ, SBE, Ankara, 2011.

Bahar CANKURT, *Hüsn ü Aşk’ta Mekân Olgusu*, (YLT), KATÜ, SBE, Trabzon, 2012.

Nilüfer TANÇ, *Alımlama Estetiği Işığında Hüsn ü Aşk’ın Tahlili ve Tenkidi*, (DT), SKÜ, SBE, Muğla, 2013.

Ayrıca Mustafa Ayyıldız, 20-22 Ekim 2011 tarihinde Prof. Dr. Mine Mengi adına düzenlenen Türkoloji Sempozyumu’nda konuyla ilgili bir bildiri sunmuştur. Bu sempozyumda sunulan bildiriler, daha sonra toplu olarak yayınlanmıştır.

Mustafa AYYILDIZ, “Hüsn ü Aşk Mesnevisini Roman Olarak Okumak”, *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*, ÇÜ, TDE Böl., Adana, 2012, s. 52-59.

Hüsn ü Aşk üzerine yayımlanmış makalelerden bazıları da şunlardır:

Muhammet Nur DOĞAN, *Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk*, KTB Yay., www.kulturturizm.gov.tr (Erişim tarihi: 06.03.2014)

Fevziye ABDULLAH, “Makber’de Leylâ ve Mecnûn ile Hüsn ü Aşk Tesirleri I-II”, *Ülkü*, C. X, S. 59-60, s. 454-461 ve 541-544, Şubat 1938.

Feyzullah Sacit ÜLKÜ, “Ahmed Hâşim Hayallerini Kimlerden Aldı?”, *Ülkü*, C. XVII, S. 97, s. 17-24, Mart 1941.

Şerif AKTAŞ, “Roman Olarak Hüsn ü Aşk”, *TDAD*, İst., 1983, S. 27, s. 94-108.

Şerif AKTAŞ, “Bir Anlayışın Romanı: Hüsn ü Aşk”, *Şeyh Galip Kitabı*, (Haz: Beşir Ayvazoğlu), İBBKİDB Yay., No: 18, İst. 1995.

Kaya BİLGEGİL, “Hüsn ü Aşk’a Dair”, *Hüsn ü Aşk* (Haz. Orhan Okay- Hüseyin Ayan), Dergâh Yay., İstanbul, 1992.

N. TÜRİNAY, “Klasik Hikâyenin Son Merhalesi: Hüsn ü Aşk”. *Şeyh Galip Kitabı*, (Haz. Beşir Ayvazoğlu), İBBKİDB Yay., İstanbul, 1995, s. 87-122.

Talât Sait HALMAN, “Şeyh Gâlib ve Divan Şiirinin Değeri”, *Şeyh Gâlib Kitabı*, İBBKİDB Yay. İstanbul, 1995, s. 187-198.

Beşir AYVAZOĞLU, “Şeyh Gâlib ve Hüsn ü Aşk’a Dair”, *TED*, Ocak 1999, S. 27, 303, s. 15-16.

M. KALPAKLI, “Divan Şiirinde Aşk”, *Gösteri*, Temmuz-Ağustos, 1999, S. 212, s. 46-47.

Naci OKÇU, “Hüsn ü Aşk”, *TDV İslam Ans.*, C. 19, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1999.

Victoria R. HOLBROOK, “Alegorinin Ölümü, Hüsn ü Aşk’ın Özgünlüğü”, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (hz. Mehmet Kalpaklı), Yapı kredi Yay., s. 449, İstanbul, 1999.

Ahmet KARTAL, “Hüsn ü Aşk’ın Yeni Yayımı”, *TÜBAR-XII-/2002-Güz*, s. 209-223.

Mustafa ERDOĞAN, “Türk Edebiyatında Bilinmeyen İlginç Bir Eser: Manzum Hüsn ü Aşk Tiyatrosu”, *GÜ, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara, 2003, S. 28, s. 1-9.

Ahmet DOĞAN, “Hüsn ü Aşk’ta Sembolik Anlatım”, *Fırat Ü., İFD*, Elazığ, 2004, S. 9:1, s. 87-98.

Cavit MARANCI, *Şeyh Galib-Hüsn ü Aşk*, İstanbul, 2005.

Ahmet DOĞAN, “Hüsn ü Aşk’ta İmgeler”, *Fırat Ü., SBE*, C. 16, S. 1, s. 109-119, Elazığ, 2006.

Ahmet DOĞAN, “Eski Türk Edebiyatı’nda Hüsrev ü Şîrin ve Hüsn ü Aşk”, *TALİD*, C. 5, S. 9, İstanbul, 2007, s. 389-400.

M. C., VARIŞOĞLU, “Öl ve Ol Fikri Çerçevesinde Hüsn ü Aşk Kahramanı Aşk’ın Kendisini Bulma ve Tanıma Süreci”, *Gaziantep Ü., SBE*, 6 (2). Gaziantep, 2007.

Vedat Ali TOK, “Hüsn ü Aşk ve Şeyh Gâlib’in Şiir Anlayışı”, *Yağmur Dergisi*, İstanbul, Ekim-Kasım-Aralık 2007, S. 37.

Y. BAYRAM, “Bildungsroman Örneği Olarak Hüsn ü Aşk”, *İAD*, S. 23, (Bahar 2007), İstanbul, 2007.

Mahmut KAPLAN, “Şeyh Galib’in Şiir Anlayışı”, *TS*, Ank., S: 2/4, Güz 2007.

Şener DEMİREL, “Hüsn ü Aşk’ta Ateşle İlgili Teşbih Unsurları”, *ÇÜTAM*, 25 s., Adana, 2008, turkoloji.cu.edu.tr (Erişim tarihi: 28.02.2014)

Abdullah EREN, “Hüsn ü Aşk’ın Kurgusunda Belirleyici Faktörlerden Biri Olarak Acz”, *TS*, S. 4/7, Güz 2009, s. 239-252.

Bekir ÇINAR, “Şeyh Gâlib’in Hüsn ü Aşk Mesnevisinde Felekler”, *AÜ, TAED, Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı*, Erzurum, 2009, S:39, s. 777-792.

Nagehan EKE, “Şeyh Gâlib: Hüsn ü Aşk”, *AÜ, TAED, Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı*, Erzurum 2009, S: 39, s. 123-129.

Zeynep KOYUNCU, “Hüsn ü Aşk’ta On Sekiz Sayısı Üzerine”, *TS*, S. 4/7, Güz 2009, s. 401-423.

Abdullah EREN, “Hüsn ü Aşk’ın Tasvirlerinde Gül”, *USAD*, S.3/11, Güz, 2010.

Ahmet İÇLİ, “Hüsn ü Aşk Mesnevisinde Dramatik Aksiyonu Oluşturan Değerler Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Ü.*, *SBD*, ELAZIĞ, 2010, C. 20, S. 2, s. 57-78.

Abdullah EREN, “Hüsn ü Aşk’ın Tasvirlerinde Gül”, *USAD*, S. Ordu, 3/11, Güz 2010.

Bedia KOÇAKOĞLU, “Postmodern Bir Aynada Hüsn ü Aşk’ın Kırılışı”, *Mediterranean Journal of Humanities*, mjh.akdeniz.edu.tr, Antalya, 2012, S. II/2, s. 165-178.

Ulaş BİNGÖL, “Hüsn ü Aşk Mesnevisinde Şahısların Dünyası”, *UTEKED*, Türkiye, 2013, S. 2/4, s. 206-229.

Ayrıca bazı makalelerde *Hüsn ü Aşk*, diğer bazı mesnevilerle karşılaştırılarak incelenmiştir.

Adnan UZUN, Neyli’nin “Hôşâ Hikâye-i Manzûme-i Dil-Cû Âzmâyîş-i Tab‘-ı Nâdire-Gû” Adlı Mesnevisinin “Leylâ vü Mecnûn, Hüsn-ü Aşk Mesnevileri ve Aslı ile Kerem Hikâyesiyle Karşılaştırılması”, *TKSAD*, S.1, No: 3, Karabük, Eylül 2012, s. 61-72.

Songül AYDIN YAĞCIOĞLU, “Leylâ vü Mecnun ile Hüsn ü Aşk’ın Karşılaştırılmalı Olarak İncelenmesi”, İst. Ü. internet yayını, s. 181-215, (Erişim tarihi: 05.03.2014), www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/turkdili/article/view/10353.

2.29. İŞK-NÂME (14. YY.), MEHMED (MUHAMMED)

Mehmed, eserini “Mefâilün//Mefâilün//Feûlün” kalıbı ile yazmıştır. *İşk-nâme*’de metin arasına serpiştirilmiş hâlde bulunan 30 gazelde de dört farklı vezin kullanılmıştır:

Eserdeki 18 gazelde “Mefâilün//Feilâtün//Mefâilün//Feilün (Fa’lün)”, 8 gazelde “Mefâilün//Mefâilün//Feûlün”, 2 gazelde “Mefûlü//Fâilâtü//Mefâilü//Fâilün” ve 2 gazelde ise “Müfteilün//Fâilün//Müfteilün//Fâilün” vezinleri vardır. *Mehmed*’in 8500 beyti aşan büyük hacimli mesnevisinde kafiyenin her türüne rastlamak mümkündür.

Çok kere, klasik kurallara uyularak yapılanlar yanında Türk halk edebiyatının etkisiyle, eserde sık sık yarım kafiyelelere yer verilmiş olduğu göze çarpar.¹¹⁰⁴

Işk-nâme'nin yazılış tarihi, eserin sonunda “Der Tarih-i Kitâb” başlıklı bölümde 10 Rebîü'l-âhir 800 (3 Ocak 1398) olarak gösterilir. Buna göre, Mehmed'in yaklaşık olarak, XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın başlarında yaşamış olduğu tahmin edilebilir. Uzunca süren *Işk-nâme* dibâcesinde, şair kendi hayatından çok, eseri hakkında bilgi verir. “Kitâb Düzdüğünün Sebebi ve Ululardan Özr Dilemek” başlıklı bölümde şair, hayatın fâniliğinden, dünyaya güvenmenin doğru olmadığından bahsederek sözü kendine getirir.¹¹⁰⁵

Mehmed'in *Işk-nâme* veya diğer adıyla *Tuhfe-nâme*'si, Süheyl ü Nevbahar gibi İran edebiyatında orijinali bulunmayan eserlerdendir. Şair, Mısır'da iken, “olga bolga” diye sembolize ettiği bir kitap alır. Şaire göre, Kırım veya Hitay halkının Tatarca kaleme alınan bu kitabın aslı Kıpçakçadır. Mehmed, bu eseri yetersiz görüp yeni baştan ve daha edebî olarak Anadolu Türkçesine aktarmıştır. 8702 beyitlik mesnevi, tamamlandıktan sonra I. Bayezid'in oğlu Emir Süleyman'a sunulmuştur.¹¹⁰⁶

Eserin konusunu oluşturan aşk, Hüma ile Ferruh arasında geçmektedir. Vakada her bakımdan ön planda yer alan bu ikisi, eserin birinci derecedeki kahramanlarıdır. Vakanın akışı boyunca yanlarından hiç ayrılmayan, onların yol göstericileri, öğüt vericileri, sevinç ve üzüntülerinin ortakları olan diğer iki kişi de (Pârsâ ile Hurrem), ikinci derecedeki kahramanlar olarak kabul edilebilir. Bir de asıl vaka etrafında kümelenen vakacıkların kahramanları vardır ki bunların rolleri de söz konusu vakacıklarla sınırlanmıştır. Kahramanlar, bu vakacıklarla birlikte sahneye çıkarlar, bunların sona ermesiyle görevleri biter, sahneden çekilirler. *Işk-nâme*'de bu tür vakacıklar, pek çok olduğu için bu sınıfta sayılabilecek kahraman sayısı da çoktur. Eserin bütünü içinde tuttıkları yer ve önem bakımından rolleri sınırlı olan bu şahıslar da vakanın üçüncü derecedeki kahramanlarıdır.¹¹⁰⁷

Genel olarak *Işk-nâme* tipindeki mesnevilerde erkek kahraman, kadın kahramana göre çok daha aktif, mücadelecî olarak tanıtılır. Hâlbuki *Işk-nâme*'de kahramanlık tek

¹¹⁰⁴ Sedit Yüksel, *Mehmed, Işknâme İnceleme-Metin*, Ank. Ü., DTCF Yay., Ankara 1965, 41-43.

¹¹⁰⁵ Yüksel, *Mehmed, Işk-nâme [İnceleme-Metin]*, 15.

¹¹⁰⁶ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 176.

¹¹⁰⁷ Yüksel, *Mehmed, Işk-nâme [İnceleme-Metin]*, 26.

tarafı, yalnız erkeğe has bir özellik değildir. Hümâ da bir kahramandır. Kendi ırzına ve iffetine göz diken kötü niyetli beylerle savaşır, bu yolda zindanlara düşer, direklere bağlanır.¹¹⁰⁸ Hikâyede bir padişah kızının, aşk uğruna saray hayatını bırakıp tehlikeli adamlarla karşılaşp tehlikeli maceralar geçirmesi dikkati çeker. Eserin diğer göze çarpan tarafı, izdivaç sahnesinin tasviridir. Bu asırların diğer bazı mesnevilerinde olduğu gibi bu izdivaç sahnesi, teşbihler, istiareler, inciler, mücevherlerle süslü, mecazlı, zarif fakat ayrıntılı anlatılmıştır.

Bugünkü bilgilere göre, Türk edebiyatında eskiden beri *Işk-nâme* (*Aşk-nâme*) adıyla yazılan eserlerin ilkinin şair Mehmed (Muhammed) yazmıştır. Ancak Mehmed'in *Işk-nâme*'si, diğerleri gibi tasavvufî bir eser olmayıp maddî aşk konusunda yazılmış, ülkelerarası bir aşk ve macera mesnevisidir.¹¹⁰⁹

Şair Mehmed'in eserde ele aldığı aşkın ilâhî aşkla hiçbir ilgisi yoktur. Bu aşk, amacı kavuşmak olan beşerî bir aşktır. Mehmed, eserin ikinci ve üçüncü derecedeki kahramanları arasında geçen aşkları da dile getirirken eserin ağırlık merkezini aşk temi üzerine oturtmuştur. O, bu aşkı halk arasında yaygın, klişeleşmiş imajlarla vermeye çalışmıştır.¹¹¹⁰ Şair, eserinde bu aşk konusunu işlerken sevgililer arasındaki duygusal bağları, onların ruh hâllerini, davranışlarını kendisinden öncekilerin aynı tarzdaki eserlerinden farklı olarak ayrıntılara inip vermeye çalışmıştır.¹¹¹¹

Eserde aşk teminden sonra, başlıca iki büyük tem üzerinde durulduğu görülür: Ayrılık ve ölüm. Vaka boyunca, sevgililer birbirlerinden ayrılmak, birbirlerini aramak zorunda kalırlar. Onların sabırlarını eriten, aşklarını dayanılmaz hâle getiren bu ayrılıklar, şaire en hisli beyitlerini yazdırır. *Işk-nâme*'de ölüm temi ise, zorunlu olarak "kaza ve kader kavramlarıyla birlikte" ele alınmıştır. Olay, klasikleşmiş bir imajla, kuş-kafes imajıyla anlatılmıştır.¹¹¹²

Işk-nâme'nin bütünü bakımından, âşıkâne bir karakter taşıdığı görülür. Bununla beraber, devrin hemen hemen bütün mesnevilerinde ortak olarak görülen vaaz etme, İslam dininin ahlâkî esaslarını büyük halk kitlelerine ulaştırma kaygısı, eserde fazlasıyla

¹¹⁰⁸ Yüksel, *Mehmed, Işk-nâme [İnceleme-Metin]*, 26.

¹¹⁰⁹ Banarlı, I,396.

¹¹¹⁰ Yüksel, *Mehmed, Işk-nâme [İnceleme-Metin]*, 32.

¹¹¹¹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 176.

¹¹¹² Yüksel, *Mehmed, Işk-nâme [İnceleme-Metin]*, 34-35.

göze çarpar. Vakaları, çok kere, esasını dinden alan bir ahlâk prensibine, bir gerçeğe bağlama çabası, şaire bazen sayfalarca söz söyletmiştir.¹¹¹³

Çift âşıklı mesnevilerden biri olması bakımından, Ferruh ile Hümâ'nın aşklarını anlatan *Işk-nâme*'yi, Şark-İslâm edebiyatlarının Leylâ ile Mecnûn, Hüsrev ile Şirin, Hüsn ü Aşk vb. “aşk” konulu mesnevileri grubuna dâhil edilebilir. Ancak, *Işk-nâme*'nin konusunu teşkil eden aşk, ne Leylâ ile Mecnûn gibi platonik, ne de Hüsn ü Aşk'taki gibi tasavvufî ve semboliktir. Ferruh ile Hümâ'nın aşkları tam anlamıyla beşerî bir aşktır.¹¹¹⁴

Işk-nâme yazarının çeşitli meseleler hakkındaki düşünce ve kanaatlerini eserinden bulup çıkarmak mümkündür. Fakat bu arada, onun, dili bir mesele olarak ele alıp onunla ilgilendiği görülmez. Ayrıca eser, dil bakımından incelendiğinde, şairin Türkçeye özel bir önem verdiği görülür. Gerçekten de şair, eserinde Türkçe kelimelere fazlaca yer vererek, açık ve sade bir dille yazmaya gayret etmiştir. Eserde, içinde Arapça ve Farsçanın hiç bulunmadığı beyitler vardır. Sanatçının üslûbu, kendi mütevazı ve iddiasız kişiliğine uygun olan iki özelliğiyle, “sadelik” ve “samimiyet” le özetlenebilir.¹¹¹⁵

Işk-nâme'nin önemli bir üslûp özelliği de mahallî ifade unsurlarına çokça yer vermiş olmasıdır. Eserde atasözleri, halk deyimleri, halk arasında yaygın teşbihler, kendinden önce meydana getirilmiş olan benzer özellikteki mesneviler (Süheyl ü Nevbahar, Hurşîd-nâme) de rastlananlardan daha fazla yer tutar. Eserde, “Dede Korkut” taki destan üslûbunu hatırlatan bazı parçalara ve aliterasyonlara da rastlanır. Mehmed, okunuşu birbirine yakın kelimeleri bir beyit içinde kullanarak kelime oyunları da yapar.¹¹¹⁶

Orijinal konusuyla ve içerdiği atasözleri, halk dilinden alınan teşbih ve deyimlerle millî ve mahallî bir özellik gösteren ve hemen hemen tamamı düzgün bir şekilde harekelenmiş olan eser, edebiyatımız için olduğu kadar dil incelemeleri bakımından da önemlidir.¹¹¹⁷ Birçok mesnevi yazarımız gibi, Mehmed de eserinin konusunu İran edebiyatından almıştır. Sadece bu alış, doğrudan doğruya olmamış, Farsça aslından tercüme olduğu tahmin edilen Kıpçak lehçesiyle yazılmış eserin

¹¹¹³ Yüksel, *Mehmed, Işk-nâme [İnceleme-Metin]*, 35.

¹¹¹⁴ Yüksel, *Mehmed, Işk-nâme [İnceleme-Metin]*, 1.

¹¹¹⁵ Yüksel, *Mehmed, Işk-nâme [İnceleme-Metin]*, 51.

¹¹¹⁶ Yüksel, *Mehmed, Işk-nâme [İnceleme-Metin]*, 54-57.

¹¹¹⁷ Yüksel, *Mehmed, Işk-nâme [İnceleme-Metin]*, 1.

genişletilerek aktarılması yoluyla olmuştur.¹¹¹⁸ Eser, bir macera mesnevisi olarak, zamana dayanabilecek güçte değilse de, yazılışındaki dil bakımından asrının önemli kaynaklarındanır.¹¹¹⁹

Işk-nâme'nin tek nüshası, Paris'te Bibliotheque Nationale'dedir. Paris'te Millî Kütüphane'de, Suppl. Turc. 604 numarada kayıtlı olan bu tek nüsha¹¹²⁰, önce Prof. Dr. M. Fuad Köprülü tarafından görülmüş; sonra ise, Doç. Dr. Sedit Yüksel, eserin mikrofilmleri üzerinde çalışarak eseri işlemiş, 1965'te Ankara'da transkripsiyonlu metin ve yeni harflere çevrilen geniş bir incelemesi ile birlikte yayınlamıştır.¹¹²¹

Sedit YÜKSEL, *Mehmed, Işk-nâme [İnceleme-Metin]*, Ank. Ü., DTCF Yay., Ankara, 1965.

Işk-nâme üzerine bazı makaleler, ansiklopedi maddeleri de yazılmıştır.

Olca ÖNERTOY, "Mehmed: Işk-nâme", (tanıtma), *Hisar*, S. V (17), 1965, s. 25-26

Cahit ÖZTELLİ, "Işk-nâme ve Yazarı Üzerine", (tenkit), *TDD*, S. 171, Ankara, 1965, s. 187-192.

Muhammet YELTEN, "Işk-nâme", *TDV İslam Ans.*, İst., 1998, C. 19, s. 214-215.

Işk-nâme eseri üzerinde bazı yüksek lisans çalışmaları da yapılmıştır.

Mehmet EMLİK, *Mehmed'in Işk-nâme Adlı Mesnevisinin Günümüz Türkçesiyle Nesre Çevrilmesi ve Mesnevideki Eğitim Unsurları*, (YLT), SÜ, SBE, Konya, 2007.

Fahri KAPLAN, *Mehmed'in Işk-nâme'sinde Aşk Olgusu, Vak'a Kuruluşuna Tesiri*, (YLT), Muğla Ü., SBE, Muğla, 2011.

2.30. İBTİDÂ-NÂME (13. YY.), SULTAN VELED

Mevlânâ'nın hayatı ve Mevlânâ âşıklarının ilk inançlarını gösteren en eski ve doğru kaynak olmasıyla önem kazanan *İbtidâ-nâme*, Sultan Veled'in üç mesnevisinin

¹¹¹⁸ Yüksel, *Mehmed, Işk-nâme [İnceleme-Metin]*, 50.

¹¹¹⁹ Banarlı, I, 396.

¹¹²⁰ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 176.

¹¹²¹ Banarlı, I, 396.

ilkidir. Başında “Mesnevi-i Veledî” (Veled’in mesnevisi, eseri) dediği bu eser, “Veled-nâme” adıyla tanınmış, “ibtidâ” kelimesiyle ilk beyti başladığı ve aynı zamanda ilk mesnevisi olduğu için *İbtidâ-nâme* adıyla da anılmıştır.¹¹²² “Fâilâtün//Mefâilün//Fâilün” aruz vezniyle yazılan eser, manzum ve mensur karışıktır. Her birinin başında kısa veya uzunca mensur bir kısım bulunan 163 parça manzum kısımdan oluşan bu eserde Türkçe 80 beyit vardır. Sultan Veled’in eserlerinin pek çoğunda bulunan çeşitli sayılardaki bu beyitler, Oğuz Türkçesiyle yazılmış ilk şiirler olduğu için Türk dili açısından değerli bir belge niteliği taşır. Mevlânâ ve onun birlikte yaşadığı ve arkadaşı olanların, Seyyid Burhanettin Muhakkik Tirmizi, Şemseddin Tebrizî, Salahattin Zerkûbî, ve Şeyh Kerimüddin Begtimur gibi büyüklerin biyografilerini yazan Sultan Veled’in eserinin edebî değeri yüksektir ve eser, dört ay içerisinde tamamlanmıştır. Mesnevi, Abdülbâki Gölpinarlı’nın tercümesine göre, “dîbâce” ve “giriş” dışında 167 başlık ve 8755 beyittir. Cemşid Karabeyoğlu’nun yaptığı doktora çalışmasına göre ise eser, “dîbâce” dışında 165 başlık ve 9007 beyittir. Bunların içinde 76 Türkçe, 180 Arapça ve 23 Rumca beyit de bulunur.¹¹²³

İlk dönem Mevlevîliğine dair Ferîdun Sipehsâlâr’ın Risâle’siyle Ahmed Eflâkî’nin Menâkıbü’l-ârifin’inin başlıca kaynağı sayılan eserde Sultan Veled, bâbasi Mevlânâ, halifeleri ve yakın çevresi hakkında en güvenilir bilgileri aktarmıştır.¹¹²⁴

İbtidâ-nâme, Celâleddin Hümâî tarafından yayınlanmıştır.

Hümâî, Celâleddin, *Mesnevi-yi Veledî be Bahr-i Hafîf, Marûf be Velednâme*, Tahran 1315/1897.

Hümâî, Celâleddin, “Mukaddime-i Velednâme”, *Veled-nâme. Mesnevi-i Veledî*, Tahran, 1355/1936, s. 1-98.

Abdülbâki Gölpinarlı da mesneviyi çevirisini yaparak yayınlamıştır.

Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, (çev. Abdülbâki Gölpinarlı), Konya Turizm Derneği Yayını, Ankara, 1976. (Tablet Yay., Konya, 2001)

Hülya Küçük ise, Konya’da yapılan Mevlânâ Kongresi’nde Sultan Veled’in *İbtidâ-nâme*’siyle ilgili hazırladığı bildirisini sunmuştur.

¹¹²² Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 113.

¹¹²³ as

¹¹²⁴ Veyis Değirmençay, “Sultan Veled”, *TDV İslam Ans.*, C. 37, 521-522.

Hülya KÜÇÜK, “Sultan Veled’in İbtidâ-nâme’sine Göre Mevlevî Halîfeleri”, *III. Uluslararası Mevlânâ Kongresi (5-6 Mayıs 2003)*, Konya, <http://akademik.semazen.net>, (Erişim Tarihi: 12.03.2014).

Ayrıca doğrudan Sultan Veled’in *İbtidâ-nâme* adlı mesnevisiyle ilgili olmasa da içerisinde bu eserine dair bilgilere de rastlayabileceğimiz bazı kitap, makale ve ansiklopedik madde çalışmaları vardır.

Sultan Veled’in *İbtidâ-nâme* ve Rebâbnâme’deki mesnevi beyitleriyle Divan’ındaki Türkçe şiirleri Veled Çelebi Efendi tarafından Dîvân-ı Türkî-i Sultan Veled adıyla 1925’te İslâmî Türk yazısıyla İstanbul’da yayınlanmıştır. Bu şiirlerin yeni Türk harfleriyle, dil bilgisi incelemeli, sözlüklü, faksimileli, transkripsiyonlu, ilmî bir yayını da Mecdut Mansuroğlu tarafından 1958’de yine İstanbul’da yayınlanmıştır.¹¹²⁵

Veled Çelebi Efendi (İzbudak), (Mehmed Bahaeddin adıyla, Kilisli Muallim Rıfat ile), *Dîvân-ı Türkî-i Sultan Veled*, , İstanbul, 1925.

Mecdut Mansuroğlu, *Sultan Veled’in Türkçe Manzûmeleri*, İst. Ü., EF Yay., No: 765, İstanbul, 1958.

Önder, Mehmet, “Mevlânâ’nın Oğlu Sultan Veled’in Eserlerinde Türkçe”, 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı, 1996 içinde*, Ankara, 1999.

Veyis DEĞİRMENÇAY, “Sultan Veled”, *TDV İslam Ans.*, C. 37, s. 521-522.

Nihat Sami BANARLI, “Sultan Veled (1226-1312)”, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, MEB Yay., İstanbul, 2001, s. 323-325.

Veyis DEĞİRMENÇAY, “Sultan Veled’in Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri”, *Rubailer (Sultan Veled)*, Erzurum, 1996, s. 1-26.

2.31. KÎTÂB-I USÛL (USÛL-NÂME)(16. YY.), TAŞLICALI YAHYA

Aruzun “Feûlün//Feûlün//Feûlün//Feûl” kalıbıyla yazılan *Kitâb-ı Usûl (Usûl-nâme)*, yaklaşık 3000 beyitten oluşur. “Makam” ve “şube” adları altında bölümlere ayrılan eserin makamlarında adalet, zulüm, uzlet, velilik, doğruluk, sükût, hikmetli söz, yiğitlik, muhabbet, aile, gayretsizlik ve kötülük; şubelerinde ise hanenede ve sazandeler,

¹¹²⁵ Banarlı, I, 323.

Rafîzîlik, deniz seferi, hizmetçilik, insan cinsleri, ahmaklık ve ölüm konuları işlenmiş ve bunlar yüzün üzerinde hikâye, temsil ve lâtife ile açıklanmıştır. Bunların çoğu, bizzat Yahya Bey'in kendi hayatının ve gözlemlerinin ürünü olup, devrin genel manzarasına ışık tutan anılardır.¹¹²⁶ Bu eserin ismi hem bazı kaynaklarda hem de son zamanlarda yazılan bazı monografilerde “*Usûl-nâme*” diye geçmekteyse de Yahya Bey eserine “*Kitab-ı Usûl*” demiştir.¹¹²⁷

Şair, eserine hitapla başlar, daha sonra münâcât, tevhid, hasbihâl, naat, miraciye ve Kanûnî Sultan Süleyman'a söylenmiş manzumelerle devam eder. “Sebeb-i telif” kısmında, subh-ı sadık vaktinde elindeki kalemin dile gelip kendisinden böyle bir eser yazmasını istediğini anlatan Yahya Bey, mesnevisini 12 makam ve 7 şubeye ayırmıştır.¹¹²⁸

Yahya Bey'in, Mevlânâ ile ilgili öyküleri, Hamse'sindedir. Biri Gülşen-i Envâr'da, biri Gencîne-i Râz'da, ikisi *Kitâb-ı Usûl (Usûl-nâme)*'de olmak üzere, Mevlânâ ile ilgili dört öyküye yer vermiştir. *Kitâb-ı Usûl*'deki iki öyküden birinin kahramanı ile Gülşen-i Envâr ve Gencîne-i Râz'daki birer öykünün kahramanları Mevlânâ'nın kendisidir. *Kitâb-ı Usûl*'deki ikinci öykünün konusu ise doğrudan Mevlânâ'nın Mesnevi'sinden alınmıştır.¹¹²⁹ 16. yy. da yazılan didaktik-ahlâkî mesnevilerden biri olan Cinânî'nin Cilâ'ü'l-Kulüb adlı eseri, Taşlıcalı Yahya'nın *Kitâb-ı Usûl (Usûl-nâme)* adlı mesnevisine nazire olarak yazılmıştır.¹¹³⁰

Yahya Bey, *Kitâb-ı Usûl*, Millet Ktph., Ali Emîrî, manzum, Nr. 986/4

İ. Güven KAYA, *Dukaginzade Taşlıcalı Yahya Bey'in Sanatı*, (DT), Priştine, 1985.

Mehmet ÇAVUŞOĞLU (Haz.), “Yahya Bey”, *MEB İslam Ans.*, 1997, C. 13, s. 342-347.

¹¹²⁶ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 354.

¹¹²⁷ <http://www.turkceciler.com/taslicali-yahya-bey.html> (Erişim tarihi: 03.07.2014)

¹¹²⁸ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 432.

¹¹²⁹ Kaya, a.g.e., s. 359.

¹¹³⁰ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 405.

2.32. *KİTÂBU EVSÂF-U MESÂCİDİ'Ş-ŞERİFE (14. YY.), AHMED FAKİH*

30-37 ile 79-85 arasındaki beyitlerin kafiye örgüsü gazel-kaside düzeninde olan *Kitâbu Evsâf-u Mesâcidi'ş-Şerife*, genel itibariyle mesnevi biçimindedir. Çarh-nâme'nin ölçüsüyle bu eserini yazan Ahmed Fakih, eserinde “Fî Medhi Adesi Halîl” bölümünün başında beyit düzeniyle yazılmış hece ölçüsüyle üç dörtlük vardır. Eserin sonunda bulunan yine Ahmed Fakih'in Kudüs için yazdığı 50 beyitlik dört övgüsü de hece ölçüsüyledir. Bu övgülerden birincisi 15 beyit, ikincisi 7 beyit, üçüncüsü 18 beyit, dördüncüsü 10 beyit bir mısra olup, yazmada son övgü yarım bırakılmıştır.¹¹³¹ “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” aruz kalıbıyla yazılan eser, 339 beyittir. Eserin tek nüshası, British Museum'da kayıtlı bir dergide bulunur.¹¹³²

Eserde, daha önce bazı arkadaşlarıyla hacca giden Ahmed Fakih, bu gezisi sırasında gördüğü Şam, Kudüs, Mekke, Medine kentleri ile orada ziyaret ettiği kutsal yerleri anlatır. Şair, gezdiği yerleri dikkatle seyretmiş, gördüğü yapıların kaç kapısı olduğunu, kubbelerini, sütunlarını, merdiven basamaklarını saymış, enlerini, boylarını adımlayarak ölçmüştür. Kudüs'ü çok beğenen şair, hac dönüşünde arkadaşlarından bazılarıyla Kudüs'te iki ay kalmıştır. Eserin sonuna eklenmiş olan Kudüs övgülerini Ahmed Fakih'in orada kaldığı sırada yazmış olduğu anlaşılır. Ahmed Fakih, memleketine dönünce eserini, hacca gidemeyen arkadaşlarına hediye eder, onların da oraları görmelerini tavsiye eder.¹¹³³

Kitâbu Evsâf-u Mesâcidi'ş-Şerife, Ahmed Fakih'in çağının iyi bir şairi olduğunu daha belirgin olarak ortaya koyar. Ayrıca bu eserden Ahmed Fakih'in hece ölçüsü ile de şiirler yazmış olduğunu öğreniriz. O, bir yandan İran şiiri örneklerine benzeyen eserler yazarken, bir yandan da millî zevke ve edebiyat geleneğine bağlı kalmıştır.

Eserin ilgi çeken değerli bir yanı da yalın ve kolay bir anlatım içerisinde yapılmış olan gerçekten güzel canlı tasvirleridir.¹¹³⁴ Türk dili tarihi bakımından eserin önemi büyüktür. 13. yy. Anadolu Türkçesinin özelliklerini taşıyan eser, eskiliği ve büyüklüğü yönünden bu yüzyıl metinleri arasında özel bir yer tutar. Eserde Arapça ve Farsça kelimeler fazladır. Bunun yanında bu eser, Türkçe sözcükler bakımından da çok

¹¹³¹ Hasibe Mazıoğlu, *Ahmed Fakih, Kitâbu Evsâfı Mesâcidi'ş-Şerife*, TDK Yay., Ankara 1974, 7-16.

¹¹³² Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 150.

¹¹³³ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, 441.

¹¹³⁴ Mazıoğlu, *Ahmed Fakih, Kitâbu Evsâfı Mesâcidi'ş-Şerife*, 7-16.

değerli bir metindir. Eserin dilinin ve gramer özelliklerinin ayrıca incelenmesi ve işlenmesi, çok yararlı olacaktır. İmla özellikleri bakımından ise eser, en geç 15. yy. başlarında yazılmış olmalıdır.¹¹³⁵ Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış olan bu eserin dil ve edebiyat tarihimiz bakımından önemi büyüktür. Kısaca her yönüyle eser, Anadolu'nun bu en eski şairinin güçlü bir sanatçı olduğunu ortaya koyar.¹¹³⁶

Kitâbu Evsâf-u Mesâcidi'ş-Şerîfe'nin yazması, British Museum Doğu Kitapları Bölümü'ndedir. Yazmanın içerisinde iki kitap vardır. İlki Fakih'in bu eseridir. İkincisi değişik kâğıda değişik yazı ile yazılmış, “Kitâbu Beyti'l-Makdis ve'l-Halîl” adlı daha sonraya ait bir eserdir. Ahmed Fakih'in eseri, 1-21. sayfalardadır. Şairin Kudüs şehri için yazmış olduğu dört övgü, eserin sonuna eklenmiştir. Yazmada bütünüyle Ahmed Fakih'e ait olan 389 beyit ve bir mısra bulunur.¹¹³⁷

İlk defa Hasibe Mazioğlu'nun bir bildiriyle ilim âlemine tanıtmıştır. İlerleyen zamanlarda ise, eserin transkripsiyonlu metnini, sözlüğünü ve tıpkıbasım yayımını da yine kendisi yapmıştır.¹¹³⁸

Hasibe MAZIOĞLU, “Anadolu’da XIII. Yüzyıl Ürünlerinden Yeni Bir Eser”, *X. Türk Dili Kurultayında Okunan Bildiriler* - 1963, Ankara, 1964, s. 75-79.

Mazioğlu, eserin bazı örnek parçalarını ayrıca yayımlamıştır.

Hasibe MAZIOĞLU, “Geçmişin Türkçesinden Örnekler”, *TDD*, XIII/145 [Ekim 1963], s. 25-30.

Eserin transkripsiyon ve sözlük eklemeli tıpkıbasım yayını da yine Mazioğlu tarafından yapılmıştır.

Hasibe MAZIOĞLU, *Ahmed Fakih, Kitâbu Evsâf-u Mesâcidi'ş-Şerîfe*, TDK Yay., Ankara, 1974.

Bu yayınla ilgili tartışmalar hakkında Orhan Şaik Gökyay bir makale yazmıştır.

Orhan Şaik GÖKYAY, “Okurken VIII: Güçlük Nerede?”, *TDD*, XXXII/S. 289, Ankara, Ekim 1975, s. 549-550.

Bu yazıya Hasibe Mazioğlu'nun cevabı şu makaleyle olmuştur:

¹¹³⁵ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, 441.

¹¹³⁶ Mazioğlu, *Ahmed Fakih, Kitâbu Evsâf-u Mesâcidi'ş-Şerîfe*, 7-16.

¹¹³⁷ as

¹¹³⁸ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 150.

Hasibe MAZIOĞLU, “Güçlüğün Nerede olduğu (Kitâbu Evsâf-u Mesâcidi’ş-Şerife ile İlgili Eleştiri Üzerine)”, *TDD*, XXXII/ S. 290, Ank., Kasım 1975., s. 665-666.

Buna Orhan Ş. Gökyay’ın karşılığı yine bir makaleyle verilmiştir: *TDD*, C. 32, S. 291, Ankara, Aralık 1975, s. 707-710.

2.33. KUTADGU BİLİĞ (11. YY.), YUSUF HAS HACİB

İlk İslamî Türkçe eser olan *Kutadgu Bilig*, Hakaniye (Karahanlı) Türkçesiyle yazılmıştır. Balasagunlu Yusuf, Balasagun’da iken yazmaya başlamış ve Kaşgar’a gelerek eserini orada tamamlamıştır.¹¹³⁹ Karahanlı sülalesinden Buğra Karahan Ebu Ali Hasan bin Süleyman Arslan Karahan (Tawgaç Buğra Han) adına 1069-1070 yılında 18 ay içinde yazılmıştır.¹¹⁴⁰

Yusuf Has Hacib, ilk mesnevimiz olarak bilinen esere ad olarak *Kutadgu Bilig*’i kendisi vermiştir. *Kutadgu Bilig* sözünün anlamı üzerinde farklı düşünceler ileri sürülmüştür. Zeki Velidi Togan ile Reşit Rahmeti Arat, bu ismin “Hükümdarlara ait bilgi” veya “Kutlu etme bilgisi” anlamlarında kullanıldığını ileri sürmüşlerdir.¹¹⁴¹ Eseri bilim dünyasına ilk tanıtan Pierre Amédée Emilien Probe Jaubert, bunu “hükümet bilgisi” diye anlatmıştır. Vambéry ve Radloff, kelimenin kuruluşuna bakarak *Kutadgu Bilig* sözünü “saadet verici ilim” diye tercüme ederler. Bugün kabul edilen anlam da buna yakındır.¹¹⁴²

Kutadgu Bilig, (kut: saadet, -ad: oldurgan fiil eki, -gu: “kılan” (eski) sıfat eki, bilig: bilgi) sözcük anlamıyla “Kişileri her iki dünyada kuta (saadete) erdirmeye yarayan bilgi (mutluluk veren bilgi)” demektir. *Kutadgu Bilig*, Türk edebiyatının en eski İslamî ürünüdür.¹¹⁴³ *Kutadgu Bilig*, isminden de anlaşıldığı gibi, insana her iki dünyada, tam anlamıyla kutlu olmak için gereken yolu göstermek amacıyla yazılmıştır. Birbirine çok sıkı bağlı olan ferd, toplum ve devlet hayatının ideal bir şekilde düzenlenmesi için gerekli zihniyet, bilgi ve faziletlerin ne olduğu ve bunların ne şekilde elde edileceği ve nasıl kullanılacağı üzerinde duran şair, düşünür Yusuf Has Hacib, bununla kendi devrinde gündelik hayatın üstüne yükselenlerin düşüncelerine tercüman olmuştur.

¹¹³⁹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 31.

¹¹⁴⁰ *Kutadgu Bilig Tıpkıbasım I*, Viyana Nüshası, Alâeddin Kırıl Basımevi, İstanbul 1942, 8.

¹¹⁴¹ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, I, 1.

¹¹⁴² *Kutadgu Bilig Tıpkıbasım I*, Viyana Nüshası, 8.

¹¹⁴³ Agop Dilaçar, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDK Yay., Ankara 1988, 18.

Yusuf, bu eseriyle insan hayatının anlamını tahlil ve onun toplum ve dolayısıyla devlet içindeki görevini belirten bir hayat felsefesi sistemi kurmuştur.¹¹⁴⁴

Kutadgu Bilig'in başında esere sonradan eklenen ve kimin eklediği bilinmeyen 77 beyitlik bir mukaddime vardır. Bu mukaddimeyi yine esere sonradan eklenmiş bir başka mensur mukaddime izler.¹¹⁴⁵ *Kutadgu Bilig*'in yazıldıktan bir süre sonra unutulmuş ya da çok dar bir çevre tarafından yararlanılmış olduğu anlaşılır. Eser, iki defa aydınlığa çıkarılmıştır. Her ikisinde de esere eklenmiş olan mukaddimeler, bunları yazarların fikir seviyelerini gösterdiği gibi bu çevrelerin kitap hakkındaki görüşlerini de içerir. *Kutadgu Bilig*'in ilk meydana çıkarılışında manzum mukaddime, ikinci defa meydana çıkarılışında da mensur mukaddime esere eklenmiştir. İlk eklenen manzum mukaddime bir yandan eserin müellifi hakkında bilgi verilmekte, diğer yandan yazarın fikrine göre eserin en önemli kısımları belirtilmektedir. Mensur mukaddime ise, manzum mukaddimenin eksik ve kötü bir özetidir.¹¹⁴⁶ Mesnevi şeklinde yazılmış olan eserin sonunda kasideyle söylenmiş 124 beyit tutan üç parça bulunmaktadır. Eserin içerisinde ise, yeri geldikçe söylenmiş 173 dörtlük vardır. Bütün bunlarla beraber ve 77 beyitlik manzum mukaddimenin dışında eser, 6645 beyitten oluşur.¹¹⁴⁷

Kutadgu Bilig, gerek Türklük, gerek İslamiyet bakımından, yazı sanatı ve ahlâk bilgisi ile öğüt alanında büyük bir başyapıttır. Balasagunlu Yusuf, bu eseri, “ön söz” ve “giriş” eklemeyen, 85 bâba ayırmış 6520 beyit hâlinde ve “Feûlün//Feûlün//Feûlün//Feûl” kalıbında, Türkçenin 11’li hece ölçüsüyle, öğretici bir destan gibi yazmıştır. Bu destan, Türk yurdunda ve yurt dışında çok beğenilmiştir.¹¹⁴⁸ Eserin tamamı bu vezinle yazılmıştır. Yalnız kitaba konulan dörtlüklerden bir tanesinin ve kitap sonunda kaside şeklinde söylenen üç manzumeden ilk ikisinin vezni “Feûlün//Feûlün//Feûlün//Feûlün” dür.¹¹⁴⁹ İslam Türk dil ve edebiyatına aruz vezni, *Kutadgu Bilig*’le girmiş ve ondan sonraki eserlerde de bunun gibi vezinler kullanılmıştır. Yusuf Has Hacip, vezinde ve şekilde Şeh-nâme sahibi Firdevsî’ye

¹¹⁴⁴ Reşit Rahmeti ARAT, *Kutadgu Bilig I Metin*, TDK, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1947, XXV.

¹¹⁴⁵ Külekçi, XI-XX. *Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 1.

¹¹⁴⁶ Mustafa Kaçalin, “Kutadgu Bilig”, *TDV İslam Ans.*, İstanbul 2001, XXVI, 479.

¹¹⁴⁷ Külekçi, XI-XX. *Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 1.

¹¹⁴⁸ Dilaçar, 18.

¹¹⁴⁹ Banarlı, I, 232.

uymuştur. Fakat eserin konusunda Firdevsî, bir savaş ve kahramanlık destanı oluşturduğu halde Yusuf Has Hacip, bir akıl ve hikmet dersi verir.¹¹⁵⁰

Kutadgu Bilig'in vezni üzerinde Avrupa'da ilk önce esaslı bir şekilde duran, bu konuyu iyice inceleyen Martin Hartmann olmuştur. Onun ileri sürdüğü görüşleri bilmeden yurdumuzda da İbrahim Necmi Dilmen, bu konuyla ilk ilgilenen olmuş ve aynı sonuçlara ulaşmıştır. Bu iki araştırmadan sonra, artık *Kutadgu Bilig*'in vezni ve şekli konusu tamamen anlaşılmış, Şeh-nâme'nin vezniyle yazıldığı artık ilim âlemi tarafından kabul edilmiştir.¹¹⁵¹ Klasik mesnevi düzenine uygun olarak yazılan esere Allah'a hamd ile başlanmış, Hz. Peygamber ve Dört Halife övgüsünden sonra *Kutadgu Bilig*'in tek lirik parçası olan bahar tasviri ve hükümdarın medhine yer verilmiştir.¹¹⁵²

Yusuf, otuzundan sonra sağlığı sarsılmış olan bir adamdır. Kitabını yazdığında 60'ına yaklaşmıştı. O, eserinde dış görünüşüyle ilgili bazı benzetmeler yapar. Eserin “giriş” kısmında o, Allah'a yalvarır: “Ey Allah'ım, beni biraz daha yaşat, bu eserimi tamamlayabilmem için bana güç bağışla, *Kutadgu Bilig*'imi tamamlayım; günahım çoktur, kara toprağa girdiğimde yardımını (nurunu) bana ulaştır; bütün inanç sahiplerine de yardım et (nurlandır).” 5. bâbda Balasagunlu Yusuf, evreni anlatır. Şair, 7 gezegeni (yıldız) ve 12 burcu değerlendirir.¹¹⁵³ 6-10. bâblar arasında Yusuf, genellikle, kendi dünya görüşünü özetleyip şu üç nokta üzerinde durmuştur: bilgi, dil ve iyilik. Eserin 11. bâbında Balasagunlu Yusuf, kitabın adını, anlamını ve kendisinin sağlık durumunu açıklar. Bu açıklamadan sonra yazar, kitabın alegorik konusunu ve bu alegoriyi oynayan dört kişiyi bize sunar. Balasagunlu Yusuf, ihtiyarlığından bahsederek gençliğe seslenir; Tanrı'ya dua ile bu kısmı bitirir.¹¹⁵⁴ Eserin başlangıç kısmı olan bu 11. bâbdan sonra, 12. bâbda *Kutadgu Bilig*'deki dört kişinin hikâyesi yani eserin asıl hikâyesi başlar ve 85. bâbın ortasına kadar sürer.¹¹⁵⁵ Dört bölümden oluşan bu kısım ile birlikte *Kutadgu Bilig*'in yapısı, sahneye konmuş alegorik, dört kişi arasında geçen bir münazaraya ya da atasözleri ve bilge deyimleriyle süslenmiş diyaloglu bir sahne yazısına benzer. *Kutadgu Bilig*'de konu, kutun (saadetin, mutluluğun) elde edilmesidir. *Kutadgu Bilig*'de dört şeyi, dört kişiyi, dört temel ilkeyi, dört fikri temsil eden konuşanlar, şunlardır: 1. Kün

¹¹⁵⁰ *Kutadgu Bilig Tıpkıbasım I*, Viyana Nüshası, 15-30.

¹¹⁵¹ as

¹¹⁵² Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 31-32.

¹¹⁵³ Dilaçar, 19-25.

¹¹⁵⁴ as

¹¹⁵⁵ as

Togdı (İlig, hükümdar)-Köni törü (doğru yasa adalet), 2. Ay Toldı (Vezir)-Kut (saadet, mutluluk), 3. Ögdülmiş (Vezirin oğlu)-Ukuş (anlayış, akıl), 4. Odgurmış (Ögdülmiş'in kardeşi)-Akıbet (hayat ve dünyanın sonu). *Kutadgu Bilig*'de konuşmalar ve münazaralar, hep ikili olarak bu dört kişi arasında geçer; eserde arkadaş, uşak, haberci ve mürit gibi ikinci derecedeki kişiler önemli bir rol oynamazlar.¹¹⁵⁶ Bu geniş hikâyede yer yer çeşitli ansikopedik bilgiler de bulunur. Hiçbir düz yazı parçası bulunmayan ve sonuna kadar manzum olan bu eser, baştanbaşa özdeyişlerle doludur. *Kutadgu Bilig*'in aslı 6520. beyitte biter, eserin sonundaki ekler başlar. Bunlar 3 tanedir (125 beyit): 1- Balasagunlu Yusuf, gençliğine acır ve yaşlılığını anlatır. 2- Yaşamakta olduğu çağın bozukluğunu ve dostlarının çektiği üzüntüyü söyler. 3- Kendi kendini öğütler ve bilgiyi tekrar över.¹¹⁵⁷

Eserde verilen bahar şiirinden ve Hasan Buğra Han övgüsünden başka yer yer, güneşin batmasını, günün kararmasını, gece karanlığını, günün ağarmasını, şafağın sökmesini ve güneşin doğmasını betimleyen parçalar da Yusuf'un güçlü bir şair olduğunu gösterir.¹¹⁵⁸ *Kutadgu Bilig*'de genellikle devlet, yurttaşlık, yasa, saray örgütü, görevliler, yönetim, töre, ordu, toplum konularında bilgiler yer almıştır. Esere göre, "Yurdu alan onu kılıçla almıştır; yurdu tutan da onu kalemle tutmuştur." *Kutadgu Bilig*, görkemli bir şehre benzer. Pırıl pırıl parlayan sokaklarını onun kutsal beyitlerinde görürüz. Bunlardan bazısı Allah'ın emri, bazısı uyarma, bazısı öğüt, bazısı sakındırma, bazısı da yasaklamadır.¹¹⁵⁹

Kutadgu Bilig, zarif dili ve ahlâkî konusu ile uzun zaman Türkistan'ın edebî Türkçesinin üzerinde etkili olmuştur. Hatta Türk edebiyatına gerçek bir çığır açmıştır. Türk edebiyatı, ilk defa *Kutadgu Bilig*'le, nazım edebiyatının temelini kurmuş, Türk gelenekli kültürünü tarihinden ayırmamıştır.¹¹⁶⁰ *Kutadgu Bilig*, nazım şekli olarak Arap edebiyatında doğan ve Fars edebiyatında da kullanılan mesnevi ile yazılsa da, onda yer yer İslam öncesi Türk şiir geleneğinin izlerine de rastlanır. *Kutadgu Bilig*'de eski Türk şiirinin önemli özelliklerinden biri olan mısra başı kafiye yer verilmiş, şiirde ahengi sağlamak için aliterasyonlardan yararlanılmış, yarım kafiyeler kullanılmış, hece

¹¹⁵⁶ Dilaçar, 19.

¹¹⁵⁷ Dilaçar, 19-25.

¹¹⁵⁸ as

¹¹⁵⁹ Dilaçar, 28.

¹¹⁶⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ank., 1996, XV.

vezninin ritmi yansıtılmıştır. Tekrarların yer aldığı eserde, şairin millî nazım birimimiz olan dörtlüklere meyletmesi de dikkat çeker. Eser içine serpiştirilen 173 dörtlüğün mani tarzında kafiyelendiği görülür. Özellikle bu durumun daha sonra Anadolu’da gelişerek devam eden Türk edebiyatı ürünlerinden olan mesnevilere örnek olduğu tahmin edilir.¹¹⁶¹

Kutadgu Bilig, eskiden yalnız Türkistan’da değil, bütün Doğu yurtlarında tanınmış ve sevilmişti. Çeşitli yerlerde farklı adlarla tanınıyordu (Çin Türklerinde-Edebü’l-Mülûk, Doğu ilinde-Ziynetü’l-Ümera, İran’da-Şâh-nâme-i Türkî, Turan’da-Kutadgu Bilig). *Kutadgu Bilig*’in her türlü yayını (tıpkıbasım, çeviriyazı, çeviri, makale hâlinde kısa incelemeler, değerlendirmeler vb.) yapılmıştır.¹¹⁶²

Kutadgu Bilig’in bizdeki ilk çevirisini, çeviriyazısını ve karşılaştırmalı metin yayını Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat, 1947 ve 1959 yıllarında vermiştir. Bu çeviriyazı, yapının elde bulunan üç el yazması dikkate alınarak hazırlanmıştır. Prof. Rahmeti Arat, “edebî zevk” sağlamak için, çevirisini bize “sözlüksel” den daha çok “anlamsal” olarak vermiştir.¹¹⁶³ Son yıllarda Köktürkçe ile Uygur ve Karahanlı Türkçelerinin sözlük bilgisi alanında yeni yayınlar ortaya konmuş, bunlar *Kutadgu Bilig*’de geçen kelimelerin gerçek anlamını da aydınlatmıştır.

Bunlardan biri, 1969’da, Sovyet Bilimler Akademisi’ne bağlı Dil Bilim Enstitüsü’nün Leningrad’da yayınladığı ve Karahanlı Türkçesini de içine alan Drevnetyurkskiy Slovar (Eski Türkçe Sözlüğü)’dir.¹¹⁶⁴

Kutadgu Bilig, eski Türk ahlâk ve devlet görüşü ile İslamî inancı birleştiren nasihat-nâme ve siyaset-nâme içeriğinde didaktik bir eserdir.¹¹⁶⁵ O, gerçekte bir siyaset-nâme, bir pend-nâme, bir ütopya, aynı zamanda Türklerin belli başlı ilk İslamî eseri olduğuna göre, bu eserin kaynaklarını ilk büyük Müslüman filozoflarda ve onlara fikir ve görüş aktarmış olan Batılı düşünürlerde, yani Eflatun’la Aristo’da aramalıyız. *Kutadgu Bilig*’de önemli bir yer tutan bilgi görüşü, Eflatun ve Aristo’dan sonra İslamiyet’te de ön sıradadır. İslama göre, bilgi toplamak ve öğrenmek, her Müslüman’a

¹¹⁶¹ Kartal, *Doğu’nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 254.

¹¹⁶² Dilaçar, 29.

¹¹⁶³ Dilaçar, I.

¹¹⁶⁴ Dilaçar, II.

¹¹⁶⁵ Kartal, *Doğu’nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 252.

farzdır. Atatürk de “Hayatta en hakikî mürşit ilimdir.” sözünü söylemiştir. Balasagunlu Yusuf da *Kutadgu Bilig*’i bu temel üzerinde oluşturmuştur.¹¹⁶⁶

Balasagunlu Yusuf, yalnız Arap ve İran dil ve kültürlerini, hatta Batı’daki klasik bilgileri değil, İslamdan önceki Türk dünyasını ve kültürünü de iyi biliyordu. Bunlarla ilgili bilgiler, *Kutadgu Bilig*’de geçer, Şeh-nâme’deki kahraman tiplerine de rastlarız. Balasagunlu Yusuf, yasa ve yönetim alanında *Kutadgu Bilig*’i yazarken eski Türk geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. O, eserini bir töre ve yasa kitabı olarak yazmıştır. *Kutadgu Bilig*, aynı zamanda baştanbaşa, eski çağlardan kalan Türk atasözleri ve bilge sözlerinden oluşmuştur.¹¹⁶⁷

Kutadgu Bilig, yalnız ilk Türk klasik edebiyatı örneği olmakla kalmamıştır. Moğollar arasında da geniş yayılma sahası bularak “düstur, şifahî emir külliyyatı” manasında kullanılmıştır. Moğollarda, hanlar, hayattayken söyledikleri vecizeleri “Bilig” adı altında toplayarak, ölümlerinden sonra kitap hâline koymak geleneği de olmuştur. *Kutadgu Bilig*, büyük Moğol istilasına kadar, Orta Asya sahasında, Türk dil ve edebiyatının geçici devresinin sessizliğini bozan tarihî bir Türk dili ve edebiyatı yadigarı olup, uzun zaman Türk edebiyatının yaşamasını sağlamıştır.¹¹⁶⁸

Müslümanlığın Türkler arasında yayılmasından sonra yazılmış en eski eser, *Kutadgu Bilig*’dir. O, dilimizin ve edebiyatımızın tarihinde yeni bir devir açan büyük eserlerdendir.¹¹⁶⁹ *Kutadgu Bilig*, bizim için gerçekten sonsuz övünülecek, tükenmez bir iç güç kaynağıdır. Balasagunlu Yusuf’un bu çalışması, bize övünme hakkını kazandırmıştır.¹¹⁷⁰

Ahmet Bican Ercilasun, *Kutadgu Bilig*’in alegorik olma özelliğinden dolayı eseri, Türk edebiyatının ilk tiyatro metni kabul eder. Diğer taraftan Türk edebiyatında tahkiye üslûbu, Budist Türkçe metinlerde de sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. Diğer bir ifadeyle, Budist Türk edebiyatında en fazla eserin verildiği alanın hikâye olması, bu çevrede de mesajların, mefhumları ifade eden kişiler yoluyla verilmek istendiğini işaret

¹¹⁶⁶ Dilaçar, 5-8.

¹¹⁶⁷ as

¹¹⁶⁸ Hacıeminoğlu, XVII.

¹¹⁶⁹ *Kutadgu Bilig Tıpkıbasım I*, Viyana Nüshası, 6.

¹¹⁷⁰ Dilaçar, 35.

eder. Buna göre, *Kutadgu Bilig*, şeklin yanında tahkiye olarak da Türk edebiyatında zaten var olan bir geleneği devam ettirmiş olabilir.¹¹⁷¹

Kutadgu Bilig, yalnız yazıldığı devir içinde değil, bugünkü şartlar içinde de sevilmiştir. Yusuf Has Hacib'in beşerî konuları ele alış tarzı ve bunu yaparken gösterdiği samimilik hâlâ gönüllere hitap etmekte ve insanı düşündürmektedir. Eserin özellikle gençliğe faydalı olması, şairin başlıca arzusudur. Büyük eserler, insanların gönlüne hitap ettikçe büyüklüklerini korurlar.¹¹⁷² *Kutadgu Bilig*'in 3 yazma nüshası vardır. Her üçü de kitabın aslının yazıldığı zamandan çok sonra yazılmıştır. Bu durum, nüshaların arasındaki farklar ve bunlara karışan başka yazılar bakımından da zorluklara neden olur.¹¹⁷³

1. Viyana (Herat) Nüshası: İlk ortaya çıkan, *Kutadgu Bilig*'in bilim dünyasına ilk tanıtılan nüshasıdır. 1439'da Herat'ta yazılan bu nüsha, meşhur yazar ve Doğu bilimci Hammer tarafından ele geçirilerek Viyana Saray Ktph.'ne verilmiştir. 185 sayfa olan nüshada 76 satırlık bir kaside ile bir rubai vardır. Bunların dışında zaman içinde müellifler tarafından eklenen kısımlar da vardır. 200 sayfaya kadar ulaşan ve şu an ortada olmayan¹¹⁷⁴ bu nüsha, çok kötü bir Uygur yazısıyla yazılmıştır. *Kutadgu Bilig*'in aslı bu nüshadadır. A. Vambéry, bu nüshayı bulmuş ve 1870'te Uygur harfleriyle Viyana'da yayınlamıştır. Ayrıca W. Radloff, Viyana nüshasını Uygur harfleriyle 1890'da Petersburg'da yayınlamıştır. V. Thomsen ise, 1901'de, Vambéry'nin (1870) ve Radloff'un (1900) çeviriyazılarındaki yanlışları düzeltmiştir. Bu yazma, XV. yüzyılda Orta Asya ile Anadolu arasındaki kültür ilişkilerini göstermesi bakımından önemlidir. Eklenen bir kayıttan anlaşıldığına göre eser, Fatih Sultan Mehmed zamanında Orta Asya kaleminde çalışan Uygur kâtiplerinden Şeyhzade Abdürrezzak Bahşı için Fenari oğlu Kadı Ali tarafından 879'da (1474) Tokat'tan getirilmiştir.¹¹⁷⁵

Kutadgu Bilig Tıpkıbasım I, Viyana Nüshası, Alâeddin Kırıl Basımevi, İst., 1942.

2. Fergana Nüshası: 445 sayfa ve 6095 beyitten oluşan bu nüsha, Arap harfleriyle yazılıdır. 1914'te Ahmet Zeki Velidi Togan, bunu Türkistan'ın Fergana ilinin Nemengâh şehrinde bulmuş ve onu Ruslara tanıtmıştır. Rusya'da Arkeoloji

¹¹⁷¹ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 254.

¹¹⁷² Reşit Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig II Çeviri*, TTK Yay., Ankara 2003, IX.

¹¹⁷³ *Kutadgu Bilig Tıpkıbasım I, Viyana Nüshası*, 8.

¹¹⁷⁴ Dilaçar, 10-15.

¹¹⁷⁵ Kaçalın, 479.

Cemiyeti'nin Şark Şubesi Muhtıraları mecmuasında bir makale yayımlanmıştır.¹¹⁷⁶ Nüshaların en yetkini olan bu el yazması, bir ara ortadan kaybolduktan sonra, 1924'te Buharalı öğretmen Fıtmaat tarafından yine bulunmuş ve bir yazı ile Taşkent'te bir kez daha tanıtılmıştır. Sovyet Bilimler Akademisi, bu yazmanın fotokopisini TDK'ya hediye etmiş, Kurum da bunun tıpkıbasımını 1943'te yayınlamıştır. Bu yazma, şimdi Taşkent'tedir.¹¹⁷⁷

Kutadgu Bilig Tıpkıbasım II, Fergana Nüshası, TDK Yay., Alâeddin Kırıl Basımevi, İstanbul, 1943.

Zeki Velidi TOGAN, "Vostoçniye rukopisi v Ferganskoy ob'lasti", ZVORAO, XXII, Petersburg, 1914, s.312-313.¹¹⁷⁸

3. Kahire (Mısır) Nüshası: Arap harfleriyle yazılı olan 1896'da Kahire Hıdivlik Kitaplığı'nın Alman müdürü Dr. Moritz tarafından ortaya çıkarılmıştır. W. Radloff, bundan hemen yararlanarak nüshayı nitelendirmiştir. 392 sayfa olan nüshanın istinsah tarihi bilinmez.¹¹⁷⁹ TDK, Kahire'deki büyükelçiliğimiz aracılığıyla bu yazmanın fotokopisini getirterek 1943'te tıpkıbasımını yayınlamıştır. Ayrıca KB tarafından da tıpkıbasım olarak yayınlanmıştır.

Kutadgu Bilig Tıpkıbasım III, Mısır Nüshası, TDK, Alâeddin Kırıl Basımevi, İstanbul, 1943.

Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, KB Yay., Ankara, 1993.

Kutadgu Bilig'in bu üç nüshasından başka, bir de ayrı ayrı vesilelerle eserdeki bazı beyitlerin söylenmesine rastlanır. Bunlardan iki beyit, Ankara Maarif Vekâleti kütüphanesinde bir mecmuada bulunmaktadır. Fuat Köprülü¹¹⁸⁰, bu mecmuayı incelemiş, konuyu aydınlatmaya yarayacak bilgileri vermiştir.

Kutadgu Bilig'dekine benzer bir beyit de 1909'da Saraycık'ta 6-7 m. derinliğinde toprak altından çıkarılan bir vazoda yazılmış bulunmaktadır. 24 parça olan vazo kırıkları, sonradan birleştirilerek yapıştırılmış ve Uralsk Askerî Müzesi'ne konulmuştur. 1910-1911 senelerinde kendisine verilmiş olan fotoğraflar, A. Samoyloviç

¹¹⁷⁶ *Kutadgu Bilig Tıpkıbasım I*, Viyana Nüshası, 10.

¹¹⁷⁷ Dilaçar, 10-15.

¹¹⁷⁸ Tuncer Gülensoy, *Türkçe El Kitabı*, Akçağ Yay., Ankara 2000, 248.

¹¹⁷⁹ *Kutadgu Bilig Tıpkıbasım I*, Viyana Nüshası, 9.

¹¹⁸⁰ M. Fuat KÖPRÜLÜ, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1934, 74-83.

tarafından okunmuş, tercüme edilmiş ve vazonun tam bir tavsifi yapılmıştır. Vazonun yüksekliği 80 cm., alt kısmı 23 cm., ortadaki geniş kısmı 60 cm. ve ağzının genişliği 28,5 cm. olup, boyun kısmına yakın yerinin her iki tarafında Arap harfleri ile,

“*kişi körki yüz ol bu yüz körki köz
bu öz körki til ol bu til körki söz
takı körk kişi-ke bilig hem hüner
yuluğ kılgu can-nı bilig-lig-ke er*”

beyitleri ve daha aşağıda, vazonun geniş kısmında, iki satır üzerine,

“*bu küp-nüng içinde yaş kıyar bolur*”

ibaresi yazılmıştır. Bu beyitlerden birincisi, *Kutadgu Bilig*’de Türkçe mesel olarak getirilen 274. beyit ile karşılaştırılmıştır. Oldukça farklı olan bu beytin, belki de ikinci beytin de bulunduğu başka bir eserden alınmış olması da pek mümkündür. Bu beyit, aslında *Kutadgu Bilig* nüshalarında da az çok farklıdır.¹¹⁸¹

Yusuf Has Hacib’in bu eserinde, Türk dil ve edebiyatından başka, Türk sosyal hayatı, Türk tarihi ve genellikle Türk kültür tarihi ile uğraşanlar da kendi sahalarını aydınlatacak birçok ışık bulacaklardır. Bu eser, Türklerin özellikle bugün mensup oldukları kültür çevresine giriş devrini içine alan bir zamanda yazılmış olduğundan, onların dünya görüşünü, kıymet hükümlerini ve karşılaştıkları konuları ortaya koymak konusunda faydalı olabileceği gibi, temasta bulundukları kavimler bakımından da yararlı olacaktır.¹¹⁸²

Kutadgu Bilig’in Viyana nüshasının ilk yayını Hermann Vambéry tarafından yapılmıştır. Vambéry’nin kitabından 20 yıl sonra Rus Bilimler Akademisi’nin önerisiyle Viyana nüshasının tam yayını yapmak için Wilhelm Radloff üzerine alır. Radloff, 10 yıl çalışarak bu yayını tamamlar. Radloff, bu tıpkıbasıma yazdığı ön sözde, yazma Viyana nüshasını tavsif etmiş ve örnek olarak eklediği metinlerin listesini ve nereden alındıklarını göstererek eserin vezni konusuna da değinmiştir. *Kutadgu Bilig*’i ilk olarak Latin harfleriyle yazma denemesini Vambéry yapmıştır. O, bu eseri, bugünkü Orta Asya şehirli halkının konuşmasına yakın bir fonetikle okumuş ve ona uydurarak yazmıştır.¹¹⁸³

¹¹⁸¹ Arat, *Metin*, XXXIX-XL.

¹¹⁸² Arat, *Çeviri*, VIII-IX.

¹¹⁸³ *Kutadgu Bilig Tıpkıbasım I*, Viyana Nüshası, 15-30.

Eseri tercüme etmeyi deneyen H. Vambéry'den başlayarak, eserin tamamını çeviren W. Radloff'un ardından L. Bonelli ve Malov'un yaptıkları tercümelere, Türklük bilgisi tarihi içerisinde dikkate değerdir.¹¹⁸⁴

H. VAMBÉRY, *Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik*, Innsbruck, 1870.

W. RADLOFF, *Das Kudatgu Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Bälasagun*, II, Petersburg, 1910.

L. BONELLİ, "Del Kudatgu Bilik", *poema turco dell' XI sec.*, *Annali del R. Istituto Orientale di Napoli*, 6, 1933, 3-38.

Sergey Y. MALOV, *Pamyatniki drevne-türkskoy pismennosti*, Moskova, 1951.

Eserin üç nüshası karşılaştırılarak tenkitli metni Reşit Rahmeti ARAT tarafından yayınlanmıştır.

Reşit Rahmeti ARAT, *Kutadgu Bilig I*, Tıpkıçekimle yapılmış 2. b., Ank., 1979.

Ardından da eser, Metin, Çeviri ve İndeks şeklinde üç cilt halinde farklı tarihlerde yayınlanmıştır.

Reşit Rahmeti ARAT, *Kutadgu Bilig I Metin*, TDK, Millî Eğitim Basımevi, İst., 1947.

Reşit Rahmeti ARAT, *Kutadgu Bilig II Çeviri*, TTK Yay.: II. Dizi- S. 20b, 3. b., Ankara, 1985. (sonraki b. 2003.)

Reşit Rahmeti ARAT, *Kutadgu Bilig III İndeks*, (İndeksi yayına hazırlayanlar: Kemal Eraslan - Osman F. Sertkaya - Nuri Yüce), TKAE Yay.: 47, Seri IV- S. A 12, İstanbul, 1979.

Arat'ın 1964'te ölümü üzerine bu çalışmanın devamı olarak düşündüğü dizini öğrencilerinden oluşan çalışma arkadaşları tamamlamıştır (1979). 3000 maddebaşına sahip bu çalışmayı önce Semih Tezcan eleştirmiştir. Bunu G. Doerfer, Aysu Ata, Zafer Önler ve Yon-Song Li tamamlamışlar ve yayınlar gerçekleştirmişlerdir. Bu yayınlardan sonra eserin bazı kaynakları, dil özellikleri, eğitim, bilim ve ahlâk anlayışı, devlet idaresi, sosyal yapı, dayandığı Kur'an, hadis ve diğer dinî temeller gibi pek çok konuda

¹¹⁸⁴ Arat, *Çeviri*, VII.

Türkiye’de ve Türkiye dışında yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlanmış, araştırmalar yapılmıştır. Bunların önemlileri arasında eserin yazılışının 900. yılı nedeniyle A. Dilaçar’ın incelemesi, İbrahim Kafesoğlu’nun Türk kültür tarihi bakımından değerlendirmesi, Ercilasun ve Kargı-Ölmez’in dil yönünden araştırmaları söylenebilir.¹¹⁸⁵

İbrahim KAFESOĞLU, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, KB Yay., Ankara, 1980.

Ahmet Bican Ercilasun, *Kutadgu Bilig*’de kullanılan Türkçe fiiller üzerine bir çalışma yaparak çalışmasını yayınlamıştır.

Ahmet Bican ERCİLASUN, *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-* Ankara, 1984.

Eserle ilgili Agop Dilaçar, çalışmış, eserin yazıldığı dönem ile şairini tanıtip mesneviyi değerlendirmiştir ve incelemesini yayınlamıştır.

Agop DİLAÇAR, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDK Yay., Ankara, 1988. (daha önceki baskı, Ankara, 1972; daha sonraki baskı, Ankara, 1995)

Uzun yıllar büyük bir boşluğu dolduran bu çalışmalardan sonra, R. Dankoff, *Kutadgu Bilig*’in yeni bir yayını yapmıştır. Özellikle eserin edebî yönü, bu çalışmada ayrıntısıyla işlenmiştir.¹¹⁸⁶

R. DANKOFF, *Yûsuf Khâss Hâjib, Wisdom of royal glory (Kutadgu Bilig) A Turca-Islamic mirror of princes*, Chicago London, 1983.

Kutadgu Bilig’in 900. yılına armağan olmak üzere, Türk Kültürü Dergisi, bir sayısını bu esere ayırmıştır.

Fikri Silahtaroglu, eseri Türkiye Türkçesine manzum olarak uyarlamıştır.

Fikri SİLAHTAROĞLU, *Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması*, Ankara, 1996.

Sait Başer, *Kutadgu Bilig*’den hareketle kut ve töre anlayışını incelemiştir.

Sait BAŞER, *Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre*, Ankara, 1990.

¹¹⁸⁵ Kaçalın, 479.

¹¹⁸⁶ Gülensoy, *Türkçe El Kitabı*, 249.

Necmettin HACİEMİNOĞLU, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ank., 1996.

Kutadgu Bilig üzerine çeşitli makaleler ve bildiriler yazılmış, yayınlanmıştır.

Saadet ÇAĞATAY, “Kutadgu Bilig’de Odgurmış’ın Kişiliği”, *TDAY - Belleten*, 1967, s. 39-49.

Abdülkadir İNAN, “Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar”, *TKD*, S. 98, 1970, s. 112-126.

Saadet ÇAĞATAY, Kutadgu Bilig’de Ögdülmiş”, *TKD*, S. 98, 1970, s. 95-111.

Tuncer Gülensoy, *Kutadgu Bilig’in* bibliyografyasını hazırlayarak yayımlamıştır.

Tuncer GÜLENSOY, “Kutadgu Bilig Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Bibliyografya-Kitap Haberleri Bülteni*, C. II/4 (Temmuz 1973), s. 109-116. (Bu bibliyografya, T. Gülensoy tarafından genişletilerek Türk Dili Dergisi’nin Ekim 2000 sayısında yayımlanmıştır.)¹¹⁸⁷

Semih TEZCAN, “Kutadgu Bilig Dizini Üzerine”, *TDAY - Belleten*, C. XLV 2, Nisan 1981, S. 178, s. 23-78.

Mustafa KAÇALIN, “Kutadgu Bilig”, *TDV İslam Ans.*, C. 26, İstanbul, 2001, s. 478-480.

Nejat DOĞAN, “Kutadgu Bilig’in Devlet Felsefesi I”, *EÜ, SBED*, S. 12, Y. 2002, s. 127-158.

Doç.Dr. A. Deniz ABİK, “Kutadgu Bilig’deki Çergüçi ve Çergüle- Üzerine”, *ÇÜ, SBED*, C. 14, S. 2, Adana, 2005, s. 1-12.

Mutsumi SUGAHARA, “Kutadgu Bilig’in Herat (Viyana) Nüshası ve XV. Yüzyıl Türk Dili”, *Uluslararası Sempozyum: “Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig”*, Tokyo, 2009.

Zeki KAYMAZ, “Kutadgu Bilig Hakkında Türkiye’de Yapılan Yayınlar Üzerine Bir Deneme”, *TS*, S. 4/3, Güz 2009, s. 1408-1422.

¹¹⁸⁷ Gülensoy, *Türkçe El Kitabı*, 249.

Sema ÖNAL, “Kutadgu Bilig ve Mutluluk Ahlâkı”, *TKD*, S. 2, Ankara, 2011, s. 193-202.

Şaban ÖZ, “Kutadgu Bilig’de Türk Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi”, *SIÜ, İF, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 11, S. 1, Kahramanmaraş, 2011, s. 19-35.

Kürşat KOÇAK, “Türk Kültür Tarihinin Bin Yıllık Başyapıtı: Kutadgu Bilig’den Bu Güne Ulaşan Gelenekler”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Y. 4, S.13, Aralık 2013, s. 56-66.

Mehmet Vefa NALBANT, “Eski Türk Mektuplaşma Geleneği Üzerine *Kutadgu Bilig* Açısından Bir Değerlendirme”, *Ank. Ü., DTCF, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.10 (3), Ankara, 2013, s. 7-30.

Kutadgu Bilig üzerine yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmıştır.

Nebahat AKGÜN, *Kutadgu Bilig’in Türkiye Türkçesinden Uygurcaya İndeksi*, (YLT), İst. Ü., SBE, İstanbul, 1988.

Fatma Sibel BAYRAKTAR, *Kutadgu Bilig’deki İsim ve Zamir Çekimi*, (YLT), TÜ, SBE, Edirne, 1991.

Hatice YİĞİTBAŞI, *Kutadgu Bilig’deki İsim ve Zamir Çekimleri*, (YLT), TÜ, SBE, Edirne, 1991.

Levent ÇAĞIRAN, *Kutadgu Bilig’de Eğitim ve Öğretim*, (YLT), Ank. Ü., SBE, Ankara, 1995.

Abdurrahman KAPLAN, *Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig’in Yeni Bir Gözle Tahlili*, (YLT), İst. Ü., SBE, İstanbul, 1996.

İhsan ŞENER, *Kutadgu Bilig’de Felsefî Kavramlar*, (YLT), Akdeniz Ü., SBE, Antalya, 1997.

Talip YILDIRIM, *Kutadgu Bilig’de İsim Çekim ve Yapım Ekleri*, (YLT), NÜ, SBE, Niğde, 1998.

Bilge ÖZKAN NALBANT, *Kutadgu Bilig’deki Özne ve Nesnelerin Yıpsal İncelemesi*, (YLT), PÜ, SBE, Denizli, 1999.

Cengiz BALCI, *Destanlardan Kutadgu Bilig’e Türk Devlet Geleneği*, (YLT), İÜ, SBE, Malatya, 1999.

Mehmet Vefa NALBANT, *Kutadgu Bilig’de Zarf Tamlayanları ve Bunların Derin Yapısı*, (YLT), PÜ, SBE, Denizli, 1999.

Bayram ÇETİNKAYA, *Kutadgu Bilig’deki Deyimlerin Semantik ve Sentaktik İncelemesi*, (YLT), Kocatepe Ü., SBE, Afyon, 2001.

Gökhan YILMAZ, *Kutadgu Bilig’de ve Kutadgu Bilig Öncesinde Devlet Düşüncesi*, (YLT), İst. Ü., SBE, İstanbul, 2001.

Yasemin ŞENEL TEMİZSOYLU, *Kutadgu Bilig’de İsim Yapımı*, (YLT), HÜ, SBE, Ankara, 2002.

Dilek ÖZÇELİK, *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Siyaset-nâmelerin Yeri ve Önemi (Kutadgu Bilig ve Siyerü’l-Mülûk Örnekleri)*, (YLT), SÜ, SBE, Konya, 2004.

Yavuz ALTUNÖZ, *Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig’i ve Nizamü’l-Mülk’ün Siyaset-nâmesi Işığında Türk Hâkimiyet Anlayışı*, (YLT), Fırat Ü., SBE, Elazığ, 2005.

Mustafa ŞÂHİN, *Sirâcu’l-Mülûk, Ahkâmü’s-Sultaniyye, Siyâset-nâme ve Kutadgu Bilig’e Göre Hükümdar Dışındaki Üst Düzey Devlet Görevlilerinin Karşılaştırılması*, (YLT), Gaziosmanpaşa Ü., Tokat, 2007.

Özlem BAĞDATLI, *Kutadgu Bilig’de Devlet ve Adalet İlişkisi*, (YLT), İst. Ü., SBE, İstanbul, 2007.

Oğuz TUĞRAL, *Kutadgu Bilig ve Siyaset-nâme’de Devlet Anlayışı*, (YLT), NÜ, SBE, Niğde, 2008.

Talat PORTLAKKAYA, *Bir Siyâset-nâme Olarak Kutadgu Bilig’in Türk Devlet Yönetimindeki Yeri ve Önemi*, (YLT), Dumlupınar Ü., SBE, Kütahya, 2009.

Ayşe Yıldız KÖROĞLU, *Kutadgu Bilig’de İsim Tamlamalarının İncelenmesi*, (YLT), Gaziantep Ü., SBE, Gaziantep, 2011.

Döner ÇOT, *Kutadgu Bilig’de Mitoloji*, (YLT), PÜ, SBE, Denizli, 2011.

Ezgi CORGA, *Kutadgu Bilig’de Addan Türemiş Eylemlerin Sözcüksel Görünümlerinin İncelenmesi*, (YLT), Anadolu Ü., SBE, Eskişehir, 2011.

Metehan KÜÇÜKER, *Kutadgu Bilig’de Geçen Muhasebe Terimlerinin Günümüz Muhasebe Terminolojisi Açısından Analizi*, (YLT), Sakarya Ü., SBE, Sakarya, 2011.

Muhammed Emin YILDIZLI, *Kutadgu Bilig’de Dünya Metaforu*, (YLT), HÜ, SBE, Ankara, 2011.

Mustafa ALICI, *Kutadgu Bilig’de Dinî Öğeler*, (YLT), Gaziosmanpaşa Ü., SBE, Tokat, 2011.

Nur İNCETAHTACI, *Kutadgu Bilig’deki Alıntı Sözlerin İncelemesi*, (YLT), Gaziantep Ü., SBE, Gaziantep, 2011.

Levent GÖRÜŞÜK, *Doğu ve Batı Siyasal Kültüründe Devlet ve Siyaset Algısı: Kutadgu Bilig-Prens*, (YLT), CÜ, SBE, Sivas, 2012.

Selcen KOCA SARI, *Kutadgu Bilig’de Metafor*, (YLT), GÜ, SBE, Ankara, 2012.

Adnan İPEKDAL, *Mesnevilerde Aile ve Çocuk: Kutadgu Bilig, Leylâ vü Mecnun Pend-nâme, Hüsn ü Aşk, Hayriyye, Lütfiyye*, (YLT), ODMÜ, SBE, Samsun, 2013.

Nurcemal MEHMETALİ, *Kutadgu Bilig’in Sözvarlığı Açısından Açıklamalı Sözlüğü*, (YLT), YTÜ, SBE, İstanbul, 2013.

Rabia Betül GÜREL, *Kutadgu Bilig’de Dörtlükler*, (YLT), İst. Ü., SBE, İst., 2013.

Hilmi ÖZDEN, *Kutadgu Bilig’de Ahlâk Kavramı ve Tıp Etiğine Katkısı*, (DT), Osmangazi Ü., Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir, 2002.

Osman MERT, *Kutadgu Bilig’de Hal Kategorisi*, (DT), AÜ, SBE, Erzurum, 2002.

Hatice PARLAK, *Kutadgu Bilig’in Metindilbilimsel Yapısı*, (DT), GÜ, SBE, Ankara, 2009.

2.34. LÜTFİYYE (18. YY.), SÜMBÜLZÂDE VEHBÎ

Lütfiyye, Nâbî’nin Hayriyye’si örnek alınarak nasihat tarzında ve aruzun “Feilâtün//Feilâtün//Feilün” kalıbıyla yazılmış 1181 beyitten oluşan bir mesnevidir. Eserin neden 1181 beyit olduğu ve eserin yazılış tarihi konuları hakkında kesin bilgiler yoktur. Vehbi, Lütfullah doğduğu zaman elli yaş civarındadır. Bu yaşta bir erkek

çocuğa sahip olmanın mutluluğuyla sevgisini onda yoğunlaştırarak eğitim öğretiminde çok titizdir. Lütfullah, artık 24 yaşına gelmiştir. Yapılan araştırmalara göre, tahminen 1791’de Vehbî, eserini oğlu Lütfullah 24 yaşını doldurduğu günlerde, oğluna bir yaş günü hediyesi olarak, baba nasihatının bir ömür boyu süreceğini düşünerek hasta olsa bile yatağında kısa bir sürede yazmıştır.¹¹⁸⁸

Eserde pek çok noktada Nâbî ile aynı düşünceye sahip olan Vehbî, oğluna faydalı ilimler olarak kabul ettiği tefsir, hadis, fıkıh gibi dinî ilimlerle tıp, mantık, tarih ve edebiyat gibi bilimlere yönelmesini önermiştir; felsefe ve musikîye itibar etmemesini tembihlemiştir. Vehbî, oğluna birçok öğüt verirken, ayrıca Nâbî’nin Hayriyye’sini de okumasını istemiştir.¹¹⁸⁹ Vehbî’nin eserinde Nâbî’de de olduğu gibi, gençlere yüksek bir gaye, enerjik bir kalkınma yolu ve bir hamle ufku gösterilmez. Hatta bu eserlere hâkim olan nasihat, fazla yükseltilere göz dikmeden, mütevazı; fakat menfaatçi bir insan olma ahlâkı gibi görünür. Bunun sebebi, 18. asır sonunda Türk aydınlarının Batı’da dünya ölçüsünde hareket yapan ve yapacak olan fikrî ve sosyal hamlelerden hâlâ habersiz olmaları ve öyle yetişmeleridir. Vehbî’nin eseri, o devrin çeşitli meslek meseleleriyle bunların aksayan taraflarını tanıtmaya bakımından, ayrıca, tarihî belge değerindedir.¹¹⁹⁰

Lütfiyye’den önce; gerek manzum, gerekse mensur öğretici tarzda yazılmış çeşitli eserler bulunmaktadır. Bunların başında; Kutadgu Bilig, İhyâ-i Ulûm, Pend-nâme-i Güvâhî, Ahlâk-ı Alâî ve Hayriyye gelir. Vehbî’nin eseri, kendi ifadesiyle, “birçok güzelliğe sahip; söylenecek her şeyin özet halinde muntazam bir şekilde söylendiği faydalı bir eserdir.” Vehbî kabul etmese de *Lütfiyye*’yi yazarken kendisinden yüz yıl önce yazılmış Nâbî’nin Hayriyye’sinden etkilenmiştir. Şair, Nâbî’nin sözü biraz uzatmış olsa da konuları iyice araştırarak manalarla dolu Hayriyye adlı bir öğüt kitabı yazdığını, kendisinin ise aynı şeyleri özetlediğini söyleyerek *Lütfiyye*’nin Hayriyye’ye bir nazire olduğunu itiraf eder.¹¹⁹¹

Lütfiyye, medreselerde ve eski rüştiyelerde o günün gençliğini terbiye etmek amacıyla okutulan bir öğüt kitabı olmuştur. Eserdeki birçok beyit, birer hikmet düsturu

¹¹⁸⁸ Süreyya A. Beyzadeoğlu, *Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye (Metin tespiti, özet, yorum ve açıklamalar)*, MEB Yay., İstanbul 2004, 25.

¹¹⁸⁹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 518.

¹¹⁹⁰ Banarlı, II, 782.

¹¹⁹¹ Beyzadeoğlu, 25-26.

olarak bugün de geçerlidir. *Lütfiyye*'yi bir eğitimci gözüyle değerlendiren Necdet Sakaoğlu'na göre *Lütfiyye-i Vehbî*, çocuk eğitimi tarihimiz için önemli bir kaynaktır. Eserde 91 başlık altında, sosyal hayatın hemen hemen her konusuna değinilmiştir. Eserde olumlu davranışların yanında batıl inançlara ve zararlı alışkanlıklara, olumsuz davranış örneklerine de yer verilerek Vehbî'nin oğlu Lütfullah'ın şahsında o günün insanı terbiye edilmek istenmiştir.¹¹⁹²

“Besmele” yle başlayan eserde, insanı bir avuç topraktan yaratan, ona akıl ve güç veren Allah'a hamd ve Hz. Muhammed'e ve diğer peygamberlere duadan sonra konuya girilir. Konu, Sünbülzâde Vehbî'nin oğlu Lütfullah'a, neyi yapıp neyi yapmaması konusunda nasihatidir.¹¹⁹³

Eserin başındaki 15 beyitlik bir mukaddimeden sonra eserin yazılış sebebi anlatılır. Daha sonraki kısımda ise, 91 başlık altında bazı konular, klasik görüş ve bilgilerle ele alınmıştır. Devrin tip ve karakterlerini tasvir etmesi bakımından önemli olan eserde toplumsal hayat, kısa ve keskin çizgilerle anlatılmıştır.¹¹⁹⁴ Eserin son iki beytinin ilkinde, şair, eserini Allah'ın söyletme gücüyle bir haftada yazdığını tekrar eder; son beyitte ise Vehbî, *Lütfiyye*'nin en güzel şekilde tamamlandığını söyleyerek 1205 tarihini düşürür.¹¹⁹⁵

Lütfiyye, Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı döneminin eseridir. Şair, toplumun aynası olduğuna göre, bu eserde de devrin yaşayışının getirdiği sıkıntıları aksettiren beyitlere sıkça rastlanır. Eser, Lütfullah'ın şahsında dönemin gençliğini Türk-İslam düşüncesiyle eğitmek için yazılmış; medreselerde, rüştiyelerde ders kitabı olarak okutulmuş, bugün de muhtaç olduğumuz öğütlerle dolu, herkesin yararlanacağı bir hazinedir.¹¹⁹⁶

Yapılan araştırmalar sonucunda *Lütfiyye*'nin yurt içi ve yurt dışı olmak üzere toplam 54 yazma nüshası tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra baskı nüshaları da bulunmaktadır.

1- Yurt Dışı Nüshaları: 1. İngiltere Millî Ktph., *Lütfiyye-i Vehbî*, TY. Nu.: 72171. 2. İngiltere Millî Ktph., *Lütfiyye-i Vehbî*, TY. Nu.: 12197. 3. Avusturya Millî

¹¹⁹² Beyzadeoğlu, 26-27.

¹¹⁹³ Beyzadeoğlu, 30.

¹¹⁹⁴ Külekçi, XI-XX. *Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 528.

¹¹⁹⁵ Beyzadeoğlu, 34.

¹¹⁹⁶ Beyzadeoğlu, 34-35.

Ktph., Lütüyye-i Vehbî, TY Nu.: 436/2. **4.** Zûrih-İsviçre, Boşnak Enstitüsü, Lütüyye-i Vehbî, TY Nu.: 363. **5.** Bosna-Hersek, Gazi Hüsrev Ktpl., Lütüyye-i Vehbî, TY Nu.: 2748. **6.** Bosna-Hersek, Gazi Hüsrev Ktpl., Lütüyye-i Vehbî, TY Nu.: 3321. **7.** New Jersey-ABD, Princeton Ü., Lütüyye-i Vehbî, TY Garrett Collection Yahuda Series Ottoman Turkish 1997 Y/3. **8.** Kahire- Mısır Millî Ktph., MeCâmî Türkî Talat, Lütüyye-i Vehbî, TY Nu.: 132. **9.** Kahire-Mısır Millî Ktph., MeCâmî Türkî Talat, Lütüyye-i Vehbî, TY Nu.: 153. **10.** Kahire-Mısır Millî Ktph., MeCâmî Türkî Talat, Lütüyye-i Vehbî, TY Nu.: 1067. **11.** Fransa Millî Ktph., Lütüyye-i Vehbî, Decourdemanche. **12.** Almanya Millî Ktph., Lütüyye-i Vehbî, TY Nu.: 1496. **13.** Almanya Millî Ktph., Lütüyye-i Vehbî, TY Nu.: 2166. <https://www.yazmalar.gov.tr> (25.11.2010).

2- Yurt İçi Nüshaları: **1.** Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, Küllîyât, TY Nu.: 1047. **2.** Topkapı Sarayı Müzesi, Küllîyât, TY Nu.: 4587. **3.** Topkapı Sarayı Müzesi, Lütüyye-i Vehbî, Emanet Hazinesi. **4.** Topkapı Sarayı Müzesi, Lütüyye-i Vehbî, TY Nu.: 761. **5.** Süleymaniye Ktph., Lütüyye-i Vehbî, TY Nu.: 142/1. **6.** Zeytinoğlu İlçe Halk Ktph., Lütüyye-i Vehbi, TY Nu.: 647. **7.** Manisa İl Halk Ktph., Lütüyye-i Vehbî, TY Nu.: 2780/2. **8.** Manisa İl Halk Ktph., Lütüyye-i Vehbî, TY Nu.: 4969/1. **9.** Millî Ktph., Mecmûa-i Eşâr ve Fevâid, TY Nu.: 7215/2. **10.** İstanbul Hüseyin Kocabaş Ktp., Lütüyye-i Vehbî, TY Nu.: 307/2. **11.** İst. Hüseyin Kocabaş Ktpl., Lütüyye-i Vehbî, TY Nu.: 336/1. **12.** Süleymaniye Ktph., Lütüyye-i Vehbî, TY Nu.: 222. **13.** Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktpl., Lütüyye-i Vehbî, TY Nu.:191/2. **14.** Konya Mevlânâ Müzesi, Lütüyye-i Vehbî, TY Nu.: 1160/4. **15.** Millî Ktph., Lütüyye, TY Nu.: 8438/2. **16.** Millî Ktph., Lütüyye, TY Nu.: 7215. **17.** Millî Ktph., Lütüyye, TY Nu.: 6106. **18.** Millî Ktph., Lütüyye, TY Nu.: 3464. **19.** Millî Ktph., Lütüyye, TY Nu.: 2891/2. **20.** Millî Ktph., Lütüyye, TY Nu.: 2624. **21.** Millî Ktph., Lütüyye, TY Nu.: 448/1. **22.** Millî Ktph., Lütüyye, TY Nu.: 9313. **23.** Zeytinoğlu İlçe Halk Ktph., Lütüyye-i Vehbi, TY Nu.: 647. **24.** Edirne Selimiye Yazma Eser Ktpl., Lütüyye-i Vehbi, TY Nu.: 6540/2. <https://www.yazmalar.gov.tr> (25.11.2010). **25.** Süleymaniye Ktph., Şehit Ali Paşa Böl., TY Nu.: 2883/10. **26.** Süleymaniye Ktph., Hâlet Efendi Böl., TY Nu.: 608. **27.** Süleymaniye Ktph., Esat Efendi Böl., TY Nu.: 3695/6. **28.** Süleymaniye Ktph., Mihrîşâh Böl., TY Nu.: 400. **29.** Süleymaniye Ktph., İzmirli İsmâil Hakkı Böl., TY Nu.: 587. **30.** Süleymaniye Ktph., Hacı Mehmet Ef. Böl., TY Nu.: 5306.

31. Süleymaniye Ktph., İzmirli İ. Hakkı Böl., TY Nu.: 3664/2. **32.** Süleymaniye Ktph., Nazîf Paşa Böl., TY Nu.: 1015. **33.** Süleymaniye Ktph., Hafîd Efendi Böl., TY Nu.: ?. **34.** İst. Ü. Ktph., TY Nu.: 182. **35.** İst. Ü. Ktph., TY Nu.: 218. **36.** İst. Ü. Ktph., TY Nu.: 866. **37.** İst. Ü. Ktph., TY Nu.: 2925. **38.** İst. Ü. Ktph., TY Nu.: 2972. **39.** İst. Ü. Ktph., TY Nu.: 9491. **40.** Millet Ktph., Derviş Mehmet Ali Böl., TY Nu.: 863. **41.** Topkapı Sarayı Ktph., Mustafa Rıfkı Böl., TY Nu.: 2504.¹¹⁹⁷

Lütfiyye, ilk olarak h. 1252'de İstanbul'da Fünûn-ı Harbiye Matbaası'nda basılmıştır.

Sünbülzâde Mehmed VEHBÎ, *Lütfiyye-i Vehbî*, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye Matbaası, İstanbul, 1252 (1836).

Daha sonra Divan'la birlikte h.1253'te Bulak'ta taş baskısı yapılmış;

Sünbülzâde Vehbî, *Lütfiyye-i Vehbî* (Divan'ının içinde), Bulak, 1253 (1837).

Sonraları ise, kronolojik sırayla eserin şu dört baskısı daha yapılmıştır:

İstanbul Muhîr Matbaası'nda h. 1286'da, Yahyâ Efendi Matbaası'nda h. 1292'de iki baskısı yapılmıştır. Ayrıca h. 1286'da basılan Münşeât-ı Azîziyye'nin 208-262. sayfalarında yer verilmiştir.¹¹⁹⁸ Üçüncü olarak Muhammed Cemâl Matbaası, İstanbul, h. 1303; son olarak da Matbaa-ı Âmire, İstanbul, h. 1338. Bunların dışında bir de Tuhfe-i Vehbî'de derkenâr olarak Sahhâf Karahisarî Elhac Ali Rıza Efendi'nin taş tezgâhında 1281 yılında basılmıştır.¹¹⁹⁹

Lütfiyye, edebî değerinden çok bir Osmanlı yazarının toplum hakkındaki görüşlerini yansıtmaya açısından önemlidir. Birçok baskısı yapılan *Lütfiyye*, Süreyya Ali Beyzadeoğlu tarafından yayınlanmıştır.

Süreyya Ali BEYZADEOĞLU, *Sünbülzâde Vehbî, Hayatı, Edebî Şâhsiyeti, Eserleri ve Divanından Seçmeler*, İklim Yay., İstanbul, 1993.

Süreyya Ali BEYZADEOĞLU, *Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye*, Bedir Yay., İstanbul, 1994. (Cihan Ofset, İstanbul, 1996.)

Süreyya Ali BEYZADEOĞLU, *Sünbülzâde Vehbî*, Şule Yay., İstanbul, 2000.

¹¹⁹⁷ Gülcan Tanıdır Alıcı, *Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye-i Vehbî* (Çeviri yazı, *Günümüz Türkçesi, Tıpkıbasım*), Öncü Basımevi, Kahramanmaraş, 2011, 27-29.

¹¹⁹⁸ Tanıdır Alıcı, 29.

¹¹⁹⁹ Beyzadeoğlu, 28.

Daha sonra da yine Süreyya Ali Beyzadeoğlu tarafından eserle birlikte özet, yorum ve açıklamaları içeren bir çalışma yayınlanmıştır.

Prof. Dr. Süreyya Ali BEYZADEOĞLU, *Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye (Metin tespiti, özet, yorum ve açıklamalar)*, MEB Yay., İstanbul, 2004.

Gülcan TANIDIR ALICI, *Sünbülzâde Vehbî, Lütfiyye-i Vehbî (Çeviri yazı, Günümüz Türkçesi, Tıpkıbasım)*, Öncü Basımevi, Kahramanmaraş, 2011.

Lütfiyye üzerine lisans, yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlanmıştır.

Esra DEMİR, *Hayriyye ile Lütfiyye'nin Mukayesesi*, (LT), TÜ, FEF, Edirne, 2000.

Devrim KALAYCI SEVİNÇ, *18. Yüzyıl Şairlerinden Sünbülzâde Vehbî (Lütfiyye), Bosnalı Sabit, Enderunlu Vasıf ve Nedim'in Divan ve Mesnevilerinde Atasözleri ve Deyimler*, (YLT), TÜ, SBE, Edirne, 2007.

Lütfiyye ile ilgili olarak bazı makale ve bildiri yayımları yapılmıştır.

İbrahim Alâeddin GÖVSA, “Sünbülzâde Vehbî’ye Nazaran Terbiye ve Tahsil”, *Tedrisât Mecmuası*, S. 66, İstanbul, 1341 (1922), s. 209-218.

Ali Canib YÖNTEM, “Tarihi Aydınlatacak Edebî Eserlerden: Hayriyye-Lütfiyye”, *İstanbul*, S. 31, İstanbul, 1 Mart 1945, s. 6-7.

Ali Canib YÖNTEM, “Sünbülzâde Vehbî”, *TDED*, 1/1, 1946, s. 81-104.

Necdet SAKAOĞLU, “Lütfiyye-i Vehbî’de (18. yy) Çocuk Eğitimiyle ilgili Görüşler”, *Çocuk Kültürü: 1. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, (haz. Bekir Onur), Ank. Ü., Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Ankara 1997, s. 71-96.

Hafize Gamze DEMİREL, “Sünbülzâde Vehbî’nin “Lütfiyye”si Işığında Çocuk Eğitimi”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu, 6-8 Mayıs 2004, Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi*, II. C., Düzey Baskı, İstanbul, Mayıs 2005, s. 951-956.

Nazire ERBAY, “Hayriyye-i Nâbî, Lütfiyye ve Telemak Aynı Yüzyılların Farklı Kültürlerinden Çocuklara Ortak Nasihatler”, *AÜ, TAED*, S. 51, Erz., 2014, s. 171-185.

2.35. *MANTIKU'T-TAYR (14. YY.), GÜLŞEHRÎ*

Mantıku't-Tayr, “kuş dili” demektir. Bu, eskilerin herkesçe kolay anlaşılmayan tasavvuf diline, bu arada ses güzelliği ve büyük bir şiir dili oluşu dolayısıyla Fârisî (Fars diline) ye verilen isimdir. Bu isim, büyük İran şairi Attâr'ın *Mantıku't-Tayr* adlı, “kuşlar arasında geçen” temsilî ve tasavvufî hikâyesinde bir “vahdet-i vücûd” dili anlamında kullanılmıştır. Gülşehrî, *Mantıku't-Tayr*'ının konusunu ve esas planını Feridüddin Attâr'ın bu eserinden almıştır. Attâr'ın eserinin de aslı Gazzâlî'nin Risâletü't-Tayr'ıdır. Tasavvufî Doğu Edebiyatı'nın klasik konularından biri hâline gelen *Mantıku't-Tayr*, Türk edebiyatında ilk defa Gülşehrî tarafından yazılmıştır.¹²⁰⁰

Gülşen-nâme olarak da adlandırılan¹²⁰¹ *Mantıku't-Tayr*, vahdet-i vücûd inancını işleyen alegorik bir mesnevidir. Eser, Türk diliyle Farsçadan daha güzel bir eser yazılabileceğini ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır. Attâr'ın eseri gibi aruzun “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” kalıbıyla yazılan mesnevinin beyit sayısı, nüshalara göre 4931 ile 5029 arasında değişir.¹²⁰² Gülşehrî, bu eserinde Leylâ ile Mecnûn'un aşklarına da yer vermiştir. O, beşerî aşkı ilahî aşk olarak göstermiştir. *Mantıku't-Tayr*'ın içinde “Dâstân-ı Leylâ vü Mecnûn” başlığı altında yer alan hikâye, 78 beyitten oluşur. Bu hikâyede Gülşehrî, konuyu tasavvufî olarak ele alıp işlemiştir.¹²⁰³

Gülşehrî eserine tevhid içerikli bir manzume ile başlar. 17 beyitlik bu bölümü, manzumenin bir tahlili olan

*“Hüdhüd ü kuşlar u sîmurga misâl
'Akl u halk u Tanrı oldı zü'l-celâl”*

beytiyle bitirir. Daha sonra “İbtidâ-i Dâstân-ı Sîmurg” başlığı altında kuşların padişahı olduğuna inanılan ve Kafdağı'nın arkasında yaşayan Sîmurg'un özellikleri belirtilerek hikâyeye başlanır. Gülşehrî, eserinin sonunda telif tarihini, adını ve yazılış sebebini açıklamıştır.¹²⁰⁴

Gülşehrî, eserini oluştururken Attâr *Esrâr-nâme*'siyle Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinden faydalandığı gibi Kelîle ve Dimne ile Kâbûs-nâme'den de bazı parçalar

¹²⁰⁰ Banarlı, I, 379.

¹²⁰¹ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 277.

¹²⁰² Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 151.

¹²⁰³ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 289-290.

¹²⁰⁴ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 151.

almıştır.¹²⁰⁵ Kendisini Senâî, Attâr, Nizâmî, Sa'dî gibi İran şairlerinin ve Mevlânâ, Sultan Veled gibi Türk şairlerinin takipçisi sayan şair, *Mantiku't-Tayr*'da şiir söyleme, eser yazma ilhamını da bu altı şairin bir arada bulunduğu hayalî bir mecliste Sa'dî'den aldığını belirtir.¹²⁰⁶

Gülşehrî'nin *Mantiku't-Tayr*'ı 13. yy. sonlarında Anadolu'da gelişmeye başlayan Türk edebiyatının dil ve sanat değeri açısından en yüksek anıtlarındandır. Yûnus Emre'nin ardından devrin en heyecanlı ve en usta sanatçısı olarak görülen Gülşehrî'nin çağdaşları arasında önemli bir kişi olarak yer aldığı, çeşitli sanatçıların eserlerinde ondan bahsetmelerinden anlaşılar.¹²⁰⁷ Attâr'ın eserindeki esas konuya sadık kalarak sadece bazı değişiklikler yapan Gülşehrî, Attâr'ın eserini Türkçeye aktarırken onda geçen birçok hikâyeyi çıkarmış, yalnızca yedi hikâyeyi eserine almıştır. Eserindeki hikâyelerden dördünü Mesnevi-i Ma'nevî'den, birini Kelîle ve Dimne, Gülistân ve Lema'ât'dan alan şair, eserinin çeşitli bölümlerinde kendi dönemini eleştirir, devrine ait bilimleri sayar ve eserinin bazı yerlerinde tabiat ve bahar tasvirlerine yer verir. Ayrıca Gülşehrî, eserinde hiçbir yerden almayıp kendisinin yazdığı "Altı Erenler Hikâyeti" başlığını taşıyan bir hikâyeye de yer vermiştir.¹²⁰⁸

Devrinin siyasî ve ekonomik şartlarının oluşturduğu kargaşalık ve huzursuzluğu da göz önünde bulunduran Gülşehrî, yazdığı bazı beyitleriyle sanki o dönem Anadolu Türklüğünün dağınıklığını ve ihtiyaç duyduğu şeylerin başında bir idareci arzusu ile padişahın bulunması gerektiğini de belirtmektedir. Çünkü ancak ili toplayan, halkı birleştiren bir liderle dünya işleri düzelir, iç ve dış huzur sağlanır, sonra da Hakk'a gidilir. Karışıklık ve kargaşa içinde bunları gerçekleştirmek mümkün değildir. Bunun için iyi bir asker ve lidere ihtiyaç vardır. Gülşehrî'nin eserinde kılıçtan ve padişaktan bahsetmesi bu bakımdan anlamlıdır. Daha sonra Âşık Paşa da, eseri Garib-nâme'deki bazı beyitlerle buna yine değinecektir.¹²⁰⁹

Eserde Gülşehrî'nin çekici bir anlatımı vardır. Özellikle nitelemeleri, tasvirleri ile dikkati çeker. Ayrıca sorulu cevaplı bir ifade, üslûbunun temelini oluşturur. Ancak bazı hikâyelerinde monoloğa ve diyaloga da yer verdiği görülür. Özellikle "Şeyh

¹²⁰⁵ Agâh Sırrı Levend, (*Tıpkıbasım*), TTK Basımevi, Ankara 1957, 17.

¹²⁰⁶ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, I, 280.

¹²⁰⁷ Levend, (*Tıpkıbasım*), 5.

¹²⁰⁸ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 152.

¹²⁰⁹ as

Sa'nân, Bişr ve Yemliha" hikâyeleri ile "İblis ve Âdem", münazarasında bu anlatım şekli kendini gösterir.¹²¹⁰ Devrine göre bilinçli bir şekilde Türkçe sade bir dil kullanan ve zengin bir hayal gücüne sahip olan Gülşehrî'nin bu eserinin özenli ve canlı bir anlatıma sahip olduğu görülür.¹²¹¹

ASL, Raif Yelkenci nüshasını bir ön sözle birlikte tıpkıbasım hâlinde yayınlamıştır.

Agâh Sırrı LEVEND (*Tıpkıbasım*), TTK Basımevi, Ankara, 1957.

Ahmet Kartal ise, bir bildirisinde Feridüddin Attâr ile Gülşehrî'nin eserlerini karşılaştırmıştır.

Ahmet KARTAL, "Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ının Mukayesesı", *I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni (8-10 Ekim 2003) Bildiriler*, (haz. Ahmet Günşen), Kırşehir, 2004, s. 297-329.

Kemal Yavuz da konuyla ilgili karşılaştırmalı bir makale yayınlamıştır.

Kemal YAVUZ, "Çeşitli Yönleri ile Mantıku't-Tayr ve Garib-nâme Mesnevileri", *TDED*, C. XXXI, 2004, s. 347.

Mantıku't-Tayr üzerinde bazı yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılmıştır.

Nilgün ATEŞLİ, *Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ı ile Ali Şir Nevâyî'nin Lisânü't-Tayr'ının Şekil ve Muhteva Özellikleri Açısından Karşılaştırılması*, (YLT), TÜ, SBE, Edirne, 2010.

İbrahim YILMAZ, *Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr Nevâyî'nin Lisânü't-Tayr Mesnevileri Üzerine Karşılaştırmalı Dil ve Üslûp İncelemesi*, (YLT), GÜ, SBE, Ankara, 2013.

Müjgân Cunbur ve Aziz Merhan, *Mantıku't-Tayr* üzerinde doktora çalışması yapmışlardır.

Müjgân CUNBUR, *Gülşehrî ve Mantıku't-Tayr'ı*, (DT), Ank. Ü., SBE, Ankara, 1952.

¹²¹⁰ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 279.

¹²¹¹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 152.

Aziz MERHAN, *Die 'Vogelgespräche' Gülşehrîs und die Anfänge der türkischen Literatur*, Göttingen, 2003.

2.36. *MİHNET- KEŞÂN (19. YY.), KEÇECİZÂDE İZZET MOLLA*

Bir “sergüzeşt-nâme” olan *Mihnet-i Keşân*, İzzet Molla’nın Keşân’a sürgüne gönderilişini, orada çektiği sıkıntıları ve affedilip İstanbul’a geri dönüşünü anlattığı sosyal hiciv türünde bir mesnevidir. “Feûlün//Feûlün//Feûlün//Feül” kalıbıyla yazılan eser, 4166 beyittir.¹²¹²

Eserin adı, bazı araştırmacılar tarafından “*Mihnet-i Keşân*” şeklinde de okunmuştur. Mesnevide eserin adının geçtiği yerlerdeki “*Mihnet-i Keşân*” ifadesi, vezni bozmaktadır. Bu bakımdan eserin adındaki “keşân” kelimesini, Farsça tamlama yaparak değil de, Farsça “çekmek (keşiden)” fiilinin ism-i fâilinin çoğulu olarak “çekenler” manasıyla alıp “mihnet çekenler” anlamında “*Mihnet-i Keşân*” biçiminde okumak daha uygundur.¹²¹³

İzzet Molla’nın bir yıllık Keşân macerasını anlatan bu eser, tahminen 1822-1823 yılları arasında yazılmıştır. Eserin sonundan çok az bir kısmı sürgünden döndükten sonra İstanbul’da yazılarak tamamlanmıştır. Uzun zamandır dağınık bir halde bulunan eser, 1824-25 (h.1240)’te Âtîfzâde Hüsâmeddin Efendi tarafından toplanıp düzenlenmiş, kardeşi Âtîfzâde Vahîd Efendi’nin el yazısıyla da temize çekilmiştir.¹²¹⁴

Mihnet-i Keşân’ın son (235.) sayfasındaki beş beyitlik tarih manzumesinin son iki beytiyle 1240 tarihi düşürülmüştür:

“*Mihnet-i Keşânı izzet’i cem eyledi Hüsâm*

Tahrîr kıldı nüshasın evvel Vâhid-i dehr”

1853/1269’te Cerîde-i Havâdis Matbaası’nda basılan mesnevinin ilk sayfasında İzzet Molla’nın oğlu Fuat Paşa tarafından tarif ile yaptırılmış, şairin bir resmi vardır. Resmin altında ise,

“*Şair-i mâhir-i sâhip-şöhret*

Keçecizâde Muhammed İzzet”

¹²¹² Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 574.

¹²¹³ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, II, 447.

¹²¹⁴ Ramazan Korkmaz, *Keçecizâde İzzet Molla ve Mihnet-i Keşân Üzerine Bir Araştırma*, (YLT), Fırat Ü., SBE, Elazığ, 1988, 44.

beyti bulunur.¹²¹⁵ *Mihnet-i Keşân*, genellikle, geleneksel mesnevi türünü yansıtan bir nitelik taşır. Eser, bütün klasik mesnevilerde olduğu gibi; “Giriş Bölümü, Konunun İşlendiği Bölüm, Bitiş Bölümü” planına uygun şekilde düzenlenmiş ve ara başlıklar altında da geleneğin diğer kurallarına uyulmuştur.

Mihnet-i Keşân, “Giriş Bölümü” nün alt başlıklarından olan “Besmele” ile başlar. 12 beyitlik “Besmele” kısmından sonra 18 beyitlik Farsça münâcât kısmı gelir. Bu kısımları 36 (18+18) beyitlik Türkçe-Farsça karışık naat ve Hz. Muhammed’in dört yakınıni öven 19 beyitlik manzumeler takip eder. “Giriş Bölümü”, Sultan II. Mahmud’u öven 19 beyitlik bir manzume ile son bulur. Asıl vakanın anlatılmaya başlandığı ve klasik mesnevi geleneğinde “Konunun İşlendiği Bölüm” olarak nitelendirilen kısımda ise göze çarpan ilk şey, şairin hemen olayın hikâyesine geçmesidir. Bu kısımda sürgün olayı esas alınarak Keşân’a gidişleri, orada karşılaştığı olaylar, gezip gördüğü yerler ve nihayet affedildiğini bildiren haberin kendisine ulaşmasıyla İstanbul’a dönüşü anlatılır. Eserin “Bitiş Bölümü” olan sonuç kısmı ise, 17 beyitten oluşur. Bu kısımda İzzet Molla, bu eserini nazire olarak yazdığı, Şeyh Gâlib’in Hüsn ü Aşk’ında olduğu gibi, Mevlânâ’nın himmetiyle eserini tamamladığını söyler ve Sultan Mahmud’a dua edip onun yardımını diler. Klasik mesnevi geleneğinde görülen övünme ve tarih düşürme faslının ardından eser sona erer.¹²¹⁶

Eserin bazı yerlerinde, klasik mesnevi geleneğine uygun olarak, şairin anlatıma akıcılık sağlamak amacıyla kaside, gazel, rubai ve kıta nazım şekillerinden yararlandığını da görürüz. Eserin içinde söylenmiş 4 gazel, 10 rubai, 4 kaside ve 2 kıta bulunmaktadır. Bunların tamamı, doğrudan veya dolaylı olarak ara başlıktaki konularla ilgilidir.¹²¹⁷

Eserde şairin güçlü üslûbu ve derin bilgi birikimiyle devrin bir panoraması çizilmiştir. II. Mahmut döneminin çalkantılı ve karışık dünyasına bir kapı aralaması, ansiklopedi maddelerinde saklı kalmış birçok kültürel ayrıntıyı, tarihî şahsiyeti ve eseri gün ışığına çıkarması ve ayrıca dil, üslûp, edebî sanatlar açısından sahip olduğu

¹²¹⁵ Korkmaz, 44.

¹²¹⁶ Korkmaz, 60-65.

¹²¹⁷ Korkmaz, 63.

zenginliğiyle *Mihnet-i Keşân*, Türk mesnevi edebiyatının en özgün örneklerinden biridir.¹²¹⁸

1823'te Tanzimat'ın ilanından yaklaşık on altı yıl önce yapısı ve içeriğiyle dikkat çeken eser, İzzet Molla'nın yaşadığı dönemde imparatorluğun siyasî ve ekonomik bakımdan güç kaybetmesiyle birlikte toplumun yaşam tarzında ve yerleşik alışkanlıklarındaki değişimlerin edebiyattaki sancılarını gösterir. Osmanlı dönemi edebiyatının “roman” ları olarak değerlendirilen mesneviler de kurmaca özellikleri dolayısıyla daha esnek ve değişime açık bir yapıya sahiptirler ve şiirdeki katı kurallara göre bu esnek türün değişimi daha kolaydır. İşte bu mesnevinin de yenileşmeye katkısı fazladır.¹²¹⁹

Mihnet-i Keşân, bağlı bulunduğu edebî gelenek içinde “bireyselleşme” nin ön plana çıktığı ilk örnek olması bakımından önemli olduğu kadar geleneksel kalıpların dışına çıkan modern özellikleri dolayısıyla da dikkate değerdir.¹²²⁰ İzzet Molla, *Mihnet-i Keşân*'dan önce yazdığı *Gülşen-i Aşk*'ta geleneksel kalıpların dışına çıkmış ve kendisini metne dâhil etmiştir. *Mihnet-i Keşân*'da ise, bir adım daha ileri giderek metnin ana kahramanı olmanın yanında gerçekçi bakış açısının, gerçek kişi ve olayların ele alındığı bir kurmaca oluşturmuştur. Bu nedenle, *Mihnet-i Keşân*, biçimsel olarak mesnevi türü içerisinde değerlendirilse de kurgusu ve konusu bakımından bu türün geleneksel örneklerinden farklıdır.¹²²¹

Mihnet-i Keşân, edebiyatımızın Avrupa kaynaklı bir tesire doğrudan maruz kalmadığı ve klasik divan şiirimizin yeni arayışlar içine girdiği bir dönemde yazılması nedeniyle, gerek içerik gerekse anlatım özellikleri bakımından pek çok yeniliğin müjdecisi durumundadır.¹²²² Eserde kısaca şu yenilikler ve değişimler meydana getirilmiştir: *Mihnet-i Keşân*'da sade bir dil kullanılmış ve Türkçenin aruza uygulanmasında büyük başarı gösterilmiştir. Eserde günlük konuşma dilinde geçen ifadeler de yer verilmiş, atasözü ve deyimlerden sıkça yararlanılarak mesnevide zaman zaman mizahî anlatımdan da faydalanılmıştır. Klasik divan şiirinin belirsiz mekân

¹²¹⁸ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 574.

¹²¹⁹ Derya Tüzin, *Sürgün Yolunda Bir Yenileşme Serüveni: Mihnet-i Keşân*, (YLT), Bilkent Ü., ESBE, Ankara 2008, 10.

¹²²⁰ Tüzin, 8.

¹²²¹ Tüzin, 11.

¹²²² Korkmaz, 10.

anlayışına karşılık gerçekçi mekân anlayışını getiren bu eserde, klasik mesnevi geleneğinde görülmeyen somut insan tasvirlerine yer verilmiştir. Klasik Türk edebiyatında ilk defa bir eserde aile bağları ve çocuk sevgisine ait temalar lirik bir tarzda işlenmiştir. Eser, devrinin sosyal ve siyasî hayatını gerçeğe uygun bir tarzda yansıtmıştır.¹²²³

Türk edebiyatında mahallîleşme hareketinin ve realist anlatımın en bariz bir şekilde ortaya çıktığı bu eser, Batı edebiyatı ile etkileşime girmeden önce Türk edebiyatının kendi iç oluşumunu göstermesi bakımından büyük önem taşır.¹²²⁴ *Mihnet-i Keşân*'da sürgün yolculuğunun başlamasından itibaren görülen bütün mekânlar hakkında bilgiler verilir, betimlemeler yapılır. Bunlar, şairin kişisel gözlemleri olduğu kadar, eserde geçilen yerler hakkında tarihî bilgilere yer verilmesi bakımından da önemlidir.¹²²⁵ İzzet Molla, eserde gezip gördüğü yerleri, realist ve ferdî bir açıdan anlatır. Bu yüzden tasvir edilen mekân hakkında verilen bilgilerden hareketle söz konusu yerin resmi yapılabilir.¹²²⁶

Mihnet-i Keşân'da zaman, çoğu mesnevide görüldüğü gibi, hayal ürünü ve belirsiz değil, daha çok roman türünde görülen realist bir özelliktedir. Anlatılan olayların yaşandığı zaman, yani vaka zamanı, bir yıllık bir süreyi kapsar. Dolayısıyla mesnevinin son kısımlarında vaka zamanı ile anlatma zamanının kesiştiği görülür. Zaman kavramının bu kadar belirgin bir şekilde ifade edilmesi, diğer mesnevilerde yoktur. Oysa *Mihnet-i Keşân*'da, Türk edebiyatında hemen hemen ilk defa psikolojik zaman kavramına yaklaşıldığı görülür.¹²²⁷

Mihnet-i Keşân'da şahıs kadrosunu oluşturan kişiler, genellikle gerçek hayattan seçilmişlerdir. Bunların pek çoğu tarihî belgelerle ispatlanabilir.¹²²⁸ Mesnevinin ana olay örgüsü kısaca şöyledir: Şairin İstanbul'daki yaşamı ve yaşadığı olumsuzluklar, bu olumsuzlukların sonucu olarak sürgün, sürgünde yaşam, sürgünün bitişi, İstanbul'a dönüş. Şair, mesnevide bu olay örgüsünü ayrıntılarıyla, zaman düzleminde bazen ileri ve geri sıçrayışlarla ve neden-sonuç ilişkisi içinde aktarır.¹²²⁹ İzzet Molla, Keşân'a

¹²²³ Korkmaz, 137.

¹²²⁴ Korkmaz, 119.

¹²²⁵ Tüzin, 73.

¹²²⁶ Korkmaz, 73.

¹²²⁷ Korkmaz, 81-84.

¹²²⁸ Korkmaz, 93.

¹²²⁹ Tüzin, 67-68.

sürgününün beşinci ayında kendisini bir aşk hikâyesinin içinde bulur. Evli ve iki çocuk sahibi Hıristiyan bir kadının İzzet Molla'nın uşağı ve sevdiği olan Muhammed'e âşık olmasıyla gelişen olaylar zincirinde İzzet Molla da bu aşk hikâyesinin kaçınılmaz olarak taraflarından biri olur. Eserin yaklaşık 800 beyitlik bir bölümünde bu aşk hikâyesi ele alınmıştır.¹²³⁰

Tasavvufî aşk hikâyelerinde âşığın ilâhî aşka yönelmek için bir tekkeye gitmesi ve burada arınması durumu, *Mihnet-i Keşân*'da da kullanılmıştır. Tasavvufî boyutu olmayan bir aşk hikâyesinde tekke motifine başvurulması dikkat çekicidir. Ayrıca, İzzet Molla'nın özellikle aşk mesnevilerinde kullanılan bu motife *Mihnet-i Keşân*'da yer vermesi gelenekle olan ilişkisinin tam olarak kopmadığının bir göstergesidir.¹²³¹

İnsan psikolojisine ilk yaklaşımın da İzzet Molla'nın *Mihnet-i Keşân*'ında görüldüğü söylenebilir.¹²³² Ahmet Hamdi Tanpınar, bu mesnevide İzzet Molla'nın Keşân'a giderken arabanın aynasından kendisini seyretmesinin psikolojik bir gözlem olduğunu söyler ve *Mihnet-i Keşân*'ı “yeni doğan ferdin kendisini edebiyatta araması”¹²³³ olarak değerlendirir. Yaşanan hayat, insanlar ve insanların birbirleriyle ilişkileri bütün canlılığıyla *Mihnet-i Keşân*'ın konusu olmuştur. Bu bakımdan Tanpınar, *Mihnet-i Keşân*'ı “yaşanan hayata açılmış bir pencere”¹²³⁴ olarak görür.

İzzet Molla'nın en önemli eserlerinden biri olan *Mihnet-i Keşân*'da şairin sanatçı kişiliği temel alınır. Klasik divan şiiri kültürüyle yetişmiş bir şairin kendi portresini manzum anlatımın ve mesnevi geleneğinin sınırlarına, kurallarına uymadan çizmesi, Türk edebiyatında ilk defa görülmüştür. Devriyle fazla uyuşmayan pek çok yeni özelliğe sahip bu eser, gittikçe sıradanlaşarak canlılığını yitirmekte olan klasik şiir anlayışının dar ve sınırlı saray çevresinden, daha zengin ve daha canlı olan geniş bir memlekete, yani halk hayatına ve söyleyişine açılışının ilk ve dinamik hamleleri arasında sayılabilir.¹²³⁵

Diğer eserleri gibi bu eseri de İzzet Molla'nın ölümünden sonra yayınlanabilmiştir.

¹²³⁰ Tüzin, 79.

¹²³¹ Tüzin, 94.

¹²³² Korkmaz, 24.

¹²³³ Tanpınar, 271.

¹²³⁴ Tanpınar, 92.

¹²³⁵ Korkmaz, 26.

Keçecizâde İzzet MOLLA, *Mihnet-i Keşân*, Cerîde-i Havâdis Matbaası, Dersaadet, 1853 (h. 1269).

Mesnevini adıyla ilgili olarak Ömer Asım Aksoy, iki makale yazmış ve yayımlamıştır.

Ömer Asım AKSOY, “Mihnet-i Keşân mı Mihnet-i Keşân mı?”, *TDD*, S. 51, Ankara, 1955, s. 148-149.

Ömer A. AKSOY, “Mihnet-i Keşân Tartışması”, *TDD*, S. 53, Ank., 1956, s. 285-287.

Peyami Safa, mesneviyle ilgili bir makale yayımlamıştır.

Peyami SAFA, “Mihnet-i Keşân Üzerine”, *TDD*, S. 55, Ankara, 1956, s. 470.

Aydın Oy, mesnevi hakkında bir tanıtım yazısı yazmıştır. Onun bu yazısı yayımlanmıştır.

Aydın OY, “Keçecizâde İzzet Molla: Mihnet-i Keşân” (tanıtma)”, *Türk Folklor Araştırmaları*, XV: 7079, 1974.

Sadık Kemal Tural’ın mesnevi ile ilgili bir makalesi bulunmaktadır.

Sadık Kemal TURAL, “Mihnet-i Keşân’ın Yenileşme Tarihimizdeki Yeri”, *TKD*, XIV(163), 1976, s. 46-61.

Mihnet-i Keşân ile ilgili pek çok çalışma yapılmış, yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlanmış, yayınlanmıştır. Bunlardan en dikkat çekenleri şunlardır:

Sedat KUMBARACILAR, “Keçecizâde İzzet Molla’nın Mihnet-i Keşân’ı ve Layihası” *Hayat Tarih Mecmuası*, C. 1, S. 1, İstanbul, 1971.

Keçecizâde İzzet MOLLA, “Keçecizâde İzzet Molla (1785-1829) Keşân (Mihnet-i Keşân’dan alıntı)”, *TDD*, S. 258, Ankara, 1973, s. 510-518.

Ramazan KORKMAZ, *Keçecizâde İzzet Molla ve Mihnet-i Keşân Üzerine Bir Araştırma*, (YLT), Fırat Ü., SBE, Elazığ, 1988.

Ebubekir Sıddık ŞÂHİN, “Keçecizâde İzzet Molla’nın Eserlerinde Mevlevîlik ve Şairin Yayımlanmamış Bir Naat-ı Mevlânâsı”, *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında*

Mevlânâ ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu: Bildiriler, SÜ, Mevlânâ Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Konya, 1997, s. 87-99.

[e-kopya:<http://www.Mevlânâ.salcuk.edu.tr/belge/sumambildiri/bildiri-pdf/05Ebubekir%20siddik%20sahin.pdf>] (Erişim tarihi: 19.04.2013)

Ali Emre ÖZYILDIRIM, *Keçecizâde İzzet Molla'nın Mihnet-i Keşân'ı ve Tahlili*, (DT), Ank. Ü., SBE, Ankara, 2002.

Ahmet CİHAN, “İzzet Molla ve Keşân”, TÜ, *15-16 Mayıs 2003 Keşan Sempozyumu: Bildiriler*, (SBArD), Eylül 2003, S. 2, Edirne, s. 287-298.

Ali Emre ÖZYILDIRIM, “*Keçecizâde İzzet Molla'nın Mihnet-i Keşân'ında Keşân ve Çevresi*”, Keşan Sempozyumu (15-16 Mayıs 2003): *Bildiriler*, Keşan, 2006, s. 87-94.

Ömür CEYLAN, Ozan YILMAZ, *Bir Sürgün Şâheseri Mihnet-i Keşân, Keçecizâde İzzet Molla*, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul, 2007.

Derya TÜZİN, *Sürgün Yolunda Bir Yenileşme Serüveni: Mihnet-i Keşân*, (YLT), Bilkent Ü., ESBE, Ankara, 2008.

Ali Emre ÖZYILDIRIM, “*Keçecizâde İzzet Molla ve Mihnet-i Keşân*”, 2 vols. *Sources of Oriental Languages and Literatures*, Turkish Sources, Harvard University Printing Office, Cambridge, Massachusetts, 2009.

2.37. MUHAMMEDİYE (15. YY.), YAZICIOĞLU MEHMED

*Kitâb-ı Muhammediye fî Kemâlâtı'l-Ahmediye*¹²³⁶ adındaki Muhammediye isimli eser, Yazıcıoğlu Mehmed tarafından Gelibolu'da yazılmıştır. Yazıcıoğlu, “*Lemmâ hademtü birisaleti hatmi'r-Risâle/Semmeytühâ bi'r-Risâleti'l-Muhammediye*” dediği beytine göre eserine Muhammediye ismini vermiştir.¹²³⁷

Eserin baş tarafındaki “Sebeb-i Telif-i Kitâb-ı Muhammediye” kısmından anlaşıldığına göre, eserini Hz. Peygamber'i rüyasında görmesi ile onun irşad, telkin ve işareti üzerine yazmıştır. Şairin daha önce Arapça olarak yazdığı aynı konudaki

¹²³⁶ Ahmet Akkuş, *Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediye Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri*, (YLT), RÜ, SBE, Rize, 2010, 41.

¹²³⁷ Akkuş, 42.

“Megâribü’z-Zaman” adlı eseri, hem *Muhammediye*’ye, hem de kardeşi Ahmed-i Bîcân’ın yazdığı *Envârûl-Âşıkîn*’e kaynaklık etmiştir.¹²³⁸

Yazıcıoğlu’nun dinî-tasavvufî konuları içeren hacimli manzum eseri olan *Muhammediye*’si iyi bir “Siyer-i Nebî” dir. Eser, aynı zamanda bir mevlid kitabıdır. Eserde Hz. Peygamber’in pek çok yönden örnekliliği anlatılarak halkın dinî ve ahlâkî yönden O’nu örnek alması beklenmektedir. İçerdiği konular nedeniyle siyer kitabı da sayılan ve halk arasında asırlarca el üstünde tutulan *Muhammediye*, Hz. Peygamber’i anlatan, O’nun sevgisini gönüllere yerleştiren İslâm’ın dünya görüşünü geniş halk kitlelerine ulaştıran bir eserdir. Eser, halka, vaaz ve nasihat, hikmetli sözler, ibret hikâyeleri ve dinî bilgiler içerir. *Muhammediye*, Hz. Peygamber’in hayatının yanı sıra, Hz. Âdem’den Hz. Muhammed (sav)’e kadar bilinen tüm peygamberlerden bahseden eser, bir peygamberler tarihi sayılır. Eserde ayrıca sahabeler, kıyamet ve ahiret konularında da geniş anlatımlara yer verilmektedir.¹²³⁹

Fasıllar halinde 114 başlık altında ele alınan konulardan bazıları şunlardır: Resulullah ve dört halife için naat, sebep-i telif, cennet, Hz. Âdem, Havva, enbiya, Hz. Muhammed (a.s.)’in doğumu, Hulefâ-i Raşidîn, Mi’râc, Hicret, mucizeât, gazavât, veda hacı, vefât-ı Nebî, salavât-ı aleyhisselâm, ashâb-ı Nebî, Hz. Fatma, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’nin vefatları, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in vefatları, Aşere-i Mübeşşere, ashâb-ı suffe, Deccâl’in ve Hz. İsa’nın gelişi, Ye’cüc ve Me’cüc, hurûc-ı dabbetü’l-arz, güneşin batıdan doğuşu, tevbe, sûr, kıyamet, haşr, cehennem, mevâtin, şefaât, hikmeti’l-azâb, cennetin makam ve dereceleri, huri ve gılman, cennet ehlinin mertebeleri, cennette ziyâret ve ziyâfet, medh-i Nebî, rû’yetullah gibi konular işlenmiştir.¹²⁴⁰

Eserde yirmi dört terci-i bend, bir terki-i bend ile biri Arapça altı adet kıt’a, birkaç müstakil kaside (Vedâ Haccı gibi) ve mesnevi (Hâtimetü’l-Kitâb) bulunmaktadır. *Muhammediye*’de en fazla kullanılan nazım şekli terci-i benddir. Eserde kaside ve mesnevi nazım şekilleri de karışık olarak kullanılmıştır.¹²⁴¹ *Muhammediye*, Hz. Peygamber’in hayatı ve yaşayışı etrafında yazılan mesnevilerdendir. 9008 beyitten

¹²³⁸ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, I, 189.

¹²³⁹ Akkuş, 46-47.

¹²⁴⁰ as

¹²⁴¹ Akkuş, 46-47, 53.

oluşan eserde başta aruzun 12 değişik kalıbı kullanılmıştır.¹²⁴² Uzun kalıpların ardından kısa kalıpların seçilmesi, eserin daha başarılı ve etkileyici olmasını sağlamıştır. Muhammediye’de tahkiye kısımlarının dışında tevhid, naat, münâcât, miraciye, devriye, şemâil ve medhiye türünde manzumeler vardır. Eserdeki “Kaside İlâhiyye” başlıklı manzume, Türk edebiyatında daha sonra “ilâhî” adıyla gelişecek müstakil bir türün başlangıcıdır.¹²⁴³

Klasik mesnevi düzenine uygun olan eser, üç bölümden oluşur. *Muhammediye*’de “Giriş” kısmından sonra gelen birinci bölümde yaratılış konusu (1-1413.beyitler) işlenir. Yer yer ayet ve hadislerle ve çeşitli tefsirlere dayanılarak “devriyye-i arşîyye” sırayla anlatılır. İkinci bölüm, “siyer-mevlid” bölümüdür (1414-4756. beyitler). Bu bölüm, “tertîbü’l-enbiyâ” kısmı ile başlar. Burada Hz. Âdem’den sonra gelen peygamberler sırasıyla ve bazı özellikleriyle dile getirilir. Sonra sıra Hz. Peygamber’e gelince onun doğumu, hayatı, savaşları, mucizeleri ve yakınları hakkında bilgi verilir. “Fasl fî eşrati's-saa” başlığından itibaren gelişen kısım (4757-8765. beyitler) ise eserin üçüncü bölümüdür. Burada da, kıyamet alâmetleri, ahiret hayatı ve özellikleri işlenmiştir.¹²⁴⁴

Eserin son kısmı ise “Hâtîmetü’l-Kitâb” adını alır. Bu kısımda müellif, eserini tamamladığını, telif sebebini, Hz. Peygamber’i rüyasında üç kez gördüğünü, O’nun doğru yolu göstermesiyle eserini tamamladığını söyler. Şeyhi Hacı Bayrâm-ı Veli’yi rüyasında görmesini, gördüğü rüyalardan sonuncusuyla ilişkilendirerek anlatır, eserini onun dilinden över; bu eserin bir benzerinin daha olmadığına ve küçük büyük her şeye bu kitabında yer verdiğine vurgu yapar. Eserinin bu üstün olma özelliklerine yaptığı vurgudan ötürü olmalıdır ki; onu hiçbir sultana ithaf etmez. Yine de bu kısımda sırasıyla dönemin sultanı II. Murad’a ve şehzade Mehmed’e övgülerde bulunur; dostlarından ve hocalarından söz eder.¹²⁴⁵ Yazıcıoğlu, bu kısımda eseri *Muhammediye*’yi yazarken kaynak olarak Fahreddin er-Râzî, (606/1210) Zemahşerî, (467/1075) Gazzâlî, (505/1111) Nevevî, (631/1234) 261 Kadı Gâyâz, (544/1149) Tahâvî, Mâturîdî, (333/944)

¹²⁴² Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 250.

¹²⁴³ Mustafa Uzun, “Muhammediye”, *TDV İslam Ans.*, İstanbul 2007, XXX, 587.

¹²⁴⁴ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 250.

¹²⁴⁵ Akkuş, 51-52.

Mücâhid, (103/721) gibi âlimlerin eserlerinden yararlandığını ifade eder.¹²⁴⁶ Bu eser, kendi türü içerisinde en hacimli ilk manzum telif kitap özelliğine sahiptir.¹²⁴⁷

Muhammediye, ağır; fakat özenli üslûbu, samimi havası ve duygulu içeriğiyle gerek kendi devrinde ve gerekse sonraki devirlerde çok sevilmiş, okunmuş, örnek alınmış bir eserdir.¹²⁴⁸ Yazarın kafiye, redif ve diğer uyum unsurlarına dikkat etmesi, *Muhammediye*'nin ezberlenmesini ve dinî toplantılarda okunup dinlenmesini kolaylaştırmıştır. Öyle ki Evliya Çelebi, Gelibolu, Ankara ve Amasya halkının *Muhammediye*'yi ezbere okumakla tanıdığını kaydeder. Eser, Anadolu ve Rumeli'nin yanı sıra Kırım'da, Kazan'da ve Başkurt Türkleri arasında da tanınmıştır.¹²⁴⁹ Mevlitlerde yer alan bütün bölümleri içeren ve dinî törenlerde mevlit gibi okunduğu bilinen eser, siyer-mevlitler arasına giren dinî-destanî bir içerik taşımaktadır.¹²⁵⁰ *Muhammediye*, zamanla o kadar rağbet görmüştür ki Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i kadar halkın gönlünde yer etmiş, hemen hemen her evde bir *Muhammediye* bulunur olmuştur.¹²⁵¹

Muhammediye'nin yazar nüshası, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Arşiv ve Neşriyat Müdürlüğü Kitaplığı, Nr: 431/A'ya kayıtlıdır. Yazar, nüshası harekeli olup eldeki pek çok *Muhammediye* nüshasına kaynaklık etmiştir.

Eserin asıl nüshası son zamanlara kadar, yazarın “menzilimizden dışarı çıkarılmasın” vasiyeti gereği Gelibolu'da Yazıcıoğlu türbesinde muhafaza edilmekteydi. II. Dünya Savaşı sırasında güvenlik gerekçesiyle (1943) Ankara'ya, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki şimdiki kayıtlı olduğu yere taşınmıştır. Bu taşıma, onun tarihî yönüne zarar getirmemiştir.¹²⁵²

Muhammediye'nin yazar nüshası esas alınarak hazırlanan ve İstanbul kütüphanelerinde, otuz ikisi Süleymaniye Ktph.'nde olmak üzere elli sekiz tam nüsha ile yedi eksik nüsha tespit edilmiştir. Ayrıca Anadolu kütüphanelerinde otuzdan fazla nüshası ile Kahire, Londra ve Vatikan kütüphanelerinde ondan fazla tespit edilmiş *Muhammediye* nüshası vardır. Bu nüshaların ortak özelliği, istinsah edilmiş (elle

¹²⁴⁶ Akkuş, 52.

¹²⁴⁷ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 250.

¹²⁴⁸ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 250-251.

¹²⁴⁹ Uzun, “Muhammediye”, XXX, 587.

¹²⁵⁰ Uzun, “Muhammediye”, XXX, 586.

¹²⁵¹ Külekçi, (1999), a.g.e., I, 189.

¹²⁵² Akkuş, 42.

yazarak çoğaltma) olmalarıdır. *Muhammediye*’nin bazı nüshaları, hattatlar tarafından nesih hattıyla yazılmış ve tezhiplenerek ciltlenmiştir. Osmanlı’ya matbaanın gelişinden sonra öncelikle taş baskısı olarak h. 1258’de Bâb-ı Seraskeri’de, ardından da h. 1264’te Matbaa-i Âmire’de tab edilmiştir. Kazan’da ise ilk baskısı m. 1845’te yapılmış ve ardından da pek çok kez basımı gerçekleştirilmiştir.¹²⁵³

Muhammediye’nin Avrupa ülkelerinde de nüshaları vardır. Örneğin Hammer *Osmanlı Tarihi* adlı eserinde Muhammediye’nin Viyana İmparatorluk Kütüphanesi’nde 243 ve 244 numaralara kayıtlı olduğunu belirtmektedir. Yine *Muhammediye*’nin Vatikan Kitaplığı’nda, 80, 144, 150 ve Londra, British Museum’da 1040, 6536 numaralarda kayıtlıdır.¹²⁵⁴

Eserin resimli, desenli, minyatürlü nüshalarının var olmasının yanında birçok faximile (tıpkıbasım) nüshası da vardır. *Muhammediye*’nin Kazan baskısı hariç gerisi harekelidir. Bu eserlerde bazen derkenar olarak notlar düşülmüş, bazı kelimelerin anlamları yazar nüshası esas alınarak verilmeye çalışılmıştır. Bazı nüshaların girişinde içindikiler kısmından başka birkaç sayfalık “menâkıb-ı müellif” kısmı bulunmaktadır.¹²⁵⁵

Yazıcıoğlu Muhammed, *Muhammediye*, İstanbul, 1306.

Eser, Âmil Çelebioğlu tarafından iki defa yayınlanmıştır.

Amil Çelebioğlu *Muhammediye* üzerine yaptığı doktora tezinde müellif ve eser hakkında detaylı bilgiler vermiş, eserin metin kısmını günümüz Türkçesine çevirerek neşretmiştir. Bu çalışma, 1996’da MEB Yayınları arasında basılmıştır.

Âmil ÇELEBİOĞLU, *Yazıcıoğlu Mehmed, Muhammediye (Notlar ve açıklamalarla)*, 4 Cilt, İstanbul, 1974; *Muhammediye I-II*, MEB Yay., İstanbul, 1996.

Ayrıca Abdulkadir Akçiçek *Muhammediye*’yi, ona kısa bir giriş ekleyerek, nesre çevirmiş ve yayınlamıştır.

Abdulkadir AKÇİÇEK, *Yazıcıoğlu Muhammed, Açıklamalı Muhammediye Kitabı*, Çile Yay., İstanbul, 1984.

¹²⁵³ Akkuş, 43.

¹²⁵⁴ Akkuş, 43-44.

¹²⁵⁵ Akkuş, 44.

Abdulkadir AKÇİÇEK, *Yazıcıoğlu Muhammed, Muhammediye*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005.

Mustafa Uzun, eser üzerine ansiklopedi maddesi yazmıştır.

Mustafa UZUN, “Muhammediye”, *TDV İslam Ans.*, C. 30, s. 586-587, İst., 2007.

Muhammediye üzerine bazı yüksek lisans ve doktora tezleri de yapılmıştır.

Havva ERGÜR KUTLU, *Muhammediye Üzerinde Yardımcı Fiil İncelemesi*, (YLT), PÜ, SBE, Denizli, 1998.

Ferhunde GÖZE ASLANTAŞ, *Yazıcıoğlu Mehmed’in Muhammediye’si Üzerinde Dil Bilgisi Çalışması (İnceleme-Metin-İndeks) (41b-80a yaprakları)*, (YLT), CÜ, SBE, Sivas, 2007.

Ahmet AKKUŞ, *Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediye Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri*, (YLT), RÜ, SBE, Rize, 2010.

Fatih GÜMÜŞ, *Muhammediye Adlı Manzum Eserdeki Hadislerin Tahric ve Değerlendirmesi*, (YLT), RÜ, SBE, Rize, 2011.

2.38. NEFHATÜ’L-EZHÂR (17. YY.), NEVÎZÂDE ATÂYÎ

Tırnova’da yazılan mesnevi, “Müfteilün//Müfteilün//Fâilün” vezniyle ve Nizâmî’nin aynı vezindeki Mahzenü’l-Esrâr adlı eserine nazire olarak yazılmıştır. Klasik mesnevilerin düzeninde yazılmış olan eserin başında besmele, hitâb-ı hâme yoluyla münâcât, tahmid, naat, mi’râc, vasf-ı çar-yâr-ı güzîn, dâstân-ı gazâ-yı Eğri, IV. Murad’a övgü, sebep-i telif, zamandan şikâyet ve Şeyhülislam Yahya Efendi’ye medhiye manzumelerinden sonra, şair, eserini ‘20 nefha’ya ayırmıştır. Nefha aralarında ise, o nefhayla ilgili hikâyeler veya tarihî bir vaka anlatılmıştır.¹²⁵⁶

Tasavvufî ve didaktik içerikte yazılan eserin giriş kısmında hem Sultan IV. Murad hem de Şeyhülislâm Yahyâ övgüsünde şiirler yazılmıştır. Atâyî, 3171 beyitten oluşan bu mesnevisini yazarken Genceli Nizâmî’nin Mahzenü’l-Esrâr’ı ile Emîr Hüsrev-i Dihlevî’nin Matla’u’l-Envâr’ını izlemiştir. Eserin asıl konularının işlendiği

¹²⁵⁶ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, I, 459.

bölüm, 20 "nefha" ve her nefhanın sonunda "destân" başlığı altında yer alan 20 hikâyeden oluşmaktadır. Bu hikâyeler, nefhada yer verilen düşünceleri desteklemek için yazılmıştır.¹²⁵⁷ Nefhaların konuları şöyledir: **1**-İki cihan hükümdarı Allah ve O'nun gölgesi hükümdarlar hakkında, **2**-Güzel ve etkilediği âşık, **3**-Güzel söz ve şiir, **4**-Mahlûkat ve yaratıcı hakkında, **5**-Anadolu Hisarı ve çevresiyle Boğaz'ın güzellikleri, **6**-Nefsin eğitimi ve mürşidin önemi, **7**-Erenlere itikadın gereği, **8**-Gösterişe kapılıp mağrur olanlar, **9**-Cömertlik, **10**-Maskaralık hakkında, **11**-Dili uzun olanlar ve insanları kınayanlar, **12**-Akıllı geçinenler, **13**-Nefse hâkim olmak, **14**-Tumturaklı fakat boş konuşma hakkında, **15**-Nefse hâkim olup zinadan kaçınmak, **16**-Aşk ve güzellik, **17**-İstimnânın kötülüğü, **18**-Nefse kapılmanın ve şehvetin kötülüğü, **19**-Haram mala el uzatanlar hakkında, **20**-İçkinin esiri olanlar hakkındadır.¹²⁵⁸

Nevîzâde Atâyî, *Nefhatü'l-Ezhâr*, AÜ Ktph. Seyfettin Özege Böl., ASL Ktp., 449-454, 67b-146a.

Tunca KORTANTAMER, *Nevîzâde Atâyî ve Hamsesi*, Ege Ü., EF Yay.: 88, Bornova-İzmir, 1997.

Muhammet KUZUBAŞ, *Mahzen-i Esrâr ile Nefhatü'l-Ezhâr Mukayesesi*, Deniz Kültür Yay., Samsun, 2005, 60 s.

Muhammet KUZUBAŞ, "Mahzen-i Esrâr ile Nefhatü'l-Ezhâr Mukayesesi", *Dede Korkut Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 4, s. 61-89.

Abdülkadir KARAHAN, "Nevîzâde Atâyî", *MEB İslam Ans.*, C. 9, 1996, s. 226-228.

Eser üzerine lisans, yüksek lisans, doktora ve doçentlik tezleri hazırlanmıştır.

Hayal Sirer, *Nevîzâde Atâyî'nin Nefhatü'l-ezhâr Mesnevisi*, *Metin*, (LT), Ank. Ü., DTCF, (LT. 63), Ankara, 1965, 262 s.

Fazlı AL, *Nefhatü'l-Ezhâr*, *Nevîzâde Atâyî*, (LT), AÜ, FEF, TDE Böl., (ET. 77/1), Erzurum, 1977.

Tunca KORTANTAMER, *Nevîzâde Atâyî ve Hamsesi*, (DOÇT), Ege Ü., İzmir, 1982.

¹²⁵⁷ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 464.

¹²⁵⁸ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 459.

Muhammet KUZUBAŞ, *Nevîzâde Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr Adlı Mesnevisinin Metin, Biçim ve İçerik Bakımından İncelenmesi*, (YLT), ODMÜ, SBE, Samsun, 2003.

2.39. NİĞÂR-NÂME (16. YY.), AZÎZÎ

Nigâr-nâme, 125 beyit olup aruzun “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” kalıbıyla yazılmıştır. Eserde şair, 23 kadın güzeli üçer beyitle tavsif etmiştir.¹²⁵⁹ Eser, biçim ve üslûp özellikleri bakımından Mesîhî'nin Edirne Şehrengizi'yle aynı özellikleri göstermektedir. Edirne Şehrengizi'yle *Nigâr-nâme* arasındaki en önemli fark, birincisinde erkek güzellerin, ikincisinde ise kadın güzellerin anlatılmasıdır.¹²⁶⁰

Nigâr-nâme'nin ilk on beytinde şair, kendisine seslenerek, kadın güzelleri anlatan, okuyanların zevk alıp elden düşürmeyecekleri İstanbul şehri içerisinde meşhur olacak bir eserin yazılması gerektiğini belirtir. Şair, bundan sonra gelen “Sıfat-ı Şeb-i Pür Kevkeb” başlığını taşıyan beş beyitlik kısımda, göğü gelin olmaya hazırlanan bir dula benzeterek, yıldızlı bir gece tasviri yapar. Bu gece tasvirinin arkasından “Sıfat-ı Rûz-ı Pîrûz” başlığını taşıyan yine beş beyitlik bir gündüz tasviri gelir. Daha sonra 21. beyitten başlayarak 56. beyite kadar süren 36 beyitlik “Sebeb-i Telif” kısmı gelir. Bu kısımda, söz ve sanattan anlayan kişilerin bulunduğu bir meclis tasvir edilir. Meclistekilerden biri, orada toplanmış olanlara seslenir ve erkek güzelleri anlatan eserlerin olduğunu; fakat kadın güzelleri anlatan bir eserin bulunmadığını belirtir. Arkasından, kadın güzelleri anlatan bir eserin de yazılması gerektiğinden söz eder. Mecliste bulunanlar da bu durumu kabul ederler ve şairden kadın güzelleri anlatan bir eser yazmasını isterler. Şair de bu ihtiyaçtan yola çıkarak, kadın güzelleri nitelendiren asıl metne başlar.¹²⁶¹

Eserdeki tavsifler, biçim bakımından Mesîhî'nin Edirne Şehrengizi'ndeki tavsiflerle aynı özellikleri gösterir. Genel olarak üçer beyitten oluşan, başlıkları da bulunan bu nitelendirmelerde güzellerin özellikleri kısa ve etkili bir biçimde anlatılmaktadır. Eserde 27a-41b varakları arasında yer alan mesnevi nazım şekline uygun olarak yazılmış metin, aşk konulu, alegorik bir hikâye parçasıdır. *Nigâr-nâme*'ye

¹²⁵⁹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 375.

¹²⁶⁰ İ. Çetin Derdiyok, “XVI. Yüzyıl Şairlerinden Azîzî'nin Nigâr-nâme'sinin Yeni Bir Nüshası”, *Türkoloji Araştırmaları*, Fuat Özdemir Anısı, Adana 1997, 143.

¹²⁶¹ Derdiyok, 143-144.

sonradan eklendiği düşünülen bu hikâyenin, baş ve son kısımları bulunmamaktadır. *Nigâr-nâme*'den farklı bir eser olduğu sanılan bu eserdeki eksikliklerden dolayı eserin asıl adı ve gerçekte kime ait olduğu belirlenememiştir.¹²⁶²

Nigâr-nâme'nin Agâh Sırrı Levend'de, Fahri Bilge'de, Berlin'de, Millî Ktph. yazmaları arasında ve İ. Çetin Derdiyok'ta olmak üzere tespit edilen dört nüshası vardır.¹²⁶³

İ. Çetin DERDİYOK, "XVI. Yüzyıl Şairlerinden Azîzî'nin Nigâr-nâme'sinin Yeni Bir Nüshası", *Türkoloji Araştırmaları, Fuat Özdemir Anısı*, Adana, 1997, s. 141-154.

2.40. *REBÂB-NÂME (14. YY.), SULTAN VELED*

Nazım-nesir karışık olarak yazılan *Rebâb-nâme*'de aruzun "Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün" kalıbı kullanılmıştır. Sultan Veled'in dibâce ve bölüm başlıklarında kullandığı mensur kısım, tamamen kendisine aittir. Bu kısımlar, manzum olarak yazılan kısımların özeti gibidir. Nesir kısmı, dibâce ile birlikte 106 başlıktır ve herbir başlık "makale" olarak adlandırılmıştır. Nazmı, birtakım vezin ve kafiye kusurları olmakla birlikte son derece sade ve akıcıdır. 8124 beyit olan mesnevide 162 Türkçe, 36 Arapça ve 22 tane de Rumca beyit vardır.¹²⁶⁴

Sultan Veled, *Rebâb-nâme*'de, öğütlerden, Kur'an ayetlerinden ve tarikatın gereği olan hususlardan bahsetmiştir. Bu anlatılanlar içerisinde birçok ayet ve hadis ıktibaslarında bulunulmuş ve manaları geniş açıklamalarla ifade edilmiştir. Türkçe ve Arapça beyitlerde de aynı hususlar söylenmiş olup Türkçe beyitlerde, Arapça beyitlere oranla biraz daha fazla konu işlenmiş; ayrıca Mevlânâ'nın övgüsüne de yer verilmiştir.¹²⁶⁵

Sultan Veled'in İbtidâ-nâme ve *Rebâb-nâme* adlı eserlerindeki mesnevi beyitleriyle Divan'ındaki Türkçe şiirleri Veled Çelebi Efendi tarafından "Dîvân-ı Türkî-i Sultan Veled" adıyla, 1925'te İslâmî Türk yazısıyla İstanbul'da yayınlanmıştır. Bu şiirlerin yeni Türk harfleriyle, dil bilgisi incelemeli, sözlüklü tıpkıbasım,

¹²⁶² Derdiyok, 144.

¹²⁶³ Derdiyok, 148.

¹²⁶⁴ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 114.

¹²⁶⁵ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 115.

transkripsiyonlu, ilmî bir yayını da Mecdut Mansuroğlu tarafından 1958’de yine İstanbul’da yayınlanmıştır.¹²⁶⁶

Mecdut MANSUROĞLU, *Sultan Veled’in Türkçe Manzûmeleri*, İst. Ü., EF Yay., No: 765, İstanbul, 1958.

Rebâb-nâme, Ali Sultânî Feramerzi tarafından yayınlanmıştır.

Ali Sultânî FERAMERZİ, *Rebâb-nâme*, Mc Gill University-Dânişgâh-ı Tahran, Müessese-i Mütalaât-ı İslâmî, Tahran, 1980.

Konya Valiliği, Sultan Veled’in *Rebâb-nâme* adlı eserini tercüme ederek yayınlamıştır. Niğdeli Hakkı Eroğlu tarafından tercümesi yapılan eser, sanal ortamda da yayınlanarak daha geniş kitleye ulaştırılmıştır.

SULTAN VELED, (terc. Niğdeli Hakkı Eroğlu), (günümüz harflerine aktaran: Amber Güneysel), (sadeleştirerek yayına hazırlayan: İsmail Koçak), *Rebâb-nâme*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay. No: 214, İstanbul, Kasım 2011.

Eser üzerine Veyis Değirmençay tarafından doktora çalışması yapılmıştır.

Veyis DEĞİRMENÇAY, *Sultan Veled ve Rebâb-nâme*, (DT), AÜ, SBE, Erz., 1996.

2.41. RİSÂLETÜ’N-NUSHİYYE (14. YY.), YUNUS EMRE:

Risâletü’n-Nushiyye, sülûk ehline (mana yolcularına) tasavvufî gerçekleri anlatmak amacıyla yazılan, mesnevi şeklinde yazılmış bir nasihat-nâmedir. Yunus Emre’nin bu eseri, “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” vezniyle yazılmıştır. Baştaki 13 beyitlik kısımda ise, Mevlânâ’nın Mesnevi’sinde olduğu gibi, “Fâîlâtün//Fâîlâtün//Fâîlün” kalıbı kullanılmıştır. *Risâletü’n-Nushiyye*’nin beyit sayısı, çeşitli nüshalarda farklılık göstermektedir. Tespitlere göre eserin beyit sayısı, 560 ile 630 arasındadır. Eserin yazılış tarihi konusunda da çeşitli görüşler vardır. Yunus, eserinin sonlarına doğru, geleneğe uyararak, eserinin yazılış tarihini vermiştir.¹²⁶⁷ Yunus Emre’nin *Risâletü’n-Nushiyye*’de ve şiirlerinin büyük bir bölümünde aruz veznini kullanması, sonraki asırlarda Türk şiirinin hâkim vezni olan aruz vezninin öncüsü

¹²⁶⁶ Banarlı, I, 323.

¹²⁶⁷ Umay Günay, Osman Horata, *Yunus Emre, Risâletü’n-Nushiyye*, Akçağ Yay., Ankara 2004, 60-64.

olduğunu ve Yunus Emre'nin öğrenim ve eğitiminin sözlü kültürden ibaret olmadığını, resmî eğitimin de söz konusu olduğunu düşündürür.¹²⁶⁸

Risâletü'n-Nushiyye'de klasik bir hâtîme bölümü yoktur. Mesnevinin son bölümü, "akıl" başlığını taşır. Şeriat ve tarikat ruhuna uygun ahlâk ve davranış ilkelerinden bahsedilen bu eserde, marifet, hakikat ve vahdet-vuslat gibi konulara değinilmemiştir. Bu sebeplerden dolayı eser eksiktir. *Risâletü'n-Nushiyye*'de klasik bir mesnevide bulunması gereken giriş, konunun işlendiği asıl kısım ve bitiş bölümlerini kesin çizgilerle ayırmak zordur. Bu mesnevi, insanın yaratılışı ve onun akıl ve bilgisinin derecelerinden bahseden manzum-mensur karışık bir girişle başlar.¹²⁶⁹ Bu kısımda insan ele alınmış, tasavvufun yaratılış, akıl ve bilgi teorisi üzerinde durulmuştur. Bu bölüm, bir ölçüde daha sonra anlatılacaklara bir zemin görevini görür.¹²⁷⁰ Bunu, "destân" başlıkları altında çeşitli ahlâkî davranışları arasındaki çatışmaların anlatıldığı bölümler takip eder. Baştaki manzum-mensur kısım, giriş olarak kabul edilirse, bundan sonrası, konunun işlendiği asıl bölüm olarak düşünülür. Yunus, bu asıl bölümde, bir sâlikin gönlünü her türlü ihtiras ve kötülüklerden temizleyerek Allah'a kavuşmasını ele alır.¹²⁷¹ Yunus Emre, insan gönlünü büyük bir ülkeye benzeterek, burayı ele geçirmeye çalışan tama-kanaat, tekebbür-tevazu, öfke-sabır, cimrilik-cömertlik, gıybet-doğruluk gibi soyut kavramlar arasındaki mücadeleyi, diğer tasavvufî eserlerde de sık sık rastlandığı üzere, teşhis ve intak sanatlarıyla somutlaştırarak anlatmaya çalışmıştır.¹²⁷² Bazı yeni yazmalarda mesnevinin bittiğini belirten beyit vardır. Fakat girişte olduğu gibi, bitişte de klasik mesnevilerde görülen alışlagelmiş kısımlar yoktur.¹²⁷³ Mesnevi, 3. tekil Şâhıs ağzından anlatılmakla birlikte, şair, zaman zaman kendi ağzından nasihatlere de yer vermiştir. Ayrıca eserde, diğer aşk ve macera konulu mesnevilerde görülen, kahraman anlatıcı ağzından nakledilen ve onların karşılıklı olarak konuşturulduğu kısımlara da rastlanır.¹²⁷⁴

Eski Anadolu Türkçesinin ilk örnekleri arasında yer alan *Risâletü'n-Nushiyye*'de, devrine göre oldukça sade bir dil kullanılmıştır. Sık sık Arapça ve Farsça

¹²⁶⁸ Günay ve Horata, 39.

¹²⁶⁹ Günay ve Horata, 65.

¹²⁷⁰ Günay ve Horata, 67.

¹²⁷¹ Günay ve Horata, 65.

¹²⁷² Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 103.

¹²⁷³ Günay ve Horata, 66.

¹²⁷⁴ Günay ve Horata, 74.

kelimelere rastlanmakla birlikte, tamlamaların sayısı, girişteki mensur kısım hariç tutulursa birkaçı geçmez. Mesnevide, dil sade olmakla birlikte şiiriyetten uzak hüküm bildiren basit fiil cümlelerinden oluşan nasihat tarzında bir üslûp hâkimdir. Yer yer karşılıklı konuşmalarda ve soyut kavramlar arasındaki mücadelelerin anlatıldığı kısımlarda, canlı bir tahkiye üslûbuna rastlanmakla birlikte, bunlar eser içerisinde fazla bir yer tutmaz.¹²⁷⁵

Yunus'un bu eserinde, vezin ve kafiye kusurlarına rastlanır. Eser, muhteva ve kurgu bakımından başarılı olmakla birlikte, nazım tekniği; yani işleniş bakımından zayıf kalmaktadır. Bu sebeple Yunus, mesnevisinde ele aldığı konu bakımından ön plana çıkmaktadır. Bu da bu mesnevinin nasihat-nâme türünün ilk örneklerinden biri olması ve mesnevi yazmanın Yunus'un mizacına uymamasından kaynaklanmaktadır.¹²⁷⁶

Risâletü'n-Nushiyye'de şair, nefsin arzularının insanı ne hale getirebileceği ve bunlardan nasıl kurtulmak gerektiğini, çeşitli kişileştirmelerle alegorik bir tarzda ele alır. Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut gibi edebî eserlerde, insanın dış dünyası ele alınmıştır. Yunus ise burada, insanı dıştan içe; yani kendisine döndürerek, onun içindeki yüce varlığı idrak ettirmeye çalışır. İşte burada eserin diğer bir özelliği olan, İslamiyet'le birlikte Türk ruhunda meydana gelen değişikliği yansıtması görülür. Bu sebeple eser, daha önce gördüğümüz dışa dönük, dünyevî arzular peşinde koşan, konargöçer, savaşçı, "alp tipi"nden farklı olarak, yeni bir medeniyet ve onun yetiştirdiği insan tipinin oluşumunu da vermektedir. Bu da "veli tipi"dir.¹²⁷⁷

Yunus Emre'nin gerek *Risâletü'n-Nushiyye* isimli mesnevisi, gerekse şiirleri, kâinaatı tasavvufa göre kavrama, dünyayı Allah'ın istediği şekilde yaşama yollarını anlatan, insana kendisiyle başa çıkmayı öğreten değerli eserlerdir.¹²⁷⁸ Yunus Emre, bu eserinde, insanın nefsi ile mücadelesini ve kötü huylarından arınma yollarını anlatmakla birlikte çeşitli benzetmeler yaparak öğütler vermektedir.¹²⁷⁹ Örneğin; Yunus Emre, insana toprak, su ve candan gelen huy ve eğilimlerini geliştirmeyi, ateş ve yelden gelen

¹²⁷⁵ Günay ve Horata, 94.

¹²⁷⁶ Günay ve Horata, 96-98.

¹²⁷⁷ Günay ve Horata, 67.

¹²⁷⁸ Günay ve Horata, 26.

¹²⁷⁹ Günay ve Horata, 37.

kötü huylarını terk etmeyi tavsiye etmekte ve bunlardan aklının yardımıyla kurtulabileceğini söylemektedir.¹²⁸⁰

Yunus Emre, *Risâletü'n-Nushiyye*'de akl-ı maâş ile akl-ı ma'âdla kavranılan dünya ve ahiret konuları üzerinde durmuştur. İnsan, önce iyi bir mü'min olmalıdır; ancak ondan sonra olgunlaşma sürecine girebilir. Yunus Emre, eserde toprak ve sudan gelen niteliklerin insanı cennete; ateş ve yelden gelen huyların cehenneme; canla kazanılan yüce düşünce ve duyguların insanı Allah'a ulaşmaya yönlendirdiğini açıklar. İnsanın bu üç yoldan birini seçme hakkı vardır. Yunus, eserinde; insan, dünya ve ahiret konularında bilgiler verdikten sonra insana bu bilgilerin ışığında hangi yolu seçeceğini sorar.¹²⁸¹

Yunus Emre, insanın bedeninden gelen eğilimlerini ve Allah'tan insana aktarılan canı ile gelen meziyetlerini, somutlaştırarak güçlü ordulara benzetmiş, orduların komutanlarını da "Sultan" diye adlandırmıştır. Ardından Yunus, insanın karmaşık iç dünyasını açıkladıktan sonra nefsin haşaratına kendini kaptırmış bir insan tipini örnek olarak tasvir eder. Bu insanın ancak aklının sözünü dinleyerek nefsin zararlarından kurtulabileceğini, canından gelen eğilimleri ile mutlu olabileceğini anlatır. Yunus Emre, tasavvuf gibi oldukça soyut ve derunî yaşayışı ifade eden bir hayat tarzını özümlemiş, özümlediklerini fevkalâde bir üslûp içinde somutlaştırarak her seviyedeki insanın anlayıp öğrenebileceği tarzda *Risâletü'n-Nushiyye*'de senaryo halinde okuyucularına sunmuştur.¹²⁸²

Yunus Emre, bu eseriyle, insanı öncelikle kendini tanımaya, yaratılış amacına uygun kişiliğe sahip olmaya yöneltmekte ve bu yolla tasavvuf ahlâkına ulaştırmayı amaçlamaktadır.¹²⁸³ En büyük temsilcisi olarak gördüğümüz Yunus Emre'nin de mensubu olduğu tasavvuf ahlâkı, XIII. yüzyıldan itibaren Türk hayatında Türk-İslâm medeniyeti olarak adlandırılan önemli bir dönemin kuruluş ve işleyişinde etkili olmuştur. Yunus Emre'nin *Risâletü'n-Nushiyye*'de açık ve anlaşılır bir şekilde ortaya koyduğu insan nefsi üzerinde egemenlik kurmanın manası, bütün insanlığın, her ferdin, her canlı organizmanın, maddî ve dinî bakımdan iyiliğini istemektir. Yunus, bu eserinde

¹²⁸⁰ Günay ve Horata, 42.

¹²⁸¹ Günay ve Horata, 43.

¹²⁸² Günay ve Horata, 44-45.

¹²⁸³ Günay ve Horata, 55.

ısrarla aklın, nefsin üzerinde egemen olmasını savunmuştur.¹²⁸⁴ Eserin özellikle Kutadgu Bilig gibi didaktik ve temsili bir kimliğe sahip olması, Türkistan'daki edebî geleneğin bir şekilde Anadolu'da devam ettirildiğini göstermektedir.¹²⁸⁵

Risâletü'n-Nushiyye, eldeki Yunus Divanlarının birçoğunda bulunur. Bu eserin bulunduğu nüshalar şunlardır: **1.** Süleymaniye Ktph., Fatih Böl., No: 3889 (*Risâletü'n-Nushiyye*, 1b-54a arasındadır.), **2.** Karaman Nüshası (Mesnevi ,yazmanın girişindedir.), **3.** Yahya Efendi Nüshası, Süleymaniye Ktph. Hacı Mahmut Efendi Böl. 3480 (Mesnevi, 5b-51a arasındadır.), **4.** Nuruosmâniye Ktph., No: 4904), **5.** Bursa İl Halk Ktph., Eski Eserler Böl. 882. (Mesnevi, 17b-24b arasındadır. Bir kısmı eksiktir.) **6.** Avusturya Nüshası (Viyana) (Millî Ktph. I. B1. 1-43) **7.** Ank. Ü. DTCF Ktph. M. Cönk kit. No: 185. (*Risâletü'n-Nushiyye*'nin baş tarafı eksiktir.)¹²⁸⁶

Risâletü'n-Nushiyye, Yunus Emre Divanı'yla birlikte, Latin harfleriyle de birkaç defa yayınlanmıştır. Bunlar arasında, Abdülbâki Gölpınarlı'nın 1943'te yayınladığı, yer yer nüsha farklarını da gösterdiği çalışmasıyla; 1965'teki Fatih nüshasının okunuşu ve tıpkıbasımını verdiği yayını, ilmî araştırmalarda uzun süre kullanılmıştır. Fakat bu eserlerin tam bir tenkitli metin olmadığı ve devrinin dil özelliklerini yansıtmadığı; bunun yanında, nüshaların durumu sebebiyle Yunus Divanı'nı hazırlamanın zorlukları, araştırmacılar tarafından çeşitli vesilelerle sık sık dile getirilmiştir.¹²⁸⁷

Abdülbâki GÖLPINARLI, *Yunus Emre, Risâlet al-Nushiyye ve Divan*, Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yay., LIII, İstanbul, 1965.

Jan CIOPİNSKI, *Księgo Dobrach Rad (Risâletü'n-Nushiyye)*, Krakow, 1972.

Mustafa TATÇI, *Yunus Emre Divanı III [Risâletü'n-Nushiyye, Tenkitli Metin]*, KB Yay., Ankara, 1990 (diğer baskı Ankara, 1991.).

Mustafa TATÇI, *Yunus Emre Külliyâtı Risâletü'n-Nushiyye Tenkitli Metin*, H Yay., İstanbul, 2008.

Umay GÜNAY, Osman HORATA, *Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye*, 2. baskı, Akçağ Yay., Ankara, 2004. (Akçağ Yay., 2009.)

¹²⁸⁴ Günay ve Horata, 56-57.

¹²⁸⁵ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 260.

¹²⁸⁶ Günay ve Horata, 101-103.

¹²⁸⁷ Günay ve Horata, 103.

Ziya AVŞAR, *Nasihatler Kitabı (Risâletü'n Nushiyye) Yunus Emre*, Eskişehir Valiliği Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, Sistem Ofset, Ankara, Şubat 2013.

Mehmet KAPLAN, “Yunus Emre’nin İnsan ve Ahlâk Görüşü (Risâletü’n-Nushiyye’nin Tahlili)”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXI, İstanbul, 1973, s. 65-82.

Hüseyin AYAN, “Risâletü’n-Nushiyye Üzerine Bazı Düşünceler”, *Yunus Emre Sempozyumu Bildiriler*, Ankara, 1990, s. 121-126.

Umay GÜNAY, “Risâletü’n-Nushiyye Üzerinde Bir Değerlendirme”, *Uluslar Arası Yunus Emre Semineri*, UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, Ankara, 12-13 Haziran 1991.

Osman HORATA, “Yunus Emre’nin Risâletü’n-Nushiyye Mesnevisi”, *TKAD, Prof. Dr. Şükrü Elçin Armağanı*, Ankara, 1993, s. 172-203.

Haluk GÖKALP, “Risâletü’n-Nushiyye’de Tahkiyevî Unsurlar”, *TS*, S. 4/2, Kış 2009, s. 518-554.

Huraman HUMMATOVA, “Yunus Emre’nin Risâletü’n-Nushiyye Mesnevisinde Bedîî Tasvirler”, *KKD*, Yıl: 6, S. 65, Mayıs 2012, <http://www.kardeskalemler.com/> (Erişim tarihi: 17.07.2014)

Aytül ŞENYURT, *Yunus Emre’nin Risâletü’n Nushiyye Mesnevisi’nin Grameri*, (YLT), SÜ, SBE, Konya, 1995.

Canan DURMAZ, *Yunus Emre Divanı’nda ve Risâletü’n-Nushiyye’de Kelime Grupları ve Söz Varlığı*, (YLT), Sakarya Ü., SBE, Sakarya, 2008.

Vasfi BÂBACAN, *Yunus Emre’nin Risâletü’n Nushiyye’si ve Divan’ı (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*, (YLT), Akdeniz Ü., SBE, Antalya, 2013.

2.42. RİYÂZÜ’S-SÂLİKÎN (16. YY.), GELİBOLULU ÂLÎ

Gelibolulu Âlî’nin 2834 beyitten oluşan *Riyâzü’s-Sâlikîn* adlı mesnevisi, aruzun “Müfteilün//Müfteilün//Fâilün” kalıbıyla yazılmıştır. Eserin giriş kısmında besmele manzumesi, tevhid, “hikâyet der-tedkîk-i rü’yet” başlıklı hâle uygun manzume, ikinci

tevhid, Allah'ın kudretini ifade eden manzume, naat, Miraç ve mucizeleri anlatan manzume, Sultan III. Murad'ın medhi ve sebeb-i telif yer almaktadır. Mesnevîde asıl konunun işlendiği kısım, "ravza" adı verilen üç ana bölümden, bunlar ise on "devha" dan oluşmaktadır. Her "devha" nın sonunda bir "latîfe", her "ravza" nın sonunda ise bir münâcât bulunur. Ayrıca her "ravza" nın başında mensur bir "dibâce" yer almaktadır. Şair, birinci "ravza" da "tarik-i ahyâr", ikincisinde "tarik-i ebrâr" ve üçüncüsünde "tarik-i şuttâr" hakkında bilgi vermiştir. Eser, bir hâtime ile sona erer.¹²⁸⁸

Riyâzü's-Sâlikîn'de doğrudan doğruya tasavvufî konular ele alınmıştır. Eser, "okuyucuya bilgi vermek, onu eğitmek amacı güden mesnevîler" in bir alt bölümü olan "tasavvufî mesnevîler" in içinde yer alır. Aslında Divan Edebiyatı'nın ilk dönem eserlerinden olan tasavvufî mesnevîler geniş halk kitlelerine tasavvufu öğretmek amacıyla kaleme alınmışlardır. XVI. yüzyıla gelindiğinde ise artık toplum İslâmî bilgilenme bakımından önceki yüzyıllara göre daha da ilerlemiştir. İşte bu noktada, yazarın anlayışı ve toplumun ihtiyaçları karşısında, eserin adından da anlaşılacağı üzere, *Riyâzü's-Sâlikîn* (Sâliklerin Bahçeleri) "sâliklere", hitaben kaleme alınmıştır.¹²⁸⁹

Ayrıca *Riyâzü's-Sâlikîn*, Necmüddin Kübrâ'nın (1145-1226) risaleleri ile Necmüddin İmam Râzî'nin (vefatı: 1256) "Kitâb-ı Mirsâdü'l-ibâd Mine'l-mebde İle'l-me'âd" adlı eserinden faydalanılarak yazılmış olmasına rağmen bir tercüme değil bir telif eser hüviyeti taşımaktadır.¹²⁹⁰ Âlî, mesnevisinde azillerinden duyduğu kırılganlığı ve Yahya Bey ile olan karşılaşmasını, Meylî adlı şairin başına gelenleri de ifade etmiştir. Eserde yer alan hikâye ise, İstanbul'da geçmektedir.¹²⁹¹

Riyâzü's-Sâlikîn, Mehmet Arslan ve İ. Hakkı Aksoyak tarafından yayınlanmıştır.

Mehmet ARSLAN, İ. Hakkı AKSOYAK, *Gelibolulu Âlî Riyâzü's-Sâlikîn*, KB Yay. Sivas, 1998.

Mehmet ŞEKER, "Müverrih Âlî'nin Tasavvufa Ait iki Eseri: Hilyetü'r-Ricâl ve Riyâzü's-Sâlikîn", *Diyanet Dergisi*, C. XVI, S. 3, Ankara, Mayıs-Haziran 1977, s. 160-167.

¹²⁸⁸ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 362-363.

¹²⁸⁹ Mehmet Arslan, İ. Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu Âlî Riyâzü's-Sâlikîn*, KB Yay., Sivas 1998, 11.

¹²⁹⁰ Arslan ve Aksoyak, 11.

¹²⁹¹ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 406.

2.43. SALÂMÂN U ABSÂL (16. YY.), LÂMÎÎ ÇELEBÎ

İslâm literatüründe bol miktarda görülen remzî aşk hikâyelerinden biri de, hiç şüphesiz *Salâmân u Absâl* hikâyesidir. İzlerine hicrî ikinci asırda Arap edebiyatında rastlanan bu aşk romanının kökleri, eski Yunan Edebiyatına kadar uzanır.¹²⁹² Hikâye, İslam kültüründe pek çok kez ele alınarak, evrensel bir özellik kazanmasını, İbn Sinâ'nın (ö.1037) dikkat ve ilgisine borçludur. Hikâyenin alegorik yapısı, İbn Sinâ'nın ilgisini çeker ve hikâyenin daha çok hikâyenin anlatım yöntemi, onu harekete geçirir. Bu yöntem filozofa, zihnindeki bazı soyut fikirlerin hikâye kılığına bürünmek suretiyle, somut bir anlatıma dönüşüp olabildiğince açık ve doyum sağlayıcı bir biçimde ifade edilmesine elverişli bir yöntem olarak görünür. Yeni bir anlatım yöntemiyle karşılaşan her büyük zekâ, etkilenmeyi taklit değil, özgün bir eserle karşılık verme olarak anladığından, dolayısıyla İbn Sinâ da, eserlerle karşılık verme yolunu seçer.¹²⁹³

Salâmân ile Absâl, vasıfları hatta cinsiyetleri farklı bile olsa, daima sembolik bir anlam taşırlar ve genellikle akıl ile ruhun madde âlemiyle mücadelesini temsil ederler. “Nefs-i emmâre” nin karşısında aklın ve ruhun nasıl başarı sağlayacağını gösterirler. Her iki eser, taşıdıkları ahlâkî, tasavvufî ve felsefî neticeleri yanında, onlara eklenen ve hâlâ toplumsal hayatımızda zaman zaman işimize yarayan diğer faydalı konuları, öğütleri içermesi açısından da bugün de okunması ve dinlenmesi gereken bir eser durumundadır.¹²⁹⁴

Hikâye, İbn Sinâ'dan sonra tasavvufî, kelâmî, felsefî ve edebî bir konu olarak gelişmeye devam eder. Filozofun *İşârât* adlı eserinde; “*Salâmân u Absâl kıssasını okumamış ve işitmemişsen bil ki, Salâmân senin için bir ibret dersi, Absâl da -şayet irfan sahiplerindensen- bilgideki derecenı gösterecek bir örnektir. Elinden gelirse bu “remz”i çözmeğe çalış.*”¹²⁹⁵ diyerek akıl sahiplerine açık bir çağrı yapması, doğal olarak, eserin önceliğini bir tür çözüp anlama sorunu hâline getirmiştir. Gelenek, bu tip sorunların çözümünde yegâne geçerli usûl olan şerhe başvurarak, bu sorunun üstesinden gelmeye çalışmıştır.¹²⁹⁶

¹²⁹² M. Nazif Şâhinoğlu, *Nuvîdî-yi Şîrâzî ve Salâmân u Absâl*’ı, TÜRDAV Ofset, 1981, 42-43.

¹²⁹³ Ziya Avşar, “Evrensel Bir Hikâye: Salâmân u Absâl ve Kökeni”, *TS*, S. 2/4, Güz, 2007, 185.

¹²⁹⁴ Şâhinoğlu, 42-43.

¹²⁹⁵ Ali Asgar Hikmet, *Câmî Hayatı ve Eserleri*, (Çev. M.N. Gençosman), MEB Yay., İstanbul 1991, 309.

¹²⁹⁶ Avşar, 185-186.

Kaynağı Yunan olan *Salâmân u Absâl*'ın üzerine bir doktora tezi yapan Erdoğan Uludağ, bu kabulün verdiği güvenle ilk cümlesini, “*Salâmân u Absâl* hikâyesinin aslı Yunan kaynaklıdır”¹²⁹⁷ hipotezi üzerine kurar. Onu bu düşünceye yönlendiren temel etken, eserin Arapçaya Grekçeden çevrilmesidir. Uludağ, *Salâmân u Absâl* dışındaki kahramanların Yunan isimleri taşıması ve öykünün eski Yunan mitolojisine ait bazı unsurları içine alması ayrı bir dayanaktır. Bu hipotezi, Uludağ'dan önce, Nüvidî'nin *Salâmân u Absâl*'ı üzerine bir incelemesi olan Nazif Şâhinoğlu da ileri sürer. Hikâyeyi Arapların icadı ve Arap topraklarında doğmuş bir şey olarak saymayan Şâhinoğlu, Arapçada elifin üstünüyle Absâl şeklinde bir kelimeye rastlanmayacağını belirtir. *Salâmân u Absâl*'ın, Sulây mân ve Abşâlum'dan bozma Süryanîce birer isim olduklarını ifade eder. Batı dünyasında şekil ve cinsiyet değiştirerek hikâyeye sokulduklarını, gerçekteyse Yunanca birer isim olup Arapçalaştırmak için farklı yazılıp değişik okunduklarını söyler.¹²⁹⁸

Salâmân u Absâl isimlerinin Yunancayla bir alâkası olmadığı düşünülmektedir. Bu konuda şüpheye düşüren ilk nokta öyküdeki asıl kahramanların isimleri, ikincisi ise, Yunanca metnin son kısmıdır: O kısma göre; Salamân, başından geçenleri, yedi altın levhaya yazdırıp bâbasının mezarına koyar, süreç içerisinde Eflatun o yazının esaslarını çözer ve bunları Aristo'ya da öğretir. Aristo, bu bilgiler sayesinde- hikâyeden anlaşılan o ki İskender'in Mısır'ı fethini müteakip- piramitten bu altın levhaları alarak hikâyeyi gün ışığına çıkarır. Öykünün bu kısmı, hikâyenin kültür göçü yoluyla Mısır'dan Yunanistan'a taşındığına dair işaretler içermektedir. Yunan kaynaklı sanılan *Salâmân u Absâl*'ın kökeninde Mısır medeniyeti vardır. İşin tuhaf olan yanı, ne *Salâmân u Absâl* isimlerinin ne de öyküde anlatılan nitelikte bir zühdî hayatın Mısır kültürüyle uyuşmasıdır. Öyle anlaşıyor ki öykü, Mısır'a da göç yoluyla gelmiştir. O hâlde öykünün Mısır'a nereden geldiğini bilmek önem kazanıyor. Tahminler bu öykünün Mısır'a, Filistin'den gelen Yahudilerce taşındığı yönündedir. *Salâmân u Absâl*'ın Mısır'a girişi, Yahudilerin yurtlarından sürülmesini izleyen süreçte gerçekleşmiş olabilir.¹²⁹⁹ Sonuç olarak *Salâmân u Absâl* hikâyesi, Hami-Sami kültür dairesine mensuptur. Hikâyenin oluşumu üzerindeki Tevrat etkisi gözden uzak tutulmamakla beraber, evrensel nitelik kazanan edebî formun bu kültür dairesi içindeki hangi ulus

¹²⁹⁷ Erdoğan Uludağ, “Lamiî'nin Salâmân u Absâl Adlı Mesnevisi”, *AÜ, TAED*, S. 8, 1.

¹²⁹⁸ Şâhinoğlu, 3.

¹²⁹⁹ Avşar, 197-198.

tarafından üretildiği tam olarak bilinmiyor. Süryani, Arap ve İbrani uluslarının birbirlerinden alıp vererek öyküyü, bilinen şekline getirdikleri ileri sürülebilir.¹³⁰⁰

Türk edebiyatında şairlerce Leylâ ve Mecnûn, Yûsuf u Züleyhâ, Ferhad u Şirin gibi pek çok kez işlenilmiş mesneviler yanında pek az şair tarafından ele alınıp işlenilen mesneviler de vardır. Bunlardan biri de burada inceleme konumuz olan *Salâmân u Absâl* olup edebiyatımızda yalnızca Bursalı Lâmiî Çelebi tarafından kaleme alınmıştır.¹³⁰¹ Lâmiî Çelebi'nin *Salâmân u Absâl*'ı, Abdurrahman Câmî'nin aynı adlı eserinden tercüme olup 1903 beyittir. Lâmiî, mesnevisini yazarken bazı eklemelerde bulunarak tercüme-telif karışımı bir eser oluşturmuştur. Aruzun "Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün" kalıbıyla yazılan eserde, canlı ve akıcı bir dil kullanılmıştır.¹³⁰²

Lamiî'nin bu mesneviyi hangi tarihte yazdığına dair tezkirelerde herhangi bir bilgi yoktur. Ancak eserle ilgili bazı ipuçlarını değerlendirerek tahmini bir tarihe ulaşmak mümkündür. Mesnevi, Yavuz Sultan Selim adına yazıldığına göre eserin bu padişahın saltanaatı döneminde yani 1512-1520 yılları arasında yazılmış olması gerekir. Bu durumda Lamiî'nin ölüm tarihi olan 1532'de 60 yaşlarında olduğu hatırlanırsa Gibb'in de söylediği gibi bu eseri gençlik zamanlarında yazdığı ortaya çıkar.¹³⁰³

Lamiî, mesneviye Arapça iki beyitle giriş yaptıktan sonra, tevhid'le başlar. Mesnevinin giriş bölümünde tevhidle münâcât içiçe verilmiştir. 95 beyitlik bu ilk bölümün ardından 112 beyitlik naat gelir. Daha sonra da padişahın adının anıldığı 44 beyitlik medhiye yer alır. Medhiye, devrin padişahı Yavuz Sultan Selim adına yazılmıştır. Şair, medhiyenin ilerleyen beyitlerinde padişahı Doğu ve Batı'nın İskender'i ilan eder. Gerek tevhid-münâcât, naat, medhiye gibi şiirlerin yer aldığı giriş bölümünde ve gerek eserin bütünü içinde konuyla ilgili kısa hikâyeler önemli bir yer tutar. Bu hikâyelerin okuyucuya mesaj verici nitelikte oluşu ve yerli yerinde

¹³⁰⁰ Avşar, 199.

¹³⁰¹ Uludağ, "Lamiî'nin Salâmân u Absâl Adlı Mesnevisi", 67.

¹³⁰² Ahmet Atilla ŞENTÜRK, Ahmet KARTAL, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2014, 371.

¹³⁰³ Uludağ, "Divan Edebiyatı Türlerinden Sâkî-nâmeler ve Şeyhülislâm Bahâyî'nin Sâkî-nâme'si", 68-69.

kullanılmaları, mesneviye ayrı bir renk ve ahenk katmaktadır. Medhiyeden sonra “sebeb-i tahrir” bölümünde eserin telif sebebi belirtilir.¹³⁰⁴

Daha sonra şair, bu eseri Molla Câmi’den tercüme ettiğini söyler ve Câmi’nin eseri için: “Bu nüsha baştanbaşa şüpheleri yok edici Yakın mürşidinin yolunu ve tarikata giriş özelliklerini işler” diyerek eserin yazılma amacını dile getirir. Câmi’yi bu şekilde hatırlatan şair sözlerinin devamında: “Bu nükteyi Câmi’den önce Ebu Ali Sinâ (İbn Sinâ)’nın zikrettiğinden ve konuyla ilgili pek çok anlamlı hikâyeyi “İşârât” adlı eserinde bir araya topladığından bahseder. Bundan sonra Câmi’nin eserine Türk elbisesi giydirdiğini söyler. Mesnevinin ilerleyen beyitlerinde padişahın veliahtı Şehzade Süleyman (Kanûnî) için de bir medhiye söyleyen şair, bu eserini inzivaya çekilmiş ve zaruret içindeyken ansızın gelen bir ilhamla yazdığını belirtir ve zamanından uzun uzun şikâyet ederek padişahı caize bekler. Lamiî, bunları dedikten sonra asıl hikâyeye giriş yapar.¹³⁰⁵

Eserin son bölümünde ise, şairin bu hikâyede anlatılanlardan ne kastedildiğinin açıklaması yer alır. Şair görünüşte bir efsane olan bu şiire felsefî ve tasavvufî bir anlam vermiştir. Bu mana, ruhun vücudun hâkimiyetinden nasıl kurtulacağını gösterir. Ardından okuyucuya seslenen şair, hikâyedeki şahısların neleri temsil ettiklerini açıklar. Şair, eserinin sonundaki “Hâtîme-i kitâb” bölümünde, padişahı överek mesneviyi bitirir. Sonuç olarak, *Salâmân u Absâl* hakkında; bu eser ilginç konusu, akıcı üslûbuyla Lamiî Çelebi’nin şair kişiliğini ortaya koyduğu orijinal bir eserdir denebilir.¹³⁰⁶

Lamiî Çelebi’nin *Salâmân u Absâl* mesnevisinin tespit edilebilen ve incelenebilen üç yazma nüshası vardır. Ayrıca bir diğer nüshasının da Avusturya-Viyana’da olduğu söylenir. Eserin bütün nüshaları şunlardır: **1. Lamiî, Absâl u Salâmân-ı Lamiî:** İst. Ü. Ktph. TY 3088. Eser, 84 varaktan ibaret olup her sayfasında 13 satır bulunur. Toplam beyit sayısı 1901’dir. **2. Lamiî, Terceme-i Salâmân ve Gayrı:** Ankara, Millî Ktph. A 736/1. Nüsha bir mecmuadır ve “*Mecmua-i Lamiî*” adını taşımaktadır. Tamamı 116 varak olan bu kitapta iki ayrı eser vardır. 1-82 varaklar arasında da yine Lamiî’ye ait olan “Bursa Şehrengizi” adlı mensur eser yer alır. Kitabın

¹³⁰⁴ Uludağ, “Divan Edebiyatı Türlerinden Sâkî-nâmeler ve Şeyhülislâm Bahâyî’nin Sâkî-nâme’si”, 69.

¹³⁰⁵ Uludağ, “Divan Edebiyatı Türlerinden Sâkî-nâmeler ve Şeyhülislâm Bahâyî’nin Sâkî-nâme’si”, 69-71.

¹³⁰⁶ Uludağ, “Divan Edebiyatı Türlerinden Sâkî-nâmeler ve Şeyhülislâm Bahâyî’nin Sâkî-nâme’si”, 74-77.

ilk sayfasında “23. VII. 1969 tarihinde Ankara’da Nazmi Ulusemre adlı bir Şâhıstan 500 liraya satın alınmıştır.” şeklinde bir kayıt göze çarpar. Her sayfasında 13 satır yer alan eserin tamamı 1903 beyittir. **3. Lamiî, Kitâb-ı Salâmân u Absâl:** The John Rylands University Library of Manchester (İngiltere), MS. 77. 83 varaktan ibaret olan nüshanın tamamı 1902 beyittir ve nüshanın her sayfasında 13 satır yer alır. **4. Gustav Flügel’in bahsettiği nüsha, "Kitâb-ı Salâmân u Absâl" adını taşır.** Viyana’da bulunan nüshanın yazısı ta’lik ve tamamı 82 varaktır.¹³⁰⁷

Eser üzerine Erdoğan Uludağ, bir doktora tezi hazırlamıştır.

Erdoğan ULUDAĞ, *Vak’aya Dayalı Bir Eser Olarak Lamiî Çelebi’nin Salâmân u Absâl Mesnevisi (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin-Sadeleştirme)*, (DT), AÜ, SBE, Erz., 1997.

Lamiî Çelebi, *Salâmân u Absâl*, İst. Ü., Farsça Yazmalar No: 3088.

Erdoğan ULUDAĞ, *Lamiî Çelebi: Salâmân u Absâl*, Büyüyenay Yay., İst., 2013.

Yusuf BÂBÜR, *Lamiî Çelebi, Salâmân u Absâl*, (Haz. Erdoğan Uludağ), Büyüyen Ay Yay., İstanbul, 2013.

Erdoğan ULUDAĞ, “Lamiî’nin Salâmân u Absâl Adlı Mesnevisi”, *AÜ, TAED*, S. 8, s. 67-79.

Erdoğan ULUDAĞ, *Lamiî Çelebi Salaman ve Absal*, Büyüyen Ay Yay., İst., 2003.

Ziya AVŞAR, “Evrensel Bir Hikâye: Salâmân u Absâl ve Kökeni”, *TS*, S. 2/4, Güz, 2007, s. 185-200.

Erdoğan ULUDAĞ, “Selâmân u Ebsâl”, *TDV İslâm Ans.*, C. 36, İstanbul, 2009, s. 345-346.

¹³⁰⁷ Uludağ, “Divan Edebiyatı Türlerinden Sâkî-nâmeler ve Şeyhülislâm Bahâyî’nin Sâkî-nâme’si”, 67-68.

2.44. *SEB'A-İ SEYYÂRE (15. YY.), ALİ ŞİR NEVÂÎ*

Nevâyî'nin hamsesinin dördüncü mesnevisi olan *Seb'a-i Seyyâre*, Nizâmî'nin Heft Peyker ve Emir Hüsrev'in Heşt Behişt adlı mesnevilerine cevaptır. Bu mesnevilerin vezni, “bahr-i hafî” den “Fâilâtün//Mefâilün//Fa'lün” dır. Eser, İran hükümdarlarından Behram-ı Gûr'un hikâyesidir. Tarihçilerin verdiği bilgiye göre, Behram-ı Gûr, Sasanîlerden Yezdgird'in oğludur. Henüz küçükken bâbası tarafından Arap Emirlerinden Numan'a teslim edilmiş ve Arabistan'da yetiştirilmiştir. Yaban eşiği avlamaya meraklı olduğu için Gûr sanını alan Behram, Milâdî 420'de İran tahtına geçerek 18 yıl saltanaat sürmüş, cesareti ve adaletiyle ün kazanmıştır. Bir gün avda yaban eşiğini kovalarken kuyuya düşerek ölmüştür. Behram'ın başka ordularla yaptığı savaşlar, av maceraları ve başından geçen aşk hikâyeleri, onun için yazılan hikâyelerin de konusu olmuştur. Behram-ı Gûr'un serüveni, tarihî kaynaklardan sonra Firdevsî'nin Şeh-nâme'siyle Nizâmî'nin Heft Peyker'in de de vardır. O eserlerin de kaynağı bu hikâyedir.¹³⁰⁸

Nevâyî, bu mesnevisinde konuyu Nizâmî'den almak ve Emir Hüsrev'den de yararlanmakla birlikte olayları ve olayları birbirine bağlayan nedenleri hayli değiştirerek, aynı çerçeve içinde kendi düşüncesine uygun yepyeni bir eser meydana getirmiştir.¹³⁰⁹ Behram'ın daha çok gönül maceralarına kıymet verilerek yazılan bu mesneviye de Nevâyî, Türkçe söyleyişten başka, daha birçok yerli ve millî çizgiler işlemiştir.¹³¹⁰ Eserde tevhid, münâcât naat, Miraç manzumelerinden sonra şu manzumeler sırayla yer almıştır: Söz, nazmın nesirden hoş olduğu, Câmî'ye övgü, eserinin konusunu değiştirmesinin sebebi, Sultan Hüseyin Bahadır Han'a ve karısına övgü, esere başlamadan önce hikâyeyi değiştirmesinin özrü.¹³¹¹ 50 “bâb” olarak düzenlenmiş olan eser, 7 destancı tarafından 7 ayrı destan olarak anlatılmaktadır.¹³¹²

Mesnevisinde hikâyesini bitiren Nevâyî, eserine üç manzume eklemiştir. İlk manzumesinde dünyanın vefasızlığından yakınır. İkincisinde şair, gördüğü bir rüyayı anlatır. Düşünde Behram, şairi yanına çağırıp böyle bir eser yazdığından dolayı şaire

¹³⁰⁸ Agâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevâyî I. C. (Hayatı, Sanatı ve Kişiliği)*, TDK Yay., Ank. 1965, 126-127.

¹³⁰⁹ Levend, *Ali Şir Nevâyî I. C. (Hayatı, Sanatı ve Kişiliği)*, 138.

¹³¹⁰ Banarlı, I, 432.

¹³¹¹ Levend, *Ali Şir Nevâyî I. C. (Hayatı, Sanatı ve Kişiliği)*, 138.

¹³¹² Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 356.

teşekkür eder.¹³¹³ Son manzumesinde ise, eserinden bahsetmiş, konuyu niçin değiştirdiğini açıklamış, ardından da bilgisiz kâtiplerden yakınlardan kendinden önce bu konuyu ele alan şairlerin eserlerinde bulduğu kusurları eserindeki beyitlerde sıralamıştır.¹³¹⁴ Şair, bu manzumede *Seb'a-i Seyyâre* adını verdiği eserinin 5000 beyit tuttuğunu, eserini beş ayda tamalandığını, işten başını alabilse dört haftada bitirebileceğini söylemiştir.¹³¹⁵

Doğallık, gerçekçilik ve hikâye tekniğine uygunluk, Ali Şir Nevâyî'nin dikkat ettiği başlıca özelliklerdir. *Seb'a-i Seyyâre*'de de bu gerçekçilik daha açık görünür. Şair, Nizâmî ile Emir Hüsrev'in tasvir ettikleri Behram Şâh'ı yadırgamıştır. Bu iki şairin eserlerinin yapısını ve Behram'ın tutumunu tabiat dışı saydığı için, konuyu değiştirmeyi gerekli bulmuştur. Böylece Nevâyî'nin diğer eserlerinde tasvir edilen Behram'dan oldukça farklı bir tip oluşturmuştur. Şair, bu değişikliği yaparken, Havernak Köşkü ve arslanların önünden taç alma gibi motifleri atmıştır. Masalların hepsini değiştirdiği gibi, yerine koyduğu masalların sevgi, vefa ve dostluk gibi kendi karakterine uygun özelliklerle bezenmesini istemiş; ayrıca güzel kızları da masalcı olmaktan kurtararak, masalları başkalarına söyletip, esere daha çok yakışan bir nitelik vermiştir.¹³¹⁶

Seb'a-i Seyyâre'nin hamse nüshalarından ayrı bir tane nüshası vardır: Üniversite nüshası (İst. Ü. Ktp., Ty., No. 1409; yazı talik, yazan belli değil, yazıldığı yer ve tarih yok.)¹³¹⁷

Eser, Hamid Araslı tarafından da *Yeni Seyyâre* adıyla yayınlanmıştır.

Hamid ARASLI, *Yeni Seyyâre*, Bakü, 1947.

Seb'a-i Seyyâre, Hâdî Zarif tarafından yayınlanmıştır.

Hâdî ZARİF, *Ali Şir Nevâyî, Seb'a-i Seyyâre*, Özbekistan Fenler Akademisi Yayını, Taşkent, 1956.

Güzin Tural ise, eser üzerine doktora çalışması yapmıştır.

Güzin TURAL, *Seb'a-i Seyyâre*, (DT), GÜ, SBE, Ankara, 1993.

¹³¹³ Kulekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, C. 2, s. 417.

¹³¹⁴ Levend, *Ali Şir Nevâyî I. C. (Hayatı, Sanatı ve Kişiliği)*, 138.

¹³¹⁵ Levend, *Ali Şir Nevâyî I. C. (Hayatı, Sanatı ve Kişiliği)*, 149.

¹³¹⁶ Agâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevâyî III. C. (Hamse)*, TDK Yay., Ankara 1967, 2.

¹³¹⁷ Levend, *Ali Şir Nevâyî III. C. (Hamse)*, 5.

2.45. *SEDD-İ İSKENDERÎ (15. YY.), ALİ ŞİR NEVÂÎ*

Nevâyî'nin beşinci mesnevisi olan *Sedd-i İskenderî* 7214 beyitten oluşur.¹³¹⁸ *Sedd-i İskenderî* konusu, Nevâyî'den önce Firdevsî, Nizâmî ve Emîr Hüsrev tarafından işlenmiş, Câmî tarafından da “Hired-nâme-i İskenderî” adıyla kaleme alınmıştır.¹³¹⁹ *Sedd-i İskenderî*, Nizâmî'nin İskender-nâme (Şeref-nâme, İkbal-nâme)'siyle, Emir Hüsrev'in Âyine-i İskenderî'sine cevaptır. Bu mesnevilerin vezni, “bahr-ı mütekarib” den “Feûlün//Feûlün//Feûl” dür. Eser, Makedonya kralı Philipos'un oğlu İskender'in hikâyesidir.¹³²⁰ Makedonyalı Büyük İskender'in hayatını, fetihlerini, kahramanlıklarını, adaletini ve imanını anlatan bir İskender-nâme'dir. Eserdeki savaşları ve kahramanlıkları, Türk savaşları ve kahramanlıkları gibi tasvir eden taraflarıyla, Nevâyî'nin bu mesnevisi, millî çizgilerle süslüdür ve İskender, bu eserde büyük bir Türk hükümdarının vasıflarını taşır. Nevâyî, bu eserinde ayrıca Kutadgu Bilig'da görülen bir düşünüşle, ideal devlet hakkındaki fikirlerini de söylemek ve söyletmek fırsatını bulmuştur.¹³²¹

Sedd-i İskenderî'de şair, tevhid, münâcât, naat, Miraç bölümleriyle, “Hamse teknilide” ve “Söz tarîfide” başlıklı manzumelerden sonra Câmî'yi öven manzumesinde Câmî'nin de İskender-nâme keleme almakta olduğunu kaydediyor. Bundan sonra bu mesnevi nedeniyle kendinden bahseden manzumede de Câmî'yi anarak Câmî'nin de aynı eseri yazmakta olduğunu tekrarlayıp ona danıştığını belirtiyor. Bundan sonra Baykara ile veliahdını överek tarihe geçiyor ve asıl başvurduğu kaynağı belirtiyor. İran'ın Pişdadîler, Keyanîler, Eşkânîler ve Sasanîler sülâlesinden gelen hükümdarları dört manzumede sıralıyor. En sonunda İskender destanına girerek İskender'le ilgili söylentileri, Nizâmî'de olduğu gibi sıralıyor.¹³²²

Ali Şir Nevâyî'nin diğer mesnevilerine göre daha hacimli olan *Sedd-i İskenderî*'nin kahramanı olan İskender, tarihte büyük yer tutmuş ulu bir kişidir. Önce Pseudo Kallisthenes'te, İskender, aslı bakımından efsaneleştirilmiş, sonra Kur'an'da Zülkarneyn diye yer alarak birçok tefsircilere inceleme konusu olmuş, daha sonra Firdevsî'nin Şeh-nâme'sinde efsane kahramanı, Nizâmî'de ise, hem efsane kahramanı

¹³¹⁸ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 199.

¹³¹⁹ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 353.

¹³²⁰ Levend, *Ali Şir Nevâyî I. C. (Hayatı, Sanatı ve Kişiliği)*, 151.

¹³²¹ Banarlı, I, 432.

¹³²² Levend, *Ali Şir Nevâyî I. C. (Hayatı, Sanatı ve Kişiliği)*, 168-169.

hem de peygamber olarak tasvir edilmiştir. Gerek Mısırlılar'da gerek İranlılar'da, yumruğunu yedikleri İskender'i kendilerine maletmek için çaba harcadığı görülür. Nevâyî, böyle bir kahramana, elbet kendi ülküsüne uygun bir karakter vermek isteyecekti. Onun içindir ki, ortaya koyduğu İskender'de büyük bir Türk hükümdarının niteliği vardır. Şair, birçok tarihi ve efsaneyi karıştırdıktan sonra hikâyesine başlamış ve İskender'i tasvir ederken, onun adaletli, gerçekçi, kötü ihtiraslardan uzak bir hükümdar olarak görünmesine dikkat etmiştir.¹³²³

Nevâyî'nin Nizâmî'den sonra başlıca etkilendiği şair, şiir sanatı bakımından hayranı olduğu Emir Hüsrev'dir. Gerçekten hemen bütün mesnevilerinde bu iki şaire, bir de Câmî'ye uzun satırlar ayırmıştır. Ayrıca başka şairlere de sırası geldikçe eserlerinde işaret etmiştir.¹³²⁴ *Sedd-i İskenderî*'de göze çarpan ilk özellik, hikâyenin bölümlere ayrılarak, her bölümün sonuna konu ile ilgili düşünce, hâle uygun hikâye, İskender'in Aristo'ya sorusu ve Aristo'nun cevabı olarak dört parçanın eklenmiş olmasıdır. Bazen soru ile cevap birleştirilerek manzumelerin sayısı üçe indirilmiştir. Bölümlerin sonuna eklenen düşüncelerle hikâyeler şu başlıkları taşır: **1-** Hikmet, İskender'le Fakir Hikâyesi, **2-** Adalet, Gazneli Mahmut Hikâyesi, **3-** Muhalefet (düşmanlık), Cengiz ile Harezmsâh Hikâyesi, **4-** Padişâhlık, Sultan Ebu Sait Hikâyesi, **5-** Kış Tarifi, Mecnun Hikâyesi, **6-** Tanrı'nın kudreti, İki Arkadaş Hikâyesi, **7-** Yiğitlik, Gafil Yiğit Hikâyesi, **8-** Af, Tacir Hikâyesi, **9-** Tüzlük (doğruluk), Erdeşir Hikâyesi, **10-** Ziyafet Bağının azadeleri, Behram-ı Gûr Hikâyesi, **11-** Yiğitlik baharı, Bülbül Hikâyesi, **12-** Tanrı'nın büyüklüğü, Balıklar Hikâyesi, **13-** Hece akşamının karanlığı, Mecnun Hikâyesi, **14-** Fırsatları değerlendirmek, Güvercin Hikâyesi **15-** Derya vasfı, Doğu'da Hazine Bulan Kişinin Hikâyesi, **16-** Cihan bezmi sâkîleri, Lokman Hikâyesi, **17-** (Burada düşünce yok.) Eli Kesilen Kişi Hikâyesi, Hikmet.

Nevâyî, *Sedd-i İskenderî*'de diğer mesnevilerinden farklı olarak daha yüksek amaç gözetmiştir. Bu amaç, himmet, adalet, padişahlık, af, doğruluk gibi padişahlarda bulunması gereken vasıflardır. Eserde Nevâyî, Aristo'nun rolündedir, İskender de taşıdığı vasıflarla bir Türk hakanıdır. İskender, cihanı altüst etmek için yola çıkan, plansız ve hesapsız serüvenlere atılan bir cihangir değil, akıllı ve adaletli bir

¹³²³ Levend, *Ali Şir Nevâyî III. C. (Hamse)*, 3.

¹³²⁴ as

hükümdardır. Olağanüstü gücünü halkın yararına kullanmış, zalimleri ortadan kaldırıp zavallıları korumaya çalışmıştır. Onda peygamberlik vasfı yoktur.¹³²⁵

Hatice Tören, konuyla ilgili olarak doktora tezi hazırlamıştır. Daha sonra da bu doktora tezini yayınlamıştır.

Hatice TÖREN, *Ali Şir Nevâyî, Sedd-i İskenderî - Metin - İnceleme - Dizin - (2 C.), (DT), İst. Ü., SB, İstanbul, 1990.*

Hatice TÖREN, *Ali Şir Nevâyî, Sedd-i İskenderî, Metin - İnceleme*, TDK Yay., Ankara, 2001.

Tören, ayrıca Nevâyî'nin mesnevisini farklı bir yönden incelediği makale yayınlamıştır.

Hatice TÖREN, “Nevâyî'nin Sedd-i İskenderî Adlı Eserinde Tabiat Tasvirleri”, *TDD*, Ankara, 1996, s. 30-47.

2.46. SOHBETÜ'L-EBKÂR (17. YY.), NEVÎZÂDE ATÂYÎ

Sohbetü'l-Ebkâr, Nevîzâde Atâyî'nin “Hamse” sinin üçüncü eseridir. Câmi'nin Sübhatü'l-Ebrâr'ını Türkçeye tercüme etmesini iseyen dostlarına karşı çıkan Atâyî, orijinal bir eser yazma düşüncesiyle mesnevisini yazmıştır. Ancak eserini meydana getirirken Acem şairlerinin eserlerini göz önünde bulundurmuştur. Eserinin giriş kısmında IV. Murad ve Şeyhülislâm Yahya övgüsünde şiihlere de yer vermiştir. Eserin asıl konusunun işlendiği bölümü kırk sohbet ve bu sohbetlerle ilgili hemen ardından “destân” başlığı altında anlatılan kırk hikâyeden oluşmaktadır. Sohbetlerde aşk, ibadet, ilim, tevazu, gayret, rüşvet, adalet, himmet, kerem, yalan, akıl, hırs, cömertlik, edep gibi konular ele alınmıştır.¹³²⁶

Atâyî, mesnevisine besmeleye dair bir şiirle başlar. Besmeleyle ilgili bu şiiri tahmid, münâcât ve naat izler. Hz. Muhammed (s.a.v.)'i medhederek mucizelerini ve Miracını anlattıktan sonra IV. Murad'ın övgüsüne geçer. Bunu takip eden “Sebeb-i Telif-i Kitâb” kısmında eseri arkadaşlarının ısrar ve arzuları üzerine yazdığını bildirir. Yine bu kısımda, eseri meydana getirirken Acem şairlerinin eserlerini dikkate aldığını

¹³²⁵ Levend, *Ali Şir Nevâyî I. C. (Hayatı, Sanatı ve Kişiliği)*, 177-184.

¹³²⁶ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 462-463.

söyler. Ancak tercümeyle de karşı çıkarak orijinaliteyi savunan şair, Nefhatü'l-Ezhâr'da Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr'ını örnek aldığı gibi *Sohbetü'l-Ebkâr* için de Câmi'nin *Sohbetü'l-Ebrâr*'ını örnek alır. Mesnevideki bazı sohbetler, Atâyî'nin bizzat kendisinin de yakından ilgilendiği birtakım olaylardır ki mesneviye ayrı bir özellik katar. Hikâyelerin geneli, dinî, tarihî ve efsanevî Şâhsiyetlerle ilgili ve onlara dair kıssalardır. Mesnevide az da olsa müstehcen konulara ait hikâyeler de vardır. Dinî ve ahlâkî konuların didaktik bir eda ile işlendiği eser, 3200 beyit olup, aruzun “Feilâtün//Feilâtün//Feilün” vezniyle yazılmıştır. Eserdeki sohbetlerin konuları şunlardır: **1-** Aşk; **2-** İbadet ve namaz; **3-** İlim irfan; **4-** Alçak gönüllülük; **5-** İnsanın ilim irfan öğrenerek kötülüklerini yok etmesi; **6-** Çalışma; **7-** Ölüm ve ölüm sonrası; **8-** Yetişme çağındaki oğlanlara meyli olan kişileri uyarır, tevbeyle öğütler; **9-** İnsanın kendi yerini ve değerini doğru değerlendirip ona göre davranması; **10-** Talih; **11-** Rüşvet; **12-** Zâlim hükümdarlar; **13-** Ferâset, zekâ ve basiret; **14-** Himmet; **15-** Kerem ve ihsan; **16-** Gerçek muhabbet ve sadakat; **17-** yalan; **18-** Söz ve söz söyleme hüneri; **19-** Akıl ve akıllı vezirler, hükümdarlar; **20-** İnsanlara yardımcı olmak; **21-** Kadınlara düşkünleri uyarır; **22-** İçkinin kötülükleri; **23-** Hırs, hased ve cimriliğin kötülükleri; **24-** Sabır ve efendilik; **25-** Kadın peşinde koşmanın ve zinanın kötülükleri; **26-** Yüze gülüp yumuşak ve dost davranma; **27-** Kabalığın kötülüğü; **28-** İnsanın diline hâkim olması; **29-** Cömertrlik; **30-** nefse ve hevâyâ düşkünlük; **31-** İhlas ve riyasızlık; **32-** Düşünerek konuşmak ve sözünün eri olmak; **33-** Şecaat; **34-** Şiir hakkında; **35-** Kazaya rıza göstermek; **36-** Edep; **37-** Sözünü tutmamanın kötülüğü; **38-** Doğruluğun faziletleri; **39-** Hafıfmeşrep delikenliler hakkında; **40-** İhtiyar ve düzenbaz kocakarlar hakkında.¹³²⁷

Türk şairlerinin İranlı büyük şairlerle boy ölçüşemediklerini gösteren önemli örneklerden olan bu mesnevi, Türk edebiyatının klasik devrini yaşadığı bir zamanda Anadolu'da Türkçe kaleme alınmıştır.¹³²⁸ Devrin dil örgüsüne ve üslubuna göre dili anlaşılır olan *Sohbetü'l-Ebkâr*'da zengin bir kelime hazinesi vardır. Bu hazineyi Arapça, Farsça ve Türkçe kelimeler oluşturur. Atâyî'nin dilinin en dikkat çeken yönü Rûmî-sohbet yahut Türkî-zaban kavramlarıyla ifade ettiği İstanbul Türkçesini kullanmasıdır. Bunun şairin mahreçli ve tecvitli şekilde konuşmayı sevmemesinden anlarız. Şair,

¹³²⁷ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, I, 464.

¹³²⁸ Muhammet, YELTEN, *Nevîzâde Atâyî, Sohbetü'l-Ebkâr*, KTB Yay., <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/> (Erişim tarihi: 17.07.2014)

konuşma dilinin unsurlarından, deyimlerden ve atasözlerinden çok yararlanmış, ayrıca arkaik ek ve kelimelere de ifadesinde yer vermiştir.¹³²⁹

Müstakil nüshaları da bulunan *Sohbetü'l-Ebkâr*'ın dışında Atâyî'nin Hamse'sinin Türkiye ve yurt dışındaki kütüphanelerde altmış beş civarında nüshası vardır.¹³³⁰

Nevîzâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr*, AÜ Ktph. Seyfettin Özege Böl., ASL Ktp, 449-454, 146b-227a.

Eser, Muhammet Yelten tarafından yayınlanmıştır.

Muhammet YELTEN, Nevîzâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr*, İstanbul, 1999.

Muhammet YELTEN, Nevîzâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr*, KTB Yay., <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/> (Erişim tarihi: 17.07.2014)

2.47. SOHBETÜ'L-ESMÂR (16. YY.), FUZÛLÎ

Sohbetü'l-Esmâr, meyvelerin kendi üstünlüklerini tartıştıkları küçük bir mesnevidir. Meyvelerin birbiriyle münazarasından oluşan *Sohbetü'l-Esmâr* mesnevisi, 200 beyitten oluşmuştur.¹³³¹ *Sohbetü'l-Esmâr*, aruzun “Mefûlü//Mefâilün//Feûlün” vezniyle yazılmıştır. Mesnevi, bir bağ tasviriyle başlar. Eserde meyvelerin hepsinin bir yönleriyle övmelerini, kavgalarını sunan şair, bir taraftan meyvelerin özelliklerini anlatırken bir taraftan da devrindeki konulardan bahsettiği sonucu çıkarılabilir. İnsanların, mala, paraya pula, giyime, soya güvenmesinin yanlış olduğunu da vurgulamaya çalışmaktadır. Övünen her meyvenin muhalifi ona verdiği cevapta meyvenin rengine, tadına, yapısına ait bir özelliği eksik görüp kötülemekle beraber, insanlar arasındaki kötü özellikleri de tenkit etmiş olur.¹³³²

Eserin dili ve üslûbu konuşma diline dayalı olup, bütününde teşhis ve intak sanatları hâkimdir. Alegorik bir anlatımı vardır. Eser daha çok, halk için yazılmış sade anlatımlı halk hikâyelerini andırmaktadır.¹³³³ Eserde, 31 adet meyvenin adı geçmektedir. Metinde, meyvelerin bazıları Arapça ya da Farsça karşılıklarıyla

¹³²⁹ YELTEN, a.g.e., <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/> (Erişim tarihi: 17.07.2014).

¹³³⁰ as

¹³³¹ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 302.

¹³³² Aylin Koç, “Meyvelerin Sohbeti”, *Meyve Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul Ekim 2006, 213-214.

¹³³³ Koç, “Meyvelerin Sohbeti”, 215.

verilmiştir. Eserin yazıldığı coğrafyada hangi meyvelerin yetiştiği konusu da bilgimize sunulmaktadır. Meyvelerin sıralanışında, birbirine benzer şekil ve büyüklükte; birbirine benzer tatta olanların sıralanışı da dikkati çeker.¹³³⁴

Fuzûlî, bu eserinde meyveleri konuşturarak dünya hâlini, insanların birbirlerine karşı olan tutum ve davranışlarını, bencilliklerini, kıskançlıklarını, geçimsizliklerini anlatmak istemiştir. Türkiye’de bu eserden ilk defa Emin Âbid bahsetmiş¹³³⁵ ve onun Fuzûlî’ye ait olduğunu belirtmiştir.¹³³⁶ Emin Âbid, Hayat dergisinde 1927 yılında yayımlanan “Fuzûlî’nin Malum Olmayan Bir Eseri” başlıklı bu makalesinde¹³³⁷, yazısından dokuz sene önce, Bakü’de Fuzûlî’nin bilinen eserlerinden farklı bir eserine rastladığını belirtmiştir. İstanbul’da yaptığı araştırmalara rağmen eserin nüshasına rastlamadığını; ancak, İstanbul’ dan Bakü’ye döndüğünde şair Abbas Müznib Bey’in kütüphanesinde gördüğü başka bir yazmasını inceleme fırsatı bulduğunu belirtir. Evvelce gördüğü nüshanın taşbasması olduğunu, tetkik ettiği nüshanın ise 1304 (1886)’te tertip edilmiş bir cönk içinde yer alan el yazması olduğunu belirtir. Emin Âbid, *Sohbetü’l-Esmâr*’ın konusunun meyvelerin konuşmasından ibaret basit bir konuya sahip olmakla birlikte Fuzûlî’nin hayat felsefesini, eserdeki sade üslûpta da Fuzûlî’nin samimi ruhunu görmenin mümkün olduğunu ifade eder. Emin Âbid’e göre gezmek amacıyla bağa giren “huceste-sîmâ” (kutlu kişi) Fuzûlî’nin ta kendisidir.¹³³⁸

Fuzûlî’ye ait olduğu henüz kesinlik kazanmamış bu eserde bir bağda meyvelerin konuşmaları, kendilerini övmeleri ve tartışmaları anlatılarak insanların da gerçek değerlerini düşünmeden boş yere anlaşmazlıklara düştükleri alegorik bir şekilde ifade edilir. Eseri, Hamit Araslı¹³³⁹, Fuzûlî Külliyyatı’nın ikinci cildinde yayınlamıştır.¹³⁴⁰ Hamit Araslı’nın Bakü’de yayınladığı “Fuzûlî, Eserleri” adlı dört ciltlik külliyyatta *Sohbetü’l-Esmâr* hakkında verilen bilgiye göre; bu eserin Fuzûlî’nin alegorik eserleri içerisinde hem konusuyla hem de yapısı itibariyle çocuklar için yazılmış bir eser

¹³³⁴ Koç, “Meyvelerin Sohbeti”, 215-216.

¹³³⁵ Emin Âbid, “Fuzûlî’nin Malum Olmayan Bir Eseri” *Hayat I*, S. 16, İstanbul 1927, 314.

¹³³⁶ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 302.

¹³³⁷ Âbid, 314.

¹³³⁸ Koç, “Meyvelerin Sohbeti”, 207-208.

¹³³⁹ Hamit Araslı, *Mehammed Fuzûlî, Eserleri*, C. II, Bakü, 1958, 265-278.

¹³⁴⁰ “Fuzûlî”, www.turkdiliveedebiyati.com/turk-edebiyati-66/Fuzûlî-eserleri (Erişim Tarihi: 17.07.2014)

olabileceği belirtilmiştir. Eserin ilk taşbarmasını esas alan Tebrizli nâşirler yayınlanması sırasında eserin dil özelliklerinin bozulduğu ifade edilir.¹³⁴¹

Eserdeki meyvelerin kendi aralarında yaptıkları tartışmaların garip bir tecelliyle bilim adamlarına da sirayet etmiş olduğu görülür. Eserin Fuzûlî'ye ait olup olmadığı konusunda iki eksen vardır: Azerbaycan'daki araştırmacılar (Emin Abid, Hamit Araslı), eserin Fuzûlî'ye ait olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye'deki araştırmacılar ise (Fuat Köprülü, Abdülkadir Karahan, Müjgân Cunbur, Sedit Yüksel, Haluk İpekten), tarihî bilgilerden hareket ederek ve dil özelliklerini dikkate alarak bu eserin Fuzûlî'ye ait olamayacağını ifade etmişlerdir.¹³⁴²

Fuat Köprülü, İslam Ansiklopedisi'ndeki "Fuzûlî" maddesinde¹³⁴³ Fuzûlî'nin hayatı, mezhebi, edebî Şâhsiyeti hakkında bilgi verdikten sonra eserlerini sayarken *Sohbetü'l-Esmâr*'ı da değerlendirmiştir. Köprülü'ye göre, bu eser, Fuzûlî'ye ait olamaz, Fuzûlî' den epey sonra, alelâde bir şair tarafından yazılmış olmalıdır. Köprülü'nün üzerinde durduğu bir diğer konu ise, eseri ilim âlemine ilk tanıtan kişinin Emin Âbid olmadığı, Emin Âbid'den iki yıl önce 1925'te Bakü'de yayınlanan "Fuzûlî" adlı makaleler mecmuasında eserden bahsedildiğidir.¹³⁴⁴

Sedit Yüksel de yayınladığı bir makalesinde¹³⁴⁵ eser üzerine yapılmış çalışmalar, yayınlar; eserin üslûbu ve konusu hakkında bilgi verdikten sonra, eserin niçin Fuzûlî'ye ait olmadığına dair 11 maddelik delil sunar. Eserin dil özelliklerine ve kelime hazinesine bakarak İran Azerbaycan'ında ve oradaki Türklerden biri tarafından kaleme alınmış olacağı ihtimalinin olduğunu, yazılış tarihinin de günümüzden en çok iki yüzyıldan geriye götüremeyeceğini belirtir. Yüksel, makalesinin sonunda eserin düzeltmeli metnini yayınlar.¹³⁴⁶

Özetle, *Sohbetü'l-Esmâr*'ın nüshaları şunlardır:

1- 19. asırdan önce Tebriz şehrinde kurulmuş olan ilk Azerbaycan matbaasında eser taş basması olarak küçük kitap şeklinde neşredilmiştir. Neşir tarihi malum olmayan bu taş basmasının başlığı "Kitabi Söhbâtül-Âsmari Füzuli" dir. Şiirler nesir gibi art arda

¹³⁴¹ Koç, "Meyvelerin Sohbeti", 208.

¹³⁴² Koç, "Meyvelerin Sohbeti", 207.

¹³⁴³ Fuat Köprülü, "Fuzûlî", *MEB İslâm Ans.*, İstanbul 1988, IV, 697.

¹³⁴⁴ Koç, "Meyvelerin Sohbeti", 209-210.

¹³⁴⁵ Sedit Yüksel, "Sohbetü'l-Esmâr, Fuzûlî'nin Değildir", *TD*, Ankara 1972, IV(1), 115-137.

¹³⁴⁶ Koç, "Meyvelerin Sohbeti", 211.

yazılmış, ancak, mısralar arasında boşluk bırakılmıştır. Eser bittikten sonra ise, “Eyzân Âş’ari Türki” başlığıyla Fuzûlî’nin gazellerinden örnekler verilmiştir. 2- Eserin bir diğer nüshası ise, Emin Abid’ in 1927 yılında Hayat dergisinde yayımlanan makalesinde gördüğünü belirttiği 1304 (1886) tarihli bir cönk içindeki el yazması nüshasıdır. 3- Hamit Araslı ise, eserin el yazması nüshalarından hareket ederek 1958 yılında Bakü’de Azeri lehçesiyle “Füzuli Âsârları” adını taşıyan dört ciltlik külliyyatın ikinci cildinde eseri yayımlamıştır. 4- Türkiye’de, ilk olarak 1960 yılında Karadeniz Bölgesi Fındık İhracatçıları Birliği Umumî Kâtibi Kemal Peker tarafından “Sohbetü’l-Esmâr ve Fındık” adıyla yayınlanmıştır. Başlığa “fındık” kelimesinin eklenmesine rağmen mesnevide “fındık” sadece iki yerde geçmektedir. Peker, “Fındık Üzerine Etüd ve Dökümanlar” başlığıyla fındık üzerine yayımladığı kitaplara 21. yayını olarak *Sohbetü’l-Esmâr*’ı sunarken, Fuzûlî’nin hayatı ve eserleri hakkında da bilgi vermiştir. Metnin sonunda ise, küçük bir sözlük bulunur. 5- Son olarak metin, Sedit Yüksel tarafından yayınlanmıştır. Yüksel, Hamit Araslı’nın ve Kemal Peker’in yayınladığı metni karşılaştırmak suretiyle eserin yeni metnini ortaya koymuştur. Her iki metinde gördüğü eksiklik ve yanlışlıkları, bu metinlerden bazen birine bazen de öbürüne bakarak tamamlamaya çalışmıştır.¹³⁴⁷

Eseri Gunnar Jarring, “The Contest of the Fruits” adıyla İngilizceye çevirmiştir.

Gunnar Jarring LUND, *The Contest of the Fruits*, Multiple languages, C. W. K. Gleerup, 1936.

Hamit ARASLI, *Mehammed Fuzûlî, Eserleri*, C. II, Bakü, 1958, s. 265-278.

Daha sonra Araslı’nın Kiril harfleriyle yayınladığı metin esas alınarak eser, Kemal Peker ve Sedit Yüksel tarafından neşredilmiştir.

Kemal PEKER, *Sohbetü’l-Esmâr ve Fındık*, İstanbul, 1960.

Sedit YÜKSEL, *Sohbetü’l-Esmâr*, TD, IV, Ankara, 1972, s. 122-126.

Emine Gürsoy Naskali ile Dilek Herkmen, Meyve Kitabı adıyla bir eser yayınlamışlardır. Bu eserde Aylin Koç’un *Sohbetü’l-Esmâr*’la ilgili olan “Meyvelerin Sohbeti” başlıklı makalesi önemlidir.

¹³⁴⁷ Koç, “Meyvelerin Sohbeti”, 212.

Emine GÜRSOY NASKALİ, Dilek HERKMEN, *Meyve Kitabı*, Kitabevi Yay., İst., Ekim 2006 [<http://turkoloji.cu.edu.tr/>] (Erişim tarihi: 17.07.2014)].

Sedit YÜKSEL, “Sohbetü’l-Esmâr, Fuzûlî’nin Değildir”, *TD*, S. 1, Ankara, 1972, C. IV, s. 115-137 [<http://dergiler.ankara.edu.tr/>] (Erişim tarihi: 17.07.2014)].

Fuat KÖPRÜLÜ, “Fuzûlî”, *MEB İslâm Ans.*, Yay., İst. 1988, C. IV, s. 697.

Abdülkadir KARAHAN, “Fuzûlî”, *TDV İslâm Ans.*, İstanbul, 1996, C. 13, s. 240-246.

Aylin KOÇ, “Meyvelerin Sohbeti”, *Meyve Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul, Ekim 2006, s. 207-223.

2.48. SÜHEYL Ü NEV-BAHÂR (14. YY.), HOCA MES’ÛD

XIV. yüzyıl şairlerinden Hoca Mes’ûd bin Ahmed’in Farsçadan Türkçeye tercüme ettiği bu eserin İran edebiyatındaki orijinali ele geçmemiştir. Bu yüzden Hoca Mes’ûd’un tercüme sırasında aslına ne ölçüde sadık kaldığı bilinmez. Şair, mesnevisinin uygun gördüğü yerlerinde âhenkteki tekdüzeliği gidererek kahramanların psikolojilerini yansıtmak için on beş gazele yer vermiştir. Buralarda şairin üslûbunu yakalamak mümkündür.

Hoca Mes’ûd, eserinin ilk bin beytinin yeğeni İzzeddîn Ahmed’in; kalan kısmını ise, kendisinin yazdığını söyler. Romantik bir konuyu işlediği halde şairin zaman zaman dinî ve ahlâkî nasihatler de verdiği, Anadolu’da yazılan mesnevilerden klasik düzene göre düzenlenmiş ilk eser diyebileceğimiz bu mesnevi, ayrıca edebî tasvirler bakımından da parlak bir edebiyatın ilk müjdecisi olmuştur.¹³⁴⁸

İran ve Türk edebiyatlarında başka manzum örneğine rastlanmayan *Süheyl ü Nev-bahâr*’ın yazarı bilinmeyen bir de mensur örneği vardır.¹³⁴⁹ Eser, aruzun “Şeh-nâme bahri” olarak tanınan “Feûlün//Feûlün//Feûlün//Feûl” kalıbıyla yazılmıştır. Hoca Mes’ûd eserinin hâtime kısmında;

“Bir ayruksı hem adı olsun didüm

Pes adını Kenzü’l-bedâyi’ kodum”

¹³⁴⁸ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 168.

¹³⁴⁹ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, 227.

ve

“Adın dimege kimse itmese meyl
Lâkab bigidür Nevbahârü Süheyl”

beyitleriyle, çevirisine “Kenzü’l-bedâyi” adını verdiğini yazmakta ise de bu isim, kitapta kalmış ve eser, *Süheyl ü Nev-bahâr* yaygın adıyla anılmakta devam etmiştir.¹³⁵⁰ Hoca Mes’ûd, eserin kime sunulduğuyula ilgili olarak ise, eserinde bir ipucu vermez. Bunun dışında, zamanının herhangi bir padişahına, beyine veya paşasına ilişkin mecazî de olsa bir işarete bu eserde rastlanmaz. Hoca Mes’ûd’un çağdaşları eserlerini beylere, paşalara sunarken onun bu yola başvurmaması ilginçtir.¹³⁵¹

Süheyl ü Nev-bahâr’da dinle ve İslam kültürüyle ilgili düşünceler, mesnevilerin geleneksel bir bölümü olan “tevhid, münâcât, naat ve dört halifenin medhi” için söylenen beyitlerde görülür. Bu bölümlerde işlenen düşünceler, sünîliğin ilkelerine uygun bilgilerdir. Bunların dışında, olayın anlatıldığı bölümlerde yeri geldikçe Allah’ın yüceliği, ona sığınma, ondan yardım isteme gibi konulara da birer ikişer beyitle yer verilmiştir. Eserde tasavvufa ilişkin görüşlere ve izlere rastlanmaz. Ancak eserde Allah’ın adları (esmâ-i hüsnâ) da bulunur. Hoca Mes’ûd’un klasik mesnevi geleneğine uyarak yazdığı eserinin başındaki 110 beyitlik “Der-hikmet ve nasihat” başlıklı bölüm (172-281. beyitler arası), İslam bilgeliğini içeren düşüncelerin yoğun olarak verildiği ilk bölümdür. Bu bölüm, çeşitli özdeyişleri, atasözlerini ve öğütleri içeren ayrı bir bölümdür. Bunların dışında, konu içerisinde herhangi bir biçimde sonuçlanan bir olayın arkasından, “olaydan alınacak ders” denilebilecek öğütler de verilir. Ancak bu öğütler, olayın akışını bozacak ve okuyucuyu bıktıracak uzunlukta değildir. Ayrıca, birkaç beyitlik bu kısa bölümler, anlatılan olayı ya da yaşanan durumu en çarpıcı bir biçimde tanımlayan ve okuyucuya ulaşmasını sağlayan bir özellik de taşır.¹³⁵²

Türk edebiyatındaki mesnevilerde de İran edebiyatındaki örneklerinde olduğu gibi konuya doğrudan girilmez. *Süheyl ü Nev-bahâr*’da tevhid bölümü (1-102. beyitler) 102 beyittir. Tevhid bölümü, münâcât beyitlerini de karışık olarak içerir. Bu bölümde yazar, Allah’ın birliği ve yüceliği konusundaki samimi duygularını ve düşüncelerini

¹³⁵⁰ Yüksel, *Mehmed, Işk-nâme [İnceleme-Metin]*, 2-3.

¹³⁵¹ Cem Dilçin, *Mes’ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, AKM Yay., Ankara 1991, 50.

¹³⁵² Dilçin, *Mes’ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, 107-110.

paylaşmıştır. Eserde münâcât başlığı altında ayrıca bir bölüm yoktur. Hoca Mes'ûd, Allah'a yalvarış ve yakarışlarını tevhid bölümü içerisinde eritmiş ve kaynaştırmıştır.¹³⁵³

Mesnevilerde, olay bittikten sonra, “hâtime” ya da “netice-i Sühan” bölümü gelir. *Süheyl ü Nev-bahâr*'da bu bölüm (5586-5694. beyitler arası), “Hatm şüden-i kitâb ve ömr âverden” başlığı altında yazılmıştır. Yazar, burada eserini bitirliğini anlatarak, mesnevilerin ve Doğu bilgeliğinin geleneksel kuralı gereğince alçakgönüllülüğünün bir belirtisi olarak özür diler ve kıyamet günü Hz. Muhammed (S.A.V.)'in şefaati ister.¹³⁵⁴ Eserde fasıl başlıkları Farsçadır. Eserde, baştaki “tevhid, münâcât, naat, medh-i çehâr-yâr, der-hikmet ve nasihat” ten sonra “sebeb-i nazm-ı tercüme” bulunur ve bundan sonra asıl hikâyeye geçilir.¹³⁵⁵

Olayın başkahramanlarının ağızından zaman zaman birer gazel söylemek, aşk konulu mesnevilerin yapısal özelliğidir. Bu eserde de gazeller bulunur. Eserdeki gazellerin 12'si Süheyl'in, 3'ü de Nev-bahâr'ın ağızından verilmiştir. Bu gazellerden on tanesi 7 beyit, dördü 5 beyit ve biri de 9 beyittir. Eserdeki gazellerin 5, 7, 9 gibi tek rakamlı olması, divan şiirinin bu konudaki genel bir kuralına uyulduğunu da gösterir. Bu gazelerde mahlas yoktur.¹³⁵⁶ Eserde, mesnevinin vezninin dışında, metin içerisindeki bu on beş gazelde 5 ayrı vezin kullanılmıştır.¹³⁵⁷ Süheyl'in gazellerini daima bir kopuz eşliğinde söylemiş olması, eserin bir özelliğini oluşturur. Bunların değişik vezinlerle yazılmış olmaları da ayrıca dikkat çeker. Eserdeki gazellerin altısında “Mefûlü//Mefâîlü//Mefâîlü//Fâîlün”, üçünde “Mefûlü//Fâîlâtü//Mefâîlü//Fâîlün”, birinde “Fâîlâtün//Fâîlâtün//Fâîlâtün//Fâîlün” ve bir başkasında da “Mefûlü//Fâîlâtün//Mefûlü//Fâîlâtün” vezinleri kullanılmıştır.¹³⁵⁸

Süheyl ü Nev-bahâr'ın kafiye açısından kusursuz bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. 5703 beyitlik bu mesnevide hemen hemen her türden kafiye rastlanır.¹³⁵⁹ *Süheyl ü Nev-bahâr*, mecazlar, söz ve anlama ilişkin sanatlar açısından zengin bir eserdir.¹³⁶⁰ Kafiyeler zengin ve âhenklidir. Eserde çeşitli aliterasyon ve cinaslarla iç

¹³⁵³ Dilçin, *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, 127-128.

¹³⁵⁴ Dilçin, *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, 129.

¹³⁵⁵ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, 227.

¹³⁵⁶ Dilçin, *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, 129-130.

¹³⁵⁷ Dilçin, *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, 136.

¹³⁵⁸ Yüksel, *Mehmed, Işk-nâme [İnceleme-Metin]*, 2-3.

¹³⁵⁹ Dilçin, *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, 141.

¹³⁶⁰ Dilçin, *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, 150.

âhenk de sağlanmıştı. Akıcı ve sade bir dille yazılan eserde anlatım, söz sanatlarıyla zenginleştirilerek eser, kuruluktan uzaklaştırılmıştı. Tasvirler canlı ve durumun bütün yönlerini yansıtabilecek niteliktedir. Eser, bu özellikleriyle, XIV. asır Türk edebiyatında önemli bir yer kazanmıştır.¹³⁶¹ Çevirisini, Türk dilinin henüz aruz vezniyle gerektiği gibi uyuşmadığı bir devirde meydana getirmiş olan Hoca Mes'ûd da, eserinde dilin imkânsızlıklarından yakını, yalın bir ifade kullandığı için kendisinin “terkib” ve “tertib” bilmezlikle suçlanacağından korkar.¹³⁶²

Süheyl ü Nev-bahâr çeviricisi, eserinin son sayfalarında, artık ihtiyarladığından, ömrünün zevkinin kalmadığından bahsettikten sonra, eserini “kelimesi kelimesine” çevirdiğini anlatır. Bu bakımdan Hoca Mes'ûd'un, eserde sadece çevirici olarak başarısı veya başarısızlığı söz konusu olabilir. O, bugün bile zevkle okunabilen, düzgün ve başarılı bir çeviri ortaya koyabilmiştir. Eserin tahkiye bakımından da derli toplu bir görünüşü vardır.¹³⁶³

Türk edebiyatında beşerî aşk konusunda yazılmış ilk mesnevi olan *Süheyl ü Nev-bahâr*, türünün en başarılı örneklerindendir. Mesnevinin iç ve dış yapısı, sağlam bir kuruluş gösterir. Türkçenin aruza uyarlanmasının ortaya çıkardığı az sayıdaki bazı fonetik bozukluklar ve zorlamalar dışında, genellikle ilk örneklerde görülen acemilik ve teknik açıdan ilkelik *Süheyl ü Nev-bahâr*'da görülmez.¹³⁶⁴

Eserin konusu, Yûsuf u Züleyhâ, Hüsrev ü Şirin ve Leylâ vü Mecnûn gibi İran ve Arap edebiyatlarının klasikleşmiş dinî, tasavvufî ve romantik bir konusu niteliğinde değildir. Türk edebiyatında da yaygınlaşmamıştır.¹³⁶⁵ Eserin konusu, Yemen padişâhının oğlu Süheyl ile Çin fağfurunun kızı Nev-bahâr arasında geçen bir aşk hikâyesidir. Eserde Süheyl ile Nev-bahâr birbirlerine kavuştuktan sonra da olay devam eder.¹³⁶⁶ Eserde olayın başkahramanları Nev-bahâr ile Süheyl'dir. Olayda ikinci derecede rolleri olan kahramanlar ise şunlardır: Nakkâş, Yemen padişâhı Bahr, Çin padişâhı, Fağfur, Cühûd, Sa'lûk, Kaytâs, Câlûs ve Şâh-ı Hâverân'dır. Olayın gelişmesi için ortaya çıkan küçük olaylarda rolü olan kişiler de üçüncü derecedeki

¹³⁶¹ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 284.

¹³⁶² Yüksel, *Mehmed, Işk-nâme [İnceleme-Metin]*, 5.

¹³⁶³ Yüksel, *Mehmed, Işk-nâme [İnceleme-Metin]*, 7.

¹³⁶⁴ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 284.

¹³⁶⁵ Dilçin, *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, 59.

¹³⁶⁶ Dilçin, *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, 69.

figüranlardır.¹³⁶⁷ Şair, Süheyl ile birlikte Kaytas, haydut Sâlûk ve Yahudi tüccarı da Nevbahâr'ın âşıkları arasında gösterip eserin asıl temi olan aşk konusu üzerinde ısrarla durarak vakanın akışını bir eksen etrafında yoğunlaştırmayı başarmıştır.¹³⁶⁸

Süheyl ü Nev-bahâr, motifler açısından zengin bir eserdir. Daha sonra yazılmış aşk konulu mesnevilerdeki motifler, bu eserdekilerle ortak özellikler ve benzerlikler gösterir. Mesnevideki motiflerin düzenlenişi, neden-sonuç ilişkileriyle birbirine bağlanışı ve işlenişi, tipik bir masal niteliğini yansıtır. Bu motifler, eserde olayın iskeletini oluşturur. *Süheyl ü Nev-bahâr*'daki motifler ve bunların olay içerisine yerleştirilişi, esere tipik bir masal yapısı ve niteliği kazandırmıştır. Eserde masal anlatma, olayı hikâye etme açısından bazı üslûp öğeleri de göze çarpar. Bu öğelerden biri, şairin olay içerisinde araya girerek meddah geleneğini andıran bir üslûpla okuyucuya hitap etmesidir. *Süheyl ü Nev-bahâr*'da görülen bir başka masal anlatım özelliği de, masal içi tekerlemeleridir. Bu tür söyleyişlere, olay kahramanlarının bir yerden bir yere yolculuk yaparken yolun uzaklığı, uzun bir zamanın geçişi ve bu yolculuğu nasıl yaptıkları belirtilmek için başvurulmuştur.¹³⁶⁹ Eserde olayların okuyucuya anlatılmasında, olayı anlatan kişinin ağzından aktarılmasında ve karşılıklı konuşmalarda belirli bir yöntem izlendiği görülür.¹³⁷⁰

Süheyl ü Nev-bahâr, bir aşk hikâyesi olması nedeniyle, eserde işlenen duygu öğeleri içinde en ağır basanı aşktır. Bu aşk, eserde tasavvufî bir nitelik taşımaz ve bu aşkın tanımlarında tasavvufun terimlerinden ya da mecazlarından yararlanıldığı görülmez. Hoca Mes'ûd, iki sevgilinin sonuç olarak kavuşmaya yönelik duygularını ve davranışlarını böyle bir aşkın çerçevesi içerisinde anlatmıştır. *Süheyl ü Nev-bahâr*'da Süheyl'in aşkı daha yoğun olarak ele alınmıştır. Eserde, Süheyl ile Nev-bahâr arasında dürüst ve samimi bir aşk işlenmiştir.¹³⁷¹

Eser, telif edildiği yıllarda Anadolu'da yerleşmekte olan Türkler arasında o zamana kadar okunan dinî-tasavvufî mesnevilerin yanı sıra dünyevî heyecanları işleyen mesnevilere de yer verilmek suretiyle toplumun edebî yönelişini ortaya koyması

¹³⁶⁷ Dilçin, *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, 76.

¹³⁶⁸ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 169.

¹³⁶⁹ Dilçin, *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, 83-93.

¹³⁷⁰ Dilçin, *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, 179.

¹³⁷¹ Dilçin, *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, 94-97.

bakımından da dikkat çekicidir.¹³⁷² *Süheyl ü Nev-bahâr*'da amacı “vuslat” olan beşerî ve maddî bir aşk anlatılır. Eserde tasvirler, pek fazla yer tutmaz. Bunlar, çok kere bir beyte sığdırılmış sembolik ifadelerle anlatılmış olan gece ve gündüz tasvirleridir. Ayrıca eserde, gerektiği zaman, yerli deyimlerden ve atasözlerinden de faydalanılmıştır. Bunların çoğu, günümüzde de kullanılmakta olan atasözlerinin nazma dökülmüş şekilleridir.¹³⁷³

Süheyl ü Nev-bahâr, Türk edebiyatında yazılmış beşerî aşk konulu ilk mesnevidir. Bu nedenle eserin XIV. yy. Türk edebiyatında özel bir yeri vardır. Ayrıca çağdaşı olan mesnevilere göre çok daha sade bir Türkçeyle yazılmış olması, *Süheyl ü Nev-bahâr*'a dil tarihi açısından da büyük bir önem kazandırmıştır. Eserin yabancı öğelerle oldukça az karışık, her bakımdan dikkate değer eksiklikleri içeren dili, Eski Anadolu Türkçesinin bütün ses bilgisi, yapı bilgisi ve sözdizimi özelliklerini taşır. Eserde söz varlığı çok zengin olup, eser yüzlerce arkaik sözcüğü ve deyimini içerir. Bunların dışında sadece *Süheyl ü Nev-bahâr*'da geçen “tek örnek” ler çoktur. Bu özelliğinden dolayı, Âşık Çelebi, *Süheyl ü Nev-bahâr*'ın dilini “gayet Türkâne” olarak nitelendirir. Hoca Mes'ûd'un dili, kendinden önceki eserlerin dilinden etkilenmediği halde, belli bir ölçüde de olsa yaşadığı çevrenin bölgesel dil özelliklerini taşır.¹³⁷⁴ *Süheyl ü Nev-bahâr*'ın dilinde Arapça ve Farsça sözcüklere çok az rastlanır. Bu sözcüklerin büyük bir çoğunluğunu, Hoca Mes'ûd'un yaşadığı dönemin halk dilinde, başka bir deyişle konuşma dilinde kullanılan sözcükler oluşturur.¹³⁷⁵

14. yüzyılda yazılmış eserlerde rastlanmayan pek çok arkaik Türkçe sözcüğe *Süheyl ü Nev-bahâr*'da rastlanır. Türkçe deyim ve atasözlerine de eserde bol bol yer verilmiştir. Mesnevinin dili, o dönemin karanlıkta kalan dil sorunlarının çoğunu aydınlatabilecek bir niteliktedir.¹³⁷⁶ Eserde toplumun yaşayışıyla ilgili konulara bazen değinilmiştir. Bunların bir kısmı, mesnevilerin geleneksel öğeleri olmakla birlikte, iki ayrı toplumun birbirleriyle savaşması, o yüzyılların çok geçerli bir savaşçılık özelliği ve sporu olan okçuluk, avlanma ve avcılık, tahta geçme, ziyafet ve düğün törenleri, bazı gelenek ve görenekler, halk bilgisi açısından ele alınâbilecek inançlar eserde bulunur.

¹³⁷² Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2014), 169.

¹³⁷³ Yüksel, *Mehmed, Işk-nâme [İnceleme-Metin]*, 7.

¹³⁷⁴ Dilçin, *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, 174.

¹³⁷⁵ Dilçin, *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, 178.

¹³⁷⁶ Dilçin, *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, 183.

Ancak, bu konuların işlenişi, genel anlamdadır; soyut tanımlama ve tasvirlerle dayanır. Bunlar hakkında eserden nesnel bilgiler elde etmek çoğu zaman zordur.¹³⁷⁷

Hoca Mes'ûd, *Süheyl ü Nev-bahâr*'ın asıl konusuna katkısı ne ölçüde olursa olsun roman tekniğini bilen bir sanatçı olarak da karşımıza çıkar. Klasik bir masal yapısında da olsa, *Süheyl ü Nev-bahâr*'ın olayların hikâye içerisindeki dağılımı açısından dengeli planı vardır. Olayların gelişmesi ve sonuçlanması, gerilim ögesinin yerinde kullanılışı söz konusudur. Temelde abartılı bir anlatıma dayansa da konuşmaların doğallığı ve akıcılığı, yer ve durum tasvirlerinin canlılığı, ruhsal durumların çözümlenmesindeki gerçeğe yakın bir tutum, Hoca Mes'ûd'un sanatının somut bir başarısıdır. Motiflerin çeşitliliği ve gerekli yerlerde kullanılması da esere ayrı bir canlılık katmıştır. Bunların yanı sıra Hoca Mes'ûd, hikâye içerisinde olay kahramanlarının ağzından söylediği gazel biçimindeki aşk ve özlem şiirlerinde, en güçlü duyguları içten bir üslûpla renkli ve zarif hayallerle süsleyerek dile getirmiştir.

Hoca Mes'ûd, içinde yaşadığı toplumu tanıyan, toplumun bireylerinin olayların karşısında etki ve tepkilerinin ne olabileceğini iyi ölçen bir sanatçı kişiliğine de sahiptir. Toplumun gelenek ve görenek uygulamalarını bu yolda sergilediği gibi, halkın kültürüyle, toplumsal davranışlarını simgeleyen atasözleri, hikmet ve özdeyişleri de kullanmakta çok başarılıdır. Her ne kadar, *Süheyl ü Nev-bahâr*, bir aşk hikâyesi ise de, didaktik öğeler eserde yeterince yer almıştır. Eserdeki küçük olayların sonunda, konunun gerçeğine bağlı olarak birer öğüt ve ahlâk dersi verilmesi; bunları, soyut, anlaşılmasız ve sıkıcı olmaktan kurtarıp sıcaklığına etkisini gösteren somut bir canlı örnek durumuna getirmiştir. Soyut kavramları, somut düzeye indirip okuyucuyu daha kısa ve kesin yoldan etkileyebilmek için Hoca Mes'ûd, insan-hayvan benzetmelerine de başvurmuştur. Hayvanların doğadaki yaşayan canlı özelliklerini, insan karakterleriyle bağdaştırarak veren hayvan masallarından çıkardığı sonuçları, eserinin çeşitli yerlerinde anlamı pekiştirmek, söze renk katmak için kullanmıştır. Kısaca, Hoca Mes'ûd, bu eserinde de görüldüğü gibi, yaşadığı çağın kültür ve edebiyat ortamının düzeyi ölçüsünde yaratıcı bir sanat yeteneğine, zengin bir hayal gücüne, akıcı bir dil, gösterişsiz ve kişilikli bir üslûba sahip bir XIV. yüzyıl şairidir.¹³⁷⁸

¹³⁷⁷ Dilçin, *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, 114-115.

¹³⁷⁸ Dilçin, *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, 22-23.

Süheyl ü Nev-bahâr'ın bilinen iki yazma nüshası vardır. Hoca Mes'ûd'un eserinin, dil ve edebiyat tarihi açısından taşıdığı büyük önem, bu nüshaların değerini de artırır. Bu nüshalardan eski ve tam olanı Berlin'de Staatsbibliothek'tedir. Eserin daha geç bir tarihte yazılan ikinci nüshasının Türkiye'de olması, Türk kültürü açısından bir kazanç sayılır.

Eserin nüshalarını şöyle açıklayabiliriz:

1- Berlin Devlet Kitaplığı Nüshası (Königlichen Bibliothek zu Berlin) (M nüshası): Bu nüshayı J. H. Mordtman bulmuş ve 1925'te Almanya'da 13 sayfalık bir önsözle tıpkıbasım olarak yayınlanmıştır.

J. H. MORDTMANN, *Suheil und Nevbehâr, Romantisches Gedicht des Mes'ûd b. Ahmed (8. Jhdt. D. H.)*, Quellenwerke des islamischen Schrifttums 1. Band, Orient-Buchhandlung Heinz Lafaïre, Hannover, 1925, 13+378.

5568 beyit olan bu nüsha, 189 yapraktır ve her sayfada 17 satır bulunur. Başlıklar (62 başlık) Farsçadır ve kırmızıyla yazılmıştır. Nüshanın sonunda istinsah tarihi verilmiştir, ancak müstensih'in adı yoktur.¹³⁷⁹

Eserin öneminden dolayı, Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, Mordtmann'ın tıpkıbasım olarak yayınladığı *Süheyl ü Nev-bahâr*'ın Berlin nüshasının dili ve gramer özellikleri üzerine 1938'de bir doktora çalışması yapmıştır.¹³⁸⁰

Tahsin BANGUOĞLU, *Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl-ü Nevbahar*, (DT), German, Breslau: Pries, 1938.

2- Dehri Dilçin Nüshası (D nüshası): *Süheyl ü Nev-bahâr*'ın bu ikinci yazma nüshası, 1926'da Çankırı'da bulunmuştur. Daha sonra, Ahmet Talat Onay'dan Dehri Dilçin'in eline geçmiştir ve bugün Cem Dilçin'in özel kitaplığında bulunmaktadır. Cem Dilçin ise, geniş bir incelemeyle birlikte iki nüshanın karşılaştırmalı yayını gerçekleştirmiştir. Nüshada başlıklar (75 başlık) Farsçadır ve sarı yaldızla yazılmıştır. Nüshada ayrıca Arapça bir dua da vardır. Nüshanın son sayfası kopuk olduğu için istinsah kaydı yoktur. Ancak, bu nüshanın yazı, imla ve dil özellikleri, 16. yüzyıl başlarında yazılmış olduğunu düşündürür. Bu nüshadan 12 yaprak kopmuştur. Nüsha,

¹³⁷⁹ Dilçin, *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, 27-28.

¹³⁸⁰ Dilçin, *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, V.

5278 beyittir. Bu nüshada 16 minyatür vardır. Nüshanın minyatürlü ve ve tezhipli olması, bir padişaha sunulmak üzere hazırlandığını gösterir. Ya da nüshanın minyatür ve tezhipleri saray nakkaşları tarafından yapılmıştır. Minyatürlerin ressamıyla ilgili bir kayıt ya da imza kitapta bulunmaz. Minyatürler, kitabın rastgele sayfalarına yapılmamıştır. Minyatürlerde çizilen konu ile olayın gelişimi arasında bir paralellik vardır. Minyatürlerdeki renkler çok canlı ve parlaktır. Çizgiler, sade olmakla birlikte, özellikle yapılarda, ağaçlarda ve giyimlerde ayrıntıya inen bir işlemecilik göze çarpar.¹³⁸¹

Cem Dilçin, geniş bir incelemeyle birlikte iki nüshanın karşılaştırmalı yayını gerçekleştirmiştir.

Cem DİLÇİN, *Süheyl ü Nev-bahâr*, [İnceleme-Metin-Sözlük], AKM Yay., S. 51, Ankara, 1991.

Bu yayının tenkit ve değerlendirmelerini ise, Semih Tezcan, yayınladığı bir eserinde yapmıştır.

Semih TEZCAN, *Süheyl ü Nev-bahâr Üzerine Notlar*, Ankara, 1994.

K. SÜSSHEİM, “Suheil und Nevbehâr, Romantisches Gedicht des Mes’ûd b. Ahmed”, *Orientalistische Literaturzeitung*, 1927, Nr. 6, s. 507-509.

Kilisli Rıfat BİLGE, “Süheyl ü Nev-bahâr’a Dair”, *TM*, C. II, İst., 1928, s. 401-409.

M. Fuad KÖPRÜLÜ, “Kitabiyat, Tenkit ve Tahlilleri (Ferheng-nâme-i Sa’dî Tercümesi ve Süheyl ü Nev-bahâr)”, *TM*, C. II, İstanbul, 1928, s. 481-489.

Sadettin ÖZÇELİK, *Süheyl ü Nev-bahâr Üzerine Düzeltmeler*, *UTEKED*, S. 3/2, 2014, s. 62-79.

Şerif HULUSİ, *Mes’ûd bin Ahmed’in Süheyl ü Nev-bahâr’ını Tedkik (Eser ve Müellif, Gramer ve Lugatçe)*, (LT), İst. Ü., EF, TDE B., TE Ktp. No. T-93, İstanbul, 1937.

Ayla TUTANAK, *Süheyl ü Nev-bahâr’da Deyimler (1-190. sayfalar)*, (LT), İst. Ü., EF, Türkoloji, TE Ktp. No. T-654, İstanbul, 1965.

¹³⁸¹ Dilçin, *Mes’ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr [İnceleme-Metin-Sözlük]*, 32-34.

Ülkü ÜREK, *Süheyl ü Nev-bahâr'da Deyimler, Birleşik Fiiller, Meşhur Sözler* (191-378. sayfalar), İst. Ü., EF, Türkoloji, TE Ktp. No. T-666, İstanbul, 1965.

Hatice AHÎ, *Süheyl ü Nev-bahâr ve İndeks* (1833-3699. beyitler), (LT), İst. Ü., EF, TDE Böl., TE Ktp. No. T-825, İstanbul, 1968.

İhsan ÇELİK, *Süheyl ü Nev-bahâr ve İndeks* (3700-5669. beyitler), (LT), İst. Ü., EF, TDE Böl., TE Ktp. No. T-920, İstanbul, 1968.

Ayşe AKMAN, *Süheyl ü Nev-bahâr, Transkripsiyon ve Index* (1-1832. beyitler), (LT), İst. Ü., EF, TDE Böl., TE Ktp. No. T-1042, İstanbul, 1969.

Bayram TOYDEMİR, *Süheyl ü Nev-bahâr (Metin Transkripsiyonu, Yazılış ve Dil Özellikleri)*, (LT), HÜ, EF, TDE Böl., Ankara, 1977.

Hüseyin KOÇ, *Süheyl ü Nev-bahâr (Metin İnceleme-Dizin ve Sözlük)*, (LT), HÜ, EF, TDE Böl., Ankara, 1978.

Lale BİNGÖL, *Süheyl ü Nev-bahâr*, (LT), HÜ, EF, TDE Böl., Ankara, 1978.

Hasan İsmail ANDİÇ, *Hoca Mes'ûd'un Süheyl ü Nev-bahâr'ından Alınan Bir Bölüm Üzerinde Gramer İncelemesi* (1250-1772. beyitler arası), (LT), HÜ, EF, TDE Böl., Ankara, 1979.

Ali AYDOĞAN, *Süheyl ü Nev-bahâr (Mensur) – Transkripsiyonlu Metin ve İndeks* (24a-48a sayfaları), (LT), İst. Ü., EF, TDE Böl., TE Ktp. No. T-2071, İstanbul, 1980.

Fatma ÇAL, *Süheyl ü Nev-bahâr*, (LT), HÜ, EF, TDE Böl., Ankara, 1980.

Mehmet CAN, *Süheyl ü Nev-bahâr (Mensur) – Transkripsiyonlu Metin ve İndeks* (1b-23b sayfaları), (LT), İst. Ü., EF, TDE Böl., TE Ktp. No. T-2071, İstanbul, 1980.

İpek BİLGİN, *Süheyl ü Nev-bahâr (Metnin Yazıçevirisi, Yazılış ve Dil Özellikleri)*, (LT), HÜ, EF, TDE Böl., Ankara, 1980.

Nesibe KARDAK, *Süheyl ü Nev-bahâr'da Fiiller*, (YLT), ÇÜ, SBE, Adana, 1994.

Fatih OCAK, *Süheyl ü Nev-bahâr'daki Kelime Grupları*, (YLT), NÜ, SBE, Niğde, 2006.

2.49. ŞEHEN-ŞEH-NÂME-İ MURÂDÎ (17. YY.), MÜLHİMÎ

Mülhimî'nin bu eserinde I. Ahmet ve II. Osman'dan söz edilip IV. Murad'ın cülûsundan Bağdat seferi dönüşüne kadar bazı olaylar ayrıntılarıyla manzum olarak anlatılır.¹³⁸² Eser, Şeh-nâmecilik geleneğine uygun olarak aruzun “Feûlün//Feûlün//Feûlün//Feûl” kalıbıyla yazılmıştır. Yazar, eserinde Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dönemine yer vermiş, yer yer mübalağalı ifadelerle edebî formları kullanarak resmî bakış açısını kendine özgü üslûbuyla ortaya koymuştur. *Şehen-şeh-nâme-i Murâdî*, 4583 beyitlik, sanat ve edebiyat açısından gerçeği düşsel öğelerle anlatma yönüyle teşbih ve mecazlarla dolu, önemli bir eserdir.¹³⁸³

Eserin Topkapı nüshasının iç kapak kısmındaki “IV. Murad'ın emriyle anın fermân-ı vekâleti ma'lum olarak yazılmışdır.” cümlesinden padişahın emriyle yazdırıldığı anlaşılır. Bu bilgiyi eserin sebep-i telif bölümündeki beyitler de doğrular. Eser, yazarı tarafından iki cilt olarak tasarlanmıştır. “Cild-i evvel” (birinci cilt) ve “Cild-i sâni” (ikinci cilt) adı verilen iki ciltlik bu eserin ikinci cildine henüz rastlanamamıştır.¹³⁸⁴

Şehen-şeh-nâme-i Murâdî'nin bir kısmı Farsça, bir kısmı da Türkçedir. Eserin sadece mukaddime kısmı (yaklaşık 9 varak) Farsça olup “sebeb-i telif kısmından itibaren eser, Türkçe olarak devam eder. “Sebeb-i telif” te eserini padişahın isteğiyle yazdığını söyleyen (11b) Mülhimî, IV. Murad'ın mizacına uygunluğu nedeniyle eserini Farsça yazmanın yerinde olacağını söyler. Ancak Osmanlı ülkesinde herkesin Türkçe konuşup anlaştığı gerçeğinden hareketle eserin geri kalan kısmını Türkçe yazdığını belirtir.¹³⁸⁵ Mülhimî'nin mesnevisine genel olarak bakıldığında şairin dilinin belli bazı bölümler dışında açık ve anlaşılır olduğu görülür. Şairin olay anlatımlarında yalın, münâcât bölümlerinde ve bazı önemli olayların anlatıldığı bâb başlarında hayli süslü bir dil kullandığı görülür. Şair; bazen Arapça- Farsça ibareler, ekler; bazen de sadece yüklemi Türkçe olan beyitler kullanabilmektedir.¹³⁸⁶ Mülhimî'nin eseri mesnevi

¹³⁸² Kadir Alper, *XVII. yy. Divan Şairi Mülhimî ve Şehen-Şeh-nâme-i Murâdî Mesnevisi*, Karatekin Ü., SBED, S. 3 (2), Çankırı, 2012, 146-147.

¹³⁸³ Alper, *XVII. yy. Divan Şairi Mülhimî ve Şehen-Şeh-nâme-i Murâdî Mesnevisi*, 152-153.

¹³⁸⁴ Alper, *XVII. yy. Divan Şairi Mülhimî ve Şehen-Şeh-nâme-i Murâdî Mesnevisi*, 148.

¹³⁸⁵ Alper, *XVII. yy. Divan Şairi Mülhimî ve Şehen-Şeh-nâme-i Murâdî Mesnevisi*, 149.

¹³⁸⁶ Kadir Alper, *Erzurumlu Mülhimî ve Şehen-Şeh-nâme-i Murâdî Mesnevisi*, (DT), UÜ, SBE, Bursa, 2012, 27-28.

biçiminde yazılmış bir nevi manzum tarihtir. Genel anlamda, mesnevi nazım şeklinin geleneksel düzenine uygun olarak kaleme alınan eserin bölüm başlıkları da Farsçadır.

Şehen-şeh-nâme-i Murâdî adlı eser, besmelenin Farsçası denilebilecek “Be-nâm-ı Hüdâ-yı Cihân Âferîn” cümlesiyle başlar. Allah’ın büyüklük ve kudretinin; isim ve sıfatlarından bazılarıyla övüldüğü bu giriş kısmı, bu yönüyle tevhid ve münâcât bölümlerini oluşturur. [1-56] Söz konusu bölümü “Der Naat-ı Seyyidü’l-Mürselîn” başlığı ile naat takip eder. [57-113] Peygamber övgüsünden sonra sırasıyla dört halifenin övgüleri [114-153] ve son olarak da Sultan IV. Murad’ın övgüsü [154-221] gelir.¹³⁸⁷

Eserde duraklama dönemine yaklaşan Osmanlı İmparatorluğu’nun girdiği mücadeleler anlatılır. Kırım Hanlığı içindeki huzursuzluklar, Abaza Paşa ayaklanması ve Şii Safevîlerin eline geçen Bağdat’ın uzun uğraşlardan sonra alınması, eserin ana hatlarını oluşturur. Esere genel olarak bakıldığında, IV. Murad’ın cülûsunun sonrasında gelişen Abaza Mehmet Paşa isyanıyla bağlantılı olarak Sultan Murad’ın I. İran Seferi, Kırım Hanlığı ile ilgili meseleler ve son olarak II. İran Seferi de denilen ve Bağdat’ın fethiyle sonuçlanan olaylar zinciri, eserin çerçevesini belirler. Âgâz-ı Dâstân, eserin asıl yazılma sebebi denilebilecek tarihî olayların anlatılmaya başlandığı bölümdür. Şair, gösterişli ifadelerle bu bölüme başlar. Bölümün ortalarında ise,

“Zemîn-i zamân-ı nevâ-sâzider

Şehen-şâh-nâme ser-âgâzider” (304)

beytiyle asıl anlatımın başladığını duyurur. Buradan itibaren eserin sonuna kadar anlatılan olaylar, Sultan IV. Murad’ın 1018/1610’da doğumundan Bağdat Seferi’nden dönüşüne (1049/1639’a) kadar geçen zaman dilimini kapsar. Mülhimî, eserini 212 (bâb) konu başlığıyla oluşturmuş; çoğu zaman anlatmak istediği konunun özünü, olayın en önemli kısmını “rücu’ be aslı-ı sühan” alt başlığı altında vermiştir.¹³⁸⁸

Şair, mesnevi metnine bir başka mesnevi metni daha dâhil etmiştir ki o da “hâtîme” bölümünden önce yer alan “sâkî-nâme” dir. Müellif, aşk, şarap, sâkî kavramları üzerinden dini-tasavvufî mahiyetteki düşüncelerini dile getirmektedir. Bu

¹³⁸⁷ Alper, *XVII. yy. Divan Şairi Mülhimî ve Şehen-Şeh-nâme-i Murâdî Mesnevisi*, 149.

¹³⁸⁸ Alper, *XVII. yy. Divan Şairi Mülhimî ve Şehen-Şeh-nâme-i Murâdî Mesnevisi*, 150-151.

dahi daha önce bahsedilen tekdüzeliğe düşmeme çabasını ortaya koymaktadır.¹³⁸⁹ Metinde, eskilerin “cevâmiü’l-kelîm” dedikleri, az sözle çok manalar ifade eden, halk kültürünün zengin örneklerini yansıtan deyimler ve veciz ifadeler oldukça yer tutmaktadır. Ancak bazı deyimlerde birtakım Türkçe kelimelerin yerini Farsça ya da Arapça eş anlamlılarının almış olması dikkat çekici bir durumdur.¹³⁹⁰

Şehen-şeh-nâme-i Murâdî, baştan sona tarihî gerçekler üzerine kurgulanmıştır ve tamamen mesnevi beyitlerinden oluşur. Metnin içinde farklı nazım biçimleri yoktur. Bu da eserdeki anlatımın hâkim bakış açısı ve üçüncü kişi ağzıyla olması nedeniyledir ki bu özellik, anlatımın başka nazım şekilleriyle kesilmeden akıcı bir şekilde devam etmesini de sağlar. Yazar, eserde zaman zaman meydana gelen monotonluğu gidermek için, hikâye ettiği vakaların arasına, olay akışına ara vererek, uzunlu kısısalı betimleme bölümleri yerleştirmiştir.

Eserde, tarihî olaylar içinde anlatılan kişileri, gerçek kahramanlar ve mitolojik kahramanlar olmak üzere incelemek mümkündür. Ayrıca, her biri birer teşbih ve mecaz unsuru olarak söz edilen varlıklar da eserde yer alır. Dinî, efsanevî masal unsurları olan sözü edilen varlıklar, eseri kuru bir tarih anlatımından kurtararak eser, destansı ve efsanevî bir forma yaklaştırır.¹³⁹¹

Tahkiye akışı içinde geçmiş zamana ait hatırlatmalarla küçük geriye dönüşler yapan şair, daha sonra olayı ve zamanı aynı doğrultuda ilerletir. Olayların geçtiği yer için çok geniş bir coğrafyadan söz edebiliriz. İstanbul merkezli olmak üzere eserin anlatım sınırları içine Kırım, Lehistan, Romanya, Anadolu, İran, Irak ve Suriye toprakları girmektedir.¹³⁹²

Mülhimî, biyografik eserlerde, resmî sultan şeh-nâmecileri silsilesinin son halkasında anılır ve eseri *Şehen-şeh-nâme-i Murâdî*, Osmanlı Şeh-nâme geleneğinin son manzum örneği olarak bilinir. Yerli ve yabancı katalogların incelenmesi sonucunda eserin iki nüshası tespit edilebilmiştir. Birinci nüsha, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı’nda Revan 1418’de kayıtlı olan R nüshası, ikincisi de Hollanda Leiden Üniversitesi El Yazmalar Kütüphanesi Kataloğu’nda C. II, s. 126, No. 730’da bulunan L

¹³⁸⁹ Alper, *Erzurumlu Mülhimî ve Şehen-Şeh-nâme-i Murâdî Mesnevisi*, 13.

¹³⁹⁰ Alper, *Erzurumlu Mülhimî ve Şehen-Şeh-nâme-i Murâdî Mesnevisi*, 32.

¹³⁹¹ Alper, *XVII. yy. Divan Şairi Mülhimî ve Şehen-Şeh-nâme-i Murâdî Mesnevisi*, 150-151.

¹³⁹² Alper, *Erzurumlu Mülhimî ve Şehen-Şeh-nâme-i Murâdî Mesnevisi*, 87.

nüshasıdır. Nüshalar incelendiğinde ikisinin de yazı karakterlerinin büyük ölçüde benzer olduğu görülür. Farklı beyitler, bazı kelimelerin farklı kullanımı ve boş bırakılmış sayfalar olmasına rağmen her iki nüshanın da aynı elden çıktığı düşünülür.¹³⁹³

Kadir ALPER, *Erzurumlu Mülhimî ve Şehen-Şeh-nâme-i Murâdî Mesnevisi*, (DT), UÜ, SBE, Bursa, 2012.

Kadir ALPER, *XVII. yy. Divan Şairi Mülhimî ve Şehen-Şeh-nâme-i Murâdî Mesnevisi*, Karatekin Ü., SBED, S. 3 (2), Çankırı, 2012, s. 143-154.

2.50. TUHFETÜ'L-UŞŞÂK (15. YY.), HAMDULLAH HAMDÎ

“Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” aruz kalıbıyla ve 987 beyitlik olan *Tuhfetü'l-Uşşâk*, 15. yüzyılın aşk mesnevilerindendir.¹³⁹⁴ Romantik bir aşkı anlatan eser üzerinde çalışan araştırmacılar, onun orijinal bir mesnevi olduğunu ifade ederler. Eserde yer yer Feridüddin Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ının ve Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'inin etkisi görülür.¹³⁹⁵

Tuhfetü'l-Uşşâk'ta, kaleme alındığı XV. yüzyıl dönemi Kayseri halkının ticarî yetenek ve girişimci özellikleri hakkında da önemli bilgiler bulunur. Kayseri halkında, yüzyıllardan bu yana ticarî atılım, yetenek ve girişimcilik ruhunun günümüzde de geçerli genel bir anlayış hâlinde devam ettiği söylenebilir. Hamdi'nin eserini orijinal kılan unsurlardan başında, yaşadığı dönemin şartları içinde tespit etmiş olduğu bu yerel özelliği, başarıyla mesneviye yansıtabilmiş olmasıdır.¹³⁹⁶ *Tuhfetü'l-Uşşâk*'ın yeni ve farklı olarak kabul edilen şahıs kadrosu ve yaşadıkları önemli olaylar şu şekilde sıralanabilir: Hoca-zâde'nin Kayseri'den İstanbul'a gitmesi, eğlence meclislerine dalması, Hristiyan bir vezirin kızına âşık olması ona kavuşmak için önce eğlence meclislerine girmesi sonra içki içmesi ve dinden çıkarak vezirin kızıyla evlenmesi, vezir, kızı ve Hoca-zâde'nin beraberce Müslüman olup Kayseri'ye gitmeleri.¹³⁹⁷

¹³⁹³ Alper, *XVII. yy. Divan Şairi Mülhimî ve Şehen-Şeh-nâme-i Murâdî Mesnevisi*, 148.

¹³⁹⁴ Mustafa Güneş, “Akşemse'd-Din-zâde Muhammed Hamdullah Hamdi'nin Tuhfetü'l-Uşşâk'ı ve Okuma Sözlüğü”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Yaz 2011, 413.

¹³⁹⁵ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 243.

¹³⁹⁶ Güneş, “Akşemse'd-Din-zâde Muhammed Hamdullah Hamdi'nin Tuhfetü'l-Uşşâk'ı ve Okuma Sözlüğü”, 412.

¹³⁹⁷ as

Eserin konusunu, Hristiyan bir kıza âşık olup onunla evlenebilmek için dinini terk eden bir tüccarın oğlu ile bu kız arasında geçen olaylar oluşturur. Eserin sonunda hikâyenin kahramanı, eşi ve çocuklarıyla birlikte tekrar İslam'a döner. Şair, eserini bitirirken buradaki kahramanların aşk, iman, akıl, nefis gibi kavramları sembolize ettiğini söyler. Eserin adını Enîsî, "Mûnisü'l-Uşşâk" şeklinde kaydetmiştir.¹³⁹⁸ Hamdi, mesnevisini tamamladıktan sonra bunun gerçekte temsilî olduğuna işaretle eserdeki "Kayseri" nin insan ruhuna, "İstanbul" un vücuda, "kız" ın uzvî ve aldaticı dünya zevklerine, "vezir" in akl-ı mahcûba (gafil akla) delâlet ettiğini belirtir. Böylece, ancak Ku'an ve İlâhî irşatla küfür kaybolur, iman açığa çıkar, bununla ruh ve vücut güzelleşir, maddenin esaretinden kurtulmakla huzur ve saadete kavuşulur.¹³⁹⁹

Tuhfetü'l-Uşşâk, Hamdi'nin diğer mesnevileri (Leylâ vü Mecnun, Yûsuf u Züleyhâ ve Ahmediyye) arasında Kıyafet-nâme dışında hacmi en kısa, üslûbu da en sade olanıdır. Gibb'in de ifade ettiği gibi¹⁴⁰⁰ şairin eserini takdim şekli acemi ve gayretleri de bazı araştırmacılar tarafından safça değerlendirilir. Eserin, sade bir üslupla yazılmış olması sebebiyle *Tuhfetü'l-Uşşâk*, şairin ilk şiir denemelerinden birisi olarak değerlendirilir. Eserde bol miktarda öztürkçe kelimenin kullanılmış olması, Türk dilinin sadeleşme evreleri açısından dikkate değerdir.¹⁴⁰¹

Tuhfetü'l-Uşşâk, zaman zaman bazı beyitlerde rastlanılan vezin kusurlarına rağmen yazıldığı dönemin şartları da dikkate alındığında sade ve akıcı bir eser olarak kabul edilebilir. Eserde, aynı kelimenin değişik beyitlerde farklı kullanımlarına rastlanılmaktadır (gibi, bigi vb.). Bu bakımdan eserin, geçiş dönemi dil özelliklerine sahip olduğu söylenebilir. Bunun için eser, Türk dili ve tarihi açısından da önemlidir. Hamdi, eserinde Türkçe kelimeleri çokça kullanır. Öyleki eserlerinde günümüzde anlamı unutulmuş pek çok Türkçe kelimenin kullanıldığı görülür. Ayrıca şair Arapça ve Farsça kelimeleri de Türkçe telaffuza uygun şekilde eserinde kullanmıştır.¹⁴⁰²

¹³⁹⁸ Zehra Öztürk, "Hamdullah Hamdi", *TDV İslam Ans.*, İstanbul 1997, XV, 452-454.

¹³⁹⁹ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 348.

¹⁴⁰⁰ E. J. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi-A History of Ottoman Poetry*, Akçağ Yay., C. I. Ankara 1999, 419.

¹⁴⁰¹ Güneş, "Akşemse'd-Din-zâde Muhammed Hamdullah Hamdi'nin Tuhfetü'l-Uşşâk'ı ve Okuma Sözlüğü", 412-413.

¹⁴⁰² Güneş, "Akşemse'd-Din-zâde Muhammed Hamdullah Hamdi'nin Tuhfetü'l-Uşşâk'ı ve Okuma Sözlüğü", 413.

Tuhfetü'l-Uşşâk'ın, biri Medine Melik Abdülaziz Ktph. Arif Hikmet Böl.'nde (Nr. 8/ 811, A nüshası), diğeri de British Library'de (Nr. 7115, B nüshası) olmak üzere iki yazma nüshası vardır. Harekeli olan A nüshasının (978 beyit), B nüshasından (927 beyit) daha eski, güvenilir ve muhteva bakımından da daha zengin olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁰³ Bu nüshalar, karşılaştırılarak faksimilesiyle birlikte Mesad S. Shaman tarafından yayınlanmıştır. Mevcut iki nüshanın muhteva bakımından karşılaştırılması sonunda *Tuhfetü'l-Uşşâk*'taki toplam beyit sayısının 987 (mülemma ve Arapça beyitlerle birlikte) olduğu ilk defa Mustafa Güneş tarafından tespit edilmiştir.¹⁴⁰⁴

Mesad S. SHAMAN, "Hamdullah Hamdi'nin Tuhfetü'l-Uşşâk Adlı Mesnevisi", *Journal of TS Türklük Bilgisi Araştırmaları, Fahir İz Armağanı II*, C. 15, Cambridge, 1991, s. 169-256.

Mustafa GÜNEŞ, "Akşemse'd-din-zâde Muhammed Hamdullah Hamdi'nin Tuhfetü'l-Uşşâk'ı ve Okuma Sözlüğü", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Yaz 2011, s. 407-454.

Mustafa GÜNEŞ, *Tuhfetü'l-Uşşâk Muhammed Hamdullah (Hamdi)*, Eğitim-Akademik Yay., Konya, 2011. İsmail Hakkı AKSOYAK, *Tuhfetü'l-Uşşâk*, E-Kitap, (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>), (Erişim tarihi: 02.09.2014).

2.51. VAHDET-NÂME (19. YY.), AŞKÎ MUSTAFA EFENDİ

Vahdet-nâme, Divan-ı Fevâidü'l-Uşşâk adlı 300 yapraklık eserin 10b-47b yaprakları arasında 1097 beyitlik bir eserdir. Mesnevi, "Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün" vezniyle yazılmıştır. Eserin baş tarafında 9 beyit içinde Allah'a hamd ü sena, Hz. Âdem'in yaratılışı, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ve bütün nebîlerin onun neslinden geldiğini zikrederek salât ve selamdan sonra sözü kendine getirerek Mevlevî olduğunu söyler. Mevlânâ ve Mesnevi'ye dair beyitlerden sonra sahte mevlevî şeyhlerinden yakını. Bunların halkı Hak yolundan uzaklaştırdığını, bunun için de Aşk-nâme'yi bitirdikten sonra aklına tevhide dair bir eser yazmak geldiğini bildirir. Yazacağı eserin Mesnevi'ye bir anahtar olmasını diler. Bu konuda da eserin başındaki ve sonundaki beyitlerde adını andığı, Gülşen-i Tevhid adlı Mesnevi şerhinin sahibi, mevlevî şeyhi

¹⁴⁰³ Güneş, "Akşemse'd-Din-zâde Muhammed Hamdullah Hamdi'nin Tuhfetü'l-Uşşâk'ı ve Okuma Sözlüğü", 411.

¹⁴⁰⁴ as

Şâhidi İbrahim Dede'yi izlediğini belirtir. Daha sonra gelen “sofre-i pend” bölümünde mevlvîlik, Mevlânâ, Mesnevi, aşk, âşık, ârif, tâlib hakkındaki beyitlerin sonunda ise söylediği bazı beyitlerle bunu tekrarlar. Şair, eserini 9 “lokma”ya ayırmıştır. Ancak eserinin sonundaki bir beyitten de anlaşıldığına göre eserini 18 lokma yazmayı planlamış; fakat başarılı olamamıştır. Mesnevinin sonunda da eserin bitiriliş tarihini içeren tarih beyti bulunur.¹⁴⁰⁵

Genel itibariyle Allah'ın birliğinden, gerçek mürşid ve müridin nasıl olması gerektiğinden ve nefsin hallerinden bahsedilen eserde, Mevlânâ'nın Mesnevi'sinden ilham alınarak Mevlevî olmanın gerekliliğine değinilmiştir. Eser, 89 beyitlik giriş bölümüyle başlar. Bu bölümü, 60 beyitlik sofre-i pend bölümü takip eder. Asıl konu, dokuz başlık altında ele alınmaktadır. Bu bölüm başlıkları ve ihtiva ettikleri beyit tutarları şu şekildedir: Lokma-i evvel/90 beyit, Lokma-i sâni/59 beyit, Lokma-i sâlis/62 beyit, Lokma-i râbi/71 beyit, Lokma-i hâmis/120 beyit, Lokma-i sâdis/87 beyit, Lokma-i sâbi/120 beyit, Lokma-i sâmin/91 beyit ve Lokma-i tâsi/248 beyit. *Vahdet-nâme*'nin giriş bölümleri dışında toplam 18 başlık altında yazılması planlanmış; ancak, giriş ve sofre-i pend bölümlerini takip eden 9 bölüm sonunda bitirilmiştir.¹⁴⁰⁶

Mutasavvıf bir şair olan Aşkî'nin *Vahdet-nâme*'sinin, dil ve ifade özellikleri bakımından klasik edebiyatımızın dilinden bazı farklılıkları vardır. Zira Aşkî, belli bir tasavvufî düşünce sistemine mensup olması dolayısıyla sanat kaygısından çok, kendi görüşlerini ifade etme çabası içerisinde. Ancak düşüncelerini basit bir dille de anlatmamıştır. Bu nedenle hem dîvân edebiyatının inceliklerini kullanan hem de halk edebiyatının sade söyleyişini benimseyen bir üslûp kullanmaya dikkat etmiştir. Çünkü *Vahdet-nâme*'nin muhatapları, hem yüksek zümreden hem de halkın içinden kimselerdir. Aşkî, yaşadığı çevrenin dili olması nedeniyle Arapça; Mevlânâ'nın eserlerini okutmakta ve onun etkisinde olması dolayısıyla da Farsça kökenli kelimeleri sıklıkla kullanmaktadır. Bunun yanında Türkçe kelimeler daha çok fiiller, edatlar ve bağlaçlar üzerinde yoğunlaşmaktadır.¹⁴⁰⁷

Kilisli Aşkî Mustafa Efendi'nin *Vahdet-nâme* mesnevisinin sadece üç yazma nüshası tespit edilmiştir. Ancak bu nüshaların hiçbirinde müellif nüshası olduğuna dair

¹⁴⁰⁵ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, 1. C., 263.

¹⁴⁰⁶ Mehmet Şamil Baş, *Aşkî Mustafa Efendi'nin Vahdet-nâme Mesnevisi (Metin-Muhtevâ-Tahlîl)*, (YLT), DEÜ, SBE, İzmir, 2007, 31.

¹⁴⁰⁷ Baş, *Aşkî Mustafa Efendi'nin Vahdet-nâme Mesnevisi (Metin-Muhtevâ-Tahlîl)*, 37-38.

bir bilgi yoktur. *Vahdet-nâme*, müstakil bir eser olmayıp Aşkî'nin külliyyatı içinde yer alan bir eserdir.

Vahdet-nâme'nin üç nüshası şunlardır: **1. TA Nüshası:** İst. Ü. TAE Ktph., yer nu.: 9; **2. YK Nüshası:** Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktph., yer nu.: 662. (*Behce-i Letâif ve Lehce-i Maârif* adıyla kayıtlı külliyyatlar içindedir.); **3. HM Nüshası:** Süleymaniye Ktph., Hacı Mahmud Efendi Böl., yer nu.: 3934. (*Dîvân-ı Fevâidü'l-Uşşâk* adıyla kayıtlı külliyyat içinde yer alır.)¹⁴⁰⁸

Vahdet-nâme mesnevisi Aşkî'nin külliyyatında Aşk-nâme'den hemen sonra gelen ve Aşkî'nin mesnevileri arasında en hacimli olanıdır. HM nüshasına göre toplam 1097 beyittir. Fakat toplam beyit sayısı YK nüshasında 1095, TA nüshasında ise 1094'tür.

Aşkî, h. 1272'de bitirdiği eserini Giritli şair Mehmed Şefîk Efendi'ye sunar. İlk olarak Mehmed Salih Efendi'nin h. 18 Recep 1274'te beyaza çektiği külliyyat, h. 1275 ve h. 284'te aynı müstensih tarafından iki kere daha istinsah edilmiştir.¹⁴⁰⁹

Mehmet Şamil BAŞ, *Aşkî Mustafa Efendi'nin Vahdet-nâme Mesnevisi (Metin-Muhtevâ-Tahlîl)*, (YLT), DEÜ, SBE, İzmir, 2007.

2.52. VARAKA VE GÜLŞÂH (14. YY.), YUSUF-I MEDDÂH

Varaka ve Gülşâh, Hicrî 8. ve Miladî 14. yüzyılın sonlarında oluşturulmuş tasavvufî, romantik bir mesnevidir. Bu eser, Batı Türkçesi denilen Oğuz Türkçesi ile yazılmış ve 768'de Erzurumlu Darîr'in yazdığı, Yusûf ve Züleyhâ ile 789'da Şeyhoğlu'nun yazdığı Hurşîd-nâme arasındaki boşluğu biraz daha dolduran değerli bir Türk dili ve edebiyatı belgesidir.¹⁴¹⁰ *Varaka ve Gülşâh*'ın içinde eserin "bin yedi yüz" beyit olduğunu söyleyen beyit bulunur. Ancak ele geçen nüshasında 1578 beyit olan mesnevi, "Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilât(Fâilün)" aruz vezniyle yazılmıştır. *Varaka ve Gülşâh*, altı meclise bölünmüş bir mesnevidir.

Varaka ve Gülşâh, İslamî ruhta yazılmış romantik bir mesnevidir. Mesnevi, tamamıyla İslamî içeriktedir. Eserin hem dil ve edebiyat hem de gelenek ve ahlâk

¹⁴⁰⁸ Baş, *Aşkî Mustafa Efendi'nin Vahdet-nâme Mesnevisi (Metin-Muhtevâ-Tahlîl)*, 190-191.

¹⁴⁰⁹ Baş, *Aşkî Mustafa Efendi'nin Vahdet-nâme Mesnevisi (Metin-Muhtevâ-Tahlîl)*, 37.

¹⁴¹⁰ İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri I*, *Varaka ve Gülşâh*, İÜEF Yay., İstanbul 1945, 1.

noktalarında da değeri vardır.¹⁴¹¹ Eserde Hz. Peygamber zamanında Mekke şehrinde bulunan Benî Şeybâ kabilesine reislik eden iki kardeşin Varka ve Gülşâh isimli çocukları arasında geçen aşk anlatılmaktadır. Baştan sona monoton bir tarzda anlatılan hikâyede sanat endişesi görülmez.¹⁴¹²

Eserin üslûbu, yer yer atasözleriyle, arkaik kelime ve tabirlerle bezenmiş yer yer canlı, çekici ve sürükleyici “tasvirler” le süslenmiş, sade, “tahkiyevî” bir üslûptur. *Varaka ve Gülşâh*, dil bakımından, gerçekten tarihî değeri olan bir eserdir. Bazı tabirler, tasrif şekilleri, kelime kullanış tarzları itibarıyla Azerî lehçesine çok yakındır. Eser, imla ve gramer özellikleri, arkaik tabirler ve arkaik kelimeler bakımlarından da dil tarihimiz için oldukça önemli ve değerli bir belgedir. İmla bakımından eski bir geleneğin örneğidir. *Varaka ve Gülşâh*’ta dua ve atasözleri gibi bazı tabirlere de rastlanır.¹⁴¹³

İsmail Hikmet Ertaylan tarafından İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi’nde bulunan eserin nüshası tıpkıbasım olarak yayınlanmıştır.¹⁴¹⁴ Eserin son bölümü, mesnevinin el yazılı tıpkıbasımının fotokopisini içerir. İsmail Hikmet Ertaylan’ın bu eserinde *Varaka ve Gülşâh* adlı mesnevinin günümüz Türkçesine aktarılmasına veya Latin harfli çevirisine yer verilmemiştir.

Varaka ve Gülşâh, Osmanlı edebiyatında ve hatta ondan önceki Türk beylikleri edebiyatında bilinen ve belki halk arasında sık sık söylenen bir destandır. Bugün hâlâ, Erzurum’dan başlayarak Kars, Sivas ve çevresinde, Dede Korkut hikâyeleriyle birlikte, halk arasında söylenmekte ve büyük rağbet görmektedir.¹⁴¹⁵ Eser, İsmail Hikmet Ertaylan tarafından yayınlanmıştır. *Varaka ve Gülşâh*’ın en aydın özelliği, içinde tasavvufî fikirler olmasına rağmen, orijinal bir şekilde hayatî bir visal ile sonuçlanmasıdır. Bu yolda tasavvufî bir aşk tasvir eden Leylâ ve Mecnûn, Hüsrev ü Şirin ve benzeri mesnevilerimiz “İlahî bir aşk” la sonuçlanmakta ve sevgililer dünya ile ilgili bir kavuşmaya ermeden ölüp gitmektedirler. Her ne kadar, bunda da aynı sonuç varsa da öldükten sonra peygamberin duasıyla dirilip dünyevî bir visale ermeleri âdeta orijinal bir ilave mahiyetindedir ki diğer mesnevilerde bu motife rastlanmaz.¹⁴¹⁶

¹⁴¹¹ Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri I*, *Varaka ve Gülşâh*, 4.

¹⁴¹² Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 178.

¹⁴¹³ Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri I*, *Varaka ve Gülşâh*, 16.

¹⁴¹⁴ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (2007), 179.

¹⁴¹⁵ Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri I*, *Varaka ve Gülşâh*, 43.

¹⁴¹⁶ Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri I*, *Varaka ve Gülşâh*, 13.

Varaka ve Gülşâh'ın üç nüshası vardır. Bunlar:

1- Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu'nun "Anadolu Beylikleri" adlı eserinde bahsettiği ve Sivas'ta yazılmış olduğunu söylediği nüshadır. Fakat bu nüsha henüz ele geçirilememiştir. Eserin içeriği konusunda da kesin bilgiler yoktur.

2- Kars, Kağızman'da bir ilkokul öğretmenin elinde bulunan ve 1168 tarihinde Sivas'ta ağartılmış olduğu nüshadır. Bu nüshaya da rastlanmamıştır.

3- 1282'de Kızılviran'da Molla Tahir bin Dosun Muhammed bin Mustafa bin Süleyman bin İbrahim bin Ahmed tarafından ağartılan nüshadır.¹⁴¹⁷

Yûsuf-ı Meddâh, *Varka ve Gülşâh*, Millî Ktph. 06 Mil Yz A 9604.

İsmail Hikmet ERTAYLAN, *Türk Edebiyatı Örnekleri I., Varaka ve Gülşâh*, İst. Ü., EF Yay., İstanbul, 1945.

Ahmet Ateş, konuyla ilgili bir makale yayımlamıştır.

Ahmet ATEŞ, "Varaka ve Gülşâh Mesnevisinin Kaynakları", *TDED*, C. 2, S. 1-2, 31 Aralık 1947.

Eser, G. Martin SMİTH tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış ve yayınlanmıştır.

G. Martin SMİTH, *Yusuf-ı Meddâh, Varqa ve Gülşâh, A. Fourteenth Century Anaatolian Turkish Mesnevi*, Leiden, 1976.

Ahmet Ö. Evin, mesneviyle ilgili olarak İngilizce bir tenkit yazısı yazmıştır.

Ahmet Ö. EVİN, "Yusufî-i Meddah, Varqa ve Gülşâh: A Fourteenth Century Anaatolian Turkish Mesnevi", (tenkit), *Journal of TS*, S. 2, 1978, s. 146-154.

Zeki Kaymaz, *Varka ve Gülşâh* mesnevisinin bir nüshası üzerine bildiri sunmuştur.

Zeki KAYMAZ, " Varka ve Gülşâh Mesnevisinin Malatya'daki Bir Nüshası Üzerine", *II. Malatya Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu*: 163, Malatya, 1988.

¹⁴¹⁷ Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri I., Varaka ve Gülşâh*, 35.

2.53. *VESİLETÜ'N-NECÂT (15. YY.), SÜLEYMAN ÇELEBİ*

Vesîletü'n-Necât, mensur Arapça mukaddimesi ile içindeki birkaç kısa parça bir tarafa bırakılırsa, mesnevi şeklinde yazılmış uzun manzum bir eserdir. Eser, “Fâilâtün//Fâilâtün//Fâilün” vezniyle yazılmıştır.¹⁴¹⁸ Mesnevi, yaklaşık 730 beyittir ve 9 bölümden oluşur. Bahir de denilen ve kendi arasında fasıllara ayrılan, mesnevideki bölümler şöyle sıralanabilir: Münâcât, yazar için dua ve kitaptan dolayı özür dileme, âlemin yaratılma sebebi, Muhammed Peygamber’in ruhunun yaratılması-Muhammed Peygamber’in ruhunun intikali, velâdet, Peygamberin mucizeleri, Miraç, Peygamberin vasıfları, Peygamberin vefatı, kitabın sonu.¹⁴¹⁹ Ayrıca mesnevisine Allah’ın birliğini anlatmakla başlayan Süleyman Çelebi, bundan 6 beyit ile bahsettikten sonra, 7. beyitle Allah’ın 99 “esmâ-i hüsnâ” sını saymaya başlar. 12 beyit içinde, hiçbir ilâve yapılmadan Allah’ın “esmâ-i hüsnâ” sı sayılmıştır.¹⁴²⁰

Vesîletü'n-Necât, bir bütün hâlinde, Arapça kısa bir mukaddime ile başlayan dinî, öğretici manzum, bir mesnevidir. Süleyman Çelebi, eserinde mi'râc, ölüm gibi Peygamber’in hayatının en önemli safhaları üzerinde fazlaca durmuş, öteki kısımlarına birkaç beyitle temas edip geçmiştir. *Vesîletü'n-Necât*, sadece Peygamber’in doğuşunu anlatmaz, aynı zamanda, o devirde Osmanlı İmparatorluğu’nun her tarafındaki Şîî akımlarına karşı “ehl-i sünnet” görüşünü savunmak için de yazılmıştır. Mesnevinin sayısız el yazması nüshaları ile basmaları vardır. Mesnevinin en çok bilinen nüshaları şunlardır: Ayasofya 3485 (*Vesîletü'n-Necât*’ın el yazması nüshaları arasında, tarih bakımından, en eski olan bu nüsha, aynı zamanda en çok ve en karışık meseleler çıkarmaktadır.), Fatih 5430, Nuruosmaniye 3909 (Bu nüsha, eskilik bakımından, bilinen nüshaların üçüncüsüdür. Esas bakımından Fatih nüshasına benzer. Fakat bunda Arapça mukaddime olmadığı gibi, her faslın sonunda uzun veya kısa Arapça şiirlere rastlanmaktadır. O fasılda anlatılan konu ile ilgili veya Peygamber’in medhi için söylenmiş olan bu şiirler, başka Mevlid nüshalarında mevcut değildir.), Nuruosmaniye 3903 (Bu nüsha, tarihi belli Mevlid’lerin, eskilik bakımından dördüncüsüdür. Fakat Arapça mukaddime olmadığı gibi, öteki kısımlarda da pek çok atlamalar vardır.), Ali Emîrî, Türkçe Manzum Eserler 1357 (Bu nüsha, Arapça mukaddimeyi ve Süleyman

¹⁴¹⁸ Ateş, 1-89.

¹⁴¹⁹ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, I, 100.

¹⁴²⁰ Ateş, 1-89.

Çelebi'nin asıl Mevlid'inin "hâtîme" bölümünü içinde bulundurur. Arada atlanmış bazı kısımlar varsa da, esas bakımından, tam bir nüshadır.), Ali Emîrî, Türkçe Manzum Eserler 1346, Ali Emîrî, Türkçe Manzum Eserler 1350/I (Bu nüsha, baştan eksik görünür, fakat dikkat edilince, ilk yaprağın cildin arka kapağının içinde bulunduğu anlaşılır. Fakat burada da Arapça mukaddime yoktur.)¹⁴²¹

Hüseyin VASSÂF, (haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), *Mevlid: Süleyman Çelebi ve Vesîletü'n-Necât*, İstanbul, 1329.

Ahmed ATEŞ, *Süleyman Çelebi, Vesîletü'n-Necât-Mevlid*, TTK Yay., Ankara, 1954.

Ahmed AYMUTLU, *Süleyman Çelebi ve Mevlid-i Şerif*, İstanbul 1958.

SÜLEYMAN ÇELEBÎ, (nşr. Necla Pekolcay), *Mevlid*, Ankara 1993.

2.54. VÎS Ü RÂMÎN (16. YY.), LAMÎÎ ÇELEBÎ

Aslı Pehlevice olan ve Sasaniler zamanında halk hikâyesi olarak yazıya geçirilen *Vîs ü Râmîn*, içerisinde İslam öncesi İran inanç ve ananelerini barındırır ve mesnevi şeklinde ilk defa XI. yy.da Fahreddin Es'ad Cürcânî tarafından ele alınmıştır. Bu mesneviyi Türkçeye çeviren tek şair, yani Türk edebiyatında ilk ve tek *Vîs ü Râmîn* mesnevisinin sahibi, Lamiî Çelebi'dir. Eserin eksik bir nüshası bulunarak Lamiî Çelebi'ye gönderilmiş, Lamiî de buna ilavelerle eseri tercüme etmiş ve yeniden yazmıştır.¹⁴²² Eser, Horasan padişahının oğlu Râmîn ile Vîs (Veyse) arasındaki aşkı içerir. Eserde özellikle Râmîn'in aşkı uğruna katlandığı sıkıntı ve belalar konu edilmiştir. Ana teması aşk ve macera olmakla birlikte eser, edebî zevke hitap eden sanatlı bir üslûba sahiptir. Eserde, anlatılan maceraların sonunda genellikle tasavvufî bazı terimlerin açıklandığı görülür.¹⁴²³

Eserin yazılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte eserden anlaşıldığına göre Mohaç Savaşı'ndan ve Rodos'un fethinden sonra, İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı devrinde yazıldığı kesindir. Yani 11. Asırda Cürcânî tarafından Farsça olarak kaleme alındıktan sonra, tahminen, 1527-1532 yılları arasında eser, Lamiî Çelebi'nin şiir hayal

¹⁴²¹ Ateş, 1-89.

¹⁴²² Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, II, 269.

¹⁴²³ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, 427.

dünyasında yeniden biçimlenerek Türkçeye kazandırılmıştır. Lamiî Çelebi, “sebeb-i telif” kısmında, yazdığı eserlerin sayısının yirmi beşi geçtiğini, mesnevisinin yine bu bölümünde eseri Kanûnî Sultan Süleyman’ın emriyle yazdığını kaydeder.¹⁴²⁴

Vîs ü Râmîn mesnevisi, büyük ölçüde klasik mesnevi anlayışına bağlı kalınarak yazılmış, ancak aşk mesnevilerinin çoğunda görülen masalsı unsurlardan hayli uzak bir kurguyla biçimlenmiştir. Bununla beraber aşk mesnevilerinin çoğunda görülen ortak motifler, savaşlar ve eğlenceler bu mesnevide de mevcuttur. Mesnevi, aruzun “Mefâîlün//Mefâîlün//Feûlün” vezninde 6765 beyit olarak düzenlenmiştir. Mesnevide diğer aşk mesnevilerinin pek çoğunda görülen anlatımı tekdüzelikten kurtarmak ve konunun akışını canlı kılmak için yazılan farklı nazım şekillerine başvurulmuştur. 16. asrın şiir dilinin genel özelliklerinin görüldüğü eserde Arapça ve Farsça kelime yoğunluğu hayli fazladır. Eserde bugünkü Türkçede kullanılmayan ve artık arkaik denebilecek pek çok Türkçe sözcük de kullanılmıştır.¹⁴²⁵

Vîs ü Râmîn mesnevisinin giriş bölümü, klasik mesnevi yapısıyla büyük oranda benzerlik göstermektedir.¹⁴²⁶ Eser, öncelikle bir dua ve niyazla başlar. Tevhitten sonra kelime-i şhadetin anlamı üzerinde durur. Tekrar tazarru ve niyazda bulunup naata başlar. Oldukça uzun bir tahrir sebebinden sonra Kanûnî Sultan Süleyman için 2, İbrahim Paşa için 1 medhiye gelir. Söz ve onun faziletleri hakkındaki bahiste, şairlere, iyi ve kötü şairlerin özelliklerine kısaca işaret eder. Yine aynı kısımdan kendisini birkaç beyitte medhettikten sonra Câmî, Nizamî ve Ali Şir Nevâyî’yi hürmetle anıp bu mesneviciliğin ustası olduğunu, Şeyhî’nin ancak kendisine mürit olabileceğini söyler. Emir Husrev Dehlevî ve Hatifi’yi beğenmeyen şair, aşk ve muhabbet beyanına dair bir fasıldan sonra hikâyeye başlar.¹⁴²⁷

Mesnevide başlıkların sayısı oldukça çoktur. Bu başlıkların tamamının Lamiî Çelebi tarafından mı yoksa müstensihler tarafından mı yazıldığı belli değildir. Bu, mesnevilerde sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Araştırmalara göre, mesnevide sadece konudan konuya geçerken ve pek çoğu sâkîye ve çalgıcıya seslenilen beyitlerden sonra yer alan başlıkların Lamiî Çelebi’ye ait olduğu kabul edilir. Lamiî Çelebi’nin eserinin

¹⁴²⁴ Murat Öztürk, *Lamiî Çelebi’nin Veyse vü Ramin Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)*, (DT), AÜ, SBE, Erzurum 2009, 18.

¹⁴²⁵ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ’nın Yusûf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 612-613.

¹⁴²⁶ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ’nın Yusûf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 41.

¹⁴²⁷ Külekçi, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, II, 269.

başlığı Farsçadır. Mesnevinin tamamında bölüm başlıkları Farsça olmakla beraber eserin giriş bölümünde Farsça ve Arapçanın beraber yer aldığı birkaç başlık mevcuttur. Özellikle dinî tür örneklerinin başlıklarında Arapça ifade ve iktibaslar bulunmaktadır. Lamiî Çelebi, başlıklandırmalarda klasik nesrin beğenilen tarzını uygular. Özellikle uzun başlıklarda sık sık secilere yer verir.¹⁴²⁸

Vîs ü Râmîn mesnevisinde farklı tür özellikleri yer almasına rağmen şair bütün eser boyunca sadece mesnevi nazım şeklini kullanmıştır. Monotonluğu kırmak amacıyla olayın akışı değişikçe yeni başlıklar ilave etmiş ve bu ana başlıklar öncesinde sâkîye ve çalgıcıya seslenerek dikkatleri yeni olay veya durumlar üzerine çekmeye çalışmıştır.¹⁴²⁹ Lamiî Çelebi, Türkçeye çevirdiği eseri Farsça aslından farklı olarak kendi hayal ve inanç dünyasında yeniden kurgulamış, dinî-mistik anlayışına ters gelen ve ahlâkî özelliklerden uzak olan bütün unsurları ayıklamış, eserini şiir poetikasına uygun tarzda ve bir faydaya hizmet edecek şekilde siyâset-nâme ve pend-nâme türleriyle yoğurarak kaleme almıştır. Bütün bunları yaparken yaşadığı döneme ait bazı inanç, kültür ve toplumsal özellikleri eserine yansıtmıştır.¹⁴³⁰

Eserde sıklıkla tercih edilen didaktik üslûbun, eserin yazılış amacının sonucu olduğu söylenebilir. Çünkü eser, Kanûnî'nin emriyle yazılmıştır. Lamiî Çelebi de eseri çevirirken, Nakşibendi olduğu için, tasavvufi gayeyi ihmal etmemiştir. Lamiî Çelebi, mesnevide olayların içinde, her şeyi görüp gözeten, hangi olaydan ne gibi dersler çıkarılması gerektiğini hatırlatan bir edayla nasihat verir. Muhatabını doğrudan karşısına alıp ona öğütler veren bir hâkim tavrı hissettirir. Zaman zaman hitap ve tembihlerle, örneklendirme ve deyimlerle anlatımında canlılığı devam ettirir.¹⁴³¹ *Vîs ü Râmîn* mesnevisinde konunun akışına ve kahramanların birbirleriyle olan ilişkilerine bağlı olarak terimlere de yer verilir. Terimler bazı bölümlerde ıstılahat başlığıyla yer almıştır.¹⁴³²

Vîs ü Râmîn mesnevisinde şairin anlatımına etki eden unsurlardan biri de başvurduğu edebî sanatlardır. Mesnevide benzetmeler, kahramanların maceralarıyla

¹⁴²⁸ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yusûf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 70.

¹⁴²⁹ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yusûf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 61.

¹⁴³⁰ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yusûf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 612.

¹⁴³¹ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yusûf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 74.

¹⁴³² Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yusûf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 93.

uyumlu olarak yapılmıştır.¹⁴³³ Mesnevide kişiler dinî-tarihî kimlikleri hatırlatılarak verilmiştir. Gerek dinî gerek tarihî ve mitolojik kişiler ya dünya hayatıyla ilgili ibret sunmak, dünyanın geçiciliğini vurgulamak veya hikâye kahramanlarının kişisel özelliklerini benzetmek veya üstünlüklerini, karşılaştırma yapmak suretiyle vurgulamak amaçlarıyla anılmışlardır. Lamiî Çelebi, mesnevinin kimi yerlerinde tarihe mal olmuş, ihtişamları, güç ve saltanatlarıyla ünlenmiş kişileri art arda sıralanan beyitler hâlinde hatırlatmış, böylelikle okuyucunun dikkatini canlı tutmayı başarmıştır.¹⁴³⁴

Vîs ü Râmîn mesnevisinde zikredilen yer adlarının bir kısmı, olayların geçtiği gerçek mekânlar iken bir kısmı ise, farklı bilgiler için sadece isim olarak anılan yerlerdir. Bu mekânlardan bazıları büyük coğrafi bölgelerin (Hint, Turan, Türkistan, Çin, Rum, Irak, Horasan) isimleri, bir kısmı ise şehir adlarıdır. Mesnevide Kanûnî'nin övgüsünün yapıldığı bölümde Kanûnî tarafından alınan veya hâkim olunan coğrafi bölgelerin de adları geçer. Bunun dışındaki yer adlarının tamamı ya olayların geçtiği veya olay kahramanlarının münasebetlerinin bulunduğu yerlerdir.¹⁴³⁵

Vîs ü Râmîn mesnevisinde mekân olaylara ve kişilerin konumlarına bağlı olarak değişkenlik ve genişlik gösterir. Neredeyse bütün İran ve Horasan bölgesi kahramanlara coğrafi anlamda mekân olur. Hikâyenin dıştan içe doğru değişen mekânları ise tamamı yönetici sınıftan olan kahramanların yaşam alanları olan saraylar ve kasırlardır. Bu mekânlar kahramanların taşıdıkları mutluluk ve hüznün, ümit ve korku duygularına adeta tercüman olurlar. Korku ve hüznün daha çok mekânın sahralar, çöller, savaş alanları veya zindanlar olduğu durumlarda; sevinç ve ümit ise saraylar, bahçeler veya oyun alanları olduğu durumlarda yaşanır.¹⁴³⁶

Vîs ü Râmîn mesnevisinde yazar-anlatıcı vakadan ve vakayı ilk defa yazıya geçiren kişiden haberdar olduğunu okuyucuya “sebeb-i telif” kısmında bildirir. *Vîs ü Râmîn* mesnevisindeki anlatıcı her şeyi gören, duyan, kahramanların yaptıklarından ve yapacaklarından haberi olan, eğriyi doğruyu iyi tayin eden, zamana ve mekâna tasarruf edip kahramanların aklından geçenleri bile bilen hâkim-tanrısal anlatıcıdır.¹⁴³⁷ *Vîs ü*

¹⁴³³ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yusûf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 96.

¹⁴³⁴ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yusûf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 103.

¹⁴³⁵ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yusûf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 107-108.

¹⁴³⁶ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yusûf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 169.

¹⁴³⁷ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yusûf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 140-142.

Râmîn mesnevisinin temel kurgusu aşktır. Bu aşk beşerî aşktan ilahî aşka doğru yükselen ve kahramanları ideal bir dünyaya doğru sürükleyen bir özelliktir.

Tasavvufî niteliğe bürünerek yüceleştirilen bu aşk, kahramanları, kurgunun bir diğer unsuru olan insan-ı kâmil seviyesine ulaştırır. Eserin başında Zerdüşt olan *Vîs* bir Müslüman, eğlence ve av meraklısı *Râmîn* ise aşkta yaşadığı değişimlerle ve mürşitlerden aldığı öğretiyile ideal bir âşık, bir sufî ve yönetici olur. Kurgunun “ideal âlem” özelliğine bağlı olarak kötüler cezalandırılırken iyiler ödüllendirilir. Bir Müslüman olan *Cürcânî*’nin eserinde yer verilen kardeş evlilikleri, kardeşine göz koyma, Mecusiliğe ait hayat anlayışı gibi unsurların *Lamiî Çelebi*’nin eserinde farklılaşması, iki eserde isimleri aynı olsa da rolleri değişen kahramanlara daha ahlâkî ve kabul edilebilir sıfatlar yüklenmesi kurgunun temelindeki aşka *Lamiî*’nin bakış açısını göstermesi açısından dikkat çekicidir.¹⁴³⁸

Vîs ü Râmîn de sonu kavuşmayla biten mesnevilerdendir. *Vîs*’e kavuşmak için çıktığı uzun ve tehlikeli yolculuktan sonra sevdiğine kavuşan *Râmîn*, sonunda büyük bir düşün töreninin ardından muradına erer. Armağanlar verilir, saçılar saçılır. *Râmîn*’i ikiye bölünmüş dervişlerin elinden kurtaran Behzad, Şemse’yle; sırdaşı Pervane, Şehrû’yla; diğer dostları da *Vîs*’in yanındaki güzellerle evlendirilirler. Çektiği onca ıstırap ve geçirdiği tecrübelerden sonra hayli olgunlaşan *Râmîn*, kendisini delilikten kurtaran şeyhe karşı tam bir vefa örneği sergileyerek onu makamında ziyarete gider. Büyük bir saygı ve hürmet gösterdikten sonra devlet yönetimi ve dünya hayatına dair uzun uzun öğütler alıp geri döner.¹⁴³⁹

Vîs ü Râmîn mesnevisi, klasik Türk edebiyatıyla ilgili, başta tezkireler olmak üzere pek çok eserde adı geçen, edebiyat tarihiyle ilgili kaynaklarda hakkında bilgi verilen, 2009 yılında yapılan bir çalışmayla da sağlam bir metni ortaya konulmuş bir mesnevidir. Mesnevi, gerek iki şair, iki ulus ve dönem arasındaki inanç ve düşünce farklarını açığa çıkarması ve gerekse Türk edebiyatında yalnız *Lamiî Çelebi* tarafından kaleme alınmış olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir.¹⁴⁴⁰

Vîs ü Râmîn mesnevisinin altısı yurt içinde ve üçü de yurt dışında olmak üzere toplam dokuz nüshası tespit edilmiştir. Tespit edilen nüshalar ve özellikleri şunlardır: **1.**

¹⁴³⁸ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ’nın Yusûf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 613.

¹⁴³⁹ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ’nın Yusûf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 56.

¹⁴⁴⁰ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ’nın Yusûf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, VI.

Süleymaniye Ktph. (S) Nüshası (Esad Efendi böl. 2853 numara ile kayıtlıdır. Muhyi bin Bali tarafından 939/1532 yılında istinsah edilen bu nüsha, 207 varaktır ve her sayfa iki sütun hâlinde 17 satırdan oluşur.), 2. İst. Ü. (İ) Nüshası (İst. Ü. Türkçe Yazmalar böl. 4020 numarayla kayıtlı olan bu nüshanın müstensihisi ve istinsah tarihi belli değildir. 198 varaktan oluşan eserin her sayfasında iki satır ve 17 beyit vardır.), 3. Bursa (B) Nüshası (Bursa Eski Eserler Koleksiyonu 2278 numarayla kayıtlı olan bu eserin istinsah tarihi belli değildir ve nüsha, 50 varaktır.), 4. Londra (L) Nüshası (Londra'da İngiltere Millî Ktph. BORİENTAL MSS AND P.B ADD 24, 693 numarayla kayıtlı bu nüshanın müstensihisi ve istinsah tarihi belli değildir. Eser, 239 varaktan ve her sayfa iki sütun 15 satırdan oluşur.), 5. Kütahya (K) Nüshası (Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu Ktph. 802 yeni ve 4932 eski numaralarla kayıtlıdır. Müstensihisi ve istinsah tarihi belli olmayan eser, 228 varak ve her sayfada iki sütun hâlinde 15 satır olarak düzenlenmiştir.), 6. Gürün (G) Nüshası (Ank. Millî Ktph. Türkçe Yazmalar böl. 89 numarayla kayıtlı olan bu eserin müstensihisi belli değildir. 158 varak ve her sayfa iki sütun 15 satır olarak düzenlenmiştir. Baştan ilk 20 varak kopmuştur. Benzer tertiple yazılmış Londra nüshasına göre yaklaşık 81 varak eksiktir.), 7. Viyana (V) Nüshası (Viyana, Naational Biblioetek'te (Avusturya Millî Ktph.) Mxt. 426 numarada kayıtlı olan eserin müstensihisi belli değildir. Bu eser, beyit sayısı en fazla olan nüshadır. S ve B nüshalarında mevcut olduğu halde bu nüshada olmayan birkaç beyit vardır. Eser, 208 varak ve her varak 17 satır olarak düzenlenmiştir.), 8. Kahire Nüshası (Mısır, Kahire'de, Mısır Millî Ktph., Edebî Türkî 215 no'lu arşiv numarasıyla kayıtlıdır ve eserin müstensihisi ve istinsah tarihi belirsizdir. Eser, 208 varak olup her sayfada 17 satır vardır.), 9. TDK Nüshası (TDK Ktph. Yz. B.20 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. 247 varak olan eserin varaklarındaki satır sayısı birbirinden farklıdır.).¹⁴⁴¹

Fatma Zehra Kavrukçu, *Vîs ü Râmîn* mesnevisiyle ilgili olarak yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Fatma Zehra KAVRUKÇU, *Lami'i Çelebi Veyse vü Râmîn*, (YLT), UÜ, Bursa, 1994.

Eser üzerinde ayrıntılı bir doktora tezi yapmıştır.

¹⁴⁴¹ Öztürk, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Yusûf ve Zeliha İsimli Mesnevisindeki Eğitim Unsurları*, 205-209.

Murat ÖZTÜRK, *Lamiî Çelebi'nin Veyse vü Râmîn Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)*, (DT), AÜ, SBE, Erzurum, 2009.

Mesneviyle ilgili yayınlanmış müstakil eserler şunlardır:

Sadık Hidayet ÇEND, *Nükte Der-Bare-i Vîs ü Râmîn*, Tahran, 1386.

Muzaffer GÜRSES, *Divan Edebiyatının Bazı Meseleleri ve Lamiî Çelebi, Hayatı, Eseri, Sanat ve Şâhsiyeti, Vamık u Azra, Veys u Râmîn Mesnevilerinin Tahlil ve Tedkiki*, İst. Ü. EF, 1944/45, T.191. İstanbul.

Ruşen Muhammed, *Vis o Râmîn*, Sada-yı Muasır Yay. 1386 (2007), Tahran.

Vîs ü Râmîn'i konu alan makaleler ise şöyledir:

Vilademir MİNORSKY, "Vis ü Râmîn a Parthian Romance", *Bulletin of the school of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 11, No:4 1946, (www.jstor.org Erişim tarihi: 05/12/2012).

Günay KUT, Lamiî Chelebi and His Works, *Journal of Near Studies*, C. 35. s. 2, 1976

Günay KUT, Lamiî, *TDEA, Devirler/İsimler/Eserler/Terimler*, C. 6, s. 67, Dergâh Yay. İstanbul, 1986.

Sadettin EĞRİ, "Vîs ü Râmîn Mesnevilerinde Kahramanların Özellikleri ve Aşk Anlayışları", *İAD*, S. 12, İstanbul, 2001.

2.55. ZENAN-NÂME (18. YY.), ENDERUNLU FAZIL

Enderunlu Fazıl'a ait olan "Kadınlar Kitabı" ya da Osmanlı Türkçesi'ndeki adıyla *Zenan-nâme* adlı eser, yüzyıllar boyunca özenle saklanan, elden ele, dilden dile gizlice dolaştırılan, kulaktan kulağa fısıldanan en ilginç metinlerden biridir. *Zenan-nâme*, zaman zaman bilimsel amaçlı çalışmalara konu olsa da yine de ilk yazıldığı günkü gibi bir yayılıma hiçbir zaman için ulaşamamış, halkla kopan bağı zaman içinde tekrar kuramamıştır. Oysa eser, tüm dünya erkeklerinin olduğu kadar tüm dünya kadınlarının da ilgisini çekecek özellikler içerir.¹⁴⁴²

¹⁴⁴² Filiz Bingölçe (Haz.), Kevser Demir (Çev.), Enderunlu Fazıl, *Zenannâme, Kadınlar Kitabı, The Book On Women*, Altüst Yay., Ankara 2006, s. 7.

Mesnevinin başındaki 169 beyitlik kısım, giriş ve sebep-i nazm manzumelerinden sonra değişik milletlerin kadınlarının tasvirini içerir. Mahalle kadınlarının dedikodularını anlatacak kadar ayrıntıya inen şair, nikâhtan bahsettiği kısımda evliliği yermiştir. Fazıl, kadınlar hamamını tasvir ederek Hâtime ile eserini bitirir. Aruzun “Feilâtün//Feilâtün//Feilün” kalıbıyla yazılan mesnevi, 1101 beyittir. Bu eser, şairin başka bir mesnevisi olan Huban-nâme’den daha geniştir. 1838’de İstanbul’da basılan eser, Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa tarafından edebe aykırı görülerek toplattırılmıştır. Eserin Fransızca tercümesi de J. Decourdemanche¹⁴⁴³ tarafından yapılarak eser, 1890’da Paris’te yayınlanmıştır.¹⁴⁴⁴

Fazıl’ın bu panoramik mesnevisi okunduğunda, halk dilinin ve halk mizahının en ilginç örneklerinin yanı sıra argo ve kaba dil içinde üretilmiş kadına ve erkeğe yönelik tanımlamalar görülür. Eserde saray dilinin kıymetli kalıplarının yanında, zamanının esprileri, kahkaha makinesi darb-ı meselleri, ayrıca erkeklerin kadınlarla ilgili günümüzde de kullandığı ön yargılardan pek çoğu ile bugün hâlâ kullanımda olan atasözü ya da deyimleri de bulunur.

Zenan-nâme’den anlaşıldığı kadarıyla 18. yüzyılda Enderunlu Fazıl, kadınlarla ilgili tüm soruların yanıtlarını ve daha fazlasını verecek kadar araştırmış, sormuş soruşturmuş, bilgi ve ön yargı biriktirmiş, sonunda da “kadın kimdir, nedir, nasıldır?” sorusunun yanıtını kendi ölçütlerinde “fantezi düzeyinde” de olsa vermiştir.¹⁴⁴⁵ Osmanlı İmparatorluğu’nun saray eğitimi almış birisi olarak Fazıl, döneminin kadınlara bakış açısını bu eserde açık bir dille özetlemiştir. Özellikle Osmanlı’nın etki ve yönetimi altında bulunan yerlerdeki kadınlarla ilgili olarak aktardığı detaylar, çizdiği canlı sahneler ve paylaştığı ilginç saptamalar, bugün bile hâlâ sokak dilinde, kültüründe ve mizahında yaşamaktadır.¹⁴⁴⁶

Zenan-nâme’de anlatılan kadınlar, milletlerine göre sırasıyla şunlardır: Doğu Hindistan, Acem, Bağdat, Mısır ve Kahire, Sudan, Habeş, Yemen, Fas, Cezayir ve Tunus, Hicaz, Şam, Halep, Anadolu, Akdeniz, İspanya, İstanbul, İslam ülkelerindeki Avrupalı, Rum, Ermeni, Yahudi, Çingene, Rumeli, Arnavut, Boşnak, Tatar, Gürcü, Çerkez, bazı Hristiyan ülkeler, Leh, Avusturya, Rus, Avrupalı, İngiliz, Hollanda ve

¹⁴⁴³ “*Enderunlu Fazıl*”, <http://www.edebiyatfakultesi.com> (Erişim tarihi: 09.07.2013)

¹⁴⁴⁴ Külekçi, XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, II, 494.

¹⁴⁴⁵ Bingölçe ve Demir, 8.

¹⁴⁴⁶ as

Amerika kadınları. Mesnevide bu kadınların sadece milliyetleri söylenip geçilmemiştir. Fazıl, kadınların hepsini cinsel çekicilikleri, güzellikleri ve etkileyicilikleri açısından bir kefeye koymuş, en ince ayrıntısına kadar anlatmıştır.¹⁴⁴⁷

Şairin bu eserine orijinallik katan özelliklerden biri, şairin mesnevisinde klasik şiir adabına göre kadın güzelliğinden bahsetmenin abes olduğunu söyledikten sonra çeşitli milletlere ait kadınlardan bahsetmesidir. Şair, eserinde Anadolu kadınlarını güzelliklerinin yürek yakacak kadar olmaması, naz ve cilveden yoksun olmaları sebebiyle eleştirirken, zarafet ve güzellik sembolü olarak nitelendirdiği İstanbul kadınlarını övmüştür. İran, Rum, Çerkez, özellikle de Gürcü güzellerini beğenen şair, Yahudi, Ermeni ve Ruslardan nefretle bahsedip Mısırlıları küçümsemiştir. Huban-nâme'ye göre daha ilgi çekici olan eserde kadınlar hamamı ile mahalle baskısının tasvir edildiği bölümler dikkat çekicidir.¹⁴⁴⁸

Mesnevide geçen Meryem, Leylâ, Züleyhâ, Hıta kızları, Kayser ve Kisra kızları gibi özel adlar, anonim kimlikleri ya da kutsallıkları nedeniyle efsanelerden veya tarihten çıkıp kadın isimleri olarak *Zenan-nâme*'de yer almıştır. Somut bir kadın ismi ise, eserde bulunmaz. Dünya edebiyatında kadınlar için iyisiyle kötüsüyle bunca çok sıfatın bir arada kullanıldığı bir başka eser daha bulmak zordur. *Zenan-nâme*, argosuyla, deyimiyle, kaba diliyle, saray diliyle hem komik hem ilgi çekici hem halk mizahının en dayanıklı ön yargılarını bir araya toplayan hem de mesnevi nazım şeklinin en ilgi çekici örneklerinden birini sunan bir eserdir.¹⁴⁴⁹

Zenan-nâme yazılır yazılmaz elden ele dolaşan, pek çok beyti ezbere alınıp okunan eserler arasına girmiştir. Çünkü dolaysız ve halkın içinden bir bakış ve anlayışla, kolay okunur bir dille yazılmıştır. Okuyucunun çok beğendiği eserin pek çok el yazma kopyası çıkartılmış; özel kütüphanelerdeki özel yeri almıştır. Çok sürmemiş, eserin minyatürlü nüshası, 1793 tarihinde kaleme ve resme dökülmüştür.

Fazıl'ın ölümünden 28 yıl sonra 1838'de İstanbul'da basılan matbu nüshalar, devlet eliyle toplatılmıştır. Böylece Enderunlu Fazıl'ın *Zenan-nâme*'si, Osmanlı topraklarında toplatılan ilk kitap olma özelliğini de o günlerde kazanmıştır. Eserin toplatılma sebebi, eserin nikâha karşı çıkan bölümü olmuş; toplatma kararını ise, saray,

¹⁴⁴⁷ Bingölçe ve Demir, 11.

¹⁴⁴⁸ Şentürk ve Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 525.

¹⁴⁴⁹ Bingölçe ve Demir, 15.

şeyhülislam veya ülkenin iç işleriyle ilgili bir makamı değil, Dış İşleri Bakanı Mustafa Reşid Paşa vermiştir.¹⁴⁵⁰

Zenan-nâme, daha önce de pek çok araştırmacı ve edebiyat meraklısının ilgisini çekmiştir. *Zenan-nâme* ile ilgili yapılan yayınlara bakıldığında şu eserlerle karşılaşılır:

Ercüment Muhib, *Enderunlu Fazıl, Huban-nâme ve Zenan-nâme*, Yeni Şark Kitbevi, 1945.

Feza ÇAKMUT, *Huban-nâme ve Zenan-nâme'nin Minyatürleri*, (LT), İst. Ü., Sanat Tarihi Böl., İstanbul, 1975.

Murat BARDAKÇI, *Osmanlı'da Seks*, Gür Yay., 1993.

Konuyla ilgili olarak Saliha İçen ve Nebiye Öztürk de birer yüksek lisans tezi hazırlamışlardır.

Saliha İÇEN, *Huban-nâme ve Zenan-nâme'de Metin-Resim İlişkisi*, (YLT), HÜ, SBE, Ankara, 2001.

Nebiye ÖZTÜRK, *Zenan-nâme Enderunlu Fazıl*, (YLT), İst. Ü., SBE, İst., 2002.

Ayrıca Nail Tan da konuyla ilgili olarak bir makale yayımlamıştır.

Nail TAN, "Bir Zenan-nâme", *Türk Kültürü*, XV (172), 1977, s. 28-34.

¹⁴⁵⁰ Bingölçe ve Demir, 16.

SONUÇ

Altı yüzyıllık bir geçmişe sahip olan Klasik Türk Edebiyatı, ilk ortaya çıktığı zamanlarda hayattan çok kopuk, kendi sabit kurallarına uyarak ayakta kaldığına inanılan ve okunduğunda pek anlaşılmayan bir edebiyat olarak görülüyordu. Bu edebiyatı sadece Arapçaya ve Farsçaya hâkim olan veya medrese eğitimi almış kişiler, kolay anlayabiliyorlardı. 13. yy. ile 19. yy. arasında etkili olan bu edebiyatı daha iyi anlayabilmek için dönemin sosyal, siyasî, kültürel ve özellikle de edebî hayatını iyi kavramak gerekir. Ayrıca özellikle de Klasik Türk şiiri nazım şekilleri de bize bu edebiyat hakkında ipuçları verir. Biz, bu nazım şekillerinden olan mesnevi üzerinde durarak sadece Türkçe mesnevilerle ilgili hem bibliyografik hem de açıklamalı bir tez çalışması yaptık.

Bu çalışmada Ortak Başlıklı Mesneviler bölümünde 26 ortak başlıklı mesnevi altında toplam 127 şairin eseri incelenmiştir. Ayrıca Diğer Mesneviler bölümünde de 55 mesnevi üzerinde durulmuştur. Bu çalışma sonuçları incelendiğinde çeşitli bulgulara ulaşılır. Örneğin; diğer mesneviler, sembolik olup olmama durumlarına göre incelendiğinde bu çalışma kapsamındaki eserlerin %70.90'nının (39) insanî öğeler içerdiği, öte yandan %29.10'unun (16) ise sembolik nitelikte olduğu görülmektedir (bkz. Ek-Tablo-1). Diğer mesneviler, konuları açısından incelendiğinde eserlerin %36.36'sının (20) dinî-tasavvufî; %25.45'ini (14) ahlâkî-öğretici; %23.63'ünün (13) beşerî aşk; %14.54'ünün (8) ise toplumsal konuları işlediği bulunmuştur (bkz. Ek-Tablo-3). Son olarak diğer mesneviler, Osmanlı'nın gelişim dönemleri açısından incelendiğinde bu eserlerin %50.90'nının (28) yükselme döneminde; %27'sinin (15) kuruluş döneminde; %12.96'sının (7) duraklama döneminde %5.55'inin (3) gerileme döneminde ve %3.70'inin (2) kuruluş öncesi dönemde kaleme alındığı bulunmuştur (bkz. Ek-Tablo-2). Benzer örüntüler, ortak başlıklı mesnevilerde de görülmektedir. Ortak başlıklı eserler arasındaki farklılık, daha çok yapısal özelliklerdedir (bkz. Ek-Tablo-4-a-b-c).

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte bu yeni dinin ve dilin yani Arapçanın etkisiyle edebiyatımız yeni bir kültürün içerisine girmiştir. Bu kültür dairesini daha iyi tanımak ve yeni etkileşimlere açık olabilmek için aslında roman ve

hikâyenin yerini tutan mesneviler, dikkatli ve zevkle okunmalıdır. Böylelikle hem Klasik Türk edebiyatı hem de mesnevi nazım şekli iyi ve doğru bir şekilde tanınır.

Çalışmamızda Klasik Türk edebiyatındaki Türkçe mesnevileri hem bibliyografik olarak tarih sırasına göre verdik hem de her bir mesneviyi elde edilen bilgilerin ışığında açıkladık. Bunun için de öncelikle mesnevi nazım şekliyle ilgili kısa bilgiler vererek bu nazım şeklinin Türk edebiyatında nasıl bir öneme sahip olduğunu anlatmaya çalıştık. Amacımız, hem Türk edebiyatında bulunan mesnevilerin yaklaşık ne kadar yekûn tuttuğunu göstermek hem de söz konusu mesnevilerle ilgili yapılmış çalışmaları, kaynakları bir araya getirerek bu konuda araştırma yapacaklara kolaylık sağlamaktır.

Sadece Türk edebiyatındaki mesnevilerin hem bibliyografik olarak hem de hakkında bilgi vererek incelediğimiz bu çalışma, bize özellikle başka araştırmalara kaynaklık etmesi açısından bu tür çalışmaların sayısının artırılmasının gerekliliğini göstermiştir. Çünkü bir araştırmacı, mesnevilerle ilgili bilgi toplarken en önemli aşama olan kaynak tarama aşamasını bu ve bunun gibi eserler sayesinde daha kolay ve etkili bir şekilde atlatılabilir. Bu aşama, araştırmada bizi doğru ve daha çok bilgiye ulaştırmada önemlidir. Biz de bu çalışmaya başlamadan önce mesneviyle ilgili hazırlanan bibliyografik ve bilgi ağırlıklı eserleri taramaya ve bu bilgileri derlemeye, sentezlemeye çalıştık.

Türk edebiyatında kullanılan nazım şekilleri arasında çok önemli bir yer edinen mesnevi üzerine bibliyografik çalışma yapan azdır. Bu tür çalışma yapanlar, ya künyesini verdikleri eser hakkında hiç bilgi vermemişler, ya sadece Türk edebiyatındaki değil, Arap ve Fars edebiyatlarındaki mesnevilerle de ilgilenmişler ya da yapılan çalışmada, mesnevilerin sadece içeriğinden örnekler verilerek öykü tadında bir eser oluşturulmuştur. Bu çalışma, anılan eksikliği giderici nitelikte olduğu için alan yazına katkı sağlamıştır denilebilir.

Mesneviler, zamanla yapı ve teknik olarak hiçbir değişikliğe uğramamışlardır. Sadece teknik açıdan bir olgunluk göze çarpar. Örneğin; 11. yüzyıla ait olan ve ilk mesnevimiz kabul edilen Kutadgu Bilig ile 18. yy. mesnevilerinden Şeyh Gâlib'in Hüsn ü Aşk'ı veya 19 yy.a ait Keçecizâde İzzet Molla'nın Mihnet-i Keşan'ı aynı teknik olgunlukta tabii ki değildir. Aradan geçen 7-8 yy. sadece genel itibarıyla Klasik Türk edebiyatına değil, mesnevi nazım şekline olan bakış açısını ve konuları okuyucuya veriş

tekniğini de geliştirmiştir. Mesnevilerin zaman içinde yapısının hiç değişmemesi de onu Eski Türk edebiyatının merkezi yapmıştır. Yani istenildiği uzunlukta ve istenilen aruz kalıbıyla özellikle de kısa kalıplarla yazılması, mesnevinin kendine özgü düzeninin, kendi içinde bölüm sırasının olması, mesnevi yazmanın zorluğu, mesnevi yazmanın önemi, özellikle de beş mesnevi yazarının bir “hamse” sahibi olması özelliği, mesnevi nazım şeklini diğer nazım şekillerine oranla daha önemli hale getirmiştir.

Tarihî süreç içerisinde ülkedeki siyasî ve sosyal şartlar, mesnevilerin konusunu da yazılış amacını da etkilemiştir. Özellikle Osmanlı’nın kuruluş, yükseliş dönemlerinde yani 13 ve 17. yy. arasında ilahî ve beşerî aşk konuları dikkat çekerken 17-19. yy. arasındaki Duraklama ve Çöküş dönemlerinde ise daha çok öğüde dayalı didaktik içerikli mesneviler görülür. Örneğin; Süheyl ü Nev-bahar (14. yy.) ve Gülşen-i Vahdet (16. yy.) mesnevileri beşerî ve ilâhî aşk konularını işlerken, Hayriyye (18. yy.), Lütfiyye (18. yy.) ve Mihnet-i Keşan (19. yy.) mesnevileri ise ahlâkî, öğretici ve toplumsal konuları ele alır. Bu durum, toplumun içinde bulunduğu sosyal ve siyasî yapının edebiyatı da etkilediğini gösterir. Bu da şartlar, eğitim ve birikimle birlikte mesnevilerde duygudan bilgiye, misyon olarak okuyucuyu duygulandırma, hoş vakit geçirtme misyonundan öğreticilik, bilgilendirme, düşündürme misyonuna geçme durumunu gözler önüne serer. Ek olarak mesnevilerin en çok yükselme döneminde yazıldığı görülmektedir. Bu durumun nedeni, edebiyatın ve sanatın toplumların gelişmişlik düzeylerini yansıtması gerçeği olabilir. Duraklama, gerileme ve çöküş dönemlerinde bu eserlere olan ilginin azalmasının nedeni, Batılılaşma hareketleri olabilir.

Türk edebiyatındaki mesnevi nazım şeklinin kullanıldığı eserlerde Arap ve İran kültürünün, zevkinin ve dilinin Türk kültürü, zevki ve dil yeteneğiyle nasıl sentezlendiğini görürüz. Bu bize mesnevinin sadece edebiyatta değil, kültür etkileşimi, farklı kültürleri tanıtmaya, bunların bir araya getirilerek etkili bir şekilde sunumu ve böylelikle de hem edebiyatı hem kültürü hem ülkeyi hem de kullanılan dili tanıtabilme, sevdirebilme gibi amaçları da beraberinde getirir. Ancak ortak başlıklı mesneviler incelendiğinde bu eserlerin daha çok tercüme mahiyetinde olduğu görülmektedir. Bu durum, Türk edebiyatçıları arasında yaratıcılığın ortaya çıkmasını engelleyerek taklit eserler ortaya çıkmasına neden olmuştur denilebilir.

Mesnevilerle daha çok elit kesim yani medrese eğitimi almış kişiler ilgilenmiştir. Mesneviler, halk arasında pek fazla okunmamıştır. Mesnevi nazım şeklinde Arap ve Fars edebiyatının yoğun etkisinin olması bunun nedenidir. 19. yy. Tanzimat Dönemi'yle birlikte her ne kadar eserlerde yine Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalar olsa da halk arasındaki dil, sade ve günlük dildir. Bu asırdan sonra ise dil, gittikçe yazıda da sadeleşmiş ve mesneviler de dâhil, dili ağır olan eserler sadece halk arasında değil elit kesimde de pek okunmaz olmuştur. Bu yüzden de 20. yy. ve sonrasında mesneviler, hem yazmada hem de okumada pek tercih edilmemiştir.

Mesnevilerin en yaygın olduğu dönemin 11. yy.-19. yy. arası olduğu görülür. Günümüzde hiç mesnevi yazılmamıştır. Bunun nedenleri, bizce Klasik Türk edebiyatının diğer adıyla Divan edebiyatının okullarda gerektiği kadar sevilmemesi, sevdirmemesi, dolayısıyla da mesnevilerin yetişen yazarlar tarafından da tercih edilmemesidir. Bu konu üzerinde de çalışmaların hızlandırılması gerekir. Mesela, lise çağlarındaki gençlere Divan edebiyatının içinde sadece aruz ölçüsünün olmadığı düşünülerek bu edebiyat, zorla verilemeye çalışılmamalı, metin analizleri veya Divan edebiyatının özü verilerek öğrencilerin ayrıntılarda boğulmalarına engel olunmalıdır. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü okuyan lisans dönemindeki üniversite öğrencilerine ise özellikle "Mesnevi Dersleri" adında bir ders konularak mesnevi nazım şekli hakkında ayrıntılı bilgiler verilip özellikle Türk edebiyatındaki mesnevilerden en dikkat çekenleri, en önemlileri okunup analiz edilebilir. Böylelikle mesnevi yazmak isteyen, bu konuda araştırma yapmak isteyen, Eski Türk edebiyatı anabilim dalında uzmanlaşmak isteyen kişi sayısında artış gözlenebilir.

Olayların zamanı yaklaşımı insan gelişini açıklar. Birey hangi zaman diliminde yaşıyorsa içinde bulunulan zaman ve mekân bireyin gelişimini etkiler. Mesnevilerin gelişiminde de olayların zamanı yaklaşımının etkilerini görmek mümkündür. Örneğin; mesnevilerde kuruluş döneminde sade bir dil kullanılırken yükseliş ve duraklama dönemlerinde ise söz sanatlarının ve saray edebiyatının etkisinin yoğun olduğu görülür. Gerileme ve çöküş döneminde ise milliyetçilik akımının etkisiyle daha sade mesnevilerin yazıldığı sonucuna varılabilir. Duraklama ve gerileme dönemlerinde mesnevilerde daha çok toplumsal konular ele alınmıştır. Ek olarak çöküş döneminde mesnevilerin sayılarında azalmaların olduğu görülür. Bu durumun nedeni ise, toplumun önceliklerinin değişmesi olabilir.

Olayların zamanı yaklaşımının etkisini mesnevilerde kullanılan baskın edebî sanatlarda da görmek mümkündür. Örneğin; yükselme döneminde yazarların İran edebî konularını büyük bir hızla Türk edebiyatına aktardıkları bilinmektedir. Bu sürecin bir sonucu olarak diğer dönemlere göre bu dönemde edebî sanat açısından mesnevilerde bir zenginlik ortaya çıkmıştır. Diğer dönemlerde ise, bu zenginliğe daha az rastlanmıştır. Olayların zamanının etkisinin görülmediği önemli bir nokta vardır. O da bütün dönemlerdeki mesnevilerin ortak yanının dinî-tasavvufî ve ilahî aşk konularını içermesidir. Bu durumun nedeni, mesnevinin İslamiyet'in etkisiyle ortaya çıkan bir edebî tür olmasıdır.

Bu çalışma sonuçları, bazı mesneviler üzerinde çok az çalışıldığını, bazılarının ise, üzerinde çok fazla çalışıldığını göstermiştir. Üzerinde çok fazla çalışma yapılan eserlere örnek olarak; Kutadgu Bilig verilebilir. Bu durumun nedeni; bu ve benzeri eserlerin toplumun tamamını ilgilendiren konuları kapsamasıdır.

Günümüzde mesneviler konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde, iki önemli ayrıntı göze çarpar. Bunlardan ilki, daha çok ortak başlıklı mesneviler üzerinde çalışmaların yapılmasıdır. Ortak başlıklı çalışmalardan da tanınmış ve üzerinde pek çok çalışma yapılmış mesneviler konusunda çalışmaların giderek azaldığı görülmüştür. Bu da bize, bundan sonra mesnevi konusunda araştırma yapacak bilim insanlarının ortak başlıklılardan ziyade “Diğer Mesneviler” e yönelmelerinin gerekliliğini gösterir. Ayrıca “Diğer Mesneviler” başlığı altındaki mesneviler üzerine çalışmaların neden yapılmadığı da bir başka araştırma konusu olabilir.

Bu çalışma, ortak başlıklı mesnevilere yönelik önemli bulgular ortaya koymaktadır. Bunlardan biri ortak başlıklı mesnevilerin yazarlarının eserdeki beyit sayılarını değiştirmeleridir. İkincisi, farklı söz sanatlarını eserlerinde kullanmalarındır. Üçüncüsü, vezin yapısını değiştirmeleridir. Dördüncüsü, içinde bulunan zamanın etkisini eserde göstermeleridir. Beşincisi ise, farklı nazım şekillerinin esere eklenmesidir. Tüm bunlara rağmen değişmeyen tek şey, ortak başlıklı mesnevilerin konusudur.

Bu çalışmada ortak başlıklı mesneviler incelendiğinde aynı başlık altındaki eserlerin beyit sayısı, konusu, kullanılan vezin türleri, gerçeğe yakın olup olmaması vb. noktalardan farklılaştıkları görülür. Bu farklılaşmada bir yönüyle dönemsel etkiler

gözlenirken diğer yönüyle eser sahibi yazarların özgün yanlarının yansımaları olarak görülür. Çünkü her bir yazar, farklı kişilik özelliklerine, farklı eğitim ve anlayış düzeylerine, farklı edebî sanatlarda ustalık düzeylerine sahiptirler. Bu noktada aynı eserin farklı yazarlarca kaleme alınması, bir kısır döngü değil, bir zenginlik olarak değerlendirilmektedir.

Gerek ortak başlıklı mesnevilerde gerekse diğer mesnevilerde bazı mesnevilerin diğerlerine göre daha fazla rağbet gördüğü sonucuna varılmıştır. Bu durumun nedeni, pek çok faktörle açıklanabilir. Bu faktörler arasında en önemlisi, mesnevide işlenen konunun dinî bir kaynağa dayanmasıdır. Ek olarak ortak Başlıklı mesneviler başlığı altında yer alan Hilyeler incelendiğinde ilginç bir sonuca ulaşılmıştır. Bu tür eserlerin genellikle 17 ila 20. yüzyıllar arasında yazılmasının yoğunlaştığı görülür. Bu durumun nedeni, ilerleyen süreçte araştırma konusu olabilir.

Bu çalışmada dizin oluşturulurken iki önemli ölçüt ele alınmıştır. Bu ölçütler; kişi ve eser adlarıdır. Bu ölçütlerin belirlenmesinde çeşitli ilkeler göz önünde bulundurulmuştur. Bunlar; okuyucuya kolaylık olması, araştırmanın amacına uygunluk ve araştırmacı için uygulanabilirliktir. Elbette ki daha farklı dizin başlıkları oluşturulabilir. İlerleyen süreçte farklı araştırmacılar bu konuya değinebilir.

Bu çalışma, diğer mesneviler ve ortak başlıklı mesneviler olmak üzere iki başlık altında gerçekleştirilmiştir. Çalışmada araştırmacı, araştırma sürecinde Erzurum, Ankara, İstanbul, Eskişehir ve Kayseri gibi illerde yazma eserlerin bulunduğu kütüphanelerden yararlanmıştır. Özellikle İst. Ü. Edebiyat Fak. ve Ank. Ü. DTCF gibi köklü üniversitelerin kütüphanelerinden de yararlanmıştır. Araştırmacı aynı zamanda TDK ve TTK kütüphanelerinden de yararlanmıştır. Bunlara ek olarak, araştırmacı yayınevlerindeki kitaplardan, internet ortamındaki bilgilerden, Ulusal Tez Tarama Merkezi'nden ve de araştırma makalelerinden yararlanmıştır. Tüm bu incelemeler ve araştırmalar sonucunda bu çalışmada adı geçen ortak başlıklı ve diğer mesnevilere ilişkin bilgilere ulaşılmıştır. Elbette ki çok daha fazla bilgi kaynağına başvurularak daha kapsamlı çalışmalar yapılabilir. Ancak bilimsel araştırmalar için önemli bir takım ölçütler bulunmaktadır. Örneğin araştırmalarda veri toplanırken veriler ulaşılabilir olmalı; araştırmalar ekonomik olmalı, araştırmalar anlaşılır ve faydalı olmalı gibi

ölçütler göz önünde bulundurulmalıdır. Bu noktada bu çalışmanın yazarı, anılan ölçütlere maksimum düzeyde riayet ederek bir eser ortaya koymaya çalışmıştır.

Muhakkak ki Türk edebiyatı mesnevileri arasında bu çalışmada yer almayan ortak başlıklı ya da farklı başlıklı mesneviler vardır; araştırmalar derinleştirilirse bulunabilir. Ancak araştırma yaparken bizim bu konudaki ölçütümüz daha çok, mesnevinin Türk edebiyatında olmasının yanında üzerinde en az bir araştırmanın, yayının yapıldığı ya da konunun bitirme, yüksek lisans, doktora veya doçentlik tezi için seçildiğiyle ilgiliydi. Araştırmalarımız sırasında ölçütlerimize uygun olan ancak çalışmamıza almadığımız eserler de oldu. Bunun nedeni ise, imkânlarımız dâhilinde eserle ilgili pek fazla bilgiye ulaşamamamızdı. Bu durum, çalışmanın sınırlılığı olarak ele alınabilir.

Ortak başlıklı mesnevilerde ana mesnevilere ilişkin bazen bu çalışmada açıklamalar yapılamamıştır. Bu durumun çeşitli nedenleri olabilir. Bunlara örnek olarak öncelikle ilgili eserin nüshalarının olmaması en önemli nedendir. İkincisi ise, çalışmanın yazarının ilgili kaynaklara ulaşamaması olabilir. Tüm bunlardan hareketle bu çalışmanın hem konusundan hem de araştırma şeklinden kaynaklı önemli sınırlılıkları ortaya konabilir.

Sonuç olarak bu çalışmada, “Ortak Başlıklı Mesneviler” ve “Diğer Mesneviler” olmak üzere iki başlık altında sadece Türkçe mesneviler incelenmiştir. Bu araştırma, ilgili konuda bütüncül bir bakış açısı sunmuştur. Türkçe mesnevilere ilgi duyan kişiler için önemli bir kaynak olarak görülebilir. Ayrıca bu çalışma, Türkçe mesneviler konusunda uzmanlaşmak isteyen insanlar için genel bir bakış sunabilir.

KAYNAKLAR

- Abdülhalim Memduh, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1306/1888. (haz. Özcan Aygün), *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye*, Kriter Yay., 1. b., İstanbul 2011.
- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim, *Kültürümüzden Esintiler*, Ankara 1997.
- Abdürrezzak Kâsânî, (çev. Ekrem Demirli), *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-A'lâm fî İşarâtı Ehli'l-İlhâm)*, İz Yay., İstanbul 2004.
- Açıkgöz, Halil, *İlmî Araştırma Yazılarında Uyulacak Esaslar*, TDAV Yay., İst. 1988.
- Ahdî (ö. 1002/1593), *Gülşen-i Şuârâ (971/1563)*. (Haz. Süleyman Solmaz, *Gülşen-i Şu'arâ (Bağdatlı Ahdî)*, KTB Yay., Denizli, 2009.)
- Ahmed Refî (ö. 1163/1749), *Enderunlu Şairler Hattatlar ve Musikî Sanatkârları Tezkiresi (1131/1719)*.
- Ahmed Rifat Efendi, *Lügat-i Târihiyye ve Coğrafiyye*, 7 C., İstanbul 1299-1300.
- Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, Mahmud Bey Matbaası, İst., 1306/1889, 1455.
- Ahmet Cevdet, *Salim Tezkiresi*, Dersaadet, 1315.
- Akalın, L. Sami, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, 6. bs. Varlık Yayını, İstanbul 1984.
- Akalın, Mehmet, *Dil Yazıları* (haz. Prof. Dr. Recep Toparlı), TDK Yay., Ankara 2001.
- _____, *Tarihî Türk Şiveleri*, TKAE, Ankara 1998.
- Akalın, Şükrü Halûk vd., *Türkçe Sözlük I-II*, TDK Yay., Ankara 2005.
- _____, *Yazım Kılavuzu*, TDK Yay., Ankara 2005.
- Akar, Metin, *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nâmeler*, KTB Yay., Ankara 1987.
- Akay, Hasan, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İşaret Yay., Ekim 2005.
- Akif (ö. ?), *Mirat-i Şi'r (1211/1797)*.
- Akkuş, Metin, *Divan Şiirinde İnsan-ı Dinî Kişilikler*, Erzurum 2000.
- _____, *Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları*, AÜ, FEF Yay., No: 248, Erz. 2000.

- _____, *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebî Türler ve Tarzlar*, Fenomen Yay., Erzurum 2007.
- _____, “Osmanlı Kültürünün Tanıtılmasında Edebî Türlerin Önemi”, *A.Ü. TAED*, Erzurum 2000, S. 15, 71-77.
- _____, Ece, Selami, “AÜ Ktph., Seyfettin Özege Kitaplığı Yazma Koleksiyonları: Türkçe Manzum-Mensur Eserler-”, *AÜ TAED*, Erzurum 2000, S. 15, 265-275.
- AKM, *Türk Dünyası Edebiyat kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, 5 C., Ankara 2001.
- Aksan, Doğan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara 1999.
- Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, TDK Yay., Ankara 1971, 1976.
- Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul 1994, C. I-V.
- Aktaş, Hasan, *Çağdaş Türk Şiirinde Din ve Tasavvuf*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2001.
- Aktaş, Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yay., Ankara 2003.
- _____, “Edebiyatta Türler Problemi”, *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*, 136, Ankara 1998, 100.
- Akün, Ömer Faruk, “Divan Edebiyatı”, *TDV İslam Ans.*, 9. C., İstanbul 1994, 389, 427.
- Akyüz, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1995. (Eser, aynı kurumda yeniden basılmıştır: İst., 2010.)
- Âlî, (ö. 1007/1600), *Kühü'l-Ahbar* (1008/1599).
- Ali Emiri, *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, İst. 1334-1336
- Ali Şir Nevâî (ö. 801/1501), *Mecalisü'n-Nefâis* (897/1492).
- Alparslan, Ali, *Âşık Paşa'da Tasavvuf*, İstanbul 1961.
- Altuni, Ara, *Dipnot ve Bibliyografya Esasları*, İst. Ü. EF Yay., İstanbul 1986.
- Ana Yayıncılık, *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, 22 C., İstanbul 1987.

- Andrews, Walter G., *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı*, terc. Tansel Güven, İletişim Yay., İstanbul 2001.
- Arif Hikmet (ö. 1275/1859), *Tezkire-i Şuara (1250/1834)*.
- Arslan, Mehmet, *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul 2000.
- Arat, Reşit Rahmeti, *Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu* (İst. Ü. EF tarafından hazırlanmıştır; R. R. Arat, Makaleler C. I'ın içinde, TKAE), Ankara 1987. (Eser, MEB tarafından da yayınlanmıştır, İst., 1946.)
- Armay, Ural, *Bilimsel Araştırma ve Teknikleri El Kitabı*, Der Yay., İst., 1981. (Bu eser, aynı kurumda yeniden basılmıştır: İstanbul 1998.)
- Arslan, Mehmet (hızl.), *Mecmua-i Şuara ve Tezkire-i Üdeba Mehmed Siraceddin*, Dilek Matbaası, Sivas 1994.
- _____, *Türk Edebiyatında Manzum Sûrnâmeler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*, AKM Yay., Ankara 1999.
- Arslantürk, Zeki, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, 5. b. , Çamlıca Yay., İst., 2001.
- Âsım (ö. 1086/1675), *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'ar (XVII. yy.)*, (tezkire) yazma, İst. Ü. Ktp., No. 1711, 2401.
- Âşık Çelebi (979/1571), *Meşâirü'ş-Şuarâ (974/1566)*.
- _____, *Tezkire-i Şuarâ*, İst. Ü. Ktp. TY nr. 2406.
- Âşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, (Haz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç), Koç Kitaplığı, İstanbul 2003.
- ATAÖV, Türkkaya, *Bilimsel Araştırma El Kitabı*, Alkım Yay., İstanbul 2006.
- Ateş, Ahmed, "Hicrî VI-VIII (XII-XIV). Asırda Anadolu'da Farsça Eserler", *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, İstanbul 1945, Cüz: II, 94-135.
- _____, "Burdur-Antalya ve Havalisi Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe, Arapça ve Farsça Bazı Mühim Eserler", *İst. Ü., EF TDED*, İstanbul 31 Mayıs 1948, 2(3-4), 171-191.
- _____, "Konya Kütüphanelerinde Bulunan Eserler", *TTK-Belleten*, Ankara Ocak 1952, XVI(61), 49-130.

- _____, “Anadolu Kütüphanelerinden Bazı Mühim Türkçe El Yazmaları”, *İst. Ü., EF TDED*, C. 8, İstanbul 1 Kasım 1958, 90-130.
- _____, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I [Üniversite ve Nuruosmaniye Kütüphaneleri]*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1968.
- _____, “Mesnevi”, *MEB İslam Ans.*, C. 8, 2. K., s. 127-133, İstanbul 1971.
- Atlansoy, Kadir, *Bursa Şâirleri*, Asa Kitabevi, Bursa 1998.
- Atsız, Hüseyin Nihal, *Türk Edebiyatı Tarihi - En Eski Çağlardan Başlayarak Büyük Selçukluların Sonuna Kadar -*, Işık Basımevi, İstanbul 1943.
- _____, *Osmanlı Tarihleri I: Dasitan ve Tevarih-i Al-i Osman, Behçetü'l Tevarih, Tevarih-i Al-i Osman, Osmanlı Sultanları Tarihi, Cam-ı Cem Ayini*, İstanbul 1949.
- Ay, Arif, “Halk Edebiyatı Tür ve Şekilleri (I-II)”, *Ünlem*, Y:1, S. 1, s. 8-9, 1, 2, 19-21, 1999.
- Ayan, Hüseyin, “XIV. Yüzyılda Mesnevi Yazma Arzusunun Menşei”, *I. İstanbul Millî Türkoloji Kongresi Bildirileri 6-9 Şubat 1978*, İstanbul 1978.
- _____, “Divan Edebiyatında Hamseler”, *AÜ EFAD, Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı*, Erzurum 1979, S. 10, 87-100.
- _____, “XIV. Yüzyıl Türk Edebiyatında Büyük Mesnevi”, *I. İstanbul Millî Türkoloji Kongresi Bildirileri 6-9 Şubat 1978*, İstanbul 1978, 83-89.
- Aydın, Kamil, “Yazım Türleri ve Biçimleri”, *Karşılaştırmalı Edebiyat-Günümüz Postmodern Bağlamda Algılanışı*, İstanbul 1999, 81-89.
- Aynî, Mehmet Ali, (sad. Hüseyin Rahmi Yananlı), *Tasavvuf Tarihi*, Kitabevi Yay., İst. 1992.
- Aynur, Hatice, *Türk Üniversitelerinde Yapılan Eski Türk Edebiyatı Tezleri Bibliyografyası (1982-1990) (I)*, BÜ, İstanbul 1991.
- _____, *Eski Türk Edebiyatı Tezleri Bibliyografyası (II)*, BÜ, İstanbul 1991.
- _____, *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları, Tezler, Yayınlar, Haberler 2000*, İstanbul 2001.

_____, *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları, Tezler, Yayınlar, Haberler 2001*, İstanbul 2002.

_____, *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları, Tezler, Yayınlar, Haberler Toplu Sayı: 1990-2005*, Mas Matbaacılık, İstanbul 2005.

Aytaç, Gürsel, *Edebiyat Yazıları I*, Gündoğan Yay., Ankara 1999.

_____, *Edebiyat Yazıları III*, Gündoğan Yay., Ankara 1995.

_____, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Gündoğan Yay., Ankara 1997.

_____, *Genel Edebiyat Bilimi*, Ankara 1999.

Aytaç, Gıyaseddin, Yılmaz, Hacı (hızl.), *Arnavutluk Devlet Arşivleri Osmanlı Yazmalar Kataloğu*, GÜ, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2001.

Ayvazoglu, Beşir, *Kuşunun Son Şarkısı*, Ötüken Yay., İstanbul 2000.

_____, *Aşk Estetiği*, Ötüken Yay., İstanbul 1999.

_____, *Güller Kitabı (Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme)*, Ötüken Yay., İstanbul 1992. (Kapı Yay., İstanbul 2010.)

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 3 C., Kubbealtı Neşriyat Yay., İstanbul 2006 (sonraki b. 2008).

Ayyıldız, M. ve Birgören, H., *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Akçağ Yay., Ank., 2009.

Bakla, Leman, *İstanbul Üniversitesi Yayınları Bibliyografyası (1933-1963)*, EF Basımevi, İstanbul 1966.

_____, *İstanbul Üniversitesi Yayınları Bibliyografyası (1964-1965)*, İst. Ü. Rektörlüğü, İstanbul 1967.

_____, *İstanbul Üniversitesi Yayınları Bibliyografyası: Eserler ve Makaleler 1971*, İst. Ü. Rektörlüğü, İstanbul 1973.

Balkan, Halil, *Divan Edebiyatında Aruz Vezni*, (LT), AÜ Ktph., No: 424, Erzurum.

Baltacı, Cahid, *Tasavvuf Lügati*, Elif Neşriyat, İstanbul 1991.

- Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyat Tarihi, Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar*, 2 C., Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1987. (*Resimli Türk Edebiyat Tarihi* 1-2, MEB Yay., İstanbul 2001.
- Batıslam, H. Dilek, “Divan Şiirinde Âşık, Sevgili, Rakip Üçlüsü ve Ölüm”, *Folklor Edebiyat*, 2003, IX(34), 186-199.
- Bayraktar, Nimet, Lugal, Mihin, *Türkiye Yazma Eser Kütüphaneleri ve Bu Kütüphanelerde Bulunan Yazmalarla İlgili Yayınlar Bibliyografyası*, IRCICA, İstanbul 1995.
- Bayram, Ali, Çöğenli, M. Sadi, Bayraktutan, Lütfi, *Seyfettin Özege Bağış Kitapları Kataloğu*, 6 C., AÜ Ktp. Yay., Erzurum - (1-2, 5. C.: 1973), (3-4. C.:1980), (6.C.:1989).
- Bayram, Yavuz, *Dil ve Edebiyat Türk Edebiyatı Klasik Türk Edebiyatı (12-19. yy.) Klasik Türk Edebiyatı (13. yy.)*, KTB Türkiye Kültür Portalı Projesi, KTB Yay., Ankara 2009.
- Beliğ İsmail (ö. 1142/1729), *Nuhbetü'l-Asar li Zeyli Zübdetü'l-Eşar (1139/1726)*.
- Benderli, Muvaffak Hüsnü, *Edebiyat ve Edebiyat Tarihi El Kitabı*, Cumhuriyet Kitabevi, İstanbul 1937, 208.
- Beyanî (ö. 1006/1597), *Tezkire-i Şuara (1006/1597)*.
- _____, *Tezkire-i Şuara*, (Haz. İbrahim Kutluk), TTK Yay., Ankara 1997.
- Beyatlı, Yahya Kemal, *Edebiyata Dair*, 2. b., İstanbul 1984.
- Beyzadeoğlu, Süreyya; “Nazım ve Nesir Örnekli Osmanlı Dönemi Atasözleri ve Deyimleri”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, C. 11.
- Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, C. 1-2-3, Sevinç Matbaası, Ank., 1980.
- _____, *Türkçe Dilbilgisi*, TDK Yay., Ankara 1964.
- Bloch, *Catalogue des Manuscrits Turcs de la Bibliotheque Nationale*, 2 C., Paris 1932-1933.
- Bombaci, Alessio, *La Letteratura Turca*, Milano 1969.

Bolayır, Ali Ekrem, *Türk Edebiyat Tarihi (Devr-i Cedit)*, İstanbul Darülfünun Matbaası, İstanbul 1339-1340/1923.

_____, *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*, Cüz: I, İst., 1328/1910 (Taş basması).

Boratav, Pertev Naili, “Türk Halk Edebiyatında Ferhâd ile Şirin”, *MEB İslam Ans.*, C. IV, 567.

_____, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul 1969.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 3 cilt, Matbaa-i Âmire, İst., 1333/1915.

Büyükkavas Kuran, Şeyma, “Mesneviden Romana Uzanan Sebeb-i Telif Yolu Üst Kurmacaya mı Çıkar?”, *TS /TD*, 2006, S. 2, 158.

Canpolat, Mustafa, Erimer, Kayahan, *Tıpkıbasımlarıyla Türk Dili ve Edebiyatı Örnekleri*, Ank. Ü. DTCF Yay., Ankara 1981.

Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1993.

_____, *Türk Dili Tarihi* (4. baskı), Alfa Yay., İstanbul 2001.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., İst., 2005.

Celal Tahsin, Mustafa Asım, *Edebiyat Tarihi Dersleri*, C. 1, Lise 10. sınıf, İstanbul Türk Lisesi Neşriyatından, Millî Mecmua Matbaası, İstanbul 1933.; 2. C., Lise 11. sınıf, İstanbul Türk Lisesi Neşriyatından, Millî Mecmua Matbaası, İstanbul 1933.

Clauson, Sir Gerhard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, London University Press, 1972.

Cole, Arthur H.-Karl W. Bigelow, *Tez Hazırlama El Kitabı*, çev. Esat Tüze, İnkılâp Yay., 3. b., İstanbul 2005.

Coşkun, Menderes, “Sergüzeştname ve Hasbihâl Türünde Yazılan Manzum Seyahatnameler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, KTB Yay., İst., 2007, C. 2, 329-346.

Cunbur, Müjgân, Kaya, Dursun, Ünver, Niyazi, Yılmaz, Hacı, *Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, TDK Yay., Ankara 1999.

Çapan, Pervin, Oğraş, Rıza, Akpınar, Şerife, “Tezler, Kitaplar, Yazılar”, *AÜ TAED, Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı*, Erzurum 2009, S. 39, 23-30.

Çavuşoğlu, Mehmet, *Divanlar Arasında*, Ankara 1998.

Çelebioğlu, Âmil, “Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler”, *Türkiye II. İslâm İlimleri Kongresi*, İstanbul 18-20 Eylül 1981. (Şükrü Elçin Armağanı, 1983, 153-166)

_____, “Eski Türk Edebiyatında Gençlikle İlgili Bazı Görüşler”, *GÜ Millî Kültür ve Gençlik Sempozyumu*, 13-15 Kasım 1985, Ankara.

_____, *Türk Edebiyatı’nda Mesnevi (Türk Mesnevi Edebiyatı - XV. Yüzyıla Kadar – Sultan II. Murad Devri 824–855/1421–1451)*, Kitabevi Yay., İstanbul 1999.

_____, “Manilerle Divan Şiirinde Ortak Husûsiyetler”, *Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler*, Konya 1985, C. II, 172-184.

_____, “Türk İslâm Edebiyatının Orijinalitesi ve Zenginliği (Klâsik Edebiyat)”, *Milletlerarası Gençlik Yılı Millî Kültür ve Gençlik Sempozyumu*, 1985.

_____, “Kanunî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı”, Konferans, *IRCICA*, 14.10.1987 (Konferansın özeti için bk. İbrahim Akyol, “Kanunî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı”, *Millî Gazete*, 21 Ekim 1987).

_____, *Kanûnî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, MEB Yay., İst., 1994.

_____, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları (Makaleleri)*, MEB Yay., İst., 1998.

Çetin, İsmet, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenk-nâmeleri*, KB Yay., Ankara 1997.

Çetin, Nihad M., “Şiir”, *MEB İslam Ans.*, C. 11, s. 530-542, İstanbul 1970.

Çiçekler, Mustafa, “Mesnevi”, *TDV İslam Ans.*, C.29, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 2004.

Çoruhlu Y., *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.

Çotuksöken, Yusuf, *Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Cem Yay., İst, 1992, 222.

Çöğenli, M. Sadi, *Eski Harflerle Basılmış Türkiye Türkçesi Sözlükleri Kataloğu*, AÜ FEF Yay., Erzurum 1987.

Demirayak, Kenan, Çöğenli, M. Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, AÜ FEF Yay., Erzurum 2000.

Demircan, Ömer, *Türkiye Türkçesinde Kök Ek Birleşmeleri*, TDK Yay., Ank., 1997.

- Demirel, Gamze, “Klasik Türk Şiirinde “Mekân”ın Sembolik Yorumu”, *USAD*, C. VII, S. 34, Ordu, 2014.
- Demirel, Şener, *Dinle Neyden*, Araştırma Yay., Ankara 2005.
- Demir, Semra, *Türk Edebiyatı Tarihi Bibliyografya Çalışması*, CÜ, SBE, YTE ABD, YL Ödevi, Mart 2011, <http://www.yenimakale.com> (Erişim tarihi: 08.05.2013)
- Demir, Tufan, *Türkçe Dilbilgisi*, Kurmay Yayınevi, Ankara 2005.
- Deny, Jean, *Grammaire de la langue turque*, Paris, 1921.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kit., Ank., 1998.
- Devletşâh [Emîr Devletşâh bin Alaüddevle Bahtışah El-Gâzî Es-Semerkindî], *Kitab-ı Tezkiretü's-Şu'arâ*, [Nşr: Edward G. Browne], London, 1901.
- _____, *Tezkire-i Devletşâh*, (Çev. Prof. Necati Lugal), C. 1 MEB Yay., İst. 1990.
- D'istria, Dora, (çev. Semay Taneri), *Osmanlılarda Şiir*, Havass, İstanbul 1982.
- Dihhudâ, Ali Ekber, *Lugatnâme*, C. XXXI, Tahran, 1349.
- Dilçin, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ank. Ü. Basımevi, Ay (yine TDK tarafından 2009'da basılmıştır.). ([ilk b.] Tarama S. II, *Tarama Sözlüğü II CD*, TDK Yay.-S. 212, Ankara 1965, Ankara 1983, Ankara 1993.)
- _____, *Edebiyatımızda Atasözleri I*, TDK Yay., İstanbul 1945.
- _____, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yay, Ankara 1983.
- _____, “Divan Şiirini Günümüzün Türkçesine Aktarma ve Diliçi Çeviri”, *Edebiyat ve Dil Yazıları*, Ankara 2007.
- Dilçin, Dehri, *Edebiyatımızda Atasözleri*, TDK Yay., Ankara 2000.
- Dilmen, İbrahim Necmi, *Tarih-i Edebiyat Dersleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1922.
- _____, *Tanzimat Edebiyatı Tarihi Notları*, Derleyen: Zeynep Dengi, Alaeddin Kırıl Basımevi, Ankara 1942.
- Dinler, Zeynel, *Bilimsel Araştırma ve E-Kaynaklar*, 5.b., Ekin Kitabevi Yay., Bursa 2006.

- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yay., Ankara 2001.
- Doğan, İsmail, *Yabancı Ülkelerde Yayınlanmış Türkolojiyle İlgili Makaleler Bibliyografyası*, KB Yay., Ankara 1990.
- Doğan, Muhammed Nur, *Eski Şiirin Bahçesinde*, Alternatif Düşünce Yay., İst., 2005.
- Eagleton, Terry, *Edebiyat Kuramı*, (çev. Esen Tarım), İstanbul 1990.
- Ece, Selami, *Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri*, Fenomen Yay., Erz., 2007.
- _____, “Modern Öyküleme Teorileri Açısından Mesnevi”, *AÜ TAED*, 2002, S.20.
- _____, “Mesnevilerde Öyküleme Özellikleri ve Üslûp”, *AÜ TAED*, 2004, S.24, 11-21.
- Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1948.
- Eflatun, Muvaffak, “Yüzyıllara Göre Eski Türk Edebiyatı Tarihi”, *Eski Türk Edebiyatına Giriş* (Ed. Ahmet Mermer), Akçağ Yay., Ank. 2007, 451-524.
- Emil, Birol, *Türk Kültür ve Edebiyatından Şahsiyetler*, Akçağ Yay.
- Erbay, Erdoğan, “Eskiler ve Yeniler Tanzimat ve Servet-i Fünûn Neslinin Divan Edebiyatına Bakışı”, *Akademik Araştırmalar*, Erzurum 1997.
- Erdemir, Avni, *Anadolu Sahası Musikişinası Divan Şairleri*, TÜSAV Yay., Ank. 1999.
- Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım, İstanbul 1998.
- Erginli, Zafer ve diğerleri, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yay., İst. 2006.
- Ergun, Sadettin Nüzhet, *Tanzimat’a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Numûneleri*, Sühulet Kitabevi, İstanbul 1931, 715 s.
- _____, *Türk Şairleri*, 3 C., İstanbul 1935-1945.
- Erkal, Abdülkadir, “Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Kitaplığında Bulunan ‘Name’ ve ‘İyye’ İsimli Yazma Eserler”, *TAED*, S. 15, Erzurum 2000, 213-263.

- Ertaylan, İsmail Hikmet, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 4 C., Azer-Neşir, Bakü 1925, 1926.
- Eryarsoy, M. Beşir, “Din”, *Şamil İslam Ans.*, İstanbul 2000, C. 2.
- Esad (ö. 1264/1847), *Bağçe-i Safa-enduz (1251/1835)*.
- Esrar Dede (ö. 1211/1797), *Tezkire-i Şuara-yı Mevleviyye (1211/1797)*.
- Etik, Arif, *Farsça-Türkçe Lugat*, İstanbul 1968.
- Eyduran (Sungurhan), Aysun, *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü’ş-Şu’arâ, (İnceleme - Tenkitli Metin)*, (DT), GÜ SBE, Ankara 1999.
- Eyüboğlu, E. Kemal, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, 2 C., Doğan Kardeş Matbaacılık, İst., 1975.
- Fâik Reşâd, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye*, 3. b., Zarafet Matbaası, İstanbul 1911.
- _____, *Eslaf*, (hızl. Şemsettin Kutlu), Tercüman Gazetesi Yay., İst., (tarihsiz).
- Faizî (ö. 1086/1675), *Zeyl-i Zübdetü’l-Eşar (ö. 1030/1620)*.
- Fatın (1283/1866), *Hatimetü’l-Eşar (1269/1852)*.
- Fuzûlî, Mehmed,, *Külliyât*, İstanbul 1347/1928.
- Gabain, A. Von, (Çev. Prof. Dr. Mehmet Akalın), *Eski Türkçenin Grameri*, TDK Yay.,, Ankara 1988.
- Gelişim, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 20 C., İstanbul 1986.
- Genç, İlhan, *Esrar Dede, Tezkire-i Şuara-yı Mevleviyye*, AKM Baş. Yay., Ank., 2000.
- _____, *Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi (Giriş)*, İzmir, 2005.
- Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, (çev.: Azmi Yüksel, Rahmi Er), İmaj Yay., Ankara 1993.
- Gibb, E.J. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi I-II-III-IV-V-VI*, (Çev.) Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yay., Ankara 1999.
- Göçgün, Önder, “Erzurum Kütüphanesi’ndeki Türkçe Yazma Eserler Üzerine Araştırmalar”, *Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Konya 1991, C. 2, 753-758.
- Gökalp, Haluk, *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-nâmeler*, (DT), ÇÜ, SBE, Adana 2006.

Gökalp, Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1976.

Gölpınarlı, Abdülbâki, *Divan Edebiyatı Beyanındadır*, Marmara Kitabevi, İst., 1945.

_____, *Divan Şiiri XIX. Yüzyıl*, Varlık Yay., İst. 1955.

_____, *Divan Şiiri XX. Yüzyıl*, İstanbul 1955.

_____, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu I-II-III*, MEB Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yay., Ank., 1971-1972. (yine basılmıştır: TTK Yay., Ank., 1994).

_____, Abdülbaki, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılap ve Anka Yay., İstanbul 1977 (İnkılap Kitabevi tarafından 2005'te tekrar basılmıştır.).

_____, *Tasavvuf*, Milenyum Yay., İstanbul 2000.

Gönensay, Hıfzı Tevfik - Nihad Sami Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1940, 320 s.; 2. b. Remzi Kitabevi, İstanbul 1942, 252 s.; 3. b., Remzi Kitabevi, İst., 1943, 252 s.; 4. b. Remzi Kitabevi, İstanbul 1944, 176.

_____, *Türk Edebiyatı Tarihi, -Tanzimat'tan Zamanımıza Kadar-*, 2. b., Remzi Kitabevi, İstanbul 1949.

Gönensay, Hıfzı Tevfik, Hamâmî-zâde İhsan, Hasan Ali, *Türk Edebiyatı Numuneleri, Menşe'lerden Onuncu Hicret Asrına Kadar*, I. C., İst., 1926.

Güftî (ö. 1088/1677), *Teşrifatü's-Şuara (XVII. yy.)*.

Gülensoy, Tuncer, *Türkçe El Kitabı*, Akçağ Yay., Ankara 2000.

Güzel, Abdurrahman, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay.: 300, Kaynak Eserler: 81, Ankara (tarihsiz). (Eseri aynı yayınevi, 1999'da tekrar basmıştır.)

Hammer, J. von, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Tarihi* (terc. Mehmed Ata), İstanbul 1329, I, 164, II, 186.

Halman, Talat Sait vd., *Türk Edebiyatı Tarihi*, KTB Yay., İstanbul 2006.

Hânlerî [Kiyâ], Zehrâ, *Ferheng-i Edebiyât-ı Fârsî, İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i Îrân*, 1348.

Hasan Çelebi, Kınalızâde (ö. 1012/1603), *Tezkire-i Şuarâ (994/1585)*, İst. Ü. Ktp. TY nr. 304.

_____, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, (hızl.) İbrahim Kutluk, 2 C., 2. B., TTK Yay., Ankara 1989.

Holbrook, Victoria R., *Aşkın Okunmaz Kıyıları*, (çev.) Erol Köroğlu - Engin Kılıç, İletişim Yay., İstanbul 1998 (İletişim Yay., İstanbul 2005, 2008).

Horata, Osman, “Son Klasik Dönem: Nazım”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C. V, AKM Yay., Ankara 2004, 443-551.

_____, “Eski Şiirin Rüzgârıyla ve Klâsik Şiir Geleneğimiz”, 1985, *Millî Eğitim Dergisi*, Yahya Kemal Özel Sayısı, 48-55.

_____, “Klasik Estetikte Hazan Rüzgârları: Son Klâsik Dönem (Tarihî – Sosyo Kültürel Bağlam Şiir, Mesneviler)”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, KTB Yay., Ankara 2006, C. 2, 435-560.

Huart, Clément, “Hamse”, *MEB İslam Ans.*, C. 5, 1. K., İstanbul 1967, 200.

Hümâî, Celâleddîn, *Târîh-i Edebiyyât-ı İrân*, 2. b., Tahran, 1340/1922.

Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lügatı*, 4 C., Devlet Matbaası, İstanbul 1928-1945.

Itzkowitz, Norman, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslamî Gelenek*, Şûle Yay., 2.b., İst., 1997.

İlaydın, Hikmet, “Anadolu’da Klasik Türk Şiirinin Başlangıcı”, *TDD*, Ankara 1974, C. XXX, nr. 274-279, 765-774.

_____, *Türk Edebiyatında Nazım*, İstanbul 1951.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, 4 C., 3. b., Dergâh Yay., İst., 1988.

İnalcık, Halil, “Klasik Edebiyat Menşei: İranî Gelenek, Saray, İşret Meclisleri ve Musâhib Şairler”, *Türk Edebiyatı Tarihi 1*, İstanbul 2006, 236.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, (terc.) Ruşen Sezer, İst, 2003.

_____, *Şair ve Patron*, Doğu Batı Yay., Ankara 2003.

İnançer, Ömer Tuğrul, *Dinle Neyden*, Sufi Yay., İstanbul 2009.

İpekten, Haluk, Eski Türk Edebiyatı: Edebî Bilgiler (nazım şekilleri, aruz vezni), Birlik Yayınevi, Ankara 1985 (Bu eser, daha sonraki yıllarda *Eski Türk Edebiyatı-Nazım Şekilleri ve Aruz-* adıyla üç baskı daha yapmıştır. 2004, 2007, 2009). (*Eski Türk Edebiyatı -Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yay., [en son b.] İstanbul 2009.)

_____, vd., *Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, KB Yay., Ankara 1988.

_____, İsen, Mustafa, Toparlı, Recep, Okçu, Naci, Karabey, Turgut, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, KB Yay., Ankara 1988.

_____, vd., *Şair Tezkireleri*, Grafiker Yay., Ankara 2002.

_____, *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şu'ara Tezkireleri*, AÜ, FEF Yay. No: 4, Erzurum 1988.

_____, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, MEB Yay., İstanbul 1996.

_____, *Eski Türk Edebiyatı -Nazım Şekilleri ve Aruz-*, Dergâh Yay., İst., 1988. (Bu eser, aynı yayınevi tarafından iki sefer daha basılmıştır: İst., 2009, 2011).

İsen, Mustafa, *Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Akçağ Yay., Ankara 1997.

_____, Macit, Muhsin, Horata, Osman, Kılıç, Filiz, Aksoyak, İ. Hakkı, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara 2002.

_____, “Başlangıçtan XVIII. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı”, *Türkler*, Ankara 2002, C. XI, 532-572.

İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu, MEB Yay., İstanbul 1961.

İz, Fahir, *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, C. I-II, Akçağ Yay., 2.b., Ankara 1995.

_____, *Eski Türk Edebiyatında Nesir I (14. yy.'dan 19 yy. Ortasına Kadar Yazmalardan Seçilmiş Metinler)*, İstanbul 1964.

İzbudak, Veled, *Atalar Sözü*, TDK Yay., İstanbul 1936.

_____, *Edebiyat-ı İslamiye*, Tercüman-ı Hakikat ve Servet-i Fünûn, İst., 1313.

Javelidze, Elizbar, “Ortaçağ Türk Şiiri Çalışmalarının Metodu ve Tipolojisi Üzerine”, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler* (hızl.: Mehmet Kalpaklı), Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999.

Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, 5 C., TEV Yay., İst. 1991-1997.

Kadri, Hüseyin Kâzım, *Türk Lügâtı*, C. 2, İstanbul 1928.

Kafzâde, *Zübdetü'l-Eş'ar*, (tezkire) yazma, İst. Üniver. Ktp., No. 1648.

Kahraman, Mehmet, *Divan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar*, Beyan Yay., İst., 1996.

Kalpaklı, Mehmet, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (hızl. Mehmet Kalpaklı), Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999.

_____, “Osmanlı Şiirine Genel Bir Bakış Denemesi”, *Doğu-Batı*, Y: 6, nr. 22, Şubat-Mart 2003, s. 39-52.

Kam, Ömer Ferit, *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş (Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı)*, haz. Halil Çeltik, MEB Yay., Ankara 2003.

Kanar, Mehmet, *Şem‘ ve Pervâne*, İstanbul 1995.

_____, *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Derin Yay., İstanbul 2005.

_____, *Kanar Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2000.

Kaplan, Mahmut, *Ahlâk Kitaplarımız*, Malatya, 2002.

Kaplan, Mehmet, *Nesillerin Ruhu*, Hareket Yay., İstanbul 1967.

_____, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, Dergâh Yay., İstanbul 2002.

_____, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3-Tip Tahlilleri*, Dergâh Yay., İst. 1985.

Karaalioğlu, Seyit Kemal, *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, İnkılâp Aka Kitabevleri, İstanbul 1958, 864.

_____, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1975.

Karabağlı, Müctehidzade Mehmed Aka, *Tezkiretü'ş-Şuara Riyazü'l-Aşîkin*, hızl.: M. Sadi Çöğenli, Recep Toparlı, AÜ, FEF Yay., Erzurum 1992.

Karabey, Turgut, *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*, (DT), AÜ, FEF, Erz. 1983.

Karabulut, Ali Rıza, Mercan, İ. Hakkı, *Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesindeki Türkçe, Arapça, Farsça Basmalar Kataloğu*, Kayseri 1993.

_____, *Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesindeki Yazmalar Kataloğu*, Ankara 1995.

Karahan, Abdülkadir, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İst. Ü., EF Yay., İstanbul 1980, XV + 331.

_____, *XIV. Yüzyıl Sonlarına Kadar Türk Kültürü ve Edebiyatı*, İst. Ü., EF Yay., İstanbul 1985, 286.

_____, “Hamseler”, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İst. Ü., EF Yay., İstanbul 1980, 103-106.

_____, *Türk Kültürü ve Edebiyatı*, MGSB Yay., İstanbul 1988.

_____, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, DİB Yay., Ankara 1991.

_____, “Hamse”, *Türk Ans.*, C. 18, 454-455.

Karaismailoğlu, Adnan, *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Akçağ Yay., Ankara 2001.

_____, *Mesnevi*, C.1, Ankara 2007.

Karataş Turan, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2001 (Akçağ Yay., Ankara 2004).

Karataş, Birgül, *Araştırma Teknikleri*, Çağlayan Basımevi, İstanbul 1984.

Karatay, Fehmi Edhem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı Türkçe Yazmalar Kataloğu*, 2 C., Topkapı Sarayı Müzesi Yay., İstanbul 1961.

Kartal, Ahmet, Şentürk A. Atillâ, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., İst. 2007.

Kartal, Ahmet, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevi*, Doğu Ktph. Yay., İstanbul 2013.

_____, “Türkçe Mesnevilerin Tertip Özellikleri”, *Bilig*, Ankara 2001, S. 19, 69-119.

_____, “Mesnevi Bibliyografyası”, *Şiraz'dan İstanbul'a, Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, Kriter Yayınevi, İst., 2008, 597- 661.

- _____, “Eski Türk Edebiyatında Mesnevi”, *Şiraz’dan İstanbul’a, Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, Kriter Yay., İst., 2008, 579-595.
- _____ “Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Şiir ve Şairler”, *Şiraz’dan İstanbul’a*, Kriter Yay., İstanbul 2008, 245-285.
- Kartallıoğlu, Yavuz, *Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17, 18. Yüzyıllar)*, GÜSBE, (DT), Ankara 2005.
- Kâşânî, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, (Çev.) Ekrem Demirli, İz Yay., İst. 2004.
- Kavruk, Hasan, *Türkçe Mesnevilerde Sebeb-i Te’lîf [Eser Yazma Sebebi]*, Malatya 2003.
- _____, *Eski Türk Edebiyatında Mensûr Hikâyeler*, MEB Yay., İstanbul 1998.
- Kâtib Çelebi, *Min Kitâbi Keşfi’z-zünûn ‘An-Esâmî’l-Kütûbi ve’l-Fünûn*, mukaddime Âyetullâh el-Azmî, es-Seyyid Şehâbeddîn en-Necefî el-Meraşî, Beyrut-Lübnan [Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge tarafından hazırlanıp yayınlanan eserden ofset baskı], tarihsiz.
- Kılıç, Filiz, “Nazım Şekilleri”, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara 2002.
- _____, *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Akçağ Yay., Ankara 1998.
- Kılıç, M. E., *Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası, Sufi ve Şiir*, İnsan Yay., İst., 2005.
- Kırıkkılıç, Ahmet, *Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf*, Timaş Yay., İstanbul 1996.
- Kızıltunç, Recai, *Türkiyat Mecmuasındaki Eski Türk Edebiyatıyla İlgili Eleştiri, İnceleme ve Tanıtım Yazıları*, (YLT), AÜ., SBE, Erzurum 1998.
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi, -Başlangıçtan Bugüne Kadar*, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1964, XII + 856.
- _____, *Türk Edebiyatı Antolojisi*, Edebiyat Yay., Ankara 1967, 823.
- _____, *Türk Edebiyatı Tarihi, Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi*, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1970.
- _____, *Divan Şiiri Antolojisi*, Ankara 1963.

Koç, Mustafa, *Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, C.II, 655.

Koçin Abdulhakim, “Divan Şiirinde Şairlerin Aşka Yaklaşımları”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 2003, C. 11 No:2, 395-422.

_____, Divan Şiirinde Münâcât, (DT), Gazi Üniv., SBE, Ankara 1998.

Komisyon, *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 33 C., AKMB Yay., Ankara 1993-2000.

_____, *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*, 12 C., Ötüken Yay., İstanbul 1985-1992.

_____, *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu*, MEB Yay., İst., 1961.

_____, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler*, AKMB Yay., S. 45, Ankara 1990.

_____, *Türk Dünyası Edebiyat Terimleri ve Kavramları Ansiklopedik Sözlüğü*, 6 C., AKMB Yay., Ankara 2002-2006.

_____, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, 8 C., AKMB Yay., Ankara 2002.

_____, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, 9 C., AKMB Yay., Ankara 2001-2007.

_____, *Türk Edebiyatı Tarihi I*, İstanbul 2006.

Korkmaz, R., Romanda Dramatik Aksiyonu Sağlayan Değerlerin Görüntü Seviyeleri Üzerine Bazı Öneriler, *Scholarly Dept and Accuracy*, 2002, 271-281.

Korkmaz, Zeynep, “Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı”, *TDAY Belleten*, 1972, 17-37.

Kortantamer Tunca, *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Akçağ Yay., Ankara 1993.

_____, “Türk Şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişmesinin Devamlılığı Üzerine Genel Bazı Düşünceler I”, *Ege Ü.*, SBE, *TDEAD 1*, İzmir 1982, 61-106.

Köksal, M. Fatih, *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*, Akçağ Yay., Ankara 2005.

_____, *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori*, Kesit Yay., İstanbul 2012.

Köprülü M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., İstanbul 1987.

_____, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul 1986 (İlk baskı İstanbul 1926; son baskı Akçağ Yay., Ankara 2003).

_____, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, Kanaat Kitabevi, İst., 1934.

_____, “Anadolu’da Türk Dil ve Edebiyatının Tekâmülüne Umûmî Bir Bakış”, *Yeni Türk*, C. I, No: 4, 1933, 289-290.

_____, *Edebiyat Araştırmaları*, TTK Yay., Ankara 1966, XIV + 472.

_____, *Edebiyat Araştırmaları 2*, TTK Yay., İstanbul 1999.

_____, *Türk Tarih-i Edebiyatı Dersleri*, (Taşbaskı: Hamit Sadi), 5 forma, 1329/1913, *Türk Tarih-i Edebiyatı Derslerinden* (Taşbaskı: Hamit Sadi), 9 forma, 1330/1912.

_____, Şehabeddin Süleyman, *Osmanlı Târîh-i Edebiyyâtı, -Menşe’lerden Nevşehirli İbrahim Paşa Sadâretine Kadar-*, 1. C., İstanbul 1332/1913.

_____, Şehabeddin Süleyman, *Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı*, Tefeyyüz Kitabevi, Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul 1332/1913.

_____, “Türk Edebiyatına Umûmî Bir Bakış”, *Birinci Türk Tarih Kongresi [Konferanslar-Münakaşalar]*, 308-320, (tarihsiz).

_____, “Anadolu’da Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umûmî Bir Bakış”, *Yeni Türk*, II, S. 5, XV. Asır, İst., 1933.

_____, “Osmanlı Edebiyatının Başlangıcı”, *Yeni Mecmua*, nr. 57, 85-88, Ağustos 1918.

_____, *Eski Şairlerimiz, Divan Edebiyatı Antolojisi*, Muallim A. Halit Ktph., İstanbul 1931. (İstanbul 1934)

_____, “Die osmanisch-türkische Literatur, *Encyclopédie de L’islam*, C. IV, 1011.

Kurnaz, Cemal, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 1997.

_____, *Eski Türk Edebiyatı*, Gazi Kitabevi, Ankara 2004.

- _____, Tatçı, Mustafa, *Türk Edebiyatında Şathiye*, Akçağ Yay., Ankara 2001.
- _____, Çeltik, Halil, “Klasik Nazım Şekillerinin Oluşumu ve Sistematiği”, *Prof. Dr.Süleyman Hayri Bolay Armağan Kitabı*, Ankara 2005, 487-538,
- Kut, Günay, “Mesnevilerde Ziyafet”, *Konya II. Milletlerarası Türk Halk Kongresi*, 9-21 Ekim, SÜ, Konya, 1992.
- _____, *Yazmalar Arasında Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları I*, Simurg Yay., İstanbul 2005.
- _____, “Leiden Kütüphanesi’ndeki Türkçe Yazmalar Kataloğu Üzerine”, *Şinasi Tekin Anısına Uygurlardan Osmanlıya*, Simurg Yay., İst., 2005, 507-534.
- _____, “Şem‘ ü Pervâne”, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, C. V, Ankara 2006.
- Kutlar, Fatma S., “Mesnevi Nazım Şekline Genel Bir Bakış ve Türk Edebiyatında Mesnevi Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi”, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, Yıl: 2000, S. 1, 102-157.
- Küçük, S., Yıldırım, A., Demirel, Ş., “Klâsik Dönem”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C. 5, AKM Yay., s. 222-331, Ankara 2005.
- Küyükavas Kuran, Şeyma, “Mesneviden Romana Sebeb-i Telif Yolu Üst Kurmacaya mı Çıkar?”, *TD*, S. 2, 2006, 155-170.
- Külekçi, Numan, *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi C. 1-2*, Aktif Yay., Erzurum 1999.
- _____, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, Akçağ Yay., Ankara 1999.
- Lanson, G., *İlimlerde Usûl: Edebiyat Tarihi*, (Çev. Yusuf Şerif), Remzi Kitabevi, İst. 1937.
- Latîfî (ö. 990/1582), *Tezkire-i Şuarâ (953/1546)*
- _____, (hızl.) İsen, Mustafa, *Latîfî Tezkiresi*, KB Yay., Ankara 1990.
- _____, (hızl.) Canım, Rıdvan, *Tezkiretü’ş-Şuarâ ve Tabsiratü’n-Nüzemâ [İnceleme, Metin]*, Ankara 2000.
- Levend, Âgâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi I, Giriş*, TTK Yay., Ankara 1973; *Türk*

Edebiyatı Tarihi, TTK Yay., Ankara 1984. XXIV + 666 s. ; 2. b. AKDTYK, Ankara 1988, 666 s.; 3. b., TTK Yay., Ankara 1988.

_____, *Divan Edebiyatı [Kelimeler ve Remizler- Mazmunlar ve Mefhumlar]*, İst. Burhaneddin Basımevi, 1941, 456 s. ; 2. b.: İst. İnkılâp Ktb., 1943, 662 s.; 3. b.: İst. Enderun Ktb., 1980, 662 s.; 4.b. Enderun Ktb., İst. 1984.

_____, *Edebiyat Tarihi Dersleri, -Tanzimat'a Kadar-*, Marifet Matbaası, İst.,1932.

_____, *Edebiyat Tarihi Dersleri, -Servetifünun Edebiyatı-*, Kanaat Kit., İst., 1938.

_____, *Edebiyat Tarihi Dersleri, -Tanzimat Edebiyatı*, İstanbul 1943.

_____, *Maarifimiz ve Millî Terbiyemiz, İncelemeler*, İstanbul Eminönü Halkevi Yay., İstanbul 1940.

_____, *Eserler ve Şahsiyetler, İncelemeler ve Eleştirmeler*, İstanbul Eminönü Halkevi Yay., İstanbul 1940.

_____, *Halk Kürsüsünden Akisler, Söylevler ve Konuşmalar*, Kayseri Halkevi Yay., İstanbul 1941.

_____, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları, Araştırma, İnceleme*, TDK Yay., Ankara 1949; II. basım *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, eklemelerle, Ankara 1960; TDK Yay., 3. b., Ankara 1972.

_____, *Türk Edebiyatı*, Lise II. sınıflar için, İnkılâp Kitabevi, I. b., İstanbul 1950; II. b., İstanbul 1951.

_____, “Nevâyî'nin Arapça Sözlüğü”, *TDAY-Belleten*, Ankara 1956.

_____, *Tarih Boyunca Türk Dili*, Türk Kültür Dernekleri Yay., Ankara 1961.

_____, *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı*, TTK Yay., Ankara 1962.

_____, “Türk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Deyimler”, *Araştırma, TDAY-Belleten*, Ankara 1962.

_____, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, *TDAY-Belleten*, Ankara 1964.

_____, “Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri”, *TDAY-Belleten*, Ankara 1972, 35-80,

_____, *Eski Türk Edebiyatı Giriş*, Ankara 1984.

_____, “Divan Edebiyatında Hikâyeler”, *TDAY-Belleten* 1966, 2. b., Ankara 1989, 71-117.

_____, “Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri”, *TDAY-Belleten*, Ankara 1972, 64.

_____, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi*, TTK Yay., Ankara 1959.

Livingston, Ray, *Geleneksel Edebiyat Teorisi* (çev.: Necat Özdemiroğlu), İnsan Yay., İstanbul 1998.

Macit, Muhsin, *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*, Akçağ Yay. Ankara 1996.

Macit, Muhsin, İsen, Mustafa, *Türk Edebiyatında Tevhîdler*, TDV Yay., Ank., 1992.

Mansuroğlu, Mecdut, “Anadolu’da Türk Dili ve Edebiyatının İlk Mahsulleri”, *İÜEF TDED I*, İstanbul 1946-1947, s. 9-17.

Mazıoğlu, Hasibe, “Geçmişin Türkçesinden Örnekler”, *TDD*, S. 145, Ankara 1964, 25-26.

_____, “Türk Edebiyatı, Eski”, C. XXXII, *Türk Ans.*, İstanbul 1982, 81-134.

Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi* (Sadeleştirme: Hüseyin Rahmi Yananlı), Kitabevi, İstanbul 1999.

Mehmed Celâl, *Osmanlı Edebiyatı Numûneleri*, Matbaa-i Safa ve Enver, İstanbul 1312/1895.

Mehmed Hayreddin, *Tarih-i Edebiyat Dersleri*, Vilayet Matbaası, Konya 1330/1912.

Mehmed Tâhir (Bursalı), *Osmanlı Müellifleri*, 3 C., İstanbul 1333/1915.

Mehmet Tevfik (ö. 1311/1892), *Kafî-i Şuara (1290/1872)*.

Mengi, Mine, *Divan Şiirinde Rintlik*, Ankara 1985.

_____, “Divan Şiir Dilindeki Mânâ, Manzum, Nükte Kelimeleri Üzerine Bir

Değerlendirme”, *Osmanlı Dünyasında Şiir Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul Kasım 1999.

_____, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi -Edebiyat Tarihi- Metinler*, Akçağ Yay., Ankara 2000. (Akçağ Yay., Ankara 2003).

_____, *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 2000.

Meredith-Owens, G. M., *Meşâ’ir üş-Şu’arâ or Tezkere of ‘Âşık Çelebi*, London 1971.

Meriç, Rıfkı Melül, “Hicrî 1131 Tarihinde Enderunlu Şairler, Hattatlar ve Mûsikî Sanatkârları Tezkiresi”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, İst., 1963, 439-536.

Mermer, Ahmet, Lütfi Alıcı, Eflatun, Muvaffak, Bayram, Yavuz, Koç Keskin, Neslihan, *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Ankara 2006. (Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatına Giriş, Akçağ Yay., Ankara 2007.)

_____, Neslihan Koç Keskin, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 2005.

Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul 2005.

Muallim Naci, *Lügat-ı Naci*, Çağrı Yay, İstanbul 1995.

_____, *Edebiyat Terimleri: Istilahat-ı Edebiyye*, (hızl. M. A. Yekta Saraç, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2004.

_____, *Istilahat-ı Edebiyye: Edebiyat Terimleri*, (hızl. Alemdar Yalçın, Abdülkadir Hayber, Akabe, Ankara t.y.

_____, *Osmanlı Şairleri*, (Haz. Cemal Kurnaz), KTB Yay., Ankara 1986. (İlk baskı Asadoryan Matbaası, İstanbul 1307/1890.)

Mucib, (ö. ?), *Tezkire-i Şuara (1022/1710)*.

Muhyiddîn, *Yeni Edebiyyât*, İkinci tab’, İstanbul 1335/1917.

Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl*, İstanbul 2004.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 1995.

Mucib Mustafa, *Tezkire-i Şuara*, yazma, İst. Üniver. Ktp., No. 3913.

Müstakimzâde Saadeddin, “Hamse”, *Istilahâtü’ş-Şi’riyye*, Süleymaniye Ktp, Pertev

Paşa 625/18.

Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, (haz. M. Öztürk-D. Örs), TDK Yay., Ank., 2000

Nazîmâ, Ali Reşâd, *Mükemmel Osmanlı Lûgatı*, Dersaâdet, 1312.

Necatigil, Behçet, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, Varlık Yay., İstanbul 2000.

_____, *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*, Varlık Yay., İstanbul 2005.

Necip El-Keylânî, *İslâmî Edebiyata Giriş* (çev.: Ali Nar), Risale Yay., İstanbul 1988.

Oğuzkan, A. Ferkan, *Türk Edebiyatı Tarihi, -Tanzimat'a Kadar-*, Şaka Yay., İstanbul 1949.

Okay, M. Orhan, "Abdülhalim Memduh'tan Ahmet Hamdi Tanpınar'a Edebiyat Tarihlerinde Yenileşmenin Sınırları", *TALİD*, C. 4, S. 8, 2006.

_____, *Kültür ve Edebiyatımızdan (Makaleler, Denemeler, Sohbetler)*, Akçağ Yay.:79, İnceleme Araştırma: 18, Kazan Matbaası, Ankara 1991.

Okumuş, Ömer, *Türkçe-Farsça Atasözleri ve Deyimler*, A.Ü., FEF Yay., Erz., 1989.

Okumuş, Salih, Şahin, İdris, "Tanzimat'tan Günümüze Edebiyat Tarihi Yazarlığı ve Edebiyat Tarihleri Üzerine Bir İnceleme", *USAD*, C. 3, Yayın: 14, 2010.

Okuyucu, Cihan, *Divan Edebiyatı Estetiği*, L&M Yay., İst., 2004, (İst., 2006).

_____, "Tunus Millî Kütüphanesindeki Türkçe Elyazmaları", *Akademik Araştırmalar Dergisi 2000-2001*, İstanbul 2001, C. 2, S. 7-8, s.135-169.

_____, "İslam Kültüründe Aşk Anlayışının Tekâmülü", *Divan Edebiyatı Estetiği*, LM Kitaplığı, İstanbul 2004.

Olgun, İbrahim, *Eski Türk Edebiyatı*, Güneş Matbaacılık T.A.S., Ankara 1975.

_____, Draşan, Cemşid, *Türkçe-Farsça Sözlük*, 2. b., Güven Matbaası, Ank., 1977.

_____, *Farsça-Türkçe Sözlük*. 3 fs., Ank. Ü. Basımevi, Ankara 1966-67.

Olgun, Tahir, *Edebiyat Lûgatı*, İstanbul Âsâr-i İlmiye Kitabevi, 1936.

_____, *Türk Edebiyatına Dair Manzum Bir Muhtıra*, İstanbul 1931.

Onay Ahmet Talat, (hızl. Kurnaz, Cemal), *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, H Yay., İstanbul 2009.

_____, *Türk Edebiyatında Mazmunlar*, MEB Yay., İstanbul 2004.

Orhan Rıza, *Türk Edebiyatı Tarihi -Kaynaklardan Bugüne Kadar- (Lise ve Muallim Mektepleri İçin)*, Sühulet Basımevi, İstanbul 1934.

Orkun, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yay., Ankara 1994.

Ortaylı, İlber, *Geleneaydı yokturkten Geleceğe*, İstanbul 2001.

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat (hızl.: Yeğin, Abdullah, Badıllı, Abdülkadir vd.), TÜRDAV Yay., İstanbul 1978, C 1-2.

Ögel, Bahattin, *Türk Mitolojisi (II C.)*, Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Enst., Ankara 1971.

Önal, Sevda, *Klasik Türk Edebiyatı Kitap Bibliyografyası: 1930-2003*, (YLT), A.Ü., SBE, Erzurum 2003.

_____, “Sebeb-i Teliflerdeki Ortak ve Farklı Temalar”, A.Ü., TAED, Erz., 2007, S. 35, 105-124.

Örnek, M. Ş., *Süleymaniye Kütüphanesi Türkçe Mesnevi Yazmaları Katalogu*. İst., 1974.

Özalp, Ahmet, “Şiir, Şair”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 2000.

Özden, Menteş, *Manisa Kütüphanesi'ndeki Türkçe Mesneviler Katalogu*, İstanbul 1972.

Özege, Seyfettin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu*, 5 C., İst., 1971-1982.

_____, *Türkiye'de Basılmış Farsça Eserler Çeviriler ve İran'la İlgili Yayınlar Bibliyografyası*, KB Millî Ktph. Yay., Ankara 1971.

Özgül, M. Kayahan, *Dîvan Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle - Modern Türk Şiirine Doğru*, Hece Yay., Ankara 2006.

Özkırımlı, Atilla, *Açıklamalı Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Altın Kitaplar Yay., İst. 1991.

_____, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cem Yayınevi, İst., 1987 (İst., 1990).

- Özkan, Ömer, *Divan Şiirinde Sosyal Hayat (14. ve 15. yy.)*, (DT), GÜ, SBE, Ankara 2005.
- Özkan, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi Yay., İstanbul 2000.
- Özön, Mustafa Nihat, *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi*, Devlet Basımevi, İst. 1934.
- _____, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. b., Maarif Matbaası, İstanbul 1945.
- Öztürk, Ali, *Ötüken Türk Kitabeleri*, İstanbul 1996.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III C., İstanbul 1983.
- Pakin, Erol, *İstanbul Üniversitesi Yayınları Bibliyografyası (Kitaplar, Makaleler 1981-1982)*, İst. Ü. Rektörlüğü Yay., İstanbul 1988.
- Pekolcay, Necla, *İslâmî Türk Edebiyatı I*, Kitabevi Yay., İst., 1981 (İst., 1996).
- _____, Eraydın, S., Tahralı, M., Uzun, M., Subaşı, M.H., *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'ilere Giriş*, Kitabevi Yay., İst., 1976 (İst., 1996).
- Pala, İskender, *Divan Edebiyatı*, Ötüken Yay., İstanbul 1996.
- _____, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yay., İstanbul 1999.
- _____, *Kitab-ı Aşk*, Alfa Yay., İstanbul 2008.
- _____, *Ah Mine'l-Aşk*, Kapı Yay., İstanbul 1996.
- _____, *Şiirler, Şairler ve Meclisler*, Ötüken Yay. İstanbul 1997.
- Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 2. b., Yargı Yayınevi, Ankara 2009.
- Polat, Nazım Hikmet, "Türk Edebiyatı Tarihçiliği Çalışmalarının Neresindeyiz?", *Beşinci Türk Kültürü Uluslararası Bilgi Şöleni*, 17 Aralık 2002, AKM, Ankara 2002. <http://turkoloji.cu.edu.tr> (Erişim tarihi: 19.06.2013)
- Pospelov, Gennadiy N. (Çev. Onay, Yılmaz), *Edebiyat Bilimi*, İstanbul 1995.
- Pürcevadi, Nasrullah, *Can Esintisi, İslam'da Şiir Metafiziği*, (Çev. Hicabi Kırlangıç) İnsan Yay., İstanbul 1998.

Ramiz (ö. 1200/1785), *Adab-Zurefa* (1198/1783).

Recepoğlu, Altay Suroy, *Prizrenli Suzi'nin 500. Yılı (Bildiriler, bilgiler, belgeler)*, TYD Yay.:2, Prizren, 2000.

Redhouse, James W., *A Turkish and English Lexicon*, New Edition, Libraire Du Lıban, Beirut, 1996 (Çağrı Yay., İstanbul 2006).

Rıza (ö. 1082/1671), *Tezkire-i Şuara* (1050/1640).

Rıyazî (ö. 1054/1644), *Rıyazü'ş-Şuara* (1018/1609).

_____, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, İstanbul Üniv. Ktp., nr. 4098.

Riyâhî, M. Emîn, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı* (Çev. Mehmet Kanar), İnsan Yay., İstanbul 1995.

Sadıkî (ö. 1018-1022/1609-1613), *Mecmaü'l-Havas* (1016/1607).

Safayî (ö. 1138/1725), *Nuhbetü'l-Asar, min fevaidi'l-Eşar* (1132/1720).

Safer Baba, *İstilahat-ı Sofiyye fi-Vatan-ı Asliyye Tasavvuf Terimleri*, Keten Yay., İstanbul 1998.

Safvet (ö. ?), *Nuhbetü'l-Asar fi Fevaidi'l-Eşar* (1197/1782).

Salım (ö. 1156/1743), *Tezkire-i Şuara* (1134/1721)

Saraç, A. Yekta, "Divan Edebiyatında Hikâye", *Hece Dergisi*, S. 46-47, Ankara 2000.

_____, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Bilimevi Yay., İstanbul 2000.

_____, *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*, 3F Yay., İstanbul 2007.
(Gökkubbe Yay., İstanbul 2013).

Saray, Mehmet, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı*, Çantay Yay., İst., 2003.

Savran, Huri, *Eski Türk Edebiyatı Sahasıyla İlgili Yayınlanmış Makaleler Bibliyografyası (1952-1991)*, (YLT), A. Ü., SBE, Erzurum 1997.

Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları* (Çev. Yaşar Keçeci), Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 1982 (İstanbul 2000).

Sehî Bey (ö. 955/1548), *Heşt Behişt* (945/1538).

Selvi, Dilaver, *Kaynaklarıyla Tasavvuf*, Semerkand Yay., C. 1, İstanbul 2001.

Sertoğlu, Mithat, *Osmanlı Tarih Lugati*, İstanbul 1986.

Servan de Sugny, (hızl. Kalpaklı, Mehmet), “Türk Şiirinin Kısa Tarihi, Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler”, *Le Musse Ottomane*, Geneva, 1853, S.36, XXI-XXXII, İstanbul 1999.

Sevük, İsmail Habib, *Edebiyat Bilgileri*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1942, 395.

_____, *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1340/1924.

_____, *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, 2 C., Remzi Kitabevi, İstanbul 1941.

Seyyid Rıza, *Tezkiretü’ş-Şuara*, İst. 1316.

Silahdarzade, Mehmed Emin (ö. ?), *Tezkire-i Şuara (1204/1789)*. (İst. Ü. Ktph. Türkçe Yazmalar, nr. 2557, var. 43a-b.)

Soysal, M. Orhan, *Eski Türk Edebiyatı Metinleri*, Sevinç Matbaası, Ankara 1978.

Süreyya Mehmed, (Haz. Akbayan, Kahraman, Nuri, Seyit Ali), *Sicill-i Osmanî (Tezkere-i Meşâhîr-i Osmaniye)*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1311/1893., *Sicill-i Osmânî Osmanlı Ünlüleri, Mehmed Süreyya*, VI C., KB ve Tarih Vakfı ortak yayını, İst., 1996.)

Şahin, Abdullah, “Edebî Bir Tür Olarak Klasik Edebiyatımızda Esmâ-i Hüsnâ’lar”, *A.Ü., TAED*, S. 16, s. 49-57, Erzurum 2001.

Şahin, Esmâ, “Klâsik Türk Edebiyatında Fuzûlî Biyografileri”, *TALİD*, C. 5, S. 9, İst., 2007, 507-534.

Şarlı, Mahmut, “Medîne-i Münevvere’deki Ârif Hikmet Bey Kütüphanesi’nde Bulunan Edebiyatla İlgili Türkçe Yazma Eserler”, *İlmî Araştırmalar Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, S. 11, İstanbul 2001.

Şefkat (ö. 1242/1826), *Tezkire-i Şuara (1229/1813)*.

Şehabeddin Süleyman, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye*, Sancakçıyan Matbaası, İstanbul 1328/1911.

Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, Enderun Yay. İstanbul 1989 (İlk basım 1317/1900).

_____, *Kâmûsul’l-A’lâm*, (İstanbul 1306’dan tıpkıbasım), C. I-VI. Kaşgar Yay., Ankara 1996.

Şenalp, Leman, *İstanbul Üniversitesi Yayınları Bibliyografyası (Kitaplar, Makaleler 1979-1980)*, İst. Ü. Rektörlüğü Yay., İstanbul 1983.

Şener, H. İbrahim, *Türk Edebiyatında Manzum Esmâü'l-Hüsnâlar*, (DT), DEÜ, SBE, İzmir 1985.

_____, Yıldız, Alim, *Türk İslam Edebiyatı*, Rağbet Yay., İstanbul 2003.

_____, *Türk Edebiyatında Manzum Esmâü'l-Hüsnâlar*, (DT), DEÜ, SBE, İzmir, 1985.

Şentürk, Ahmet Atillâ, *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, (DT), İst. Ü. EF, İstanbul 1987.

_____, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999.

_____, *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, Kitabevi Yay., İstanbul 2002.

_____, “Divan Şiirinin Estetiği”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, KTB Yay., Ankara C.2, 2006, 349-390.

Şentürk, Ahmet Atillâ, Ahmet Kartal, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2012 (1. b., İstanbul 2004; 2. b., İstanbul 2005).

_____, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi Metinleri*, Dergâh Yay., İstanbul 2009.

_____, Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., 4. b., İst., 2010.

Şeyh Süleyman Efendi-i Buharî, *Lugat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmanî*, C. 1, İst., 1298.

Şimşek, Ümit, *Araştırma Teknikleri*, Nesil Yay., İstanbul 1996.

Şükun, Ziya, *Farsça-Türkçe Lûgat (Gencinei Güftar Ferhengi Ziya)*, MEB Yay., İstanbul 1996, C. I-III.

Tahir, Kemal, *Notlar/Sanat Edebiyat 1*, (Yayına haz.: Cengiz Yazzoğlu), Bağlam Yay.: 20, 1. b., Erenler Matbaası, İstanbul 1989.

Tahirü'l-Mevlevî [Tahir Olgun], *Edebiyat Lugati*, Enderun Kitabevi, İst., 1973.

Tahralı Mustafa vd., *İslamî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'ilere Giriş*, İst, 1994.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kit., İst., 133-162.

Tevfik (ö. 1274/1857), *Mecmua-i Teracim* (1242 / 1826).

Tezcan, Nuran, “Sebeb-i Teliflere Göre Mesnevi Edebiyatının Tarihsel Dönüşümü”, *Doğu Batı Osmanlılar Özel Sayısı II*, S.52, 2010, 49-74.

Timurtaş, Faruk Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl (Gramer-Metin-Sözlük)*, EF Basımevi, İstanbul 1981.

_____, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1992.

_____, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, 2. b., Boğaziçi Yay., İstanbul 1990, (Boğaziçi Yay., İstanbul 2000).

_____, *Osmanlı Türkçesine Giriş (Eski Yazı-Gramer-Aruz Metinler)*, 7. b. (İst. Ü. Ed. Fak. No: 1809’dan genişletilmiş baskı), 2 C., Umur Matbaacılık Kollektif Şirketi, İstanbul 1984.

_____, *Osmanlı Türkçesi Grameri I-II*, İstanbul 1997.

Tokmak, A. Naci, *Telaffuzlu Türkçe-Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü*. 2. b., Simurg Yay., İstanbul 2001.

Tolasa, Harun, “15. yy. Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevileri”, *Ege Ü. TDEAD*, C. I, İzmir 1982, 1-13.

_____, “Divan Şairlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri”, *TDEAD*, S. 1, İzmir 1982.

_____, “18. Yüzyılda Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü: Müstakimzâde’nin Istılâhâtü’ş-Şi’riyyesi II”, *İst. Ü., EF, TDED*, İstanbul 1986, C. XXIV-XXV, S. 2, 363-380.

_____, *Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerinde Şair Tetkik ve Tenkidi*, (DOÇT), AÜ, Erzurum 1975.

Topaloğlu, Ahmet, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1989.

Toparlı, Recep, Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, TDK Yay., Ankara 2000.

Toprak, Mehmet, *Kültür Bakanlığı Süreli Yayınlar (Dergiler), Toplu Bibliyografyası (1933-2000)*, KB Yay., Ankara 2002.

Tökel, Dursun Ali, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Ankara 2000.

Tuğlacı, Pars, *Okyanus Ansiklopedik Türkçe Sözlük*, 6 C., Pars Yay., İst., 1971-1972.

Tuman, Mehmet Nail, *Tuhfe-i Nailî, Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, (Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, 2 C., (tıpkıbasım), Bizim Büro Yay., Ankara 2001.

_____, *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu*, MEB Ktph. Katalogları Yay., seri: 4, nr. 1, İstanbul 1961.

Tuncer, Ferit Ragıp, *Millî Eğitim Yayınları Bibliyografyası 1923-1985*, MEB Yay., İstanbul 1989.

Türk Ansiklopedisi, MEB Yay., Ankara 1953.

Türkçe Sözlük (Haz. Hasan Eren vd.), TDK. Yay., 2 C., Ankara 1988.

Türk Dili Dergisi, *Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, S. 415-416-417/Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, Ankara.

Türk Dili Ve Edebiyatı Ansiklopedisi, *Devirler, İsimler, Eserler, Terimler*, Dergâh Yay., C. I-IV, İstanbul 1981.

_____, “Mesnevi”, C. 6, Dergâh Yay., İst., 1986.

Türk Dil Kurumu, *Derleme Sözlüğü*, 12 C., Ankara 1993.

_____, *Tarama Sözlüğü*, 8 C., Ankara 1995.

_____, *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005 (10. b.).

_____, *Yazım Kılavuzu*, Ankara 2000.

Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, AKM Yay., Ankara 2006.

Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, C. 4-5, AKM Yay., Ankara 2004.

Türk Dünyası El Kitabı, 3 C., 2. b., TKAE Yay., Ank., 1992.

Türk Üniversitelerinde Yapılan Eski Türk Edebiyatı Tezleri Bibliyografyası-I (1982-1990), BÜ, TDE Böl. Yay., İst., Ocak 1991.

Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İslam Ans., 44 C. (1988- 2013).

Türkiye Makaleler Bibliyografyası, (1960'tan 2002'ye Kadar), Millî Kütüphane Bibliyografya Enstitüsü Yay., Ankara 1960-2002.

Uçman, Abdullah, "Tekke Şiiri, Dinî-Tasavvufî Türk Şiiri", *BTK*, S. 2, İst. 1985, 15-17.

Uludağ, Erdoğan, "Mesnevi Araştırmaları Bibliyografyası", *Müteferrika*, İstanbul 1995, S. 7, 55-87.

_____, *Salaman u Absal*, (DT), A.Ü., SBE, Erzurum 1998.

_____, (Haz.), *Lâmi'î Çelebi Salaman ve Absal*, Büyüyen Ay Yay., İst., 2003.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1991. (İstanbul 1999, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001; Kabalcı Yay., İst. 2002.)

Unat, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Mîlâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, TTK Yay., Ank., 1974.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, 6 C., TTK Yay. Ankara 1982.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türk Tefekkürü Tarihi*, 2 C., İstanbul 1934.

_____, *İslam Felsefesi*, Ülken Yay., İstanbul 1983.

Ünver, İsmail, "Mesnevi", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, S. 415-416-417 (Temmuz-Ağustos-Eylül), s. 430-563.

Üzgör, Tahir, *Türkçe Divan Dibâceleri*, KB Yay., Ankara 1990.

Wellek, Rene , Warren, Austin, *Edebiyat Biliminin Temelleri (Theory of Literature)*, (Çev. A. Edip UYSAL), KTB Yay., Ankara 1983.

Williams, Raymond, *Marksizm ve Edebiyat*, (Çev. Esen Tarım), İstanbul 1990.

_____, *Edebiyat Teorisi*, (Çev. Ömer Faruk Huyugüzel), Akademi Kit., İzmir 1993.

- Yakıt, İsmail, *Türk- İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010.
- Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu, İstanbul 2001.
- Yardım, Emine Seval, *Menkıbe ve Menakıbnâmelerle İlgili Eserler İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi [1928-1998]*, (YLT), İst. Ü., SBE, İst., 1999.
- Yavuz, Kemal, “Edebiyatımızda Gezen Nefesler”, *Tarih ve Medeniyet*, Nisan 1999, S. 61, İstanbul 1999.
- Yazıcı, Numan, *Arapça-Türkçe/Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler*, Rağbet Yay., İstanbul 2003.
- Yazıcı, Tahsin, Kurnaz, Cemal, “Hamse”, *TDV İslam Ans.*, İst., 1997, C. XV, 499-500.
- Yeniterzi, Emine, “Anadolu Türk Edebiyatında Ahlâkî Mesneviler”, *TALİD (Eski Türk Edebiyatı Tarihi II)*, 5 (10), 2007, 433-468.
- Yerdelen, Cevat, “Eski Türk Edebiyatında Türler”, *AÜ, TAD*, S. 10, s. 75-106, Erz. 1998.
- Yetiş, Kâzım, *Dönemler ve Problemler Aynasında Türk Edebiyatı*, Kitabevi Yay., İst., 2007.
- _____, “Türkiyat Enstitüsü Kütüphanesindeki Tezlerin Bibliyografyası”, *İst. Ü., TDED*, 1977-1979, C. XXIII, 266-350.
- Yıldırım, Ali (2007), “Eski Türk Edebiyatı Kaynaklarında Görülen Yanlış ve Çelişkiler”, *TS International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 2/4 Güz 2007, 1045-1054.
- Yıldırım, Nimet, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, A.Ü., FEF Yay., Erzurum 2001.
- Yıldız, Âlim, “Allah’ın Güzel İsimleri Esmâ-i Hüsnâ”, *Ay Vakti Dergisi*, 90. S./Mart. [http://: www.yenimakale.com](http://www.yenimakale.com) (Erişim tarihi: 08.05.2013)
- Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yay., C. I-XIV.
- Yılmaz, H. Kamil, *Dinle Neyden*, Erkam Yay., İstanbul 2008.
- _____, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1994.

Yılmaz, Mehmet, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*, (Ansiklopedik Sözlük), Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.

_____, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İst., 1992.

Yöntem, Ali Cânib, *Edebiyât*, İkinci Tab', Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

Yücel, Hasan Âli, *Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış*, Remzi Kitph., İstanbul 1932.

_____, Şen, Abdülkadir, *Türk Edebiyatı*, Başvekâlet Müdevvenat Basımevi, Ankara 1933 (daha sonra yine basılmıştır: Devlet Basımevi, İstanbul 1934).

Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19.Yüzyıl)*, İnsan Yay., İst. 2003.

Yümnî (ö. 1073/1622), *Tezkire-i Şuara (XVII. yy.)*

Yöntem, Ali Canip, *Edebiyat*, İkinci Tab', Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

Zavotçu, Gencay, *Edebiyat Yazıları*, Kocaeli, 1999.

_____, *Eski Türk Edebiyatı, Yüzyıllara Göre Nazım ve Nesir*, Kocaeli Ü. Yay., Kocaeli, 2004 (diğer baskı 2005).

_____, *“Divan Edebiyatı, Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, Aydın Yay., Ank., 2006.

EKLER

EK 1. TABLOLAR

Tablo-1 “Diğer Mesneviler” in Sembolik Olup Olmama Durumuna Göre İncelenmesi

Yapı	Eser Adı	Yazar	Açıklama	Yüzyıl
Sembolik Alegorik	Beng ü Bade	Fuzûlî	Bade-Şah İsmail; Beng-Beyazıd	16. yy.
	Bülbül-nâme	Rifâ'i	Bülbül-Âşk; Gül-Sevgili	16. yy.
	Cân u Cânân	Refî'i	Can-Salîk; Canan-Allah	18. yy.
	Çeng-nâme	Ahmed-i Dâ'i	Çeng-İnsan-âşk	15. yy.
	Deh-murg	Dervîş Şemseddin Halîlî	Baykuş-Sufî, Karga-şair	16. yy.
	Fürkat-nâme	Halîlî	Göz-akıl; gönül-duygu/kalp	15. yy.
	Gülşen-i Aşk	Keçecizâde İzzet Molla	Aşk-Yaratıcı; Pir-Mevlana	19. yy.
	Gülşen-i Envâr	Taşlıcalı Yahya	Anasırı Erba-Veli	16. yy.
	Gülşen-i Râz	Şeyh Mahmud Şebüsterî	Tassavufî semboller	15. yy.
	Gülşen-i Vahdet	Şâhidî İbrahim Dede	İnsan yüzü- tassavufî semboller	16. yy.
	Har-nâme	Şeyhî	Eşek-Toplumsal olaylar	15. yy.
	Hüsn ü Aşk	Şeyh Gâlib	Hüsn- Salîk; Aşk: Allah	18. yy.
	Kutadgu Bilig	Yusuî Has Hacib	Küntogdı-Adalet, Aytoldı-Mutluluk	11. yy.
	Mantku 't-Tayr	Gülşehrî	Kuşlar konuşturuluyor	14. yy.
	Salâmân u Absâl	Lâmîî Çelebi	Akıl ve ruhun mücadelesi	16. yy.
	Sohbetü 'l-Esmâr	Fuzûlî:	Meyveler insana benzetiliyor	16. yy.
İnsan	Beşâret-nâme	Refîi	Hurufiliğin esasları	15. yy.
	Cemşâh u Âlemşâh	Behîştî	Cemşah ile Âlemşah'ın aşkı	16. yy.
	Cilâu 'l-Kulûb	Cinânî	Toplumsal kuralları anlatıyor	16. yy.
	Defter-i Aşk	Enderunlu Fazîl	Şairin hemcinsleriyle yaşadığı aşk	18. yy.
	Dil-güşâ	Gülşenî- Saruhânî	Nasihat içermektedir	15. yy.
	Fazîlet-nâme	Yemînî	Hiz. Ali'nin biyografisi	16. yy.
	Garib-nâme	Âşk Paşa	Dini nasihatleri içeriyor	14. yy.
	Gül ü Hüsv	Taşlıcalı Yahya	Beşerî aşk	16. yy.
	Hayrâbâd	Nâbî	Toplumsal konuları hicvediyor	18. yy.
	Hayretü 'l- Ebrâr	Ali Şir Nevâyî	Yaşanılan dönem anlatılmaktadır	15. yy.
	Hayriyye	Nâbî	Oğula öğütler veriliyor	18. yy.
	Heft-hân	Nevîzâde Atâyî	Yaşanmış olaylar anlatılıyor	17. yy.
	Heves-nâme	Tâcizâde Cafer Çelebi	Kişisel aşk	15. yy.
	Hurşîd-nâme	Şeyhoğlu Mustafa	Beşerî aşk	14. yy.
	Hümâ vü Hümâyûn	Cemâlî	Beşerî aşk	15. yy.
	İşk-nâme	Mehmed (Muhammed)	Beşerî aşk	14. yy.
	İbtidâ-nâme	Sultan Veled	Mevlevîliği anlatıyor	13. yy.
	Kitâb-ı Usûl	Taşlıcalı Yahya	Yaşanılan dönem anlatılmaktadır	16. yy.
	Kitâbu Evsâf-u Mesâcidi 'ş-Şerîfe	Ahmed Fakih	Gezi mesnevisi	14. yy.
	Lütfiyye	Sümbülzâde Vehbi	Oğluna nasihatler	18. yy.
	Mihnet-i Keşân	Keçecizâde İzzet Molla	Toplumsal hiciv	19. yy.
	Muhammediye	Yazıcıoğlu Mehmed	Peygamberler tarihi	15. yy.
	Nefhatü 'l-Ezhâr	Nevîzâde Atâyî	Tasavvufî bilgiler içeriyor	17. yy.
	Nigâr-nâme	Azîzî	Kadınları anlatıyor	16. yy.
	Rebâb-nâme	Sultan Veled	Tasavvufî bilgiler içeriyor	14. yy.
	Risâletü 'n-Nushiyye	Yunus Emre	Tasavvufî bilgiler içeriyor	14. yy.
	Riyâzû 's-Sâlikîn	Gelibolulu Âlî	Tasavvufî bilgiler içeriyor	16. yy.
	Seb 'a-i Seyyâre	Ali Şir Nevâyî	Anılar anlatılıyor	15. yy.
	Sedd-i İskenderî	Ali Şir Nevâyî	Hükümdar vasıfları	15. yy.
	Sohbetü 'l-Ebkâr	Nevîzâde Atâyî	Toplumsal konular	17. yy.
	Süheyl ü Nev-bahâr	Hoca Mes'ûd	Aşk ve nasihat	14. yy.
	Şehen-şeh-nâme-i Murâdî	Mülhimî	Osmanlı'nın girdiği mücadeleler	17. yy.
	Tuhfetü 'l-Uşşâk	Hamdullah Hamdi	Kişisel aşk	15. yy.
	Vahdet-nâme	Aşki Mustafa Efendi	Kişisel görüşler	19. yy.
	Varaka ve Gülşâh	Yusuî-ı Meddâh	Romantik mesnevi	14. yy.
	Vesîletü 'n-Necât	Süleyman Çelebi	Peygamberi anlatıyor	15. yy.
	Vîs ü Râmîn	Lâmîî Çelebi	Kişisel aşk	16. yy.
	Zenan-nâme	Enderunlu Fazîl	Kadınları anlatıyor	18. yy.

Tablo-2 “Diğer Mesneviler” in Osmanlı İmparatorluğu Gelişim Dönemlerine Göre İncelenmesi

Dönem	Eser Adı	Yazar	Başkan Edebî Sanat
Kuruluş	<i>İbtidâ-nâme</i>	Sultan Veled	Sade
Öncesi	<i>Kutadgu Bilig</i>	Yusuf Has Hacib	Sade
Kuruluş	<i>Beşâret-nâme</i>	Refii	Sade
1299-1453	<i>Çeng-nâme</i>	Ahmed-i Dâ'i	Sade
	<i>Garib-nâme</i>	Âşık Paşa	Sade
	<i>Gül ü Hüsvrev</i>	Tutmacı	Sade
	<i>Har-nâme</i>	Şeyhî	Sade, intak, teşhis
	<i>Hurşid-nâme</i>	Şeyhoğlu Mustafa	Sade
	<i>İşk-nâme</i>	Mehmed (Muhammed)	Teşbih
	<i>Kitâbu Evsâf-u Mesâcidi 'ş-Şerîfe</i>	Ahmed Fakih	Sade
	<i>Mantuku't-Tayr</i>	Gülşehrî	Teşbih, teşhis, intak
	<i>Muhammediye</i>	Yazıcıoğlu Mehmed	İktibas
	<i>Rebâb-nâme</i>	Sultan Veled	İktibas
	<i>Risâletü'n-Nushiyye</i>	Yunus Emre	Sade
	<i>Süheyl ü Nev-bahâr</i>	Hoca Mes'ûd	Mecaz
	<i>Tuhfetü'l-Uşşâk</i>	Hamdullah Hamdi	Sade
	<i>Varaka ve Gülşâh</i>	Yusuf-ı Meddâh	Sade
Yükselme	<i>Beng ü Bade</i>	Fuzûlî	İntak-Teşhis
1453-1639	<i>Bülbül-nâme</i>	Rifâ'i	Teşbih, Teshis ve İntak
	<i>Cemşâh u Âlemşâh</i>	Behîstî	Teşbih
	<i>Cilâu'l-Kulûb</i>	Cinânî	Halk ağzı, mahallî söyleyiş
	<i>Deh-murg</i>	Derviş Şemseddin	İntak, Teşhis, Teşbih
	<i>Dil-güşâ</i>	Gülşen-i Saruhânî	Sade
	<i>Fazilet-nâme</i>	Yemînî	Sade
	<i>Fürkat-nâme</i>	Halilî	Muvaşşâh müstezad (Akrostiş)
	<i>Gencîne-i Râz</i>	Taşlıcalı Yahya	Sade
	<i>Gülşen-i Envâr</i>	Taşlıcalı Yahya	Sade
	<i>Gülşen-i Râz</i>	Şeyh Mahmud Şebüsterî	Sade
	<i>Gülşen-i Vahdet</i>	Şâhidî İbrahim Dede	Sade
	<i>Hayretü'l- Ebrâr</i>	Ali Şir Nevâyî	İntak, Teşhis, Teşbih
	<i>Heft-hân</i>	Nevîzâde Atâyî	Sade
	<i>Heves-nâme</i>	Tâcizâde Cafer Çelebi	Sade
	<i>Hümâ vü Hümayûn</i>	Cemâlî	Sade
	<i>Kitâb-ı Usûl</i>	Taşlıcalı Yahya	Sade
	<i>Nefhatü'l-Ezhâr</i>	Nevîzâde Atâyî	Sade
	<i>Nigâr-nâme</i>	Azîzî	Sade
	<i>Riyâzü's-Sâlikîn</i>	Gelibolulu Âlî	Sade
	<i>Salâmân u Absâl</i>	Lâmîî Çelebi	Sade
	<i>Seb'a-i Seyyâre</i>	Ali Şir Nevâyî	Sade
	<i>Sedd-i İskenderî</i>	Ali Şir Nevâyî:	Sade
	<i>Sohbetü'l-Ebkâr</i>	Nevîzâde Atâyî	Sade
	<i>Sohbetü'l-Esmâr</i>	Fuzûlî	Teshis, İntak, Teşbih
	<i>Şehen-şeh-nâme-i Murâdî</i>	Mülhimî	Mecaz, Teşbih, Mübalağa
	<i>Vesiletü'n-Necât</i>	Süleyman Çelebi	Sade
	<i>Vîs ü Râmîn</i>	Lâmîî Çelebi	İktibas, Secii, Benzetme
Duraklama	<i>Cân u Cânân</i>	Reft'i	Teşhis
1639-1730	<i>Defter-i Aşk</i>	Enderunlu Fazıl	Mahallî unsurlar
	<i>Hayrâbâd</i>	Nâbî	Sade
	<i>Hayriyye</i>	Nâbî:	Sade
	<i>Hüsn ü Aşk</i>	Şeyh Gâlib	Teşbih, Teşhis, Somutlaştırma
	<i>Lütfiyye</i>	Şümbülzâde Vehbî	Teşbih
	<i>Zenan-nâme</i>	Enderunlu Fazıl	Sade
Gerileme	<i>Gülşen-i Aşk</i>	Keçecizâde İzzet Molla	Teşbih
1730-1876	<i>Mihnet-i Keşân</i>	Keçecizâde İzzet Molla	Sade
	<i>Vahdet-nâme</i>	Aşki Mustafa Efendi	Sade
Çöküş			
1876-1919			

Tablo-4a “Ortak Başlıklı Mesneviler” in Karşılaştırılması

Mesnevi ve Konusu	Yazar	Farklılıkları	Yüzyıl
<i>Cemşid ü Hurşid Mesnevileri</i> (Aşk Mesnevisi)	Ahmedî	Şiir ve gazel eklemiştir.	14. yy.
	Cem Sultan	Beyit sayısı artmıştır.	15. yy.
	Abdî	Kaside, kıta ve rubai eklemiştir.	16. yy.
	Âişe Hubbî Hatun	Beyit sayısını azaltmıştır.	16. yy.
<i>Edhem ü Hüma Mesnevileri</i> (Aşk Mesnevisi)	Lâmi'î Çelebi	Farklılığı bilinmemektedir, nüsha yok.	16. yy.
	Natî Mustafa	Bazı beyitlerde vezin değişmiştir.	17. yy.
	Sabit	Eseri tamamlamamıştır.	17. yy.
<i>Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri</i> (Dini-Tasavvufî)	İbn İsâ Saruhânî	Beyit sayısı fazladır.	16. yy.
	Hâkim Seyyid Mehmed Efendi	Şerhi standart bir şekilde yapmıştır.	18. yy.
<i>Esrâr-nâme Mesnevileri</i> (Dini-Tasavvufî)	Tebriqli Ahmedî	Orijinaline göre vezin değişikliği vardır.	15. yy.
	Huzûrî	Beyit sayısında azalma vardır.	16. yy.
	Şeyh Latîfî	Beyitleri anlam açısından tekrar düzenlemiştir.	16. yy.
	Lâmekânî Hüseyin	Metin aralarında yer alan gazellerde mahlas kullanmıştır.	16. yy.
<i>Ferah-nâme Mesnevileri</i> (Ahlâkî/öğretici/deneyim)	Kemâloğlu İsmail	Orijinaline göre beyit sayısını azaltmıştır.	17. yy.
		Beyit sayısı daha azdır.	14. yy.
<i>Gazâvât-nâmeler</i> (Toplumsal konular)	Hatiboğlu	İçerisinde masal unsurları yer almaktadır.	15. yy.
	Kıvâmî	Beyit sayısı fazladır.	15. yy.
	Zaîfî	Fatih ve II. Beyazıt'ın fetihlerini anlatır.	15. yy.
	Sûzî Çelebi	II. Murat'ın fetihlerini anlatır.	16. yy.
<i>Gül ü Bülbül</i> (Aşk Mesnevisi)	Fazlî	Mihaloğlu Ali Bey'in fetihlerini anlatır.	16. yy.
	İznikli Bekâyî	Vezin farklıdır.	16. yy.
<i>Gül ü Nevruz</i> (Aşk Mesnevisi)	Lutfî	Beyit sayısı fazladır.	16. yy.
	Abdî	Beyit sayısı açısından ikinci sıradadır.	15. yy.
	Niğdeli Muhibbî	Beyit sayısı açısından üçüncü sıradadır.	15. yy.
	Mehmed Sabir Pârsâ	En çok sayıda beyte sahiptir.	16. yy.
<i>Heft Peyker Mesnevileri</i> (Aşk Mesnevisi)		En az beyit sayısına sahiptir.	17. yy.
	Ahmed-i Rıdvân	Beyit sayısı açısından ikinci sıradadır.	15. yy.
	Aşkî	Beyit sayısı açısından ikinci sıradadır.	15. yy.
	Abdî	Beyit sayısı açısından birinci sıradadır.	16. yy.
	Behiştî	Söz sanatlarına çok fazla başvurmuştur.	16. yy.
<i>Heşt Behişt</i> (Ahlâkî/öğretici/deneyim)	Lâmi'î Çelebi	Eserini kendisi tamamlayamamıştır.	16. yy.
	Behiştî	Yazdığı eserlerde mahlasını birleştirmiştir.	16. yy.
	Şemseddîn-i Sivâsî	Beyit sayısı fazladır.	16. yy.
<i>Hız. Peygamber Hakkında Yazılan Hilyeler</i> (Dini/Tasavvufî)		Farklı vezin kullanmıştır.	16. yy.
	Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi	Şehzâde Bâyezid eserde geçer.	16. yy.
	Hakânî Mehmed Bey	Öncüdür.	17. yy.
<i>Diğer Peygamberler Hakkında Yazılan Hilyeler</i> (Dini/Tasavvufî)		Cigalazâde Yusuf Sinan Paşa'ya sunulmuştur.	17. yy.
	Mustafa Fehmi Gerçekler	Beyit sayısı artmıştır.	20. yy.
		Beyit sayısı en fazla olan eserdir.	17. yy.
<i>Dört Halife, Haseneyn ve Aşere-i Mübeşşere Hilyeleri</i> (Dini/Tasavvufî)	Neşâtî	Türünün son manzum örneğidir.	17. yy.
	İbrahim Cevrî	Farklı 14 peygambere yer verilmiştir.	17. yy.
	Edimeli Güftî	Peygamberimiz dışındaki kişiler için yazılan ilk hilye örneğidir. Beyit sayısı en az olan eserdir.	17. yy.
	Salâhî Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî	Aşere-i mübeşşere hakkındadır.	18. yy.
<i>Din ve Tarikat Büyüklükleri Hakkındaki Hilyeler</i> (Dini/Tasavvufî)		Beyit sayısı fazladır.	18. yy.
	Lutfî Mehmed Dede	Beyit sayısı en çok olan eserdir.	18. yy.
	Mevlevî Ali Rızâ Dede	Hız. Hasan ve Hüseyin'i konu edinir.	18. yy.
	Abdullah Salâhî Efendi	Mevlana'nın hilyesini konu eden ilk eserdir.	20. yy.
<i>Diğer Peygamberler Hakkında Yazılan Hilyeler</i> (Dini/Tasavvufî)	Nevîzâde Atâyî	Beyit sayısı çok azdır.	18. yy.
		Hız. Hasan ve Hüseyin hilyeleridir.	18. yy.
		Sadece giriş bölümünden ibarettir.	17. yy.

Tablo-4b “Ortak Başlıklı Mesneviler” in Karşılaştırılması

Mesnevi ve Konusu	Yazar	Farklılıkları	Yüzyıl
<i>Hüsrev ü Şirin Mesnevileri</i> (Aşk Mesnevisi)	Fahrî	Anadolu’da yazılan ilk <i>Hüsrev ü Şirin</i> mesnevisidir.	14. yy.
	Ahmed-i Rıdvân,	Eser, hikâye tekniği bakımından kusurludur.	15. yy.
	Ali Şir Nevâyî	Eserdeki kahraman ismi ve odak değişmiştir.	15. yy.
	Şeyhî	Beyit sayısı en fazla olan eserdir.	15. yy.
		Eser tamamlanamamıştır.	
	Âhî	Eser içerisinde vezin farklılıkları vardır.	16. yy.
<i>İskender-nâmeler</i> (Ahlâkî/öğretici/deneyim)	Celîlî	Eserin özetini vererek eseri kısaltmıştır.	16. yy.
	Lami’î Çelebi	Esere özel dünyasından bilgiler eklemiştir.	16. yy.
	Ahmedî,	Anadolu’da yazılan ilk <i>İskender-nâme</i> ’dir.	14. yy.
	Hamzavî	Sade bir dille yazılmıştır.	14. yy.
		Olayların seyri açısından farklılıklar vardır.	
	Ahmed-i Rıdvân	Ahmedî’den etkilenmiştir.	15. yy.
<i>Kıyâfet-nâmeler</i> (Ahlâkî/öğretici/deneyim)	Ali Şir Nevâyî	Eserdeki başkahramanın özelliklerine müdahale etmiştir.	15. yy.
	Behiştî Ahmed Sinan	Mesnevi nazım şekline sadık kalmıştır.	16. yy.
	Karamanlı Figânî	Eserin bugün nerede olduğu bilinmemektedir.	16. yy.
	Hamdullah Hamdi	Türünün Türk Edebiyatındaki ilk örneğidir.	15. yy.
	Erzurumlu İbrahim Hakki	Halk arasında en meşhurdur.	18. yy.
<i>Leylâ vü Mecnûn Mesnevileri</i> (Aşk Mesnevisi)	Ahmed-i Rıdvân,	Ele geçen yazmasında eksik sayfalar vardır.	15. yy.
	Ali Şir Nevâyî	Türkçenin önemini vurgular.	15. yy.
		Pek çok nüshası vardır.	
	Celâl-zâde Salih Çelebi	Dil ve duygusallık bakımından orijinaldir.	15. yy.
		Gerçek aşkı dile getirmiştir.	
		Kısa sürede kaleme alınmıştır.	
	Edirneli Şahidî	Baskın tema, tasavvufi aşktır.	15. yy.
		En fazla beyitli mesnevidir.	
	Hamdullah Hamdi	Dönem Türkçesinin özelliklerini yansıtır.	15. yy.
		Beyit sayısı açısından ikincidir.	
	Behiştî	Anadolu’da yazılmış ikinci Türkçe <i>Leylâ vü Mecnûn</i> Mesnevisidir.	16. yy.
	Celîlî	Nizâmî’yi takip eden dördüncü kalemdir.	16. yy.
<i>Mahzenü’l-Esrâr Mesnevileri</i> (Dini-Tasavvufî)	Eser, Fuzûlî’yi etkileyebilecek güçtedir.		
	Fuzûlî	En çok baskısı yapılan mesneviler arasındadır.	16. yy.
		Anlatımı canlı ve güçlüdür.	
		Beşerî aşktan ilahî aşka geçişi anlatmaktadır.	
	Hakîrî	Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış ilk <i>Leylâ vü Mecnûn</i> eseridir.	16. yy.
	Kafzâde Fâizî	Yazar, eseri tamamlamadan ölmüştür.	16. yy.
	Sevdâyî	Eserin orijinal nüshası İngiltere’de yer almaktadır	16. yy.
	Lârendeli Hamdi	Yazarın tek eseridir.	16. yy.
		Mesneviye masal havası vermiştir.	
	Ahmed-i Rıdvân	Beyit sayısı orijinaline yakındır.	15. yy.
	Sultan Memdûh	Eserin tasavvufî yönü ağır basmaktadır.	19. yy.
<i>Maktel-i Hüseyinler</i> (Dini-Tasavvufî)	Kastamonulu Şâzî, 3313 b.	Maktel türünün Türkçede bilinen ilk manzum örneğidir.	14. yy.
	Yûsuf-ı Meddâh 2824 b.	Eser içinde vezin farklılığı vardır.	14. yy.
	Hacı Nureddin Efendi	Farklı bir isimle birkaç kez basılmıştır.	16. yy.
	Lamiî Çelebi	Tarihi gerçeklere daha yakın bir içeriğe sahiptir.	16. yy.
	Âşıkî	Sanat kaygısı gütmeyen sade bir dille ve coşkulu bir şekilde yazılmıştır.	16. yy.
<i>Mevlidler</i> (Dini-Tasavvufî)	Süleyman Çelebi	Mevlid türünün en olgun örneğidir.	15. yy.
		Kendi türünde yazılmış ilk Türkçe eserdir.	
	Bursalı Âkif Efendi	Beyit sayısı en az olan eserdir.	19. yy.
		Eser içinde farklı vezinler kullanılmıştır.	
<i>Mihr ü Mâh Mesnevileri</i> (Aşk Mesnevisi)	Hasan Nâdir Efendi	Üç farklı mevlit farklı beyitlerle ve yönlerle yazılmıştır.	19. yy.
	Gelibolulu Âlî	Anlatım ağırlıklı olarak semboliktir.	16. yy.
	Kıyâsî	Kahraman sayısı diğer mesnevilere göre azdır.	16. yy.
		Anlatım canlı, güçlü ve orijinaldir.	
	Zarîfî	Beyit sayısı en az olanıdır.	16. yy.
		Tasavvufî yönü ağır basar.	
		Eser içerisinde farklı vezinler kullanılmıştır.	

Tablo-4c “Ortak Başlıklı Mesneviler” in Karşılaştırılması

Mesnevi ve Konusu	Yazar	Farklılıkları	Yüzyıl
<i>Mihr ü Vefâ Mesnevileri</i> (Aşk Mesnevisi)	Ümmî İsâ	Türk edebiyatında bilinen ilk <i>Mihr ü Vefâ</i> mesnevisidir. Masal öğeleri fazladır.	15. yy.
	Gelibolulu Âlî Hâşimî,	Beyit sayısı en fazla olanıdır. Zengin edebî malzemeyi şiir gücüyle birleştirmiştir.	16. yy. 16. yy.
<i>Mihr ü Müşterî Mesnevileri</i> (Aşk Mesnevisi)	Mîrî	Atasözleri, deyimler ve halk söyleyişleri bakımından oldukça zengindir.	16. yy.
	Münirî	Aşk konusunu çok derin ele almıştır. Beyit sayısı en fazla olanıdır. İçerisinde altı gazel vardır.	16. yy.
<i>Nasihat-nâme (Pend-nâme) ler</i> (Ahlâkî/öğretici/deneyim)	Edirneli Nazmî	Beyit beyit tercüme edilerek oluşturulmamış ve gerekli yerlere eklemeler yapılmıştır. Didaktik anlatımın en güzel örneğidir.	16. yy.
	Emre (Emrî)	Yapılan tercümelerin en çok okunanı ve tanınadır.	16. yy.
	Güvâhî	Anlatım tarzı kişisel deneyime dayanır ve gerçekçidir.	16. yy.
	Pîr Mehmed Azmî	Beyit sayısı en az olan küçük bir mesnevidir.	16. yy.
	Muhyiddin Kâdirî	Dinî ve tasavvufî yönü olan bir öğüt kitabıdır. Farklı nazım şekillerinden oluşmaktadır.	17. yy.
	Ahmed Mürşid Efendi	Beyit sayısı en fazla olan eserdir.	18. yy.
<i>Sâkî-nâme</i> (Dinî-Tasavvufî)	Zarîfî	Beyit sayısı açısından dördüncü büyüklüktedir. Eser içerisinde farklı vezinler kullanılmıştır.	18. yy.
	Azmizâde Hâletî	Övülen şarap ilahî aşk şarabıdır.	17. yy.
	Kâşif	Terkîb-i bend nazım şekliyle yazılmıştır.	17. yy.
	Naîm	<i>Sâkî-nâme</i> ’nin dünyevî yönü ağır basar. İçerikte sınıflandırma yapmıştır.	17. yy.
	Tıflî	Eserde yazarın öznel yaşantısı ele alınmıştır.	17. yy.
	Aşkî Mustafa Efendi	En küçük hacimli eserdir.	19. yy.
<i>Şâh u Gedâ ve Şâh u Dervîş Mesnevileri</i> (Aşk Mesnevisi)	Bursalı Rahmi	Eser, tatlı ve duygulu bir dil, sade ve sanatkârane bir üslûba sahiptir.	16. yy.
	Taşlıcalı Yahyâ	Eser platonik bir aşk hikâyesini anlatır. Eserin bir bölümünde dönemin İstanbul’u anlatılır.	16. yy.
	Edirneli Güftî Ali	Eser içinde farklı vezinler kullanılmıştır. Rubailer de eserde yer alır. Dili ağırdır.	17. yy.
<i>Bursa Şehrengizleri</i> (Ahlâkî/öğretici/deneyim)	İshak Çelebi	Şehir ve kadınlar anlatılmıştır.	16. yy.
	Lâmi’î Çelebi	Bursa’nın coğrafi özelliklerini anlatmıştır.	16. yy.
	İsmail Belig	Yirmi kadını anlatmıştır.	18. yy.
<i>Edirne Şehrengizleri</i> (Ahlâkî/öğretici/deneyim)	Mesîhî	Şehir ve 47 genç anlatılmıştır. Kolay ve anlaşılır bir dili vardır. Bu konuda yazılmış ilk eserdir.	15. yy.
	Zâtî	Padişahın Edirne’ye gelişi anlatılmıştır. 51 kişi anlatılmıştır.	16. yy.
<i>İstanbul Şehrengizleri</i> (Ahlâkî/öğretici/deneyim)	Defterdar-zâde Ahmet Cemâlî	Şehir ve kişiler ayrı ve arka arkaya tasvir edilmiştir.	16. yy.
	Nüvisî	Sevilen kişiler üçer beyitle anlatılmıştır.	16. yy.
	Taşlıcalı Yahyâ	Farklı nazım şekilleri kullanılmıştır. 58 kadını anlatmıştır.	16. yy.
<i>Saray Şehrengizleri</i> (Ahlâkî/öğretici/deneyim)	Edirneli Hâdî	128 güzelden bahseder. Gazel nazım şekli de kullanılmıştır.	16. yy.
<i>Yenice Şehrengizleri</i> (Ahlâkî/öğretici/deneyim)	Hayretî	Eserde sadece şairin övdüğü ve sevdiği kişilere yer verilir.	16. yy.
	Usûlî	Şehir ve kadınlar anlatılmıştır.	16. yy.
<i>Şem’ ü Pervâne</i> (Dinî-Tasavvufî)	Lâmi’î Çelebi	Özel sanatçı yönünü esere yansıtmıştır.	16. yy.
	Mu’îdî	Eserini çok kısa bir sürede yazmıştır.	16. yy.
	Zâtî	Beyit sayısı en çok olan eserdir. Eserin konusu tamamen hayalidir.	16. yy.
	Feyzî Çelebi	Eserde hece vezni kullanılmıştır. Sembollerin anlamları da eserde verilmiştir.	16. yy.

Tablo-4d “Ortak Başlıklı Mesneviler” in Karşılaştırılması

Mesnevi ve Konusu	Yazar	Farklılıkları	Yüzyıl
<i>Vâmık u Azrâ</i> (<i>Aşk Mesnevisi</i>)	Lâmi’î Çelebi	Eser, <i>Vâmık u Azrâ</i> ’lar arasında en önemlilerindendir. Anlatımı zengindir.	16. yy.
	Manisalı Câmî	Beyit sayısı daha azdır. Aşkın savaşa üstünlüğünü ele almıştır.	16. yy.
<i>Yûsuf u Züleyhâ</i> (<i>Dinî-Tasavvufî</i>)	Ali	Kıssayı ilk defa ele alan yazardır. Eserde rubai ve hece vezni kullanılmıştır.	13. yy.
	Haliloğlu Ali	Eser, halk edebiyatı özelliklerini taşımaktadır.	13. yy.
	Erzurumlu Darîr	Bölüm başlıkları Farsça ve Türkçe olarak yazılmıştır. Eserde gazeller de yer almaktadır.	14. yy.
	Süle Fakih	Eserde iktibaslar kullanılmıştır. Halk diline yakın dil kullanmıştır.	14. yy.
	Şeyyad Hamza	Eserin üslubu son derece güzel ve etkileyicidir. Eserin sanattan uzak, sade bir dili vardır. Anadolu sahasında bu konuda ele alınan ilk eserdir.	14. yy.
	Hamdullah Hamdi	Eserde farklı nazım şekilleri ve farklı aruz vezinleri vardır.	15. yy.
	Tebrizli Ahmedî	Kısa sürede yazılmıştır.	15. yy.
	Kemal Paşa-zâde	En yüksek beyitli eserdir. Eserde gazellere yer verilmiştir.	16. yy.
	Taşlıcalı Yahyâ	Tasavvufî yönü ağırdır. Eserde odak noktalardan en önemlisi insandır.	16. yy.
	Edirneli Güftî Ali	Varat kalesinin fethini anlatır.	17. yy.
<i>Zafer-nâme</i> (<i>Ahlâkî/öğretici/deneyim</i>)	Bosnalı Sabit	Eserinde yenilik ve yerlilik özellikleri vardır. Çok yönlü bir yazardır ve bunu eserine yansıtmıştır.	18. yy.

EK 2. YAZAR ADLARI

A

Abdî, 3, 4, 26, 28, 29, 55, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 72, 73, 74, 76, 181, 544

Abdullah Salâhî Efendi, 5, 84, 94, 95, 544

Âhî, 96, 97, 107, 545

Ahmedî, 3, 5, 8, 26, 27, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 182, 195, 284, 286, 301, 322, 355, 385, 386, 547

Ahmed Fakih, 9, 294, 409, 410, 411, 541, 542, 543

Ahmed Mürşid Efendi, 7, 219, 227, 546

Ahmed-i Dâî, 8, 321, 322, 323, 541

Ahmed-i Rıdvân 5, 6, 67, 70, 96, 97, 102, 103, 113, 126, 127, 138, 143, 168, 169, 545

Âişe Hubbî Hatun 3, 26, 29, 544

Âlî, 8, 198, 199, 200, 201, 209, 457

Ali Şir Nevâyî, 5, 113, 127, 139, 143, 156, 542, 543, 545

Âşıkî, 6, 170, 171, 179, 180, 545

Âşık Paşa, 9, 56, 139, 190, 333, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 355, 434, 512, 541, 542, 543

Aşkî Mustafa Efendi, 7, 10, 230, 241, 242, 488, 489, 490, 541, 542, 543, 546

Azizî, 9, 256

Azmîzâde Hâletî, 7, 230, 234, 236, 238, 546

B

Behiştî, 4, 5, 8, 67, 68, 77, 78, 79, 80, 81, 113, 119, 124, 128, 129, 130, 139, 140, 150, 181, 279, 286, 317, 318, 319, 541, 542, 543, 544, 545

Behiştî Ahmed Sinan, 5, 113, 128, 130, 545

Bosnalı Sabit, 8, 31, 32, 306, 308, 309, 310, 547

Bursalı Âkif Efendi, 6, 180, 195, 545

Bursalı Rahmi, 7, 242, 243, 546

C

Celâlzâde Salih Çelebi, 5, 138, 144, 545

Celilî, 5, 96, 97, 108, 150, 152, 545

Cem Sultan, 3, 26, 27, 28, 544

Cemâlî, 7, 9, 197, 254, 283, 386, 387, 388, 389, 541, 542, 543, 546

Cinânî, 8, 233, 236, 319, 320, 321, 541, 542, 543

D

Defterdarzâde Ahmed Cemâlî, 7, 254, 268, 546

Derviş Şemseddin/Şemsî, 8, 324, 326, 541, 542, 543

E

Edirneli Güftî, 4, 84, 93, 242, 247, 544

Edirneli Güftî Ali, 7, 8, 242, 247, 254, 306, 307, 309, 546, 547

Edirneli Hâdî, 7, 254, 270, 546

Edirneli Nazmî, 6, 219, 225, 546

Edirneli Şahidî, 5, 138, 145, 545

Emre/Emrî, 6, 219, 225, 226, 546

Enderunlu Fazıl, 8, 10, 500

Erzurumlu Darîr, 8, 284, 286, 288, 293, 490, 547

Erzurumlu İbrahim Hakkı, 5, 130, 133, 137, 138, 545

F

Fahrî, 5, 96, 97, 100, 101, 102, 545

Fazlî, 4, 55, 57, 58, 59, 60, 62, 544

Feyzî Çelebi, 8, 272, 274, 277, 546

Fuzûlî, 5, 8, 10, 109, 138, 139, 140, 141, 142, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 170, 171, 220, 232, 233, 300, 311, 312, 332, 469, 470, 471, 472, 520, 535, 541, 542, 545

G

Gelibolulu Âlî, 6, 10, 107, 191, 196, 198, 207, 209, 456, 457, 541, 542, 543, 545, 546

Gülşehrî, 9, 139, 432, 433, 434, 435, 541, 542, 543

Gülşenî Saruhânî, 9, 327

Güvâhî, 6, 219, 222, 226, 227, 546

H

Hacı Nureddin Efendi, 6, 176, 170, 171, 176

Hakânî Mehmed Bey, 4, 84, 87, 89, 544

Hakîrî, 5, 138, 139, 158, 159, 545

- Halilî, 9, 140, 260, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 542, 543
- Haliloğlu Ali, 8, 284, 286, 290, 292, 547
- Hamdullah Hamdi, 5, 8, 10, 130, 133, 135, 137, 138, 139, 143, 146, 148, 149, 151, 158, 284, 286, 288, 298, 299, 300, 301, 305, 545, 546
- Hamzavî, 5, 114, 115, 125, 126, 283, 286, 545
- Hasan Nadir Efendi, 6, 180, 181, 196, 545
- Hâşimî, 6, 196, 209, 210, 213
- Hatiboğlu, 3, 49
- Hayretî, 7, 232, 233, 236, 254, 256, 271, 272, 546
- Hâkim Seyyid Mehmed, 3, 32, 36, 37, 544
- Hoca Mesud, 10, 473
- Huzûrî, 3, 44, 544
- I, İ**
- İbn İsâ Saruhanî, 3, 32, 33, 36, 544
- İbrahim Cevrî, 4, 84, 85, 92, 93, 544
- İshak Çelebi, 7, 55, 254, 256, 257, 260, 261, 262, 264, 546
- İsmail Belig, 7, 254, 255, 260, 261, 265
- İznikli Bekâyî, 4, 55, 60, 61, 544
- K**
- Kafzâde Fâizî, 6, 138, 139, 159, 160, 234, 237, 545
- Kâşif, 7, 60, 230, 239, 309, 546
- Karamanlı Figânî, 5, 67, 130
- Kastamonulu Şâzî, 6, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 545
- Keçecizâde İzzet Molla, 9, 344, 347, 396, 435, 441, 442, 505, 541, 542, 543
- Kemaloğlu İsmail, 3, 48, 49, 544
- Kemalpaşazâde, 8, 284, 286, 299, 301, 302, 307, 547
- Kıvamî, 3, 51, 52, 544
- Kıyâsî, 6, 196, 197, 201, 202, 203, 545
- L**
- Lâmîî Çelebi, 4, 7, 8, 29, 30, 67, 112, 178, 179, 254, 256, 260, 262, 263, 264, 274, 275, 277, 279, 280, 282, 283, 538, 544, 546, 547
- Larendeli Hamdi, 6, 138, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 545
- Lâmekânî Hüseyin, 3, 37, 38, 47, 48
- Lütfî, 4, 55, 61, 62, 63, 66, 544
- Lütfî Mehmed Dede, 5, 84, 94, 544
- M**
- Manisalı Câmî, 8, 277, 283, 547
- Mehmed, 9, 402, 403, 404, 405, 406
- Mehmed Sâbir Pârsâ, 4, 55, 61, 66
- Mesihî, 7, 254, 265, 266, 267, 268, 448, 449, 546
- Mevlevî Ali Rıza, 5, 84, 94, 544
- Mirî, 16, 196, 215, 216, 217, 218, 546
- Muhyiddin Kadirî, 7, 219, 227, 546
- Muidî, 8, 272, 275
- Mustafa Fehmi Gerçek, 4, 84, 89, 90, 544
- Mülhimî, 10, 482, 483, 484, 486, 541, 542, 543
- Münirî, 6, 196, 218, 546
- N**
- Naîm, 7, 230, 239, 546
- Natî Mustafa, 3, 29, 544
- Nâbî, 9, 220, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 365, 366, 367, 368, 389, 390, 427, 432, 478, 541, 542, 543
- Neşâtî, 4, 84, 85, 91, 92, 95, 205, 256, 266, 393, 544
- Niğdeli Muhibbî, 4, 55, 61, 65, 66, 544
- Nevîzâde Atâyî, 5, 84, 95, 96, 369, 375, 467, 468, 469, 541, 542, 543, 544
- Nüvisî, 7, 254, 269, 546
- P**
- Pîr Mehmed Azmî, 7, 219, 226, 227, 546
- R**
- Refîî, 8, 315, 316, 317, 541, 542, 543
- Refî'i, 8, 312
- Rifâî, 8, 313, 314, 541, 542, 543
- S**
- Sabit, 3, 29, 31, 32, 544
- Seyyid Şerîf Mehmed Efendi, 4, 84, 86, 87, 544

Salâhî Abdullah Salâhaddîn-i
Uşşâkî, 4, 84, 93, 94, 544

Sevdâyî, 6, 138, 139, 146, 160,
161, 545

Sultan Memduh, 6, 168, 169,
170, 545

Sultan Veled, 9, 406, 407, 408,
433, 450, 451, 541, 542, 543

Sûzî Çelebi, 4, 51, 53, 54, 544

Süleyman Çelebi, 6, 10, 120,
180, 181, 182, 183, 184, 185,
186, 187, 188, 189, 190, 191,
192, 193, 194, 195, 338, 445,
492, 493, 494, 541, 542, 543,
545

Süle Fakih, 8, 284, 286, 293,
294, 295, 296, 547

Sünbülzâde Vehbî, 9, 427

Şâhidî İbrâhim Dede, 9, 351,
353

Şemseddîn-i Sivâsî, 4, 80, 83,
84, 544

Şeyh Gâlib, 9, 24, 58, 109, 232,
315, 344, 362, 389, 390, 391,
392, 393, 394, 395, 396, 397,
398, 400, 401, 437, 505, 541,
542, 543

Şeyyad Hamza, 8, 294, 296, 297,
298

Şeyh Mahmud Şebüsterî, 9,
349, 541, 542, 543

Şeyh Latîfî, 3, 38

Şeyhî, 5, 9, 28, 56, 96, 97, 102,
103, 105, 106, 107, 108, 109,
146, 234, 237, 356, 357, 358,
378, 388, 486, 495, 541, 542,
543, 544

Şeyhoğlu Mustafa, 9, 286, 355,
379, 380, 381, 382, 386, 541,
542, 543

T
Tâcî-zâde Cafer Çelebi, 9, 376

Taşlıcalı Yahyâ, 115, 232, 233,
236, 242, 243, 247, 25
256, 269, 284, 300, 302, 304,
305, 306, 546, 547

Tebrizli Ahmedî, 3, 8, 37, 38,
39, 40, 43, 44, 45, 284, 301, 547

Tıflî, 7, 230, 234, 236, 240, 241,
546

Tutmacı, 9, 353, 354, 355, 356,
542, 543

U, Ü

Usûlî, 7, 254, 256, 272, 546

Ümmî İsâ, 208, 196, 207, 208,
209, 212, 546

Y

Yazıcıoğlu Mehmed, 9, 85, 442,
446, 447, 541, 542, 543

Yemînî, 9, 327, 328, 329, 330,
541, 542, 543

Yunus Emre, 9, 46, 56, 338, 451,
452, 453, 454, 455, 456, 541,
542, 543

Yusuf Has Hacib, 9, 132, 412,
418, 419, 420, 423, 424, 425,
541, 542, 543

Yusuf-ı Meddâh, 6, 170, 174,
175, 492, 545

Z

Zaîfî, 3, 51, 52, 53, 548

Zarîfî, 6, 196, 203, 206, 545

Zâtî, 7, 8, 181, 222, 254, 256,
265, 266, 267, 268, 272, 274,
275, 276, 299, 546

EK 3. ESER ADLARI

- B**
Beng ü Bâde, 8, 233, 311, 312
Beşâret-nâme, 8, 312
Bursa Şehrengizi, 7, 255, 256, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 461
Bülbül-nâme, 313, 314, 315, 541, 542
- C**
Cân u Cânân, 8, 315, 316, 317, 395, 541, 542, 543
Cemşâh u Âlemşâh, 8, 317, 542
Cemşîd ü Hurşîd, 3, 26, 27, 28, 29, 383, 544
Cilâu'l-Kulûb, 8, 319, 320, 321, 541
Çeng-nâme, 8, 321, 322, 323, 541
- D**
Defter-i Aşk, 8, 255, 323, 324, 541
Deh-murg, 8, 324, 325, 326, 327, 541
Dil-güşâ, 9, 269, 327, 541
- E**
Edhem ü Hümâ, 3, 29, 30, 31, 32, 309, 310, 544
Edirne Şehrengizi, 7, 255, 266, 267, 448, 449
Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, 3, 32, 33, 544
Esrâr-nâme, 3, 37, 38, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 433, 544
- F**
Fazîlet-nâme, 9, 327, 328, 329, 330, 541
Ferah-nâme, 3, 48, 49, 50, 51, 385, 544
Ferhad ü Şirin, 5, 96
Fürkat-nâme, 9, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 541
- G**
Garib-nâme, 9, 56, 139, 336, 337, 338, 340, 341, 355, 435, 541
Gazavât-nâme, 3, 54
Gencîne-i Râz, 9, 115, 341, 342, 343, 349, 350, 409, 542
Gül ü Bülbül, 4, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 544
Gül ü Hüsrev, 9, 353, 354, 355, 356, 542
Gül ü Nevrûz, 4, 55, 61, 62, 63, 65, 66, 544
Gülşen-i Aşk, 9, 344, 345, 347, 399, 438, 541
Gülşen-i Envâr, 9, 347, 348, 349, 409, 541, 542
Gülşen-i Râz, 9, 349, 350, 351, 541
Gülşen-i Vahdet, 9, 351, 352, 353, 506, 541
- H**
Har-nâme, 9, 356, 357, 358, 541, 542, 543
Hayrâbâd, 9, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 389, 390, 541, 542, 543
Hayretü'l- Ebrâr, 9, 363, 541, 542, 543
Hayriyye, 9, 222, 360, 362, 363, 365, 366, 367, 368, 426, 427, 428, 431, 432, 506, 541, 542, 543
Heft-hân, 9, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 541, 542, 543
Heves-nâme, 9, 332, 376, 377, 378, 379, 541, 542, 543
Heft Peyker, 4, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 150, 463, 544
Heşt Behişt, 4, 67, 80, 81, 82, 83, 84, 318, 319, 462, 534, 544
Hilye-i Aşere-i Mübeşşere, 4, 84, 93
Hilye-i Çehâr-yâr-ı Güzîn, 4, 84, 85, 92, 93
Hilye-i Enbiyâ, 4, 84, 85, 91, 92, 95
Hilye-i Fahr-i Âlem, 4, 84, 85, 89, 90
Hilye-i Hâkânî, 4, 84, 87
Hilye-i Hasaneyni'l-Ahseneyn, 5, 84, 94
Hilye-i Hasaneyni'l-Ahseneyn, 4, 84, 93
Hilye-i Mevlânâ, 5, 84, 94
Hilye-i Molla Hünkâr, 5, 84, 94
Hilyetü'l-Efkâr, 5, 84, 85, 95, 96
Hurşîd-nâme, 9, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 405, 490, 541, 542, 543
Hüsrev ü Şirin, 5, 28, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 140, 206, 215, 388, 486, 491, 545
Hümâ vü Hümâyûn, 9, 386, 387, 388, 389, 541, 542, 543
Hüsn ü Aşk, 9, 58, 109, 153, 315, 317, 344, 345, 362, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 426, 437, 505, 541

I

İşk-nâme, 9, 118, 214, 237, 385, 402, 403, 404, 405, 406, 541, 542, 543

İ

İbtida-nâme, 9, 406, 543
İskender-nâme, 5, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 143, 185, 232, 385, 464, 465, 545

İstanbul Şehrengizi, 7, 245, 269

K

Kıyafet-nâme, 5, 136, 487

Kitâb-ı Usûl, 9, 349, 408, 409, 541, 542, 543

Kitâbu Evsâfî Mesâcidî'ş-Şerîfe, 9, 410

Kutadgu Bilig, 9, 132, 222, 338, 366, 394, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 454, 465, 505, 508, 541

L

Leylâ vü Mecnun, 5, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 150, 152, 153, 157, 158, 159, 160, 215, 233, 277, 300, 393, 402, 433, 476, 487, 545

Lütfiyye, 9, 427, 428, 429, 430, 431, 541, 542, 543

M

Mahzenü'l-Esrar, 6, 111

Mantıku't-Tayr, 9, 72, 139, 352, 393, 432, 433, 435, 486, 541, 542, 543

Mihnet-Keşân, 9, 435, 541, 542, 543

Maktel-i Hüseyin, 6, 170, 171, 173, 174, 176, 179, 180, 545

Mevlid, 6, 117, 120, 121, 124, 128, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 191, 192, 194, 195, 196, 268

Mihr ü Mâh, 6, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 213, 277, 545

Mihr ü Vefâ, 6, 196, 198, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 546

Mihr ü Müşterî, 6, 196, 198, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 546

Muhammediye 9, 85, 307, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 541, 542, 543

N

Nasihât-nâme, 6, 7, 81, 129, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 227, 228, 316, 327, 360, 365, 366, 416, 451, 453, 546

Nefhatü'l-Ezhar, 9, 168, 541, 542, 543

Nigâr-nâme, 9, 448, 449, 450, 541, 542, 543

P

Pend-nâme, 6, 7, 37, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 327, 416, 426, 427, 496, 546

R

Rebâb-nâme, 9, 450, 451, 541, 542, 543

Risâle-i Hilvetü'r-Resûl, 4, 84, 86

Risâletü'n-Nushiyye, 9, 222, 338, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 541, 542, 543

Riyâzü's-Sâlikîn, 9, 456, 457, 541, 542, 543

S

Salâmân u Absâl, 10, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 541, 542, 543

Sâkî-nâme, 7, 23, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 546

Seb'a-i Seyyare, 10, 462, 541, 542, 543

Sedd-i İskenderî, 10, 114, 127, 464, 465, 466, 467, 541, 542, 543

Sohbetü'l-Ebkâr, 10, 341, 467, 468, 469, 541, 542, 543

Sohbetü'l-Esmar, 10, 469, 541, 542, 543

Süheyl ü Nev-Bahâr, 10, 473, 476, 481, 482, 541, 542, 543

Ş

Şâh u Dervîş, 7, 242, 243, 248, 250, 251, 254, 546

Şâh u Gedâ, 7, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 546

Şehen-şeh-nâme-i Murâdî, 10, 482, 483, 485, 541, 542, 543

Şem ü Pervâne, 8, 201

Şirin ü Hüsrev, 5, 96, 97, 104

T

Tuhfetü'l-Uşşak, 10, 486, 541, 542, 543

V

Vahdet-nâme10, 48, 488, 489, 490, 541, 542, 543

Vâmık u Azrâ, 8, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 284, 547

Vesîletü'n-Necât, 6, 10, 180, 182, 186, 187, 190, 193, 194, 492, 493, 494, 541, 542, 543

Varaka ve Gülşah, 10, 24, 490, 491, 492, 541, 542, 543

Vîs ü Râmîn 10, 494, 495, 496,i 497, 498, 499, 500, 541, 542, 543

Y

Yenice Şehrengizi, 7, 271, 272

Yusuf u Züleyha, 8, 38, 43, 286, 287, 288, 293, 297, 298, 301

Z

Zafer-nâme, 8, 51, 306, 307, 308, 309, 310, 547

Zenan-nâme, 10, 324, 500, 501, 502, 503, 541, 542, 543

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Ayşe ERYILMAZ
Doğum Yeri ve Tarihi	Ürgüp, 28.09.1982
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Erciyes Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi	Erciyes Üniversitesi Yeni Türk Dili Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce, Almanca
Bilimsel Faaliyetler	Bildiri ve Makaleler
İş Deneyimi	
Staj	Erzurum Anadolu Lisesi
Projeler	Yok
Çalıştığı Kurumlar	Erzurum Ilıca Lisesi, Erzurum Toki Şehit Savaş Kubaş Anadolu Lisesi, Eskişehir
İletişim	
e-posta	akorkmaz2002@gmail.com
Tarih	31.08.2016